SAMİM AKGÖNÜL

Türkiye Rumları

ULUS-DEVLET ÇAĞINDAN KÜRESELLEŞME ÇAĞINA BİR AZINLIĞIN YOK OLUŞ SÜRECİ

BASKIN ORAN'IN ÖNSÖZÜYLE

İLETİŞİM

2012
003941
AZR

Les Grecs de Turquie
Processus d'extinction d'une minorité de l'âge de l'État-nation à l'âge de la mondialisation (1923-2001)
© 2007 Samim Akgönül

İletişim Yayınları 1248 • Tarih Dizisi 44
ISBN-13: 978-975-05-0514-0
© 2007 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2007, İstanbul
3. BASKI 2012, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Strasbourg Üniversitesi Türk Etüdleri Enstitüsü, Johann Strauss Özel Koleksiyonu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Ceren Kınık
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SAMİM AKGÖNÜL

Türkiye Rumları

Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci

Les Grecs de Turquie
Processus d'extinction d'une minorité de l'âge de l'État-nation à l'âge de la mondialisation (1923-2001)

ÇEVİREN *Ceylan Gürman*

iletişim

SAMİM AKGÖNÜL Tarihçi ve siyaset bilimci. Strasbourg Üniversitesi öğretim üyesi ve Fransız Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi araştırmacısıdır. Ayrıca Syracuse Üniversitesi ve Uluslararası İlişkiler Mütercim-Tercümanlık Enstitüsü'nde Avrupa'da Ayırımcılık ve Irkçılık, Azınlıklar, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Türkiye Siyasi ve Toplumsal Tarihi ve Türk dili dersleri vermektedir. Araştırmaları, Türkiye'de gayrimüslim azınlıklar, Balkanlar'da Müslüman azınlıklar, Batı Avrupa'da Müslümanlar, Avrupa'da din-devlet ilişkileri ve azınlık kavramı konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkçe üzerine sosyal-dilbilim çalışmaları da vardır. Bilimsel dergilerde birçok Fransızca, Türkçe ve İngilizce makaleleri yayınlanmıştır. Fransa ve Türkiye basınında fikir yazıları ve yorumlar yazmaktadır. AGİT ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlarda, çesitli resmî ulusal kurumlarda azınlıklar ve göçmenler konularında uzmanlık görevi yapmaktadır. Başlıca yayınlanmış kitapları şunlardır: *Une minorité, deux États: la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, İstanbul: İsis, 1999; *Le Patriarcat grec orthodoxe de Constantinople: de l'isolement à l'internationalisation*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2005; *Religion de Turquie, religions des Turcs : nouveaux acteurs dans l'Europe élargie*, Paris: L'Harmattan, 2005; *De la nomination en turc actuel: appartenances, perceptions, croyances*, İstanbul: İsis, 2007; Stéphane de Tapia ile birlikte, *Minorités méconnues, diasporas en devenir? Kazakhs, Kalmouks et Tibétains en France*, Paris: L'Harmattan, 2007.

Για Μαία

İçindekiler

Sunuş / BASKIN ORAN *11*
Türkçe Baskıya Not *17*
Önsöz *19*

Giriş *29*
Azınlık nedir? *29*
Azınlık "rejimi" *32*
Osmanlı sistemi *37*
İmparatorluk parçalanırken Türkiye Rumları *41*

BİRİNCİ BÖLÜM
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Rumları *45*
Giriş *45*
Lozan ya da çelişkiler rejimi *46*
Lozan Anlaşması'nın hazırlanması *46*
Lozan Anlaşması ve azınlıklar *53*
Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na (1923-1941) - başarısızlığa uğrayan Türkleştirme girişimi *61*
Lozan sonrası *61*
Rumlar Lozan'da verilen haklardan feragat mı ediyorlar? *67*
İktisat devrimi ya da sermayenin Türkleştirilmesi *75*
Türk-Yunan yakınlaşması: Azınlıklara nisbî rahatlık *85*
Sonuç *92*

İKİNCİ BÖLÜM
İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Rumları 95
Giriş 95
Eski bir kuşku yeniden doğuyor 99
Azınlıkların askere alınması 99
Askerlikte yaşananlar ve terhis 110
Varlık Vergisi: Azınlık-karşıtı bir politika mı, işini yapmaya fazla hevesli memurların bir eseri mi? 114
1942: Krizler yılı 114
Azınlıkların vergilendirilmesi 119
Aşkale 136
Varlık Vergisi'nin sonuçları 141
1945'te Türkiye Rumları 150
1945 nüfus sayımı 150
Savaşın Türkiye Rumlarında yarattığı psikolojik etkiler 156
Sonuç 158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Türkiye Rumları ve Kıbrıs Sorununun Doğuşu 163
Giriş 163
İç ve Dış konjonktürler, 1945-1955 165
Savaş sonrası kozmopolit İstanbul 165
Türkiye ve Yunanistan arasında dostane ilişkiler 168
Türk-Yunan kültür anlaşması 171
Türkiye ve Kıbrıs Rumları: Bir rehin alma olayının tarihçesi 175
1955'te İstanbul ve Rumlar 177
Rum karşıtı gösterilerin başlaması 188
6/7 Eylül 1955 gecesi 192
6/7 Eylül 1955 gecesinin sonuçları 206
Sonuç 223

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
1960'lı Yıllarda Türkiye Rumları 225
Giriş 225
1955-1964: Son bir erteleme 226
Türk-Yunan ilişkilerinde birbiri ardına gelen krizler 226

İkili rapor 231
Birkaç sene süren rahatlık dönemi 246
1963-1964: Yunan uyruklu rumların sınırdışı edilmesi 251
Kıbrıs: Yeniden alevlenen anlaşmazlık nedeni 251
Kamuoyunun hazırlanması 256
Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi 262
Sınırdışı edilenlerin malları 271
Gökçeada ve Bozcaada Rumları 283
Sınırdışı edilmelerin sonuçları: 1964'te sınırdışı edilenlerle yapılan görüşmeler 285
1964-1974: On yıl süren göç 289
1965 nüfus sayımı 289
Azınlık eğitimine karşı alınan önlemler 295
Yunanistan'daki cunta, Türkiye ve azınlık 299
Sonuç 311

BEŞİNCİ BÖLÜM
1970'lerden Günümüze Türkiye Rumları 313
Giriş 313
1974-1988: Rumların unutulduğu on beş yıl 317
Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve azınlık üzerindeki etkileri 317
Turgut Özal ve Türkiye Rumları 322
1988-2007: Azınlığın yok oluşu 332
"Davos Ruhu" ve karşılıklı azınlıklar 332
Günümüzde Türkiye Rumları: Sayıları ve yapıları 345
Bir anket 355
Yapısal sorunlar 364
Sonuç 388

Genel Sonuç 391

KRONOLOJİ 405

KAYNAKÇA 413

Sunuş

1998'den beri Strasbourg'da hocalık yapan, şu anda din ve dinsel azınlıklar üzerine beşi basılmış üçü de baskıda kitabı ve hakemli dergilerde çıkmış 30 makalesi bulunan Samim Akgönül'ün bu yeni eserini size layıkıyla takdim edebilmek için kendime ait iki anıyla başlamam gerekiyor.

Bunların birincisi 1955'e yani 10 yaşında olduğum yıla, ikincisi de yaklaşık 80'lerin sonuna ait.

* * *

İzmir Mustâbey'de, şimdi yerinde tabii ki blok apartman yükselen Ünüvar Açıkhava Sineması'na gitmişiz. "Kahraman Şerif" (*High Noon*) oynuyor. Filmin sonuna doğru, elli metre ötedeki Gündoğdu tarafından bir haykırışlar ve gürültüler gelmeye başladı. Çıktık, Yunanistan Başkonsolosluğu tahrip ediliyor. Sonradan, olayların, Fuar'daki Yunan pavyonu önündeki bayrağın indirilip yırtılmasıyla başladığını öğreneceğim; bizim sınıftan Tayfun'u tutup "Fırla!" demişler, maymun gibi tırmanmış ve...

Eli sopalı adamlar etrafta bir oraya bir buraya bağırarak koşuşmakta. Eve zor attık kendimizi. Mahalle kaynıyor. Ev de kaynıyor. Babam Hüseyin Ekrem Bey yaşlı ve saygı gören bir

avukat ve eski milletvekili ya, mahallede ne kadar Rum, Yahudi, Levanten varsa bize doluşmuş. İki ev ötedeki Madam Frida Aperio oturma odamızda sıtma tutmuş gibi zangır zangır. Yanımızdaki no. 268'de kirada oturan iki ihtiyar kız, geçen yıl köpeklerini belediye zehirleyince kulağını ve kuyruğunu kanatarak ve ağzına sarımsaklı yoğurt akıtarak kurtarmaya çalışmıştık da ölünce evde oturanı bize gelip bürosundaki kardeşine hıçkırıklar içinde telefon etmişti; bir köşede birbirlerine sarılmış sarsıla sarsıla ağlıyorlar.

Biraz sonra kapıya hücum oldu: "Gavurların hepsi burada!". Demir kapıyı sarsıyorlar. Babam fırladı dışarıya, pijamalarla, "Defolun!! Burası Türk evi! Defolun!". Saldıranlar afalladı, başlarındaki herif "Kusura bakma amca" deyip çekildi. Çekildiler.

Sağımızdaki solumuzdaki evlerin yağmalanması bütün gece sabaha kadar devam etti.

O gece korkumdan yatağıma işedim. On yaşındaydım.

Geçen gün bir öğrencimiz e-posta yolladı, 6/7 Eylül olaylarını ödev almış, yaşamakta olan bir tanığıyla konuşmak istiyormuş onu soruyor, kim olabilir diye düşünürken birden aklıma geldi ki, hiç farkında değilim, ben de bu olayın hayattaki tanıklarından biriyim...

* * *

Gelelim ikincisine.

80'lerin sonuydu veya 90'ların iyice başı, avukat ve yayıncı Ahmet Zeki Okçuoğlu evime ziyarete gelmiş, galiba *Misakı Milli* idi adı, bir dergi işi konuşuyoruz, o arada ben kendisine dedim ki: "Ahmet Bey, Lozan Anlaşması'nın 39/4 Maddesi'nin Kürtlere Kürtçe'yi açık açık kullanma hakkı verdiğini ben sizden, *Yeni Gündem*'in orta sayfalarına yazdığınız makaleden öğrenmiştim". Cevap: "Aman efendim, onu ben sizden öğrendim!".

Konuşunca ortaya (benim için) şu korkunç gerçek çıktı: A. Zeki Okçuoğlu "*Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticari ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla*

açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" diyen ve Türkiye'nin bugüne kadar hiç uygulamadığı bu 39/4 Maddesi'ni benim 1986'da yayınladığım *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* kitabımda görmüştür ve Türkiye'de Kürtlerin her türlü yayın faaliyetini Kürtçe yapabileceğini ve bunun engellenemeyeceğini, engellenmemesi gerektiğini öğrenmiştir. Fakat bendeniz, kendi yazdığım kitapta bunu görememişimdir!

Sebebini iki kelimeyle anlatayım: Lozan Barış Anlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" alt başlığını taşıyan III. Kesimi Madde 37'den Madde 45'e kadar uzanır ve sonunda bu Madde 45 şöyle der: "Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır". Siyaset biliminde neye baktığın önemli değilmiş; nereden baktığın önemliymiş. Bir laf ancak bu kadar doğru olabilir. Ben Yunanistan'daki Batı Trakya azınlığının sorunlarını yazdığımdan, bu kesimde Türkiyeli gayrimüslimlere verilen ve Madde 45 üzerinden Batı Trakya azınlığına uygulanması gereken haklara yoğunlaşmışım sadece. Madde 39/4 yalnızca gayrimüslimlerle ilgili olmadığı, bütün TC uyruklarına hak getiren bir madde olduğu için onu resmen atlamışım. Okçuoğlu, Kürtlerin hakları açısından baktığından, maddenin esas bahsettiği şeyi görmüş: Bütün TC vatandaşlarının hakları. Bu meyanda da, Kürtlerin hakları.

"Benim için korkunç" deyişimin sebebine gelince: Birinci anımdan da gördünüz, ben çoğunluktan farklı nitelikler taşıyan TC vatandaşlarının, çoğunluğu oluşturan TC vatandaşları tarafından devlet nezaretinde yağmalandığını yaşamış ve bu yüzden on yaşında yatağım korkudan ıslatmış birisiyim. Bütün çocukluğum Alsancak'ta gayrimüslim ve Levanten çocuklarıyla evimizden 50 metre ötedeki kilisenin bahçesinde top oynayarak geçmiş. Buna rağmen böyle bir körlüğe duçar olmuşum. Yunanistan'daki Türk azınlığına dolaylı verilen haklara bakacağım derken, Türkiye vatandaşlarına doğrudan verilen hakları görmemişim. Bundan daha büyük çarpıklık olabilir mi?

İnsanın boynunda iki heybe asılıymış. Bunlardan biri önünde, diğeri ardındaymış. Önündekinde başkalarının kusurları, ardındakinde de kendi kusurları bulunurmuş. Bu tamam. İstisnasız hepimize Türkiye'de büyük hoşgörü ve iyilik olduğu, kötülüklerin hep başka ülkelere ait bulunduğu öğretildi ve biz de öğrendik. Ama bir insan, üstelik o tarihte 40 yaşını aşmış 17 yıllık bir akademisyen, bu kadar mı zavallı olurmuş? Bu kadar mı, bırakın okuduğunu, kendi yazdığını anlamazmış?

Daha doğrusu şöyle söyleyeyim: Bu kadar mı "ideoloji körü" olurmuş?

İşte Samim'in Türkiye'deki Rumların durumunu Türkçe'de ilk defa toplu olarak anlatan bu kitabını bunun için fevkalade kıymetli buluyorum. Evde ve okulda ve sokakta ve her yerde teneffüs ettiğimiz havadan aldığımız milliyetçiliğin bütün algılamalarımızı çarpıtan atgözlüğünü, fırlatıp atmamıza yol açabileceği için çok önemsiyorum.

* * *

Bunları söyledikten sonra benim edebileceğim fazla söz kalmadı. İki kelimeyle içeriğini söyleyeyim de bitireyim, çünkü siz bu kitabı önsöz dinlemeye almadınız:

Samim Akgönül'ün bu kitabından önce İstanbul Rumları hakkında yazılmış kitaplar vardı. Bir kere, olayı bir bütün olarak ele alan 80'lerin başında çok "baba" bir İngilizce eser yayınlanmıştı: *The Greek Minority of İstanbul and Grek-Turkish Relations, 1918-1974,* Atina, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1983. Yani, İstanbul Rum Azınlığı ve Yunan-Türk İlişkileri. Yazarı, "içeriden" bir kişiydi: Şu anda Yunanistan'ın İstanbul başkonsolosu olan İstanbullu Aleksis Aleksandris. Çok önemli bilgiler veriyordu. Ama 74'e kadar gelmekteydi. Diğer yandan, içeriden yazmanın öznelliğini de ardında taşıyordu.

Bu bütüncül ana eserin yanı sıra gerek özel olarak Rumların gerekse genel olarak gayrimüslimlerin sorunlarını ele alan çeşitli kitaplar çıktı. İlk aklıma gelen isimler Rıdvan Akar, Ayhan Aktar, Ali Arslan, Ömer Asan, Bülent Atalay, Rıfat Bali, Yorgo, Stefo ve Foti Benlisoy, Hülya Demir, Ufuk Gülsoy, Dilek Gü-

ven, Yahya Koçoğlu, Sinan Kunaralp, Elçin Macar, Akilas Milas, Herkül Millas, Orhan Türker, Stefan Yerasimos, Yelda; unuttuğum varsa ne olur bağışlasın.

Samim'in çalışması tabii ki bütün bu literatürden yararlanıyor. Bunlara bir sosyolog olarak Yunanistan ve Türkiye'de yaptığı yüzyüze görüşmeleri ekliyor. İstanbul Rum basınını ekliyor. Bu sağlam kaynakça üzerinde yükselerek olayları tarihsel boyuta oturtuyor. Onları yalnızca aktarmıyor; onları sosyal/ekonomik/siyasal tarih süreci içinde anlatıyor ve dahası bu tarihin bizzat yaşayanları tarafından nasıl algılanmış olduğuna giriyor. Rumları yalnızca bir cemaat olarak değil bireylerini de inceleyerek ele alıyor.

Samim bütün bunları yaparak azınlığa hem içeriden hem de dışarıdan bakabiliyor; bu çok önemli. Ne ona acıyor, ne onu savunuyor, ne de "gökkuşağının renkleri kaybolmasın" romantizmiyle yetiniyor. Devlete de aynı muameleyi yapıyor; onun onca günahına rağmen onu suçlamıyor. Meseleye bütüncül ve soğukkanlı yaklaşıyor. Bilim insanı nasıl yapması gerekirse, öyle.

Nihayet, bu kitapta yalnızca Türkiye Rumlarını anlatmıyor; onların kaderinden ayrılamayacak olan diğer gayrimüslimlerimizi ve Rumlarımızın "paraleli" olarak acı çeken Batı Trakya Türklerini de anlatıyor.

Ben bu işleri, zaman ve zemin icabı, çok geç ve güç öğrendim; siz ne mutlu ki bu ve bunun gibi kitaplar sayesinde erken ve kolay öğrenme olanağına sahipsiniz. Size gıpta ediyorum.

İyi okumalar diliyorum.

BASKIN ORAN
Haziran 2007

Türkçe Baskıya Not

Elinizdeki kitap 1998-2001 yılları arasında Fransızca yazıldı. Kitabın Türkçe'ye kazandırılmasına Prof. Dr. Ahmet İnsel aracı oldu. Kendisine ve İletişim Yayınları'na teşekkür borçluyum. Fransızca yayınlanan metin eski öğrencilerimden değerli Ceylan Gürman'ın titiz çalışması sayesinde Türkçe'ye çevrildi. Yunanca sözcüklerin Türkçe transliterasyonu Damla Demirözü'nün katkılarıyla gerçekleştirildi.

Çeviri tamamlandıktan sonra içerikle ilgili üç sorun ortaya çıktı.

Birincisi Türkiye'yi tanımayanlara yönelik olarak yazılmış Fransızca kitapta, Türk okuyucunun yakından tanıdığı bazı tarihî ve toplumsal olgular detaylarıyla anlatılıyordu. Gereksiz olduğunu, okuma ritmini yavaşlattığını düşündüğüm kimi bölümleri Türkçe metinden çıkardım. Kitapta Patrikhane'ye aşırı bir vurgu yapmamaya gayret ettim. Bunun da nedenleri çoğuldur. Konu hakkında başka bir Fransızca kitabım bulunmakla birlikte, Türkçe'de, başta Doç. Dr. Elçin Macar'ınkiler olmak üzere, Patrikhane ile ilgili çok değerli çalışmalar var. Ama en önemli sebep, Türkiye Rum azınlığının kaderiyle Patrikhane'nin kaderinin ayrı olduğunu düşünmemdir.

İkincisi, kitabın yazılış tarihinden bu yana konu **hakkında**

bir takım gelişmeler yaşandı. Bu gelişmeleri elimden geldiğince Türkçe baskıya aktarmaya çalıştım. Bu güncelleme çabasında dostluğu ve yakın ilgisi ile öğündüğüm değerli hocam Prof. Dr. Baskın Oran'ın çok önemli katkıları oldu. Yapıcı eleştirileri, düzeltme ve ekleme önerileri, uyarıları, kanımca kitabın varoluşunda vazgeçilmez bir rol oynadılar. Kendisine minnettarım. Elbette güncelleştiremediğim konular da olmuştur. Okuyucunun fark edebileceği bu eksikliklerin sorumluluğu tamamen bana aittir.

En önemlisi ve zoru, aradan geçen zamanda bilgilerim ve düşünce tarzımda gerçekleşen değişiklikleri metne yansıtmak oldu. Kitabın yazılış tarihindeki bazı yorumlarımın değiştiğini, geliştiğini fark edip Türkçe metne yansıtmaya gayret ettim. Ancak toplumsal ve beşerî bilimlerde mükemmeliyete ulaşmak imkânsızdır. Eminim birkaç sene sonra kitabı tekrar elime aldığımda bazı yorumlarımı gene güncelleştirmek gerektiğini düşüneceğim.

SAMİM AKGÖNÜL

Strasbourg, 27 Mayıs 2007

Önsöz

> Yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın.
> Bu şehir arkandan gelecektir. Sen gene aynı sokaklarda
> dolaşacaksın. Aynı mahallede kocayacaksın;
> aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
>
> KONSTANTIN KAVAFIS[1]

Türkiye Rumları yok olmaktadır. Bu bir tahmin değil; bütün gayrimüslim cemaatler için geçerli olan, ancak Rumlar söz konusu olduğunda daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkan basit bir saptamadır. Bu yüzden, Türkiye'deki Rum azınlığın tarihini konu alan bir çalışma, etik açıdan pek çok risk taşımaktadır.

Türkiye Rumları yok olmadan önce, bu cemaati bir an evvel incelemek gerekir mi? Başka bir deyişle, cemaatin yakın gelecekte yok olacağından emin; kalan "son temsilciler" ile geç olmadan görüşmek için acele edilmeli mi? Bu sağlıksız yaklaşıma sahip olmadığıma inanıyor, en azından öyle olmadığımı umuyorum. Bence Türkiye'deki Rum azınlığın üyeleri kutsal birer emanet, ya da nesli tükenmekte olan bir türün son temsilcileri değildir. Zaten azınlık üyeleri de, böyle algılanmaktan rahatsız görünmektedir. Cemaat üyeleri elbette cemaatlerinin durumuna üzülmektedir, ancak öncelikle birer birey olarak görülmek istiyorlar; bir grubun üyeleri olarak değil. Bunun, özellikle Doğu düşüncesinde, biraz çelişkili bir durum olduğu bir gerçektir. Türkiye Rumları bugün, Türkiye Cumhuriye-

1 Korkarım, Kavafis bu meşhur dizeleri İskenderiye için yazmış. Ancak İstanbul'da bir duvarı da süslediklerini düşünürsek, İstanbul için de uygun gözükmekteler. "Istanbul, un monde pluriel", *Méditerranéennes*, 10, 1997-1998, s. 220.

ti'nin sıradan vatandaşları haline gelmek üzere oldukları (ki henüz değiller) bir dönemden geçmektedirler ve bugüne kadar, cemaat küçüldükçe, üyeleri daha da bireyselleşmiştir. Çalışmamda, yaklaşık 80 sene içerisinde bazı alanlarda Türkiye Rumlarının statülerinin nasıl değiştiğini (kelimenin her anlamıyla) ve bazı alanlarda da –cemaat halinde– nasıl değişmeden kaldıklarını göstermeye çalışacağım.

Bu cemaati nostaljik bir tonda, belki de çoktan yok olup gitmiş gibi incelemek gerekir mi? Başka bir deyişle, Türkiye'de son zamanlarda çok moda olan "mozaiğin bütünden ayrılan parçaları" ya da "gökkuşağının silinen renkleri" tarzı bir söyleme başvurmak gerekir mi?[2] Genellikle hümanist solcular, milliyetçilerin savunduğu üniter, bölünmez, tek ve benzersiz Türkiye imajına karşı; çokuluslu, çokdilli ve çokdinli bir Türkiye'nin hayalini kurarlar ve Türkiye'nin zaten böyle olduğuna inanırlar. Türkiye ne demografik açıdan, ne toplumsal açıdan, ne de yapısal olarak Osmanlı İmparatorluğu değildir. Osmanlı İmparatorluğu bir imparatorluk olduğu için böyle bir kültürel mozaik oluşturabilmiştir. Oysa bu mozaiğin elliden fazla "parçası" olduğunu belirten Andrews'un aksine,[3] 1923 ve özellikle de 1960 sonrasında Türkiye'de artık herhangi bir mozaikten söz etmek zordur. Etnik ve dilsel olarak Türkler ve Kürtler, etnik ve dinsel olarak da Sünniler ve Aleviler olmak üzere, Türkiye'de birbirleriyle iç içe geçmiş iki büyük grup olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde Lazlar ve Çerkezler de dahil olmak üzere diğer bütün gruplar, bu grupların alt-kültürleridir. Ülkedeki gayrimüslimlere baktığımızda ise, bu kişileri Türkleştirme çabalarının (kelimenin politik anlamı da dahil) başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz. Bu yüzden gayrimüslimlerin yok olmaları, genel nüfus içinde eriyip gitmelerine değil; ölümler ve sürgünler gibi fiziksel kopmalara bağlıdır.

---

2 Çok izlenen bir televizyon kanalında yayınlanan ve daha sonra kitabı da basılan azınlıklarla ilgili programın adı "Azınlıklar Kaybolan Renkler" idi. Ali Kırca, İstanbul: Sabah, 2000.

3 Bkz. Peter Alford Andrews (der.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Weisbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989.

Tam tersine, soğuk bir tutum takınarak, "küçük bir cemaati incelemek büyük bir cemaati incelemekten daha kolaydır" mı demek gerekir? Her şeyden önce, bu çalışma sadece günümüz Türkiye'sindeki Rum azınlık üzerine değildir; çalışmamızın başlarında, incelediğimiz cemaat 100.000'den fazla üyesi olan, ekonomik ve toplumsal açıdan güçlü ancak sosyo-psikolojik olarak parçalanmış bir cemaattir. Bu kitapta, mevcut duruma yavaş yavaş nasıl gelindiğini ve belki daha da zor olanı, bu duruma neden gelindiğini açıklamaya çalışacağım. Ancak, "izole" ve zamana aldırmayan bir cemaatin geleneklerini gün ışığına çıkartmaya çalışmak gibi etnolojik bir yaklaşımımız olmadığını da belirtmek gerek. Tam tersine, Türkiye Rumları değişmekte, adapte olmakta, ya da adapte olmaya çalışmaktadır. Soğuk bir tutum takınıp takınmamak sorusuna cevaben, tanıştığım ve kimi zaman sonradan arkadaş olduğum bazı cemaat üyelerine karşı sempati beslemediğimi söylersem yalan olur. Ancak sanırım bu, bir grup insan üzerinde araştırma yapan tüm araştırmacıların kaderinde vardır. Yine de bu sempati, saf ve ikili bir bakışa dönüşmemiştir (en azından öyle umuyorum). Bu kişilerin bazı yönlerinin, mesela Yunanistan'da yaşayan Türkiye Rumlarının bir kısmının sahip olduğu Manikeist, her şeyin siyah ya da beyaz olduğunu varsayan tutumun hoşuma gitmediği bir gerçektir. Ancak başka yönleri, örneğin konuşmaktan, fikirlerini dile getirmekten ve bireysel kimliklerinden sebepsiz yere ve bazen neredeyse anlaşılmaz bir şekilde korkmaları ise beni duygulandırmıştır. Nea Smyrni ya da Kallithea'da, uydu antenleri sayesinde kısmen uzak bir geçmişin görüntülerini aktaran televizyonlarının ekranlarına bağlı yaşayan Rumların hayatları gibi, hoşuma giden şeyler de olmuştur, hüzün verse de. Buralarda, 1960-1980'lerin meşhur yıldızı Zeki Müren'in plaklarını; Moda'dan bahsedildiğinde ışıl ışıl parlayan gözleri gördüm. Üç kadeh rakıdan sonra son derece düzgün bir Türkçe'yle ezbere okunan Nâzım Hikmet şiirlerini dinledim. Üstelik bütün bunlar karanlık ve hüzünlü bir özlemle dolu değil, neşeli bir hava içerisindeydi.

Son sorumuz, Türkiye Rumlarının bir merak konusu olup ol-

madığıdır. Acaba esas araştırılması gereken, Rumların neden gittiklerinden ziyade; geride kalanların gitmemeyi nasıl başardığı mı olmalıdır? Bu kişiler birer Rum olarak acaba Türkiye'de nasıl yaşayabilmektedir? Son olarak da, Türkiye'de daha uzun süre yaşayacaklar mıdır? Bu çalışmaya başlarken hiçbir ön düşüncem ya da önyargım yoktu. Çalışmanın sonunda ise, göç edenleri anlamakla beraber, kalmanın ve Türkiye'de yaşamanın da bir başarı olduğuna inanıyorum. 1964'te meydana gelen zorla sınırdışı edilme olayları hariç, ülkeyi terk etmek, kimi zaman üzüntü veren, kimi zaman haklı sebepleri olan ama her halükârda acı verici bireysel ve ailevî bir karara bağlı olmuştur. Özellikle milliyetçiliğin şiddetlendiği dönemlerde, bir Rum olarak Türkiye'de yaşamanın kolay olmadığı açıktır. Ancak bu, önce bireysel olarak, daha sonra da cemaat olarak duyulan bir özgüvenle aşılmıştır. Bu çalışmada Rum cemaati –belki yanlış da olsa– bir bütün olarak düşünülüp incelenmiştir. Başka bir deyişle, bence Türkiye Rumları ister Atina'da olsunlar, ister İstanbul'da, ister New York ya da Sidney'de; günümüzde hâlâ aynı cemaatin parçasıdırlar. Çünkü, sınırları ve aidiyet kriterleri aslında pek de net olmayan bu gruba ait olduklarını kendileri dile getirmektedirler. Bu kitapta yapmaya çalışacağım, cemaat üyelerinin kendilerini nasıl gördüklerini ve ortak bir kader ve aidiyet duygusunu yaratan olayları açıklamak olacaktır.

Elbette, okuyucunun da şüphesiz anlayacağı üzere, çözülmesi ve hatta dile getirilmesi en zor olan etik sorun, bu satırların yazarının kimliğinden kaynaklanmaktadır. Ben Türkiye toprakları dışında yaşayan bir Türküm (böyle bir sınıflandırmayı tercih edenler için de Müslümanım). Bu gerçeğin, önümüzdeki sayfalarda satır aralarında kendini belli edecek bir dizi sonuçları olacaktır. Her şeyden evvel iki tehlike kapıdadır: konuyu resmî Türk tezine uyacak şekilde çarpıtmak; yani tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi, Türkiye Rumlarının her an Türkiye'ye ihanet edebilecekleri ve Türkiye'den gitmelerinin aslında tamamen ekonomik sorunlara bağlı olduğu görüşünü desteklemek; ya da tam tersine, sırf objektif olduğumu kanıtlamak ve kimliğimin ötesine geçebil-

mek için, kararlı bir şekilde Rum-yanlısı ve Türk-karşıtı bir tutum takınmak. Bu iki tuzağa da düşmemeye çalıştım, umarım bunu başarabilmişimdir. Şüphesiz böyle bir konuda, hep arzu edilen ancak nadiren ulaşılan bir tarafsızlığa, ya da Max Weber'in o çok sevdiği sevimsiz "değersel tarafsızlığa" inanmıyorum. Yinelemek gerekirse, tek yapmaya çalıştığım, Manikeist bir bakıştan kaçınmak olmuştur.

Bir başka sorun muhataplarımla, yani araştırma süresince temasa geçtiğim Rumlarla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmamın başında görüştüğüm bazı kişiler –özellikle Yunanistan'da yaşayanların bir kısmı– düşmanca tavırlar sergilerken, Yunanistan'da ve Türkiye'de yaşayan diğer bazı kişiler ise tam tersine çok sıcak yaklaşımlarda bulunmuş, hatta bazen bir Türk'ten daha Türk söylemler kullanmışlardır. Bu söylemlerdeki amaç, bana aynı "tarafta" olduğumuzu kanıtlamaktı. Bazıları ise bir Türk'ün Rumlarla ilgilenmesinden memnun olmuş ve samimi bir şekilde içlerini dökmüştür. Tüm görüşmeler esnasında, aramızdaki bu aidiyet farkını aşabildiğime ve kimi zaman da muhataplarımın derin duygu ve düşüncelerini yakalayabildiğime inanıyorum. Sadece bir kez, Kallithea'da yaşayan yaşlı bir beyefendinin, ikinci görüşmemiz sırasında "Türk olduğum için" benimle konuştuğuna pişman olduğuna şahit oldum. Bu kişinin tanıklığına çalışmada yer vermedim.

Son olarak, okuyucularla ilgili bir sorun bulunmaktadır. Rumlar hakkında, bir Türk tarafından yapılan bir araştırma ile bir Rum tarafından yapılan bir araştırmanın aynı düzeyde olmayacağının ve aynı şekilde anlaşılmayacağının farkındayım. Bu sorun sadece içerik boyutunda değildir. Bu noktada da bu dar sınıflandırmayı aşabilmiş olduğumu umuyorum.

Bu çalışmanın, anlatması kolay ama gerçekleştirilmesi zor bir amacı vardır. Amacım, kendini farklı gören ve farklı görülen bir grup insanın nasıl yok olduğunu ya da yok olmakta olduğunu anlamak ve açıklamak olmuştur. Bunu yapabilmek için şüphesiz kimilerinin bildiği, kimilerinin de bilmediği olayları anlattım. Ancak aynı zamanda, şu ya da bu bağlamda azınlık mensuplarının günlük hayatını çevreleyen ortamı da

aktarmaya çalıştım. Çünkü azınlığın yok olmasında, olaylar kadar bu ortamın da rol oynadığına inanıyorum.

Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için başvurduğum kaynaklar dört gruba ayrılabilir. İlk grupta basın yer almaktadır. İstanbul'da yayınlanmış ve yayınlanmakta olan azınlık basını ile Atina'da yayınlanmakta olan azınlık basınından faydalandım. Üç süreli yayına ulaşabilmek için, gazete merkezlerindeki koleksiyonlardan yararlandım (*Anatoli, O Politis, İho*). Diğer dört süreli yayın içinse Millî Kütüphane ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ni kullandım. Gazetelerin tamamı için aynı zamanda kişisel koleksiyonum da bulunmaktadır. Bunlardan başka ulusal Türk basını ile ulusal Yunan basınından da yararlandım. Bu kadar uzun bir dönem için basın incelemesi yaparken dönemin tamamını ele almanın imkânsız olduğu açıktır. Burada iki yöntem kullanılmıştır. Azınlıkların hayatındaki her önemli olay için, bu gazetelerde çıkan olay "öncesi", olay "esnası" ve "sonrası" dönemleri incelemeye çalıştım; belirli bir hedefe yönelik araştırmalar yaptım. Özellikle azınlık gazeteleri için, azınlık mensuplarının günlük hayatlarını daha iyi anlayabilmek amacıyla, sondaj tekniği de kullanılmıştır. Aksi belirtilen yerler dışında azınlık gazetelerinden yapılan tüm alıntıların Fransızca'ya çevirileri tarafımdan, Türkçe'ye çevirileri ise çevirmen tarafından yapılmıştır.

İkinci olarak, 1999 ve 2000 yıllarında Yunanistan ve Türkiye'de yaptığım görüşmelerden yararlandım. Bazılarıyla bir kereden fazla olmak üzere toplam 80 civarında kişi ile görüştüm. Bu görüşmelerin hepsinden alıntı yapmadım ancak her görüşmenin bir fikir oluşturmama katkıda bulunduğunu söylemeden geçemeyeceğim. Bu görüşmeler, kelimenin sosyolojik anlamıyla görüşmeden ziyade, önceden hazırlanmış bazı soruların etrafında dönen "dostça" söyleşiler şeklinde geçmiştir. Bu durum bazı yararlar sağlamış olmakla beraber, bir takım sakıncalar da yaratmıştır. Şüphesiz bu görüşmelerin bilimsel değeri tartışılabilir. Fakat diğer taraftan, yarım saat ilâ üç saat süren bu söyleşilerin sıcak atmosferi sayesinde, kişisel bir tarihe; yani duyguların, düşüncelerin ve algılayış biçimle-

rinin tarihine ulaşmam mümkün olmuştur. İşte bu yüzden bütün anlatılanları dikkate aldım ve konuşmak isteyen hiçbir azınlık mensubunu dinlemeyi reddetmedim. Böylelikle, birkaç ileri gelen ve seçkin azınlık mensubunun yanı sıra, cemaat hayatına aktif olarak katılan ya da katılmayan çok sayıda 'sıradan' insanla tanışma fırsatım oldu. En çok sorun yaratan şey de, "kaynakların" sözlü olmuş olmasıdır.[4] Bir olayı betimlemek için bu yola başvurmak ne kadar da zor bir işmiş! Sözlü kaynak kullanmanın iki önkoşulu vardır: Birincisi, gözlemci görüştüğü kişilerin "gerçek olayları" hatırladığını ve bu olayları çarpıtmadan anlattığını varsayar. Tarih biliminde tek bir mutlak gerçeğin olmadığını kabul ettiğimiz zaman bu yöntemin meşruluğunu savunmak daha da zorlaşmaktadır. Acaba insanlar net bir şekilde gözlemleme, hatırlama ve aktarma yeteneğine sahip midir? Norbert Elias'ın haklı olarak belirttiği gibi: "'Zamanın içinde birbirini takip eden olayların algılanışı'... hafızalarında eski olayları tanımlayabilecek ve onları yakın bir geçmişte meydana gelmiş ya da şu anda meydana gelmekte olan olaylarla bağdaştıracak bir imajı zihinsel olarak kurabilecek nitelikte, insan gibi varlıkların mevcudiyetini var sayar".[5] Görüşülen kişilerin aktardığı olgular da kısmen zihinsel olarak kurulmuştur. Ama bu kurgunun da kendi hikâyesi, sebepleri ve sonuçları vardır.

Görüştüğüm kişilerin kimliği sorunu, özel hayattan parçalar taşıyan bu görüşmelerin kullanılmasında karşımıza çıkmıştır. Bu kişilerin bir kısmı isimlerinin gizli tutulmasını istemiştir. Çelişkili bir biçimde, bunu talep edenlerin çoğu Yunanistan'da yaşamaktaydı ve bu yüzden artık ortada korkmaları için hiçbir sebep bulunmamaktaydı. Üstelik, isimlerinin açıklanmasını istemeyen bu kişilerin bir kısmı yetkililer ya da azınlık hakkında kınanacak hiçbir şey söylememişti. Genellikle bu kimseler,

4 Sözlü kaynakların değerlendirilmesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Paul Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*, Londra: Oxford University Press, 1988.

5 Norbert Elias, *Du Temps*, çev. Michèle Hulin, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1996, s. 47.

içlerine sebebi bilinmeyen bir korkunun sinmiş olduğu yaşlı insanlardı. Kendilerinin bu isteklerine saygı gösterdim ve sadece hayali baş harfler kullandım. Görüşme yaptığım diğer kişiler ise isimlerinin açıklanmasını istediler ya da bunda bir sakınca görmediklerini dile getirdiler. Bu kişiler genellikle Türkiye'de yaşayan ve azınlık sorunlarının çözülmesi için uğraşan gençlerdi. Gene de kitabın Fransızca basımının üzerinden zaman geçtiğini ve fikir değiştirmiş olabileceklerini göz önünde bulundurarak bütün isimleri hayali baş harf olarak gösterdim, Çok ısrar etmesine rağmen bir kişinin ismi kendi isteği dışında gizli tutulmuştur. Bu kişi İstanbul'da yaşayan İstanbullu bir Rum'dur ve hiçbir şeyden korkmadığını açıkça dile getirerek Türkler ve Yahudiler hakkında çok ağır açıklamalarda bulunmuştur. Kendi isteğim doğrultusunda bu kişinin de adını açıklamadım ve kullandığı sert ifadelere kitapta yer vermedim.

Üçüncü bir bilgi kaynağı ise 1999 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilen bir ankettir. Bu ankette açık ve kapalı sorular sorulmuştur. İsim yazılmadan doldurulan anket formlarında kişisel, genel ve olayların algılanması ile ilgili olan sorular yer almıştır. 145 kişinin yanıtladığı anketin incelenmesi sırasında bazı sürprizlerle karşılaşılmıştır. Bu sonuçları kitapta ayrı bir bölümde inceledim.

Basılı belgelerle ilgili olarak ise, en çok anılardan ve otobiyografilerden yararlandım. İstanbul Rumlarının anılarını kullandım; ancak Yahudiler ve Ermeniler gibi, bu alanda Rumlarla kıyaslandığında çok daha fazla yayın veren diğer azınlıkların anılarından da faydalandım. Genel atmosferi anlayabilmek amacıyla, kelimenin etnik anlamıyla Türk olan kimselerin anılarından da geniş ölçüde yararlandım. Her çevreden, her tür sosyo-profesyonel kategoriden gelen bireylerin hatıraları, Türkiye Rumlarının çeşitli dönemlerdeki yaşamlarının bir tablosunu çizebilmekte yardımcı olmuştur. Şüphesiz bu konuda ve bağlantılı konularda yapılan başka çalışmalardan da faydalanılmıştır.[6]

6 İkincil kaynakların kullanımıyla ilgili daha fazla bilgi için kaynakçanın giriş metnine bakınız.

Karşılaşılan bir diğer problem de hem Yunanca hem Türkçe karşılıkları olmasından dolayı, yer adları ile ilgili olmuştur. Tanınmış yerler için, söz konusu yer hangi ülkedeyse o ülkedeki resmî kullanımı tercih ettim: Konstantinopolis yerine İstanbul, Gümülcine yerine Komotini kullandım. Bazı yerlerde, örneğin eski kurumlar ya da nesneler söz konusu olduğunda bu kuralın dışına çıkarak eski isimleri kullanmayı tercih ettim. "Konstantinopolis Surları", "Nikea (İznik) Metropoliti" vs. gibi. Türk kurumlarından bahsedildiğinde de, "Gümülcine Türk Öğretmenler Birliği" örneğindeki gibi Gümülcine ya da İskeçe demeyi tercih ettim. Heybeliada gibi daha az tanınmış yerler için ilk kez bahsederken resmî ismi kullandım ve Yunanca ismi (Halki) parantez içinde yazdım. Bundan sonra da, tekrarlamaları önlemek amacıyla her iki ismi dönüşümlü olarak kullandım: "Halki Ruhban Okulu" ile "Heybeliada Ruhban Okulu", "Kalkedon Metropoliti" ve "Kadıköy Metropoliti" gibi.

Yunanca isimler tam kuralı gereği değil, ancak fonetik olarak yazılmıştır: Vassiliades yerine Vassiliadis gibi. Türk vatandaşı olan İstanbul Rumlarının isimleri, özellikle "oğlu" ekinin yer aldığı isimler nüfus cüzdanlarında yazılı olan halleriyle kullanılmıştır. Türk vatandaşlarının adları da Türkçe'deki gibi yazılmıştır: "Yorgo Adosoğlu"; Yunan vatandaşlarının adları da Yunanca'daki gibi yazılmıştır "Giorgios Adosoglou". Buna rağmen, kamu şahsiyetleri ve ortak yerler için çok Türkçe'de alışılmış olan isimleri kullanmayı tercih ettim: "Vartholomeos" yerine "Bartolomeos" gibi.

Giriş

Azınlık nedir?

"Ulus bir ruhtur, manevi bir kavramdır... Ulus, yapılan fedakârlıklar ve fedakârlıkta bulunmaya hazır olanların duygularıyla inşa edilen muazzam bir dayanışma örneğidir... Bir ulusun varlığını devam ettirmesi, halkın bunun için her daim irade göstermesine bağlıdır..." Acaba ulusun bu hoş tanımı[1] azınlık kavramım tanımlamak için de kullanılabilir mi? Başka bir deyişle, acaba bu tanımı, ait olmadıkları bir ulusun içinde yaşayan ve işte bu sebepten belki de hemşehrileri için "fedakârlıkta bulunmaya" pek de hazır olmayacak olan kişiler için de kullanabilir miyiz? Bu yaklaşım bizlere uygun görünebilir. Zaten ulus, ulus-devlet ve dolayısıyla azınlık kavramları, Fransız Devrimi ile başlayan ve 19. yüzyılda olgunluğa ulaşan bir sürecin meyveleri değil midir?[2] Ancak burada, azınlıkların ortaya çıkmasından değil; bir kavramın ortaya çıkmasından bah-

1 Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation ? et autres essaies politiques*, Joël Roman'ın seçtiği ve sunduğu metinler, Paris: Presses Pocket, 1992, s. 54-55.

2 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, 1983, s. 53 ve devamı.

setmekteyiz. Zira eldeki metinlerin de gösterdiği gibi, azınlıklar ilkçağlardan beri var olagelmiştir. Fakat 19. yüzyıla kadar, egemen gruba ait olmayanların bazı haklardan mahrum edilmesinden bahsedilirken; 19. yüzyıldan itibaren tam tersine, pozitif haklardan bahsedilmeye başlanmıştır. Azınlıkların korunması kavramı da işte buradan doğmuştur. Sadece azınlıkların varlıkları tanınmakla kalmamış, onların korunması gerektiği gerçeği de kabul edilmiştir. Hukukta, negatif haklar olarak bilinen ve sayıca ve/veya siyasal olarak egemen olan gruba mensup olan bireyler ile azınlık gruplara mensup bireylerin eşitliğini garanti altına alan haklar ile, pozitif haklar olarak bilinen ve özel olarak azınlıklara verilen haklar işte buradan gelmektedir.

Şimdi ilk tanımımıza geri dönelim. Ulusun ne olduğu sorusu bizi azınlığın ne olduğu sorusuna getirmektedir. Bir ulusun içinde yaşayan ve farklı bir grup oluşturan bu bireyler kimlerdir? Emile Giraud'nun yolundan gider ve bir ulus oluşturabilmek için bireylerin "aynı kökene sahip olmaları, aynı dili konuşmaları, aynı ahlakî ve düşünsel mirasa sahip olmaları, aynı yasalar altında yaşamış, aynı sevinçleri paylaşmış ve aynı acılara katlanmış olmaları"[3] gerektiği görüşüne katılacak olursak, o zaman bu kriterlerin birini ya da birkaçını paylaşmayan bireyleri ne yapacağız? Elbette onları "azınlık" mensubu olarak göreceğiz. Demek ki, azınlık kavramı için önerilen tüm tanımlar aslında negatif bir tanımdan yola çıkmaktadır. Başka bir deyişle, hem ulus için, hem de ulusa ait olmayanlar için bir tanım yapılmakta ve ulusa ait olmayanlar azınlık kategorisine sokulmaktadır. Azınlıklar ulustan ayrı düşünülemez. Ulus olmayan yerde azınlıktan söz etmek de mümkün değildir. İmparatorluklarda, hele hele Osmanlı İmparatorluğu'nda, tek bir ulustan bahsedilemeyeceği için, imparatorluk içinde azınlıklar bulunduğunu düşünmek de saçma olacaktır.

3 Emile Giraud, "Le Droit des nationalités. Sa valeur, son application", Revue Générale de Droit International Public, (31), 1924, s. 18, alıntı yapan: Stéphane Pierré-Caps, *Nation et peuples dans les constitutions modernes*, Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 1987, s. 102.

Azınlık "sorunu", 19. yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet kavramıyla beraber doğmuştur.[4] Uluslararası hukukta, bir ulus-devlet içinde yaşayan farklı bir gruba ulus sıfatı verilmesi ilk kez 1815'te Viyana Kongresi'nde, Polonyalılara ulusal temsil hakkı ve ulusal kurumlarını kurma hakkı tanınmasıyla gerçekleşir.[5] Buna karşılık azınlık teriminin ortaya çıkması için bir yüzyıl daha geçecek ve 1914'te Büyük Britanya'nın Yunanistan'a, Yunan topraklarındaki Müslüman azınlığın korunması ile ilgili bir nota vermesini beklemek gerekecektir. Şüphesiz, devlet ve ulusun kendiliğinden ve eşzamanlı olarak ortaya çıktığı ülkeler çok şanslıdır.[6] Ulusun devletten daha önce ortaya çıktığı durumlarda genellikle, egemen güç tarafından isyan olarak nitelendirilen bağımsızlık savaşları görülür. Bu bağımsızlık savaşlarını gerektiği gibi yürütebilmek için liderlerin bir birlik sağlaması gerekmiştir ve buradaki birleştirici unsur da milliyetçilik olmuştur. Devletin kurulması gerçekleştikten sonra bile, devlet toprakları üzerinde farklı gruplar kalabilmektedir. Hem ulusun tekabül ettiği devleti kuranlar, hem de farklı olan grupların kendi bireyleri, bu grupların farklı olduğunu düşünmüşlerdir. Böylece ortadaki sorun, hem grubun dışarıdan nasıl algılandığı ile ilgili, hem de grubun kendisini nasıl gördüğü ile ilgili bir sorun olmaktadır.

Devletin ulustan önce ortaya çıktığı durumlarda ise, bu ulusu yaratmak, başka bir deyişle, kurulmuş olan devlete uygun düşen ve mümkün olduğu kadar "saf" bir ulus bulmak gerekmiştir. Böyle bir yapılanmaya destek veren ideoloji de, yine milliyetçilik olmuştur. Ya bu devlete uygun düşmeyenler? Bu kimseleri öldürerek, ülkeden atarak, sürgüne göndererek veya nüfus mübadeleleri yaparak fiziksel olarak ortadan kaldırmak mı gerekecektir? Ya da, söz konusu grup üzerinde daha iyi de-

4 Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford: Clarendon Press, 1991, s. 25 ve devamı.

5 Emre Öktem, "L'évolution historique de la question des minorités et le régime institué par le Traité de Lausanne au sujet des minorités en Turquie", *Turkish Review of Balkan Studies*, 1996/1997, s. 62.

6 *A.g.e.*, s. 60.

netim kurabilmek için, grubu bölerek mümkünse birbirlerine düşman alt-gruplar mı yaratılacaktır? Azınlık gruba egemen dili, dini ve/veya kültürü empoze ederek, bu grubu egemen grup içinde eritmek bir başka seçenek olabilir. Ya da belki de, azınlığı olduğu gibi kabul ederek, devlete bağlamak için bir dizi hak tanıyıp, azınlıkta devlete karşı bir güven duygusu uyandırmaya çalışılacaktır. İşte bu son seçenek, uluslararası hukukta "azınlıklar rejimi"nin temellerini oluşturmuş ve bir dizi anlaşma ve yasal düzenleme yapılmasının yolunu açmıştır. Çünkü nihayetinde, olaya milliyetçilik gözlüğünden bakıldığında bile –en azından Latin milliyetçilik anlayışıyla bakıldığında– (ne de olsa Alman anlayışıyla milliyetçilik insanî felaketlere yol açmıştır), bir devletin tüm vatandaşlarını meşru bir biçimde temsil edebilmesi için birkaç dahilî unsurun yeterli olduğu görülmektedir. Bu unsurların başında da dayanışma ve beraber yaşama isteği gelmektedir.

Azınlık "rejimi"

Azınlık rejimi aslında birbirine zıt iki ilkeye dayanır: Egemen devletin bölünmez bütünlüğü ilkesi ile, azınlıkların aynı devletin bünyesinde varlıklarını devam ettirmesi ve korunması ilkesi. Burada çok hassas bir denge söz konusudur. Bu denge o kadar hassastır ki, bu iki ilkeden bir tanesinin tehlikeye girmesi durumunda ciddi iç ve dış krizler söz konusu ülkeyi tehdit edebilmektedir. Dış tehditler diyoruz, çünkü bu noktada daha önce bahsetmediğimiz bir faktör işin içine giriyor. Bu azınlıkların büyük çoğunluğu, halihazırda kendi devletini kurmuş olan ve kurulan yeni devletin sınırları dışında kalsalar bile, kendileriyle aynı kökenlere sahip olan grupların durumlarını izleme hakkı talep eden uluslara bağlıdır. Bazen bu azınlıklar, toprak talebinde, siyasî taleplerde ya da müdahale durumları yaratan başka taleplerde bulunmaları için "anavatan" tarafından kullanılırlar. Ancak azınlıklar ve egemen devletler arasındaki sorunları sadece üçüncü devletlerin müdahalelerine indirgemek doğru olmaz. Azınlık kavramının, ulus ve mil-

liyetçilik kavramlarının bir sonucu olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde, kimi zaman, egemen halkların milliyetçiliğinden bile daha şiddetli olabilen bir azınlık milliyetçiliğinin ortaya çıktığı da yadsınamaz bir gerçektir.[7] Bu durum, egemen devletlerin, içlerinde barındırdıkları azınlıklara karşı bir çeşit güvensizlik beslemelerine büyük katkıda bulunmaktadır. Bu güvensizlik bazı hallerde baskıya, şiddete ve asimile etme isteğine dönüşmekte, bu da azınlık milliyetçiliğini daha da körüklemektedir. Çok iyi bilinen bu tarz olaylarda, söz konusu devlet genellikle kendisini kısır bir döngüde bulur. Azınlık milliyetçiliğine karşı en iyi silah çoğunluk milliyetçiliği olduğu için, bu iki milliyetçilik birbirlerine tepki olarak iyice radikalleşmekte ve çözümü olmayan sorunlara yol açabilmektedir.[8] Bu durum federalizm yanlısı devletlerde (ki bu yeterli değildir) ya da giderek bölgesel yönetimi tercih etmeye başlayan devletlerde ise bereketli bir döngüye evrilir. Bununla beraber, azınlıklar ve egemen devlet arasında görülen çekişmelerin pek çok örneği olması ve bu örneklerin karmaşıklığı, bizlere her bir durumun kendine has olduğunu ve genelleme yapmanın sakıncalı olacağını göstermektedir.

Yine de, azınlık rejimi için kısa sürede uluslarüstü bir denetim getirilmesini, bir bakıma bu görüş sağlamıştır.[9] Şüphesiz 19. yüzyıldan önce, genellikle kanlı savaşlar sonrasında imzalanan anlaşmalar, mağlup devletin egemenliği altında olan farklı gruplarla ilgili hükümler içermekteydi.[10] Ancak bu hükümler, egemenlik altındaki gruplara gerçek bir koruma sağlamaktan ziyade, galip devlete verilen imtiyazlar şeklindeydi.

---

7 Howard Williams, "Rights and minority nationalism", Michael Watson (der.), *Contemporary minority nationalism*, New York: Routledge, 1990, s. 166-173.

8 "Cela aboutit à l'exclusion du nationalisme d'autrui" André-Louis Sanguin, "Quelles minorités pour quels territoires?", André-Louis Sanguin (haz.), *Les minorités ethniques en Europe*, Paris: L'Harmattan, 1991, s. 7.

9 Emmanuel Decaux, "Le contrôle international", Emmanuel Decaux, Alain Pellet (haz.), *Nationalité, minorités et succession d'Etat en Europe de l'Est*, Paris: Montchrestien, 1996, s. 116.

10 17. yüzyıldan başlayan genel bir özet için bkz. Patrick Thornberry, *International Law...*, *a.g.e.*, s. 25 ve devamı.

"Uluslar ilkesi", *Principe des Nationalités*, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşın hemen ardından önem kazanmıştır. Avrupa'nın 1919 sonrasında yeniden oluşturulmasının, milliyetçiliğin gerçek bir zaferi olduğunu düşünmek çok da yanlış olmayacaktır. Ancak, Gellner'in "milliyetçilik her şeyden önce siyasî birlik ile ulusal birliğin örtüşmesini gerektiren bir ilkedir"[11] ön koşulunu kabul edecek olursak, o zaman bir başarısızlıkla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu ilkelerle birlikte azınlık kavramı da, ister istemez uluslararası hukuka yerleşmiştir. Özellikle, Amerikan Başkanı Wilson'un 14 İlkesi, dünyanın siyasî haritasının bu ilkeler doğrultusunda yeniden çizilmesini sağlamıştır. Yine de, bağımsız bir devlet kurmak için ya da mevcut başka bir devlete bağlanmak için silahlı mücadeleye başvurmamış olan azınlıkların sorunları askıda kalmıştır. Galip ülkeler, özellikle dindar ve katı olan azınlıklar için bir koruma rejimi istememekteydiler ve *ad hoc* çözümlerden yanaydılar.[12] Bu özellikle Avrupa için geçerliydi çünkü Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu dönemde bu sorunlar sadece Avrupa'da yaşanmaktaydı. 1919'a kadar, azınlıkları koruma mecburiyeti –Belçika gibi birkaç istisna dışında– yalnızca yeni devletlerin kurulması durumunda ve sadece "güçlü" uluslara ait olan azınlıklar için geçerli olmuştur (örneğin Alman azınlıklar korumadan yararlanırken, Cermen ülkelerindeki Slav azınlıklar için böyle bir şey söz konusu olmamıştır). Ancak 1919'dan başlayarak durum değişmiş ve Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında, Polonya'daki azınlıkları ilgilendiren anlaşma örnek alınarak azınlıklarla ilgili pek çok anlaşma imzalanmıştır. İşte böylece, "azınlık anlaşmaları" kavramıyla beraber, uluslararası hukuk terminolojisine "ırk, dil, din azınlıkları" ve "ulusal azınlıklar" gibi kavramlar da eklenmiştir.[13]

---

11 Gellner, *a.g.e.*, s. 3.

12 Bkz. Michael Banton, *Racial and Ethnic Competition*, Cambridge: The University Press, 1983.

13 Bu belgelerin her birinin detayı için bkz. Pablo de Azcaraté, *The League of Nations and National Minorities*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1954.

Azınlıkların korunmasıyla ilgili olan ve çok kısa bir zaman aralığında (1919-1923) hazırlanan belgeler, bilgi yönünden zengindir. Burada öncelikle bir parantez açarak bu anlaşmaların azınlık kavramı için açık bir tanım getirmediğini belirtmemiz gerekiyor. Bir tanım girişiminde bulunulması için Uluslararası Daimi Adalet Divanı'mn, azınlığın "bir ülkede ya da belirli bir yerde yaşayan, kendilerine has ırkları, dinleri, dilleri ve gelenekleri olan, ve bu ırkın, dinin, dilin ve geleneklerin getirdiği kimlikle, geleneklerini korumak, inançlarını devam ettirmek, çocuklarının eğitim ve öğretimini ırklarının niteliklerine uygun olarak sağlamak ve karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmek amacıyla, dayanışma duygusu içinde birbirlerine bağlanmış insanlar topluluğu"[14] olduğunu belirten kararını beklemek gerekecektir. Bu tanımın ve Birleşmiş Milletler'in İkinci Dünya Savaşı'nm hemen ardından yaptığı daha kapsamlı tanım denemelerinin ardından, bir azınlığa ait olma ya da olmama isteği ve iradesi kavramları doğmuştur.[15] Ancak bildiğimiz gibi, kavramları uygulamaya geçirmek çok daha karmaşık bir iştir ve kültürel aidiyet söz konusu olduğunda kişisel irade, aslında sadece bir ütopyadır. Kendini kabul ettirmiş belirli bir gruptan çıkmak, hele hele bir azınlıktan çıkmak; bu gruba girmekten çok daha zor olabilmektedir. Etnik bir azınlık üyesi olan bireyler, psikolojik baskı yoluyla, ya azınlığın içinde bulunduğu duruma adapte olmaya, ya da bu durumu değiştirmenin yollarını aramaya zorlanmaktadır. Kişilerden bireysel olarak, ya da daha ziyade cemaat olarak değişmeleri istenmektedir. Böylece azınlıklar çeşitli sosyo-psikolojik değişimlere uğramakta ve kendi zihinsel dünyalarını yaratmaktadırlar. Bu dünya, devlet içindeki egemen halkın zihinsel dünyasından farklı bir dünyadır ve birtakım özellikleri bulunmaktadır. Çok kısa ve en sadeleştirilmiş haliyle, bir azınlığın psikolojik özellikleri şunlardır diyebiliriz:[16]

14 Isse Omanga Bokatola, *L'Organisation des Nations Unies et la protection des minorités*, Brüksel: Bruylant, 1992, s. 13.

15 *A.g.e.*, s. 15 ve devamı.

16 Bu liste André-Louis Sanguin'den esinlenmiştir, *a.g.e.*, s. 12.

– Karmaşık yapıya sahip devletlerde azınlıklar, toplumun alt sınıfı olarak görülürler.

– Azınlıkların –kelimenin genel anlamıyla– fiziksel ve kültürel özellikleri, toplumdaki egemen gruplar tarafından "olumlu" olarak nitelendirilmez ve arzu edilmez.

– Azınlıklar statülerinin farkındadırlar. Tüm azınlık mensuplarının, özellikle de ileri gelenlerin, sahip oldukları belirli özellikler yüzünden kendilerine ait bir kimlik duyguları vardır.

– Azınlık üyeliği, belirli ve neredeyse hiç değişmeyen kurallarla nesilden nesile aktarılır.

– Yok olma korkusu yüzünden ya da çoğunluğun azınlığın özelliklerini reddetmesinden dolayı, azınlık üyeleri kendi aralarında evlenme eğiliminde olurlar.

Karşılıklı güvensizlik ve dışa açılmayı reddetmenin sonucu olarak, azınlıklar kendilerini toplumun dışına itmekte ve hatta bazen radikalleşebilmektedirler. Bu gerçek, azınlıklarla ilgili yukarıda belirtilen anlaşmalara hâlâ yansımış değildir.

Bu anlaşmalarla ilgili belirtilmesi gereken ikinci önemli nokta, doğrudan bu kitabın ilgi alanına girmektedir. Türkiye'deki Rum azınlığın statüsünü belirleyen 1923 Lozan Anlaşması'm anlayabilmek için bu anlaşmayı tek başına düşünmemek gerekir (ki pek çok inceleme aslında böyle yapmaktadır). Bu anlaşma, bir bütün olarak ele alındıklarında azınlıkların korunması için bir "sistem" oluşturan bir anlaşmalar ve sözleşmeler dizisinin son belgelerinden birisidir. Bu iki anlama geliyor. Öncelikle, sanıldığının aksine, bu yasalar sadece azınlıklarla ilgili düzenlemeler getirmemektedir. Ayrıca, bir sistemin parçası olmak demek; herhangi bir ilkenin, ülke topraklarının tamamında ve bütün azınlıklara uygulanacağı anlamına gelmektedir. Demek oluyor ki, tıpkı insan haklarında olduğu gibi, azınlık haklarında da bir çeşit evrensellik vardır. Bu evrensellik ilkesi, Aralık 1992 tarihli "Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi" ya da Şubat 1995 tarihli Avrupa Konseyi'nin "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin

Sözleşmesi" gibi, taraf devletlere bazı yükümlülükler getiren uluslararası hukuk belgeleri ile güçlenip gelişmiştir.[17]

Osmanlı sistemi

Şimdi esas konumuza, yani egemen Türk ulusu bünyesindeki Rumların durumuna geri dönelim. Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayacak olursak, öncelikle şu soruyu sormamız gerekiyor: Acaba Osmanlı İmparatorluğu'nda bir azınlık rejiminden bahsetmek mümkün müdür?[18] Bu konuda –ve başka konularda da– Batılı tarih yazarları, tıpkı Türk tarihçileri gibi, tektipleşmenin tuzağına düşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün gibi algılamak ve bu imparatorluğun yedi yüzyıl boyunca hiç değişmeden kaldığını düşünmek, elbette mümkün değildir. 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların ne statüleri, ne hayatları, ne de görüşleri, 19. yüzyıldakilerle aynıdır.

İşte, pek çok polemiğe konu olan Osmanlı'daki bu millet sisteminin tam olarak nasıl bir sistem olduğunu açıklarken bu gerçeği akılda tutmak gerekmektedir. Şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu birden çok etnik unsuru barındıran[19] bir yapıya sahiptir, ancak bu özellikle ilgili bazı açıklamalara gerek vardır. Öncelikle, söz konusu imparatorluk bir kavimler federasyonu değildir. Egemen bir grup vardır ve bu grup diğerlerinin kendine has özelliklerini kabul etmektedir.[20] İkinci olarak, impa-

17 Azınlıkların korunmasına yönelik sistemlerin benzer hale getirilmesi ile ilgili daha fazla detay için bkz. Florence Benoit-Rohmer, *La question minoritaire en Europe: vers un système cohérent de protection des minorités nationales*, Strazburg: Editions du Conseil de l'Europe, 1996 ve Jiri Malenovski, "Vers un régime cohérent de protection des minorités nationales en droit international", Emmanuel Decaux, Alain Pellet (haz.) *Nationalité, minorités et succession d'Etat en Europe de l'Est*, *a.g.e.*, s. 87-106.

18 Emre Öktem'in mükemmel bir analiz olan yazısında yaptığı gibi, bkz. Emre Öktem, *a.g.e.*, s. 62.

19 Stéphane Yerasimos "polietnik" terimini tercih etmektedir, Stéphane Yerasimos, "Ethnies et minorités en Turquie: quelques réflexions sur un problème insoluble", *Les temps modernes* 41 (456-457), 1984, s. 96-122.

20 *A.g.e.*, s. 96.

ratorluk nüfusunu oluşturan bütün inanç grupları aynı statüye sahip değildir. Hukukî, ekonomik ve sosyal statüler bir gruptan diğerine farklılık gösterdiği gibi, bir dönemden diğerine de farklı olabilmektedir. Bundan başka, söz konusu egemen grup, kelimenin modern anlamıyla etnik olarak egemen değildir. İmparatorluğu kuran bu grubun kahramanlık özelliklerine ve Türk kökenlerine değer verildiği doğrudur. Ancak gerçeklere baktığımızda, yokluk içindeki köylülerle ya da kaba göçebelerle aynı kefeye konulan "Türk" grubun, saygınlık merdiveninin en alt basamaklarında yer aldığı görülmektedir. Bu egemen grupla ilgili kesin olan tek şey Müslümanlık inancıdır. Ancak burada da ihtiyatlı yaklaşılması gereken konular vardır. İstanbullu Rum asilzadeleri meşhur Fanaryotlar gibi toplumdaki bazı gayrimüslim gruplar bu saygınlık merdiveninin en üst basamaklarında yer alırken; Kürtler ya da Arnavutlar (ya da bazı açılardan Araplar) gibi bazı Müslüman cemaatlerin de alt basamaklarda bulunduğunu görmekteyiz. Acaba, beş-altı yüzyıl süren bir *Osmanlılığın* ardından, fethedilen farklı bölgelere bağlı olarak egemen bir Osmanlı sınıfının ortaya çıktığını söyleyemez miyiz? Saltanattaki "Türk" hanedanının, her bir etnik ve dini grubun ileri gelenlerinin ve bu gruplardan İslamiyet'e geçenlerin oluşturduğu bu karma sınıfın, milliyetçilik ve ayrılıkçılık hareketleri ortaya çıkana kadar, her alanda imparatorluğa egemen olduğu söylenemez mi?

"Millet" kelimesi (günümüz Türkçe'sinde ulus)[21] ne sömürge imparatorluklarındaki azınlık milletlerle, ne de federatif yapılarla kıyaslanamayacak teknik bir terimdir. Bu terim, –yatay ve dikey değişiklikler göstermekle beraber– kısmen özerk olan inanç gruplarını belirtmek için kullanılmıştır. Bu gruplar, merkezi idareye karşı grup üyelerinin hareketlerinden sorumlu olan dinî liderler tarafından yönetilmekteydiler. "Millet" keli-

21 Arapça milla kelimesinin Türkçeleşmiş hali olan millet, Kuran'da "söz" anlamına gelmektedir. Osmanlıca'da "Tanrı tarafından indirilen bir kitabı veya sözü kabul eden insanlar grubu" anlamını alarak dinî temeller üzerine kurulu olan ve imparatorluk yönetimi tarafından bu şekilde tanınan bir cemaati ifade etmek için kullanılmıştır, Xavier de Planhol, *Minorités en Islam. Géographie politique et sociale*, Paris: Flammarion, 1997, s. 413.

mesi 19. yüzyıla kadar daha ziyade dinî aidiyetin tanımlanması için kullanılırken, bu tarihten sonra etnik ve dilsel özellikler de işin içine girmiştir.[22]

Millet sisteminin nasıl doğduğu belirsizdir ve günümüzde bile tartışma konusu olmaktadır. Kimileri bu görüşün 15. yüzyılda Konstantinopolis'i fetheden II. Mehmet'e ait olduğunu söylerken,[23] bazı kimseler buna karşı çıkmakta ve burada bir aldatmaca olduğunu söylemektedir:

> "Burada karşımıza Osmanlı tarihi ile ilgili en köklü yanlış inançlardan birisi çıkmaktadır... Çok uzun süre, imparatorluğun en büyük üç gayrimüslim inancı olan Rum-Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerin, kendi din adamlarının yönetimi altında kendi kendilerini idare etmelerine olanak sağlayan bir çeşit iç özerkliğe sahip olduğunu ve bu özerkliğin sadece dini ve kültürel alanda değil, aynı zamanda adalet ve eğitim gibi daha dünyevi alanlarda da geçerli olduğu görüşü savunuldu. Hatta millet kavramının ortaya çıkması bile, açıkça Sultan II. Mehmet'e (1421-1481) atfedilmişti. İşin aslı, millet kelimesi ancak 19. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır ve bu sistem II. Mehmet'in ölümünden çok sonra, milletler hareketi çıkıp da Tanzimat'ın (1838-1878) birleştirici ve eşitlikçi reformlarına karşı geldiği zaman tam olarak doğmuştur."[24]

Sık sık karşılaşılan bir durum burada da karşımıza çıkmaktadır: bu iki radikal görüşten hiçbiri muhtemelen asıl gerçek değildir ve gerçek, bu iki görüş arasındaki orta bir yolda bulunmalıdır. 19. yüzyılda bilinen haliyle bu sistemin oluşturulmasını II. Mehmet'e atfetmek yanlış olacağı gibi, geçen yüzyıllar boyunca Osmanlı nüfusunu oluşturan farklı grupların özerkliklerini tamamen yadsımak da kanımızca haksızlık olacaktır. Kaldı

---

22 Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK, 1989, s. 181-186.

23 Salahi Sonyel, *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s. 24 ve devamı.

24 Norbert Rouland, Stéphane Pierré-Caps, Jacques Poumarède, *Droits des minorités et des peuples autochtones*, Paris: PUF, 1996, s. 130-131.

ki, 19. yüzyıla gelindiğinde durum artık eskisi gibi değildir. Bu tespit özellikle Rumlar için daha da geçerlidir çünkü ne de olsa, 1829-1830 yılından itibaren artık ulusal bir Yunan Devleti vardır. İşte burada karşımıza karşılıklı iki sorun çıkmaktadır.

Birinci sorun Yunan Devleti ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik bir grup tarafından kurulan her yeni devlet iki sorunla karşılaşmaktaydı. Bir yandan yeni kurulan devleti oluşturan etnik yapının bir kısmı ülke toprakları dışında kalıyor, öte yandan da ülke içinde önemli miktarlarda Türk nüfusu bulunuyordu. "Ulusal ideolojinin temel dayanağı olan barbarlık-medeniyet ikiliği yüzünden asimilasyon girişimleri imkânsız hale gelmekte ve bu da arzu edilmemekte"[25] olduğu için, bu kişilerden kurtulmak ve daha sonra da fetihler yoluyla ya da yerel isyanları desteklemek suretiyle ulus-devletin sınırlarını, aynı kökene sahip olan en fazla sayıda kişiyi içine alacak şekilde genişletmek gerekiyordu. 1821'den 1922'ye kadar Yunanistan'ın durumu aynen böyle olmuştur.

Madalyonun öteki yüzündeyse, Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren ikinci bir sorun bulunmaktaydı. Merkezi iktidarın, ulusal mücadelelerin tamamını birer bağımsızlık savaşı olarak değil, birer isyan olarak gördüğü açıktır (tarihte başarıya ulaşan her isyan bağımsızlık savaşına dönüşür, bastırılan her isyan ise isyan olarak kalır). Ancak sorunlar burada bitmemektedir. Bir isyanın ardından bağımsız bir devlet kurulduktan sonra gene aynı demografik sorun ortaya çıkmıştır. Devlet kuran nüfusa ait yüz binlerce insan hâlâ Osmanlı topraklarında bulunmaktadır ve bu kişiler Osmanlı vatandaşıdır. Bu durum, düşman fikrinin oluşmasında sorun yaratmaktadır çünkü düşman olan devletlerin nüfuslarıdır, devletlerin kendileri değil. Sadece yeni devletle ilişkileri normale döndürmek –istemeye istemeye de olsa– yeterli olmamış, yeni isyan yuvalarını da engellemek gerekmiştir. Bu da bazen kanlı bastırmalar şeklinde olmuş ve çelişkili bir biçimde, nüfusun birbirinden ayrı düşen iki kesimini daha da yakınlaştırmıştır.

25 Stéphane Yerasimos, *a.g.e.*, s. 107-108.

Yukarıda belirtilenlerin ardından, imparatorluktaki Rum nüfusun tamamının bir anda ulusal Yunan davasına katıldığı düşünülmemelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Yunanistan büyükelçisinin bir Rum olduğunu,[26] ya da Osmanlı ordusunda, Osmanlı Devleti için savaşan Rumlar olduğunu unutmamak gerekir.[27] 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum-Ortodoks cemaatin, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmamış olmakla beraber, dört kategoride toplandığını söyleyebiliriz:

– Yunan davasına inanan ve bu dava için savaşmaya hazır olan milliyetçi Rumlar. Genellikle Ege adalarında ya da Küçük Asya'nın batı ya da kuzey kıyılarında yaşamaktaydılar.

– Diğer grupların aksine, Osmanlı iktidarına yakın olan Rum asilzadeleri ve Fener Patrikhanesi çevreleri ne yetkilerini ne de prestijlerini kaybetmek istemiyordu. İstanbul'da yaşamaktaydılar ve çelişkili bir biçimde, en sert cezalandırılanlar onlar olmuştur.

– Sakin bir yaşamdan başka bir istekleri olmayan sade Rum köylüleri. Milliyetçilik propagandalarının ve devlet baskılarının hedefi olmuşlardır. Batı Anadolu köylerinde, genellikle bölgenin iç kısımlarında yaşamaktaydılar.

– Karamanlides (Karaman Rumları) olarak bilinen, Ortodoks nüfusuna ait, Türkçe konuşan Ortodokslar. 1923 nüfus mübadelesinden önce ve sonra aidiyetleri ve etnik kökenleri tartışma konusu olmuştur. Yoğun olarak orta Anadolu'da yaşamaktaydılar.

İmparatorluk parçalanırken Türkiye Rumları

Rumların imparatorlukta özel bir konumu vardı. Bazı gözlemcilerin yaptığı gibi, Konstantinopolis'in alınmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun *de facto* (fiilen) bir çeşit Türk-Rum

26 Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları: On dokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Ankara: Ayraç 1997, s. 184-185.

27 Bu konu için yeni basılan bir kitaba bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.

çifte iktidarına dönüştüğünü söyleyecek kadar ileri gidecek değilim.[28] Ancak Osmanlı İmparatorluğu topraklarının daha önce Bizans'a ait olması yüzünden, bazı bölgelerde Rum nüfusun yoğun olmasından ve belki de bazı kültürel benzerliklerden ötürü; imparatorluk rumlarının, 1821'deki Rum "isyanına" kadar baskın konumlarını korudukları da doğrudur. Bu tarihten itibaren *Rum Milleti*'nin yavaş yavaş gözden düşmeye başladığı ve yerini sonraları *millet-i sadıka*, yani "sadık millet" olarak anılacak olan *Ermeni Milleti*'ne bıraktığı görülmektedir. Osmanlı sistemine köklü değişiklikler getiren reformlar da aşağı yukarı bu dönemde gerçekleştirilmiştir. 1839-1856 yılları arasında gerçekleştirilen *Tanzimat* reformları sonucunda Osmanlıcılık ortaya çıkmış, başka bir deyişle Batı tarzı bir vatandaşlık kavramı ile pek çok etnik unsuru barındıran bir ulus yapısının ilk adımları atılmıştır. Yapılan vergi reformları ve medeni reformlar ile, bahsedilen Osmanlı vatandaşlığı inanç farkı gözetmeksizin verilmiştir. Geçici 1876 Anayasası'm ortaya çıkartacak olan, işte bu, İslam etkisinde kalmayan Osmanlıcılık kavramıdır. Böylece Rumlar ve özellikle de Ermeniler, her açıdan, özellikle de demografik olarak en iyi zamanlarını yaşamışlar, üstelik idarî sistemdeki ikilik sayesinde devlet mekanizmasında nüfus oranına nazaran daha fazla temsil edilir hale gelmişlerdir.[29]

İmparatorluktaki Rumlar Birinci Dünya Savaşı'nı, işte bu çelişkili ve tutarsız koşullar altında karşılamışlardır. Osmanlı hükümeti 2 Ağustos 1914'te, 14-20 yaş arası tüm erkek Osmanlı vatandaşları için genel seferberlik ilan etmiştir. Hükümet 1909'dan beri, cemaat liderlerinin itirazlarına rağmen, tüm gayrimüslimler için zorunlu askerlik hizmeti getirmeyi

---

28 Bu, Dimitri Kitsikis'in temel tezidir, Dimitri Kitsikis, *L'Empire ottoman*, Paris: PUF, 1985. Ancak "Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Türk-Rum imparatorluğu gibi sunmak olaya dar bir açıdan bakmak olacaktır. Ancak bu görüşte gerçek payı olduğu da doğrudur" diyen (Claude Cahen, *La Turquie préottomane*, İstanbul: IFEA, 1988, ve Youssef Courbage, Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc*, Paris: Payot, 1997, s. 205 gibi) gözlemciler de konuyu ele almışlardır.

29 Paul Dumont, "La Période des Tanzimat", Robert Mantran (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris: Fayard, 1989, s. 497-500.

zaten başarmıştı.[30] Buna karşılık, Balkan Savaşları esnasında ihanet ve askerden kaçma vakaları yaşanmıştır.[31] Böylece Birinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslimler, silahları alınmış olan özel taburlarda (Amele Taburu) sınırlardan uzak tutulmuşlardır. Askerden kaçma vakalarına, Ermenilerde olduğu gibi Rumlar arasında da rastlanmıştır.[32]

Bu aşamada, Yunanistan'ın henüz Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış olduğunu hatırlatmakta fayda var. Aslında, iki taraftan da gelen baskılara rağmen, hatta belki de bu baskılar yüzünden; Yunanlı yöneticiler arasında, ne yapacakları konusunda fikir ayrılıkları oluşmuştur. Kral Konstantinos Alman yanlısı gibi görünürken, Başbakan Eleftherios Venizelos İttifak Devletleri yanlısı bir tutum sergilemekteydi. Yunanlılar ancak Haziran 1917'de, çetin iç tartışmaların ardından İttifak Devletleri'nin yanında savaşa katılmaya karar verebilmiştir. Yunan ve Osmanlı ordularının savaşın son iki yılında karşı karşıya gelmemiş olmasına rağmen, imparatorluktaki Rumlar ve Ermeniler devamlı olarak devlete ihanet etmekle ya da ihanet etme potansiyeline sahip olmakla suçlanmışlardır. Bu şüphe, 1915 Ermeni tehciri/soykırımı/katliamı[33] ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ayrıca muhbirlik, düşmana yardım, vs. şüpheleri de rutin hale gelmiştir. Fener Patrikhanesi bütün bu ihanetlerin yuvası olarak görülmüştür.[34] Ancak yine de, Mondros Mütarekesi'nin ve 1920 Sevr Anlaşması'nın, Müttefikleri çok sıcak bir şekilde karşılayan İstanbul Rumlarını üzmüş olabileceğini söyleyemeyiz.[35]

Venizelos'un emellerini boşa çıkartan ve Yunan hükümetinin Batı Anadolu'nun işgali konusunda en sonunda İngiliz telkinle-

30 Gülsoy, *a.g.e.*, s. 128.

31 Sonyel, *a.g.e.*, s. 340.

32 Gülsoy, *a.g.e.*, s. 169.

33 1915 olaylarının nitelendirilmesi bu çalışmanın dışındadır. O yüzden burada bu olaylara verilen üç değişik isim de zikredilmiştir.

34 Bkz. Ali Güler, *Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara: Rizeliler Derneği, 1984.

35 Bkz. Paul Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, 1974.

rini dinlemeye karar vermesini sağlayan belki de bu tavır olmuştur. Rum yöneticiler yenilmiş bir düşmanı hafife almakla kalmamış, aynı zamanda tüm kanıtlara rağmen nüfusun Yunan tarafını yeğlediğine de inanmışlardır. Eleftherios Venizelos'a göre, "Smyrni (İzmir) Rumları doğurganlık yetenekleri sayesinde çoğalacak, hatta sayıları yüzyıl bitmeden Türk İmparatorluğu'nun tamamından fazla olacaktır".[36] Hikâyenin sonunda ne olduğunu biliyoruz. Buna kesin olarak inanan Yunanlılar, Müttefik birliklerin himayesi altında Batı Anadolu'yu işgal edecek ve Büyük Yunanistan'ı kurmaya çalışacaklardır. Batı kıyılarında, özellikle de İzmir'de yaşayan şehirli Rum nüfusun Yunan ordularının ilerlemesini desteklediği yadsınamaz bir gerçektir. Küçük yerleşkeler için ise, bu o kadar kesin değildir. Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgali (fethi?, kurtarılması?) karşısında takınılan tavırların kesin bir listesini yapmak gerçekten de çok zordur. Söyleyebileceğimiz tek şey insanların farklı duygulara sahip olduğu, ancak geçmişte yaşanan acıların da bu işgale direnmek için çok ağır olduğudur. Milliyetçi Türk yazarların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Rumları ayırım yapmaksızın işbirlikçilikle suçlamaları[37] doğaldır. Yunan yazarlarsa tam tersine, yeterince işbirliği olmadığı için Yunanistan'ın başarısızlığa uğradığını savunacaktır.[38] Anadolu Rumları'nın 1919-1920 yıllarındaki hisleri hakkında net ve gerçekçi bir fikir veren en iyi metin, Dido Sotiriou'nun yazdığı ve hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de çok meşhur olmuş, gerçek adı "Kanlı Topraklar" olan, fakat Türkçe'ye *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* şeklinde çevrilmiş romandır. Sonuçta Smyrni (İzmir) Rumlarının tavrı yeni yöneticiler tarafından yüksek ihanet olarak görülmüştür. 1923 yılında Türk heyeti Lozan'a, hem yeni Türkiye'nin, hem de Küçük Asya'da yaşayan Rumların kaderini tayin etmeye işte bu duygularla gitmiştir.

---

36 Youssef Courbage, Philippe Fargues, *a.g.e.*, s. 227.

37 Bkz. Yusuf Sarınay, Tahir Sünbül, *Imperialism and Great Fantasy*, İstanbul: Günce, 2000.

38 Alexandre Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Rumları

Giriş

İnsanları biçimlendiren olaylardır. Bir cemaati, bu cemaatin ortak hayatını ve onu oluşturan bireyleri bütünüyle anlayabilmek; cemaatin dünyayı nasıl algıladığını ve dünyanın da cemaati nasıl gördüğünü kavrayabilmek için, şüphesiz o cemaatin tarihini bilmek gerekir. Yine de tarih, tek, değişmez ve herkese göre aynı değildir ve bu yüzden her şeyi açıklayamaz. Bu bölümde, Türkiye'deki Rum cemaatin hayatına şekil veren bazı önemli tarihleri kronolojik bir sıra takip ederek tüm açılardan incelemeye çalışacağız. Başka bir deyişle, sadece bu tarihlerle ilgili olayları anlatmaya çalışmakla kalmayacak; aynı zamanda bu olayların farklı kahramanlarının, tüm toplumun, azınlığın kendisinin, uluslararası kamuoyunun, vs. olayları nasıl algıladığına da bakacağım. Bu ön çalışma, azınlığın şu anki durumunu biraz daha derinlemesine inceleme imkânı sunacaktır.

Lozan ya da çelişkiler rejimi

Lozan Anlaşması'nın hazırlanması

Savaşı Kemalistler kazanmıştır ve bu gerçekten de çok önemlidir. Peki ama bu savaş kime karşı kazanılmıştır? 1923'te yeni Türk Devleti'nin başına geçenler, son on beş yıldır, yaşlanmakta olan imparatorluğun farklı nüfuslarıyla savaş halinde olan kimselerdi. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı aslında birbirlerinin devamı olarak düşünülmelidir.[1] Osmanlı İmparatorluğu'nun son yirmi yılında yaşanan sürekli iç savaşı daha iyi anlamak, ancak bu şekilde mümkün olabilir. Türk-Yunan savaşını tüm bu çatışmalardan ayrı düşünerek tek başına incelemek, tarih sayfalarında yapay bir boşluk yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Unutmayalım ki, yeni Türk Devleti temsilcilerinin İsviçre'ye hangi duygu ve düşüncelerle gittiklerini, ancak bundan önceki on beş yıl boyunca yaşanan savaşları göz önünde tutarsak anlayabiliriz. Gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkler kime karşı savaşmıştır? Şüphesiz ilk önce, Balkanlar'daki gayrimüslim halklara karşı savaşmışlardır. Ancak daha sonra Anadolu'nun gayrimüslim halklarına karşı da savaşmışlardır. 1915 Ermeni "tehciri" ile 1919-1920 Türk-Yunan savaşını bu açıdan incelediğimizde, Türk temsilcilerinin duygu ve düşüncelerini bütünüyle anlamak daha kolay olacaktır. 1919'da Yunanistan'dan gelen Yunan ordularının Küçük Asya'ya zorla girdiği bir gerçektir. Yine de, milliyetçi Türk seçkinlerini en çok rahatsız eden şey Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması değil, Ege kıyılarındaki yerli Rum Ortodoks nüfusun, ütopik bir ideolojinin meyvesi olan bu işgale destek vermiş olmasıdır. 20. yüzyılın başında birbiri ardına yapılan üç savaş gerçekte birer iç savaş değildir,[2] ancak bazen iç savaş ol-

1 Çağlar Keyder, Kurtuluş Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olduğunu söylemektedir, Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, s. 44.

2 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: İletişim, 1992, s. 149'da bunun tersini söylemekte ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın Ermeni ve Rumlara karşı verilen bir iç savaş olduğunu belirtmektedir.

ma özelliği göstermişlerdir. Kasım 1922'de Lozan'da Barış Konferansı başladığı sırada, Türk temsilciler de bir başka ütopyayı, yani kendi ulusunun efendisi olan bir ulus-devlet yaratma hayalini gerçekleştirme çabasındadırlar. Cumhuriyetin kurucuları bu ütopyaya o derece bağlanmışlardır ki, hem dünyaya hem de kendilerine, sıfırdan var olan ve geçmişten gelen bir "prangası" olmayan bir ulus sunmak istemişlerdir.[3] İşte bu yüzden her ne kadar üzücü de olsa, Türklere ait parlak bir gelecek yaratmak için, yakın tarihin yok sayılması gerekmiştir.[4] Türkiye'nin bu parlak Türk geleceğine kavuşmasının yolu nüfusun arındırılmasından geçmekteydi. Oysa arındırmadan, yani yeni devletin Türkleştirilmesinden kasıt; çelişkili bir şekilde aslında İslamlaştırma idi. Bu İslamlaştırma, Müslümanlar arasında İslam'ın güçlendirilmesi ya da gayrimüslimlerin İslam dinine geçirilmesi anlamına gelmemektedir. Açıkça dile getirilen amaç Türk-Müslüman-Sünni bir ulus yaratmaktır. Açıkça dile getirilmeyen amaç ise, mümkünse dindar olmayan bir ulus yaratmaktı. Kürtler, Çerkezler ve Lazlar "Türk" sayılabilirdi, ancak Rumlar sayılamazdı. İşte Balkan ya da Anadolu kökenli Türk seçkinlerinin çabaları bu yöndedir.

Böylece, Türkiye'de yaşayan nüfusun "homojen" hale getirilmesi gerekmiştir. Bu işlem zaten yaklaşık on yıldır fiilen yürütülmekteydi ve bu çift yönlü bir homojenleşme hareketiydi: bir yandan Osmanlı İmparatorluğu bölünerek gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu batı bölgeleri (Balkanlar) imparatorluktan ayrılıyor, diğer yandan da doğu bölgeleri, Hıristiyan nüfusu bölgelerinden çıkartıyordu. Buna örnek olarak 1915 Ermeni "tehciri"ni ve Rum Ortodoks tebaanın yenilen Yunan ordusunu izleyerek Anadolu'dan kaçmasını verebiliriz.[5] 1923'e gelindiğinde geriye artık sadece bu nüfus arındırmasma yasal

3 Etyen Mahçupyan, *Yönetemeyen Cumhuriyet*, İstanbul: Patika, 1999, s. 235.

4 Marc Ferro, Şubat 1981'de *le Monde diplomatique*'te yayınlanan "Tentation et peur de l'histoire" adlı yazısında bir "karşı-tarih" yaratıldığından bahsetmektedir.

5 Bu kaçış aslında Balkan Savaşları döneminde başlamıştır. Bu konu için bkz. Tülay Alim Baran, "Balkan Savaşından sonra İzmir'de Rumlar'ın Göç hazırlığı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (6-7), 1996-1997, s. 169-182.

bir dayanak getirmek kalmıştır. Lozan'ın Türk tarihinde göklere çıkartılmasının sebebi kısmen budur. Lozan'la birlikte geçerliliğini yitiren 1920 Sevr Anlaşması da işte yine aynı sebepten yerden yere vurulmuştur. Bana öyle geliyor ki bu iki duygu, yani Lozan'ın göklere çıkartılması ve Sevr'in yerden yere vurulması, Türk ulusunun birleştirici unsurları arasında yer almıştır. Lozan sadece bir konferans, bir protokol ya da bir anlaşma değildir; aynı zamanda bir doğum belgesidir. Kuşkusuz bir devletin doğum belgesidir, ancak aynı zamanda ve özellikle de yeni bir ulusun –en azından kendini öyle gören bir ulusun– doğum belgesidir. İşte Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan nüfus mübadelesine, diğer açıların yanı sıra bu açıdan da bakmak gerekir.

"Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır. Ancak zorunlu mübadelenin fikir babasının kim olduğu tartışmalı bir konudur. Yunan tarihçilerine göre bu fikri ilk ortaya atan kişi İsmet İnönü, Türk tarihçilerine göre Venizelos; "tarafsız" tarihçilere göre ise Lord Curzon'dur.[6]

Burada, bu zorunlu mübadelenin hangi koşullar altında yapıldığını, ya da bu az görülen (ama yine de türünün tek örneği olmayan) olayı haklı çıkartacak farklı sebepleri uzun uzadıya anlatmak gereksizdir. Şimdilik bizi ilgilendirenler gidenler değil, geride kalanlardır. Söz konusu sözleşmenin ilk iki maddesi şöyledir:

> Madde 1: Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir.
>
> Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir.

6 Bu fikrin kime ait olduğuna dair farklı hipotezler için bkz. Harry Psomiades J., *The Eastern Question: the Last Phase*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1968, s. 64-66 ve Stephen Ladas, *Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: MacMillan Press, 1932, s. 335-352.

Madde 2: Birinci Madde'de öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établi) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır.

1913 tarihli Bükreş Antlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (établi) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.

Böylelikle, daha 30 Ocak 1923 tarihinde Türk (ve Yunan) nüfusun homojen hale gelmesinin önüne yasal bir engel çıkmış olur.[7] İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslümanları oturdukları devletin vatandaşlığını almak suretiyle "établi" olarak yaşadıkları yerde kalacaklardır. Peki ama neden? Bu çok haklı bir sorudur. Öyle görünüyor ki müzakerelerin başında Türk heyeti, Türkiye'de Rum nüfusun kalmasına karşı çıkmaktaydı.[8] İsmet Paşa anılarında, Venizelos ve George Curzon'un bu Rum nüfusun yanı sıra, Patrikhane'nin de Türkiye'de kalması konusundaki ısrarları karşısında kendisinin nasıl pes etmek zorunda kaldığını anlatmaktadır.[9] İşte asıl mesele de budur. Yunanistan ve kısmen de Batılı güçler için önemli olan, Türkiye'de bir Rum cemaatinin kalmasından ziyade, Patrikhane'nin Fener'de kalmasıydı. Türkler için müzakerelerin hareket noktası, Batı Trakya Müslümanlarını mübadelenin dışında tutmak, ancak İstanbul Rumlarını ve özellikle de Fener Patrikhanesi'ni

7 Eski bir Türk diplomat, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklar hakkındaki resmi görüşünü çok güzel bir biçimde dile getirerek bu azınlıkların varlığını ve onlara tanınan hakları birer "borç" olarak nitelendirmektedir, Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 134.

8 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1973, Cilt 1, s. 121.

9 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara: Bilgi, 1987, Cilt 2, s. 130-132.

mübadeleye dahil etmekti.[10] Sonuçta uzlaşmacı bir çözüm bulunmuş ve her iki cemaat de *karşılıklı olarak* oldukları yerde kalmıştır.[11] Burada "karşılıklı" olma durumu önemli ve çetrefillidir. Bu konuya sık sık dönecegiz.

Böylece İstanbul Rumları –ya da en azından 1918'den beri İstanbul'da oturan Rumlar– "établi" statüsüne hak kazanmış ve Patrikhane'nin Fener'de kalması için bir gerekçe oluşturmuşlardır. Zira, Batılı güçlerin ısrarı karşısında Türk Heyeti Patrikhane'nin burada kalmasını ancak ve ancak, Patrikhane'nin sadece dinî bir kurum olarak kalması koşuluyla kabul etmiştir. Patrikhane'nin sadece dinî işlere karışabilmesi için de müminlere; yani sağlam bir Ortodoks cemaate ihtiyacı vardı.

Ancak bu mübadelenin dışında tutulanlar sadece İstanbul'un Rum Ortodoksları değildir. Biraz daha muğlak koşullar altında da olsa bu hak, Çanakkale Boğazı'nm girişinde yer alan Gökçeada ve Bozcaada'da yaşayan küçük Ortodoks cemaate de tanınmıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi, zorunlu mübadele sözleşmesinde bu cemaat "établi"[12] olarak belirtilmemektedir.

---

10 Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 17.

11 Batı Trakya Müslümanlarının orada kalması ile ilgili bir inceleme için bkz. Samim Akgönül, *Une communauté, deux Etats: la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, İstanbul: İsis, 1999, s. 25-26.

12 "Etabli" vasfı konferans sırasında ve sonrasında, politik bir anlam kazanarak Türk ve Yunan yetkililerine büyük sorunlar yaşatmıştır. Mübadeleyi denetlemek için oluşturulan karma komisyonun Türk üyelerine göre, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş olan kişiler Türk yasalarına göre "établi" statüsü talep edebileceklerdi. Buna karşılık Yunan delegeleri, sözleşmede Yunan ve Türk ulusal yasalarının belirtilmediğini söyleyerek "établi" teriminin, ulusal yasalar işin içine karıştırılmaksızın, "konferansın ruhuna göre" yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bahsi geçen komisyon konu hakkında uzlaşmaya varamayınca, Milletler Cemiyeti'nin inisiyatifiyle Lahey Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na başvurmuştur. Lahey meseleye kısır bir yorum getirmiş ve böylece polemik büyüyerek ikili bir siyasî gerginliğe dönüşmüştür. Anlaşmazlık ancak 1926'da, yani Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından üç yıl sonra, Atina'da dostane bir şekilde çözüme kavuşmuştur, Kemal Arı, *a.g.e.*, s. 18, Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 56-57, Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1944, s. 62-73. Yunanlılar için önemli olan Türkiye'de mümkün olduğu kadar çok sayıda Rum'un kalması iken, Türkler için bunun tam tersi geçerliydi.

Bu iki adanın statüsü, azınlıklar meselesi kapsamından ziyade, stratejik topraklar kapsamı içinde tartışılmıştır. Gerçekten de, Çanakkale Boğazı'nm girişini tutan bu iki ada Türkiye'nin savunması açısından önemli bir yere sahipti. Örneğin, Gökçeada ve Bozcaada ile aynı adalar grubuna ait olan Limni Adası (Limnos) 1915'te Çanakkale Savaşı sırasında askerî üs olarak kullanılmıştı.[13]

Türk Heyeti, herkesin anlayabileceği güvenlik sebepleri yüzünden bu iki adanın Türkiye'ye geri verilmesini şiddetle savunmuş ve bunu da elde etmeyi başarmıştır. Bu iki Ada'daki Rumların durumu birinci Lozan Komisyonu'nda, yani Boğazlar Komisyonu'nda,[14] azınlık meselesinden daha fazla tartışılmıştır. Bu koşullar altında, Rusya'nın desteğini alan Türkiye'nin burada yaşayanları –yani gerek gelenek ve görenekleriyle, gerekse yaşam tarzlarıyla İstanbul'un şehirli Rum cemaatinden çok farklı olan bir Rum cemaatini– kabul etmekten başka çaresi kalmamıştır. Söz konusu adaların hukukî statüsü Lozan Anlaşması'nın 12-16. Maddeleriyle belirlenmiştir. 14. Madde ile, adalarda yaşayan Rum cemaati, İstanbul Rumları ile aynı sıfatla, Türkiye'deki Rum cemaatine dahil edilmiştir.

> Madde 14: Türk egemenliği altında kalan İmroz adasıyla Bozcaada, yerel [mahalli] yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman-olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

---

13 Ali Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 5.

14 Sovyetler doğal olarak Boğazlar'm Batı kontrolüne geçmesine karşı çıkmıştır. Lozan Konferansı esnasında Rus Dışişleri Bakanı Tchitcherine, Boğazların Türkleşmesini savunarak Türkiye'nin beklenmeyen bir müttefiki olmuştur. Konferans başkam Lord Curzon şöyle diyor: "Sn. Tchitcherine rolünü şaşırmıştı, İsmet Paşa'nın rolünü oynuyordu ve hem Rusya'yı, hem Gürcistan'ı, hem de Ukrayna'yı temsil ediyor olması yetmiyormuş gibi, şimdi de Türkiye'yi temsil etmekteydi", Samy Kabbara, "Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne," Hukuk Doktora Tezi, Cenevre Üniversitesi, 1929, s. 91-92.

> Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümler, İmroz ve Bozcaada adaları halkına uygulanmayacaktır.

Böylelikle, Mübadele Sözleşmesi'nin ardından Türkiye'de (yani İstanbul'da, Bozcaada ve Gökçeada'da) –Mersin ve Adana gibi güneydoğu Anadolu illerinde yaşayan ve mübadele edilmeyen Arapça konuşan Ortodoksları saymazsak– iki Rum cemaati kalmış oluyordu. Orta Anadolu'daki Türkofon Ortodoks cemaati mübadeleye dahil edilmiştir; Antakya'daki Arapça konuşan Ortodoks cemaati ise o dönemde henüz Türkiye sınırları içinde yer almıyordu.

Söz konusu nüfus mübadelesi çalışmamızın amacı açısından çifte önem taşımaktadır. Bu mübadele ile sadece bir Rum azınlık "yaratılmakla" kalmamış;[15] buna ek olarak, İstanbul'u terk etmek zorunda kalan Rumların bir kısmı, birkaç sene sonra 1930 Türk-Yunan İkâmet Anlaşması'nın ardından –fakat bu sefer Yunan uyruğu ile– şehre geri gelmiştir. 1960'lara kadar İstanbullu Rumların yok olmamasını kısmen de olsa, Yunan vatandaşı olan bu topluluk sağlamıştır.

İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumları (ve *de facto* dinî kurum olarak Patrikhane) bu mübadeleye dahil edilmediği için, şimdi sıra onları "koruyabilecek" bir azınlık rejimi kurmaya gelmişti. Kanımca, Batılı güçler özel bir azınlık rejimi oluşturulmasını insanî sebeplerden de istemekteydiler. Ancak Batılıların gayrimüslimler için getirilecek böyle bir rejimde ısrar etmelerinin asıl sebebi, sahip oldukları kontrolü kaybetmek istememeleri gibi görünmektedir. Böylece, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun son asrında olduğu gibi, yeni Türkiye üzerine de bu azınlıklar yoluyla bir çeşit ipotek konulmuş olunacaktı.

---

15 Azınlık yaratılır, kendiliğinden doğmaz. Ya önce sayısal olarak azlaştırılır bir grup, katliamlarla, sürgünlerle, mübadelelerle ve daha sonra kalanlar hakim grup tarafından azınlıklaştırılır, ezilir, haklarından mahrum edilir ya da bir grup kaçar bir memleketten, savaşlardan, baskılardan, fakirlikten, katliamlardan. Ve gelinen memleketin 'sahipleri' tarafından azınlıklaştırılır, ezilir, haklarından mahrum edilir. Bu bağlamda azınlıklar yaratılırlar.

Lozan Anlaşması ve azınlıklar

Azınlıklar rejimi, Türk heyetinin bütün itirazlarına rağmen[16] kurulur. Anlaşma'nın "azınlıkların korunması" başlıklı üçüncü kısmında 37-45. Maddeler aracılığıyla Türkiye'deki gayrimüslimlere özel bir statü tanınır. Bu maddelerin her birinde, iki tarafın da azınlıkları için ağır yük olan bir dizi sorun yer almaktadır.

38. Madde'de bazı ilginç noktalar bulunmaktadır. Birinci paragraf, Tanzimat'la başlayan Türk yasalarının Batılılaşması sürecini tamamlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşlarını kanun önünde eşit hale getirmiş, bununla beraber, bu kısımda yer alan hükümler, gayrimüslimlerin lehine bir pozitif ayrımcılık yaratarak bu eşitlik ilkesinin gerçekleşmesine engel olmuştur. Öte yandan dil, ırk ya da din ayrımı yapmaksızın eşitlik getiren bu ilke, gelecekteki Türk anayasalarının da temel taşlarından birisi olacaktır. Bu maddenin ikinci paragrafı Fransızların laiklik ilkesine uygundur. Halbuki laiklik kavramı sonradan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu anlamını yitirecek; özel ve Türklere has diyebileceğimiz bir anlam kazanacaktır. Bu paragraf dini, cemaati ilgilendiren değil bireyi ilgilendiren bir iş olarak görmektedir. Bu da yine bu hükümlerin tamamının oluşturduğu *külliyata* aykırıdır. Bununla beraber yine aynı paragrafta dinî gereklerin yerine getirilmesinin kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmaması gerektiği belirtilmektedir. Buradaki kriterler görecelidir ve keyfî olarak değiştirilip yorumlanabilir. 38. Madde'nin 3. paragrafı uyarınca gayrimüslim azınlıklara –tüm nüfusu ilgilendirebilecek bazı tedbirler saklı kalmak şartıyla– ülkenin tamamında serbest dolaşım hakkı tanınmıştır. Birinci paragraf daha sonra ihlal edilecek ve önce Rum ve Ermeni cemaatlerinin, ardından da Yahudi cemaatinin Anadolu'da serbestçe dolaşması zaman zaman yasaklanacaktır.[17] 1934 yılında Trakya'nın Türkiye kısmındaki bazı vilayet-

16 Salahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten*, Ocak 1974, 38 (149), s. 41-116.

17 Avner Levi Türkiye'deki Yahudi cemaati ile ilgili kitabında, resmi bir belge, bir kararname ya da yasa olmaksızın yapılan *de facto* kısıtlamalardan bahseder. Ya-

lerde meydana gelen Yahudi karşıtı olaylar, bu dolaşım ve ikâmet kısıtlamaları açısından yorumlanabilir.[18]

39. Madde'nin 3. paragrafı, dinî farklılıkların gayrimüslimlerin ne kamu hizmetinde ne de başka mesleklerde çalışmasını engelleyeceğini belirtmektedir. Bir kez daha, bu hükmün gereklilikleri cumhuriyetin ilk yıllarında fiilen ihlal edilmiştir. Gayrimüslimler, açıkça yasaklayan bir metin olmaksızın kamu hizmetinden men edilmekle kalmamış,[19] üstelik 1930'ların başlarında, "yabancıların" bazı mesleklerde çalışmasını yasaklayan bir yasa, bazı durumlarda gayrimüslimler için de uygulanmıştır.[20] Aynı addenin 4. ve 5. paragrafları azınlık dillerinin

---

zara göre, 1920'lerin ikinci yarısında ikâmetle ilgili bazı kısıtlamalar bulunmaktaydı ve Rum ve Ermenilerin Batı Anadolu'ya, Yahudilerin ise Aydın'a yerleşmeleri yasaklanmıştı. Avner Levi dolaşımla ilgili olarak da bazı kısıtlamalardan bahsetmekte ve gayrimüslimlerin her yolculuktan önce yolculuğun amacını, süresini ve güzergahını ayrıntılı bir şekilde bildirerek polisten izin almak zorunda olduklarını söylemektedir. Yazar bu son kısıtlamaların Yahudilere uygulanmadığını da belirtmektedir, Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: İletişim, 1996, s. 56-57. Öte yandan, sayıları Türkiye Rumlarına kıyasla daha hızlı artan Türkiye Ermeni edebiyatçıları, dolaşım güçlüklerini pek çok kez tekrarlamışlardır. Üç eser bu kısıtlamalardan bahsetmektedir: Mıgırdıç Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, İstanbul: Aras; Gobelyan Yervant'ın Diyarbakır'daki Ermeni cemaatinin İstanbul'a göç etmeye nasıl zorlandığını anlatan *Memleketini Özleyen Yengeç*, İstanbul: Aras, 1998 ve Zaven Biberyan'ın romanı *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras, 1999. Rıfat Bali ise bu kısıtlamalara ekonominin Türkleştirilmesi açısından bakmakta ve seyahat etme güçlüğü yaratılarak gayrimüslimlerin ticaret sahasını Müslüman-Türk tüccarlara bırakmaya zorlandığı şeklinde yorumlamaktadır. Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni. (1923-1945)*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 125-126.

18 Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, 155, 1996, s. 45-54.

19 29.02.1995 tarihli *Cumhuriyet*'te Türkiye'nin Kürtlere ayrımcılık yapmama politikasını savunurken Ahmet Taner Kışlalı, hiç kimsenin resmi kurumlarda Kürtlere ayırımcı muamele yapıldığını söyleyemeyeceğini, ancak aynı şeyin –maalesef– gayrimüslim vatandaşlar için geçerli olmadığını belirtmekteydi. Türkiye Ermeni cemaatine mensup bir entellektüel olan Hagop Sivaslıyan da, yine Kürt meselesi ilgili bir mülâkatta, ticaretle uğraşmak istemediğini, arzusunun 'mal müdürü' olmak olduğunu ve Türkiye'nin en iyi 'mal müdürü' olabileceğine inandığını söylüyor; ancak bunu başaramadığını ve bunda da bir sorun olduğunu dile getiriyordu, Şengül Kılıç, *Biz ve Onlar, Türkiye'de Etnik Ayrımcılık*, İstanbul: Metis, 1992, s. 65.

20 Yasa no.2007, 1932, *Düstur*, 3. tertip, cilt 13, s. 519-520.

kullanılması ile ilgilidir. 4. paragraf, günlük hayatta ana dilini "kullanma" özgürlüğünden bahsetmekte, 5. paragraf ise ülkenin resmî dilinin Türkçe olduğunu yineleyerek Türkçe'den başka bir dil konuşanlara mahkemelerde "kolayhk" sağlanacağını belirtmektedir. Azınlık dilleri meselesi karmaşık ve hassas bir konudur. "Vatandaş Türkçe Konuş" adıyla değişik kampanyalar yürütülmüş ve azınlık kurumları ile yabancı şirketlerin, hesaplarını azınlık dillerinde ve yabancı dillerde tutması yasaklanmıştır.

40. Madde'nin ikinci kısmı dinî ibadeti garanti altına almaktadır. İbadet özgürlüğü hiçbir zaman direkt olarak engellerle karşılaşmamıştır. Ancak dolaylı olarak bir ihlalden söz edilebilir. Hıristiyan dini, İslam'ın aksine ibadet için ruhban sınıfına ihtiyaç duyan bir dindir. 1970'ten itibaren özellikle Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapanması ve yurtdışmdan papazların gelmesinin son derece zor olması dolayısıyla ibadet özgürlüğüne dolaylı engeller çıkarıldığı söylenebilir. Buna karşılık, eğitim ve öğretim kurumlarının kurulması ve yönetimi ile hayır kurumları ile ilgili olarak ciddi, doğrudan doğruya kısıtlamalar ve sorunlar yaşanmıştır ve hâlâ da yaşanmaktadır.

41. Madde hassas olan iki mesele ile ilgilidir: azınlık eğitimi ve azınlık kurumlarına ayrılan bütçe. Birinci paragraf, Türk hükümetinin azınlık okullarında ana dilde öğretim verilmesi için kolaylık göstereceğini belirtmektedir. Türkiye'de dil birliğinin sağlanması için verilen mücadelenin, 1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde en çok uğraştığı konuların başında gelmesinden dolayı, bu paragraf gerektiği gibi uygulanmamıştır. Azınlıkların devlet bütçesi, belediye bütçesi ve diğer resmî bütçelerden yararlanacağını belirten ikinci paragraf ise hiçbir zaman hayata geçirilmemiştir.

42. Madde hâlâ akademik ve siyasî polemiklere konu olmaktadır. 4 paragraftan oluşan bu madde, azınlıkların özellikle aile hukuku konusundaki kişisel hukukî statülerini belirlemektedir. Bu maddenin, gayrimüslimlerin yabancı güçler tarafından korunması sistemine örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Yeni Türkiye'nin "Batılılaşması" –en azından hukukî alanda–

büyük ölçüde bu madde sayesinde hızlanmıştır.[21] 42. Madde gayrimüslimler için hukukî bir ayırım (kişisel hukuk ve aile hukuku) getirmiş, bu yüzden Türkiye, İslam hukukuna ve mecelleye dayanan aile hukuku sistemini bırakmak ve bir takım düzeltmeler yapmak suretiyle Batılı bir medeni kanunu, yani İsviçre Medeni Kanunu'nu benimsemiştir.

Buradaki tartışma, tüm Türk vatandaşlarını kanun önünde eşit hale getiren söz konusu Medeni Kanun'un kabul edilmesinden hemen önce, gayrimüslim cemaatlerin 42. Madde'den "gönüllü" olarak feragat etmeleri yüzünden doğmaktadır. Kitabın bir sonraki bölümünde, Lozan Anlaşması'nın doğrudan bir sonucu olan bu önemli olay detaylı bir biçimde incelenecektir.

43. Madde, anlaşmanın –en azından azınlıkların korunmasıyla ilgili olan bölümünün– belki de tam anlamıyla uygulanan tek maddesidir. Gayrimüslimler hiçbir zaman dinî inançlarına ters düşecek herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanmamıştır. Ayrıca pazar günü tüm ülkede, Müslümanların tatil günü olan cumanın yerine resmî tatil ilan edildiği için,[22] maddenin ikinci kısmı da geçerliliğini yitirmiştir.

44. Madde, Batılı temsilcilerle Türk temsilcilerin Lozan'da nasıl bir ruh hali içinde olduğunu çok güzel yansıtmaktadır. Türk heyetinin birinci amacı Lozan'da toprak bağımsızlığı ile siyasî ve ekonomik bağımsızlık elde etmekti. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamının ya da bir kısmının herhangi bir şekilde Batılı güçlerin himayesi altına alınmasına –ki bu az çok Osmanlı sistemini çağrıştıracaktı– karşı çıkılmıştır. Anlaşmanın bu kısmı, Milletler Cemiyeti'nin doğrudan garantisi altına alınmıştır. Sömürgeci devletler (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya), Milletler

---

21 Konu hakkında bkz. Cengiz Aktar, *L'occidentalisation de Turquie. Essai critique*, Paris: L'Harmattan, 1985, s. 38-44, Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 175-198.

22 27 Mayıs 1935'te, Pazar günü resmi tatil ilan edilmiştir. Cuma gününün hafta tatili ilan edilmesi ise 1925 yılında olmuştur. Bu konu ile ilgili bkz Cemil Koçak, "1940'ların ikinci yarısında sosyal politika. Devlet, Sınıflar, Partiler, ve Dayanışmacı Vesayetçi İdeoloji" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 224.

Cemiyeti'nde oy çokluğuyla kabul edilen bu düzenlemeye karşı çıkamamıştır. Böylelikle, azınlık meseleleri söz konusu olduğunda bile, Batılı güçlerin Türkiye'nin içişlerine karışamadığı uzlaşmacı bir çözüm bulunduğunu görmekteyiz. Ancak bu işler aslında tam anlamıyla içişler değildir, çünkü Türkiye, anlaşmazlık çıkması halinde Lahey'in hakemliğini kabul ederek bu konuların uluslararası boyutu olduğunu kabul etmiştir.

Son olarak, görünüm itibariyle kısa olan, ancak çalışmamızın anlaşılması açısından büyük önem taşıyan 45. Madde'ye bakalım. Türk heyetinin ısrarları karşısında, yukarıda saydığımız hakların aynılarını Yunanistan'daki Müslüman azınlığa da veren bir karşılıklılık hükmü Lozan Anlaşması'na eklenir.[23] Burada unutulmaması gereken karşılıklılık kavramının iki ülke açısından bir yükümlülük kavramı olarak okunması gerektiğidir. Diğer bir deyişle iki ülkenin azınlıklara karşı ortak yükümlülükleri vardır. Ne yazık ki bu son maddenin okunuşu iki ülkede de negatif yani karşılıklı cezalar olarak uygulanmıştır. Felsefî açıdan bakıldığında, bu karşılıklılık pek çok yönden ilginçtir. Ancak öncelikle şekil açısından bakalım: Lozan Anlaşması, Türkiye'de bazı vatandaş gruplarına uygulanabilecek bir azınlık rejimi kurmuştur. Genellikle bu rejimin Türkiye'deki gayrimüslimleri ilgilendirdiği söylenmektedir. Gerçekten de Türk kamuoyunda Türk heyetinin, Kürtler ve Lazlar gibi Türk ve Sünni olmayan ancak Müslüman olan cemaatleri ve Alevi Türkleri, onlara göre çıkarlarına ters düşen bu rejimin dışında tutmayı başardığı düşünülmektedir. Ancak söz konusu rejimin Türkiye'deki bütün gayrimüslim cemaatleri kapsamış olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Asuri-Keldaniler gibi,[24] Türkiye'nin güney doğusunda sayıları oldukça faz-

23 Yunanistan'daki Müslümanların Lozan'dan doğan hakları ve bu hakların uygulanması ile ilgili bkz. Samim Akgönül, *Une communauté, deux Etats: la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, İstanbul: İsis, 1999, s. 24-32 ve Baskın Oran, *Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Bilgi, 1991, s. 75-80.

24 Bu cemaate tek bir isim vermek zordur: konu ile ilgili referanslardan biri olan Joseph Yacoub'a göre, Asuriler, Keldaniler, Nasturiler, Süryaniler, Yakubiler ve Aramiler olarak adlandırılan ve dünya çapında 50 farklı devlete dağılmış olan

la olan[25] cemaatler ise çok da net olmayan bazı sebeplerden ötürü azınlık rejimine fiilen dahil edilmemişlerdir.[26] Sadece Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerini içermiş olan Lozan rejiminden yararlanmayan başka Hıristiyan cemaatler de vardır.[27] Kısaca söylemek gerekirse Lozan Anlaşması'nın bu bölümünde tanınan hakların sadece Rum, Ermeni ve Yahudilere tanınması anlaşmanın ihlali olarak nitelendirilmelidir. Sözkonusu olan Türkiye'deki bütün gayrimüslimlerdir.

Kaldı ki tanınan hakların kimlere tanındığı konusunda bir noktaya daha dikkat çekmekte fayda görüyorum. Rıza Nur ya da İsmet İnönü'nün anılarında olduğu kadar Seha Meray'ın yayınladığı Lozan tutanaklarından da anlaşıldığı gibi Türk delegasyonu bu bölümün sadece gayrimüslimleri ilgilendirdiğini savunmuştur. Ancak ilk 6 maddenin teknik okunması aslında 4 ayrı nüfus kategorisinin gayet rahatlıkla bölümün kapsamına girebildiğini göstermektedir. Hakların içiçe geçmiş oldukları unutulmadan bu gruplar çeşitli maddelerin fıkralarında görüldüğü gibi şu şekilde özetlenebilir:[28]

> Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları (Madde 38/3, 39/1, 40, 41/1-2, 42/1, 43)
>
> Türkçe'den başka bir dil konuşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları (Madde 39/5)

---

cemaatler Asuri-Keldani cemaatini oluştururlar, Joseph Yacoub, "La diaspora assyro-chaléenne", Michel Bruneau (haz.), *Diasporas*, Montpellier: Reclus, 1995, s. 55. Türkiye'de bu cemaate genel olarak Süryaniler denilmektedir.

25 Yacoub'a göre, *a.g.e.*, s. 58, cumhuriyetin kurulmasından hemen önce bu kişilerin sayıları 100.000'den fazlaydı. Günümüz için verdiği rakam ise 10.000'dir, *a.g.e.*, s. 56.

26 İsa Karataş, "Türkiye'de Süryani olarak yaşamak", *Birikim*, (71-72), Mart-Nisan 1995, s. 158-161.

27 Örneğin Hıristiyan Çingenelerin Türkiye'deki varlıkları pek bilinmemektedir. Türkiye'deki Çingeneler ile ilgili genel bir çalışma için bkz. Ali Arayıcı, *Çingeneler*, İstanbul: Ceylan, 1999. Özel olarak Türkiye'deki Hıristiyan Çingeneler ile ilgili bir çalışma için bkz. Benninghaus Rüdinger, "Les Tsiganes de la Turquie orientale", *Etudes Tsiganes* (3) 1991, s. 47-60.

28 Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim, 2005, s. 69-71.

Tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları (Madde 39/3-4)

Vatandaşlık kriteri aranmadan Türkiye'de oturan herkes (Madde 38/1-2, 39/2)

Lozan Anlaşması'nın Türkiye'de bir azınlık rejimi oluşturduğu doğrudur, ancak hakların geniş bir kesime dağılmış olması bu belgenin aynı zamanda genel anlamda bir İnsan Hakları Belgesi olduğu durumunu ortaya çıkarmaktadır.[29]

Türkiye'de bir Rum azınlık ile Yunanistan'da bir Müslüman azınlık "yaratan" Yunanistan ve Türkiye arasındaki zorunlu nüfus mübadelesi Lozan Anlaşması'ndan altı ay önce yapıldığı için, bu azınlık rejiminin sadece Türkiye Rumlarını ilgilendirdiği düşünülebilirdi. Ancak "Türkiye'deki gayrimüslimler" ibaresi kullanıldığı için bu anlamın kapsamı genişlemiş ve azınlık rejiminden Rum Ortodoksların yanı sıra Ermeni ve Yahudilerin de "faydalanması" sağlanmıştır. Buna karşılık, hukukî karşılıklılık getiren 45. Madde sadece Rum Ortodoksları ilgilendirmektedir. Önceki maddelerle karşılaştırdığımızda bu maddenin ayrı bir madde olduğunu ve diğerlerinin devamı niteliği taşımadığını görmekteyiz. Anlaşmanın Gökçeada ve Bozcaada Rumları ile ilgili olan 14. Maddesi için de eklememiz gereken bir iki nokta var. Bu maddenin birinci paragrafı, adalarda gayrimüslimlerin güvenliğini koruyacak yerel bir yönetim kurulacağını belirtmektedir. İkinci paragraf ise bu cemaatleri mübadeleden muaf tutmaktadır.

Karşılıklılık kavramı üzerinde biraz daha durmakta fayda görüyorum. Hukukta karşılıklılık ilkesinin uygulaması o kadar normaldir ki, Paul Reuter, Emmanuel Decaux'nun bu konudaki kitabının[30] açılış yazısında "hukukî kurumlarda karşılıklılık her yerde mevcuttur" diyebilmektedir. Gerçekten de, Türk tarihçileri Türk-Avrupa ilişkilerini incelerken, *kapitülasyonlar* söz konu-

29 Baskın Oran, "Bir İnsan hakları ve Çokkültürlülük belgesi olarak 1923 Lozan Barış Anlaşması", İbrahim Kaboğlu (haz), *Kopenhag Kriterleri*, İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2001, s. 210-219.

30 Emmanuel Decaux, *La réciprocité en droit international*, Paris: Librairie Générale du Droit et de Jurisprudence, 1980, s. 1.

su olduğunda bu ilkenin var olmasından değil, olmamasından yakınmaktadırlar.[31] Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlık ile Yunanistan'daki Müslüman azınlığı ilgilendiren karşılıklılık ilkesi, olumlu ve gerekli bir şey olarak algılanmıştır. Doğası gereği ilişkilerle ilgilenen uluslararası hukukun, bir karşılıklılık hukuku olduğu bir gerçektir. Anlaşmaların karşılıklı olma özelliği, bir bakıma karşılıklılık kavramına dayanmaktadır. Ancak bahsettiğimiz iki azınlığı ilgilendiren karşılıklılık durumunda önemli bir nokta vardır: Lozan Anlaşması bu karşılıklılığı pozitif haklar şeklinde getirmiş olsa da (aynı haklar her iki azınlığa da karşılıklı olarak verilmiştir), bu ilkenin uygulanması her iki ülkede de negatif bir biçimde gerçekleşmiştir (haklardan mahrum edilme ve aşağılanmalar aynı şekilde olmuştur).[32] Bu ilkenin ihlal edildiği hallerde, karşılıklılığın misilleme şekline dönüştüğünü görmekteyiz. Misilleme hakkı da uluslararası hukukta yer alan bir haktır. Emmanuel Decaux, hem "düzenlenmemiş yaptırımlar"[33] olan sivil ve askerî misillemelerden, hem de "düzenlenmiş yaptırımlardan",[34] yani sözleşmelerle karara bağlanmış misillemelerden söz etmektedir. Konumuz açısından ele alındığında, misillemeleri haklı çıkartacak bir durum olmadığı görülmektedir. Çünkü burada söz konusu olan iki devlet arasındaki bir ilişki değil; akit tarafın bizzat kendi vatandaşlarıdır. Bu anlamda, sözlerimizin Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlık ile Yunanistan'daki Müslüman azınlık arasındaki hukuken karşılıklılık konusunda eleştiri niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu ilke ve daha ziyade bu ilkenin nasıl uygulandığı, kitap boyunca çalışmamızın temel yapı taşını oluşturacaktır. Çünkü karşılıklılık ilkesi, azınlıkların hayatında hem fiili (1964'te Yunan uyruklu Rumların İs-

31 Bkz. Salahi Sonyel R., *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1993, s. 109-111.

32 Türkiye Rum cemaatinin entelektüellerinden olan ve Atina'da yaşayan Herkül Millas "Yurttaş ve Azınlık Olarak İstanbul Rumları", *Varlık*, 64 (1073), Şubat 1997, s. 5-7'de, haklı olarak, karşılıklılık ilkesi hakların verilmesi içindir, geri alınması için değil demektedir.

33 Decaux, *a.g.e.*, s. 224-226.

34 *A.g.e.*, s. 321-338.

tanbul'dan atılması), hem de yapısal (öğretmen, ders kitabı, vs. sorunları) bazı kırıcı olaylara sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na (1923-1941) - başarısızlığa uğrayan Türkleştirme girişimi

Lozan sonrası

Bu noktada artık karşımızda bir Türkiye Cumhuriyeti vardır ve bu cumhuriyet yaşayacaktır. Yeni bir yönetici kadrosu, yeni bir toplum, yeni bir ideoloji ve hepsinden önemlisi yeni bir gelecek fikri, cumhuriyetin yaşatılmasını sağlayacaktır. Ancak gayrimüslim azınlıkların sorunları çözülmüş değildir. Ankara hükümeti bu konu ile ilgili olarak iki ayrı ve büyük sorunla karşı karşıyadır. Bunlar, *étabh* meselesi ile hukukun birleştirilmesidir.

Ülkedeki gayrimüslimler 1923'ten itibaren toplumun pek de tekin olmayan bir unsuru gibi görülmeye başlanmıştır. Geride kalan azınlıklar yüzünden nüfus mübadelesi tamamlanamadığı için, Türk hükümetinin hedefi *étabh* statüsünün mümkün olduğunca az sayıda Rum'a verilmesini sağlamaktı. Türk yöneticilerinin Türkiye Rumlarından gelebilecek "olası ihanetlere" karşı duyduğu şüphe, Yunanistan'ın tutumu yüzünden haklı hale gelmiştir. Çünkü Yunanistan, Türkiye'nin tersine, olabildiğince az sayıda Rum'un mübadeleye dahil edilmesini ve bu sayede de Türkiye'de kalan Rum kolonisinin gücünü kaybetmemesini istemekteydi. Kuşkusuz Yunanlı yöneticilerin, mübadillerin yerleştirilmesi ile ilgili iç endişeleri de bulunmaktaydı. Bu yüzden Yunanistan'ın mümkün olduğu kadar az muhacir kabul etmek istemesi doğal karşılanabilir. Ancak Yunanlı yöneticilerin Türk-Yunan savaşımn hemen ardmdan *Megali İdea*'dan[35] tamamen vazgeçtiğini düşünmek de yanlış olacaktır.

35 Büyük fikir, Eleftheroudaki Egkiklopaidikon Leksikon'a göre daha ziyade büyük ideal anlamındadır, Atina: Ekdotikos Oikos Eleftheroudakis, 1963. Megali idea'nın doğuşu ve gelişimi için bkz. Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 65-124 [Modern Yunanistan

İşte, mübadele sözleşmesinin ve Lozan Anlaşması'nın ardından, iki ülke yöneticilerinin görüşleri bu şekildedir. Peki ya Türkiye Rumları ne düşünüyordu? Hatta daha da önemlisi, Türkiye'de kalanlar kimlerdi?

Türkiye Rumlarının sayısında meydana gelen değişiklikleri izlemek için elimizde çok net bir kaynak bulunmaktadır: Türkiye'de yapılan bir dizi nüfus sayımı. En azından 1965'e kadar yapılan nüfus sayımları kaynak teşkil etmektedir çünkü bu tarihten sonra yapılan sayımlarda din ve dil farklılıkları ile ilgili sorular sorulmamıştır.[36] Yine de buradaki netliğin de bir sınırı vardır, çünkü her nüfus sayımı, o günün siyasî ve ideolojik ruh halini yansıtmaktadır. Bu yüzden anadil, konuşulan dil, bilinen yabancı diller, vs. ile ilgili sorulara şaşırtıcı yanıtlar verilebilmektedir.[37] Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmıştır ve bu sayım, bağımsızlık mücadelesinden yeni çıkmış bir ülkenin psikolojik durumunun iyi bir göster-

---

Tarihi, çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., 1997. Birkaç ciddi çalışma dışında (bkz. Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri*, Ankara: Ümit, 1993, s. 13.), Türk tarih yazımı ciddi bir gramer hatası olan megal[o] idea kullanımını tercih etmektedir. Bu ilginç yanlış yazım konusunda iki varsayımım var. Bu ifade –örneğin ortaokul ders kitaplarında olduğu gibi– tamamen bilgisizlikten dolayı böyle yazılmış olabilir, bkz. Samim Akgönül, "Qui est un Grec pour un Turc?", *Asien Afrika Latinamerika*, s. 31-45. Ancak başka yerlerdeki kullanımlarda kasıtlı olarak böyle yazıldığını düşünüyorum, çünkü günümüz Türkçe'sinde megalo kelimesini ister istemez çağrıştıran tek kelime megalomani'dir. Yani bu kullanım hem aşağılayıcı hem de alaycıdır. Bu konudaki onlarca örnekten bir tanesi için, Türk Ordusu tarafından hazırlanan ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yayınlanan kitaba bakılabilir: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985. Değerli akademisyen Toktamış Ateş'in kaleminden de, Dietrich Gronau'nun kitabında yaptığı açıklamalarda, "megola idea" şeklinde daha ilginç bir versiyon görme imkânımız olmuştur. Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 21. Bu konuda Türkçe'deki en etkin çalışma Damla Demirözü tarafından yapılmıştır: "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç", Müfide Pekin (der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar. 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 155-186.

36 Bunun sebebi büyük ölçüde, "ulusun birliğini" tehdit edebilecek bu hassas konular hakkında bilgi vermemekti, bkz. Faruk Bildirici, "Azınlıklarını Saymayan Ülke", *Gazete Pazar*, 30.11.1997.

37 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Doz, 1999, s. 37-38.

gesidir.[38] Bu dönemde yabancı gözlemcilere, Türk nüfusunun sadece kalabalık olduğu değil, aynı zamanda homojen bir yapıya sahip olduğu da ispatlanmaya çalışılmıştır.[39]

İşte, anadil ve inançlarla ilgili soruları da içeren ilk sayım böyle bir ruh haliyle gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar yöneticilerin yüreklerine su serpmekle beraber, bir miktar da şaşırtıcı olmuştur. Ülkede Rumca[40] konuşan nüfusunun yaşadığı vilayetlerde, anadil konusundaki bulgular şu şekildedir (sadece Rumca ve Türkçe ile ilgili rakamlara yer verilmiştir):[41]

TABLO 1
1927 Genel Nüfus Sayımında Rumca

	Ana dil	
Vilayet	*Türkçe*	*Rumca*
Balıkesir	402.514	1.513
Bursa	382.251	1.445
Çanakkale	167.020	7.938
İstanbul	574.592	91.902
İzmir	487.825	7.531
Mersin	103.644	1.611
Toplam*	11.777.810	119.822

(*) Rumca konuşanların sayısının önemsiz olduğu vilayetler de dahildir.

38 Yine de 1927 ve 1935 nüfus sayımları için Belçikalı Jacquard ve İsviçreli Brunschweiller gibi yabancı uzmanların Türklere danışmanlıkta bulunduğunu belirtmekte fayda var, bkz. Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 68.

39 Doğu Akdeniz'de gözü olan Mussolini 1926'da Türk nüfusunun sadece 6 milyon olduğunu açıklarken, aynı tarihte Fransız Dışişleri Bakanı bu nüfusun 8 milyon olduğunu tahmin ediyordu. Yunanlılarsa nüfusun 10 milyon olduğunu ancak bunun sadece 1.8 milyonunu Türklerin oluşturduğunu savunuyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki diğer spekülatif tahminler için bkz. Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (23), 1992, s. 418.

40 "Rumca" isimli bağımsız bir dil yoktur, adı geçen dil Yunanca'dır. Ancak nüfus sayımlarında kullanılan terim Rumca olduğu için ben de aynı terimi kullanmayı tercih ettim.

41 T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara, 1929. Sütunlar sırasıyla: Türkçe, Rumca, Er-

TABLO 2
1927'de Türkiye'de Anadiller

Ana dil	*Kişi sayısı*	*Toplam nüfusa göre %*
Türkçe	11.777.810	86.41
Rumca	119.822	0.87
Ermenice	64.745	0.47
Fransızca	8.456	0.06
İtalyanca	7.248	0.05
İngilizce	1.938	0.01
Arapça	184.273	0.98
Farsça	1.687	0.01
Yahudice	68.900	0.50
Çerkezce	95.901	0.70
Kürtçe	1.184.446	8.69
Tatarca	11.465	0.08
Arnavutça	21.774	0.15
Bulgarca	20.554	0.15
Diğer ya da bilinmiyor	110.469	0.81
Toplam	13.629.548	99.99

Nüfus mübadelesi sona erdiğinde, Rumca konuşan nüfus toplam nüfusun (13.629.548) sadece %1'ini oluşturmaktaydı. Ancak iki sebepten dolayı bu sonuçların gerçeği yansıtmadığına inanmaktayım. Birincisi, bir şekilde mübadeleden kaçmayı başarmış olan Rumlar, nüfus memurlarına anadillerinin Rumca olduğunu kesinlikle açıklamamıştır. Bu kişiler dahil edildiğinde, tam rakam ve bunun toplam nüfusa göre oranı artacaktır. Öte yandan, mübadele ile Yunanistan'dan gelen Müslümanların bir kısmı, özellikle de adalardan ve Girit'ten gelerek ülkenin batısına yerleştirilenler, anadillerinin Rumca olduğunu söylemişlerdir -ki aslında bu bir gerçektir. Bu da gerçek Rum Ortodoksların sayısını azaltacaktır.[42] Belirttiğimiz bu son nokta, İstanbul dışındaki başka yerlerde de Rumca konuşan kişilerin olmasını açık-

menice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Arapça, Farsça, Yahudice, (herhalde bundan kasıt Yahudi İspanyolcası), Kafkasça, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça, Bulgarca ve diğer ya da bilinmiyor şeklindeydi.

42 Mübadeleyle gelen Müslümanların yerleştirildikleri yerlerin tam bir listesi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 52.

lamaktadır.[43] Her halükarda, diğer anadillerle kıyaslandığında Rumca'nın önemli bir yer tuttuğu görülüyor (Tablo 2).

Açıkça görüldüğü üzere, Kürtçe ve Arapça'yı saymazsak (ki kanımca bu diller biraz azımsanmıştır), 1927 yılında Türkiye'deki birinci azınlık dili Rumca'dır. Arnavutça ve Bulgarca konuşanlar arasında, muhtemelen Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlığa karışmış kimseler olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Toplamda, Lozan rejimine dahil olan diğer azınlıklarla (Ermeniler ve Yahudiler)[44] kıyasladığımızda Rumların sayıca üstün oldukları görülmektedir. Sadece İstanbul vilayeti ile ilgili verilere göz atmak bile bu saptamayı doğrulamaktadır.

Rum nüfusun kaldığı İstanbul'da Rumca, Türkçe'den sonra ilk dildir. Nüfusun Türkleştirilmesine rağmen İstanbul, eski günlerin kozmopolit yapısını koruyabilmiş gibi görünmektedir. Bu analizin tam bir analiz olabilmesi için, beyan edilen dinlerin dağılımına da bakmak gerekir. Burada Ortodoksların her zaman için Rum olmadıklarını görmekteyiz. Bu da, Türkiye'deki Rum Ortodoks nüfusun Lozan sonrasındaki durumunun net bir biçimde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır:

TABLO 3
1927 Genel Nüfus Sayımında Ortodokslar

	Din	
Vilayet	*İslam*	*Ortodoksluk*
Çanakkale	172.120	4.469
İstanbul	547.126	100.214
Toplam	13.269.606*	109.905

(*) Ortodoksların sayısının önemsiz olduğu vilayetler de dahildir.

43 Özellikle İzmir (7.531 kişi), Muğla (652 kişi) ve Kocaeli (899 kişi) gibi vilayetlerde Rumca konuşanlar bulunmaktaydı.

44 68.900 kişi Yahudi İspanyolcası konuşmaktadır ancak Batı dillerini konuşan, özellikle de Fransızca konuşan kişiler arasında, tıpkı anadillerinin Türkçe olduğunu belirtenler arasında olduğu gibi, mutlaka Musevi dinine mensup kişiler vardır. Örneğin, Ziya Gökalp'in büyük bir hayranı olan Moiz Kohen'in (Tekin Alp) anadilini İspanyolca olarak beyan etmiş olması kanımca imkânsızdır.

Rumca konuştuğunu beyan eden cemaatlerin yaşadığı batı vilayetlerinin çoğunda Ortodoksların sayısı, tıpkı İzmir'de olduğu gibi, önemsenmeyecek kadar azdır.[45] Ülkede Rumca konuşan fakat Ortodoks olmayan kişiler olduğu gibi –mesela Girit ve adalardan gelen mübadiller– Ortodoks oldukları halde Rumca konuşmayan gruplar olduğu da anlaşılmaktadır. Doğu vilayetlerinde kalan Karaman Rumları, bazı Ermeniler ve hatta ülkedeki güvensizlik ortamı yüzünden anadillerinin Türkçe olduğunu söyleyen Rum Ortodokslar, bu gruplara örnek gösterilebilir. Bu tablolar, belirli bir etnik grubun tek bir dille ve tek bir inançla örtüşmesinin ne kadar zor olduğunu göz önüne seriyor. Tüm bu etkenlere rağmen, Rumların Türkiye'deki azınlık cemaatler arasındaki dinî açıdan da üstünlüğünü koruduğunu görüyoruz:

TABLO 4
1927'de Türkiye'deki Dinler

Din	*Kişi sayısı*	*Toplam nüfusa göre %*
Müslümanlar	13.269.606	97.36
Katolikler	39.511	0.28
Protestanlar	6.658	0.04
Ortodokslar	109.905	0.80
Ermeniler*	77.433	0.56
Hıristiyanlar**	24.307	0.17
Yahudiler	81.672	0.60
Diğer dinler	17.494	0.12
Toplam	13.629.288	99.99

(*) Şüphesiz burada kastedilen Gregoryenlerdir. Bu inanç Ermenilerin tamamını kapsamaz çünkü Katolik ve Protestan Ermeniler de vardır.

(**) Asuri-Keldaniler gibi, üstteki dört grubun dışında kalan Hıristiyanların sayısını gösteren bu grubu anlamak zordur.

Bu tablonun çizdiği şekil de aslında net değildir. Çünkü burada, Müslümanlar diğer dinlere inananlara kıyasla sayıca üstün gibi görünse de, gözden kaçırılmaması gereken nokta, Müslümanların bilerek mezheplere ayrılmamış olduğudur. Oysa Hıristiyanlar; Katolik, Protestan ve Ortodoks olarak ay-

45 7.531 kişi, anadilinin Rumca olduğunu belirtirken, Ortodoks olduğunu söyleyenlerin sayısı 591'dir.

rılmıştır. Bu ilk nüfus sayımı için çıkartılan yasa uyarınca,[46] sadece Hıristiyanlar mezheplerini belirtmiştir. Şüphesiz bunun sebebi, İslam'da Hanefiler, Caferiler, vs. arasındaki ama özellikle de Sünniler ve Aleviler arasındaki dinî farklılıkların ortaya çıkmasını engellemekti. Cumhuriyet dönemi boyunca yapılan bütün nüfus sayımlarında bu uygulama devam etmiştir.[47] Rum Ortodoksların ülkedeki birinci azınlık olma durumu, İstanbul'da daha da belirgindir.

Lozan sonrasında Türkiye'de, Rum Ortodoks azınlığa mensup yaklaşık 110.000 kişi olduğunu ve bunların 100.000'inin İstanbul'da, 5-6 bin kadarının Gökçeada ve Bozcaada'da, geri kalanların da İzmir ile orta ve güneydoğu Anadolu'da yaşadığını söyleyebiliriz. Bu son saydıklarımız Lozan Anlaşması'nda belirtilen azınlık haklarından yararlanmamışlardır. Yine de, 1923 mübadelesi ile gidenlerin bir kısmının Yunan uyruğu ile İstanbul'a geri gelmesine olanak tanıyan 1930 Türk-Yunan Anlaşması'nın ardından bu nüfusun, özellikle de İstanbul'da yaşayanların sayısının arttığını belirtmekte fayda var.

Rumlar Lozan'da verilen haklardan feragat mı ediyorlar?

Görüldüğü gibi bu bölümün başlığı bir sorudur. Burada bugün bile hâlâ tartışma konusu olan ve yorumlanması sorun yaratan bir durum söz konusudur. Toprak bütünlüğü ile siyasî bütünlüğün sağlanmasından sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin sıradaki görevi, hukukî ve iktisadî birlik ile dil birliğini sağlamaktı. Bu amaç doğrultusunda aynı anda başlatılan üç reform, azınlıkları da etkilemiştir.

İlk olarak hukuk devrimi gerçekleştirilmiştir.[48] Doğu gele-

---

46 3810 sayılı ve 21 Temmuz 1926 tarihli yasa.

47 Dündar, *a.g.e.*, s. 56.

48 "Hukuk devrimi" terimini Bülent Tanör'e borçluyuz. Tanör, 1920'lerin sonlarında yapılan hukukî değişikliklerin devrimci nitelikte olduğunun altını çizmektedir ve bence gerçekten de haklıdır. Yeri gelmişken, bu değerli hukukçunun aynı eserinde bu konudan bahsederken "devrim", "reform" ve "yenileme"

neklerine göre yaşayan bir topluma Batılı bir hukuk sistemi getirmenin ne kadar güç bir iş olduğu düşünülecek olursa, sanırım devrim sözcüğünü kullanmak abartılı kaçmaz. Türk hukukunda görülen bu "zorunlu" Batılılaşmayı, Haluk Tandoğan 1967 yılında şöyle nitelendiriyordu: "Türkiye 1926'dan beri, hem yönetimde, hem de yargıda köklü bir laiklik gerçekleştirerek yasama sistemini tamamen yenilemiştir. Eski yasalar Batı'dan *alınan* yasalarla değiştirilmiş ve ufak tefek değişiklikler yapılmak suretiyle, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Hukuku; İslam Hukuku kurallarının yerini almıştır."[49]

Yukarıdaki paragrafta, Türk tarzı Batılılaşmanın kilit kelimeleri olan "yenileme", "değiştirme", "alma" ve "yerini alma" gibi kelimeler bulunmaktadır. Bu uygulamalardaki taklitçilik unsuru bilinen bir gerçekti ve en başından beri göze alınmıştı. Lozan'ın ardından, 1 Mart 1924'te Meclis'te yaptığı açılış konuşmasında Mustafa Kemal şöyle diyordu:

> "Teşkilât ve ıslâhat-ı adliyeye verdiğimiz ehemmiyeti, nasıl ifade etsek azdır. Gerçi bütçenin bugünkü halinde adliye için mühim menabi ayrılmıştır ve bu menabi mütemadiyen artırılacaktır. Fakat, bundan mühim olan nokta; adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır (bravo sesleri, alkışlar). Millet, her mütemeddin memlekette olan terakkiyat-ı adliyenin, memleketin ihtiyacına tevafuk eden esasatım istiyor. Millet; seri ve katî adaleti temin eden medeni usulleri istiyor (alkışlar) ... Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır (bravo sesleri, al-

---

terimlerini dönüşümlü olarak kullandığını, çünkü her üç terimin de kullanılmasını gerektiren farklı bağlamlar olduğunu belirtmekte fayda var, Bülent Tanör, *Kuruluş*, İstanbul: Cumhuriyet, 1997, s. 53-54. Halil İnalcık ise hukukî "modernleşme" terimini tercih etmiştir, Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Belleten*, 27 (108), s. 625-632.

49 Haluk Tandoğan, "L'influence des codes occidentaux sur le droit privé turc, en particulier la réception du Code Civil suisse en Turquie", *Turcica*, 1, 1967, s. 49-70.

kışlar). Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet; milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur."[50]

Bu konuşmadan iki gün sonra, 3 Mart 1924'te, halifelik kaldırılmış ve aynı gün eğitimin birleştirilmesi kanunu Meclis'te oylanmıştır.[51] Artık, laik bir hukuk sisteminin oluşturulması için gereken siyasî koşullar hazırdır. Türk hukukçular, yeni bir medeni hukuk sistemi kaleme almak yerine, Batılı bir medeni hukuku; İsviçre Medeni Hukuku'nu tercüme etmeyi seçmişlerdir.[52] Bu kanunun kabul edilmesinden önce, azınlıklar (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) Lozan'ın kendilerine vermiş olduğu aile hukuku ile ilgili özel haklardan feragat etmeye çağırılmışlardır. Aslında yeni Türkiye, kapitülasyonlardan daha yeni kurtulmuştu. Kapitülasyonlar, azınlıkların medeni hal ve aile hukuku gibi konularda İslamî kurallara dayalı olan Türk hukuk sisteminin dışında tutularak, her bir azınlığın kendi gelenek ve görenek hukukunu uygulaması şartı ile kaldırılmıştı. Azınlıklara yapılan bu çağrının ardında şüphesiz, egemenlik ve bağımsızlığın anahtarı olan hukukî birliği elde etme arzusu yatmaktaydı.

Bir medeni kanunun benimsenmesi gerektiğini savunan aşağıdaki satırlar, ülkedeki farklı toplulukların farklı hukuk kuralları olmasına son verilmesinin Türk yöneticiler için ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir:

> "Muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün câmiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile münasebeti kesmesi millî egemenlik için de bir zarurettir. Çünkü kanunlar, dine müstenit olursa

---

50 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1961, cilt 1, s. 317.

51 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, kanun no. 430, *Resmi Gazete*, 04.03.1340.

52 Neden başka bir ülkenin değil de İsviçre Medeni Hukuku'nun tercih edildiği konusunda pek çok açıklama vardır. Bunun sebebinin, Türk hukukçularının çoğunun eğitimlerini Lozan'da yapması olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, (Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, *a.g.e.*, s. 191,) İsviçre Medeni Hukuku'nun o dönemde Avrupa'daki en yeni medeni hukuk olduğunu söyleyenler de vardır, (Tandoğan, *a.g.e.*, s. 57).

vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlette, muhtelif dinlere mensup tebaası için ayrı ayrı kanun yapmak icabeder. Bu hâl, çağdaş devletlerde şart olan siyasî, sosyal, millî birliğe tamamen aykırıdır. Hatırlamak icap eder ki, devlet yalnız tebaası ile değil, yabancılarla da temastadır. Bu takdirde, onlar için kapitülâsyon adı altında istisnai kurallar kabul etmek mecburiyeti doğar. Lozan ile ilga olunan kapitülâsyonların sürdürülmesi için yabancılar tarafından öne sürülen gerçeklerin en önemli yanı bu nokta olmuştur. Bundan başka, Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında uygulanan istisnai kurallara da bu dinî durum sebep olmuştur. Halbuki yeni Türk Kanunu Medenî Kanunu Lâyihasının hazırlanması üzerine ülkemizdeki azınlıklar Lozan Antlaşması'yla kendilerine verilen haklardan imtina ettiklerini Adliye Vekâleti'ne bildirmişlerdir... Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girdiği gün milletimiz eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve ışık bahşeden çağdaş medeniyetin içine girmiş bulunacaktır..."[53]

Medeni Kanun'un kabul edilmesinin sadece azınlıklarla ilgili endişeleri gidermeye yönelik olduğunu söylemek güçtür. Çünkü bu kanun, "ruhban sınıfı karşıtı" bir reformlar zincirinin tek bir halkası niteliğindedir. Azınlıkların kendi yargı yetkilerinin olması Türk yöneticileri için önemli bir konuydu. Yöneticilerin azınlık ileri gelenlerini bu haklardan feragat etmeye ikna etmek için nasıl canla başla çalıştığına bakacak olursak bunu daha iyi anlayabiliriz. Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, bu feragat o kadar da kolay ve çabuk olmamıştır.

İlk baskılar Yahudi cemaatine gelmiştir. Türk yöneticilerinin en az kuşkulandığı ve bu yüzden Türkleştirilmeye en uygun gördükleri cemaat Yahudilerdi. Hıristiyanlar, Ermeniler ve Rumlar, 20. yüzyıl başlarında devlete ihanet eden cemaatlerin geride kalan temsilcileri gibi görülmekteydi, oysa Yahudiler işgalcilerle işbirliği yapmamışlardı. Yahudiler Lozan'dan gelen

53 Alıntı yapan, Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, *a.g.e.*, s. 193.

haklarından feragat ederse, bu, diğer iki cemaat için "emsal" teşkil edecekti.[54] Nüfusun tamamının Türkleştirilmeye çalışıldığı bir ortamda, azınlıklar bu baskılardan ciddi şekilde etkilenmiştir. Azınlık ileri gelenleri, patlamaya her an hazır bu durumdan dolayı endişeliydi ve Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden biri, hükümet yetkililerine "Şayet on yıl içinde Türkleşmemişsek o zaman bizleri Türkiye'den kovabilirsiniz"[55] şeklinde bir açıklamada bile bulunmuştu.

Azınlıklar kendilerine zaman tanınmasını istiyorlardı ancak Kemalistlerin zamanı yoktu. Hükümet yetkililerinin ısrarı üzerine Yahudi heyeti[56] razı oldu ve cemaatin Lozan Anlaşması'nın 42. Maddesi ile kendilerine tanınan haklardan feragat ettiğini açıkladı. Bu açıklamanın hangi koşullarda yapıldığı çok açık değildir. Avner Levi konuyla ilgili şöyle yazıyor:[57] "Görüşmeler çok kısa zamanda sonuçlandı. Heyet, Lozan haklarından kesinlikle ve resmen feragat etti. Ayrıca dini ve laik konular arasında ayırım yapmayı, yani Hahambaşılığın Yahudi kurumları üzerindeki her yetkisinin iptalini kabul etti". Rıfat Bali'ye göre ise görüşmeler uzun ve çetin geçmiştir.[58] Bu feragat ile ilgili akıllarda kalması gereken şey, Yahudi cemaati temsilcileri arasında laiklerin sayısının dindarlardan daha fazla olmasıdır. Bu da bize, ülkenin tamamında görülen laikleşme hareketinin azınlıklarda da başladığını göstermektedir. Azınlık din adamlarının da –tıpkı Medeni Kanun'un kabul edilmesine karşı olan Müslüman hocalar gibi–[59] bu kanuna karşı çıktığını söyleyebiliriz. İşte bu yüzden azınlıklar arasında laikler ve dindarlar olarak bir iç bölünme yaşanmıştır. Azınlıkların iç ya-

54 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 84.

55 Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ou l'Orient en marche*, Paris: Bossard, 1929, s. 267. Bu eser bizi ilgilendiren olaylarla ilgili çağdaş bir kaynak olmakla beraber, biraz yüzeysel bir bakışa sahiptir.

56 Heyette hukukçu Şimon Levi, hukukçu Nissim Masliah, Profesör Avram Galanti ve Hanri Soryano vardı.

57 Avner Levi, Türkiye Cumhuriyeti'nde..., *a.g.e.*, s. 73.

58 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 84-86.

59 Nuray Mert, "Cumhuriyet'te İlk İslamcı Muhalefet: Yarın ve Müsavat", *Toplum ve Bilim*, 69, 1996, s. 128-149.

pısına bağlı olarak, bu kutuplaşma, Müslümanlar arasındaki kutuplaşma kadar belirgin olmuştur. Yahudi cemaati, anlaşmanın 42. Maddesi'nce kendilerine verilen haklardan Mayıs 1925'te resmen feragat etmiştir.[60]

Ermeniler ve Rumlar gibi "asimile edilemeyen" cemaatler için işler biraz daha zor olmuştur.[61] Hükümetle görüşmekle görevli azınlık komisyonlarının üyeleri, bizzat hükümetin kendisi tarafından seçilmiştir. Ermeni heyeti için gidişat nispeten daha kolay olmuşsa da,[62] Rumlar için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bunun sebebi –kısmen de olsa– Patrikhane'nin vasi kurum olarak Türkiye'de bulunmasıdır. Cemaatin laikleşmesinin Patrikhane makamlarının çıkarına olmayacağı açıktır, çünkü bu durumda Patrikhane, sahip olduğu imtiyazların büyük çoğunluğunu kaybedecektir. Oluşturulan komisyonun direnmesi karşısında, Ankaralı yöneticiler "tavsiye kararı alacak" bir alt komite kurarlar. Bu alt komitenin görevi 42. Madde uyarınca verilen haklardan feragat edilmesi için bir bildiri hazırlamaktır. Azınlığın topyekûn direnmesi üzerine, alt komitenin bazı üyeleri değiştirilmiş ve yerlerine daha "mülayim" Rumlar atanmıştır. Alt komitenin karar vereceği gün, 42. Madde'nin sağladığı haklardan feragat edilmesine karşı olan üç komite üyesi polis tarafından gözaltına alınmıştır.[63] Sonunda 27 Ka-

60 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul: Gözlem, 1995, s. 70-74.

61 Türkiye Yahudilerinin de asimile olmadıklarını, ancak kısmen gönüllü olarak entegre olduklarını söylemek mümkündür.

62 Çok az kaynak Ermeni açıklamasının hangi koşullar altında yapıldığından bahsetmektedir. Çok iyi bilinen sebeplerden dolayı, Türk ve Ermeni tarih yazını gibi Batılı tarih yazınının da Ermeniler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki durumuna, cumhuriyet yıllarındakinden daha fazla önem verdiğini itiraf etmemiz gerekir. Buna rağmen, Ermeni cemaatinin 42. Madde'den feragat etmesine Recep Şahin tarafından kısaca değinilmiştir, Recep Şahin, "Türk Devletlerinin Ermeni Politikaları", *Türk Tarihinde Ermeniler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1983, s. 99-114. Esat Uras'ın önemli çalışması "The Armenians in History and the Armenian Question", İstanbul: Documentary Publications, 1988, s. 1001, gibi, olayın birkaç kelimeyle anlatıldığı başka eserler de vardır. Ayrıca bkz. Pierre Moser, *Arméniens, où est la réalité?*, Saint-Aquilin-de-Pacy: Mailler, 1980, s. 107.

63 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim, 2000, s. 113.

sını 1925 günü, 75 üyeden 55'inin oyu ile Rumlar 42. Madde'nin 1. Fıkrası'ndaki haklarından feragat etmiştir.

Laik ve dolayısıyla evrensel olan bir Medeni Kanun'un benimsenmesi ve inançlara dayalı yargı yetkilerinin kaldırılmasıyla hükümet, sosyal düzen üzerinde eski rejimden kalan Gördes düğümlerinden birini çözmüş olur. Laik hukuk sisteminin getirilmesi ile, gayrimüslim dinî cemaatler merkezî iktidarın kontrolü altına girmekle kalmamış; buna ek olarak Ankara, mevcut ya da olası tüm dış müdahaleleri de sıfıra indirmiştir. Bu hukuk devrimi sayesinde, yeni doğmakta olan ulusal devlet, tüm vatandaşlarının özel hayatını düzenleme yetkisine sahip olmuştur, çünkü yeni kurulan merkezî iktidar ile eski "millet" yönetimleri, ülkenin hukukî tekelini ele geçirmek için bir çeşit rekabet halindeydi.[64] Hukukun birleştirilmesi Kemalistlere, "hem iktidarda olup, hem de muktedir olma" olanağını sunacaktır.[65] Ancak teknik olarak millet sisteminin sonu olan bu gelişme, düşünsel olarak millet kategorizasyonuna son verememiştir.

Cemaatlerin beyanların hemen ardından kamuoyunda bir kafa karışıklığı yaşanır. Üç cemaat aslında sadece 42. Madde'nin kendilerine verdiği kişisel hukuk ve aile hukuku ile ilgili olan haklardan feragat ettikleri halde, bu durum kamuoyuna sanki Lozan Anlaşması'nın azınlıklara tanıdığı tüm haklardan feragat edildiği şeklinde yansıtılmıştır.[66]

Gene de teknik olarak bu feragatın hukukî dayanağının sorunlu olduğunu belirtmekte fayda var. Temel sorun nasıl oluşturulduğu net olmayan bir komisyonun, azınlığın tümünün bir haktan, pratikte dinî nikahın resmî olarak tanınması hakkından feragat ettiğini bildirmesinin geçerli olup olmadığıdır. Kaldı ki azınlık haklarının özünde haklar bir gruba değil o gruba ait bireylere tanınmaktadır. Elbette bu haklar grup halinde kullanılmaktadır ancak son tahlilde bireylere tanınmışlardır. Sonuç olarak azınlığa ait kimi bireylerin diğer azınlık

64 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi, 1973, s. 470-471.

65 Aktar, *Varlık Vergisi...*, *a.g.e.*, s. 110.

66 Bali, *Cumhuriyet yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 92.

mensuplarının herhangi bir haktan feragat ettiklerini açıklamalarının hukuken geçerliliği yoktur. Hele ki söz konusu hak yerel hukuktan üstün olduğu belirtilen bir uluslararası anlaşmada yer alıyorsa.[67]

Öyle veya böyle, bu feragat ile yeni bir gelenek başlamış oluyordu. Artık azınlıkların Türklüklerini ispatlaması gerekmekteydi. Müslüman-Sünni-Türkler için Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılık ve sadakat çok normal şeylerdi. Bu gruba girmeyenler ise, 1925'ten itibaren, egemen çoğunluğun gururunu okşayan hareketler yoluyla bağlılık ve sadakatlerini ispatlamak durumunda kalmıştır.[68] Türkiye'deki bu Türk milliyetçiliği "ötekiler" için, yani gayrimüslimler (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler), Türk olmayanlar (Kürtler ve bir nebze de olsa Çerkesler) ve Sünni olmayanlar (Aleviler) için geçerliydi. Kamuoyunu oluşturan çoğunluk, Türk nüfusunun bu kesimlerinden sadakat ve içtenlik güvencesi vermelerini; başka bir deyişle gerçek bir Türklük sergilemelerini beklemekteydi.

Hukuk reformu azınlık karşıtı bir eylem değildir. Öncelikle reform, ülkenin tamamını ilgilendirmekteydi. Elbette bütün muhafazakar çevreler ve gelenekçiler reforma karşı çıkmıştır ve bu çevrelerin başında da Müslüman ve gayrimüslim din adamları gelmektedir. Azınlık din adamları, cemaatleri üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Bu etki, Müslüman din adamlarının kendi cemaatleri üzerinde sahip oldukları etkiden çok daha fazlaydı. Dolayısıyla bu reforma karşı direniş, azınlıklar arasında daha belirgin olmuştur. Bahsi geçen azınlıklar monolitik bir yapıya sahip değildi ve azınlık bünyesinde de, toplum hayatının laikleşmesine iyi gözle bakan ilerici, hatta din karşıtı güçler bulunmaktaydı. İşte Kemalistler, azınlık ileri gelenlerini 42. Madde'den feragat etmeye ikna edebilmek için, iktisadî gelişmeyi geleneksel ve kültürel değerlerden daha önemli gören bu güçlerden destek almıştır.

---

67 Feragat beyanının hukukî dayanağının detaylı eleştirisi için bkz. Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...*, *a.g.e.*, s. 68. dn. 44.

68 Çağlar Keyder, "Türk milliyetçiliğine bakmaya çalışırken", *Toplum ve Bilim*, 62, 1993, s. 7-18.

İktisat devrimi ya da sermayenin Türkleştirilmesi

Bağımsız ve birleşmiş bir devletin temellerini hazırlayan hukuk devrimi, geniş kapsamlı bir iktisat devrimi ile beraber gerçekleştirilmiştir. Ekonomik egemenlik siyasî egemenliğin vazgeçilmez koşuluydu. Atatürk'ün sözleriyle, bu egemenlik kayıtsız şartsız millete aitti. Peki acaba gayrimüslimler ve Türk olmayanlar da bu milletin içinde yer alıyor muydu?[69] Ne de olsa, yabancıların Osmanlı ekonomisini ele geçirmesi gayrimüslimler aracılığıyla gerçekleşmişti. İşte bu yüzden, şayet cumhuriyetin iktisadî hedeflerinden biri ekonominin ulusallaşması ise, bu ulusallaşmanm yolu, öncelikle o zamana kadar yabancı şirketlerin elinde bulunan bazı sektörlerin (ulaşım gibi) yeniden devlet idaresine alınmasından; bunun ardından da, ticaret gibi, azınlıkların elinde bulunduğu düşünülen başka sektörlerin Türkleştirilmesinden geçmekteydi.

İstanbul Ticaret Odası verilerine göre,[70] 19. yüzyılın sonlarında İstanbul nüfusu yaklaşık bir milyondu ve bu nüfusun %44'ünü Müslümanlar, %41'ini gayrimüslimler ve %15'ini de "yabancılar ve bilinmeyenler" oluşturmaktaydı. Aynı verilere göre, kentin aktif nüfusu 480.000 kişiydi ve bunun yarısı gayrimüslimdi. Öte yandan, memurların %95,3'ü Müslüman'dı. Ülkenin tamamına bakacak olursak, Müslümanların ticaretteki payı %24'tü. İş adamlarının hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla, diğer bölgelerde de gayrimüslimler ticarette egemendi.[71] Türkler üretimde de yer almıyordu. Sanayiinin büyük bir kısmı yabancı şirketlerin elindeydi[72] ve bu şirketler dil problem-

69 Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nde söylediği gibi "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur", *Nutuk*, *a.g.e.*, s. 1196.

70 İstanbul Ticaret Odası, *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent: İstanbul*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997, s. 202-203.

71 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, yayınevi belli değil, 1967, cilt 5, s. 1553; Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadî Yapılaşma ve Celal Bayar* (1920-1938), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s. 41; Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul: Apa Ofset, 197, s. 15. Daha fazla detay için bkz. Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim, 1997, s. 63 ve devamı.

72 Daha fazla detay için bkz. Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi, 2000, s. 14-15.

lerini çözmek için imparatorluktaki azınlıklardan yararlanmaktaydı. 1915'te sanayi alanında sermayenin "etnik" dağılımı şu şekildeydi:[73]

TABLO 5

Gruplar	*Sermaye yüzdesi*	*Emek yüzdesi*
Müslüman Türkler	% 15	% 15
Rum Ortodokslar	% 50	% 60
Ermeniler	% 20	% 15
Yahudiler	% 5	% 10
Yabancılar	% 10	% 0

Bu tablo, gayrimüslimlerin hem üretimdeki hem de dağıtımdaki üstünlüklerini açıkça ortaya koymaktadır. 1928'de dokuz Türk sigorta şirketine karşı, büyük ölçüde azınlıkları çalıştıran 44 yabancı şirket bulunmaktaydı.[74] Banka çalışanlarının durumu da aynıydı.[75] Cumhuriyetin kurulmasının ve gayrimüslimlerin büyük kısmının ülkeyi terk etmesinin ardından, Müslüman Türklerin ekonomik olarak gelişmeye başladığı inkar edilemez bir gerçektir. Yine de, ekonominin Türkleştirilmesi tamamlanmamıştı. Ekonomide milliyetçilik, daha cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Haberleşme, ulaşım, vs. gibi stratejik öneme sahip sektörleri elinde bulunduran yabancı şirketler, bu şirketlerin yabancı personeli ve son olarak da azınlıklar, ekonominin Türkleştirilmesi için hedef seçilmiştir. Özellikle de azınlıklar, hem işverenler hem de çalışanlar olarak Ankaralı yöneticilerin dikkatini iki kez çekmekteydi. Böylece –her ne kadar bu politikaları hazırlayanlar inkar etse de– bir çeşit sınıf çatışmasına benzeyen bazı politikalar ortaya çıkmıştır. Bu politikalardan en çok rahatsızlık duyanlar, nitelikli ve birçok dil bilen ele-

73 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 197, Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Ankara, 1973, s. 143'ten alıntı.

74 Çağlar Keyder, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk Tüccarının Millileşmesi", *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1980, s. 239-255.

75 Laurence Ammour, Lorans Baruh Tanatar, "Çalışan Kadından Bir Kesit: Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, 1999, 31 (183), s. 15-22.

manlarını işten çıkartıp yerlerine Türk elemanlar almak zorunda kalan yabancı yöneticiler olmuştur.[76]

1937'de Alman bir gözlemci şöyle yazıyor:[77] "Türk halkı geleceğini tehlikeye atabilecek ve kendisini yeniden yabancı hegemonyasına sürükleyebilecek her türlü davranıştan kaçınmaktadır: Devlet idaresinde olduğu gibi, genel ekonomide de, dışarıdan gelebilecek en ufak bir emperyalizm tehdidi olması durumunda, yabancı finansman ve kredilerden uzak durmaktadır. Dışarıdan kontrol edilen banka ve demiryolu hatları istememekte ve bu durumdaki bütün banka ve demiryollarını satın almaktadır. Aynı şey maden ocakları, sınaî ve ticari şirketler için de geçerlidir. Bütün yeni kuruluşlar bundan böyle Türk kontrolü altındadır. Yabancı sarraf ve simsarlar ile *borsadaki yabancı hükümet görevlileri* Kapalı Çarşı ve Borsadan uzaklaştırılmıştır. Aynı durum küçük esnaf patronları, çalışanlar ve genel işgücü için de geçerlidir. Bunun sebebi yabancı düşmanlığı ya da aşırı milliyetçilik değil, yeni ekonominin ulusal yapısını koruma isteğidir."

Bazı yanlış saptamalar yapmış olmakla beraber[78] bu alıntı, güdülen amaçlar üzerinde fikir yürütebilmek için kayda değer bir alıntıdır. Azınlıklarla ilgili üç amaç güdüldüğünü söyleyebiliriz: azınlıkların şirketlerde çalışmasını engellemek, onları yönetimden uzaklaştırmak ve son olarak da, onları ticaretin dışında tutmak. Gayrimüslim çalışanların şirketlerden çıkartılması çok da kolay olmamıştır, çünkü ne de olsa bu kişiler Türk vatandaşıdır. Dolayısıyla bu kişilerin işten çıkartılmaları için yasal dayanak bulunması zor olmuştur. Böylece, yabancı şirketler üzerinde gayri resmî baskılar kurulduğunu görüyoruz. Daha 1926'da İstanbul Telefon Şirketi temsilcisi J.E. Kingsbury Londra'daki *Foreign Office*'e şu satırları yazmaktay-

76 Bkz. İngiltere Başkonsolosu Sir R. Lindslay'in Dışişleri Bakam Sir A. Chamberlain'e sunduğu rapor, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, *a.g.e.*, s. 114.

77 Stephan Ronart, *La Turquie d'aujourd'hui*, Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1937, s. 142.

78 Örneğin Kemalistler yabancı yatırımlara karşı olmamıştır, bkz. Çağlar Keyder, Londra, New York: Verso, 1987, s. 152-155 [*Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., 1993].

dı:[79] "1912 yılından beri yanımda çalışan şoförüm Niko'yu kovmak zorunda kaldım. Vilayet onun şoförlük yapmasına izin vermiyor. Garsonlardan tutun da –ki buna şimdi gayet mütevazı bir ücret karşılığında çalışan düzinelerce beyaz Rus garson kız da dahil– bütün gayrimüslimleri işten atıyorlar".

Türkleştirme hareketinin 1922'lerde başlayan ilk safhasının, önemli sermaye sahiplerine yönelik değil, gayrimüslim olan maaşlı elemanlara yönelik olduğu görülmektedir. Buradaki amaç yabancı şirketleri Türk eleman çalıştırmaya zorlamaktır. Yine 1926'da Türk Ticaret Bakanlığı'na bağlı İstatistik Komisyonu, tüm sigorta şirketlerine bir anket formu göndermiştir. Doğrudan doğruya şirketin yapısıyla ilgili olan soruların yanı sıra bu ankette, çalışanların maaşlarına ve... dinî inançlarına göre dağılımını yapmaya yönelik sorular da bulunmaktaydı.[80]

Yine bu çerçevede, Nisan 1926'da çıkartılan bir yasa ile yabancı şirket çalışanlarının Türkçe konuşması zorunlu kılınmıştır.[81] Bu yasaya göre "Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar". Zafer Toprak, benzer bir yasanın Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetimi tarafından da çıkartıldığını belirtiyor.[82]

1924'te çıkartılan Mahamat (Avukatlık) Kanunu gayrimüslimler için bir takım sıkıntılar doğurmuştur.[83] Bu yasa uyarınca İstanbul Barosu'na kayıtlı tüm avukatların dosyaları, "iyi ahlak" gibi öznel kriterlere göre incelenmiştir. İncelenen 960 dosyadan sadece 431'inin çalışma izni yenilenirken, gayrimüslim avukatların çoğunun izinleri iptal edilmiştir. Alexandris,

79 Alıntı yapan, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, *a.g.e.*, s. 115.

80 *A.g.e.*

81 "İktisadî Müesseselerde mecburi Türkçe kullanılması hakkında kanun", *Düstur*, 3. Tertip, cilt 7, s. 219.

82 *"Müessesat-ı Nafıa ile İmtiyazsuz Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstişali Hakkında Kanun"* (10 Mart 1332), *Düstur*, 2. Tertip, cilt 8, s. 775-776, alıntı yapan: Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 60.

83 3 Nisan 1340 (1924) tarihli ve 460 sayılı Mahamat Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, cilt 5, s. 764-769.

Rum asıllı avukatların üçte ikisinin barodan atıldığını belirtmektedir.[84] Bu olayın ardından Yunan hükümeti Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Türk temsilcisinin Milletler Cemiyeti'nde yaptığı açıklama şöyledir:

> "Alınan bu önlem asla belirli bir grubu hedeflememiştir. Bugün Konstantinopolis Barosu'na kayıtlı olan ve mesleklerini icra eden 42 Rum avukat bulunmaktadır. Avukatlık mesleğinden men edilenler, tıpkı aynı durumda olan Müslüman Türkler gibi, meslekleriyle ilgili kanun tarafından belirlenen koşulları yerine getirmemektedirler. Barodan atılan her avukat, ülkesinin yargı makamlarına başvurma ve dosyasının gözden geçirilmesini isteme hakkına sahiptir".

Bahsedilen Rumlardan başka, Yahudi, Ermeni ve Türk avukatlar da barodan atılmışlardır, ancak sebep hep milliyetçilik ve Kemalizm kriterlerine dayanmaktadır:[85]

> 587 Müslüman avukattan 313'ü mesleğine devam etme hakkı elde etmiştir (%53)
>
> 162 Rum avukattan 42'si mesleğine devam etme hakkı elde etmiştir (%25)
>
> 144 Ermeni avukattan 39'u mesleğine devam etme hakkı elde etmiştir (%27)
>
> 60 Yahudi avukattan 34'ü mesleğine devam etme hakkı elde etmiştir (%57)
>
> Diğer inançlara mensup 7 avukattan 3'ü mesleğine devam etme hakkı elde etmiştir (%42)

Bu rakamlara baktığımızda, yeni yasadan en çok zarar görenlerin, sayıları dörtte bire inen Rum ve Ermeni avukatlar olduğu açıktır. Çalışma izinleri iptal edilen avukatların iptal sebeplerinin dağılımı dinlere göre şu şekildedir (Tablo 6).

Müslümanlara baktığımızda, çalışma izinlerinin iptal edilmesinin temel sebebi olarak, bu kişilerin büyük çoğunluğu-

84 Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 112.

85 Barodan atılan Yahudi avukatlar için bkz. Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, *a.g.e.*, s. 52-53, Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 225.

nun kamu görevinde çalışması ve bu yüzden serbest meslek sahibi olamayacaklarını görmekteyiz. Halbuki Rumlara bakıldığında "ahlakî" sebeplerin ve meslekî kusurların ağır bastığı görülmektedir.

TABLO 6
Çalışma izinlerinin iptal nedenleri*

Neden	*Müslümanlar*	*Rumlar*	*Ermeniler*	*Yahudiler*	*Diğerleri*
Ahlakî	38	60	47	11	-
Meslekî	60	49	34	6	3
Kamu görevi	101	3	3	2	1

(*) *La Gazette*, 23.08.1924.

İktisat devrimi için ikinci olarak idarî önlemler alındığını görmekteyiz. Gayrimüslimlerin kamu görevlerinde çalışması zaten çok sık karşılaşılan bir durum değildi. Bununla beraber, Tanzimat döneminin laikleşme hareketi sayesinde diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olan imparatorluk gayrimüslimleri, yavaş yavaş devlet memurluğu görevlerine gelmeye başlamışlardı. Özellikle Hariciye'de Rumlar ve daha da önemlisi Tanzimat'tan sonra Ermeniler önemli görevlerde bulunmuşlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, memuriyet kapıları azınlıklara sıkı bir şekilde kapanmış gibidir. Gayrimüslimlerin işe alınması Cumhuriyetin ilk yıllarında zaten fiilen durmuş olmakla beraber, Mart 1926'da çıkartılan bir yasa bu duruma resmiyet kazandırmıştır. Bu yasanın 4. Maddesi'nin[86] birinci paragrafı memur olmak için "Türk olmak" koşulunu getirmiştir. Buradaki Türklüğün ne anlama geldiği tam olarak belli değildir ve etnik kökenden mi yoksa vatandaşlıktan mı bahsedildiğini anlamak güçtür. Elimizdeki bir ipucu etnik kökenden bahsedildiği yönündedir: söz konusu yasa, yeni bir memuriyet kanununun çıkartıldığı 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[87] Bu yeni yasanın 48. Maddesi, memur olabilmek için "Türk vatandaşı olmak" şartını getirmiştir.

86 "Memurin Kanunu" no. 788, *Düstur*- 3. Tertip, cilt 7, s. 677.

87 14 Temmuz 1965 tarihli "Memurin Kanunu" no. 657, *Düstur*- 5. Tertip, cilt 4, 1. kitap, s. 3053.

Ekonominin Türkleştirilmesinin üçüncü etabını ise, bazı mesleklerin "yabancılara" yasaklanması oluşturmaktadır. 1932'de, "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"[88] kabul edilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Millet Meclisi'nde konuya ilişkin aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[89]

> "Bu kanun yani bazı sanatların ecnebilere memnu olması kanunu, bütün müstakil milletlerin öteden beri kendi memleketlerinde yapmış oldukları bir kanundur ve bunun hukuku düvelde ismi 'rejim detranj'dır.[90] Yani ecnebilerin tâbi olacağı usul ve kavait. Biz bu kanunu ta öteden beri arzu ederdik, fakat daima memleketin inkişafına ve istikbaline mâni olan kapitülâsyonlar bunu akim bir halde bıraktı. Umumî harpte kapitülâsyonların bir taraflı olarak ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara hasrettik. Son kalan birkaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş oluyoruz. Bu kanunun istinat ettiği prensipler şunlardır: ... Üçüncüsü; içtimaî ve iktisadî olup bunu da vatandaşlara hasrettik. Bu da iktisadî bir zarurettir. Az sermaye ile az mümareseye ihtiyaç duyan sanatlar ve meslekler-dir. Ayak satıcılığı buna en iyi bir misal olarak gösterilebilir. Bir vatandaş sıkıldığı gün cebindeki mendili çıkarıp satıp evine ekmek parası getirmelidir. Eğer karşısında kendisine rakip olacak diğer milletlerin adamları bulunursa vatandaşı bu haktan mahrum etmiş olur. Bu kanunların, bu prensiplerin heyeti umumiyesi tedafüî ve tahaffuzidir. Hiçbir kimsenin hakkına tecavüz değildir... Saniyen, memleketimizde bu sanatları icra eden ecnebiler henüz çok miktarda değildir. Binaenaleyh bu

88 4 Haziran 1932'de çıkarılan, 2007 sayılı "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun", *Düstur*, 3. Tertip, cilt 13, s. 519-520.

89 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, cilt 9, s. 65. Aynı zamanda bkz. Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, 1988, s. 245.

90 *Régime d'étrangers*

kanunla, memlekette yerleşerek kazanç temin eden ecnebilerin kazandıklarını ve işlerini ellerinden velev ki kanunî hakkımız olsun, istiklâlin bir hakkı olsun almak ve onları işsiz bırakmak vaziyetinde değiliz.

Kanunun bazen icabına göre menetmek istediği ve icabına göre açmak istediği sanatlar da vardır. Meselâ, bir gün farz edelim ki, Adana'mızda fazla bir pamuk mahsulümüz olursa pamuğu işlemek için elbette işleyecek kola ihtiyacımız olur. O zaman bu yolu açmak lâzımdır. Keza, aksine olarak memlekette bir gün bir mahsul az olursa o mahsulün işlenmesini sırf vatandaşlara hasretmek, içtimaî ve iktisadî bir zaruret olur. Bu gibi meseleleri de bu kanunla Hükümetin eline salâhiyet vermekle temin etmiş oluyoruz... Bazen bunlar siyasî zaruret halini alır. Mukabele bilmisil vaziyetleri gibi. Her hangi bir Devlet Türk tebaasına bir hizmeti kaparsa Türkiye Devleti'nin de o hizmeti o devlet tebaasına kapaması gayet tabiidir. Bu kanunla bunun da temini icap eder. Kanun bu cihetleri tamamen temin etmektedir. Kanun tadadî olmaktan ziyade prensiplere istinat ettirilmiştir..."

Bu yasanın sonuçları çok geçmeden görülür. Ekonominin her düzeyinde ve tüm sosyo-profesyonel alanlarda gayrimüslimler saf dışı edilmeye başlanır. Ticaretle uğraşanlar resmî ve yarı resmî pek çok uygulamaya maruz kalır. Anadolu'da serbest dolaşımın yasaklanması gibi düzenleyici kısıtlamaların yanı sıra, ülkenin iş çevrelerinde de yabancı karşıtı bir hava hakim olmuştur. Vehbi Koç'un çalışma arkadaşlarından Can Kıraç, cumhuriyetin ilk yıllarında azınlık iş adamlarının ekonomik atılım çabalarının nasıl dışında tutulduğunu anlatmaktadır.[91] Örneğin "İzmir İktisat Kongresi'ne" hiçbir azınlık iş adamının katılmamış olmasının sebebi budur.[92] Ekonominin ulusallaştırılmasına –hem politik hem de etnik anlamda– yö-

91 Can Kıraç, "Cumhuriyet döneminde Anadolu'da Ticaret ve Vehbi Koç", *Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı*, 1997, s. 165-171.

92 A. Gündüz Ökçün (der.), *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, 1968, s. 36.

nelik bu istek, artık etnik olarak tamamen Türk olan (ya da öyle kabul edilen) Ankara'nın, içinde halen pek çok etnik yapıyı barındıran İstanbul'la hesaplaşması olarak yorumlanabilir. En azından Vehbi Koç, anılarında bunun böyle olduğundan bahsetmektedir.[93]

Türklerin ticarete atılması sermayenin Türkleştirilmesini de beraberinde getirmiştir: o zamana kadar Rum ve Yahudi sermayedarların elinde bulunan borsa, yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başlamıştır.[94] 16 Mayıs 1929'da çıkartılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na[95] göre, borsa acentesi kurmak isteyenlerin Türk vatandaşı değil, "Türk olması" gerekmektedir (Madde 6, paragraf 1). "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Nizamnamesi"[96] Madde 8, paragraf 1'de belirtildiği üzere, aynı kural borsa acentelerinde çalışanlar için de geçerlidir.

Gerçekten de ticaret, sermaye ve kamu görevleri Türkleştirilmiştir.[97] Bu olaylara bir de basında çıkan ve Türk mallarının kullanılmasını teşvik eden kampanyalar eklenmiştir. "Vatandaş Türk Malı Kullan" adlı bu kampanyalar daha sonra "Vatandaş Yerli Malı Kullan" olarak adlandırılmıştır. Ancak Rum tüccarların büyük çoğunluğunun Avrupa markalarının temsilcileri olmasından dolayı, kampanyalar bu halleriyle bile etkili olmuştur. 1930'larda hazırlanan bir fotoğraf albümü[98] pek çok Rum esnafın, müşterilerini dükkânlarındaki malların yerli malı olduğuna nasıl ikna etmeye çalıştığını göstermektedir. Dö-

---

93 Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, *a.g.e.*, s. 11.

94 Borsa sermayelerinin evrimi hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Azmi Ferteklıgil, *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 1993, özellikle s. 129-144.

95 "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu," no. 1447, *Resmi Gazete*, 30.05.1929.

96 *Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Nizamnamesi*, Fertekligil, *a.g.e.*, s. 228. "Müstahdemlerin Vasıfları".

97 1920'li yıllarda bir grup azınlık memur Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne şikâyette bulunmuş ve memurluk görevlerine son verilmesiyle 37 ilâ 43. maddelerin ihlal edildiğini belirtmişlerdir. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 208.

98 Ali Özdamar, *Selahattin Giz'in Fotoğraflarıyla 1930'larda Beyoğlu*, İstanbul: Çağdaş Yayıncılık, 1988.

nemin çok satan gazetelerinden biri olan *Hareket* bu kampanyaları şöyle yorumlamıştır:[99]

> "Türk malı kullanmamak hıyanetten başka bir şey değildir... Vatandaş! Bunları unutma: Her işte ve her yerde Türk malı kullan; Türk mağazalarından alışveriş et; Türkçe konuşmayana cevap verme; Türkiye'de herkesten fazla hakkın olduğunu unutma."

Azınlık karşıtı bir havanın hüküm sürdüğü bu dönemde acaba İstanbul'da durum nasıldır? Çağdaş bir gözlemci, 1930'ların sonlarında Türkiye'deki durumu anlatan kitabında, esprili bir biçimde şöyle demektedir:[100] "Saklanmak ve korkmak. İşte İstanbul'daki pek çok kimsenin kaderi buydu. Azınlık oldukları için kanun tarafından kendilerine yasaklanan bir mesleği icra eden Rumlar ve Ermeniler için de durum aynıydı. Bir apartman dairesi ya da bir oda kiralayabilmek ya da kiraya verebilmek için bile kökenlerini gizlemeleri gerekmekteydi. Çünkü Türk, ve dolayısıyla Müslüman bir ordu mensubu, yabancı ya da yarı-Türk birisiyle aynı çatı altında yaşayamazdı. Kurallar oldukça katıydı: Yabancı kimsenin saygın bir kişi olması durumunda, subay alttan alırdı; diğer bütün durumlarda yabancının ilk uyarıda tüymesi yerinde olurdu."

Bu tür farklı önlemlerin sonucu olarak, binlerce Rum İstanbul'u terk ederek Atina'ya göç etmiştir.[101] Yine de İstanbul'un Rum nüfusu, şehri bir gecede terk etmiş değildir. 1930'ların başlarından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında bir yakınlaşma olmuştur. Rum azınlığın durumu büyük ölçüde bu ikili ilişkilere bağlı olduğu için, Türkiye'deki Rum azınlığın konumu ülkedeki Yahudiler ve Ermenilere kıyasla özel bir hal almıştır.

---

99 *Hareket*, 18.11.1929. "Vatandaş iş başına".

100 Jean Savant, *La Turquie d'Ismet İnönü*, Paris: Sorlot, 1944, s. 131.

101 Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 185; Aktar, *Varlık Vergisi*, *a.g.e.*, s. 126.

Türk-Yunan yakınlaşması: Azınlıklara nisbî rahatlık[102]

Türk-Yunan yakınlaşması, Venizelos'un 1928 yılında Yunanistan'da yeniden iktidara gelmesiyle başlar. Lozan Anlaşması'nı izleyen ilk yıllar boyunca Yunanistan'da büyük bir siyasî istikrarsızlık hüküm sürmüştür. 1924'te üç hükümet değişmiş, bunu da iki askerî darbe takip etmiştir.[103] *Etabli*'lerin mallarını ilgilendiren 1 Eylül 1926 tarihli anlaşmaya rağmen, Türk-Yunan ilişkileri hâlâ gergindir. Ancak Elefterios Venizelos'un tekrar iktidara gelmesi ile ilişkiler yumuşar.[104] Böyle bir yakınlaşmaya gerçekten de gerek duyulmuştur çünkü her iki ülkenin de monarşiden cumhuriyete geçmeye çalıştığı bir dönemde, hem Venizelos, hem de Atatürk iktidarlarını sağlamlaştırmak istemekteydi. Böylece Venizelos, iktidara gelir gelmez Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak istediğini açıklar.[105] 30 Ağustos 1928'de İsmet Paşa'ya[106] gönderdiği mesaj bu arzuyu dile getirmektedir:

> "Yunan halkının, büyük oy çoğunluğuyla, hükümet yönetimini 4 seneliğine bana verdiği bir anda, mümkün olduğu kadar geniş kapsamlı bir dostluk, saldırmazlık ve hakemlik paktıyla belgelendireceğimiz sıkı dostluk ile ülkelerimiz arasındaki ilişkileri düzenlemeye katkıda bulunma özlemimi size bildirmek istiyorum.
>
> Türkiye'nin bizim topraklarımızda hiçbir emeli olmadığı-

---

102 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Damla Demirözü, *Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk ve Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim, 2007.

103 Haziran 1925'te başa gelen General Pangolos diktatörlüğü, Kondilis'in Ağustos 1926'da yaptığı askerî darbeyle devrilmiştir.

104 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, *a.g.e.*, s. 137-138.

105 Bu konuyla ilgili bkz. Alexandris A. (der.), *I Ellinotourkikes Sxeisis 1923-1987*, Atina, 1988. Bu yıllarda Venizelos Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiştir, Mir'at Erdöl, *Küçük Kitap. Türk Yunan Dostluğu*, İzmir: Özkan, 1994, s. 83.

106 İsmet Paşa, Fethi Okyar'ın ardından 9 Kasım 1925 tarihinde Başbakanlık görevine getirilmiştir, *Türkiye'nin 75 Yılı*, İstanbul: Tempo, 1998, s. 28.

mn tam bilinci içindeyim. Seçim dönemi boyunca pek çok kez, Yunanistan'ın da Türkiye topraklarında hiçbir emeli olmadığını ve barış antlaşmalarını içtenlikle ve hiçbir çekincesi olmaksızın kabul ettiğini açıklama fırsatım oldu. Kastettiğim anlamda ilişkilerimizin düzelmesinin, siz Sayın Başbakanın da arzuları doğrultusunda olduğuna hiç kuşkum yok. Bu ortak arzunun gerçekleştirilmesinin önünde, nüfus mübadelesi sözleşmesi ve bunu takip eden anlaşmalar yüzünden halen askıda olan iki ülke arasındaki meseleler dışında hiçbir engel bulunmamaktadır".[107]

Yukarıdaki metin 1930'lu yıllarda Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen metindir. Türkiye'deki Rum azınlık basını, günümüzde bile bu yıllara referansta bulunmaktadır. Venizelos ile İnönü'nün, Lozan Konferansı'ndan beri birbirlerini iyi tanıdıklarını ve karşılıklı olarak birbirlerine saygı beslediklerini belirtmekte fayda var.[108]

Bu yakınlaşmanın sebebi sadece karşılıklı iç endişeler değildi. Uluslararası konjonktür de, iki ülkeyi bir çeşit samimi ittifak kurmaya itmiştir. Yunanistan, Bulgaristan'ın revizyonist emelleri ile İtalyan faşizminin yükselmesinden endişeleniyordu. Öte yandan Türkiye de, Sovyetler Birliği'nin etki çemberinden sıyrılmak istemekteydi. Bu yüzden bir dostluk anlaşması imzalanması her iki ülkenin de çıkarına olacaktı. Böylece 1930 yılında, doğrudan doğruya Türkiye'deki Rum azınlığın hayatını ilgilendiren bir dizi sözleşmeler ve anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmaların hemen görülen etkileri olduğu gibi, yıllar boyunca devam eden etkileri de olmuştur.

Venizelos'un 17-31 Ekim 1930 tarihinde gerçekleştirdiği resmî ziyaret esnasında üç belge imzalanmıştır: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması; İkâmet, Ticaret ve Seyrisefâin Anlaşması ve Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılma-

107 Dimitri Kitsikis, "Les projets d'Entente balkanique 1930-1934", *Revue historique*, 241, 1969, s. 118.

108 İnönü Venizelos'un usta bir politikacı olduğunu söylemektedir, İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara: Bilgi, 1987, cilt 2, s. 124.

sına İlişkin Protokol.[109] Belirtilen ilk iki belgenin Türkiye Rumlarını daha yakından ilgilendirdiği açıktır. Birinci anlaşma, *établi*'lerin malları ile ilgili anlaşmazlıklara kesin çözüm getirirken, ikinci ve belki de en önemli olan anlaşma ile, mübadeleyle Yunanistan'a gitmiş ve Türk uyruğunu kaybedip Yunan uyruğuna geçmiş olan Rumlara İstanbul'a geri gelme, burada yerleşme ve çalışma hakkı tanınmıştır. Böylece, mübadele esnasında haksız yere ayrı düşen ailelerin bir kısmı yeniden birleşebilmiştir.

Söz konusu dostluk anlaşmaları, her iki ülkenin kamuoyu tarafından olumlu karşılanmıştır. Şüphesiz bu ortamdan en çok azınlıklar yarar sağlamıştır. Bu yakınlaşma daha sonraları, bir Ege Birliği'nin temelleri gibi algılanmış, hatta bir "Türk-Yunan Federasyonu"nun başlangıcı gibi görülmüştür.[110] İkâmet ile ilgili anlaşma Türkiye Rumları açısından büyük önem taşıdığı için, doğrudan Rumları ilgilendiren maddeleri özetle incelemenin yararlı olacağını düşünüyorum:[111]

1. Madde iki ülke vatandaşlarına diğer ülkede yerleşme ve ev sahibi ülke vatandaşlarıyla aynı haklardan yararlanma olanağı tanımıştır. Vatandaşlar diğer ülkede dolaşmakta, ülkeye girmekte ve ülkeden çıkmakta serbesttirler.

Bu 1. Madde ile ilgili olarak bir tespitte bulunmakta fayda var. Anlaşma yürürlüğe girer girmez, mübadele ile şehri terk eden İstanbul Rumları geri dönmüşlerse de, aynı şeyin Türk mübadiller için geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle sosyo-ekonomik sebeplerden bahsedilebilir. Mübadeleye katılan Müslümanlar geçimleri tarımdan olan köylü ve çiftçilerdi ve Türkiye'de ekip biçebilecekleri bir toprak bulduktan sonra artık Yunanistan'a geri dönmeleri-

---

109 İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1999)*, İstanbul: Eren, 1993, s. 46.

110 1964'te, bu anlaşmanın iptalinin ardından, Selanik kökenli gazeteci Abdi İpekçi, Atatürk ve Venizelos'un görüşlerinden bahsederken, bu Türk-Yunan Federasyonu projesinin iki liderin fikri olduğunu dile getirmiştir, *Milliyet*, 18.03.1964, "Dinamitlenen Dostluğun Altında Kalanlar".

111 1758 sayılı *Resmi Gazete*, 15.03.1931.

ne gerek kalmamıştı. Halbuki mübadele edilen Rumlar, özellikle de İstanbul Rumları, çoğunluğu ticaretle uğraşan ve şehirlerde oturan orta sınıftan kimselerdi ve bu kişiler Yunanistan'da, ekonomik olarak refaha ulaşabilecekleri, İstanbul çapında bir şehir bulamamışlardı. Bundan başka duygusal sebepler de olmuş olmalı. Bu şehirde yaşayan Rumların kalbinde İstanbul'un; *Polis*'in yeri, mübadele edilen Müslümanların Yunanistan'ın herhangi bir yerine verdikleri önemden kat be kat fazlaydı. Son olarak, yapılan savaşlara ve mübadeleye rağmen, İstanbul hâlâ çokkültürlü bir yapıya sahipti ve bir Rum için burada yaşamanın anlamı, bir Türk'ün Yunanistan'ın herhangi bir şehrinde ya da köyünde yaşamasından çok daha fazlaydı. Böylece, 1964 yılında Türkiye bu anlaşmayı tek taraflı olarak feshettiğinde, Yunanistan'da, adalarda yaşayan birkaç aile dışında, "mübadele akçesi" olarak kullanılabilecek Türk uyruklu tek bir kişi bile kalmamıştı.

Anlaşmanın 2. Maddesi hükümetlere, ahlakî ya da güvenlikle ilgili sebepler söz konusu olduğunda karşı ülkenin bir uyruğunu bireysel olarak sınırdışı etme hakkı tanımaktaydı. Sınırdışı edilen kişinin *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilmiş olması dışındaki hallerde, karşı ülke bu kişiyi ülkesine kabul etmek zorundaydı.

3. Madde, karşı ülke uyrukları ile bu ülkede ikâmet edenlere mülkiyet, satış ve miras haklarından yararlanma hakkı tanımaktaydı. Bu kişilerin vergilendirilmesi, ülkenin kendi uyrukları için geçerli olan vergilendirme ile aynı olacak, ve bu kişiler ithalat ve ihracat yapma hakkına sahip olacaklardı.

4. Madde ile serbest ticaret yapma hakkı tanınmış olmasına karşın, bu maddenin ikinci paragrafı bazı meslek dallarının icra edilmesinin kararname ile sadece ülkenin kendi vatandaşlarına verilebileceğini belirtmektedir.

Son olarak 36. Madde akit tarafların bu anlaşmayı 6 aylık bir süre verdikten sonra feshetme hakkına sahip olduklarını belirtmektedir.

Bazı çevrelerce devam ettirilen azınlık karşıtı tutumlara rağmen, İstanbul Rumlarının durumu nispeten rahattı. Bu çeliş-

kili politikalar hiçbir zaman ne siyah ne de beyaz olmuş, ve Türkiye'deki azınlıkların günlük hayatlarının bir parçası haline gelmiştir. Ancak genel olarak 1930'lu yılların, Türkiye Rumları için iyi geçtiğini söyleyebiliriz. Beyoğlu'nun, Selahattin Giz'in fotoğraflarına da yansıyan zenginlik ve mutluluk dolu Avrupai havası, şehirde gelişmiş bir Rum yoğunluğuna tanıklık etmektedir.[112]

İmzalanan bu resmî belgelerin ötesinde, Venizelos'un İstanbul ve Ankara ziyareti Rum azınlığın yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bu azınlığa ait kişilerin, Türkiye'deki hayat kadar Yunanistan'daki hayatla da ilgilenmeleri çok doğaldır. Ancak İstanbul Rumları, bu ikili aidiyeti savaştan beri ilk kez açıkça ve gururla ilan etmişlerdir. Azınlık basını, Yunan hükümet başkanının ziyaretine geniş yer vermiştir. Diğer gazeteler gibi, *Apoyevmatini* de okuyucularını ziyaretin en ince ayrıntılarına kadar bilgilendirmiştir. Bu gazeteden, Venizelos'u İstanbul'a getiren *Elli* adlı geminin top atışlarıyla karşılandığını ve Haydarpaşa rıhtımının ilk kez yan yana dalgalanan Türk ve Yunan bayraklarıyla süslendiğini öğreniyoruz. Venizelos, kendisi ve eşini karşılamaya gelen sıcak kalabalık yüzünden rıhtımdan güçlükle ayrılabilmiştir.[113] Venizelos Ankara'ya vardığında, kendisine samimî davranan İsmet İnönü tarafından resmî olarak kabul edilmiş, öğleden sonra ise, Venizelos ve beraberindeki Yunan heyeti Atatürk tarafından yine aynı şekilde "sıcak ve içten" karşılanmıştır.[114] Yukarıda bahsettiğimiz anlaşmaların imzalanmasının ardından Venizelos İstanbul'a geri gelerek Patrik Fotios'u ziyaret etmiş ve Atatürk tarafından Yunan halkına karşı beslenen dostluğun bir göstergesi olarak müze haline getirilecek olan Aya Sofya'ya gitmiştir.[115] Venizelos özellikle Beyoğlu'nda gezerken sevgi seli ile karşılaşmıştır. Kendisini görmek isteyen kalaba-

112 Ali Özdamar, *Selahâttin Giz'in Fotoğraflarıyla...*, *a.g.e.*, s. 17, 27 ve başka pek çok sayfa.

113 *Apoyevmatini*, 27.10.1930.

114 *Apoyevmatini*, 28.10.1930.

115 *Apoyevmatini*, 30.10.1930.

lık, Karaköy'den Taksim Meydam'na kadar trafiğin tıkanmasına sebep olmuştur.[116]

1930'lu yıllar boyunca Yunanlı siyaset adamının Türkiye'ye her ziyaretinde, hem resmî düzeyde hem de halk arasında benzeri olaylar yaşanmıştır. Örneğin, Venizelos'un 1931'de İstanbul'a yaptığı özel ziyaret esnasında, şehrin Rum gazeteleri bu olayı "İstanbul halkı dost ülke Başbakanı'm sevinçle karşıladı" şeklinde kutlamışlardır.[117] Aynı şekilde, Venizelos'un Yunanistan'da iktidarı kaybetmesinin ardından, 1933'te Türkiye'ye yaptığı ikinci özel ziyaret, Türkiye Rumlarına hayranlıklarını gösterme fırsatı tanımıştır. *Apoyevmatini*'nin bildirdiğine göre İstanbul halkı, Venizelos ve İnönü ile eşlerini selamlayabilmek için Galata rıhtımına "sel gibi akıyordu".[118] Sevinç gösterileri, ikili Heybeliada'ya ulaştığında doruk noktasına varmıştır.[119] Aynı yıllarda Venizelos'un dışında başka Yunan devlet adamları da Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuşlardır. 1938 yılında Metaksas gelmiş, aynı sene Cumhurbaşkanı Celal Bayar Batı Trakya'yı geçip Yunanistan'a giderek kendisine iade-i ziyarette bulunmuştur. İki lider halk tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır.[120]

1930'lu yıllarda, araya giren savaş yılları yüzünden kesintiye uğramış olan yoğun kültürel hayat da yeniden canlanmıştır. Kültürel hayatın canlanmasında, çoğunlukla Tatavla, Kadıköy, Bakırköy ve özellikle de Beyoğlu'nda yaşayan Rumlar ile adalarda yaşayan Rumların rolü yadsınamaz.[121] Aslında, 1930'ların başlarından itibaren, Yunan tiyatro kumpanyaları sık sık İstanbul'a gelmeye başlamıştır. O dönemde İstanbul, Atina ve Selanik'ten sonra dünyanın en büyük Rum cemaatini barındıran şehir olma özelliğine sahiptir. Üstelik bu cemaat, sanatçı-

116 *Apoyevmatini*, 02.11.1930.

117 *Apoyevmatini*, 23.08.1931.

118 *Apoyevmatini*, 26.09.1933.

119 *Apoyevmatini*, 29.09.1933.

120 Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 37.

121 Çelik Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1993 s. 66-71.

lar tarafından "daha kültürlü" sayılıyordu.[122] İkâmetle ilgili anlaşma imzalanır imzalanmaz, tiyatro toplulukları İstanbul'a akın etmeye başlamıştır. Vasilis Argyropoulos'un topluluğu 1930 yılı Kasım ayından itibaren, Beyoğlu "Ekler" salonunda temsillerine başlar. 1930 Aralık ayında, büyük aktris Kiveli Adrianou'nun savaş öncesi dönemden beri ilk kez İstanbul'a geri geldiğini görmekteyiz. Ancak İstanbul halkının, hatıralarında silinmez bir iz bırakacak olan meşhur Zozo Dalmas'la[123] tanışması 1931 yılma rastlayacaktır.

Orhan Türker 1931-1940 yılları arasında, İstanbul tiyatrolarında temsil veren ve Rumların olduğu kadar Türk halkının da ilgisini çeken yirmi civarında tiyatro topluluğu saymıştır.[124] Rumların İstanbul'un gece hayatına katılmaları; sıkıntı çeken, içine kapanık ve baskı altında bir azınlık imajını biraz da olsa değiştirmiştir. 1930'lu yıllara ait tanıklıklar, ekonomik ve dilsel baskılara rağmen; gelişmiş, kültürel zenginliğe sahip ve hatta hayatından memnun bir azınlık resmi çizmektedir. 1933'te cumhuriyetin 10. yıl dönümünde *Apoyevmatini*'de yayınlanan bir kutlama makalesi azınlığın Türkiye için beslediği duygulara tercüman olmuştur:[125]

> "*Tarihî bir yıldönümü*. Ulusların tarihlerinde, bugünkü yıldönümü kadar coşkulu bir bayram havasında yaşanmışına tarih sayfalarında ender rastlanır. Türk ulusu Cumhuriyet'i sadece bir ideoloji, yönetim biçimi ya da özgürlük sembolü olduğu için kutlamamaktadır. Bu bayram aynı zamanda, yüz-

122 Türker Orhan, "Cumhuriyet döneminde İstanbul'a gelen Yunan Tiyatroları", *Tarih ve Toplum*, 184, 1999, s. 7-11.

123 Zozo Dalmas (1905-1988) İstanbullu'dur. Selanik'te müzik ve dans eğitimi almıştır. 1923'te ilk kez Atina'da sahneye çıkar ve 1930-1940 arasında Yunan operetlerinin rakipsiz yıldızı olur. Efsanevi güzelliği ve özel hayatında yaşadığı skandallarla hem Rumların, hem de Türklerin ilgi odağı olmuştur, ki bu 1930'lu yıllarda pek sık rastlanan bir durum değildir. 1936'da Hikmet Feridun Es, *Yedigün* (19 Şubat 1936) dergisinde kendisiyle bir röportaj yapmıştır ve bu röportajla Türk halkı kendisini daha yakından tanıma imkânı bulmuştur.

124 Türker Orhan, "Cumhuriyet döneminde...", *a.g.e.*, s. 24-25.

125 *Apoyevmatini*, 29.10.1933.

yıllar boyu mutlakiyet altında ezilen, ancak sonunda sosyal ve dinî baskılardan kurtularak yeniden düşünme özgürlüğüne ve bireysel özgürlüğe kavuşan insanların bayramıdır. Eğer geleceğe bu umutla bakılırsa sosyal kalkınma gerçekleşecektir...

Helen ırkından olan bizlerin, yapımız ve eğitimimiz dolayısıyla demokrasi ve laikliğe karşı özel bir eğilimimiz vardır. Bu toprakların çocukları, bu Devletin sadık vatandaşları ve Türk halkının kardeşleri ve hemşehrileri olarak, ortak vatanımızda bizlere sevgi ve hoşgörü gösterdikleri için Cumhurbaşkanımıza ve Başbakanımıza minnettarız. Bu büyük günü Türk ulusu ile beraber kutluyoruz ve daha güzel günler görebilmek için dua ediyoruz. Apoyevmatini gazetesi, İstanbul Rumlarının sevinç ve iyi dileklerini ileterek bu büyük günün kutlanmasına katkıda bulunmaktan gurur duymaktadır."

Sonuç

Cumhuriyetin bu ilk yıllarından akıllarda kalması gereken nedir? 1923 senesi Türkiye tarihi, Anadolu Helenizmi ve Türk-Yunan ilişkileri açısından bir kırılma noktası ise, acaba bu tarihi İstanbul Rumları için de bir kırılma noktası olarak görebilir miyiz? Zorunlu mübadele ile cemaatin, üyelerinin bir kısmından (İstanbul'a 1918'den önce yerleşenlerle, belediye sınırları dışında ikâmet edenlerden) kopmak zorunda kaldığı açıktır. Mesleklerle, isimlerle ya da medeni haklarla ilgili çıkartılan kanunlarla azınlığın statüsünün değiştiği de açıktır. Ancak yine de, getirilen tüm bu değişikliklerin İstanbul Rumlarının günlük hayatını çok fazla değiştirdiğini söyleyebilir miyiz? Şüphesiz bazı Rumlar –Osmanlı iktidarına yakın olanlar ile Yunanlıların gelmesine inanmış olanlar– hayal kırıklığına uğramış ve hayatları altüst olmuştur. Ancak bu altüst olma durumu Türk vatandaşlarının tamamı için geçerlidir. Tanıklıklar bize, tüccarlar, şoförler ve ev hanımları gibi cemaatin sade üyelerinin, biraz kapalı olmakla beraber içe kapanık olmayan

bir cemaatte yaşamaya devam ettiklerini göstermektedir. Cemaatin dışa açılması ve çelişkili bir biçimde marjinalleşmesi İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşecektir. Bu dönemde Türkiye Rumları hassas, hatta tehlikeli olan azınlık statülerinin farkına varacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Rumları

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması tüm Batı ülkeleri için olduğu gibi, Türkiye için de bir sürpriz olmamıştır. Ülke, savaşın başladığı ilk günden son güne kadar tarihinin en zorlu ve karanlık dönemlerinden birini yaşamıştır. Beş yıl süren savaş boyunca halkın günlük hayatta neler yaşadığını bilimsel bir çalışmada açıkça anlatabilmek güçtür. Şüphesiz bir roman ya da bir film, kısaca kurgusal bir eser, şehirlerdeki günlük hayatın kederini, savaşla beraber solup gitme korkusundan doğan sahte parıltılı hayatları ve bireylerin kendi komşuları hakkındaki duygu ve düşüncelerini daha güzel yansıtabilir. Renan'ın tanımından yola çıkarak, ulusun beraber yaşama arzusu içinde olan kadın ve erkeklerden oluştuğunu söyleyecek olursak, o yıllarda Türkiye nüfusunu oluşturan farklı unsurların birbirlerini pek de sevmediklerini itiraf etmemiz gerekecektir.

Türkiye'deki azınlıkların o dönemdeki durumunu anlayabilmek için, mahallede komşu olunan, ticarette ve iş yerinde beraber çalışılan azınlıklara karşı beslenen bu genel güvensizlik ortamını bilmek gerekir. Çünkü azınlıkları nüfusun tamamının günlük tarihinin dışında tutamayız. Güvensizlik,

belki de bu genel havayı en iyi anlatan kelimedir. İşçiler patronlarına güven duymamaktadır ve bu güvensizlik, patronun azınlık olması durumunda daha da artmaktadır. Patronlar da işçilerine güvenmemektedir, hele ki işçiler gizliden gizliye Nazım Hikmet'in hapse atılmasını tartışıyorlarsa, güvensizlik artmaktadır. Sokaktaki adam, yiyecekleri daha pahalıya satmak için istifçilikle suçlanan mahalle bakkalına kuşkuyla yaklaşmaktadır -ki bu güvensizlik, savaşın en zor zamanlarında nefrete kadar varacaktır. Güvensizlik toplumun üst sınıflarına çıktıkça daha da artmaktadır. Savaşın yarattığı güç koşullar sayesinde servet sahibi olmakla suçlanan "savaş zengini" borsa spekülatörlerine halkın hoş gözle bakmadığını söylemeye gerek bile yoktur. 1960'ların moda kavramı "servet düşmanlığı"na kadar varmış olmamakla beraber,[1] o yıllarda, belirli bir kapitalizm türüne karşı bir düşmanlık doğduğunu söyleyebiliriz. Sonradan düşmanlığa dönüşen bir başka güvensizlik de şehir-köy, İstanbul-taşra ayrımında ortaya çıkacaktır. Savaşın etkileri köylerde daha az hissedilmiş olsa da, köylüler bir türlü şehirlerdeki maddi refah düzeyine ulaşamamıştır.[2] Anadolu'nun yeni zenginleri biriken sermayelerini yatırmak için yeni pazarlar aramaktaydı, ancak bu pazarlar burjuvazinin ve bazı azınlık üyelerinin elindeydi. Yine de *bütün* azınlık üyelerinin refah içinde yaşadığını da söyleyemeyiz. Özellikle Rumlar arasında işçi ve orta sınıf kentsoylu kimseler bulunmaktaydı. Buna rağmen bu kimseler, ülkede haksız kazanç elde eden kişiler olarak görülecekler ve Türk-olmayanlara karşı başlatılan cadı avı ortamından paylarına düşeni alacaklardır. Bu kişilerin belki de gerçek vurgunculardan daha fazla mağdur duruma düştüğünü söyleyebiliriz.

Taşrada İstanbul'a karşı duyulan güvensizlik aslında yeni

1 1960'lar ve 1970'ler boyunca sermaye çevreleri sol hareketleri hak aradıkları her ortamda servet düşmanlığı yapmakla suçlamışlardır.

2 *The Times* gazetesine verdiği bir demeçte Başbakan Saraçoğlu, Türk köylüsünün ezici yükleri asırlarca tek başına yüklendiğini, kentlerde yaşayanların da artık fedakârlıkta bulunma zamanının geldiğini belirtmiştir, *Ayın Tarihi*, no. 110, Ocak 1943, s. 37-39.

bir şey değildi. Ülkenin yeni yöneticileri, 1920'lerden beri İstanbul'a hiç de hoş gözle bakmamaktaydı. CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü hatıralarında şöyle yazıyor:[3] "İstanbul'a gelen bakan ve mebusların çoğu partiye uğrar ve Ankara'dan haberler getirirlerdi. Savaşın yoklukları ve sıkıntıları içinde İstanbul'daki aşırı lüks, eğlence düşkünlüğü, paranın su gibi harcanması Ankara'da olumsuz etkiler yaratıyordu". Bürokrat bir Türk şehri olan Ankara ile, kozmopolit yapıya sahip, ticaret ve finans şehri İstanbul arasındaki bu çekişme, 1960'h yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra İstanbul, kırsal kesimden aldığı göçler ve azmlıkların kentten ayrılması ile Anadolu'nun diğer bölgelerine benzemeye başlayacaktır. Elbette İstanbul büyük burjuvazinin ve lüks hayatın şehri olmaya devam edecektir, ancak 1960'lardan ve özellikle 1980'lerden sonra bu durum şehrin bazı kesimlerine sıkışacaktır.

Savaşın çıkmasıyla beraber güzel günlerin herkes için geride kaldığı bir gerçektir. Türkiye her şeye rağmen savaşın dışında kalmayı başarmış olsa da, ülkedeki azmlıkların durumu daha da hassas hale gelmiştir. Savaşın ekonomik, siyasî, ideolojik ve psikolojik etkileri en ağır şekilde hissedilmiş; ülke, yürütülmesi çok zor olan bir denge politikası ile, bazen abartılı boyutlara ulaşan bir milliyetçilik hareketi arasında sıkışıp kalmıştır. Bu dönemde azınlıkları ilgilendiren iki önemli olay meydana gelmiştir: azınlıkların 1941'de özel birliklerde askere alınmaları ve 1942 yılında çıkan Varlık Vergisi.

Türk Devleti'nin gayrimüslimlere karşı yürüttüğü politika çelişkili bir seyir izlemiştir. Bir yandan azınlıkların askerî okullara girmesi yasaklanırken,[4] öte yandan Türkiye, İtalya ve Almanya'nın boyunduruğu altında Yunanistan'a yardım etmiştir. Almanya'dan gelen Yahudi profesörler Türk üniversitele-

3 Sadun Tanju, "Bir devre ışık tutan anılar", *Hürriyet*, 27.12.1982.

4 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyet'inde..., a.g.e.*, s. 140, 1941 ve 1942 yıllarında Savunma Bakanlığı tarafından yayımlanan bir genelge, askerî okullara girebilmek için Türk ırkından olmak koşulunu getirmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yıldız Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene:Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim, 2001.

rinde eğitim vermişler,[5] ancak Yahudilerle dolu Struma adlı gemi trajik kaderine terk edilmiştir.[6] Yine aynı esnada Türk diplomatlar, Batı Avrupa'daki Yahudileri kurtarmak için çaba sarf edecektir.[7] Her şey ne tam olarak siyah ne de tam olarak beyazdır. Askerî ve siyasî erkân arasında Turancı, hatta ırkçı gruplar bulunmaktadır.[8] Bununla beraber hümanist düşünce taraftarları da vardır. İşte bu noktada, o yıllarda azınlıklarla ilgili alınan önlemlerin, devlet mekanizmasının tamamı tarafından kabul gören kasıtlı politikaların sonucu mu olduğu; yoksa mevcut yasa ve hükümleri uygularken yaşanan bir görev istismarının mı söz konusu olduğunu anlamak zorlaşmaktadır. Olaylar ve bu konuda yapılan açıklamalar birbirleriyle o kadar çelişkilidir ki, taban tabana zıt olan iki tezin de savunucuları –Türkiye'nin mutlak hoşgörü gösterdiğini savunanlarla, ırkçılık ve etnik ayırımcılık yapıldığını savunanlar– kendilerine taraftar bulabilmektedir. Aşağıdaki satırlar, işte bu çelişkiler ve Türkiye'nin ekonomik, politik ama daha da önemlisi psikolojik durumu düşünülerek okunmalıdır. Bir sonraki bölüm, ilgili kişilerin sözlü ve yazılı tanıklıklarına dayanarak yazılmıştır. Türk olsun ya da olmasın, bu dönemi yaşayan bütün aktörlerin hatıralarına yer verilmiştir. Kişisel geçmişin yorumlara dayanması çok doğaldır. Öte yandan, kişinin kendi geçmişi hakkında konuşması ile bu geçmişi yazıya dökmesi birbirinden çok farklı işlerdir.

5 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler - Tarihî Siyasî, İçtimaî Tetkik*, İstanbul, 1947, s. 136, bu Yahudilerle ilgili olarak *Cogito*'nun ilgili sayısındaki biyografilere bkz. *Cogito* "Türkiye'nin Yabancıları", (23) 2000, s. 173-205.

6 Bülent Gökay, "Belgelerle Struma Faciası", *Tarih ve Toplum*, 116, 1993, s. 42-45.

7 Örneğin 176 Yahudi'nin Fransa'dan kaçmasına yardım eden Faruk Sayar, (Hıfzı Topuz, *Eski Dostlar*, İstanbul: Remzi, 2000, s. 16-17), 80 Yahudi'yi kurtaran dönemin Marsilya Başkonsolosu Necdet Kent, (*Şalom*, 27.09.2000), ya da Rodos Yahudilerine yardımcı olan Selahattin Ülkümen, (Selahattin Ülkümen, *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri*, İstanbul: Gözlem, 1993, s. 153-154) ve (*Şalom*, 27.06.1990-11.07.1990.) Bir kez daha Manikeist bir yaklaşıma düşmemek için, Türkiye Yahudileri için oldukça zor geçen bu dönemde bile ülkedeki Siyonist Yahudi faaliyetlerin uygun zemin bularak devam ettiğini söylemekte fayda var, bu konuyla ilgili bkz. Esther Benbassa, "La clandestinité", *CEMOTI*, 28, 1999, s. 54-55.

8 Bkz. Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Ankara: um:ag, 1997, (1. baskı 1990).

Eski bir kuşku yeniden doğuyor

Azınlıkların askere alınması

Müzehher Vâ-Nû, Vâlâ Nureddin ile ilgili anılarına şöyle başlar:[9] "...Kırkına basmışken er olarak askere alındı [yazdığı yazılar yüzünden]... Birkaç ay İstanbul'da, Samandıra'ya falan gel gitten sonra, Yahya Kemal ile birlikte bir zaman oturdukları İstanbul Kulübü'nden alınıp o devirde sürgün diyarı sayılan Konya'ya sevk edildi. Ekalliyetten Rum, Ermeni, Yahudi gençleri de askerliklerini Konya'da yapardı."

Azınlıkların özel taburlarda silah altına alındığı bir gerçektir ve o dönemi yaşamış olan azınlıklar ve Türkler şüphesiz bunun farkındadırlar. Öte yandan askerlik, rejim karşıtlarını cezalandırmak için kullanılan bir araçtı[10] ve bu yüzden azınlıklar, askere alınmaya başladıkları zaman bunu bir ceza olarak algılamışlardır.

Elimizde, "Yirmi Kura Askerlik"[11] olarak bilinen bu özel seferberliğin hangi koşullar altında gerçekleştiğini açıkça ortaya koyan çok az kaynak bulunmaktadır. Tanıklıklara göre, 1941 yılından itibaren 20-40 yaş arasındaki gayrimüslimler kendileri için özel olarak oluşturulan taburlarda askere alınmış; silah taşımadan ve yönetmeliğe uygun askerî üniforma giymeden, yol yapımı gibi kamu görevlerinde çalıştırılmışlardır.

1930'ların sonlarına doğru, Avrupa'da yaşanan askerî gerginlik ve ekonomik buhran gibi konjonktürel sebeplere bağlı olarak, ülkede kuşku rüzgarları yeniden esmeye başlar. Türk yöneticilerin en büyük korkusu, azınlıkların savaş zamanında ülkeye ihanet etmeleridir. Bu yüzden, askerî bir saldırı tehdidi ortaya çıktığında gözler hemen olası tehlikelere; yani rejim karşıtlarına ve gayrimüslimlere çevrilmekteydi. Kasım 1939'da, cumhuriyetin ilk yıllarında da uygulanmış olan bir hükümet

---

9 Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, İstanbul: Sosyal, 1997, s. 13.

10 Sabahattin Ali'nin üç kez askere alındığı bilinmektedir, Topuz, *Eski Dostlar*, *a.g.e.*, s. 22.

11 Türkiye Yahudileri bu olaya "Las vente Klasas" adım vermişler, Türkiye Ermenileri "Kisan Tasagark" ismini kullanırken, Rumlar da "Ikosi Iliseis" demişlerdir.

kararnamesi tekrar yürürlüğe girmiştir. Kararname azınlıkların askerlik hizmeti ile ilgilidir. Buna göre gayrimüslimler, askere çağırılan diğer kişiler gibi silahlı eğitim almayacaklar, ancak subayların emir eri olarak çalışacaklardır. Gayrimüslimlere, bedel ödemek kaydıyla kısa dönem (on sekiz ay yerine altı ay)[12] askerlik yapma imkânı da tanınmıştır.[13] Birkaç istisna dışında, gayrimüslimlere subaylık rütbesi verilmediği de bir gerçektir. Türkiyeli Ermeni gazeteci Raffi Hermonn'un belirttiğine göre, sadece doktor, dişçi ve eczacı olan azınlıklar subay olabilmekteydi. Diğerleri –yüksek tahsil yapmış olanlar bile– subay yapılmıyordu. Azınlıklar hemen fark edilebilmeleri için, Türklerle aynı üniformayı da giymiyordu. Öyle görünüyor ki, farklı üniformalar giyilmesi konusunda İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır.[14] Türkiyeli bir Ermeni olan romancı Zaven Biberyan bu farklı üniformalar konusundan şöyle bahsetmektedir:[15]

> "Sıkıntısını ve öfkesini bastırmaya çalışan oğluna gururla baktı. Geldiğinden beri ilk kez dikkatle inceliyordu onu. Gülüşü silindi, yüz hatları gerildi.
>
> – Ne kadar zayıflamışsın, ne kadar değişmişsin sen! Tevekkeli tanıyamadım seni yukarıdan baktığımda. Sana ne olmuş böyle? Hasta mısın?
>
> – Uykusuzum.
>
> – Önce bekçi sandım seni. Bu kahverengi elbiseler de ne? Üniforma mı değişti?"

---

12 General Cemal Madanoğlu, hatıralarında bu kısa dönem askerlik sisteminden bahsetmekte ve bunun bedelinin 300 lira olduğunu söylemektedir. Madanoğlu bu gençlerin "varlıklı ailelerden geldiklerini" belirtmekte, fakat azınlık olduklarından bahsetmemektedir. Bu imkânın herkese açık olduğu düşünülebilir ancak varlıklı ailelerin çoğunun azınlık olması ve Türkler için askerliğin geleceğin olmazsa olmaz bir koşulu olmasından dolayı, en çok göze çarpanlar gayrimüslimler olmuştur, Madanoğlu Cemal, *Anılar 1911-1953*, İstanbul: Evrim, 1982, s. 78.

13 *The Jewish Chronicle*, 10.11.1939, Rıfat Bali, "Yirmi Kur'a ihtiyatlar olayı", *Tarih ve Toplum*, 30 (179), 1998, s. 5.

14 *Agos*, 29.08.1997.

15 Zaven Biberyan, *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras, 1999, s. 11-12.

Tanıklıklara göre, azınlıkların giydiği üniformalar, asker üniformasından çok belediye işçilerinin giydiği üniformalara benziyordu. Bunu belirten azınlıklar demiryolu yapımında çalıştıklarını; şehirlerin yenilenmesi, vs. gibi işler yaptıklarını da ekliyorlar. Biberyan bu "asker"lerin Savunma Bakanlığı'na değil, Nafıa'ya (Bayındırlık Bakanlığı) bağlı olduklarını da belirtmektedir.[16] Yervant Gobelyan'a göre, "beş düğme" olarak adlandırılan söz konusu bu üniformalar devlet dikimevlerinde hazırlanmamıştır: üniformalar 1939 Erzincan depreminde zarar görenlere yardım amacıyla Yunanistan'dan gönderilen ve çöpçülerin giydiği üniformalardır. Simon Vafeiadis azınlıklara farklı üniformalar verildiğini ve değişik taburlara alındıklarını doğrulamakta, ancak kendilerine kötü muamele yapıldığından bahsetmemektedir.[17]

Gobelyan'a göre azınlıklar, Zonguldak tünelinin yapımında ve 19 Mayıs 1943'te açılan Ankara Gençlik Parkı'nın düzenlenmesinde de çalışmıştır.[18] Yahudi bir gazeteci olan İzak Yaeş'in başından geçenlere bir göz atalım:[19]

> "Silah altına alınanlar erat sevkıyat istasyonlarına gönderildiler ve burada önce tepeden tırnağa soyundular. Soyunanlar onar kişilik gruplar halinde buz gibi bir banyoya sokuldular. Burada üstlerinden çıkarmış oldukları giysilerin bitlerden temizlenmeleri için atıldıkları etüvde kaynamalarını beklediler. Gençler daha sonra çırılçıplak bir halde berbere gittiler. Berberde saçları sıfır numara kesilen gençlere etüvden çıkmış ve dolayısıyla tamamen buruşmuş ve eski bir paçavra halini almış olan elbiseleri geri verildi. Kumanya olarak herkese bir tayın ekmek verildi. Silah altına alınanlar üç gün boyunca İstanbul'da kışlada kaldılar... Dördüncü günün sabahı trenlerle Anadolu'ya sevkıyat başladı. Kırk kişilik vagonlara seksen kişi

16 *A.g.e.*, s. 13-14.

17 Simos Vafeiadis, *Enas Politis Thimate*, Atina: Tsukatu, 1998, s. 38-39.

18 Yervant Gobelyan, "Dünya Barış Gününe cuk düşen birkaç anı", *Agos*, 12.09.1997.

19 Alıntı yapan Rıfat Bali, "Yirmi Kur'a...", *a.g.e.*, s. 6.

sıkıştırıldı... Anadolu'ya sevk edilen gençler dört gün ve dört gece süren bir yolculuktan sonra sevk edildikleri yerlere vardılar. Yolculuk boyunca kumanya olarak dört ekmek, birer avuç zeytin, kavurma ve kuru üzüm verildi... İzak Yaeş kendisinin de bulunduğu birliğin Malatya'ya gönderildiğini ve orada hava alanı inşaatında çalıştırıldıklarını... hatırlıyor".

Burada önemli bir konuyu belirtmekte fayda görüyorum. Genel seferberliğin ilanı ülkedeki herkes için çok sıkıntı yaratmıştır. Müslümanlar da farklı şantiyelerde, hatta fabrikalarda çalışmak üzere askere alınmıştır. Ancak köylerde yaşayan Türk gençleri ile, kentlerde yaşayan azınlık gençlerinin normal yaşam koşulları birbirinden oldukça farklıdır. Bu yüzden azınlıklar bu seferberliğin yarattığı sıkıntıları, şüphesiz köylerden gelen gençlere kıyasla daha ağır hissetmiştir.

Savaşın öncesinde ve ilk iki yılında Nazi Almanyası ile yakın sayılabilecek ilişkiler yürütülmüştür. Bu ilişkilerdeki yakınlık, hem devleti yönetenlerin dünya görüşünde, hem de kamuoyunda, gözden kaçmayacak bir etki yaratmıştır. Naziler aşırı milliyetçiliğin tohumlarını serpmeye çalışarak, Orta Asya'daki Türkleri ayaklandırmaya, Türk yöneticileri de olası bir savaşa katılmaya ikna etmeye çabalamışlardır.[20] Türk milliyetçileri, otuz yıl öncesine damgasını vuran bu görüşü benimsemekte hiç tereddüt etmemişlerdir.[21] Nazi yanlısı ve aşırı milliyetçi görüşler, ordu mensupları arasında da taraftar bulmuştur. Çünkü rütbeli subayların neredeyse tamamı, General Mittelberger gibi Nazi subayları tarafından eğitilmiştir. İşte 22 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman dostluk anlaşması da, bir bakıma, General Hüsnü Emir Erkilet ve Ali Fuat Erdem gibi subayların baskısıyla imzalanmıştır.[22]

---

20 Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 1998, s. 205.

21 11 Temmuz 1941 tarihli *Bozkurt* dergisi hararetli bir şekilde İsmet İnönü'yü "Türklük adına kanını dökmesi için", Almanların yanında savaşa girmeye çağırıyordu, Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967, s. 226.

22 Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet, 1997, s. 104.

Azınlıklara karşı duyulan bu güvensizlik her alanda mevcuttu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan bir raporda, ülkede Türk olmayanların oluşturduğu tehlike detaylı bir biçimde incelenmiştir:[23]

> "[...]1935 istatistiklerinde Türkiye'de mevcut nüfus 16.157.450 olarak gösterilmiş ve bundan 13.899.173 nüfusun anadili Türkçe olup geriye kalan 2.258.377 nüfusun yirmi muhtelif dil konuşmakta olduğu tesbit olunmuştur ki, bu miktar umumi nüfusun %15'ine yakındır. Coğrafi mevkisi nazik, fakir bir memlekette bu nisbet, daima uyanık bulunmayı gerekli kılmaktadır. Bunun için Osmanlı İmparatorluğundan kalan bu muhtelif unsurları bir pota içinde kaynatarak kısa bir zamanda (Birlik bir millet) meydana getirmek, bugünkü neslin esas vazifesidir. Bu vazifeyi hakkıyla yapabilmek için de sistemli bir milliyet politikasının esaslarını tesbit ederek tatbik etmek lazımdır.
>
> [...] Anadili Türkçe'den Başka Olan Gayrimüslim Ekalliyetler: Bunlar Yahudilerle Ermeniler ve Rumlardır. Memlekette bunların sayısı (250.000) kadardır. Bunlar Parti proğramının saydığı üç esastan hiçbirine bağlı olmadıkları gibi, kendilerini Türk camiasından (toplumundan) da saymazlar. Bunun için de Türk devletinin umumi ve şamil garantisini kendilerine kafi görmeyerek ayrıca cemaat teşkilatlarını muhafaza etmişlerdir. Asırlardan beri içimizde dili, kültürü ve ülküsü ayrı ekalliyetler halinde yaşadıklarından iştimaî bünyeleri tamamen ayrı bir şekil göstermektedir. Türk Milleti ile bunlar arasında geniş ölçüde sıhriyetler de (akrabalıklar) vaki olmadığından bugünkü Türklükle aralarında bir yakınlık hasıl olmamıştır. Ayrıca bunlar Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda, genişlemesinde ve bilahare müdaafasmda hiçbir müsbet (olumlu) rol almadıklarından Türk milleti ile tarih birlikleri yoktur. Bunlardan dışarıda müstakil devlet teşkilatı bulunanlar ise bütün emellerini içinde yaşadıkları memlekete değil, dışarıdaki millî teşekküllerine bağlamışlardır. İşte bunun içindir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin azami hüsnü niyetle (azami

23 Faik Bulut, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, İstanbul: Ozan, 1998, s. 166-194.

iyi niyetle) almak istediği tedbirler bunlar üzerinde çok müessir olmamıştır. Esasen millî hüviyetleri bu kadar ayrı ekalliyetler (azınlıklar) tarihinin her devrinde ve dünyanın her yerinde daimi bir düalizm içinde yaşadıklarından, hiçbir vakit o memleketin asıl unsurunu teşkil eden milletle tamamen kaynaşmamış ve sadakat gösterememişlerdir. Ve çok vakit hareketleri hıyanet halinden çıkmamıştır. Binaenaleyh Parti programımızın arzettiği dil, kültür ve ülkü birliğinin tahakkukunu bu gibi cemaatlere mensup fertlerden istemek gayri mümkünü dilemek demektir.

1935 istatistiklerine göre Türkiye'de 108.725 Rum, 57.599 Ermeni ve 56.846 Yahudi bulunmaktadır. Bunların %90'ı İstanbul'da yaşamaktadır. Bunun için bu iş bugün bile kültür müesseselerimizin çoğunu içinde taşıyan ve Türk Kültürü üzerinde çok tesirli rolü olan bu eski merkezimizin ve en büyük şehrimizin derdidir. [...] İstanbul'da bulunan Ermenilere gelince: Bütün gayrimüslim ekalliyetlerin içtima ve millî hüviyetlerini yukarıda tesrih ederek temsillerinin (asimile edilmelerinin) mümkün olmadığını göstermiştir. Bu hedefe göre alınacak tedbirlerin hedefi mübadele (değiş-tokuş) yolu ile ve kısmen de başka memleketlere göçmelerini kolaylaştırmak suretiyle her gün nisbetlerini azaltmaktır.

Rumlar: Anadolu'da bugün Rum yok denecek derecede azdır. Hiçbir yerde ileride bir tehlike teşkil edecek durumda değildir. Binaenaleyh Rumlar için esaslı tedbir alınması gereken yerimiz İstanbul'dur. Bu hususta söylenecek tek söz, İstanbul fethinin (500) yıldönümüne kadar tek Rumsuz bir hale getirmektir. Bu hedefe vusul (ulaşma) için tatbiki istenecek şey –gayrimüslim unsurlar için bu kısmın sonunda teklif edilecek umumî tedbirlerle beraber– bu unsurun Yunanistan'daki Türklerle mübadele yoluyla her iki taraf için hayırlı olacak bir usul takip etmektir. [...] Her ne kadar Rum Ermeni ve Yahudiler nüfus bakımından küçük birer ekalliyet iseler de birçok ithalat işlerini ve bir kısım sanayi işletmelerini ya doğrudan doğruya veyahut muvazaalı (anlaşmalı/danışıklı) ortaklarla ellerinde tuttuklarından iş ve ticaret alanlarına hakim

bulunmaktadırlar. Teşkilâtı Esasiye (Anayasa) kanunumuzun devletçilik esasına dayanarak bir taraftan büyük ithalat ve ihracatı devlet eline almak diğer taraftan da sanayi işletmelerinde hadlar koyarak bunların iş sahalarını daraltmak mümkün olacağı gibi muvazaalı ortaklıkları da şiddetle takip ederek hem iş sahamızı milleştireceğimizi ve hem de bu yoldan bu unsurların memlekette nisbetlerini azaltmak tedbirini temin edebileceğimize kaniim..."

Böylece gayrimüslimler potansiyel tehlike olarak görülmüş ve ekonomi gibi önleyici yöntemler ile, askerlik hizmeti gibi cezaî tedbirler aracılığıyla onları bertaraf etmek gerekmiştir. Burada şunu bir kez daha belirtmekte fayda var: o dönemde askerlik, rejim karşıtlarını cezalandırmak ya da caydırmak için devletin elindeki en güçlü silah gibi algılanmaktadır. Özellikle komünistler her daim, süresi ya da yeri bilinmeyen "kötü bir askerlik" geçirmekle tehdit edilmiştir. 1946'da Burhan Oğuz CHP'den istifa ederek Sosyalist Parti'ye geçmeye karar verdiğinde, CHP İstanbul teşkilatından Rıfat Ateş kendisini caydırmaya çalışmış ve "henüz askerliğini yapmamış olduğunu" vurgulamıştır.[24] Burhan Oğuz hiçbir pişmanlık duymadan CHP'den istifa edecek, ve çok zor koşullar altında, bir kez bile eline silah almaksızın, bitmek tükenmek bilmeyen bir askerlik yapacaktır.[25] Yazardan öğrendiğimiz kadarıyla, benzer koşullarda 45 ay askerlik yapan başka komünistler ya da fişlenmiş kişiler bulunmaktaydı.[26] Bütün bunlar, Türkiye'nin 1940'lı yıllardaki ideolojik ve siyasî koşullarında askerlik hizmetinin, herkesi vurabilecek bir ceza olduğunu göstermektedir. Ancak gayrimüslimler bu cezaya, sadece azınlık oldukları için çarptırılmıştır.

Azınlıkların hatıralarında bu acı dolu olaya pek yer verilmediğini görmekteyiz. Askere alınmayla ile ilgili üç farklı yo-

24 Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, İstanbul: Simurg, 2000, s. 185.

25 Oğuz, *a.g.e.*, s. 186 ve devamı.

26 *A.g.e.*, s. 219.

rum bulunmakta: bazıları, Türkiye'deki bütün gençlerin hemen hemen aynı şeyleri yaşadığını düşünmektedir.[27] Simos Vafeiadis gibi, Rum, Yahudi ve Ermeni bütün azınlıkların aynı muameleye maruz kaldığını düşünenler de vardır.[28] Son grupta da, maruz kalınan muamelenin Yahudi, Rum ya da Ermeni olmaya bağlı olarak değiştiğini anladıklarını söyleyenler bulunmaktadır. 1921 doğumlu İstanbullu bir Yahudi olan Alber Berkman, Ermenilerin yol yapımı ve diğer projeler için Nafıa Vekaleti birliklerinde kullanıldıklarını; Rum ve Yahudilerin ise askerî birliklerde hamallık yaptığı görüşünü savunmaktadır.[29] Tanıklıkların hemfikir olduğu noktalar da vardır: bütün azınlıklar, kendilerine önceden haber verilmeksizin aynı anda askere alınmış, daha önce askerliğini yapmış olanlar da dahil olmak üzere, pek çok yaş grubu bir arada askerlik yapmıştır. Vitali Hakko anılarında üçüncü kez askere alınmasını şöyle anlatır:[30]

> "...terhisimden tam bir hafta sonra yeniden askere alındım. Bu defa haber filan da verilmeden. Polisler mağazamıza geldiler, 'Vitali sen misin?' dediler. Ben, 'Evet' deyince de, koluma girip, 'Hadi askere' dediler. Onlara, boşu boşuna, askerden yeni döndüğümü, bu işte bir yanlışlık olduğunu anlatmaya çalıştım. Yanılan benmişim. Hiçbir yanlışlık yokmuş. Üçüncü askerliğim için, bu kez Selimiye Kışlası'na gönderiliyorduk. Çoğul konuşuyorum, çünkü askere çağırılmamıştık, askerden yeni dönmüş olmamıza rağmen birçoğumuz evlerimize haber veremeden, birer suçlu, birer kaçak gibi işyerinden alınıp askere sevk edilmiştik. Yaş-baş gözetmeden birkaç sınıf birden askere alınmıştı, ama bu kez farklı bir durum vardı: Aramızda hiçbir Müslüman Türk yoktu. Doğrusu bu da hepimizin kafasında bir yığın soru oluşturuyordu: 'Niçin yeniden, daha ter-

27 Yazarın Y.V. ile İstanbul'da yaptığı 12.02.1999 tarihli görüşme.

28 Simos Vafeiadis, *a.g.e.*, s. 27 ve devamı.

29 Rıfat Bali, "Yirmi Kura...", *a.g.e.*, s. 262.

30 Vitali Hakko, *Hayatım Vakko*, İstanbul: Şedele Matbaacılık, 1997, s. 82 vd. Vitali Hakko, ilk askerliğinin ardından 1939 yılında ikinci kez askere çağırılmıştır, burada anlatılan 1941'deki üçüncü askerliğidir.

histen bir hafta sonra bu üçüncü askerlik?', 'Niçin yanlız biz gayrimüslimler?', 'Niçin bir anda apar topar toplandık ve ailelerimize dahi haber veremedik?', 'Niçin, nereye götürüldüğümüzü söylemiyorlar?'. Bu soruların hiçbirinin cevabı yoktu. Her cevapsız soru gibi, bu da bizleri endişelendiriyordu. Özellikle aramızda Müslüman Türk vatandaşlarımızın olmayışı bu endişeyi arttırıyordu... Bizi marşandiz vagonlarına 'yüklemişlerdi'. Tüm ihtiyaçlarımızı bu vagonda gideriyorduk. Aramızda, ak saçlı, altmış yaşında Rumlar, Ermeniler, Museviler vardı. Bunlar bu sınıftan olmadıkları halde yalnızca gayrimüslim oldukları için askere alınmışlardı. Bu insanlar kaderlerine ağlıyorlardı... Benim şansıma Kandıra'daki bir birlik çıktı... Aramızda başını yastığa koyup bir daha kalkmayacağını sananların sayısı pek az değildi... Çok şükür anlayışlı bir komutanımız vardı..."

Azınlıkların özel birliklerde askere alınması kararını kim vermiştir? Bu karar neye dayanarak verilmiştir? İstanbul milletvekili, Meclis eski Başkanı ve Mustafa Kemal'in rakibi Kazım Karabekir'in hatıralarında küçük bir açıklama yer almaktadır. 20 Kasım 1940 tarihinde bazı CHP'li yöneticiler endişelidir.[31] CHP'nin Meclis'teki grup toplantısında, İstanbul'un işgali durumunda ne gibi önlemler alınacağı tartışılırken Karabekir şunları söyler:[32]

"İstanbul'un ahşap mahallerini düşünüyoruz. İstanbul'un yarın sukutunu da düşünerek tedbir almalıyız. Oradaki Ermeni, Rum ve Yahudiler ne yapacaklardır? Binaenaleyh İstanbul'da Türk unsurunu hakim vaziyete koymalıdır... Yarın harp başlar başlamaz, Yahudiler telaş eder, intizamı ihlal ederek öteye beriye kaçmak isteyeceklerdir... memleketin en mahrem dimağı olan bizim içimizde belirebilecek her türlü fena akibet-

31 CHP'ye yakın çevreler arasında, *Cumhuriyet* gazetesinden Yunus Nadi, hatta Recep Peker gibi, Nazi sempatizanı kimseler bulunmaktaydı, Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım...*, *a.g.e.*, s. 141.

32 Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları.*, Ankara: Emre, 1994, s. 247-249.

leri düşünmekte –zannediyorum– kimse mazur görmez... Türk kanını emen bu unsurlar, mükemmel binalarda oturdukları halde, Türkler... topraklar içinde mahzenlerde, 5-6 çocuğu ile oturuyorlar!... Hiç olmazsa buralara bunları oturtmalı. Bunların işlerine de el atmalı. Şu halde ordumuzun gerisinde, ona bütün ruhuyla yardım edebilecek surette İstanbul halkı, çoluğu çocuğu ile teşkilatlandırılmalı. Hülasa bendeniz tek bir Türk'ün Anadolu'ya getirilmesi taraftarı değilim. Ama diğer unsurlar alınır ve onların yerlerine Türkler oturtulabilir. Bu, İstanbul için çok lüzumlu bir meseledir..."

Bütün milliyetçi yazılarda, kentin ilk işgal edildiği yıllardan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Rumların nasıl bir tutum takındığından tekrar tekrar bahsedilmiştir. Bu tutumun politikacıların zihinlerini bu kadar meşgul etmesi normaldir. Aslında alınan bu önlemler sadece azınlıklara yönelik değildir. Bütün yabancılar, ya da yabancı kabul edilenler, sıkı bir gözetim altında tutulmuştur. Cemil Koçak, İstanbul burjuvazisinin çok değer verdiği yabancı yetkililerin, özellikle de Fransızların, İçişleri Bakam'mn emriyle ülkeden nasıl kovulduklarını anlatmaktadır.[33] Bu kuşku havası azmlıkları çok olumsuz etkilemiştir. Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ile endişeler daha da artacaktır. Bu tarihten itibaren Alman casuslarının Türkiye'deki faaliyetleri artmış, Nazilerin propaganda taktiklerinden biri olan "beşinci kol" işlemeye başlamıştır. Doğru ya da yanlış, azınlıklar bu "beşinci kol" faaliyeti ile ilişkilendirilmiştir. O gün bu gündür, azınlıkların ihanetinden söz açıldığında hemen bu "beşinci kol" tabiri dile getirilmektedir.

Azmlıkların askere alınmasına kesin bir tarih vermek zordur. Bali, bunun 1-15 Mayıs 1941 tarihleri arasında gerçekleşmiş olduğunu tahmin etmekte ve kaynak olarak da Yahudi belgelerini göstermektedir.[34] Margosyan da bu tezi doğrular gi-

33 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi: 1938-1945*, İstanbul: İletişim, s. 548-552.

34 Rıfat Bali, "Yirmi Kura...", *a.g.e.*, s. 179.

bidir.[35] Askere alınma çok pragmatik bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de olağanüstü halin yaşandığı o yıllarda sokaklarda sık sık kimlik kontrolleri yapılmaktaydı. Gayrimüslimlere "rastlayan" askerler bu kimseleri hemen askere alıyorlardı. Öte yandan, tıpkı Varlık Vergisi sırasında da görüleceği gibi, İstanbul ahalisi arasında muhbirlik oldukça yaygındı.[36] Sonuç olarak, en çok göz önünde olan azınlıkların, daha savaşın en başında, hatta hatta öncesinde, fişlendiklerini ve takip edildiklerini düşünebiliriz.

Askere alınanlardan hiçbiri bu durumu ailesine bildirememişti ve çok az kişiye fiziksel sakatlık nedeniyle muafiyet tanınmıştı. Bu beklenmedik ve merhametsiz seferberlik bazı endişelerin doğmasına sebep olmuştur. Vitali Hakko'nun ifadelerine daha önce yer verdik. Beki Bahar da anılarında, bu korkuyu doğrulamakta, ancak yine de bunun bir paranoyaya dönüşmediğini vurgulamaktadır.[37] Burada, Türkiye'deki Rumlar ile Yahudilerin durumunun pek de aynı olmadığını vurgulamamıza acaba gerek var mı? Genel durum ve devlet erkânının bir kısmının sahip olduğu ideoloji göz önünde bulundurulduğunda, Yahudilerin Rumlara kıyasla daha rahatsız bir konumda oldukları görülmektedir. Türkiye Yahudileri arasında yayılan "Balat Fırınları" gibi hikâyelerin sebebi de budur.[38] İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye-Yunanistan ilişkileri karşılıklı saygı çerçevesinde yürütülmüş,[39] bu yüzden Yahudiler, diğer azınlıklara kıyasla hem zihinsel olarak

35 Mıgırdıç Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, İstanbul: Aras, 1998, s. 54-55.

36 "Sayın Muhbir Vatandaş", Mîna Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 144.

37 L. Beki Bahar, *Ordan Burdan, Altmış Yılın Ardından*, İstanbul: Gözlem, 1995, s. 183.

38 Bu konuda bkz. Rıfat Bali, "Balat fırınları Söylentisi", *Tarih ve Toplum*, 180, 1998, s. 11-17.

39 Alexis Alexandris, "Turkish Policy Towards Greece during the Second World War and Its Impact on Greek-Turkish Detente", *Balkan Studies*, 23 (1), 1982, s. 157-197, Beria Özoran, "Yunanistan'ın felaketli günlerinde Türkiye'nin şefkatli tutumu", *Türk Kültürü*, 1985, 23, s. 530-539.

hem de fiziksel olarak daha güç durumlarla karşılaşmıştır. Bir başka Türkiye Yahudisi, Yaşar Paker, bu farkı anlatırken, 1941 yılında yirmi kura askerlik çıktığı zaman kendisinin de askere alındığını ve orada büyük Ermeni müzisyen Yetvart Margosyan ile tanıştığını söylüyor. Margosyan'ın gayet rahat olduğunu, yanındakilerle beraber müzikle uğraştığını, ancak kendisi ve diğer Yahudilerin sabahtan akşama kadar taş kırdıklarını da ekliyor.[40]

Askerlik koşulları bölgeden bölgeye değişmekteydi. Poulton, bu kamplarda ölüm oranının oldukça yüksek olduğunu söylese de,[41] öyle görünüyor ki bu durum Rumlar için geçerli değildir.[42] Ölümlerin en önemli sebebi, yapılan kötü bir muameleden ziyade, feci derecedeki sağlık koşulları olmuştur - ki bu koşullar askere alınanların tamamı için geçerlidir. Yaşar Paker, kullanılan pis sudan kaynaklanan bir tifüs salgınından bahsetmekte,[43] Burhan Oğuz ise, bir akrep ordusunun çadırların altında gezindiğinden yakınmaktadır.[44]

Askerlikte yaşananlar ve terhis

Azınlıklar askere alındıktan sonra kamu hizmetlerinde kullanılmıştır. Bütün tanıklıkların birleştiği ortak nokta, azınlıkların silah talimi yapmamış olduğudur. Azınlıklara karşı duyulan şüphe, sadece erlere karşı değil, daha üst rütbelere karşı da geçerli olmuştur. Eli Şaul'un belirttiği kadarıyla,[45] 1941'de An-

40 Nelly Barokas, "100 yaşında bir delikanlı, Yaşar Paker", *Şalom*, 19.03.1997. İstanbullu bir Rum olan A.P., hatıralarında, 12 Haziran 1941'de kampta Margosyan'ın konserini dinlediğini anlatmaktadır, *Eptalofos*, 03.1996.

41 Hugh Poulton, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal*, İstanbul: Sarmal, 1999, s. 104. Poulton seferberliğin haziran 1941'de gerçekleştirildiğini belirtmektedir, konuyla ilgili David Brown'un Faik Ökte'nin kitabının İngilizce çevirisi için yazdığı önsöze de bakınız, Faik Ökte, *Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Londra, Croom Helm, 1964, s. X.

42 Nikos Apostolidis, *Anamniseis apo tin Konstantinoupoli*, Atina: Troholia, 1996, s. 210 ve devamı.

43 Nelly Barokas, "100 yaşında bir delikanlı...", a.g.e.

44 Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım...*, *a.g.e.*, s. 212-214.

45 Eli Şaul, *Balat'tan Bat-Yam'a*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 126-127.

kara'daki yedek subay okulunda elliden fazla gayrimüslim talebe bulunmaktadır. Ancak bu gayrimüslimlerin hiçbiri yapılan imtihanın sonucunda kabul edilmemiştir. Bu kişilerin hepsi de yüksek tahsil yapmış kişilerdir ve sınavın oldukça kolay geçtiğini düşünmektedirler. Sınavı geçemedikleri için çok üzülen bu kişiler, sınava giren bin Müslümanın da istisnasız kabul edilmiş olmasından dolayı, bunu, kendilerine yapılan bir haksızlık olarak görmüşlerdir.

Azınlıklar, ne er ne de yedek subay olamadıkları gibi, şüphesiz ordunun karar mercileri içinde de yer almamışlardır. Azınlıklara karşı fiziksel bir kötü muamelede bulunulmamışsa da, psikolojik bir baskı yapılmış gibi görünüyor: "...Ben önce Konya'ya gönderildim. Taş kırdık, yol yaptık. O zamanlar 39-40 yaşındaydım. Türkiye savaşa girmedi. Haberleri radyodan dinler, sıramız ne zaman gelecek diye beklerdik. Hitler'in Yahudileri öldürdüğünü bilmedik, detaylı bilgi almak mümkün olmazdı, ancak subaylar bize bunu ima eder, bir daha asla İstanbul'a dönemeyeceğimizi söylerlerdi".[46]

Silah altma alman azınlıklar, beş bin kişilik kamplarda ikâmet ettirilmiştir. Bu kadar çok sayıda azınlığın bu kamplarda bir arada kalması İstanbul'da kalan yakınları arasında büyük endişelere yol açmıştır. Tanıklıklardan öğrendiğimiz kadarıyla azınlıklar, bataklık bölgelerde, su sıkıntısı çeken ve altyapının olmadığı kamplarda kalmıştır.[47] Böylece askere alınanlar arasında hayatım kaybedenler olduğu haberleri İstanbul'daki ailelerine ulaşmış ve korkular bir kat daha artmıştır.[48] İnşaat işlerinde çalıştırılan askerlere çalışma alanına varıldığında dağıtılan kazma ve kürek gibi malzemeler, akşamları kışlaya dönüldüğünde toplatılmış, azınlıkların bunları silah olarak kullanabileceğinden korkulmuştur.[49] Kocası (Homer Kalçaoğlu) bir Rum olan Evelyne Kalças hatıralarında, komutanların eşinin

46 Zelda Tarablus, "Yaşam, Ölüm, Tarih, Bir Uzun Mesafe Koşucusu, İsrael Geron", *Şalom*, 14.05.1997, s. 2

47 *Eptalofos*, 06. 1996.

48 Rıfat Bali, "20 kura...", *a.g.e.*, s. 267.

49 *Eptalofos*, 06. 1998.

sporcu olduğunu öğrenmesinin ardından ona en büyük taşları kırma görevini verdiklerini belirtiyor.[50]

Azınlıkların bir kısmı, Ankara'da bugünkü Gençlik Parkı'nın yapımı için bataklık arazisinin kurutulmasında çalıştırılmıştır. Böylece yeni başkentin sembollerinden biri azınlıklar tarafından inşa edilmiştir.[51] Burada dikkat çekilmesi gereken önemli nokta, ister Ankara'da ya da Afyon'da olsun, ister Kütahya'da ya da Trabzon'da; bütün azınlıkların, benzer koşullar altında aynı muameleye maruz kalmış olmaları ve aynı tip kamu görevlerinde çalıştırılmalarıdır.[52] Dolayısıyla bu konuda verilmiş olan emirlerin tek bir merkezden geldiği kanaati oluşmuştur. Gerçekten de hassas bir durum söz konusudur. İstanbullu bir Rum olan M.Z.'ye göre, ordu içerisinde, özel olarak azınlıklar için oluşturulmuş bir komutanlık bulunmaktaydı. Albay Ali Fuat Cebesoy ve Binbaşı Şeref Zorlu Nafıa Vekâleti'ne bağlı olarak askere alınmış olan azınlıklardan bizzat sorumluydular.

Yaşanan sıkıntıların detayına inmekte fayda var. Tüm savaş koşullarında olduğu gibi, o dönemde de yolsuzluk, durumu bir nebze de olsun hafifletebilmekteydi. Azınlıklar arasında parası olanlar bir miktar konfor satın almayı başarmışlardır. Yine aynı Rum, M.Z., Akhisar'da, izne çıkabilmek için 5 lira rüşvet vermenin yeterli olduğunu hatırlıyor. Akhisar'da diğer azınlıklar, bahşiş piyasasını yükselttikleri için Yahudilere kızgındır. İzmirli bir Yahudi, askerler arasında dolaşıp para topluyor ve bunu yedek subaylara veriyordu. Akhisar'daki bu rüşvet düzeneği fark edilmiş ve azınlıklardan sorumlu Binbaşı Şeref Zorlu hakkında bir soruşturma açılmıştır. Yahudiler soruşturmada ifade vermeyi reddetmiş, Rumlar ise suçlamaların lehinde tanıklık etmiş[53] ve yedek subaylar hüküm giymiştir. 1941'in sonlarına doğru koşulların iyileştiğini söyleyebiliriz.

50 Evelyne Lyle Kalças, *The Silivri Saga*, İstanbul: Boğaziçi University Publications, 1997, s. 67.

51 Beki L Bahar., *a.g.e.*, s. 183.

52 *Eptalofos*, 06. 1998.

53 *Eptalofos*, 06. 1998.

Buna rağmen Almanya'daki toplama kamplarından gelen haberler, özellikle Yahudiler arasında paranoya havasının devam etmesine sebep olmuştur. Bu haberlerin kendilerini pek de ilgilendirmediğini düşünen Ermeniler ve Rumlar ise daha sakin görünmüşlerdir.[54] A.P. 27 Haziran 1941 tarihinde kamptaki yaşamını şöyle anlatıyor: "Günler sakin geçiyor. Birkaç ufak angarya, o kadar. Yeni bir subayımız var, komutan yardımcısı Mihalaki. Çavuşlarımız Andranik ve Yuvakim, bizler de onbaşıyız. Üzerimizde hiçbir baskı yok, adeta tatildeyiz! Ama yine de yakınıyoruz".[55]

Bu tarihten itibaren azınlıkların tek sıkıntısı, ne zaman terhis edileceklerinin belirsiz olmasıdır. Aynı gün karar ilgililere bildirilecek ve 27 Temmuz 1942'de azınlıkların terhisi gerçekleşecektir.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde yaşanan ve pek de bilinmeyen bu olay, azınlıkların hafızalarında derin bir iz bırakacaktır. Azınlıklar işte bu dönemde –doğru ya da yanlış– Türk milletinin bir parçası olmadıkları; hatta belki de asla olamayacakları hissine kapılmışlardır. Bu genel seferberlik ile, azınlıklara uygulanan özel seferberliğin hangi sebeplerle ilan edildiği pek de net değildir. Ancak azınlıkların içinde bulunduğu genel ortam ve ileride karşılaşacakları zor durumlar bilindiği takdirde, bazı varsayımlarda bulunabilmek mümkündür.

1930'ların sonları, nüfusun homojenleştirilmesi açısından, genç Türkiye Cumhuriyeti için kısmî bir başarısızlıktır. Kürt muhalefeti bastırılmış; nüfusun diğer Müslüman unsurları, eğitimin birleştirilmesiyle, tıpkı Ankaralı devlet erkânının planladığı gibi cumhuriyet potasına dahil olmuş olsa da; aynı şey, sayıları az olmakla beraber orta sınıf içerisinde hakim durumda olan gayrimüslimler için söz konusu olmamıştır. Hükümetin, azınlıkların sosyal ve ekonomik hayattan bertaraf edilmesi için kasıtlı ve planlı bir azınlık politikası yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu politikanın ilk adımı olan se-

54 *Eptalofos*, 06. 1996.

55 *Eptalofos*, 04.1996.

ferberlik ile, azınlıklara ilk psikolojik darbe indirilmiştir. Askere alınma hükümetin üç amacına yardımcı olmuştur: azınlıkların ekonomik hayattan uzaklaştırılması, göç etmeye ikna olmaları için bir güvensizlik ortamı oluşturulması ve son olarak da, Türkiye'nin savaşa katılması halinde beşinci kol olarak çalışmalarına engel olunması. Bu politikanın daha kararlı ve daha yıkıcı olan ikinci adımı ise Varlık Vergisi olacaktır.

Varlık Vergisi: Azınlık-karşıtı bir politika mı, işini yapmaya fazla hevesli memurların bir eseri mi?

1942: Krizler yılı

1942'ye gelindiğinde Türkiye su götürmez bir krizle karşı karşıyadır. Kriz siyasî olduğu kadar kimliksel bir krizdir. Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar doruk noktasına ulaşmış; İsmet İnönü'nün tek elden sıkı bir şekilde yürüttüğü denge politikası, devlet erkânının bir kısmının Almanların kazandığı zaferlere hayranlık beslemesine engel olamamıştır. Üstelik, 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında bir de dostluk ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır.[56]

Burada sorulması gereken soru, 1942'de Almanların en şaşaalı dönemlerini yaşadığı bir sırada getirilen Varlık Vergisi'nin kasıtlı bir azınlık-karşıtı politikanın sonucu mu olduğu, yoksa ülkenin içinde bulunduğu genel durumun ve yasayı uygulamakla yükümlü olan memurların aşırı gayretkeşliğinin sebep olduğu bir talihsizlik mi olduğu sorusudur. Önemli olan, verginin uygulandığı kişilerin bu yasayı –ya da en azından uygulamasını– açıkça kendilerine yönelik alınmış bir önlem gibi algılamış olmasıdır. Öyle ya da böyle, Varlık Vergisi bazı gözlemciler tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle başlayan ekonominin Türkleştirilmesi politikasının bir sonucu olarak görülmüştür.[57]

Acaba Varlık Vergisi'nin hemen öncesinde ülkedeki genel

56 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, İstanbul: İletişim, 1996, c. 1, s. 587.

57 Rıfat Bali, *Cumhuriyet yıllarında...*, *a.g.e.*, s. 424.

hava nasıldır? Türk basınının büyük kesiminin, üç büyük kentin kamuoyunu gayrimüslimlere karşı düşmanlık duygularıyla doldurduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bilindiği gibi, ülkedeki önemli gazeteciler ve entelektüeller tarafından (Ahmed Emin Yalman gibi) kaleme alınan ve karar alıcılar tarafından okunup dinlenen azınlık-karşıtı köşe yazıları ve makaleler basında yer almaktaydı. Ancak bundan da önemlisi, azınlıkları sıkıntılı bir konuma sokan küçük haberlerin günlük gazeteleri dolduruyor olması ve kamuoyunun azınlıklara uygulanacak bazı aşağılayıcı önlemlere hazırlanmakta olmasıydı. 1941 yılı boyunca gazeteler, "suçluların" etnik kökeninin vurgulandığı "haberlerle" dolup taşmıştır. Dönemin gazetelerinden rastgele seçilmiş birkaç başlık, gazetelerin üslubunu ortaya koymaktadır:

> "İki Yahudi çocuğunun marifeti! Hava Kurumu menfaatine rozet dağıtırlarken kutuya atılan paraları çalıyorlardı";[58] "Bir Yahudi müteahhit hazineyi binlerce lira zarara soktu";[59] "İstifçi iki Yahudi yakalandı";[60] "Çivi tüccarı bir Ermeniyle kağıt tüccarı bir Yahudi'nin mağazaları birer hafta süreyle kapatıldı".[61]

Bu örnekler çoğaltılabilir. Önemli olan, bu haberlerin büyük çoğunluğunun tek bir konu etrafında dönüp durmasıdır: azınlıkların hilekârlıkları. Bu genel kanıyı desteklemek amacıyla basında, açık bir biçimde ideolojik ve politik olan başka makaleler de çıkmıştır. Zekeriya Sertel ve Ahmed Emin Yalman gibi, yazıları çok tesirli olan gazetecilerin kaleme aldığı köşe yazılarını buna örnek gösterebiliriz.

1942'nin başında Maliye Bakanı Fuat Ağralı, hükümetin hiçbir şekilde bir Varlık Vergisi getirmeyi düşünmediğini belirtmiştir.[62] Böyle bir beyanın yapılmış olması bile, ekonomik bunalımın engellenmesi için kaynakların tartışılmaya başlana-

58 *Cumhuriyet*, 31.08.1942.

59 *Tasvir-i Efkar*, 01.09.1942.

60 *Tasvir-i Efkar*, 09.09.1942.

61 *Haber Akşam Postası*, 11.02.1940.

62 *Cumhuriyet*, 21.01.1942.

cağının habercisidir. Henüz ortada sadece, polis tarafından karaborsacılara karşı alman bazı önlemler vardır.[63] Nüfuzlu basın da aynı sıralarda "savaş zenginlerinden" vergi alınması ile ilgili bir tartışma başlatmıştır. Zekeriya Sertel, başka ülkelerden verdiği örneklerin ardından şöyle yazıyordu: "devletin yeni kaynaklar ararken takip edeceği prensip... hayat seviyesi alçalan mahdut gelirli halkı ve memur sınıfı tazyik eden ve hayatı pahalılaştıracak yollardan kaçınmak, bilakis anormal vaziyetin doğurduğu fazla servetleri yakalamak olmalıdır".[64]

Sertel'e göre, "harp zenginlerinin... göze batan servet birikimlerinin önüne geçilmesi"[65] gerekiyordu. Bu görüşleri izleyen Maliye Bakam Fuat Ağralı, ilk açıklamasından beş ay sonra, savaş zenginlerinden daha fazla vergi toplayacaklarını ilan etmiştir.[66] Böylece hemen Mayıs 1942'de, hükümet tarafından yeni bir yasa hazırlanmıştır. Ancak kamuoyu sabırsızlanmaktadır. Sertel de, "Fevkalade Kazançlar Kanunu Neden Çıkarılmıyor?"[67] ya da "Geçen Harpte Çıkarılan Harp Kazançları Vergisi"[68] başlıklı yazılarıyla hükümeti sıkıştıracaktır.

Öte yandan başka bir gazeteci, Ahmed Emin Yalman, gazetesi *Vatan*'da konuyla ilgili bir dizi makale yayımlamıştır. Diğer bazı entelektüellerin tersine Yalman –pek çoklarının Almanya'nın büyük bir zafer kazanacağını öngördüğü dönemde bile– Türkiye'de bir Alman rejiminin kurulmasına asla taraftar olmamıştır. Yalman kamuoyunda İngiliz yanlısı olarak bilinmekteydi.[69] Hatıralarında açıkça inkâr etse de,[70] Yalman yazılarında –en azından savaş dönemi yazılarında– tek parti rejiminin savunucularından biri olmuştur. Varlık Vergisi'ni "gaflet" ola-

63 *Cumhuriyet*, 01.02.1942.

64 *Tan*, 15.04.1942.

65 *Tan*, 17.04.1942.

66 *Cumhuriyet*, 16.05.1942.

67 *Tan*, 10.06.1942.

68 *Tan*, 11.06.1942.

69 Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul: Belge, 1999, s. 57.

70 Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera, 1997, c. 2, s. 1250 ve devamı.

rak nitelendirdiği hatıralarında belirttiğinin tersine, Yalman, çıkmasından altı ay önce yasanın genel hatlarını çizmekle meşguldü. Mayıs 1942'de Yalman şu satırları yazmıştır:

> "...İki şekilde, bir defa azlıklar arasında umumi bir ölçü ile vatani alaka elbette daha gevşektir. Bu memleketin iyiliği için yüreği tutuşacak bir ahlaki seviyede olanlar çok değildir. Bunlar vergi kaçırmayı açıkgözlülük sayıyorlar... Bu gibiler iyi ahlakta olan memurları da ne yapar eder baştan çıkarmaya çalışırlar, bin türlü dolaplarla aldatırlar. İşte bu gizli münasebet, Türkler aleyhine ve azlıkların lehine bir imtiyaz yaratır. Aşağı yukarı aynı mevkide olan Türk ve azlık ticarethanelerinin ve fabrikalarının aynı senelere ait kazanç vergileri şöyle bir gözden geçirilsin, derhal görülecektir ki, kazanç, muamele ve istihlak vergileri gibi türlü türlü vergilerde azlıkların ve Levantenlerin tediye nispeti umumi olarak daha aşağıdadır... Bir taraftan fevkalade vatani bir ihtiyaca, diğer taraftan içtimai adalet esasına dayanan bu çok nazik bir vergiye ait yükün asıl nimet görenlere yüklenmesi ve asıl vurgunculara el uzatmanın yolunu mutlaka bulmalıyız. Bunun için de klasik usullerin bir tarafa bırakılmasından ve bir takım karine ve kıyaslamalara göre hareket edilmesinden başka çare yoktur. Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için, başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı, her türlü ticari sahanın temsil kudretine haiz dürüst adamları bu heyetlerde vatani vazife almalıdır. Bunlar defterler filanlar ile beraber bir takım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödetmeye imkân hazırlamalıdır. Zaten asıl vurguncular yüzlerle sayılacak kadar az olduğu için çıkar yollar bulunabilir."[71]

Bu alıntılar bize, Varlık Vergisi sürecini bütünüyle anlatmaktadır. Olayları izah etmeye başlamadan önce, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için açıklamalı bir kronoloji sun-

71 *Vatan*, 29.05.1942.

makta fayda var. Öncelikle, bu kronolojinin dayandığı kaynağın, Varlık Vergisi ile doğrudan ilgili tek yapıt olan Faik Ökte'nin kitabı olduğunu belirtmemiz gerek. Faik Ökte dönemin İstanbul defterdarıdır ve 1951 yılında vicdan azabı içinde *Varlık Vergisi Faciası*[72] adlı bir kitap yayınlamıştır. Bütün milliyetçi çevrelerce vatan hainliği olarak nitelendirilen bu kitap,[73] olayların seyriyle ilgili pek çok detayla doludur ve eleştirel bir eserdir.

Hükümet, savaş harcamalarını karşılayabilmek amacıyla para basmaya başlamış, bu da tedavülde çok fazla para olmasına sebep olmuştur. Ankara hükümeti 1942 yılının ilkbahar aylarından itibaren, savaş sırasında edinilen olağanüstü kazançları vergilendirmek için bir arayış içine girmiştir. Buradaki temel amaç, vurguncuların kısır döngüsünü kırmak, kamuoyundaki kaygıları gidermek ve "tedavüldeki parayı azaltmaktır".[74] CHP'li bir milletvekili, o döneme dair hatıralarında hükümetin savaş sırasındaki ekonomi politikasını anlatırken, Birinci Dünya Savaşı'nda edinilen deneyimlerin ışığında 1939 yılından itibaren tedbir almaya başlayıp gerekli stokları yapmış olmak gerektiğini, ancak bunun yerine "denge bütçesi" adı altında, devlete para sağlamak için sadece para basıldığını söylemektedir.[75] Böylece Meclis'te kurulan bir komisyon yeni bir yasa tasarısı hazırlığına girişecektir.[76] Aynı dönemde, yukarıda

72 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu, 1951.

73 Faik Ökte'ye yapılan kınamaların bir özeti için bkz. Ahmet Arif Meriç, *Varlık Vergisi'nin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup*, İstanbul: Raşit Bütün Matbaası, 1951.

74 Kasım 1942'de Şükrü Saraçoğlu Meclis'te şöyle diyordu: "Tedavülde 700 milyon TL. var... bu, iş için tedavüle çıkan paranın bir kısmını, vergi olarak geri çekmekten ibarettir... uzun tetkiklerden sonra bu kanun layihası başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: tüccarlar, emlak ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir", *TBMM Zabıt ceridesi*, 11.11.1942, s. 24.

75 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar, 1939-1954*, İstanbul: Milliyet, 1977, s. 265.

76 Dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı 25 Mayıs 1942'de Meclis'te yaptığı konuşmada, çıkarılacak kanunla ilgili tek sorunun "zenginlik kriterlerini" belirlemek olduğunu söylemiştir, *Ayın Tarihi*, 102, mayıs 1942, s. 27.

da belirtildiği üzere, enflasyonun ve mal darlığının sorumlusu olarak görülen azınlıklardan vergi tahsil edilmesine yönelik bir basın kampanyası da başlatılmıştır.[77]

7 Temmuz 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu bu göreve getirilir. Alman yanlısı tutumuyla tanınan yeni hükümet başkanı, 5 Ağustos 1942'de Meclis'te programını sunmak için yaptığı konuşmayı, enflasyona karşı alınması gereken tedbirleri sıralayarak bitirecektir:

> "Arkadaşlar, biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz. Ve her vakit bu istikamette çalışacağız... İktisâdi ve siyâsi sahalarda Devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalar o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfâat çarpışması asla olmayacak ve ileride de olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratlık Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor. Biz ne sarayın ne sermayenin ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İsteğimiz sa- dece Türk Milleti'nin hakimiyetidir."[78]

Azınlıkların vergilendirilmesi

Faik Ökte İstanbul Defterdarlığı'na getirildiği gün (12 Eylül 1942), kendisine Ankara'dan gelen bir genelge gösterilir. Genelgede hükümetin savaş koşullarında elde edilen aşırı kazançları vergilendireceği, özellikle de vurgunlar sayesinde zen-

77 Bu dönemdeki devlet-basın ilişkisiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Murat Güvenir, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti, 1991.

78 *Ayın Tarihi*, 105, Ağustos 1942, s. 31-32.

gin olan azınlıkların vergiye tâbi tutulacağı belirtilmekte, kendisinden kimlerin bu şekilde olağanüstü kazanç temin ettiğinin tespit edilmesi, azınlıkların ise ayrı bir cetvelde gösterilmesi istenmektedir.[79] Faik Ökte hatıralarında bu listeyi farklı kaynaklardan bilgi toplayarak hazırladığını ve etnik-dinî kategoriler oluşturduğunu anlatmaktadır. Bu, azınlıkların fiilen vergilendirilmeleri için bir hazırlıktır. Ökte'nin belirttiğine göre vergi mükellefi listeleri önce ikiye ayrılmıştır: Müslüman Grubu (M) ve Gayrimüslim Grubu (G). Daha sonra bu iki gruba Müslüman olmuş dönmeler (D) ve başka bir uyrukta olan ecnebiler (E) eklenmiştir.[80]

"M" kategorisinde İslam'ın farklı mezhepleri arasında ayırım yapılmaksızın tüm Müslümanlar yer almaktaydı. Bunlar arasında büyük toprak sahipleri bulunuyordu. "G" grubu hukukî anlamda azınlık olan kimseleri kapsamaktaydı. Bu azınlıkların neredeyse tamamının İstanbul ile İzmir ve Ankara gibi diğer büyük şehirlerde ikamet ediyor olmasından dolayı, vergilendirmenin şehir-taşra arasında bir rekabet yarattığını söyleyebiliriz. Ecnebilerin yer aldığı "E" grubunda ise Türkiye Cumhuriyeti uyruklu olmayan kimseler bulunmaktaydı. Yabancılara vergi tahakkuk ettirilmesi, önceleri, ekonominin millileştirilmesi için yabancı şirketlerin hedef alındığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki burada söz konusu olan bir varlık vergisidir ve mükellefler şirketler değil; bireylerdir. Böylece elçiliklerin baskısıyla, yabancılara tahakkuk ettirilen vergilerin büyük kısmı azaltılmış ya da tamamen kaldırılmıştır (burada özellikle Alman vatandaşlarının haklarını korumayı başaran, Hitler'in Ankara'daki nüfuzlu büyükelçisi Von Papen'in rolünü belirtmek gerekir). Bu vergiyle mağdur duruma düşenler yalnızca, 1923'te mübadeleyle gidip, 1930'da İstanbul'a geri dönen Rumlar olmuştur. Yunan Konsolosluğu'ndaki yetkililerin belirttiğine göre, 1942 yılında Türkiye'de ikamet eden Yunan vatandaşları, kendileriyle aynı sosyo-eko-

79 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, *a.g.e.*, s. 47.

80 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, *a.g.e.*, s. 48.

nomik kategoride yer alan Türklerle kıyaslandığında şu şekilde vergilendirilmiştir:[81]

TABLO 1
Mesleklere Göre Türk ve Yunan Uyruklarından Tahakkuk Ettirilen Vergi (TL üstünden)

Meslek	*Yunan vatandaşları*	*Müslüman-Türk vatandaşları*
İthalatçı	10.000-75.000	1.000-10.000
İhracatçı	60.000-400.000	5.000-25.000
Esnaf	15.000-1.000.000	1.500-100.000
Sanayici	75.000-262.500	500-35.000
Toptancı	6.000-150.000	500-10.000
Dükkân sahibi	12.000-160.000	500-15.000
Komisyoncu	10.000-120.000	1.000-10.000
Terzi	15.000-75.000	1.500-17.000
Mobilya satıcısı	6.000-140.000	1.200-3.000

Son kategoride ise "D" grubu, yani dönmeler yer almaktadır. Dönme terimi, Türkiye nüfusunun belirli ve gizemli bir kesimini anlatmak için kullanılmaktadır. Burada bahsi geçenler Osmanlı döneminde Müslüman olan sıradan kişiler değil; 17. yüzyılda Sabetay Sevi'nin öğretisini izleyen ve Selanik'e (ayrıca İzmir'e ve İstanbul'a) yerleşmeden önce Müslümanlığı kabul eden Yahudilerdir.[82] Bu kişiler mübadele esnasında Türkiye'ye gönderilmiş, ancak ne kamuoyunu ne de yöneticileri, Müslümanlığı samimi bir biçimde benimsediklerine hiçbir zaman ikna edememişlerdir. İşte bu kuşkudan dolayı, Varlık Vergisi ile bu kişilere, diğer Müslümanlara kıyasla daha fazla vergi tahakkuk ettirilmiştir. Vergiyi destekleyen tanınmış gazeteci Mehmet Emin Yalman'a da bu sıfatla vergi tahakkuk ettirilmiş, bunun üzerine Yalman, Varlık Vergisi karşıtı bir tutum takınmıştır. Türkiye'ye dışarıdan bakan bir gözlemci için, devlet mercilerinin "normal" Müslümanlarla 17. yüzyıldan beri

81 27.01.1943 tarihinde Yunanistan'ın İstanbul Konsolosluğu tarafından hazırlanan memorandum, alıntı yapan Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 226.

82 Dönmeler sorunu günümüzde bile oldukça tartışmalıdır, konuyla ilgili daha fazla detay için Ilgaz Zorlu'nun tartışmalı eserine bakınız, Ilgaz Zorlu, *Evet, Ben Selanikliyim*, İstanbul: Belge, 1998.

Müslüman olanlar arasında bir ayırım yapabilmiş olduğuna inanmak oldukça güçtür. Ancak bilinmelidir ki, bu konu hiçbir zaman gündemden düşmemiş, ve Yahudi kökenli nüfuz sahibi büyük Müslüman aileler eskiden beri tanınagelmiştir. Dönme olduğunu, hatta Selanik kökenli olduğunu dile getirmek günümüzde bile zor bir iştir. Leyla Neyzi'ye verdiği bir mülakatta Fatma Arığ, söyleşi dışı konuşma esnasında, teyzesinin kendisine asla Selanik'ten geldiklerini söylememesi gerektiğini, aksi takdirde insanların kendisini küçük göreceğini söylediğini anlatmaktadır.[83] Bugün bile hâlâ böyle bir korkunun duyuluyor olması, bu korkunun 1942'de haydi haydi duyulduğunun kanıtıdır.[84] Dönmeler "Yahudilerden de beter" kabul edilmiştir.[85]

Hazırlıklar tamamlanınca sıra, yasa metninin yazılmasına gelmiştir. Yasa metni hiçbir ayrımcı hüküm içermeden kaleme alınmalıydı. Yasa maddeleri Başbakan Saraçoğlu tarafından Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya not ettirilmiştir.[86] Yasa metninde dinî ya da etnik hiçbir hüküm yer almamışsa da, azınlıkların daha fazla vergilendirileceği söylentileri hemen yayılmıştır. Ülkedeki farklı sosyal sınıfların çoğu bu söylentilerden pek de rahatsız olmamıştır. Azınlıkların neredeyse hiç yer almadığı yönetici sınıf bunu, azınlıkların hem 1940'lı yıllarda, hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında sergiledikleri varsayılan davranışlar için uygun bir ceza olarak görmekteydi. Orta burjuvazi uzun zamandan beri, azınlıkların Batılı ülkelerle olan bağlantılarını kullanarak onların sırtından para kazanmasından yakınmaktaydı. Buna bir de genel hava ile ilgili malî bir unsuru

83 Leyla Neyzi, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 97.

84 Hıfzı Topuz hatıralarında, 1940'lı yıllarda, Akşam gazetesi yazarı Mustafa Ragıp Esatlı'nın, aynı gazetenin yazı işleri müdürü Enis Tahsin Til'e "Selanikli" diyerek nasıl hakaret ettiğini anlatmaktadır, Hıfzı Topuz, *Eski Dostlar*, İstanbul: Remzi, 2000, s. 59.

85 Bkz. David Brown'un Faik Ökte'nin kitabının çevirisine yazdığı önsöz, *The Tragedy of Turkish Capital Tax*, Londra: Croom Helm, 1964, s. xiii. ve Hugh Poulton, *Silindir ..., a.g.e.*, s. 139.

86 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, *a.g.e.*, s. 50.

eklemek gerekir: yeni gelişmekte olan Türk tüccar sınıfı Almanlarla sıkı bir ilişki içindeyken, azınlıklar da aynı ilişkiyi müttefiklerle sürdürmekteydi. Hal böyle olunca bu rekabet, ticari olmaktan çok ideolojik bir rekabet haline gelmiştir. Zenginliklerin köylü sınıfıyla paylaşılmasını savunan sol çevreler bu kişileri vahşi kapitalizmle suçlamışlardır. Köylüler de o yıllarda kentlerde yaşanan maddi konfora hoş gözle bakmamaktadır. Sonuç olarak İstanbul burjuvazisi ve kısmen de azınlıklar, Ankara'nın yeni gelişmekte olan sınıfları tarafından potansiyel hainler olarak görülmüştür. Gayrimüslimlerin vergilendirileceği söylentileri şüphesiz azınlık seçkinlerinin kulağına da gelmiştir. Savaş sırasında Başbakan Saraçoğlu'nun Özel Kalem Müdürü olan Fuat Bayramoğlu ile mülakat yapan Aktar, azınlıkların başbakana giderek bir açıklama yapmasını istediğini yazmaktadır.[87] Azınlık temsilcileri başbakana, bir yasa çıkartılmaksızın, hükümetin istediği parayı kendi aralarında toplayıp vermeyi teklif etmiş, Saraçoğlu ise bu teklifi reddetmiştir. Bu konuşmaya yazılı bir delil göstermenin zor olduğu bir gerçektir. Ama genel hava düşünüldüğünde, gayrimüslimlerin gelecekleri ile ilgili endişelere sahip olması şaşılacak bir şey değildir. Ne de olsa basın onları hedef göstermekteydi.[88]

İsmet İnönü bu olayla ilgili iki açıklama yapmıştır. Bu iki demeç, yasayı duyurmakta ve içeriğini açıklamaktadır. Birinci konuşma 29 Ekim 1942'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları vesilesiyle gerçekleşir. Millî Şef konuşmasında: "Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selâmeti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya [savaşa] karşı başlıca teminatımızdır. Doğru yoldan sapan soysuzların, ne kadar marifetli ve hileli olurlarsa olsunlar, eninde sonunda her halde yakalanacaklarına şüphe etmeyiniz"[89] diyecektir. Cum-

87 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi*, *a.g.e.*, s. 144.

88 Savaş koşullarında günlük bir gazete çıkartmak için malzeme bulmanın, özellikle de kağıt bulmanın çok zor olduğunu unutmayalım. İki gazete, *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr*, Almanlardan aldıkları kağıtları kullanmakla ve bunun karşılığında Alman yanlısı propaganda yapmakla suçlanmıştır.

89 *Aylık Tarihi*, 107, Ekim 1942, s. 11.

hurbaşkam iki gün sonra Meclis'te yaptığı konuşmada ise, henüz bilinmeyen yasanın temel hatlarını açıklayacaktır: "Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret meta'ı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirasları için büyük bir fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar, üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır".[90] Bu açıklamalardan bir hafta sonra, 11 Kasım 1942'de, Varlık Vergisi Kanunu ilan edilmiştir.

VARLIK VERGİSİ HAKKINDA KANUN[91]

Kabul Tarihi: 11 Kasım 1942
(Resmî Gazete'de yayınlanma tarihi:
12 Kasım 1942 – no: 5255)
Kanun No: 4305

Verginin mevzuu

Madde 1 - Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (varlık vergisi) adiyle bir mükellefiyet tesis edilmiştir.

Madde 2 - Varlık Vergisi aşağıda yazılı zümrelere dahil olan hakiki ve hükmi şahıslardan alınır:

A) 2395 ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar;

B) Büyük çiftçiler (Büyük çiftçiden maksat, işinin idaresine ve vüsatine halel getirmeksizin bu mükellefiyeti ifa edebilecekleri bu kanunda yazılı komisyonlarca tesbit edilenlerdir);

C) Uhdelerinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekunu 2 500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5.000 lira-

90 "Millî Şefin tarihi hitabesi", *Haber Akşam Postası*, 02.11.1942.

91 *Düstur*, 3. Tertip, c. 29 s. 9-13.

dan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;

D) 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;

E) Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya mahsus olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komisyon veyahut tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya aynıyat almış olanlar.

Madde 3 - İkinci maddede yazılı mükellefiyet zümrelerinden iki veya daha ziyadesine dahil olanlar bu zümrelerin her birinde ayrı ayrı mükellef tutulurlar.

Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 numaralı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlarla kadroya müsteniden yevmiye ile istihdam edilenler yalnız bu maaş, tahsisat, ücret ve yevmiyelerinden dolayı ikinci maddenin A fıkrasındaki mükellefiyete tabi değildirler.

Madde 4 - 1837 sayılı Bina vergisi kanununun 3. ve 1833 sayılı Arazi vergisi kanununun 2. maddesinde sayılı bina ve arsa sahipleri, ikinci maddenin (C) fıkrasında yazılı mükellefiyetten muaf tutulur.

Madde 5 - Vergi, hakiki ve hükmi şahıslar namlarına tarh olunur ve eshamlı ve eshamsız şirketlerde hisseye bakılmaksızın şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınır.

Verginin miktarı

Madde 6 - Yedinci maddede yazılı komisyonlar, ikinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini her mükellef namına 1941 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir veya tasfiyeye takaddüm eden son yılda tarh edilmiş veya tahakkuk ettirilmiş vergi miktarlarını; çiftçilerde mükellefin zirai vaziyetini ve gayrimenkul sahiple-

rinin de irat ve vergi kıymeti miktarlarını gözden geçirmekle beraber bunlarla mukayyet olmaksızın edinecekleri kanaate göre takdir ve tesbit ederler. Ancak 2395 sayılı kanunun 11. maddesi hükmü dairesinde kazanç beyannamelerine bilanço raptetmek mecburiyetinde bulunan anonim, komandit, limitet ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin vergileri, 1941 takvim yılına veya ticari yılına ve ticarethanelerini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlar da terk, devir ve tasfiyeye tekaddüm eden son seneye ait safi kazancının yüzde ellisinden aşağı ve anonim şirketlerde yüzde yetmişinden yukarı olamaz.

İkinci maddenin B fıkrasında yazılı çiftçilerin mükellefiyetleri de varlıklarının yüzde beşini geçemez.

Verginin tarhı

Madde 7 - İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilayet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan müteşekkil bir ve icabına göre mütaaddit komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde; bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraatten anlayanlar arasından iki aza seçilir.

En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükelleftirler. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde tensip edecekleri memurları tevkil edebilirler ve kendilerinde icabına göre istedikleri komisyonlarda bulunabilirler.

Komisyonların büyük çiftçileri tesbit için varacağı toplantılarda ticaret odası yerine ziraat odalarınca kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce hariçten ve ziraatten anlayanlar arasından seçilecek iki aza komisyona, iştirak eder.

Komisyon kararları ekseriyetle verilir, reylerde müsavat halinde reisin bulunduğu taraf tercih edilir.

Madde 8 - Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tesbit ettikleri sırada şeriklerini de servetleri derecesini ve fevkalade kazançlarını, araştırarak bunların da mükellefiyetlerini takdir ederler.

Madde 9 - Komisyonlar, muhtelif zümrelerin mükellefiyet derecelerini tesbit için on beş gün içinde intaç ile mükelleftirler. Bu müddet zarfında işini bitiremeyen komisyonların memur olmayan azası değiştirilerek yerlerine son mebus intihabında müntahibisani olanlar arasından belediye reislerince seçilecek dörder zat alınmak suretiyle komisyonların azası tamamlanır.

Madde 10 - Mükelleflerin tesbiti sırasında komisyonlarca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağılmasından itibaren en geç iki ay içinde varidat dairelerince tesbit olunarak yedinci madde hükmü dairesinde yeniden teşkil edilecek komisyonlara bildirilir. Komisyonlar azami, on beş gün içinde bu mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmağa mecburdurlar.

Verginin tebliğ ve tahsili

Madde 11 - Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylerde münasip mahallere, listeler yapıştırılmak suretiyle ilan ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellalları marifetiyle halka ayrıca haber verilir.

Komisyon kararları nihai ve katı mahiyette olup bunlara karşı idarî ve adli kaza mercilerinde dava açılamaz. Ancak bir mükellef namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi tarh edilmiş olduğu takdirde bunlardan en yüksek olanı ipka edilerek diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en büyük mal memuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinir.

Madde 12 - Mükellefler vergilerini, talik tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına yatırmağa mecburdurlar.

On beş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahal-

lin büyük mal memuru, lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayrimenkul mallarıyla alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilir.

On beş günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin, Tahsili emval kanununa tevfikan tahsiline tevessü edilmekle beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için yüzde bir ve ikinci hafta için yüzde iki zammolunur.

Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarım tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askerî mahiyeti haiz olmayan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükellefiyete tabi bulunanlarla kadınların ve elli beş yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili emval kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükellefiyetine tabi tutulmayabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur.

Çalışma mecburiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur.

Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerini vermeyen mükellefler, aynı müddet zarfında vergileri miktarınca Hazine bono ve tahvilatı veya banka teminat mektubu tevdi ettikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili emval kanununun ve çalışma mecburiyetinin tatbiki bir ay müddetle geri bırakılabilir.

Madde 13 - Kolektif ve komandit şirketlere ait vergilerin icabı halinde ortakların ve komanditlerin şahsi mallarından istifası hususunda da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunmakla beraber ortak ve komanditler çalışma mecburiyetine de tabi tutulabilirler ve on ikinci maddenin ikinci fıkrası hükmü bunlar hakkında da tatbik olunur.

Bu madde ile on ikinci maddede yazılı karar ve muameleler kati olup bunlara karşı idarî ve adli kaza mercilerinde dava açılamaz.

Teminat

Madde 14 - Varlık vergisiyle mükellef tutulanların ikametgahlarında, gerek kendilerine ve gerek karı veya kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve füruu ile kardeşlerine ait dükkân, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi biri namına kayıtlı olan gayrimenkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların satılmasında da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunur. Verginin teminatını teşkil eden bu mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erer.

Mükelleflerin zilyetliği altında veya yukarıda yazılı mahallerde bulunan menkul mallara müteallik satış, temlik ve rehin iddiaları muteber sayılmaz ve bu nevi mallar hakkında dermeyan olunacak istihkak iddiaları dinlenemez.

Bu kanunun neşrinden mukaddem başlamış olan ve bir ilama veya bu hüküm ve kuvvette noterlikçe tanzim edilmiş mukaddem tarihli resmî bir senede müstenit olmayarak yapılmış bulunan takip neticesinde icra dairelerince konulmuş olan ihtiyati ve icrai hacizler bu teminat hükmüne halel vermez. Bu hacizler ancak vergi alacağının tahsilinden sonra bir bakiye kaldığı takdirde bu kısım hakkında infaz olunur.

Gayrimenkullerin satışında bunların varlık vergisi mükellefiyeti ile ilişiği olmadığı alakalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapamaz. Yapılan tesciller hükümsüz sayılır.

Müruruzaman

Madde 15 - 9. ve 10. maddelerde yazılı müddet ve şartlar içinde tarh edilmeyen vergiler, bu müddetler geçtikten sonra yeniden tarh ve tahsil edilemez.

Bu kanun mucibince tahakkuk ettirilmiş olan vergiler 1943 mali yılından itibaren beş yıl sonra tahsil olunamaz. Verginin tahsili için yapılacak her nevi takip muameleleri, mürurzamanı keser.

Meriyet maddeleri

Madde 16 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 17 - Bu kanunun hükümlerini yürütmeğe İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

11 Kasım 1942[92]

Komisyonların kurulması şaibeli olmuştur, üstelik mükelleflerin ve ödeyecekleri miktarların belirlenmesi süreci de belirli kriterlere dayanarak gerçekleşmemiştir. Kimin ne kadar vergi ödeyeceği, pek çoğu olası mükelleflere rakip konumda olan komisyon üyelerinin "takdirine" göre belirlenmiştir. Mükellefler 15 gün gibi çok kısa bir zamanda belirlenmiş; yine bu denli kısa bir sürede –15 gün içerisinde– akıl almaz derecede yüksek meblağları en ufak bir itirazda bile bulunmaksızın ödemek zorunda bırakılmışlardır. Hatta bazı durumlarda komisyon üyeleri, bu sürenin bitiminden önce bile mallara el konulması kararı alabilmiştir. Çok sık karşılaşılan bu uygulama her türlü istismara olanak tanımıştır. Bu yasa, duruma göre farklı uygulamalar yapılabilmesinin yolunu açarak, kanun önünde eşitlik ilkesini ihlal etmekteydi. Üstelik kanun tarafından ön görülen ceza, "suça" kıyasla aşırı ağır bir cezaydı. Kanunda hukukî ilkelere göre tartışmalı olan unsurlar yer alsa da, ayırımcı unsurlar bulunduğunu söyleyemeyiz. Yasaya aykırılık daha ziyade kanunun uygulanmasında görülmüştür. Faik Ökte hatıralarında, "yan yana aynı dükkânda çalışan, aynı kirayı veren ve aynı istidatta olan Müslim ve gayrimüslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasın-

92 Kanun 429 milletvekilinden 350'sinin oyuyla kabul edilmiştir, 76 kişi çekimser kalmış, aralarında Nikola Taptas ve Abravaya Marmaralı'nın da bulunduğu 3 kişi ise oylamaya katılmamıştır; Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 221.

daki ölçüsüz fark, verginin ilam günü foyamızı meydana vurmuştu"[93] demektedir.

Kanunun yayınlanmasının hemen ardından basın-yayın organlarının temsilcileri valiliklere çağırılmış,[94] ve gazetecilerden hükümete destek vermeleri istenmiştir. Sabiha Sertel'e göre bu toplantı İstanbul valiliğinde değil de Ankara valiliğinde, ve verginin Meclis'te görüşülmesinden hemen önce gerçekleştirilmiştir.[95] Sertel anılarında, gazetecileri Ankara'ya götüren trende *Tan* gazetesi adına kendisinin yanı sıra, *Akşam* gazetesinden Necmeddin Sadak ile *Vakit* gazetesinden Hakkı Tarık Us'un da olduğunu belirtmektedir. Necmeddin Sadak'ın yeni burjuvaziyi zayıflatmakla suçlanan bu yasayı eleştirmesi üzerine Hakkı Tarık Us, kanunun daha ziyade azınlık sermaye sahiplerini zayıflatacağını; sağlam bir kaynaktan öğrendiği kadarıyla Türklerin korunacağım söylemiştir. Sabiha Sertel, savaş zenginlerinden vergi alınmasına karşı olmadığını, ancak iddialar doğruysa bunun hiç de "hoş bir şey olmadığını" düşündüğünü yazmaktadır.[96] Bu iddialar Ankara'da yayılan söylentilerle de doğrulanacaktır. Sertel Başbakan Saraçoğlu'nun konuşmasını aktarıyor:[97]

> "Tarihin önemli bir devresinde yaşıyoruz. Harp, bütün dünyanın ekonomik muvazenesini bozmuştur. İthalat ve ihracatımız durmuştur... Askerî masraflarımız büyüktür. Bütçemiz açıktır. Bunu devlet gelirleriyle, mevcut vergilerle kapatmak mümkün değildir. Memleketimizde *dış memleketlere iş yapmak imkânını bulan* bazı sermayedarlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler yapmışlardır. Halk sefalet içinde, harp güçlükleri içinde kıvranırken, bunlar kendilerine büyük kârlar sağlamışlardır. Şimdi Varlık Vergisi'yle, hem hükümetin

93 Ökte, *a.g.e.*, s. 15.

94 Vedat Türkali, *Güven*, İstanbul: Gendaş, c. 1, s. 291.

95 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul: Belge, 1987 (1. baskı 1969), s. 232-233.

96 *A.g.e.*, s. 233.

97 Saraçoğlu o dönemde, aleyhtarları tarafından alaylı bir biçimde Haraçoğlu olarak adlandırılmaktaydı, Türkali, *a.g.e.*, s. 258.

zorluklarını karşılamak, hem de, dar gelirli sınıfın geçim sıkıntısını çözmek için, hükümet böyle bir verginin konmasına lüzum görmüştür. Şimdi gazetecilerden istediğim, bu kanunun niteliğini halka anlatmaları, bunun halkın ve memleketin yararına olduğunu genel efkara bildirmeleridir."

Yine Sertel'in naklettiğine göre, Necmeddin Sadak başbakana, bu kanunun yeni gelişmekte olan burjuvaziyi güçsüz düşürüp düşürmeyeceğini sormuştur. Başbakan böyle bir durumun söz konusu olacağını kabul etmekle beraber, bunun kısa süreli olacağını, çünkü daha varlıklı hale gelen devletin yeni kazanç kapıları açacağını söylemiştir. Başbakan kanunun, özellikle savaş koşullarından faydalanarak kazanç elde eden vurguncuları hedeflediğini de eklemiştir. En can alıcı soru Hakkı Sadık'tan gelir. Sadık başbakana, *Türk sermayedarların, diğerleriyle* aynı sıfatla vergilendirilmesinin ne derece adil olduğunu sorar. Yanıt ilginçtir: Saraçoğlu, vatandaşlar arasında kanun ile bir ayırım yapamayacaklarını, ancak vergilendirme sırasında gerçek sermayedarları tespit edeceklerini belirtmiştir. Başka bir deyişle, kanun bir ayırım yapamasa da, uygulanması esnasında bu ayırım yapılacaktır.[98] Sabiha Sertel kanunu savunmakta ve adil olduğunu söylemekle beraber,[99] "uygulamasının faşizm koktuğunu" da eklemektedir. Bu toplantının ar-

98 Konuyla ilgili, Şükrü Saraçoğlu'nun 16.01.1943 tarihinde *Times* gazetesine verdiği demeçte, başbakan şunları söylemiştir: "... Bu kanunun bazı hükümlerinin ağır olduğunu teslim etmek gerekir. Bununla beraber iyi niyetlerini ve iyi yurttaş olduklarını isbat edenlere idarî kolaylıklar gösterilecek ve maddi yanlışlıklar düzeltilecektir. Fakat bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun şiddet ile tatbik edilecektir... Ancak şu var ki, bazı kimseler, yirmi beş yıldır dünyada ve Türkiye'de olup biten muazzam değişiklikleri henüz lâyık ile kavramamış görünüyorlar. Açık söyleyelim ki, bunların çoğunu, yabancı tebaası ferdler değil, fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndan bize miras kalan, henüz tasfiye edemediğimiz adı Türk bir takım kimseler teşkil eder.", aynı zamanda bkz. *Ayın Tarihi*, 110, s. 48. *Cumhuriyet* gazetesi bu mülakatın bazı kısımlarını yayımlamıştır, *Cumhuriyet*, 22.01.1943. Bu paragrafta misafir olarak nitelendirilenler azınlıklardır. Bu anlayış ve hatta aynı terim bugün dahi kimi siyasetçiler tarafından kullanılmaktadır.

99 Sertel, *a.g.e.*, s. 236.

dmdan basında, aralarında Zekeriya Sertel'in de bulunduğu gazeteciler tarafından, yasaya tam destek veren çok sayıda makale yayınlanmıştır.[100]

İşte komisyonlar bu genel hava içinde kurulacaktır. Komisyon üyeleri vergilendirilecek kişilerin azınlıklar olduğunu anlamıştır. Bazı bölgelerde komisyonların oluşturulması esnasında sorunlar yaşanır. Akademik bir tezden öğrendiğimiz kadarıyla,[101] İzmir'de Ticaret Odası tarafından seçilen komisyon üyeleri sağlık durumlarını bahane ederek bu görevden feragat etmiştir. Bu, kanundan rahatsızlık duyulduğunun bir kanıtıdır. Ökte, komisyon üyelerinin adları açıklandığında, bu üyelerin sadece Müslüman Türklerden oluştuğunun değil –ki ticaret odalarında çok sayıda azınlık bulunmaktadır–, aynı zamanda üyelerin tamamının parti üyesi olduğunun da görüldüğünü belirtiyor,[102] Görevin kötüye kullanılması, uygulamanın en başından itibaren yaşanmıştır. Sorun yaratan ikinci bir unsur ise zamandır. Kimin ne kadar vergi vereceğine dair listelerin 15 gün içerisinde hazırlanması gerekmektedir. Bu denli acele edilmesi doğal olarak listelerin hazırlanmasında yanlışlıklara sebep olmuştur. Yanlışlıkların bir başka kaynağı ise, ödenecek vergi miktarının komisyon üyelerinin "takdirine" göre hesaplanması idi. Ökte'nin aktardığı bir konuşmaya bakalım:[103]

> "Takdire dayanan bir sermaye vergisinin ne feci şartlar içinde, ne kadar ezbere taayyün ettiğini anlamak için bu odadan bir dakika için geçmek kafi idi. Ara sıra konuşmalar oluyordu:

100 Örneğin: Ahmet Hamdi Başar, "Musa'nın Adaleti", *Cumhuriyet*, 08.12.1942; İzzet Benice, "Varlık Vergisi", *Son Telgraf*, 13.11.1942; Aka Gündüz, "Varlık Vergisi'ne Dair", *Yeni Sabah*, 13.11.1942; Yunus Nadi, "Varlık Vergisi bir ceza değil bir vazifedir", *Cumhuriyet*, 17.12.1942; Suvla Refii, "Varlık Vergisi", *Akşam*, 13.1.1942; Necmettin Sadak, "Zenginlik Ayıp Değil, Harp Kazancı Suçtur", *Akşam*, 27.11.1942; Zekeriya Sertel, "Varlık Vergisi", *Tan*, 17.12.1942.

101 Muhammed Güçlü, "Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11.11.1942-15.03.1944)," yayınlanmamış tez, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 32.

102 Faik Ökte, *a.g.e.*, s. 59.

103 *A.g.e.*, s. 75.

– ...ne kadarlıktır?
– 500.000
– Milyonluk
– Ne biliyorsun?
– Sen ne biliyorsun?
– Ortalama bir rakama git..."

Elbette mükelleflerden –itiraz etmek mümkün olmadığı halde– büyük tepkiler gelmiştir. Ökte, Varlık Vergisi'ne yönelik toplam 24.316 itiraz yapıldığını, bu itirazların 16.816'sının fazla vergi tarh edildiğine ilişkin olduğunu belirtmektedir. Bu, cumhuriyet tarihinin en çok itiraz edilen vergisi olmuştur.[104] Ermeni kökenli Mihran Yarman, Faik Ökte'den hesap sormak için defterdarlığa saldırıda bile bulunmuştur. Yarman hemen Aşkale'ye sürgüne gönderilmiştir.[105] Kendilerini koruyacak Türk tanıdıkları olanlar ise daha şanslıdır. Ankaralı bir Yahudi olan Yakup Almelek'in babası, Ankara'da, iki Müslüman'a ait bir kitapçı olan "Akba"da muhasebeci olarak çalışmaktadır. Patronu, çalışanının aldığı maaşla bu vergiyi ödemesinin mümkün olmadığını belirterek komisyona itirazda bulunmuştur. Patronun yoğun ısrarı üzerine vergi "normal miktara" indirilmiştir.[106] Diğer anılar da, Ankara'daki durumun İstanbul'daki kadar dramatik olmadığını doğrulamaktadır. Beki Bahar'a göre, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan pek çok kişiye yardım etmiştir.[107] Bahar, Ankaralı hiçbir Yahudi'nin evini satmak zorunda kalmadığını ve babasının vergiyi on taksite böldürebildiğini aktarmaktadır. Yine onun anlattıklarından öğrendiğimiz kadarıyla Ankaralı Rumlar, Yahudiler kadar şanslı olmamıştır. Bahar, tezgahtarlık yapan Koço adlı bir Rum'a 500 lira vergi tahakkuk ettirildiğini, bununla beraber bu kişinin patronuna da aynı miktarda vergi kesildiğini belirtmektedir.

104 Ökte, *a.g.e.*, s. 109-111, 129.

105 Güley Dinçel, "Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi", *Toplumsal Tarih*, (69), 1999, s. 22-33.

106 Yakup Almelek, *Dostlarım Anılar*, İstanbul: Gözlem, 1998, s. 54-55.

107 Beki Bahar, *Ordan Burdan Altmış Yılın Ardından*, *a.g.e.*, s. 183.

Ankara ile ilgili bir başka örnek, Vehbi Koç'un durumudur. Vehbi Koç anılarında Varlık Vergisi'nden çok az bahsetmektedir. Tek bildiğimiz, kendisine 750.000 Türk lirası vergi tahakkuk ettirildiği ve Koç'un buna itiraz ettiğidir. Vehbi Koç'a kendisinin diğer kimselere örnek olması gerektiği söylense de, Koç vergisini 600.000 liraya indirmeyi başarmıştır.[108] Burada önemli bir bilgi dikkatimizi çekmektedir. Koç, komisyon üyelerinin Ankara'nın hoşuna gitmek için olabildiğince fazla para toplama konusunda birbirleriyle yarıştığını aktarmaktadır.[109] Farklı vilayetlerdeki memurlar arasında yaşanan ve Eski Roma'daki vergi toplayıcılarının sistemini anımsatan bu rekabet gözden kaçırılmamalıdır.[110]

Nikos Apostolidis[111] ve Simos Bafeiadis'in[112] anılarından öğrendiğimiz kadarıyla İstanbul'daki Rum cemaati bu vergiden çok rahatsız olmuştur. Her ikisi de itiraz etmiş olmasına rağmen herhangi bir indirim elde edememişlerdir. Bafeiadis Patrikhane'nin, kiliselere ve kurumlara vergi getirilmesinin ardından harekete geçtiğini (İstanbul Rumlarının bireysel olarak vergilendirilmesinin ardından değil), Kalkedon (Kadıköy) Metropoliti başkanlığında bir komitenin kurulduğunu ve bu komitenin Başbakan Saraçoğlu ile bir görüşme yaptığını, ancak bu görüşmeden bir sonuç alınamadığını anlatıyor.[113] Vitali Hakko'nun şansı ise daha yaver gitmiştir. Hakko, vergiden "etkilenmemiş" olan Müslüman müşterilerinden borç alarak İstanbul Defterdarlığı'nın yolunu tutmuş, ödeme-

108 Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, *a.g.e.*, s. 69.

109 *A.g.e.*

110 Eski Roma'nın cumhuriyet ve imparatorluk çağında vilayetlerin vergileri publicanus adı verilen kişiler tarafından toplanıyordu. Bu kişiler ne kadar çok vergi toplarlarsa o kadar Senato'nun ve imparatorun gözüne girer, daha çok bölgenin vergi toplama görevini üstlenebilir, kamu ihalelerini elde edebilirlerdi. Bu yüzden de aralarında büyük bir rekabet vardı.

111 Nikos Apostolidis, *a.g.e.*, Atina: Troholia, 1996, s. 214-218.

112 Simos Vafeiadis, *a.g.e.*, s. 83-86.

113 *A.g.e.*, s. 85-86, Vafeidadis Kalkedon (Kadıköy) Metropoliti'nin İakovos olduğunu belirtiyor, oysa 1936-1946 yılları arasındaki metropolit, 1946'dan 1948'e kadar Patriklik yapacak olan Maksimos Vaportzis'dir.

si gereken miktarın yarısını defterdara takdim ederek kalan yarısını taksit taksit ödemeyi teklif etmiş ve bu teklifi kabul edilmiştir.[114]

Tüm metinler gayrimüslimlerin kendileriyle aynı mesleği icra eden ve maddi durumu aynı olan Müslümanlara kıyasla çok daha fazla vergilendirildiğini doğrulamaktadır. Alexandris, bir İngiliz şirketi olan The British Tucker Company'nin müşterilerinin bir listesini vermektedir. Çalışanlar etnik kökenlerine ve uyruklarına göre vergilendirilmiştir[115] (Tablo 2).

Aşkale

Cemaat için "zenginlerin" vergilendirilmesinden daha önemli ve çarpıcı olan, gayrimüslim olmaları halinde küçük işçilerin, küçük zanaatkarların ve küçük esnafın da 500 ile 1.000 lira arasında vergiye tâbi tutulmuş olmasıdır.[116] Aşkale'ye gönderilenler de kısmen bu kişiler arasından seçilmiştir. Varlık Vergisi'nin 12. Maddesi'nin ayrımcı olarak kullanılmasıyla, vergilerini ödemeyenler, ya da kısmen ödeyenler –gayrimüslim olmaları halinde– kamu işlerinde çalıştırılmak üzere Aşkale (Erzurum) ve Sivrihisar'a gönderilmiştir. Faik Ökte tüm yurtta, yaş farkı gözetmeksizin 2.057 kişinin bu "kamplara" gönderildiğini belirtmektedir.[117] Bu kişilerden sadece 88'i İzmir'den, 100 tanesi de Bursa'dan, geri kalanların tamamı ise İstanbul'dan gelmekteydi. Sirkeci'de toplanan 1.869 kişiden 640'ı kampa gitmek üzere beklerken borçlarını ödemiş,

114 Vitali Hakko, *Hayatım Vakko*, *a.g.e.*, s. 98-100.

115 Alıntı yapan Alexandris, *The Greek Minority*, *a.g.e.*, s. 217-218.

116 A. E. Yalman anılarında "Amerikalı bir entellektüel" ile aralarında geçen bir konuşmayı anlatmaktadır, bu kişi kendisine, Atatürk Türkiyesi ilkeleri olan, istikrarlı ve kalkınmayı hedeflemiş bir ülke iken, neden şimdi Nazilerin kullandıkları yöntemleri taklit etmek istiyorsunuz şeklinde bir soru yöneltmiş ve birkaç yüz zengine ödetilen aşırı verginin mazur görülebileceğini, ancak ayda 25-30 lira kazanan binlerce yoksul vatandaşın 500, 1.000, 2.000 lira vergi vermeye zorlanması için aynı şeyin söz konusu olmadığını söylemiştir, *Yakın Tarihte...*, *a.g.e.*, s. 1252.

117 Simos Vafeiadis'in babası, Aşkale'ye gönderildiğinde 50 yaşındadır, Vafeiadis, *a.g.e.*, s. 85.

TABLO 2

Mükellef	*Ödeyeceği vergi*
G. Mavroudis (Türk vatandaşı Rum)	100.000 TL
Stravropoulos Bros. (Türk vatandaşı Rum)	220.000 TL
Anavi Fils (Türk vatandaşı Yahudi)	500.000 TL
Crespi Fils (Türk vatandaşı Yahudi)	95.000 TL
Süleyman Aşıkzade (Türk)	9.000 TL
Avukatlar	
Gad Franco (Türk vatandaşı Yahudi)	377.000 TL
Şekib Adut (Türk vatandaşı Yahudi)	375.000 TL
A.A. Mango (İngiliz vatandaşı Rum)	21.000 TL
Hikmet Mekki (İstanbul barosu başkanı, Türk)	2.005 TL
Rafet Haşim (İstanbul barosu başkanı yardımcısı, Türk)	1.000 TL

Otomobil yedek parçası satanlar	*Tahmini sermayesi*	*Ödeyeceği vergi*
Ototürk (Türk vatandaşı Yahudi)	65.000 TL	150.000 TL
Christos Amand (Türk vatandaşı Rum)	25.000 TL	75.000 TL
Bedri Türk (Türk)	60.000 TL	2.000 TL
Nihat Bozkurt (Türk)	60.000 TL	10.000 TL
Tüccarlar		
J. Eskenazi (İngiliz vatandaşı Yahudi)	20.900 TL	90.000 TL
J. Eskenazi (İngiliz vatandaşı Yahudi)	70.000 TL	120.000 TL
S. Souraski (İngiliz vatandaşı Yahudi)	229. 379 TL	750.000 TL
Hüsameddin Eren(Türk)	500.000 TL	30.000 TL
Mustafa Yücat (Türk)	300.000 TL	20.000 TL

Armatörler	*Sahip olduğu tonaj*	*Ödeyeceği vergi*
Barsilay ve Benjamin (İngiliz vatandaşı Yahudi)	19.300, 5 gemi	2.000.000 TL
Kalkavanzade (Türk)	21.550, 5 gemi	60.000 TL

Büyük tüccarlar	*Tahmini sermaye*	*Ödeyeceği vergi*
Isaac Modiano (İngiliz vatandaşı Yahudi)	97.000 TL	2.000.000 TL
Vehbi Koç (Türk)	2.000.000 TL	60.000 TL*
Restoranlar		
Kimon Pavlovich, Majestik Restoran (İngiliz vatandaşı Rum)	15.000 TL	
Abdullah Lokantası (Türk)		5.000 TL
Narin Restoran (Türk)		3.000 TL

TABLO 2 (devamı)

Büyük tüccarlar	*Tahmini sermaye*	*Ödeyeceği vergi*
Komisyoncu firmalar		
Leaon N. Stelianides (İngiliz vatandaşı Rum)		10.000 TL
Facil Verdi (Türk)		4.500 TL
Hilmi Nail Burla (Türk)		5.000 TL
Emlakçılar	*Malların değeri*	*Ödeyeceği vergi*
Mary Rizzos (İngiliz vatandaşı Rum)	73.000 TL	25. 000TL
Agopyan (İngiliz vatandaşı Ermeni)	176.000 TL	100.000 TL
Said Karamanoğlu (Türk)	1.000.000 TL	20.000 TL

(*) Burada bir hata olmalı, Alexandris ve bu rakamdan bahseden diğer herkes Vehbi Koç'un 60.000 TL vergi ödediğini belirtiyor, oysa Koç'un kendisi hatıralarında, Koç, *a.g.e.*, s. 69, rakam olarak 600.000 TL vermektedir.

1.229'u ise Anadolu'ya yollanmıştır.[118] Borcunu ödeyen bu 640 kişi sayesinde basın ve siyasî yetkililer, mükelleflerin Aşkale'ye gönderilmeden bu şekilde bekletilmelerinin, borcunu ödemekte tereddüt edenleri ödemeye zorlayan iyi bir uygulama olduğunu ve ödemeyen diğerlerinin aslında paraları olduğu halde vatanlarını sevmedikleri için bu parayı ödemediklerini söyleme imkânı bulmuşlardır.

Kamplardaki koşulların nasıl olduğunu söyleyebilmek zordur. O dönemde Aşkale'de bulunan Ahmed Emin Yalman[119] bu konuda ilginç bir yorum yapmaktadır. İki kez Aşkale'ye gittiğini belirten Yalman, böylece sağlık için çok iyi olan bu dağ havasını yakından görme imkânı bulduğunu, kendisine buraya sürgüne gönderilenlerin çok iyi ağırlandığının ve rahat koşullarda yaşayan bu kimselerin sağlıklarına tekrar kavuştuklarının söylendiğini anlatıyor.[120]

Bu satırlar Yalman'm durumu bilinerek okunduğunda, bunun

118 Rıdvan Aktar'ın görüştüğü Parseh Gevrekyan'a göre, (*Aşkale Yolcuları...*, *a.g.e.*, s. 234-240), kamplarda tutulanların sayısı 5.000-6.000 kişiyi geçmekteydi.

119 Yalman Aşkale'ye vergisini ödemediği için değil, gazetesi *Vatan*'da vergiyi eleştirdiği için sürülmüştür, Poulthon, *Silindir Şapka...*, *a.g.e.*, s. 139. Ancak eleştirilerine, dönme olduğu için kendisine aşırı vergi tahakkuk ettirilmesinin ardından başlayacaktır.

120 Yalman, *Yakın Tarihte...*, *a.g.e.*, s. 1252.

alaylı bir anlatım olduğunu düşünmemek elde değildir. Başka gözlemciler Aşkale'deki hayatın o kadar da güllük gülistanlık olmadığını aktarmaktadır. Sürgüne gönderilenleri yolculuklarının başından kamplara varıncaya kadar takip eden *Tasviri Efkar* gazetesi muhabiri Feridun Kandemir, kamplardaki yaşam koşullarını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Sert iklim koşullarını, kötü beslenmeyi, hastalıkları ve sürgün edilenlerin yaşlarını detaylarıyla anlattığı yazı dizisi eleştirel ve dramatiktir.[121] Bu eleştirel ton yüzünden Başbakan Saraçoğlu gazete yönetimiyle temasa geçerek yazı dizisini yarıda kestirmiştir. 20 sene sonra kaleme aldığı amlarında Kandemir, bu detayları, İstanbul'da kalanlara vergilerini ödemeleri için baskı oluşturmak amacıyla yazdığını belirterek başbakanı iyi niyetine inandırdığını anlatacaktır.[122]

Kamplarda gündelik yaşam koşulları zamanla iyileşmiştir. *New York Times* muhabiri Cyrus L. Sulnerger'in aynı gazetede 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında yayınlanan makaleleri, Batı'ya karşı rezil olmaya başlayan hükümeti oldukça rahatsız etmiştir. Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı görüşlerini nasıl değiştirmeye başladığını anlatıyor: "İtiraf ederim ki, ruhu itibariyle ben bu kanunun aleyhinde değilimdir. Lakin, tatbik şeklini ne medeni, ne hukukî, ne de insani bulmuşumdur. Nitekim, İsviçre'ye gidişimde ve hassaten İsviçre hariciye erkânı ile ilk temaslarımda, hükümetimizin güttüğü 'dirayetli', 'isabetli' –bu kelimeler İsviçrelilerin bizim diplomasimizi övmek için kullandıkları vasıflardı– dış politika bakımından, bize karşı pek büyük bir takdir ve hayranlık gösterildiğine şahit olmuşken 'Varlık Vergisi Kanunu' bilinen metotlarla uygulanmaya başlar başlamaz, bütün o iyi duyguların memleketimizle İsviçre arasındaki diplomatik münasebetlerde bazı gedikler açacak kadar değişiverdiğini görmüştüm."[123]

---

121 Bu yazının bir özeti için bkz. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları...*, *a.g.e.*, s. 117-135.

122 Feridun Kandemir, "Varlık Vergisi ve Saraçoğlu", *Yakın Tarihimiz*, İstanbul: Türk Petrol Yayınları, 1962, c. 1, no. 6, s. 181-183.

123 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim, 1999 (1. baskı 1968), s. 161.

Batılıların Türkiye'ye bakışının değişmesi ve kanunun uygulanmasında kısmen başarısız olunması, hükümeti kamu görevlerinin koşullarını hafifletmeye ve borçluları İstanbul'a daha yakın olan Sivrihisar'a sevk etmeye zorlamıştır.[124] "Suçlular" 1943 yılı aralık ayının başında ise tamamen serbest bırakılmıştır.[125] Varlık Vergisi'nin uygulanmasının fiilen sona ermesinin ardından, 15 Mart'ta kabul edilen bir yasa ile 1944 yılı mart ayında uygulama, hukuken de sonlanmış olur. Kabul edilen yeni yasa ile Türk Devleti, o tarihe kadar tahsil edilmemiş borçların silinmesine karar vermiş oluyordu.[126] Kamu görevlerinde çalışmanın vergi tahsilatı üzerindeki etkisi aşağıdaki gibidir:

TABLO 3
Zorunlu Kamu Hizmeti ve Sonuçları*

	Adet	*Tahakkuk edilen vergi (TL)*
Sevk için kampa alınanlar	2.057	65.464.236
Kamu hizmeti esnasında vergisini ödeyenler	657	27.631.313
Terkin edilen vergi	1.400	37.883.2523
Kamu hizmeti esnasında vergisini ödeyenler		
Kamplara sevk edilmeden önce vergisini ödeyenler	–	5.407.002
Kampta vergisini ödeyenler	579	5.276.961
Sevkten sonra icrai tahsil	–	4.990.373
Ölenleri vergisi**	21	760.291
Toplam	657	27.631,313

(*) Ökte, *a.g.e., s. 157.*

(**) Bahsi geçen 21 kişi, kötü muameleden değil, yaşlılık ve hastalık gibi sebeplerden hayatını kaybetmiş gibi görünüyor. Kaynaklar hayatını kaybeden kişi sayısını 20 ila 30 olarak vermektedir.

124 *Cumhuriyet* gazetesi 900 mükellefin Aşkale'den Sivrihisar'a nakledildiğini yazmaktadır, *Cumhuriyet*, 22.09.1943.

125 *Tan*, 07.12.1943.

126 *Resmi Gazete*, 5657, 17.03.1944.

Varlık Vergisi'nin sonuçları

Varlık Vergisi'nin toplam bilançosu nedir? Buna birkaç açıdan bakmak gerekir. İlginç bir şekilde, en hafif sonuç mali sonuçtur. Ayhan Aktar'ın,[127] Esat Tekeli[128] ile Faik Ökte'nin belirttiği verilere dayanarak hazırladığı iki tablo daha hafif olan mali bilançoyu yansıtmaktadır:

TABLO 4
Varlık Vergisi: Tahakkuk ve Tahsilat

	İstanbul	*Türkiye*
Toplam mükellef sayısı	62.575 (%54)	114.368 (%100)
Tahakkuk eden Varlık Vergisi (TL)	317.275.642 (%68)	465.384.820 (%100)
Tahsil edilen Varlık Vergisi (TL)	221.307.508 (%70)	314.920.940 (%100)
Tahsilatın tahakkuka oranı (C/B)	% 69.7	% 74.3

Unutmayalım ki Varlık Vergisi ile hedeflenen ve açıklanan iki amaç vardı: bazı malların spekülatif fiyatlarını düşürmek ve tedavüldeki para miktarını azaltmak. Vergi kararının verilmesinin hemen ardından Saraçoğlu şu açıklamayı yapmıştır: "Alelumum eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında ... bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikarın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vaka vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyon liraya çok yaklaşmış olmasıdır ... bu iş için tek yol: tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir".[129]

Fiyatların düşürülmesi açısından Varlık Vergisi'nin sonucu beklenenin tam tersi olmuştur. Vergi beklenen olumlu sonuçları doğurmadığı gibi, genel ekonomik durum daha da kötüye gitmiştir. Büyük şirketler ayakta kalmayı başarmış, ancak zararlarını karşılayabilmek için malların fiyatlarını arttırmışlardır.[130]

127 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, *a.g.e.*, s. 140 ve 154.

128 Esat Tekeli, "Varlık Vergisi'nin Tasfiyesi", *Ulus*, 16.03.1944.

129 *Cumhuriyet*, 12.11.1942.

130 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa, 1996, s. 111.

Yüksek meblağlardaki vergileri ödemeyi başaramayan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ise müzayede ile satışa sunulmuştur. Bu işyerleri ve şirketler, gelişmekte olan yeni Türk burjuvazisi ile savaş sayesinde zengin olan eski çiftçiler tarafından satın alınmıştır. Şirketlerin yeni sahiplerinin ticaret konusunda deneyim sahibi olmaması, üstelik kâr elde etme hırsıyla yanıp tutuşmaları hayat pahalılığını daha da arttırmıştır. Fiyatlardaki bu artış dönemin bütün gözlemcileri tarafından dile getirilmektedir: "Varlık Vergisinin menfi neticelerinden bir tanesi ve belki de en mühimi yiyecek giyecek ve her türlü eşya fiyatlarının aniden yükselişidir. Esasen 1939 harbinden sonra her şeyin fiyatı eskisinden bir iki kat artmıştır."[131]

El değiştiren, sadece işyerleri ve şirketler değildir. Özellikle İstanbul'daki gayrimenkullerin büyük kısmı, bu fırsatı kaçırmayan sermaye sahibi Müslüman Türklerin eline geçecektir. Varlık Vergisi'nin ödenmesine bağlı olan gayrimenkul satışları Tablo 5'teki gibidir.[132]

Böylelikle toplam 543 gayrimenkul, hiç de azımsanmayacak bir miktara, 11.000.000 liraya satılmıştır. İlk bakışta bu olaydan en çok Yahudiler, daha sonra da Ermeniler ve Rumlar etkilenmiş gibi görünmektedir. Ancak bir bölümü işçi sınıfına mensup olan Türkiye Rumlarının sosyo-ekonomik durumu göz önünde bulundurulacak olursa, ve buna bir de "ecnebi" kategorisi altında belirtilenlerin bir kısmının aslında Yunan uyruklu İstanbul Rumları olduğu gerçeği eklenirse, Rum cemaatinin hayatında köklü bir değişiklik meydana geldiği daha iyi anlaşılacaktır. Gayrimenkulleri kimlerin aldığına baktığımızda, gayrimenkullerini satanlarla ilgili Tablo 6 daha da anlamlı hale gelmektedir.[133]

Bu rakamlar kesin rakamlardır. Varlık Vergisi döneminde gayrimüslimlere ait gayrimenkullerin neredeyse %98'i Müslü-

131 Eli Şaul, *Balat'tan Batyam'a*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 104-105.

132 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi...*, *a.g.e.*, s. 203. Aktar kaynak olarak Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri arşivlerini vermektedir.

133 *A.g.e.*, s. 204.

TABLO 5
Varlık Vergisi'ni Ödemek İçin Gayrimenkul Satanların Etnik-Dinî Dağılımı

	Satılan gayrimenkullerin toplam değeri	*Toplam satışlara oranı*	*Satılan gayrimenkul sayısı*	*Gayrimenkul ortalama değeri*
Yahudiler	4.404.820 TL	% 39	151	29.170 TL
Ermeniler	3.275.747 TL	% 29	211	15.523 TL
Rumlar	1.370.440 TL	% 12	124	11.051 TL
Azınlık şirketleri	1.110.375 TL	% 10	4	277.593 TL
Yabancılar	605.700 TL	% 5	27	22.433 TL
G ve M ortaklıkları	189.500 TL	% 2	2	94.750 TL
Diğer azınlıklar – Bulgar, Rus, vs.	37.700 TL	% 0.3	7	5.385 TL
Müslümanlar	92.642 TL	% 0.8	10	9.264 TL
Ortakları Müslüman olan şirketler	1.025 TL	% 0.1	1	1.025 TL
Toplam	11.077.949 TL	% 100	543	20.401 TL

TABLO 6
Varlık Vergisi'ni ödemek için satılan gayrimenkulleri satın alan gruplar

	Satın alınan gayrimenkullerin toplam değeri	*Toplam alımlara oranı*	*Satın alınan gayrimenkul sayısı*	*Satın alınan gayrimenkul ortalama değeri*
Müslüman Türkler	7.434.593 TL	% 67.1	450	16.521 TL
Müslüman Türklerin şirketleri	65.500 TL	% 0.6	2	32.750 TL
Ara toplam	7.500.093 TL	% 67.7	452	16.593 TL
KİT'ler, millî bankalar ve *millî sigorta şirketleri*	1.693.584 TL	% 15.3	23	73.634 TL
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1.624.530 TL	% 14.7	11	147.684 TL
Ara toplam	3.318.114 TL	% 30	34	97.591 TL
Ermeniler	109.867 TL	%1	24	4.577 TL
Rumlar	82.900 TL	% 0.7	20	4.145 TL
Yahudiler ve diğer Gayrimüslimler	66.975 TL	% 0.6	13	5.151 TL
Toplam	11.077.949 TL	% 100	543	20.401 TL

man Türklerin ya da devletin eline geçmiştir. Satılan gayrimenkullerin %30'u ise devlet kontrolündeki kuruluşlara geçmiştir. *Cumhuriyet*'te çıkan bir yazı dönemin düşünce tarzını açıkça ortaya koymaktadır:[134] "Beyoğlu'ndaki Sahibinin Sesi binasının Sümerbank tarafından satın alınarak, Yerli Mallar Pazarları Beyoğlu şubesine tahsis olunduğunu memnuniyetle yazmıştık. Bu suretle güzel bir bina daha *millileştirilmiş* olmaktadır." Bazı gözlemcilerin Varlık Vergisi'ni 1930'lu ve 40'lı yılların devletçi ekonomisinin bir unsuru olarak görmesi ilginçtir.[135] Gayrimenkul satın alan az sayıdaki gayrimüslim ise, daha pahalı başka bir gayrimenkulu satıp vergisini ödedikten sonra geriye kalan parayla daha ucuz bir gayrimenkul satın alan kimselerdir.

Sonuç olarak Varlık Vergisi uygulamasının ilk etkisi, fiyatların düşmesi değil, tam tersine artması ve sermaye dağılımında köklü bir değişiklik yaşanması olmuştur. Verginin ikinci hedefine, yani tedavüldeki paranın azaltılmasına geldiğimizde de karşımıza çıkan tablo çok pembe değildir. Altı sene süren savaş yılları boyunca Türkiye'de tedavüldeki para hacmi aşağıdaki gibidir:[136]

TABLO 7

Yıllar	*Tedavüldeki para (milyon TL)*
1939	281
1940	350
1941	490
1942	619
1943	738
1944	913
1945	941

134 *Cumhuriyet*, 23.02.1943.

135 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi, 2000 (1. baskı 1983), s. 66-67. Yazarlar Varlık Vergisi'nin büyük ölçüde azınlıkların aleyhine sonuçlar doğurduğunu, ancak bu dönemde ticaretin hızlı biçimde geliştiğini belirtiyorlar, *a.g.e.*

136 Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1978, s. 78.

Genel olarak, tedavüldeki para miktarının azalmadığı, aksine çoğaldığı açıkça görülmektedir. Bu artış 1942'de yavaşlamakla beraber, ülkede daha önce görülmemiş bir enflasyona sebep olmuş ve hükümet bu enflasyona bağlı olarak 1946 yılında Türk Lirası'na %100'den fazla devalüasyon yapmıştır.[137] Altı sene içerisinde görülen bu değişikliğe ek olarak Varlık Vergisi'nin uygulandığı süre boyunca yaşanan değişikliklere de göz atmakta fayda var:

TABLO 8
Varlık Vergisi Kanunu'nun Kabul Edilmesinden Sonra Piyasadaki Para Hacmi*

Tarih	*Dolaşımdaki banknotlar (1000 TL)*
28.01.1942	670.949
27.11.1942	710.165
05.12.1942	731.611
12.12.1942	732.813
17.12.1942	743.519
26.12.1942	747.782
31.12.1942	733.944
30.01.1943	689.810
27.03.1943	697.651
30.04.1943	722.357
29.05.1943	734.944

(*) Zeki Aral, "1943-1944 Bütçesi", *Siyasal Bilgiler Okulu Mecmuası*, 1944, 1, s. 293-294, alıntı yapan Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları...*, *a.g.e.*, s. 164.

Sonuç olarak, Varlık Vergisi'nin uygulanmaya başladığı ilk birkaç ayda bir yavaşlama yaşanmış olsa da, verginin en önemli iki hedefinden biri olan tedavüldeki paranın azaltılması gerçekleşmemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ikincil öneme sahip olan ekonomik ve malî bilanço işte böyledir. Varlık Vergisi deneyiminin en yıkıcı sonucu ise psikolojik, ya da Türk Devleti'ni yurttaşlarına bağlayan sözleşmede görülen sonuç olmuştur. Öncelikle, Varlık Vergisi uygulamasının orta sı-

137 Devalüasyonun tam oranı %116'dır, 07.09.1946'dan önce 1 $ = 1,39 TL iken bu tarihten sonra 1 $ = 2,81TL olmuştur, daha fazla detay için bkz. Azmi Fertekligil, *Türkiye'de Borsa'nın...*, *a.g.e.*, s. 176-177, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, s. 80-81.

nıf burjuvazinin tamamı tarafından maddi zenginliğe duyulan bir düşmanlık olarak algılandığını belirtmemiz gerek. Gördüğümüz üzere alınan bu önlemden sadece kısmî olarak etkilenen Müslüman Türkler bile bu olay karşısında rahatsızlık duyacak, kendilerinin de bir gün aynı mağduriyete düşebilecekleri korkusuna kapılacaklardır.[138] Varlık Vergisi'nin ve onu izleyen Millî Koruma Kanunu[139] ile Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu[140] gibi diğer sert kanunların, yönetenlerle yönetilenler arasında bir güven krizi yaratarak tüm toplumda olumsuz bir etki doğurduğu apaçık bir gerçektir.[141] Çağlar Keyder bu uygulamalar yüzünden bürokrasi ve burjuvazi arasında bir "soğukluk" olduğundan bahsetmektedir.[142] Yaşanan kriz, savaşı takip eden yıllarda Demokrat Parti'nin doğuşunu ve 1950'den sonra da yükselişini hızlandıracaktır. CHP iktidarı boyunca en fazla sıkıntı yaşayan azınlıklar çok uzun süre Demokrat Parti'yi destekleyecektir.

Ancak toplumun tamamı Varlık Vergisi'nden etkilenmiştir. Türkiye'deki Rum cemaate daha yakından baktığımızda çelişkili sonuçlar doğmuş olduğu görülmektedir. Öncelikle bu cemaatin özel bir konuma sahip olduğunu belirtmemiz gerek. Bunu birkaç sebebi vardır: İlk olarak, Türkiye'deki Rum azınlık, Yahudiler ve Ermeniler gibi diğer azınlıkların tersine, egemen, üstelik de müttefik bir devlet olan Yunanistan tarafından "korunmaktadır". Ortak düşman faşist İtalya'ya karşı 1930'lu

---

138 Karpat burjuvazinin, devlet mekanizması içerisinde "sermaye düşmanı" gruplar olduğuna ikna olduğunu belirtmektedir, Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, *a.g.e.*, s. 111.

139 "Millî Koruma Kanunu", *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6, c. 8, s. 27, bu kanun ve özellikle de Saraçoğlu hükümetinin sert uygulamalarıyla ilgili daha fazla detay için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim, 1996, c. 2, s. 273-441.

140 "Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu", *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 7, c. 3, s. 33.

141 "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" gibi başka kanunlar da vardır, bu konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, *a.g.e.*, s. 111-112.

142 Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey. A study in Capitalist Development*, Londra: Verso, 1987, s. 114. [*Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., 1993]

yıllarda kurulan bu üstü kapalı ittifak, savaşın ardından her iki devletin de NATO'ya üye olmasıyla resmiyet kazanmıştır. Savaş yıllarında işgal altında olan Yunanistan, Türkiye Rumlarını tam anlamıyla "koruyamamıştır". Bu durum, Rum azınlığın üyelerinin bir kısmının Yunan uyruklu olmasından dolayı önem taşımaktadır. Türkiye'deki Rum cemaatin bu üyeleri tüm haklara sahiptir ve evlilikler, ticari ortaklıklar ve ahbaplıklar uyruk ayrımı gözetmeksizin yapılmaktadır. Eşitlikçi uygulamalar o boyuttadır ki, cemaat üyeleri kimin Türk uyruklu kimin Yunan uyruklu olduğunu ancak Varlık Vergisi döneminde öğrenmiştir. Bu durum Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında da görülecektir. Yunanistan'ın sürgündeki hükümetinin Başbakanı Emmanouil Tsouderos'un, meslektaşı Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı 3 Mart 1943 tarihli mektup bu karışıklığa tanıklık etmektedir. Tsouderos Saraçoğlu'na, Helenizmin düşman işgali altında zorlu değişimlerden geçtiği bir dönemde Yunan hükümetinin ve halkının, dost ve müttefik ülke Türkiye'nin, Türk idarî makamlarına, Varlık Vergisi'nin Türk-Yunan davasına bağlılığı şüphe götürmeyen bir unsurun sıkıntıya düşmesini engelleyecek şekilde uygulanması için açık talimatlar vermeyi kendine neden görev bilmediğini anlamakta güçlük çektiğini bildirmektedir.[143]

Bahsi geçen "unsurun" Türkiye'deki Rum azınlık mı olduğu yoksa ülkede yaşayan Yunan uyruklu kimseler mi olduğu pek anlaşılmamaktadır. Mesajda bu şekilde belirsiz bir tabirin kasten kullanıldığı açıktır ve bu da hem Yunan hükümeti, hem de azınlığın kendisi için bu ikisi arasında bir fark olmadığına işaret etmektedir. Varlık Vergisi ödeyen Yunan uyrukluların büyük kısmının din adamları olduğunu ve bu kimselerin varlık sahibi olmadıklarını belirtmekte fayda var. Varlık Vergisi veren Yunan uyrukluların sosyal ve mesleki dağılımı Tablo 9'daki gibidir.

1942-1943 yıllarında Türkiye'de yaşayan Yunan uyrukluların kesin sayısını tespit edebilmek zordur. Tüm Yunan uyruk-

143 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, a.g.e., s. 229

TABLO 9
Yunan Uyrukları ve Varlık Vergisi*

Meslek	*Mükellef sayısı*	*Ödenen miktar(TL)*
Din adamları	1.460	896.695
Küçük esnaf	354	660.225
Esnaf ve küçük dükkân sahipleri	708	3.722.885
Dükkân sahipleri ve küçük tüccarlar	315	4.728.800
Tüccarlar	139	8.259.807
Kira geliriyle geçinenler	15	303.000
Ücretli çalışanlar	9	34.000
Toplam	3.000	18.605.412

(*) Bu rakamlar Yunanistan Konsolosluğu yetkilileri tarafından verilen ve ihtiyatla yaklaşılması gereken rakamlardır. Yunan uyruklarının tamamı için bu kaynak tarafından verilen genel miktar 18.605.412 TL'dir, Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 225-226, bununla beraber Faik Ökte hatıralarında, bu gruba 19.861.350 TL gibi biraz daha fazla bir miktar atfetmektedir, Faik Ökte, *a.g.e.*, s. 125.

lular arasından 3.000 kişiye vergi tahakkuk ettirildiğini söyleyebilmek ise neredeyse imkânsızdır. Bu rakamlarla ilgili tek ipucu yirmi sene sonra, 1964 yılında 12.000 Yunan uyruklunun sınırdışı edilmesiyle elimize geçecektir. Yunan vatandaşlarının sayısının 20 senede hiç artmadığını bile varsayacak olursak, ortaya bu Yunanlıların üçte biri ila dörtte birinin vergilendirildiği sonucu çıkmaktadır. Vergi mükelleflerinin neredeyse tamamının reşit erkeklerden oluştuğunu düşündüğümüzde, bütün Rum hanelerinin vergiden etkilendiği sonucuna varıyoruz. Dolayısıyla Varlık Vergisi'nin etkileri Türkiye Rumlarının tamamı tarafından çok ciddi şekilde hissedilmiştir. Verginin sonucunda cemaat yoksullaşmış ve Türk Devleti'ne karşı bir güven krizi yaşanmıştır.

Yine de belirtmeliyiz ki azınlıklara uygulanan bu muameleler toplu bir göç yaşanmasına sebep olmamıştır. Yunan uyrukluları için elimizde güvenilir veriler olmamakla birlikte, 1964 yılında sınırdışı edilen 12.000 Rum, bu alt-grubun savaş sonrası dönemde ne denli canlı olduğuna tanıklık etmektedir. Buna karşılık, Türk vatandaşı olan Rumlar için elimizde 1945 nüfus sayımı sonuçları bulunmaktadır.

1945'te Türkiye Rumları

1945 nüfus sayımı

1945 nüfus sayımı özel bir karaktere sahiptir. Bu sayım, Batılı devletlerin çoğunun –Türkiye'nin tersine– demografik bir dram yaşadığı bir dönemde, savaş sonrası yapılan ilk sayım olmakla kalmaz, aynı zamanda "Hıristiyanların" farklı alt gruplara ayrılacağı son sayımdır. Türkiye Rumlarının farklı illerdeki durumu savaş sonrasında aşağıdaki gibidir:[144]

TABLO 10
1945 Genel Nüfus Sayımında Ortodokslar*

	İnançlar	
Vilayetler	*İslam*	*Ortodoksluk*
Ankara	688.999	1.179
Çanakkale	308.766	6.942
Hatay	247.929	5.182
İstanbul	870.166	76.844
Mardin	215.935	5.960
Toplam	18.498.801**	103.839

(*) Başlıklar sırasıyla şöyledir: Müslümanlar, Hıristiyanlar (Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar, mezhebi bilinmeyenler (?) ve Gregoryenler), Yahudiler, Ateistler, diğerleri ve bilinmeyenler.
(**) Ortodoksların sayısının çok az olduğu vilayetler de dahil.

Savaşa rağmen Türkiye'nin Müslüman nüfusu on senede %16 artmıştır. Aynı süre içinde Ortodoks olduğunu belirten nüfus –Antakya'da yaşayan ve Arapça konuşan Ortodoks nüfus da ilk kez sayıma dahil edilmiş olmasına rağmen– %13 oranında azalmıştır. Böylece Ortodoks nüfusun Müslüman nüfusa oranı 1935'te %0,76 iken, 1945 yılına gelindiğinde bu oran %0,56 olmuştur. Bu azalmanın sebebi, o yıllarda işgal altında olan Yunanistan'a yapılan toplu bir göç değildir. Böyle bir göç ileriki yıllarda gerçekleşecektir. Yaptığımız mülakatlar,

144 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 286, c. 65, 1950.

savaşı takip eden aylarda pek çok kişinin Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ettiğini ortaya koymaktadır.[145]

Türkiye'deki azınlıkların demografik gelişimine bakıldığında, önceki on yıla kıyasla ciddi değişimler yaşanmış olduğu görülmektedir:

TABLO 11
1945 Türkiye'de Dinlerin Dağılımı

Dinler	*Sayı*	*Toplam nüfus içindeki %*
Müslüman	18.497.801	98.44
Katolik	21.950	0.11
Ortodoks	103.839	0.55
Protestan	5.213	0.02
Hıristiyan (mezhebi bilinmiyor)	10.782	0.05
Gregoryen	60.260	0.32
Yahudi	76.965	0.40
Ateist	561	
Diğer dinlere mensup	12.582	0.06
Bilinmiyor	221	
Toplam	18.790.174	99.99

Toplam nüfusun arttığı bir dönemde sayılarında büyük bir düşüş yaşanmış olmasına rağmen Ortodokslar, 103.000 kişilik nüfuslarıyla (toplam nüfusun %0,55'i) hâlâ ülkedeki en büyük gayrimüslim cemaati oluşturmaktadırlar. İstanbul'da da durum pek farklı değildir (Tablo 12).

10 yılda ülkenin toplam nüfusu %16 oranında artarken, İstanbul'un nüfusunda görülen artış %22 olmuştur. Gayrimüslim nüfusların artışında görülen hafif yavaşlama toplam nüfustaki oranlarına gelindiğinde daha fazla hissedilmektedir. İstanbul'da Ortodoks nüfus 95.000'den 76.000'e gerilemiş, ancak genel nüfus içindeki oranları %11'den %7'ye düşmüştür.[146]

145 05.11.1999 tarihinde G.L. ile İstanbul'da yapılan görüşme. L. 1944 ve 1945'te ailesinden, ikisi Yunan vatandaşı olan, en az 5 kişinin ABD'ye göç ettiğini belirtiyor, ayrıca E. A. ile İstanbul'da 06.11.1999 tarihinde yapılan görüşme.

146 Gregoryenlerin (sayıları 49.000'den 60.000'e çıkan Ermenilerin) sayısındaki artışın sebebi, aslında bu kimselerin bir kısmının 1935 sayımında Ortodokslar sütununda yer almış olmasıdır. Yahudilerde görülen 3.000 kişilik artış ise 1934

TABLO 12
1945'te İstanbul'da Dinlerin Dağılımı

Dinler	*Sayı*	*Toplam nüfus içindeki %*
Müslüman	870.166	80.69
Katolik	14.099	1.30
Ortodoks	76.844	7.12
Protestan	2.222	0.20
Hıristiyan (mezhebi bilinmiyor)	3.822	0.35
Gregoryen	60.709	5.62
Yahudi	49.952	4.63
Ateist	44	
Diğer dinlere mensup	432	0.04
Bilinmiyor	109	0.01
Toplam	1.078.399	99.99

Dolayısıyla önemli oranda azalan tek gayrimüslim nüfus Ortodokslardır. Bu azalmaya rağmen Ortodokslar azınlıklar arasındaki üstünlüklerini korumuştur. İnançlarla ilgili olan bu rakamları anadili gösteren rakamlarla da kıyaslamak gerekir.

TABLO 13
1945 Genel Nüfus Sayımında Rumca

	Anadil	
Vilayet	*Türkçe*	*Rumca*
Antalya	276.011	1.147
Çanakkale	299.584	7.082
İstanbul	898.841	60.978
İzmir	647.451	3.886
Toplam*	16.598.037	88.680

(*) Rumca konuşanların sayılarının önemsiz olduğu vilayetler de dahil.

Nüfusta görülen bu ciddi azalmanın sebepleri ilden ile değişmektedir. Küçük kentlerde, 1923 senesinde gelen Rumca konuşan Müslüman mübadiller, 1945 senesine gelindiğinde birinci dillerini unutmaya başlamış, ya da beyan etmekten kaçın-

olaylarının ardından İstanbul'a göç eden Trakya Yahudilerinden kaynaklanmaktadır.

mıştır. Dolayısıyla, özellikle Türkiye'nin kuzeyinde ve batısında, –1935'te Rumca konuşan 8.500 kişiye karşın 1945'te bu sayının yaklaşık 4.000'e indiği İzmir de dahil olmak üzere– böyle bir azalma yaşanması normaldir. Anlaşılması güç olan İstanbul'daki durumdur: 1935'te sayıları 80.000 olan Rumca konuşanlar 1945 yılına gelindiğinde 70.000 kişidir. Oysa aynı yıl, nüfus sayımı esnasında Ortodoks olduğunu belirtenlerin sayısı 76.000'dir. Bu karışıklık, biri genel durumla ilgili, diğeri ise daha özel bir durumla ilgili olan iki olaydan kaynaklanmaktadır. Genel durumla ilgili olayı biliyoruz: 1930'lardan itibaren ve 1940'larda da, Türkçeleştirme akımı tüm yurdu sarmıştır. Türkçeleştirme akımının iki kanadı bulunmaktadır, bir taraftan Türk dilinin "arı" hale getirilmesi için çaba sarf edilirken, diğer taraftan da anadili Türkçe olmayan Türk vatandaşlar –en azından kamuya ait alanlarda– Türkçe konuşmaya zorlanmıştır. Bunun için de tekrar tekrar "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları düzenlenmiştir. Öyle ki, bu dönem tüm azınlıkların hatıralarında sokaklarda başka bir dil konuşmanın ayıp sayıldığı bir dönem olarak yer edecektir. Bu koşullar altında, 1945 yılı nüfus sayımında bazı azınlıkların anadillerini konuştukları birinci dil olarak göstermekte tereddüt etmiş olması normaldir. Bu noktada karşımıza özel sebep çıkıyor: 1945 nüfus sayımında, ilk kez olarak konuşulan ikinci dil de sorulmuştur. Pek çok azınlığın birinci dil olarak Türkçe'yi gösterip anadillerini ikinci dilleriymiş gibi belirtmiş olması düşünülebilir.

1945'te anadilinin Türkçe olduğunu beyan edenler arasından 61.201 kişi, ikinci dilinin Rumca olduğunu söylemiştir. Bu sayıya anadillerinin Rumca olduğunu belirten 88.680 kişiyi de ekleyecek olursak, elimizdeki sayı 150.000'e ulaşacaktır ve bu oldukça önemli bir rakamdır. Tabii ki bunların bir kısmı 1923'te gelen Müslüman mübadillerdir. Bu veriler ışığında savaşın ardından Türkiye Rumlarının sayısında büyük bir düşüş yaşanmış olduğu söylenemez. Bu kafa karıştırıcı bilgiler, nüfus sayımlarının yorumlanmasındaki güçlüğü de göz önüne sermektedir. Ortodokslarla Rumca konuşanları kıyasladığımızda işler daha da karışıyor (Tablo 14).

TABLO 14

Birinci dil	*Ortodokslar*
Arnavutça	1.449
Arapça	7.071
Ermenice	2.880
Bulgarca	1.325
Rumca	73.083
Rusça	2.441
Türkçe	10.705
Diğer	4.875
Toplam	103.884

Türkiye'deki Rum azınlığa ait olma kriteri dile değil, inanca bağlıdır. Rum Ortodoksların tamamı azınlık üyesidir ve dolayısıyla bu sıfatla, Lozan Anlaşması ile verilen haklardan yararlanabilmektedir. Bu geniş tanıma göre, yukarıda belirtilen bütün Ortodoksları, bu azınlığa tanınan tüm haklara sahip olan üyeler olarak kabul etmemiz gerekecektir. Yine de bazı ufak farkları belirtmekte fayda var: Rumca konuşan 73.000 Ortodoks ile Türkçe konuşan 11.000 Ortodoks'u, aslında Rum olduklarını varsayarak bir kenara koyduğumuzda,[147] geriye bazı sorunlu diller kalmaktadır. Arnavutça konuşan 1.500 Ortodoks olmasını anlamak zor değildir. İstanbul Rumları arasında günümüzde bile, cemaate çok iyi entegre olmuş Ortodoks Arnavutlar bulunmaktadır.[148]

Aynı durumun sayıları 1.400 olan Ortodoks Bulgarlar için geçerli olduğu söylenemez. Ortodoks Bulgarlar Patrikhane'nin üstünlüğünü tanımayan ve Rum Ortodokslara tanınan azınlık haklarından yararlanmayan ayrı bir cemaat oluşturmuşlardır. 19. yüzyılın tamamında, hatta 20. yüzyılda bile, Bulgar Orto-

147 İstanbul'da Patrikhane'den ayrılmış ve Karaman Ortodoksları'na ait Ortodoks bir Türk Kilisesi olduğu doğrudur. Halbuki nüfus mübadelesinin ardından İstanbul'da neredeyse hiç Karaman Ortodoksu kalmamıştır, bu yüzden birinci dilinin Türkçe olduğunu belirten bu Ortodoksların Karaman Ortodoksları olduğunu söyleyemeyiz. Erol Cihangir, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: Turan, 1996, Yakup Aygil, *Hıristiyan Türklerin Kısa Tarihi*, İstanbul: Ant, 1995, ve Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodoksları*, Ankara: Siyasal, 1998.

148 Yazarın P.D. ile 23.02.1999 tarihinde İstanbul'da yaptığı görüşme.

dokslarla Rum Ortodokslar arasında bir çekişme yaşanmıştır. Halil İnalcık, kentte yaşayan Bulgarları Rumlaştırma girişimleri olduğundan ancak Bulgarların buna direndiğinden bahsetmektedir.[149] Bulgar Ortodoks cemaatin 1940'lı yıllardaki güçlü varlığı açıkça görülmektedir. Buna örnek olarak, Haliç kıyısında, Patrikhane'nin karşısında yer alan büyük Ortodoks Bulgar kilisesi Stevi Stefan'ın 1946 yılında restore edilmesini gösterebiliriz.[150] Demek ki bu 1.400 Ortodoks Bulgar, İstanbul'daki Rum Ortodoks azınlığa dahil kabul edilmemelidir. Aynı şekilde İstanbul'da yaşayan, Rusça konuşan ve şehre 1920'lerde gelen Beyaz Rusların torunları olan Ortodokslar da ayrı bir cemaat oluşturmaktadır. Bu kişilerin sosyal ve dinî çevreleri kendilerine has olmakla beraber, yine de Rus Ortodokslarla Rum Ortodokslar arasında karma evliliklerin de yapıldığı anlaşılıyor.[151]

Anadilleri Arapça olan 7.000 Ortodoks'un durumu ise biraz daha karışıktır. Bunlar, çok azı İstanbul'da ikamet ettiği için, 1990'lı yıllara kadar azınlığın parçası olmayan Antakya Ortodoksları'dır. Rum azınlık okulları ve azınlık vakıfları ile diğer kurumlar İstanbul'da bulunmaktadır. Son on-on beş senede bu Ortodoksların yoğun biçimde İstanbul'a göç etmeye ve azınlığa iyi-kötü entegre olmaya başladığını görmekteyiz. Arapça konuşan Ortodokslara daha sonra tekrar geri döneceğiz.

Sayıları 3.000 olan Ortodoks Ermenilerin durumu biraz sıkıntılıdır, çünkü Ortodokslar ile Gregoryenler birbirleriyle karıştırılmaktadır. Kimileri bunların aynı mezhep olduğunu söylemektedir. Bu Ermenilerin çok küçük bir kısmı gerçekten de kendilerini Rum Ortodoks mezhebinden saysa bile, geri kalanlar kendilerini Ortodoks olarak nitelendiren Gregoryenlerdir.

149 Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara, yayınevi belli değil, 1943, s. 18.

150 Hasan Kuruyazıcı, Mete Tapan, *Stevi Stefan Bulgar Kilisesi. Bir Yapı Monografisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 56. Yazarlar kilisenin 1991 yılında ikinci bir restorasyon daha geçirdiğini belirtmektedir, *a.g.e.*

151 Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, İstanbul: Remzi, 1996, s. 133. 1930'lu ve 1940'lı yılların İstanbul'uyla ilgilenen tüm yazarlar, önemli bölümü "gece hayatı"nda çalışan beyaz Ruslara hayrandır. Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu*, Ankara: Yonca, 1983, s. 187 ve devamı, Eser Tutel, *Beyoğlu Beyoğlu İken*, İstanbul: Oğlak, 1998, özellikle Rejans üzerinde durmaktadır.

Böylelikle, 1945 yılında Türkiye'deki Rum azınlığın gerçek sayısını bulabilmek için, Ortodoks olduklarını beyan eden yaklaşık 12.000 kişinin, toplam sayı olan 103.000'den çıkartılması gerekmektedir. Geriye kalan 90.000 kişi, 1945 yılında büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan bu azınlığın gerçek üyeleridir.

Savaşın Türkiye Rumlarında yarattığı psikolojik etkiler

Ekonomik, malî ve demografik sonuçların ardından, şimdi biraz da savaşın aslında en önemli sonucu olan sosyo-psikolojik sonuçlar üzerinde duralım. Kendileriyle mülakat yapılan Türkiye Rumlarının neredeyse tamamı 1942'den sonra dünyaya gelmiştir ve dolayısıyla kendi hatıralarını anlatamamaktadırlar. Mülakatlar sırasında, cemaat tarihinde yaşanan sorunlara karşı farklı yaklaşımlarla karşılaştım. İstanbul Rumlarının cemaatleri hakkmdaki görüşleri, yaşadıkları mahallelere göre, yaşlarına ve eğitim düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. İlginç bir biçimde Türkiye'den göç edenler, cemaatin birleştirici unsurlarını oluşturan üç tarihten bahsetmeye daha eğilimlidir: bu tarihler 1942, 1955 ve 1964'tür.

Mülakatlar sırasında bu tarihlerden bahsetmeye en çok çekinenler, İstanbul'da görüştüğüm Rumlardır. Burada üç çelişkili tutumdan söz edebiliriz:

– Bu konuda hiçbir şey bilmediklerini ve Varlık Vergisi'ni daha önce hiç duymadıklarını iddia edenler: Bunlar genellikle Türk toplumuna tamamen entegre olmuş, üniversite eğitimi almış, azınlıkla bağlantısı olmayan sektörlerde çalışan gençlerdir. Bu kategoride iki grup olduğunu düşünüyorum. Birinci grup, azınlık tarihine hiç ilgi duymadıkları için bu olayla ilgili gerçekten çok fazla bir şey bilmeyenlerdir. Görüştüğüm kişilerden bir tanesi İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı sorunlar yaşandığını duyduğunu ancak aile içinde genel olarak cemaatten hiç bahsetmediklerini belirtmiştir.[152] Diğer bir grup da, azınlık tari-

152 23.02.1999 tarihinde Y.K. ile İstanbul'da yapılan görüşme, simsar, 29 yaşında.

hi ile ilgili bazı bilgilere sahip olmakla beraber "üzücü konulara" girmek istemeyenlerdir. Görüşülen kişilerden biri, azınlığın şimdiki durumu hakkında rahatça konuşabileceğini, ancak geçmişte yaşanan olaylardan bahsetmeyi tercih etmediğini açık bir biçimde belirtmiştir.[153] Bu konulardan bahsetmek istemeyenler genellikle İstanbul'da yaşayan kişilerdir.

– Varlık Vergisi'nden bahseden ancak sonuçlarının çok da ağır olmadığını düşünenler: bu kişiler genellikle, çoğu serbest meslek sahibi, resmî Türk görüşlerini benimsemiş gözüken –en azından bu izlenimi uyandıran– orta yaşlı erkeklerdir. Kimi zaman kraldan çok kralcı bir biçimde Türkiye'nin azınlıklara karşı takındığı tutumu ne olursa olsun desteklemektedirler. Aralarından bir tanesi[154] 1942'de Türk Devleti'nin "hırsızları"; özellikle de fakir halkı sömüren Yahudileri cezalandırmak durumunda kaldığını söylemiştir. Bu grup içerisinde kendisiyle görüşme yapılanların tamamının, Varlık Vergisi'nin Yahudi karşıtı bir yapıya sahip olduğunu ileri sürdüklerini ve bu önlemleri onayladıklarını belirtmekte fayda var. Bu nokta, mülakatlar boyunca Türkiye Yahudileri ile Türkiye Rumları arasında ilk kez bir rekabetin ortaya çıktığı noktadır. Bu rekabet tüm görüşmeler boyunca doğrulanmıştır. Görüşülenlerin büyük çoğunluğu, –Varlık Vergisi döneminde bile– iki azınlığın ortak bir kaderi paylaştığı görüşünü reddetmiştir. "Kurunun yanında yaş da yanar" diyerek Varlık Vergisi'nin Yahudilere yönelik olduğunu, ancak ister istemez Rumları da etkilendiğini dile getirenler de olmuştur.[155]

– Üçüncü grup ise, savaş dönemi olaylarından –Varlık Vergisi ve azınlıkların askere alınmasından– rahatça bahsedenlerdir. Bunlar da iki gruptan oluşmaktadır. Bu kimseler ya Türkiye dışında yaşayan ve Türk hükümetlerinin azınlık karşıtı politikalarına karşı çok eleştirel olan kimseler[156] ya da Türkiye'de

153 03.11.1999 tarihinde F.K. ile İstanbul'da yapılan görüşme, bilgi-işlemci, 35 yaşında.

154 23.02.1999 tarihinde P.D. ve N.D. ile İstanbul'da yapılan görüşme, tüccar/ev kadını, 52 yaşında.

155 24.02.1999 tarihinde M.O. ile İstanbul'da yapılan görüşme, doktor, 42 yaşında.

156 17.02.1999 tarihinde Yorgo İsaakidis ile Atina'da yapılan görüşme, İstanbullular Derneği Başkanı.

yaşayan, cemaatin üyesi ve cemaat hayatında aktif rol alıp azınlığın savunmasına kendini adamış (ki bu enderdir) kimselerdir.[157]

Her üç grup için de 1941-1943 dönemi, azınlık üyeleri tarafından –özellikle 1955 ve 1964 tarihleriyle kıyaslandığında– azınlık hayatında belirleyici rol oynamış bir dönem gibi algılanmamaktadır. Öte yandan, 1999-2000 tarihlerinde 145 azınlık üyesine uyguladığımız bir ankette, sadece 11 kişi 1941-1943 olaylarını azınlık hayatında iz bırakan olaylar arasında sıralamıştır. Türkiye'de 1999 yılından beri Varlık Vergisi konusunda, önce tarihçiler arasında başlamış olan, ardından yavaş yavaş geniş bir halk kitlesine yayılan büyük bir tartışma yaşanmaktadır. Bilimsel diyebileceğimiz ve gazeteciler tarafından yazılan kitapların ardından, basında resmî Türk görüşünü savunan ya da azınlıkların savunuculuğunu üstlenen pek çok makale çıkmıştır. Bu tartışmalar televizyonlarda yayınlanan programlarla daha da geniş bir alana yayılmıştır. Azınlık üyelerinin 1999'dan sonra, 60 yıl önce meydana gelen olaylarla ilgili daha fazla bilgi sahibi olduklarına; en azından ortamın bu konuda konuşmaya daha elverişli hale geldiğini hissettiklerine inanıyorum.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'de pek çok açıdan belirleyici bir dönem olmuştur. Öncelikle, Türkiye'yi savaşın getireceği zararlardan korumak amacıyla yürütülen dengeli dış politikanın tartışılmaz başarısına rağmen, CHP iktidarının gücünün sınırlarının ortaya çıktığını itiraf etmek gerekmektedir. Azınlıkları olduğu kadar toplumun tamamını da etkileyen önlemlerin en önemli sebebinin yetki istismarı olduğu düşünülebilir. Bu istismarın tüm toplumda, özellikle de nüfusun daha hassas kesimlerinde rahatsızlık yarattığı su götürmez bir gerçektir. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda birleştirici bir havanın hüküm sürdüğü Türki-

157 İstanbul'da iki kişi açıkça Varlık Vergisi'nden bahsetmiştir: 26.02.1999 tarihinde İstanbul'da görüşülen Zoğrafyon Lisesi eski Müdürü Dimitri Frangopulos ile, 10.11.1999 tarihinde yine İstanbul'da görüştüğüm, 30 yaşındaki E.T.

ye'de bu hassaslık, özerkleşme isteğini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, azınlıkların haksızlıkların en büyük kurbanı olması normaldir. Öyle ki, bu yıllarda azınlıklar "Türkiye'yi sevmemekle" bile suçlanmıştır. Bu suçlama devlet yetkililerinden, kamuoyundan, hatta bazen dış gözlemcilerden bile gelmiştir. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw gibi seçkin yazarlar Varlık Vergisi'ni incelerken şöyle demektedirler:[158] "Müslüman Türklerin çoğu vergiyi bir vatan borcu olarak kabul edip ödedi. Müslüman olmayan yurttaşların çoğu ve Türkiye'de oturan yabancılar ülkeyi hiçbir zaman vatanları kabul etmediklerinden servetlerini saklamak ve vergiden kaçınmak için her yolu denediler."

Azınlıkların Türkiye'yi hiçbir zaman kendi vatanları gibi görmediklerini söylemek kanımca biraz abartılı kaçmaktadır. Tıpkı Roland Breton gibi[159] ben de, birden fazla yere aidiyet hissi beslenebileceğine sıkı sıkıya inanmaktayım. Gayrimüslimlerin, hem geçmişte hem de günümüzde kendine has özelliklerinden en çok rahatsızlık duyulan grup olduğu bir gerçektir. Gayrimüslimler ile diğer Türk vatandaşları arasındaki farklar sadece etnik, dinî ve dilsel farklılıklar değildir. Farklılık hissinin ardında başka gizli sebepler de yatmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, 1945 nüfus sayımının sonuçlarına son bir göz atalım. Tablo 15'te farklı inançların okur-yazarlık oranları yer almaktadır.[160]

Sadece bu verilere bakarak bile, 1940'lı yıllarda Türkiye'de azınlıklar ve azınlık olmayanlar arasındaki sosyolojik ve ekonomik ayrılığın boyutlarını anlayabiliriz. Okuma-yazma bilenlerle bilmeyenler arasındaki bu uçurum, edinilen zenginlik düzeyinde de hissedilmektedir. İki grup arasında sadece maddi çıkarlar açısından bir çatışma ile etnik-dinî bir rekabet yaşanmakla kalmamış; öğrenme ve bilgiye erişimde de büyük farklılıklar görülmüştür. Bu farklılık, kriz zamanında (ekonomik, psikolojik ya da kimlik krizinde) düşmanlığa dönüşmüştür.

---

158 Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and the Modern Turkey*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, c. 2, s. 398-399.

159 Roland Breton, *L'ethnopolitique*, Paris: PUF, 1995, s. 29.

160 Fuat Dündar, *Türkiye nüfus...*, *a.g.e.*, s. 184.

TABLO 15
1945 Yılında Türkiye'de İnançlara Göre Okur-Yazarlık

Dinler	*Okuma-yazma bilenler*	*Sadece okuyabilenler*	*Okuma-yazma bilmeyenler*	*Toplam*	*Okuma-yazma bilenler ya da sadece okuyabilenler*	*Okuma-yazma bilmeyenler%*
Müslüman	4.384.654	34.466	14.078.681	18.497.801	% 23.9	% 76.1
Hıristiyan	120.548	1.937	79.559	202.044	% 60.6	% 39.4
Yahudi	50.087	334	26.544	76.965	% 65.5	% 34.5
Ateist	114	4	443	561	% 21.0	% 79.0
Diğer	1.076	11	11.495	12.582	% 8.6	% 91.4
Bilinmiyor	35	–	186	221	% 15.8	% 84.2
Toplam	4.556.514	36.752	14.196.908	18.790.174	% 24.4	% 75.6

Varlık Vergisi olayı ve azınlıkların askere alınması, pek çok çatışmanın biraraya gelmesi şeklinde düşünülebilir: sadece Türk olanlarla olmayanlar karşı karşıya gelmemiştir; sermaye ile bürokrasi, burjuvazi ile köylüler, İstanbul ile taşra, zengin sınıflar ile işçi sınıfı ve son olarak da okumuşlarla cahiller karşı karşıya gelmiştir. Tüm bu çatışmaların birleşimi, iktidar tarafından makul, hatta gerekli görünen tedbirlerin alınmasını açıklamaktadır.

Son olarak, savaş döneminde alman diğer bir önemli önlemin sonuçlarına değinmekte fayda görüyorum: Kendilerini sistem ve toplum tarafından dışlanmış hisseden cemaatlerin "dış" kimliklerinin güçlendirilmesi önlemi.[161] Bu uygulamayla beklenen sonuçların tam tersi gerçekleşmiş ve Türkiye'nin Türk olmayan vatandaşları, hem bireysel olarak, hem de cemaat halinde, kendi öz kimliklerine daha sıkı bağlanmışlardır. Türk kimliğindeki inanç unsurunun ise daha fazla öne çıktığını ve bu kimliğin temel öğelerinden biri olan Müslim-gayrimüslim ayrımının[162] daha da belirgin hale geldiğini söyleyebiliriz.

Türkler ve Türk olmayanlar, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yaşanan bu karşıtlıklar, takip eden yıllarda kendini daha fazla hissettirecektir. Söz konusu çatışmalar daha da belirgin hale gelerek Türk-Ermeni, Türk-Rum, ve daha az olmakla beraber Türk-Yahudi çekişmesine dönüşecektir. Taylor'un çokkültürlülük kavramının[163] 1940'lı yıllarda Türkiye'de anlamını yitirdiğini düşünüyorum. Bu üç çatışmadan, 1950'li ve 1960'lı yıllarda bizi ilgilendirecek olan, Türkiye Rumları ile yaşanandır.

---

161 Bu konuyla ilgili bkz. Artun Ünsal, "La Turquie en quête de l'identité perdue" Marcel Bazin ve ortak yazarlar, *La Turquie entre trois mondes*, Paris: L'Harmattan, 1998, s. 358.

162 François Georgeon, "A la recherche d'une identité: le nationalisme turc", Gökalp Altan (der.), *La Turquie en transition*, Paris: Maisonneuve Larose, 1986, s. 127.

163 Bkz. Charles Taylor, *Multiculturalisme. Différence et démocratie*, Paris: Champs-Flammarion, 1994.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye Rumları ve Kıbrıs Sorununun Doğuşu

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi Türkiye için bir dönüm noktası niteliğindedir. Çok partili hayata geçişle yaşanan büyük değişim, daha önce görülmemiş bir sosyo-ekonomik değişimi de beraberinde getirir. Demokrat Parti nüfusun pek çok kesimi tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Daha fazla ekonomik özgürlük özlemi çeken yeni gelişmekte olan Türk burjuvazisi, CHP tarafından ihmal edildiklerine inanan köylüler, köyden kente göçle şehirlerin –özellikle de İstanbul'un– varoşlarına yerleşmeye başlayan yeni kentliler ve bunların yam sıra, 1930'ların ve 1940'ların otoriter ve Türkçü politikalarından epey zarar gören azınlıklar DP'ye destek veren gruplar arasmda sayılabilir. Herkes tarafından özlemi duyulan şey, daha fazla hürriyet, daha fazla zenginlik ve daha fazla adaletti. Böylece DP'nin "Yeter, Söz Milletindir" sloganı her kesimden taraftar toplamıştır. 1945'ten 1950'ye kadar Celal Bayar ve Adnan Menderes başta olmak üzere DP yöneticileri, liberal ekonomik görüşleri ve daha fazla bireysel ve toplumsal hürriyet vaatleri ile azınlıkların kalbini fethetmeyi başarmıştır. Başka ciddi değişimler de yaşanmıştır. Anadolu'dan gelerek İstanbul'a yerleşenler, kentin sos-

yolojik görünümünü altüst etmiş; büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan azınlıklar ise daha da marjinalleşmiştir.

Türkiye'de yaşanan iç karışıklıklar, çelişkili bir biçimde, dış politikanın daha açık hale gelmesini sağlamıştır. Bundan böyle tamamen Batı'nın tarafında yer alan Türkiye, Soğuk Savaş'ın aktörlerinden biri haline gelmiştir. İşte bu yeni konjonktür, dış politikada bir baskı aracı olarak görüldükleri için, Türkiye'deki azınlıkların durumunu etkileyecektir. 1950'li yıllarda ikili bir süreç yaşanmıştır. Bir yandan Türkiye, Yunanistan'la eş zamanlı olarak NATO'ya üye olmuş; böylece iki ülke arasında sıcak ilişkiler dönemi başlamıştır - ki bu Türkiye Rumları için çok olumlu bir gelişmedir. Öte yandan 1950'li yılların ortalarından itibaren Kıbrıs sorunu dış politikada patlak vererek bütün dengeleri altüst etmiş ve Türk-Yunan ilişkilerini bozmuştur -ki bu da tam tersine, Türkiye Rumları için son derece olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Böylece 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca Türkiye Rumları, Ankara'nın Yunanistan ve Kıbrıs karşısındaki tutumuna bağlı olmuşlardır.

Türkiye Rumlarının kaderi, diğer azınlıkların kaderinden bu karmaşık koşullarda ayrılacaktır. Geçtiğimiz iki bölümde, azınlıkların 1930'lu ve 1940'h yıllardaki durumunu anlatırken, yaşanan bazı çekişmelere rağmen bu üç azınlık arasında bir tür kader birliği olduğunu görmüştük. Oysa 1950'lerden itibaren Rumlar, Türk dış politikasında oynadıkları hayatî önem taşıyan rolden dolayı, diğer azınlıklardan ayrılacaklardır. Türkiye Rumları, Ankara'nın Yunanistan'a karşı elinde tuttuğu bir koz olmakla kalmayacak, aynı zamanda, savaş boyunca ihtiyatlı davranan Patrikhane de Türkiye-Amerika, Türkiye-Sovyetler ve hatta Rusya-Amerika ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelecektir.

Bu bölümde iki önemli tarih üzerinde duracağız: 1955 ve 1964. Bu tarihler, bir grup vatandaşın, kendilerini aşan ve onları rehine konumuna sokan bir çatışmaya istemeden nasıl karıştıklarını ortaya koymaktadır. Bütün rehin alma vakalarında olduğu gibi, burada da farklı tepkiler doğmuştur. En çok zarar görenler ülkeyi terk etmiş, kalanların bazıları ise Stockholm

sendromuna yakalanmıştır.[1] Nispeten bu yüzden, bugün bile bu kişiler Türkiye'nin 1955 ve 1964'teki tavırlarını ne pahasına olursa olsun savunmaktadır.

İç ve dış konjonktürler, 1945-1955

Savaş sonrası kozmopolit İstanbul

Öncelikle İstanbul'un 1950'lerdeki genel havasına göz atmamız faydalı olacaktır. Genel hava içinde üç unsur dikkat çekmektedir: DP'nin 1950 yılında kazandığı zaferin coşkusu, köyden kente göçün getirdiği sosyo-kültürel değişiklikler ve azınlıkların halen güçlü olan mevcudiyetleri. Tek bir cemaatin yaşadığı mahalleler de olmakla beraber, o dönemi yaşayanların anlattıklarına göre 1950'lerin başlarında seyyar gazete satıcılarının "*Apoyevmatiniii...*[2] *Emvros*,[3] *Şalom*,[4] *Jamanah*[5]"[6] diye bağırdığını duymak hâlâ mümkündü.

Kentin eski sakinlerinin yeni gelenlerle beraber yaşadığı bu ortam, "birlikte yaşama" âdetleri açısından bazı sonuçlar doğurmuştur. Eskiden beri İstanbul'da yaşayanlar, göreceli de olsa çokkültürlü bir ortamda yaşamaya alışkındı. Oysaki çoğunluğu genç ve dolayısıyla cumhuriyetin ilanından sonra doğmuş olan yeni gelenler arasında, hayatında ilk kez gayrimüslim birini gören ya da Rumca veya Ermenice konuşulduğunu duyanlar bulunmaktaydı.

1 Rehinenin rehin alanların yanında yer alması durumu. Bu sendroma adını veren olay 1973 yılında Stockholm'de bir soygun girişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Bir bankayı soymaya kalkan soyguncular kuşatılınca bankada bulunan 4 kişiyi rehin almışlar ve altı gün boyunca direnmişlerdir. Altı günün sonunda polis operasyonu sırasında rehineler kurtarılmaya aktif olarak direnmişlerdir. Daha sonra ise soyguncular aleyhine tanıklık etmeye de yanaşmamışlar hatta para toplayıp savunmalarına yardımcı olmuşlardır. Bu olaydan sonra psikolojide benzer rehine-rehinci olaylarındaki yakınlaşmaları tanımlamak için kulanılan bir deyim haline gelmiştir.

2 1925'ten beri İstanbul'da yayınlanan Rum gazetesi.

3 1952'den 1965'e kadar İstanbul'da yayınlanan Rum gazetesi.

4 1947'den beri İstanbul'da yayınlanan haftalık Yahudi gazetesi.

5 1908'den beri İstanbul'da yayınlanan Ermeni gazetesi.

6 Mıgırdıç Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, İstanbul: Aras, 1998, s. 64.

Yaygın kanının aksine köyden kente göç, 1950'lerin ilk yıllarından itibaren başlamıştır. 1950 nüfus sayımı sırasında İstanbul ve ilçelerinin nüfusu, 1914 yılı rakamlarını ilk kez geçerek, bir milyon kişiye ulaşmıştır. O tarihte, İstanbul dışında doğmuş olanlar kentin toplam nüfusunun %47'sini oluşturmaktaydı.[7] 1955 yılı rakamları ise daha da dikkat çekicidir: İstanbul ve ilçelerinin nüfusu bu tarihte bir milyon üç yüz bin kişiye ulaşmış, yani beş sene içerisinde %30'luk bir artış yaşanmıştır. Vilayet sınırları dışında doğanların oranı ise toplam nüfusun %57'sini teşkil etmektedir.[8] DP'nin zaferinden 27 Mayıs'a kadar geçen on yıl, pek çok açıdan bir öğrenme süreci olmuştur. Sadece demokrasi çarkının nasıl döndüğü öğrenilmekle kalmamış, "birlikte yaşama" kuralları da öğrenilmiş ve bunun sonucu olarak dünya görüşlerinde değişiklikler meydana gelmiştir.

Cumhuriyet tarihinde daha önce eşine az rastlanır bu toplumsal durumla eş zamanlı olarak, bir de yeni bir siyasî durum ortaya çıkmıştır. Büyük destek gören DP'nin iktidara gelmesi İstanbulluların –azınlıklar da dahil olmak üzere– günlük hayatını tamamen değiştirmiştir. İlk Menderes hükümeti 2 Haziran 1950'de kurulmuş ve yapılan ilk uygulamalardan bir tanesi Türkçe ezanın Arapça okunmaya başlanması olmuştur.[9] Böylece gayrimüslimler 20 yıldan da uzun bir zamandan beri ilk kez Arapça duyacak, ve kendilerini tam anlamıyla Müslüman bir ülkede hissetmeye başlayacaktır.

DP iktidarının ilk yıllarındaki hürriyet ve yenilik umutları, özellikle 1954 seçimlerinin ardından yerini kısa sürede hayal kırıklığına bırakmıştır. Demokratların zaferinin "fazla" ezici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerin ardından, Meclis'teki toplam 541 sandalyenin 503'ü DP'nin olmuştur. DP'ye, oyların sadece %56'sını

7 Stéphane Yerasimos, "İstanbul: la naissance d'une mégapole", *Revue géographique de l'Est*, 1997, 2-3, s. 199.

8 A.g.e., s. 201.

9 Kanun no. 5665, *Resmi Gazete*, 16.06.1950. Bu konuyla ilgili daha fazla detay için bkz. Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam, 1987, s. 78-79.

aldığı halde meclis sandalyelerinin %93'üne sahip olma olanağını sağlayan, seçim sistemindeki çarpıklıktır. Böylece, 1954'ten itibaren, Demokrat Parti kendisini tek parti gibi hissetmeye başlayacak ve rejim, bu sefer fiilen, tek parti rejimine geri dönme eğilimine girecektir. Bu, rastgele söylenmiş bir söz değildir. Parlamentoda güçlü bir muhalefetin olmaması mevcut iktidara istediği gibi davranma olanağı bırakmakla kalmamış, üstelik parti yöneticileri de, politikalarında ve hareketlerinde kendilerini tamamen serbest hissetmişlerdir. Böylece parti politikaları giderek daha otoriter hale gelmiştir. Kendini buruk ve yalnız hisseden İsmet İnönü'nün duygularını dile getirirken Metin Toker, "1954 yazında iktidarın sertleşme yolunda bulunduğunu da görüyordum" demektedir.[10] Üstelik bu sertleşme pek bir işe yaramamaktaydı, nitekim alman önemli tedbirlere rağmen, Türkiye hâlâ iktisadî, siyasal ve toplumsal bir dizi krize saplanıp kalmıştı. Menderes "her sokakta bir milyoner" sözü vermişti. Oysaki, –yetkililer tarafından belirlenen fiyatların yetersizliğinden yaşanan sunî bir darlık da olsa– bazı malları alabilmek için girilen kuyruklar uzayıp gitmekteydi.[11] Böylece DP iktidarı, tehlikeli bir halk dalkavukluğuna başvurarak, giderek daha da CHP iktidarına benzemeye başlayacaktır. Halka seslenirken "İsterseniz Hilafeti bile geri getirebilirsiniz"[12] diyen Adnan Menderes değil midir? İktidardaki bu kendi kabuğuna çekilmişlik Demokrat Parti bünyesinde ise daha vahim boyutlardadır: Parti yöneticileri, özellikle de Menderes, parti tabanından, hatta ve hatta Meclis'teki vekillerden neredeyse kopmuş görünmektedir. Tüm bunlar sadece halk arasında memnunsuzluğa yol açmakla kalmamış, ayrıca –"ispat hakkı" olayında[13] olduğu gibi– parti içinde de bölünmeler

10 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları. DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara: Bilgi, 1991, s. 19.

11 Feroz Ahmad, 1954 seçimlerinin ardından, sosyal ve ekonomik sorunların yanı sıra, bizzat DP'nin içinden gelen politik sıkıntılar yaşandığını da belirtmektedir, Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal, 1995, s. 161.

12 *Vatan*, 30.11.1955.

13 Basın tarafından yolsuzlukla suçlanan bir grup milletvekilinin başına gelen olay, daha fazla detay için bkz. Ali Gevgilili, *a.g.e.*, s. 110.

yaşanmıştır. Böylece DP iktidarı halkın güvenini kaybetmeye başlayacaktır. Tüm bu otoriter tavırlara rağmen iktidara güvenmeye devam eden belki de tek kesim, hem sosyo-ekonomik sebeplerden ötürü, hem de CHP'nin eski politikalarına tepki olarak, Menderes cephesinde liberalizmi savunmaya devam eden azınlıklardır. Ancak onların da hayal kırıklığına uğraması için çok fazla zaman geçmeyecektir.

Tabii ki 6/7 Eylül 1955 olaylarını, sadece ülkenin kendi iç koşullarına bakarak anlayabilmek mümkün değildir. Bir kez daha, azınlıkların –Rumların– etki alanını aşan dış koşullar onların geleceklerine yön verecektir. Bu dış sebeplerin iki boyutu bulunmaktadır: artık "soğuk" savaş haline gelmiş olan savaşın sertleşmesiyle ortaya çıkan uluslararası durum ve Kıbrıs meselesi yüzünden bozulan Türk-Yunan ilişkileri. Burada birbirleriyle ters ve çelişkili iki süreç söz konusudur: Yunanistan'da iç savaşın komünist güçlerin başarısızlığıyla sonuçlandığı bir sırada,[14] Türkiye'de yoğun şekilde komünizm karşıtı olan Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Batılı birer hükümete sahip olan bu iki bölgesel güç, –en azından Truman Doktrini ile bölgesel güç haline geleceklerdir–, Sovyet ve Bulgar tehdidine karşı güçlerini birleştirmeye başlayacaktır. Böylece 1950'lerin başından itibaren iki ülke arasında siyasî, askerî ama aynı zamanda kültürel bir işbirliği filizlenecektir.

Türkiye ve Yunanistan arasında dostane ilişkiler

Bu dönemi yeni bir yakınlaşma dönemi olarak nitelendirmek yanlış olur. Aslında, Yunanistan'ın işgaline ve iç savaşa rağmen, Venizelos ve Atatürk'ün başlattığı iyi ilişkiler hiçbir zaman bozulmamıştır.[15] Bu dostane ilişkilere leke süren tek olay belki de Varlık Vergisi olmuştur. Yunanlı diplomatlar, iki

14 İç savaşla ilgili olarak bkz. Dominique Eudes, *Les Kapétanios*, Paris: Fayard, 1970, *Yunan iç Savaşı*, Kapetanios, İstanbul: Belge, 1995].

15 Yunanistan'a gıda ve ilaç yardımında bulunmak için bir Türk gemisi defalarca Türkiye-Yunanistan arasında gidip gelmiştir, Mir'at Erdöl, *Küçük Kitap. Türk Yunan Dostluğu*, İzmir: Özkan, 1994, s. 91.

ülke arasındaki iyi ilişkilerde bir kesinti yaratmaksızın, Varlık Vergisi ile ilgili itirazlarda bulunmuştur.[16]

Yunanistan'daki iç savaşın sona ermesiyle beraber ilişkilerdeki güzel günler geri gelecektir. Bunda, Amerika'nın çevreleme politikasında iki ülkenin özel bir rol oynamasının da payı vardır.[17] Soğuk Savaş'ın başladığı bu yıllarda Yunanistan güneyde, Türkiye ise batıda koruyucu rol oynamaktaydı. Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Yunanistan ve Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için yürütülecek ortak bir politikanın önemini defalarca yinelemiştir.[18] Böylece Türk-Yunan yakınlaşması, her iki ülkenin de Kore Savaşı'na asker göndermesiyle yaşanan ilk askerî işbirliği ile somutlaşmış olacaktır.[19] Henry Kissinger "Kore Savaşı'nın başında, Birleşik Krallık ve Türkiye gibi NATO üyeleri bölgeye çok sayıda asker göndererek ABD'ye büyük destek sağlamışlardır" derken yanılmaktadır. Çünkü burada bunun tam tersi bir mantık söz konusudur: Türkiye NATO üyesi olduğu için Kore'ye asker göndermiş değildir. Türkiye Kore'ye -tıpkı Yunanistan gibi-, NATO'ya üye olabilmek için asker göndermiştir.[20] Bu askerî işbirliğinin ardından iki ülke, 17 Ekim 1951'de Londra'da imzalanan bir protokolle, eş zamanlı olarak NATO'ya üye olacaktır.

NATO'ya eş zamanlı giriş süreci sıkı ilişkiler gerektirmekteydi. 1951 ve 1952'de yetkililerin yaptıkları karşılıklı ziyaretler her iki ülke kamuoyunda da beklenmedik tepkilere yol açmıştır. 31 Ocak 1952'de Dışişleri Bakanı Sophocles Venizelos Ankara'ya gelmiş, Başbakan Adnan Menderes başkanlığındaki

16 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 226-227.

17 Henri Kissinger, *Diplomatie*, Paris: Fayard, 1996 s. 401-425.

18 John Foster Dulles, *War or Peace*, New York: The Macmillan Co., 1950, s. 112-165.

19 Bu konuda bkz. özel sayı *Tarih ve Toplum*, "Kore Savaşı'nın 50. Yıldönümü", 201, 2000.

20 25 Temmuz 1950'de Celal Bayar başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Birleşmiş Milletler'e 4500 asker verme kararı alır. Bununla eş zamanlı olarak, ağustos ayından itibaren, Türkiye'nin NATO üyeliği için yapılan müzakereler yoğunlaşır. Türk askerleri 21 Eylül 1950'de Kore'ye doğru yola çıkmıştır, oysaki NATO'nun Türkiye'nin üyeliğini kabul etmesi ancak 20 Eylül 1951'de gerçekleşecektir.

bir Türk heyeti ise 26 Nisan 1952'de Atina'ya gitmiştir. Bu görüşmelerin amacı askerî işbirliğinin içeriğine karar vermek olduğu kadar, dostane ilişkileri de arttırmaktır. 5 Mayıs 1952'de "Türk-Yunan Dostluk Cemiyeti" kurulmuştur. Yapılan görüşmeler, Türkiye ile Yunanistan arasında Şubat 1953'te Ankara'da imzalanan bir ittifak anlaşmasıyla sonuçlanmıştır.[21]

Ancak bu dönemin en önemli diplomatik ve dostluk ziyareti, Kral Paul ve Kraliçe Frederika'nın Haziran 1952'de Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyarettir. Kral Paul Türk topraklarına ayak basan ilk Yunan hükümdarı olmuştur. Kral ve kraliçenin ziyareti hem Rumlar, hem de İstanbullu Türkler arasında sevinçle karşılanmıştır.[22] Bu ziyaretle beraber İstanbul Rumlarının, Eleftherios Venizelos'un 1933 yılında İstanbul'a yaptığı ziyaretten beri, Yunan kökenlerini ve Yunanistan'a bağlılıklarını ilk kez açıkça dile getirme şansı bulduğunu belirtmekte fayda var. Kral Paul bu ziyaretin şerefine yaptığı bir konuşmada, Türk-Yunan ilişkilerinde "siyasî bir olgunluk" gereğinden bahsetmiştir.[23]

Geriye dönüp baktığımızda, iç savaştan 6 Eylül 1955 olaylarına kadar geçen beş yılda, her iki azınlığın da en mutlu dönemlerinden birini yaşadığını görüyoruz. Hatta belki de bu dönem, Türkiye'de Türk olmayanların Türkleştirilmesi isteğinin hüküm sürdüğü 1930'lardan bile daha iyi geçmiştir. 1930'lu yıllarda Rumlar, Helen kökenlerini öne sürmedikçe ve Yunanca yerine Türkçe konuşmayı tercih ettikleri sürece "hoş" görülmüşlerdir. Halbuki 1950'li yıllarda Rumlar, Helen özelliklerini ortaya koyarak; Rum olarak kabul görmüştür. İlginç bir şekilde, takip eden olayları göz önünde bulundurarak, Türk kamuoyunun gayrimüslimlere –özellikle de Rumlara– karşı daha hoşgörülü bir hava içine girdiğini söyleyebiliriz.

---

21 Bu dostluk ve işbirliği anlaşması, 1954'te Bled'de 20 yıllığına imzalanan İttifak Anlaşması'nın ilk adımıdır. Mayıs 1955'te Stalin'in ölümüyle Moskova Belgrad'a yakınlaşacak ve bunun sonucu olarak da anlaşma değerini kaybedecektir. 1975'te süresi dolduğunda, Türkiye ve Yunanistan anlaşmayı yenilemeyecektir.

22 Cem Başar, *Yunan Oyunu. Türk-Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü*, İstanbul: V Yayın, 1998, s. 119.

23 *Cumhuriyet*, 11.06.1952, *Apoyevmatini*, 12.06.1952.

Türk-Yunan kültür anlaşması

1955'e kadar heyecanını giderek daha da yitiren ve olgunlaşan Türk kamuoyu, hem yöneticileri, hem de Türkiye'nin Yunanistan'a ve Yunanlılara karşı sürdürdüğü genel politikaları etkilemiştir. 1950'lerde görülen bu yakınlaşmanın en somut ürünü, 20 Nisan 1951'de imzalanan Türk-Yunan Kültür Anlaşması'dır. Türkiye Rumları üzerindeki doğrudan önemini anlatmak ve karşılıklılık kavramına bir örnek vermek amacıyla bu anlaşmanın farklı maddelerini incelemenin faydalı olacağına inanıyorum:[24]

> Madde 1 - Her Akit Hükümet, kendi ülkesi üzerinde bulunan üniversitelerde veya diğer öğretim müesseselerinde, diğer Akit Hükümet memleketinin dil, edebiyat ve tarihini veya bunlara müteallik başka mevzular hakkında kürsüler, dersler veya konferanslar ihdasını temin için elinden geleni yapacaktır.
>
> Madde 2 - Her Akit Hükümet, diğerinin ülkesi üzerinde o memlekette kültür enstitüleri ihdasım tanzim eden mevzuatın umumi hükümlerine uymak şartıyla bu kabil enstitüler kurabilecektir.
>
> Madde 3 - Akit Hükümetler, kendi memleketleri arasında, üniversite personeli, profesörler, öğrenciler, ilmi araştırma yapanlar ve teknisyenlerle diğer meslekler ve faaliyetler mümessillerinin mübadelesini teşvik edeceklerdir.[25]
>
> Madde 4 - Şayet bir Akit Hükümetin üniversite veya ilmi enstitülerinin kayıt ve sair ücretleri bir memlekette diğerinden daha yüksek ise, ücretleri daha yüksek olan Akit Hükümet, diğer memlekette okuyan kendi öğrenci sayısını göz önünde tutarak bu ücretleri muayyen bir öğrenci miktarı için diğer Akit Tarafın memleketinde cari meblağa indirmek imkânını derpiş eyleyecektir.

---

24 Anlaşmanın tam metni için bkz. *Batı Trakya'nın Sesi*, Mayıs-Haziran 1988, s. 34-35.

25 Akademik çalışmaları hâlâ ilgilendiren bu madde, azınlıklar için öğretim görevlilerinin değişiminin temelini oluşturacaktır.

Madde 5 - Her Akit Hükümet, diğer Akit Hükümet memleketinin öğrencilerinin ve üniversite mezunlarının (gradué) araştırma ve tetkiklerde bulunmalarına veya teknik bilgilerini inkişaf ettirmelerine imkân vermek maksadıyla kendi memleketlerinde bir müddet kalabilmelerini temin için, tetkik bursları ve nakdi yardım tahsisatı ihdas edecektir.

Madde 6 - Akit Hükümetler, fikri, bedii, ilmi, medeni ve içtimai faaliyetler sahasında karşılıklı yardım maksadıyla kendi memleketlerinin ilim cemiyetleri arasında en sıkı işbirliğini mümkün mertebe teşvik eyleyeceklerdir.

Madde 7 - Her Akit Hükümet, kendi ülkesi üzerinde diğer Tarafın vatandaşları veya bir vatandaşlar grubu tarafından yapılan ilmi ve kültürel araştırmaları, diğer Tarafın talebi üzerine ve fiili imkân nispetinde kolaylaştıracaktır.

Madde 8 - Akit Hükümetler, kanuni bir akademik paye ihzarı zımnında veya muayyen hallerde mesleki bir gaye ile bir veya diğer memleket ülkesinde yapılan imtihanlara –gerek giriş ve gerekse terfi imtihanlarına– öbür memlekette tekabül eyleyen imtihanların muadeletinin tanınması şartlarını tetkik edeceklerdir.

Madde 9 - Her Akit Hükümet, a) Kendi ülkesinde diğer memleketin b) Bu memleket de buna mukabil kendi ülkesinde öbür memleketin üniversite personeline, profesörlerine, yüksek ve aynı zamanda orta öğretim öğrencilerine mahsus tatil kursları ihdasını teşvik edecektir.

Madde 10 - Akit Hükümetler, kültürel ve mesleki işbirliğini inkişaf ettirmek gayesiyle, bu maksatla seçilmiş delegasyonların karşılıklı ziyaretlerini "davet ve nakdi yardım yoluyla" teşvik edeceklerdir.

Madde 11 - Akit Hükümetler, terbiyevi gaye güden ve kendi memleketlerince tanınmış olan gençlik ve ergin teşekkülleri arasında işbirliğini teşvik edeceklerdir. Spor ve izcilik sahasında yakınlaşma, temas ve karşılıklı yardımları teşvik ve seyahatler ve izcilik kampları tertip edeceklerdir.

Madde 13 - İki memleketin fazla parçalarına sahip bulundukları eski eserlerle müze eşyasını mübadele etmek, arke-

olojik hafriyat ve araştırmalarla tarihi abidelerin tamiri veya ihyası faaliyetlerinden komşu memleketin alakalı mütehassıslarını malumattar kılmak veya onları bu faaliyetlere iştirake davet etmek, bu suretle gerek faaliyetlerin icrasında, gerekse elde edilen neticelerin takdirinde karşılıklı işbirliğini temin eylemek, her iki Akit memleketin kendi mevzuatları çerçevesi dahilinde, eski eşya ile müze eşyasının kalıplarının alınmasına, kütüphanelerde muhafaza olunan elyazmalarının fotokopilerinin çıkarılmasına, bu elyazmalarının muvakkaten öbür tarafa nakil ve fazla nüshalarının mübadele olunmasına, tarih tetkikleri için (mahkeme ve kadastro arşivleri de dahil olmak üzere) her türlü devlet arşivi sicil ve vesikalarından faydalanılmasına karşılıklı olarak müsaade eylemek, hususlarında Akit Hükümetler yekdiğerlerine yardım eyleyeceklerdir.

Madde 14 - Akit Hükümetler her iki memlekette yayınlanan mektep kitaplarının, iki memleketten her biri hakkında yanlışlıklar ihtiva etmemesine, kendi mevzuatlarının kabul ettiği hudutlar dahilinde, itina eyleyeceklerdir.[26]

Madde 15 - İki memleketin dahil bulundukları coğrafi bölgeyi ilgilendiren kültürel ve ilmi meseleleri tetkik için eksperler toplantılarıyla konferanslar teşvik etmenin muvafık olup olmayacağı hususunda Akit Hükümetler istişarede bulunacaklardır.

Madde 16 - İşbu Anlaşmanın tatbikini teminen, behemehal devlet memuru olmaları icap etmeyen dört azadan müteşekkil bir Daimi Muhtelit Komisyon kurulacaktır. Bu Komisyon, biri merkezi Ankara'da ve Türk azadan, diğer merkezi Atina'da ve Yunanlı azadan müteşekkil olmak üzere iki şubeyi ihtiva eyleyecektir. Her şubenin iki azası bulanacaktır. Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile anlaşarak Türk şubesinin azasını ve Yunan Eğitim Bakanlığı, Yunan Dışişleri Bakanlığı ile anlaşarak Yunan şubesinin azasını

26 Bu, anlaşmanın en önemli taahhütlerinden biridir. "Yanlışlıklara" karşı yapılan bu uyarı, karşı devlet tarafından önerilen kitapları kabul etmemek için hâlâ kullanılmaktadır.

tayin eyleyecektir. Her liste, tasvip için, diplomatik yolla diğer Akit Hükümete tevdi edilecektir.[27]

Madde 18 -

1. Muhtelif Komisyonun başlıca vazifelerinden biri, bir umumi heyet toplantısı esnasında, işbu Anlaşmanın tatbikatına mütedair mufassal teklifler ihzarına tevessül eylemek olacaktır. Akit Hükümetlerin tasvibinden sonra, bu teklifler işbu Anlaşmaya eklenecek bir lahika halinde toplanacaktır. Akit Hükümetlerin tasvibi nota teatisi suretiyle tebliğ edilecektir.

2. Bundan sonra, Muhtelit Komisyon Anlaşmasının işleyişini tetkik edecek ve lahikada yapılması zaruri görülecek her türlü tadilatı Akit Hükümetlere teklif eyleyecektir.

3. Daimi Muhtelit Komisyon toplantıları arasında lahikada tadilat yapılması, şubelerden her biri tarafından diğer şubenin muvafakati şartıyla teklif edilebilecektir.

4. Lahikada yapılacak tadilat, Akit Hükümetlerin tasvibinden sonra yürürlüğe girecektir. Bu tasvip, nota teatisi suretiyle tebliğ edilecektir.

Madde 19 - Her Akit Hükümet, işbu Anlaşmanın tatbik sahasına giren hükümlerinin icrasına yardım veya tevessül eyleyecek teşekkülleri veya şahısları tayin ve irae eylemek imkânını haiz olacaktır.

Madde 20 - İşbu Anlaşma tasdik edilecek ve tasdiknamelerin Atina'da teatisinden 15 gün sonra yürürlüğe girecektir.

Madde 21 - İşbu Anlaşma, asgari beş sene müddetle yürürlükte kalacaktır. Bundan sonra ve işbu müddetin hitamından en az altı ay evvel Akit Hükümetlerden biri tarafından feshedilmedikçe Akit Taraflardan birinin feshi ihbar ettiği tarihi takip eyleyecek altı aylık müddetin hitamına kadar yürürlükte kalacaktır.

Yukarıdaki hükümleri tasdiken, aşağıda imzaları bulanan murahhaslar işbu Anlaşmayı imzaladılar ve mühürlediler.

20 Nisan 1951 tarihinde Ankara'da, iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

---

27 Bu komisyon sadece 1968 yılında, önemli kararlar almak için çalışacaktır.

Görüldüğü gibi, anlaşmanın okul kitapları ve öğrenci değişimi ile ilgili olan maddeleri, doğrudan Türkiye'deki Rum azınlığı ilgilendirmektedir. Böylece siyasî ve askerî işbirliği ruhu azınlıklara da hemen uygulanmış;[28] azınlıklar artık bir anlaşmazlık unsuru olmaktan çıkmakla kalmamış, aynı zamanda da "iki ülke arasında dostluk köprüsü"[29] görevini de üstlenmişlerdir. Bu siyasî, askerî ve ekonomik[30] işbirliği ortamında Türkiye Rumları bu on yılı kısmen rahat geçirmiş ve hem demografik olarak, hem de kültürel ve sosyal alanlarda gelişme imkânı bulmuştur.[31]

Türkiye ve Kıbrıs Rumları: Bir rehin alma olayının tarihçesi

6 Eylül 1955 akşam saat 20.00'dan 7 Eylül 1955 sabah saatlerine kadar gençlerden, öğrencilerden ve İstanbul'a yeni ayak basmış işsizlerden oluşan binlerce kişi, Rumlara ve diğer azınlıklara ait olan işyerlerini ve evleri talan etmiş, dükkânları yağmalamış ve kiliselere zarar vermiştir. Asayiş yeniden sağlandığında geriye kalan, hem Rumlar hem de Türkler arasında, hafızalardan silinmeyecek bir burukluk hissidir. Bu olaylarla ilgili çok şey yazılmıştır ve bu yazılar zaman zaman tartışmaların yeniden alevlenmesine sebep olmaktadır. Genel eğilim bu olayları, 1955 yılında Kıbrıs sorununun patlak vermesine, ya da Menderes hükümetinin, Batılı güçlere Türk kamuoyunun

28 Aynı dönemde, Gümülcine'de (Komotini) Batı Trakya'daki Müslüman azınlığa ait ilk laik ortaokul kurulacaktır. Bu konuda bkz. Samim Akgönül, *Une communauté, deux États: la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, İstanbul: İsis, 1999, s. 52.

29 Bu tabir Zeki Kuneralp'e aittir, *Arzederim*, İstanbul: İsis, 1992.

30 Bu konuda bkz. Athanasios Sbarounis, "Project of a Turkish-Hellenic Customs and Economic Union", *Revue de la Faculté des sciences economiques de l'Université d'Istanbul*, 1-4 (13), 1954, s. 35-110, Yunanlı bir ekonomist olan Sbarounis, Türkiye ve Yunanistan arasında bir gümrük birliği kurulmasını önermekteydi.

31 Kostas Stamatopoulos'un dediği gibi "son parıltı", *I Televteaia Analampi: I Konstantinupolitiki Romiosini sta hronia 1948-1955*, Atina: Ekdoseis Domos, 1996.

Kıbrıs meselesine kayıtsız olmadığını göstermek istemesi gibi, anlık sebeplere dayandırmak yönündedir. Burada çağdaş Kıbrıs tarihinde meydana gelen farklı olayları detaylı bir şekilde açıklamak gereksiz olacaktır. 1950'lerin başlarından beri Kıbrıs halkı –en azından bu halkı oluşturan Rumlar– İngiliz egemenliğinden kurtulmak istemekteydi. 1947'de Ada'da kurulan İstişare Meclisi'nin amacı, adanın özerkliğe kavuşması idi. Bu Meclis bir sene sonra, Kıbrıslı Rumların geleceklerinin sadece "enosis'e" (Yunanistan'la birleşme) bağlı olduğunu tekrar tekrar dile getirmesinin üzerine feshedilmiştir.[32] 15 Ocak 1950'de Kıbrıs otosefal (bağımsız) Ortodoks Kilisesi, kiliselerde bir referandum düzenler ve bu referanduma katılanların ezici çoğunluğu (%96'sı) enosis yanlısı görüş bildirir. Yine aynı yıl Makarios başpiskopos seçilecektir. Göreve başladığı gün yapılan yemin töreninde yaptığı konuşmada Makarios: "millî emellerimiz doğrultusunda çalışacağıma ve Kıbrıs'ın anavatan Yunanistan'a bağlanması politikamızdan asla taviz vermeyeceğime ant içerim"[33] diyecektir. Burada benim üzerinde duracağım konu, Ortodoksluğun, Yunanlılığın, dinî aidiyetin ve siyasetin birleşmesiyle oluşan bu durumdur. Tarihi ve konjonktürel sebeplerden dolayı, 1950'li yıllarda Kıbrıs'ta kalan tek siyasî güç Ortodoks Kilisesi idi.[34] Böylece EOKA,[35] 7 Mart 1953 tarihinde Makarios ve Grivas tarafından Atina'da gizlice kurulup 1 Nisan 1955'te İngilizlere karşı silahlı mücadeleye başladığında, Türkiye'deki gözler doğal olarak Patrikhane'ye çevrilmiştir. Patrikhane ve azınlık, kamuoyu ve hatta Ankaralı yöneticiler tarafından yeknesak ve aynı kabul edildikleri için, azınlığın tamamı sahnedeki yerini almış oluyordu. Çünkü Ankara'nın Kıbrıs

32 C. G.Tornaritis *Cyprus and its Constitutional and other Legal Problems*, Lefkoşe: Proodos, 1980, s. 29, alıntı yapan Didier Billion, *La politique extérieure de la Turquie: une longue quête d'identité*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 50.

33 *A.g.e.*

34 Gilles Bertrand, *Le conflit helléno-turc: nouvelles donnes et nouveaux acteurs dans le système postbipolaire et à l'âge de la globalisation*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2003, s. 121 ve devamı.

35 Ethniki Organosi Kyprion Agoniston (Kıbrıs Savaşçıları Ulusal Örgütü).

meselesiyle tam olarak ilgilenmeye başlaması 1950'li yılların ikinci yarısına denk gelmektedir, daha öncesine değil.[36]

1955'te İstanbul ve Rumlar

6/7 Eylül 1955'in hemen öncesinde Türkiye Rumlarının Türk basınındaki imajının nasıl değiştiğine bakmak ilginç olacaktır. O gece meydana gelen olayların bir anda patlak veren olaylar olmasına rağmen, Türkiye siyasetinin Kıbrıs'la resmen ilgilenmeye başladığı andan, yani haziran ayından itibaren, basında çıkan bir dizi kampanyanın bu olaylara ortam hazırladığının altını çizmekte fayda var. Bazı gözlemcilere göre, 1955'ten önce Kıbrıs, sadece iki ülke basını arasında bir tartışma konusuydu ve Türk Devleti adayı bir sorun olarak görmemekteydi.[37] Ankara ya da Atina'daki iktidar karşısında basının böyle bir özgürlüğe sahip olduğunu savunan bu görüşün yanlış olduğuna inanıyorum. Her iki ülkenin basınının da devletin resmî görüşünü hem o yıllarda, hem de günümüzde nasıl hararetli bir biçimde savunduğu göz önünde bulundurulduğunda, 1954 yılında Kıbrıslı Türklerin lehine başlatılan basın kampanyasının Ankara tarafından onaylandığını düşünmeden edemeyiz.[38] Bununla beraber, Türkiye'nin NATO'ya yeni üye olduğu ve Balkan Paktı'nı imzaladığı bir dönemde Menderes hükümetinin, Kıbrıs meselesiyle çok fazla ilgileniyormuş izlenimi yaratmak istemediği de gerçektir. Bu nedenle iktidar, 9 Eylül 1953 ve 9 Eylül 1954 tarihlerinde İzmir'de düzenlenmek istenen Kıbrıs yanlısı mitinglere müsaade etmemiştir.[39]

---

36 Melek Fırat, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s. 22-27.

37 Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesi Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s. 28-38.

38 Yunanistan ve Türkiye'de basın-iktidar ilişkisi üzerine detaylı bir inceleme için bkz. Doğan Tılıç, *Utanıyorum Ama Gazeteciyim. Türkiye ve Yunanistan'da Gazetecilik*, İstanbul: İletişim, 1998.

39 Fahir Armaoğlu, "1955 yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümetleri ve Türk Kamu Oyu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (14) 2-3, 1959, s. 57-61, Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 28.

Hükümetin Kıbrıs olayına karışmaktaki bu çekingen tavrına, bir de giderek kışkırtıcı hale gelmeye başlayan basın kampanyalarının eklenmesi, bunun Menderes hükümetinin bir çeşit ikili oyunu olduğunu düşünmemize sebep olmaktadır. Özellikle *Hürriyet*[40] ve gazetenin efsanevi kurucusu Sedat Simavi Kıbrıs sorununu millî bir dava haline getirmiş ve kamuoyunu alevlendirmeye başlamıştır.[41] Hükümetin olaya karışmamasına rağmen, Kıbrıs'taki Türk davasını savunmak için çok geçmeden farklı dernekler kurulmuştur. 1948'de Ankara'da kurulan Kıbrıs Türk Kültür Derneği'ni, 1952'de yine Ankara'da kurulan Kıbrıs Kulübü'nü ve son olarak İstanbul'da kurulan Kıbrıs Türktür Cemiyeti'ni bunlara örnek gösterebiliriz. Bu son dernek olayların patlamasında çok önemli bir rol oynayacaktır. Hulusi Dosdoğru[42] bu dernekle ilgili olarak şöyle yazıyor:

> " 'Kıbrıs Türktür' Cemiyeti 6/7 Eylül 1955'ten bir süre önce, kurucuları Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) ile Gazeteciler Cemiyeti'nin bazı mensupları arasından seçilerek, gazeteci Hikmet Bil başkanlığında kurulmuştu. Hikmet Bil, ilk Kıbrıs kampanyasını başlatan *Hürriyet* gazetesi kurucusu Sedat Simavi'nin yanında gazeteciliğe başlamıştı. Merkez İdare kurulunda CHP'nin gençlik kollarından üye Orhan Birgit, gazeteci Ahmet Emin Yalman, Kadıköy DP ilçe idare kurulu İl Genel Meclis Üyesi Sedat Bayur, yine Kadıköy Zühtüpaşa Ocağı üyesi ve *Zafer* gazetesi eski Orta Doğu muhabiri ve 'Kıbrıs Türktür' Cemiyeti genel sekreteri Kâmil Önal, Hüsamettin Canöztürk'ten oluşuyordu. 'Kıbrıs Türktür' Cemiyeti kurulduğunda idare kurulu, Fatin Rüştü Zorlu, Mükerrem Sarol ve Fuat Köprülü'nün hazır bulundukları bir toplantıya, Başkan tarafından çağrılıp arkaları sıvazlanmıştı."

---

40 Abdülrezak Altun, "Hürriyet Gazetesinin Yayınlanışı ve İlk Yıllardaki Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık*, 1991-1992, s. 251-270.

41 Simos Vafeiadis anılarında, Sedat Simavi'nin Hürriyet'inin nasıl "programlı bir propaganda" yaptığından bahsetmektedir, Simos Vafeiadis, *a.g.e.*, s. 109.

42 Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul: Bağlam, 1993, s. 21-22.

Derneğin farklı şubeleri DP üyeleriyle doluydu ve 6/7 Eylül olaylarının bir gün öncesinde dernek başkanı, Menderes tarafından Sultanahmet'teki Adalet Sarayı'nın açılış törenine davet edilmişti. Başbakanın Liman Lokantası'ndaki nutku sırasında –ki bu nutuk 1960 ihtilalinin ardından parti yetkilileri yargılanırken söz konusu olayların tetikçisi olarak kabul edilecektir– Hikmet Bil başbakanın hemen yanı başındaydı.[43]

İşte bu yüzden hükümetin Kıbrıs meselesiyle ilgilenmediğini söylemek yanlış olacaktır. İzin verilen gösteriler de vardır. Türk Gençlik Teşkilâtı 14 Aralık 1949'da İstanbul'da, üniversite Gençliği 16 Ocak 1950'de İstanbul'da ve 20 Ocak 1950'de İzmir'de, Türkiye Millî Talebe Federasyonu da 24 Şubat 1951'de Ankara'da mitingler düzenlemiştir. Türkiye Millî Talebe Federasyonu 28 Ağustos 1954'te İstanbul'da da bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıya siyasî partiler, işçi sendikaları ve sivil toplumun diğer temsilcileri katılmıştır.[44]

Hükümetin, 1955'ten önceki bir-iki yıl boyunca süren bu üstü kapalı ilgisi, İngilizlerin Türk hükümetini Başbakan Eden aracılığıyla 30 Haziran 1955'te Kıbrıs'ın geleceği konusundaki üçlü görüşmeye davet etmesiyle açık hale gelecektir.[45] Bu tarihten itibaren Londra'nın desteğini alan Ankara'nın önünde, Rumlara karşı yürüttüğü politikayı sertleştirmek için hiçbir engel kalmayacaktır. Başbakan Adnan Menderes'in 24 Ağustos 1955'te, Türk heyetinin Londra'ya gitmesinden hemen önce Liman Lokantası'nda, parti yöneticileri ve basın mensuplarının yanında yaptığı konuşmaya kulak verelim:[46]

---

43 Hulusi Dosdoğru, *a.g.e.*, s. 23.

44 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 59-60, Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 38.

45 Foreign Office belgelerine dayanan Robert Holland, bu davetin Dışişleri Bakanı Harold Macmillan'ın fikri olduğunu söylemektedir: Dışişleri Bakanı'nın Başbakan Eden'e gönderdiği bir telgrafta şu satırları okuyoruz "The stronger the position the Turks take at the strate, the better will be the result for us and for them", Robert Holland, "Greek-Turkish relations, Istanbul, and British rule in Cyprus 1954-59: some excerpts from the British Public Archives", *Deltio KMS* (1)10, 1993-94, s. 332.

46 Konuşmanın tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, Ankara, Ağustos 1955, s. 170-173.

"...Memleketlerin hudutlarının mutlak ve tek âmil olarak ırkî esasa istinaden, çizilmediği hususunda, bugünkü dünyada yüzlerce misal vermek mümkündür. Aynı zamanda, muayyen bir nüfus topluluğunun, meselâ Kıbrıs'ta olduğu gibi sakin bulunduğu arazi parçası mutlaka falan memlekete ilhak edilmediği takdirde, orada sakin, olanların bedbaht ve felâket içinde olacakları iddiası da hiçbir suretle doğru değildir. Baksınlar, görsünler: Memleketimizdeki Rum vatandaşlarımızla ne derecelere kadar kardeşçe ve hepimiz aynı vatanın çocukları olmak bahtiyarlığı içinde yaşamaktayız.

Bugün tahrikçilerin istinat etmek istedikleri adadaki nüfus sayısının fazlalığı esasını, kendi ifadeleriyle bir hamlede çürütmek mümkündür. Vaktiyle Garbi Trakya için Lozan'da bir plebisit yapılmasını istemiştik. Buna şiddetle itiraz eden Yunanistan olmuştu. O günkü iddia ve delillerini bugün kendilerine karşı kullanmak kolaydır...

Genç bir milletin heyecan kaynağı teşkil edecek bir takım meseleler olabilir. Fakat bunları ve bu heyecanları, başkalarına ve bilhassa kendilerine zarar vermeyecek vadilerde, kendileri, komşuları ve bütün dünya için hayırlı yollarda kullanmak icap eder... Ankara'ya kadar gidildi ve hâdiseler, oralarda asırlardan beri Türklerle yan yana, kucak kucağa yasayan ırkdaşlarının, tarihte misli görülmemiş bir tasfiyesi ile nihayet buldu..."

Bu nutuk, Kıbrıs'taki şiddet eylemlerinin devam etmesi durumunda, Türkiye Rumlarının geleceğini ilgilendiren gizli uyarılar içermektedir.[47] Yunanhlar, Yunan hükümeti, Tahrikçiler, Kıbrıs Rumları, Rum Vatandaşlarımız; bunlardan başka

47 Bana öyle geliyor ki, bu nutuktaki mesaj sadece dışarıya değil; aynı zamanda Türkiye'ye de yönelikti. 1955'te Menderes hükümeti kuvvetten düşmüş, kamuoyu tarafından eleştirilir olmuştu. Ülkenin güvenini yeniden kazanmak ve ciddi sorunlar karşısında tepkisiz kaldığı yönündeki eleştirileri susturmak için, hükümetin birleştirici bir politika etrafında bir fikir birliği yaratmaya ihtiyacı vardı: "Doğrusu istenilirse nutuk memleketin her tarafında hem iyi karşılandı, hem de heyecan yarattı. Zira hükümetin bu konudaki pısırık davranışından herkes bıkmıştı. Menderes Liman Lokantası nutkunu söyleyince muhalefet o konuda bir mütareke ilan etti", Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973. DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, İstanbul: Bilgi, 1991 (1. baskı 1966), s. 141.

Yunanistan Kilisesi, Kıbrıs Kilisesi ve Fener Patrikhanesi; uyarının içeriğini oluşturan unsurlardır. Yetkililer, tüm dünyaya Türklerin Kıbrıs'ın geleceğine kayıtsız olmadığını ispatlamak için kamuoyunun yardımına ihtiyaç duyulacağına inanıyorlardı. Adnan Menderes'in nutkundan iki gün sonra 26 Ağustos 1955'te Londra'da Türk gazetecilerle yaptığı bir basın toplantısında Dışişleri Bakanı şöyle diyecektir:[48] "...Türk efkârı umumiyesi bütün bu vakalarla çok yakından alâkalıdır ve bu mezalim karşısında Türk efkârı umumiyesinin ve hükümetinin ilgisiz kalacağını düşünmek çok hatalı olur...".

Londra'daki konferans günü geldiğinde kamuoyu çoktan hazırlanmıştı. Türklerin Ada'da sayıca azınhk olmasından dolayı, gazetelerin başyazarları hemen Türkiye ve Yunanistan arasında azınlıkları –yani Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumlarını– ilgilendiren diğer sorunları gündeme getirmiştir. Temel tez, Batı Trakya Türklerinin Yunan egemenliğinde ezildikleri ve Kıbrıs Türklerinin de aynı egemenliğe girmeleri durumunda onların da ezilecekleri şeklindeydi: "Batı Trakya'da Türklerin perişan halleri senelerden beri, medeni âlemin gözü önündedir. Yunan zulmünden kurtulmak için, hayatlarını hiçe sayarak, kendilerini nehirlere, denizlere atarak kaçmağa çalışıyorlar. Kaçamayanlar, oralarda her türlü zulme ve mahrumiyete katlanıyorlar... Şimdi Kıbrıs'taki ırktaşlarımız da Yunanlıların eline verildiği takdirde onların da aynı âkıbet ile karşı karşıya kalacaklarına hiç şüphe edilmemelidir".[49]

Basının Batı Trakya Türklerinden bahsetmeye başladığı andan itibaren Türkiye Rumlarının da tartışmaya dahil edildiği açıktır. "Bir buçuk yılda Yunanistan'dan gelen Türklerin sayısı otuz bini buldu. 1923'te altmış bin olan İstanbul Rumlarının sayısı ise doksan bindir".[50] Böylece Türkiye Rumları Kıbrıs meselesine iki şekilde dahil edilmiş oluyordu: Yunanistan'daki Türklerle karşılaştırma yapmak suretiyle ve Patrikhane'nin oynadığı farz edilen rol vasıtasıyla: "Atina ve gözlerini oraya çe-

48 *Ayın Tarihi*, Ankara, Ağustos 1955, s. 174.

49 Ahmed Ihsan, "Akdeniz'de çıban başı", *Hürriyet*, 17.07.1955.

50 *Vatan*, 06.09.1955.

virmiş olanlar diyorlar ki: Kıbrıs'ta 400.000 Rum var, bunlar Türk idaresi altında nasıl yaşarlar? Mukayese yapalım: İstiklâl Harbimiz sonunda Türkiye'de kalmış Rumlarla Yunanistan'da kalmış Türkleri ele alalım, bunlara ne olduğunu, şimdi ne vaziyette olduklarını görelim. Derhal göze çarpıyor ki Yunanistan'daki Türkler, her gün biraz daha fazla eksilmekte, her gün birazı kaçmaktadır. Fakat buradakiler bu lüzumu düşünmeyecek kadar müreffeh bir hayat içinde. Hattâ bazıları, bazı millî davalarımızı Atina'nın görüşü ile ele alacak kadar serbest! Kıbrıs gibi... "[51]

Hikmet Bil, Kıbrıs ve Türkiye Rumları arasında bir benzerlik kurarak, "İstikbâlde adayı İngilizlerden devralınca oradaki Rumlara İstanbul'dakiler gibi iyi muamele edeceğiz" demiştir.[52] İstanbul Rumlarının, istemedikleri halde, Kıbrıs meselesine dahil edildikleri andan itibaren, resmî ağızlar da bunu dile getirmekten çekinmeyecektir. 28 Ağustos 1955'te Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, "Adanın statükosunda yapılacak en ufak bir değişikliğin Lozan muahedesinin tadili ve hattâ feshi zaruretini ortaya çıkaracağını ve bunun neticesi olarak Batı Trakya, On İki Ada ve İstanbul Rumlarının vaziyetinin yeniden gözden geçirileceğini" belirtmiştir.[53]

Yukarıdaki paragraflar doğrudan azınlığı ve azınlığın statüsünü ilgilendirse de, düzenlenen basın kampanyası özellikle Patrikhane'ye ve Patrik Athenagoras'ın şahsına yönelikti. Aslında, aralarındaki hem yapısal hem de kurumsal farklılıklara rağmen, Yunanistan Kilisesi, Kıbrıs Kilisesi ve Patrikhane sanki tek ve yeknesak gibi düşünülmekte, böylece hem kamuoyunun hem de basının beklentileri çelişkili hale gelmekteydi. Resmî olarak Fener Patrikhanesi, Türkiye Rumlarının sadece dinî lideri olarak kabul edilmişti ve yalnızca dinî olaylarla ilgilenip politik olaylara karışmaması beklenmekteydi. Öte yandan Patrikhane'nin, dünyada –özellikle Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasından itibaren– Yunanlılıkla ilgili meydana gelen

51 Ömer Sami Coşar, "Kıbrıs için Konferans", *Cumhuriyet*, 01.07.1955

52 *Hürriyet*, 11.08.1955.

53 *Hürriyet*, 28.08.1955.

olaylara müdahale etmesi istenmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, tüm Rum Ortodoks camiasının hareketlerinden bizzat Patrik'in kendisinin sorumlu tutulması, Kıbrıs meselesiyle tekrar gündeme gelecektir.

Basın Athenagoras'tan, Makarios'a müdahale etmesini ve EOKA'nın Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği eylemleri kınamasını istiyordu.[54] Patrik, basında çıkan yazılara verdiği cevaplarda din ve politikanın birbirinden ayrı tutulması gerektiğini vurguluyor ve söz konusu kiliselerin (Yunanistan ve Kıbrıs kiliseleri) Patrikhane'ye bağlı olmayıp otosefal kiliseler olduğunu belirtiyordu. Patrikhane'nin mesuliyet kabul etmeyen bu tavrı Türk basınını rahatsız edecek ve *Hürriyet* ve *Yeni Sabah* gazeteleri bir basın kampanyası başlatacaklardır. Tüm cumhuriyet tarihi boyunca olduğu gibi, kamuoyu (en azından gazeteler) Türkiye Rumlarının Patrik'in şahsında, Türk Devleti'ne olan sadakatlerini ve millî Türk davalarına bağlılıklarını devamlı olarak ispat etmelerini istiyordu. "Acaba Patrikhane Atina ve Kıbrıs Kiliselerinin faaliyetleri hakkında ne düşünüyor? Her randevu talebimiz, her telefonla müracaatımız maalesef atlatıldı... Bu çekingenlik Fener Kilisesinin tasvibi demek değil midir?".[55]

Patrikhane'nin bu olaylar karşısında suskun kalması, EOKA'nın Türklere yaptığı zulmü üstü kapalı da olsa onayladığı şeklinde yorumlanmaktaydı. *Yeni Sabah* gazetesi yazarı ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyesi Orhan Birgit, Athenagoras'la bir görüşme yapmaya çalışmış, ancak bunu başaramamıştır. "Fener Kilisesi Yeni Sabah'ın neşriyatını cevaplandırmadı. Bu susuş manâlıydı. İtham karşısında sükutun kimlere yakıştığını bilmemize rağmen hüsnüniyetimizi göstermek için suallerimizi cevaplandırmayan, randevu dileklerimizi oyalayan Fener Patrikhanesi'ne bir defa daha müracaatı kararlaştırdık. Bu bizim için sadece gazetecilik değil, Athenagoras ile aynı nüfus cüzdanını taşıyan insanlar olarak bir vatandaşlık vazifesi idi".[56]

Basın bu meseleye bir gazetecilik olayı gibi değil, daha ziya-

54 Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 29.

55 *Yeni Sabah*, 03.07.1955.

56 *Yeni Sabah*, 06.07.1955.

de millî bir dava gibi yaklaşmıştır. Birgit nihayet Patrik Vekili Emilianos tarafından kabul edilmiş ve Emilianos basının çelişkili tavrına dikkat çekerek, "Hem Fener Vatikan gibidir diyorsunuz, hem de Fener Vatikan gibi müstakil olmak istiyor diye yazıyorsunuz" demiştir. Böylece *Yeni Sabah* ile Patriğin vekili arasında başlayan tartışma; bu görüşme hakkında yazılan makaleler ve Emilianos'un bunları yalanlayan açıklamalarıyla alevlenecektir. Buradaki amaç Patrikhane'yi Kıbrıs Türk davasına bağlı olduğunu kanıtlamaya zorlamaktır.[57]

Patrikhane'ye karşı düzenlenen basın kampanyasına kısa sürede Millî Türk Talebe Birliği gibi diğer kuruluşlar da katılmıştır. 20 Temmuz 1955'te düzenlenen bir basın toplantısında birliğin başkanı Nejat Çerman, Athenagoras'a çağrıda bulunarak "Kıbrıslı Ortodoks din adamlarının, Rumları Türk kanı dökmeye çağırması" karşısındaki tutumunu açıklığa kavuşturmasını istemiş ve Athenagoras'ı bu konuyu tartışmak için birliğin lokaline davet etmiştir.[58] Patriğin her zamanki yanıtının ardından birlik, "Patrikhane'yi protokol listesinden silme" kararı almıştır.[59] Patriğin, Patrikhane'nin siyasetle uğraşmayacağı ve "Hükümetin Patrikhane'nin hareketlerini bildiği ve takdir ettiği" yönündeki açıklamasının ardından *Yeni Sabah* gazetesi bu cevabı "gençlerin infialine sebep olan kaba bir cevap" olarak nitelendirmiştir.[60]

Patrikhane üzerindeki baskılar, *Hürriyet* gazetesinin Patrikhane'nin savunma hattını çökertmek için geliştirdiği yeni bir taktik ile biraz daha artacaktır. Gazete, diğer din adamları ve dinî kurumlarla görüşerek onların Kıbrıs olayları ile ilgili açıklamalarını almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ermeni Patriği ve Hahambaşı "teröristleri"[61] tek tek kınamış, böylece Rum Patrikhanesi sıkıntıya düşmüştür.

Türk basınının, azınlık basını ile ilgilenmeye başlaması da

57 *Yeni Sabah*, 14.07.1955.

58 *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, 21.07.1955.

59 *Cumhuriyet*, 24.07.1955.

60 *Yeni Sabah*, 24.07.1955.

61 *Hürriyet*, 25.07.1955.

aynı döneme denk gelir. Kamuoyu, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'm Patrikhane'ye yaptığı ziyareti, *Hürriyet* gazetesinde çıkan ve Sen Sinod Meclisi'nin bir toplantısının özetinin verildiği bir haberden öğrenmiştir.[62] Bunun üzerine vali bir mesaj yayınlayarak ziyaretin kişisel bir ziyaret olduğunu belirtmiş ve hükümetin Patrikhane'yi desteklediği yönündeki görüşe karşı çıkmıştır. Bu cevabın üzerine *Yeni Sabah* Patrikhane'yi entrikacılıkla suçlamıştır.[63] Aynı vesileyle Türk basını azınlıklara bağlı olan diğer kurumlara, özellikle de Heybeliada (Halki) Ruhban Okulu'na saldırmaya başlayacaktır: "Bizi kahretmeğe yeminli papazlar, hep Heybeliada'daki papaz mektebinde okudular".[64]

Ağustos ayının sonlarına doğru, bizzat azınlığın kendisine EOKA "teröristlerine" mali destek sağladıkları iddiaları yöneltilmiş ve pek çok gazetede para tahsilatı ile ilgili makaleler yayınlanmıştır:

> "Fenerdeki Ortodoks Rum Patriği, Türk topraklarından Türkiye'ye kundak mı yerleştiriyor? İstanbul'da yaşamakta olan Rum vatandaşlarımız arasında, sinsice Türk millî menfaatleri aleyhinde çalışanlar mı var? Bu Rum azınlığı, dışarıdan ajanlar vasıtasıyla tahrik mi ediliyor? ... Yunanistan Batı Trakya'daki Türkleri ezerken, mallarına el koyarken, Türk vatandaşı Rumlar bizler kadar hür, bizlerden de müreffeh yaşamışlardır. Türk - Yunan mevzularında sükût eden bu Rumları, dört, beş tahrikçinin tuzağına düşmeyecek kadar zeki biliyoruz, öyle tanıyoruz, öyle tanımağa da devam etmek istiyoruz".[65]
>
> "Şehrimizde bulunan ve Yunanlıların Kıbrıs davasını benimsemeyen bazı Rum vatandaşlar dün polise; Fener Kilisesi ile alâkalı bir ihbarda bulunmuşlardır. İhbarı yapan vatandaşlarımızın iddialarına göre; Fener Kilisesi Metropolitleri, ellerinde makbuzlarla kapı kapı dolaşarak Kıbrıs harekâtı için

---

62 *Hürriyet*, 21.07.1955.

63 *Yeni Sabah*, 24.07.1955.

64 *Vatan*, 01.09.1955.

65 *Cumhuriyet*, 27.08.1955.

büyük ölçüde para toplamışlardır. Tutarı milyonları bulan iane Yunanistan'a kaçırılmıştır".[66]

Bu iddialar Patrik Vekili Emilianos ve İstanbul valisi tarafından hemen yalanlanmıştır.[67] Bu iddiaları yalanlayan beyanların bir diğeri de, İstanbul milletvekili ve azınlık üyesi Aleksandros Hacopulos tarafından yapılacaktır:

> "Kıbrıs meselesinde bütün Rum vatandaşların kanaati hükümetimizin bu hususta düşünce ve kanaatlerinin aynıdır. Gazetelerde burada Patrikhane tarafından Rum vatandaşlardan para toplanıp Kıbrıs davası için Yunanistan'a gönderildiği yazılmıştır. Müdafaa-i nefis mukaddestir. Bu haberi verenleri ispata davet ediyorum. İstanbullu Rumlar arasında böyle biri çıktığı takdirde kendisine en ağır cezanın verilmesine ben tavassut edeceğim. Fakat ispat edilmediği takdirde ki kanaatim tamamı ile bu merkezdedir, o zaman kendilerini müfteri ve vatandaşlar arasına fesat karıştıran insanlar olarak vasıflandıracağım... ahenk içinde ve kardeşane yaşayan bu vatandaşlar arasında bu gibi yalan ve yanlış fikir ve haber yayanlar herhalde bir politika oyunundan başka bir maksat takip etmiyorlar... Patrik Athenagoras bir Türk dostudur ve Türk dostu olarak memleketimize gelmiş bulunmaktadır. Bugüne kadar olan tavrı hareketi bunun aleyhinde değildir. Kendisi yalnız dinî bir reis olduğu için politika işlerinden uzak kalması ve Kıbrıs meselesinde müdahale etmemesi tabiidir".[68]

Patrikhane ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun ardından, vakıflar da Kıbrıs Rum davasına destek vermekle suçlanacaktır.[69] Basın, ağustos ayı boyunca Türk kamuoyunu "kızıştırmıştır". Basımn tahrikleri o raddeye varmıştır ki, gazetelerden öğrendiğimiz kadarıyla, patrik Eminönü'nde saldırıya uğrayacaktır.[70]

---

66 *A.g.e.*

67 *Cumhuriyet*, 28.08.1955.

68 *A.g.e.*

69 *Hürriyet*, 05.09.1955.

70 *Yeni Sabah*, 10.08.1955.

Türk davasını açıkça desteklememekle suçlanan bir diğer azınlık kurumu da İstanbul'un Rum basını olmuştur. "Şehrimizde 'Türk vatandaşı' Rumlar tarafından çıkartılmakta olan Rumca gazeteler, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilemeyeceğini kat'i bir ifade ile açıklayan Başbakan Menderes'in nutkunu yayımlamakla iktifa etmişler, fakat bu görüşü tasvip ettiklerine dair tek bir satır yazmamışlardır."[71] "Emvros Londra Konferansına giden Türk heyetinin müdafaa edeceği tezi, kendisinin de haklı bulup bulmadığını nedense açıklamamaktadır."[72]

Azınlık gazetelerinde çıkan yazılarla en fazla ilgilenen gazete *Cumhuriyet* gazetesi olmuş, hatta gazete, azınlık basınının Yunan basınında çıkan makaleleri yayınlayarak Türk davasını açıkça savunmadığını göstermek için "Yunan ve Rum basınında Kıbrıs Dâvası" adını taşıyan özel bir sütun bile oluşturmuştur.[73] Rum gazetelerinde rahatsızlık uyandıran bu "göz hapsi", azınlık gazeteleri ile *Cumhuriyet* arasında yeni bir polemik yaratacaktır. *Eleftheri Foni, Cumhuriyet* gazetesini Türk halkını bölmekle ve Rumlarla ilgili yanlış bir izlenim yaratmakla suçlayacak ve *Cumhuriyet*'e ithafen "Başka hangi dava için mücadele etmemizi istiyor? Çinliler için mi?" şeklinde bir soru yöneltecektir.[74] Azınlık gazetelerinin tavrı Kıbrıs Türktür Cemiyeti tarafından da kınanmıştır. Cemiyet başkanı H. Bil "İstanbul'da münteşir bâzı Rumca gazete ve mecmuaların, şerefli Türk milletine mensup bulunmaları haysiyetiyle, dâvamızı savunacak yerde susmayı tercih ettikleri ve bilâkis sadece Atina Radyosu-

71 *Cumhuriyet*, 27.08.1955.

72 *Cumhuriyet*, 28.08.1955.

73 Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 33-34.

74 *Eleftheri Foni*, 04.09.1955. Türk gazetelerinin Rum basım aleyhinde başlattıkları kampanya karşısında en açık ve en sert tepkiyi bu haftalık gazete vermiş ve bu kampanyayı "Rum karşıtı histeri" olarak nitelendirmiştir, *Eleftheri Foni*, 28.08.1955. Gazetenin açık sözlülüğü ile tanınan başyazarı yapılan suçlamaları "tamamen hayal ürünü olan spekülasyonlar" olarak nitelendirmiştir, a.g.e. Öte yandan *Emvros*'un 29.08.1955 tarihli manşeti "arketa" (yeter) şeklindedir. Aynı gün *Eleftheri Foni* İstanbul Rumları için adalet talebinde bulunmuştur: "To dikaio gia tin Romiosyni", *Eleftheri Foni*, 29.08.1955.

nun ve Yunan basınının tahriklerine sütunlarında yer vermekte bulundukları Cemiyetimiz Merkezinin dikkatini çekmiştir"[75] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

Rum karşıtı gösterilerin başlaması

Yaratılan bu gerginliğin etkileri çok geçmeden sokaklara da sıçrayacaktır. 26 Ağustos 1955'te, yani Londra Konferansı'nın başlamasından bir gün önce, "galeyana gelen" bazı "Türk gençleri" *Apoyevmatini* gazetesi binasının önüne gelerek protestoda bulunmuşlardır. Bu gençler ellerindeki *Apoyevmatini* nüshalarını parçalayarak etrafa saçmışlardır.[76] Bu olay daha sonra meydana gelecek olayların habercisi niteliğindedir.[77]

Yapılan propagandalar, başbakanın yukarıda bahsedilen 24 Ağustos 1955 tarihli nutkuyla daha da büyümüş ve resmî bir meşruiyet kazanmıştır. Popülist basın ile siyasî yetkililer arasında kurulan bu birliğe muhalefetin zayıflığı da eklenince, Yunanlılıkla ilgili olan her şeye karşı çıkan millî bir birlik kurulmuş olacaktır.

Ağustos ayının sonlarına doğru, Rumların 28 Ağustos 1955'te Kıbrıs'ta Türklere katliam yapacağına dair yayılan söylentiler basında geniş yer bularak kamuoyunu daha da kızıştıracaktır. Bu söylentilerin yayınlanmasının ardından, bir gün içerisinde toplam bin kişi Kıbrıs Türktür Cemiyeti lokaline giderek, Kıbrıs'taki Rumlarla savaşmaya gidebilmeleri için kendilerine yardım edilmesini isteyecektir.[78] 31 Ağustos'ta Londra Konferansı sırasında *Vatan* gazetesi "yaklaşık 25 bin kişinin" Kıbrıs'a gitmek için talepte bulunduğunu yazmıştır.[79] Bu söy-

75 Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 34.

76 *Akşam*, *Vatan*, 27.08.1955.

77 Türk tarihinde "galeyana gelmiş gençlerin" bir gazeteye saldırıda bulunması ilk kez gerçekleşen bir şey değildir. On yıl evvel, basında çıkan aynı tip provakasyonlar ve tartışmaların ardından gençler, komünist eğilimli olmakla suçlanan *Tan* gazetesine saldırmışlardır, Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul: Belge, 1987, s. 304-322.

78 *Cumhuriyet*, 18.08.1955.

79 *Vatan*, 31.08.1955.

lentilere en kışkırtıcı yanıt Hikmet Bil'den gelmiştir: "Bu harekete verilecek cevabın çok kısa olması lâzım! İstanbul'da çok Rum var...".[80] Yine aynı Hikmet Bil, *Hürriyet*'te yazdığı yazısma "İçimizdeki Şeytanlar" şeklinde, daha açık olamayacak bir başlık atmıştır.

Yunan basınında İmroz, Bozcaada ve Doğu Trakya'ya yönelik yayılmacı bir basın kampanyası başlatılmış, buna cevaben *Vatan* gazetesi de, Batı Trakya ve On İki Ada için benzer bir kampanyaya girişmiştir.[81] Aynı esnada İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği de "Kıbrıs'la alâkalı olarak, memleketimizde bulunan Yunan tebaalı Rumların durumu" hakkında bir beyanname hazırlamaktaydı.[82] Eylül ayı başında, basında gençlerin İstanbul'da bazı duvarlara "Kıbrıs Türktür" yazdığına dair haberler çıkıyordu.[83] Gazeteler şehirde Rumlarla "Türk gençleri" arasında yaşanan kavga ve tartışmaları aktarıyordu. Örneğin 22 Ağustos'ta Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyeleri Beyoğlu'ndaki dükkânlara afişlerini asmış, bir kuyumcuda çalışan Yunan uyruklu Cenyo Mordo'nun afişleri asmayı reddetmesi üzerine bir tartışma yaşanmış ve Mordo polis tarafından yakalanarak hakkında tahkikat başlatılmıştı.[84] Bu olay hakkında yorum yapan Hikmet Bil şöyle yazıyor: "Bre palikarya, Yunanistan'daki ırkdaşlarının açlıktan nefesleri kokarken ve başka diyarlara habire göçerken, sen aramızda lütfen karnını tıkabasa doyurduğuna şükredecek yerde, bir de utanmadan 'Ya sonra konsolos ne der?' diyorsun. Yunan konsolosu sanki Beyoğlu kaymakamı..."[85]

Sokaklardaki gerginlik yavaş yavaş gizli bir şiddete dönüşmekteydi. Malûl Gaziler Günü dolayısıyla Taksim Meydanında düzenlenen bir törenin ardından kalabalık bir grup İstiklal

80 *Hürriyet*, 25.08.1955.

81 Foti Benlisoy, *a.g.m.*, s. 35.

82 *Hürriyet*, 02.09.1955.

83 *A.g.e.*

84 *Hürriyet*, 23.08.1955, "Türkiye'de ekmek parası kazanan Yunanlı bir işçinin küstahlığı".

85 *Hürriyet*, 25.08.1955, "İçimizdeki Şeytanlar".

Caddesi'nden Tünel'e doğru yürüyüşe geçmiştir. Bu yürüyüş gerçekten de, büyük gösterinin öncesinde yapılan bir prova niteliğindedir. Beyoğlu'nun Rum esnafı kendilerini tehlikede hissederek dükkânlarını kapatmış, ancak herhangi bir olay meydana gelmemiştir. Bu korku Türk basınında alaylı bir şekilde ele alınacaktır. *Cumhuriyet* olayı "Beyoğlu'nda dünkü gülünç hadise" başlığıyla vermiş,[86] *Hürriyet* ise Rum *Emvros* gazetesi bürosunun tahrip edileceğinden korkarak polisi arayan şehir meclisi üyesi Dr. Fedon Skuros'u "polisi fuzuli yere" meşgul etmekle suçlamıştır.[87] Bunun üzerine Fedon Skuros, davranışının sebebini haklı çıkartmak için bir beyanatta bulunmuştur:

> "Ben üniversite gençlerinin toplanarak Rumca gazeteleri basacakları hakkında bir havâdis duydum. Buna en ufak ihtimal bile vermedim ama her ihtimale karşı polise bildirdim... İstanbul'da bulunan Ortodoks vatandaşlarımız, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla iftihar ederler. Kıbrıs davâsında Ortodoks vatandaşların hepsi Türk vatandaşları ile aynı zihniyeti taşırlar... Patrik filân vız gelir bana, o sadece ruhanî reistir. Bâzı ukalâlar çıkabilir. Ben böylelerini bilmiyorum ama onlar sıfırdırlar. Başvekilimiz Adnan Bey'in son beyanatında söylediği gibi 'Kıbrıs Türktür'."[88]

Bu açıklama Rum gazeteleri ile Türk gazeteleri arasında yeni bir polemiğin doğmasına sebep olmuştur. *Emvros*, Patrikle ilgili sözlerinden dolayı Skuros'u eleştirerek kendisini "daha samimi" olmaya çağırmış ve "Bizim temsilcilerimiz vardır ve onlar vatanlarını ve Kiliselerini severler"[89] demiştir. Öte yandan Türk gazeteleri ise *Emvros*'u Fedon Skuros'un sözlerini desteklememekle suçlamıştır.[90] Gazeteler *Emvros*'a "millî vicdanın müşterek bir heyecanla coştuğu şu sırada hiç olmazsa,

86 *Cumhuriyet*, 27.08.1955.

87 *Hürriyet*, 27.08.1955.

88 *Yeni Sabah*, 27.08.1955.

89 *Emvros*, 29.05.1955.

90 *Cumhuriyet*, 30.08.1955.

bu münafık duygularını içlerinde saklamak edebini göstersinler"[91] çağrısında bulunmuştur.

Londra Konferansı'mn başlamasıyla beraber, İstanbul'daki gerginlik doruk noktasına ulaşacaktır. Öyle ki, polis kiliselerin bulunduğu ve Rumların yoğun olarak yaşadığı semtlerde önlem almak zorunda kalacaktır.[92] Aslında, İstanbul'un her mahallesinde, tıpkı Beyoğlu[93] ya da Büyükada'da[94] olduğu gibi, Türk ve Rum gençleri arasında kavgalar çıkmaktaydı. Türk gazetelerine göre Rumlar gereksiz bir paranoya içindeydi: "... şehrimiz Rumlarından bazılarının birtakım yersiz telaşlara kapılarak dükkânlarım mutattan evvel kapattıkları görülmüştür. Polis bu yersiz korkuyu gidermek için bazı tedbirler almıştır...".[95]

30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarında bazı evlerin pencerelerinde Türk bayrağı asılı olmadığını gören "gençler için için kaynamaya başlamışlardır".[96] Bir hafta sonra meydana gelecek olan olayları anlayabilmek için, bu sembolik bayrak asma olayını göz ardı etmemek gerekir. Gerçekten de 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece en çok kullanılan slogan "Bayrak Asm, Bayrak Asm" olmuştur.[97]

Zafer Bayramı basına, o anki durum ile Kurtuluş Savaşı yıllarını mukayese etme imkânını sunmuştur. Kutlamaları izleyen günler boyunca meydana gelen pek çok olay, daha ciddi bir olayın yaklaşmakta olduğunun habercisidir. Teşvikiye'de bir duvardaki "Kıbrıs Türkür" yazısını silen bir Rum genci polis tarafın-

---

91 *Zafer*, 01.09.1955. "Bozguncular".

92 *Hürriyet*, 02.09.1955.

93 *Hürriyet*, 29.08.1955.

94 *Akşam*, 29.08.1955.

95 *Hürriyet*, 30.08.1955.

96 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle şehirde ışıklandırma yapılmıştır. "Bu arada Hilton otelinin ve Fener Patrikhanesi'nin de karanlığa gömülmüş oldukları, sanki bu bayramla hiç alâkaları yokmuş gibi tenvirat yapmadıkları gazetemize yapılan müteaddit telefonlarla öğrenilmiştir", *Hürriyet*, 31.08.1955.

97 Bu satırların yazıldığı tarihte (Mayıs 2007), bayrak gene Türkiye'de dışlayıcı bir sembol haline gelmiş, bayraklı gösteriler ülkenin her yerini sarmıştı. Pencerelerine bayrak asmayan ailelere gene kötü gözle bakılmaya başlanmıştı.

dan yakalanmıştır.[98] Aynı gün "Bir Rum kadını Türklüğe hakaretâmiz sözler sarf ettiğinden dolayı mahalle halkı tarafından dövülmüştür".[99] İstanbullu bir grup genç, azınlık basınım protesto etmek için bazı Rumca gazeteleri yakmıştır.[100] Heybeliada'da bir Rum gazinosunun Rumca el ilanları dağıtması "ada gençleri arasında infial uyandırır" ve gazino sahibi ile gençler arasında "şiddetli bir münakaşa" yaşanır.[101] 5 Eylül akşamı Fener'de bir Rum genciyle bir Türk genci arasında çıkan kavga karakolda sonlanmıştır. Bu kavganın ardından kalabalık bir grup Patrikhane'nin önünde toplanarak Patrikhane duvarına Türk bayrağı ile süslü ve üzerinde "Kıbrıs Türktür" yazılı bir levha asmıştır. Yine 5 Eylül akşamı İstiklal Caddesi'nde yürüyen bir grup "Kıbrıs Türktür, Türk Kalacaktır" şeklinde bağırmaya başlayacaktır. Bir anda büyüyen kalabalık Rum esnaf arasında panik yaratacak, esnaf dükkânlarını aceleyle kapatacak, ancak kalabalık polis tarafından dağıtılacaktır.[102] Şişli belediye otobüsünde "yüksek sesle Rumca konuşan" iki kişi otobüste bulunan bir yüzbaşı tarafından dövülecektir. Ada vapurunda Rumca şarkı söyleyen bir grup genç, diğer vapur yolcuları tarafından zorla susturulacaktır.[103] Şişli'de Stavro Markopulo adlı bir Rum "Türk bayrağına ve hükümet erkânına dil uzatmak küstahlığında bulunacak" ve civarda bulunanlar tarafından linç edilme tehlikesi atlatacaktır.[104]

6/7 Eylül 1955 gecesi[105]

Tüm bu olaylar ve daha niceleri, 6 Eylül 1955 tarihine gelindiğinde İstanbul'daki gerginliğin had safhaya ulaşmış oldu-

98 *Vatan*, 04.09.1955.

99 *A.g.e.*

100 *Vatan*, 05.09.1955.

101 Hürriyet, 06.09.1955

102 *A.g.e.*

103 *A.g.e.*

104 *A.g.e.*

105 Konu hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

günu göstermektedir. 6/7 Eylül 1955 gecesi meydana gelen olaylarla ilgili yazılar yazan ve bu konuyla ilgilenen tüm gözlemciler, olayların meydana gelmesinden *İstanbul Ekspres* gazetesini sorumlu tutmaktadırlar. Bu gazete 6 Eylül akşamı Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bombalı bir saldırı düzenlendiğine dair (asılsız) bir haber yayınlamıştır. Olayların patlak vermesinde *İstanbul Ekspres*'i ana sorumlu olarak gören bu gözlemciler, İstanbul'da iki aydan uzun zamandır devam etmekte olan gizli şiddet havasını gözden kaçırmaktadırlar. Gazetede çıkan bu haberin olayların tetikçisi olduğu tabii ki bir gerçektir ancak neredeyse hiç kesintiye uğramamış olan bu genel şiddet havası da unutulmamalıdır.[106] 6 Eylül gecesi doruk noktasına varan bu havanın yaratılmasında popülist basın özel bir rol oynamıştır. Aslında bu dönem, Türkiye'de basının gerçek anlamda halka ulaştığı dönemdir.[107] Gazetelerin fiyatları düşmüş, tirajlar artmış, reklamlar yaygınlaşmış ve gazete okumak artık seçkin entelektüellerin tekelinden çıkmıştır.[108] Yeni doğmakta olan "çoğulcu" Türk basını Kıbrıs meselesinden istifade edecek ve "sorumlu gazetecilik" adına bu meseleyi büyütüp biçimlendirecektir.[109]

Yine de 6/7 Eylül olaylarının çıkmasında tüm sorumluluğu Türk basınına yüklemek yanlış olacaktır. Belirleyici rol oynayan başka aktörler de vardır: Patrikhane mercilerinin şüphe

106 "Türk politikasında da, Türk basınında da Kıbrıs sorununu ilk ortaya atıp yalazlandıran Sedat Simavi'dir. Kıbrıs sorunu Türk toplumunun ortasına, sanki Sedat Simavi'nin fırlattığı büyük bir göktaşı gibi birdenbire düşmüştür" Aziz Nesin, *Salkım, Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul: Adam, 1987, s. 15.

107 Karl Deutsch kitle iletişim araçlarının gelişiminin 19. ve 20. yüzyıllarda milliyetçiliğin yaygınlaşmasına nasıl katkıda bulunduğunu göstermiştir, Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge: M.I.T. Press, 1966 (1. baskı 1953).

108 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim, 1992, s. 68-77, Ali Gevgilili, "Türkiye'de Basın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim, 1983, s. 220.

109 Sorumsuz gazetecilik kavramının Türk-Yunan ilişkilerinde ne gibi yıkıcı sonuçlar doğurduğunu görmek için bkz. Doğan Tılıç, *Utanıyorum Ama Gazeteciyim. Türkiye ve Yunanistan'da Gazetecilik*, İstanbul: İletişim, 1998.

uyandırıcı bir şekilde hiçbir şey yapmamış olduğunu söylemek abartı olmaz. Athenagoras, Olivier Clément'ın kendisiyle yaptığı mülakatlarda Türkiye'nin durumunu anladığını ve Makarios'un tavrına karşı olduğunu birkaç kez tekrarlamıştır.[110] Bu mülakatların, Makarios'un eylemlerinin Türkiye'deki Rum cemaat için 1955 ve 1964'te dramatik sonuçlar doğurmasının ardından, yani 1964'ten sonra yapıldığını belirtmekte fayda var. Bu şartlar altında, Athenagoras'ın olaylarla ilgili yaptığı geriye dönük yorumlar, aynı zamanda birer özeleştiri niteliğindedir.[111]

Kıbrıs meselesinin içinde yer alan üç devletin de –yani Büyük Britanya, Yunanistan ve Türkiye'nin– araçsalcı bir tavra sahip olduğunu belirtmekte fayda görüyorum. 1954 ve 1955 yıllarına ait İngiliz arşivleri, *Foreign Office*'in, yürüttüğü politikanın sonuçlarını umursamadığını göstermektedir. Bu politika, Ada'da Türk milliyetçiliğini teşvik etmek ve Türkiye'nin olaya olabildiğince geç dahil olmasını sağlamak şeklindeydi.[112]

Yunanistan'da durum, her türlü hileye müsait bir haldeydi. 19 Kasım 1952'de yapılan seçimlerde Mareşal Papagos'un partisi, *Vouli*'de (parlamento) büyük bir çoğunluk elde etmişti. Papagos, dönemin Yunan politikacıları arasında *enosis*'i en çok isteyen politikacıydı.[113] Öte yandan, Kıbrıs meselesi Yunanistan'da ilk kez bir hükümet programında yer almaktaydı.[114] Makarios 1953'te Birleşmiş Milletler'e Kıbrıs'taki durumla ilgili

110 Olivier Clément, *Dialogues avec le Patriarche Athénagoras*, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1969, s. 100.

111 Patriğin Kıbrıs meselesindeki tavrı ile ilgili daha detaylı bir inceleme için bkz. Bernhard Ohse, *Der Patriarch Athénagoras I von Konstantinopel: Ein Oikoumeisher visionär*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968, s. 143-158.

112 Bu konuda bkz. Robert Holland, "Greek-Turkish relations, Istanbul, and British rule in Cyprus 1954-59: some excerpts from the British Public Archives", *Deltio* KMS (1)10, 1993-94, s. 327-365.

113 Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve Büyük güçler*, İstanbul: Der, 2000, s. 8.

114 Theodore Coloumbis, *Greek Political Reaction to American and Nato Influences*, New Haven: Yale University Press, 1966, s. 73.

bir muhtıra sunmuş ve Yunanistan'dan Kıbrıs'ı bu çerçevede desteklemesini istemiştir.[115] Bununla beraber İngiliz-Yunan ilişkileri, Papagos'un tüm çabalarına rağmen 1953 yılında giderek daha da gerginleşmiştir. Papagos 1953 yılı Eylül ayında İngiliz Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmenin ardından, İngilizlerin Kıbrıs davasına destek vereceği yönündeki umudunu yitirmiştir.[116] İşte bu andan itibaren Yunan hükümeti Makarios'la açıkça ittifak yapmaya başlamıştır. Makarios ve Papagos 1954 Şubat ayında,[117] olayı beraber Birleşmiş Milletler'e götürmek amacıyla bir görüşme yapmıştır. 1 Nisan 1955'te EOKA'nın Kıbrıs'ta eylemlerine başlamasından itibaren, Yunanistan'da millî bir fikir birliğinin oluşmuş olduğunu tahmin etmek çok da zor değildir.

Türk yetkililer ise, Kıbrıs meselesinin içinde tam olarak yer aldıklarını anladıkları andan itibaren, kendilerini çok rahatsız bir durumda bulmuşlar ve Türkiye'nin Ada'ya daha önce neden kayıtsız kaldığını açıklamakta güçlük çekmişlerdir. 1950'de Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın "*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur...*"[118] şeklindeki beyanını düzetmek kolay olmayacaktır. Yunanistan, Türkiye'nin bu olaya yapay olarak taraf olduğunu ve gerçekte Türk kamuoyunun bu meseleyle ilgilenmediğini savunuyordu.[119] 27 Ağustos 1955'te Londra Konferansı'nın başlamasıyla beraber, Türk yetkililerinin en zor işi, uluslararası kamuoyuna Kıbrıs'ın Türkiye için millî bir dava olduğunu kanıtlamak olacaktır.[120] Bu amaçla Dışişleri Bakanı Zorlu, Londra'da bulunan Kıbrıslı Türkleri, 4 Eylül 1955'te Türk tezini destekleyen bir miting düzenlemeye

---

115 Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

116 Robert Stephens, *Cyprus: A Place of Arms*, New York: Praeger, 1966, s. 135.

117 Stephen Xydis, "Toward Oil and Moil in Cyprus", *Middle East Journal*, 20 (2), 1966, s. 1-19.

118 Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1963, s. 20.

119 Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in iflası*, İstanbul: Öteki, 1998, s. 55.

120 Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge, 1990, s. 75.

çağırmıştır.[121] İki gün sonra başbakan ve cumhurbaşkanı, İstanbul valisi ile Beyoğlu'nda öğle yemeği yerken Atatürk'ün doğduğu eve saldırıda bulunulduğu haberi gelmiş,[122] bunun üzerine başbakan haberin devlet radyosundan duyurulmasını istemiştir.[123] Sonuçta gizli olan bu bilgi, *İstanbul Ekspres* gazetesinin o dönemki başyazarı olan Gökşin Sipahioğlu'nun inisiyatifinde kullanılmıştır. Gazetenin sahibi ve Demokrat Parti'ye yakınlığıyla tanınan Mithat Perin'in de onayıyla *İstanbul Ekspres* saat 16.00 sularında ilk özel baskısını yapmıştır.[124]

Takip eden saatlerde, kalabalığın yoğun ilgisi üzerine bu özel baskı yeniden basılarak İstanbul sokaklarında dağıtılmıştır. İlk özel baskının birinci sayfasında saldırı olayıyla ilgisi olmayan haber ve bilgiler vardır. Bu olayla ilgili bilgiler ve mülakatlar gazetenin ancak ikinci sayfasında yer almıştır. Özellikle Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri ile yapılan mülakattan bahsedebiliriz:

Gökşin Sipahioğlu'na göre,[125] hükümetle işbirliği yaptıkları suçlamalarına rağmen, olayla ilgili haberin gazetenin ikinci sayfasında yer alması, *İstanbul Ekspres*'in bu saldırıdan daha

---

121 *Vakit* gazetesi, Londra'da düzenlenen mitingde ellerinde ay-yıldızlı bayraklar taşıyan 5 bin kişinin 'Kıbrıs Türktür ve Türk kalacaktır' şeklinde slogan attığını yazmaktadır, *Vakit*, 05.09.1955. Bazı kaynaklar mitinge katılanların Kıbrıslı Türkler değil, Türk vatandaşı olan kimseler olduğunu belirtmektedir, *Türkiye'nin 75 Yılı*, İstanbul: Tempo, 1998, s. 130.

122 Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955. Yassıada 6/7 Eylül Davası*, İstanbul: Bağlam, 1995, s. 74.

123 6 Eylül 1955'te radyoda 13.00 haberlerinde yayınlanan metin şöyledir:

"Selanik'te menfur bir tedhiş hadisesi: Atina: Hususi muhabirimizden

Selanik'te Aziz Atatürk'ün doğduğu ev ile Türk Konsolosluğu binası arasında bahçede saat gece yarısını dört geçe bir bomba patlamış ve bu infilak neticesinde Aziz Atatürk'ün doğduğu evin pencereleriyle Konsoloshanenin camları hasara uğramıştır. İnfilak esnasında insanca zayiat olmamıştır.

Yunan polisi tahkikata başlamış ve daha sıkı emniyet tedbirleri almıştır. 5 şüpheli şahsın tevkif edildiği bildirilmektedir. Yunan hükümeti meydana gelen hasarı ödeyeceğini söylemiştir. Yunan Dahiliye Vekili basına verdiği beyanatda 'bu işi hakiki bir Yunanlının yaptığını zannetmiyorum' demiştir", Demirer, *a.g.e.*, s. 412.

124 *İstanbul Ekspres*, 06.09.1955, ikinci baskı.

125 23. 01. 2001 tarihinde Gökşin Sipahioğlu ile Paris'te yapılan mülakat.

önce haberdar olmadığının kanıtıdır.[126] Gazetenin sonraki baskılarının birinci sayfaları ise sadece bu olaya ayrılacaktır.

Sipahioğlu'na göre saat 17.00'ye doğru basılan ikinci baskıdaki haber başlıkları şöyleydi:

> "Atamızın evi bomba ile hasara uğradı."
>
> "Sabaha karşı vuku bulan bu menfur hadise infial uyandırdı."
>
> "Yunan sansürü haberi hayli zaman gizli tuttu."
>
> "Gençlik: 'Dikkat!... Bir damla bardağı taşırmamalıdır' diyor."
>
> "Atamızın evi civarında patlayan bomba hadisesi nefretle karşılandı."
>
> "...Fakat kendisi [gençlik] için aziz varlıkların hatırasına dil ve el uzatmak, onları tahrip etmek küstahlığında bulunanlara gerekli cevabı vermekten de bir an gecikmeyecektir..."
>
> "Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin Genel Sekreteri dedi ki:
> 'Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalı ödeteceğiz' Cemiyet, hadiselerin inkişafına göre yeni ve mühim açıklamalar yapacak."

"Sıcak" haber ve beyanlarla dolu olan gazetenin binlerce nüshası birkaç saat içinde tükenmiştir. Kimilerine göre dağıtılan nüsha sayısı 300 binlere ulaşmıştır.[127] *İstanbul Ekspres* sahibi Mithat Perin'in verdiği rakam ise 150 bindir.[128] Bununla beraber, yaptığımız mülakatta Gökşin Sipahioğlu, sınırlı teknik koşullar, kağıt yokluğu,[129] dağıtımın zor olması, İstanbul'un o dönemki nüfusu ve düşük okuma-yazma bilme oranı göz önünde bulundurulduğu zaman, bu rakamın 30 bini geç-

126 Veli Yılmaz, *Gündem*, 06.09.1992, "İstanbul'u Sarsan iki gün: 6/7 Eylül", yazar, gazetenin bir gün önce basıldığını ileri sürmektedir.

127 Demirer, *a.g.e.*, s. 74.

128 *A.g.e.*, s. 371.

129 Kağıt yokluğunun Türk basını için sürekli bir sorun olduğu doğrudur, bu konuda bkz. Murat Güvenir, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Basınının Kağıt Sorunu", *Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık*, 10, 1988, s. 89-98.

miş olamayacağına dikkat çekmiştir. Sipahioğlu, haberin radyoda yayınlanmasının hemen ardından Mithat Perin'i arayarak yeni bir baskı yapmak için kendisinden izin istediğini belirtiyor. Mithat Perin ilk başta gazetenin bu kadar satacağına inanmadığı için isteksiz davranmış olsa da, sonunda izni vermiş ve yeni baskılar çıkmıştır. Sipahioğlu, sansasyona sebep oldukları iddialarına karşı kendisini savunurken, bu iddialarda bulunan kişilerin söz konusu gazeteyi görmeden böyle iddialarda bulunduklarını, zira gazetenin manşetinde, meydana gelen hasarın hafif olduğunun belirtildiğini söylüyor. Gazetede Atatürk'ün evinin çarpıtılmış bir resmine yer vererek geniş kitlelere ulaşmaya çalıştıkları iddialarını da haklı olarak çürüten Sipahioğlu, gazetesinin o nüshasının, o geceki olaylara sebep olan bir kıvılcım gibi kullanılmasından da üzüntü duyduğunu belirtmiştir.

Bu gazete satışa çıktığı andan itibaren çark dönmeye başlayacaktır. Saat 18.00 sularında gençler Taksim Meydanı'nda toplanmaya başlar. O sırada Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar hâlâ İstanbul'dadır. Olayların öncesinde İstanbul valisi Patriği arayarak endişelenecek bir durum olmadığını belirtecektir.[130]

Bundan sonra meydana gelen olaylar; olaylara karışan ve olayları izleyen farklı kişiler tarafından aktarılmıştır. Topladığımız bilgiler dört farklı kaynaktan gelmektedir:

– Mağdurlar: başka bir deyişle Rumlar ve o gece maddi hasara ya da fiziksel şiddete uğrayan diğer kişiler.

– İzleyiciler: olaylar esnasında İstanbul, İzmir ya da Ankara'nın bazı semtlerinde olmalarına rağmen olaylara karışmayan ya da olaylar nedeniyle herhangi bir zarara uğramayan Türkler ya da azınlıklar.

– Sorumlular: olayların meydana geldiği dönemde şu veya bu şekilde bir sorumluluk sahibi olan kişiler.

– Son olarak da, onları saklayarak ya da onlara destek olarak mağdurlara yardım ettiklerini anlatanlar.

130 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, a.g.e., s. 76.

Şöyle bir tespitle başlayalım: günümüzde bu olayların "kötü" olaylar olduğuna dair geniş bir görüş birliği hakimdir. Türkler arasında, bu olaylara geçerli bir mazeret bulmaya yönelik bir eğilim olmakla beraber,[131] tanıkların hiçbiri olayların kabul edilebilir olduğunu söylememektedir. Bu "makul" tespit bizi ikinci bir tespite götürmektedir: elimizde olaylara karışan, kırıp döken, yağmalayan ya da bu olayları destekleyen kişilerden hiçbirinin tanıklığı bulunmamaktadır. Bu yüzden bize olayların "iç yüzünü" anlatabilecek; yağmalama ve talan olaylarına karışmış kişilerin bunu yapmaktaki amacının ne olduğunu söyleyebilecek bir kaynağımız bulunmamaktadır. Bir istisna hariç: olayların başladığı sırada rastlantı eseri Taksim Meydanı'nda göstericilerin tam ortasında bulunan Ermeni kökenli Nubar Terziyan'ın hatıraları,[132] bu öfkeli binlerce kişinin ruh hali hakkında bizlere ipuçları sunmaktadır. Bu konuya geri döneceğiz.

Bütün bu tanıklıkların arasında iki tanesi, yazarlarının kişiliği sebebiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunların ilki Hulusi Dosdoğru'nun yazdığı *6/7 Eylül Olayları*'dır. Bu kitap dönemin hükümetinin olayların öncesindeki, esnasındaki ve sonrasındaki tutumunu kınamaktadır. Dosdoğru, Menderes hükümetinin bu olayları örgütlediğini ve olayları kışkırttığını söylemekte, hükümetin olaylar meydana geldiği sırada hareketsiz kaldığını ve sonuçta meydana gelen felaketin büyüklüğü karşısında kendi sorumluluğundan sıyrılmak amacıyla suçu kasıtlı olarak komünistlere attığını belirtmektedir. Dr. Hulusi Dosdoğru, olayların ardından tutuklanan ve aylarca hapis yatan bu "fişlenmiş" düzinelerce komünisttten biridir.[133] Bu yüzden Dosdoğru'nun aktardıkları pek çok açıdan değerli bilgilerdir (öncelikle 6/7 Eylül gecesinin ardından meydana gelen olayların

131 Toktamış Ateş 11.09.1991 tarihinde *Cumhuriyet*'te çıkan yazısında bu olayları *kirli* bir provokasyon olarak nitelendirmekte ve bugün Türkler ve Rumlar arasındaki uçurumun Rumların suçu olduğunu belirtmektedir.

132 Nubar Terziyan, *Ne İdim Ne Oldum*, İstanbul: İletişim, 1995.

133 Demokrat Parti yetkililerinin 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından yargılandıkları Yassıada duruşmalarında, Yüksek Soruşturma Kurulu'nun hazırladığı kararnamede, olayların ardından İstanbul'da 6000, İzmir'de ise 165 kişinin tutuklandığı belirtilmektedir, Demirer, *a.g.e.*, s. 114.

doğrudan tanığı olmasından dolayı) ancak kitap savunmacı ve duygusal bir tarzda yazılmıştır.

İkinci eser ise Mehmet Arif Demirer'in, Dosdoğru'nun kitabına tepki olarak yazdığı *6 Eylül 1955. Yassıada 6/7 Eylül Davası* adlı kitaptır. Demirer, Adnan Menderes'in fikirlerine bağlı ve partinin yeniden canlanması taraftarı bir Demokrat Partili'dir. Kitabın önsözünden itibaren Demirer, Dosdoğru'nun aktardıklarının tamamını yalan olarak nitelendirmiş ve Dosdoğru'yu tıpkı Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi "dezinformatsıya" (kasıtlı olarak yanlış bilgilendirme) yapmakla suçlamıştır.[134] Bu kitabın savunduğu tez açıktır: 6/7 Eylül gecesi meydana gelen olaylar Demokrat Parti hükümeti tarafından düzenlenmemiştir. Hükümetin bu olayların meydana gelmesinden hiçbir çıkarı yoktur. Öte yandan, kitabın adından da anlaşılacağı gibi, 6/7 Eylül olayları diye bir şey yoktur; sadece 6 Eylül olayları vardır, çünkü ordu ve hükümet gece yarısı olaylara müdahale etmiştir. Askerler, 1960 yılında Adnan Menderes'i mahkum edip asabilmek için böyle bir iddiada bulunacaklardır.[135] Her iki kitapta da yazarlar kendi tezlerini sunarken bu olayları kınamakta, ancak o gece meydana gelen olayların azınlık üzerindeki etkilerini pek dikkate almamaktadırlar. Başka bir deyişle, bu saldırıların hükümet tarafından yönetilip yönetilmediği aslında Türkiye Rumları açısından çok da fazla önem taşımamaktadır. Ne de olsa meydana gelen sonuçlar değişmeyecektir.

Tanıklıklardan çıkan birinci nokta, bu saldırıların bir anda meydana gelen olaylar olmadığıdır. O gece gördüklerini anlatan Aziz Nesin bu konuda pek çok kanıt sunmaktadır.[136] Örneğin, o gece Tepebaşı'nda yemek yemeye gittiği lokantanın duvarlarında, olası bir saldırıyı önlemek maksadıyla Atatürk resimleri asılıdır.[137] Aziz Nesin'in o geceki olayları ideolojik

134 Demirer, *a.g.e.*, s. 11-17.

135 Ordu ve DP iktidarı arasında yaşanan bu polemik için bkz. Gilles Bertrand, *a.g.e.*, s. 198.

136 Aziz Nesin daha sonra 6/7 Eylül suçlusu olarak tutuklanacaktır.

137 Aziz Nesin, *Salkım, Salkım...*, *a.g.e.*, s. 17-21.

olarak bir sınıf çatışmasının göstergesi ve yoksulların zenginlere karşı öfkesi olarak yorumladığı ve etnik çatışmayı ikinci plana attığı da bir gerçektir: "Ah o yığındaki insanlar, onlar nasıl insanlardı! Üstbaş bitik, saçbaş dağınık, yakapaça yırtık pırtık, bağırmaktan sesleri kısık, haykırıyorlar: 'Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır!'".[138]

Bir diğer kanıt ise göstericilerin kullandıkları aletlerdir (silahlar demiyorum). Binlerce kişinin ellerinde, sanki Beyoğlu'na ve Taksim'e gelmeden önce kendilerine dağıtılmış gibi, aynı boyda kesilmiş sopalar bulunmaktaydı. Londra'da bulunan Ahmet Emin Yalman: "...Fakat zaten sağ ve sol gizli eller bir bahane bulup ortalığı karıştırmak için esaslı hazırlıklar yapmışlar, civar köylerden yığınlarla insan getirmişler ve bunlar için araba dolusu taş yığınları ve sopalar hazırlamışlardı..."[139] demektedir.

Yalman, hükümetin olayların hazırlanmasına karıştığı görüşünü tamamen reddederek Türk aydınlarının çok sevdiği dış komplo tezini savunmakla beraber, bu olayların önceden hazırlanmış; bir anda patlak vermemiş olaylar olduğunu da belirtmektedir. Ancak saldırganların ruh halini belki de en güzel anlatan, tamamen şans eseri o gece Taksim Meydanı'nda toplanmış olan kalabalığın arasında bulunan Nubar Terziyan'dır:[140] "...Sokak kapısını açıp dışarı baktığım zaman kapının önünden geçen bir insan kalabalığı, sel gibi akıyordu. Bu arada kalabalıktan çıkan koro halindeki ses dikkatimi çekmişti. 'Bayrak asın, bayrak asın!' diye bağırıyorlardı... Ne mana ifade ettiğini bir türlü kavrayamıyordum... Şaşkınlığım sürerken karım elinde tuttuğu bayrağı bana uzatarak 'Nubar, bayrağı parmaklıklara asıver' dedi. Hiçbir şey anlamamama rağmen bayrağı astım... Taksim Meydanı'na geldiğim zaman büyük bir insan topluluğu ile karşılaştım. Bunlar bizden evvel buraya gelen grupların birikmesi olmalıydı (Terziyan Şişli'den Taksim'e

138 *A.g.e.*, s. 19.

139 Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera, 1997, c. 2, s. 1647.

140 Terziyan, *a.g.e.*, s. 107-109.

büyük bir kalabalığın arasında yürüyerek gelmiştir, SA). Yan tarafımdaki kalabalığa bakınca ellerindeki tenekeleri gördüm. Ne idi bu tenekelerin içindeki? Bağrışmalar giderek artarken, grubun ön tarafındaki bazı kişilerin 'Şu karşıdaki ibadet yerini yakalım' diye bağırdıklarını duydum. Her şeyi anlamıştım. Ellerindeki tenekelerde dükkânlardan aldıkları gazlar vardı. Tenekelerin içindeki gazlarla bu binayı tutuşturmaktı istedikleri... İnsanlar sel gibi o tarafa doğru akıyorlardı. Ben de bu kalabalıkla birlikte sele kapılmıştım, herhangi bir şekilde kaçacak bir yer yoktu. O kalabalıkta bir müddet gittikten sonra birdenbire duran insanların arasına sıkışmıştım..."

Daha ciddi detayları hatırlayanlar da var. Babasının başına gelenleri aktaran İstanbullu bir Rum şöyle demektedir:

> "... O akşam saat 7'ye doğru babam dükkânındaydı. Uzaklardan göstericilerin bağırışmalarını duydu. Kalbi çarparak Türk komşusu Ahmet Buldur'un birkaç gün önce söylediklerini hatırladı:
>
> 'Yerasimos, yarın akşam dışarı çıkma – ailenle evde kal'
>
> 'Neden, Ahmet Bey ?' diye sormuştu babam
>
> 'Soru sorma. Sen sadece evde kal. Bana gelen haberler belki anlamsızdır ama belki de ciddi şeyler olabilir ...".[141]

Mağdurlar tarafından tekrar tekrar kaleme alınmış ve dile getirilmiş bir başka detay da, Rumlara ait dükkânların, yağmacıların hedeflerini şaşırmaması için işaretlenmiş olduğudur. Suçlayıcı olan iki kitabında Kaloumenos bu işaretlerden bahsetmektedir.[142] *Septembriana 1955: I nyhta ton kristallon tou Ellinismou tis Polis* adlı kitapta açıklamaları bulunan ve olaylardan zarar gören bazı kimseler, "yağmacıların hangi dükkânın Rumlara, hangisinin Türklere ait olduğunu bildiklerini" anlatmaktadır.[143]

---

141 Leonidas Koumakis, *The Miracle. A True Story*, Atina: yayınevi belli değil, 1995, s. 44. Bu kitabın oldukça provokatif bir kitap olduğunu belirtmemiz gerek.

142 Dimitrios Kaloumenos, *I Istoriki Alitheia ton Gegonota tis 6-7 Septemvriou* 1955, Atina, 1996.

143 Bkz. Maria Andreo Kanaki, *Septembriana 1955: I nyhta ton kristallon tou Ellinismou tis Polis a.g..e.*, s. 65-67 veya Anestis Hatsiandreou, *a.g.e.*, s. 135-138.

Polisin göstericilere hangi dükkân ve evlerin azınlıklara ait olduğunu gösterdiğini aktaranlar da vardır.[144] Balıklı Hastanesi huzurevinde görüştüğümüz ve 1955 yılında Kurtuluş'ta oturmakta olan bir hanım,[145] bir grup genci evinin önüne kadar getirenlerin "üniformalı kişiler" olduğunu söylemektedir.

Bu tanıklıkların, olayların üzerinden yıllar geçtikten sonra mağdurlardan toplanan bilgiler olduğu ve bu yüzden, paranoyaya varmamakla beraber bir miktar abartı unsuru taşıyabileceği bir gerçektir. Bu noktada, yağmacı ve talancıların kimlikleri ile ilgili günümüzde bile hâlâ geçerli olan bir polemikten bahsetmekte fayda var. Menderes hükümetini bu saldırıların kışkırtıcısı olmakla suçlayan gözlemciler ve olaylardan zarar gören kimseler, o gece vuku bulan olayların tamamının galeyana gelmiş milliyetçilerin işi olduğunu düşünmektedir. Dönemin hükümetini savunmak isteyenler, göstericilerin, yağmacıların ve talancıların aslında iki farklı gruptan oluştuğu görüşünü desteklemektedirler. Bu teze göre, öğrenciler Taksim Meydam'nda sakin bir gösteri düzenledikten sonra sessizce dağılmaya başladıkları sırada aralarına yağmalamayı başlatmak için bazı provokatörler karışmıştır. İlk yağmalanan dükkân ise Beyoğlu'nda değil, Osmanbey'de bulunan Haylayf Pastanesi'dir.[146] Tanıklıklara göre, önce gösteriye katılan öğrenciler daha sonra yağmalama olaylarına da karışmış, hatta bazen kalabalığa liderlik bile etmişlerdir.[147] Talancıların kimliği konusunda ise görüş ayrılıkları vardır. Kimileri bunların, karmaşadan yararlanarak hırsızlık yapmak için

144 Jaklin Çelik, "6/7 Eylül Kumkapı", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, 42-44.

145 12.03.1999 tarihinde M.L. ile İstanbul'da yapılan mülakat.

146 Demirer, *a.g.e.*, s. 78.

147 12.03.1999 tarihinde M.L. ile İstanbul'da yapılan mülakat, Gökşin Sipahioğlu, Taksim Meydanı'nda bir öğrencinin, tahrip etmek amacıyla, kalabalığı bir kiliseye yönlendirdiğini gördüğünü belirtmektedir. Sipahioğlu olayların ardından açılan davada tanık olarak ifade verdiğini ve bu genci ihbar ettiğini de anlatmıştır, 23.01.2001 tarihinde Gökşin Sipahioğlu ile Paris'te yapılan mülakat. İlginç bir biçimde Sipahioğlu'nun anlatıkları, Nubar Terziyan'ın daha önce yer verdiğimiz ifadeleri ile kelimesi kelimesine aynıdır.

İstanbul'un varoşlarından kamyonlarla gelen çapulcular olduğunu söylemektedir. Kimilerine göre ise olaylar, karmaşadan yararlanarak servete ve sermayeyi simgeleyen her şeye karşı saldırıda bulunan komünist grupların işiydi. Mehmet Arif Demirer'in kitabında açıkça savunulan işte bu tezdir. Demirer, Menderes hükümetinin aslında sadece Türk kamuoyunun Kıbrıs meselesi ile ilgilendiğini göstermek için bir gösteri düzenlemek istediğini, ancak komünist çevrelerin ülkede karışıklık yaratmak amacıyla olayları saptırdığını belirtmektedir. İlginç bir şekilde, kendileri ile görüşülen ve o geceki olaylardan doğrudan ya da dolaylı olarak zarar görmüş olan birkaç Rum da bu tezi desteklemiştir. Kendileriyle mülakat yaptığımız ve Atina'da bulunan iki kişi bu görüşü savunmuştur.

Bu kişilerin ilki,[148] özetle "Demokrat Parti Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarını korumakta haklıydı. O geceki gösterilerin barışçıl bir havada geçmesi bekleniyordu. Ancak birkaç seneden beri Yunanistan ve Türkiye'nin aynı anda NATO'ya girmesinin intikamını almanın yollarını arayan Sovyetler, Kıbrıs'ta Makarios'u desteklediği için, kardeş iki ülke arasında bir anlaşmazlık yaratmak istemekteydi. Böylece provokatörlerini araya sokup şehri yağmalamak için bu gösteriyi fırsat bildiler" demektedir.

İkinci tanık[149] ise tamamen farklı bir görüşü savunmaktadır. Ona göre bu olaylar, Türkiye'de *Kontrgerilla* olarak bilinen *Gladyo*'nun işidir. Ülkedeki komünistlerin güçlenmeye başladığını gören Amerikan gizli servisleri ve Türk ordusunun Özel Harekat Dairesi komünistleri kışkırtmış; daha sonra da tutuklayarak aylarca hapiste tutmuştur.[150] Böylece komünistlerin

148 15.02.1999 tarihinde İ.K. ile Atina'da (Kallithea) yapılan mülakat. İ.K. 63 yaşındadır, yani olaylar meydana geldiği sırada 18'ine yeni basmıştır. 1975'ten beri Atina'da yaşayan İ.K. emekli tesisatçıdır.

149 19.02.1999 tarihinde İ.L. ile Atina'da (Nea Smyrni) yapılan mülakat, İ.L. 51 yaşındadır ancak o tarihte İstanbul'da olmakla beraber olayları hatırlayamamıştır. Bu yüzden sadece duyduklarını ve bunlardan çıkarttıklarını aktarmıştır. Kendisi reklamcıdır.

150 *Cumhuriyet*, 09.09.1955 tarihli manşetinde, yağmacıların ve provokatörlerin merkezinin Beyrut'taki bir kızıl örgüt olduğunu belirtiyordu.

Türkiye'deki diğer eylemleri önlenmiş olacaktır.[151] Bu iki yorum, doğru olup olmamalarının ötesinde, gerçekten önemli iki yorumdur. Bence burada, Türkiye Rumlarının nasıl bir psikoloji içinde bulunduklarına yönelik ipuçları vardır. Demokrat Parti'ye güçlü bir destek vermiş olan Türkiye Rumları, Demokrat Parti dışından gelen açıklamalar sayesinde, yanıldıklarını kendilerine bile itiraf edememektedirler.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: talancıların kimlikleri ya da gerçek hedefleri bir yana, olaylar ister planlı, ister bir anda çıkmış olaylar olsun; gerçek şudur ki Türkiye Rumları bu dramatik geceyi, diğer azınlıklara ve Türklere kıyasla çok daha rahatsız edici bir psikoloji içinde geçirmişlerdir. Söyleyebileceğimiz tek şey, Rumların korkuya kapıldığı ve bu korkuyu hem kişisel hem de toplumsal hafızalarında her zaman sakladıklarıdır. O gece zarara uğrayan bazı Rumların Yassıada duruşmalarında verdikleri ifadeler ilginçtir:[152]

"Tanık Maria Patpatis

Rum asıllı olan tanık, korkudan eli ile hep kalbini tutuyordu.

Başkan: Korkmayın, gelin şöyle yaklaşın... Kaç yaşındasınız?

Maria: Ben mi?

Başkan: Evet.

Maria: ...

Başkan: Kocan var mı?

Maria: Evet, Viktor vardır. (Fotoğrafçılara çok rica ederim çıkarmayınız) diye arkasını döndü.

Başkan: Mahkeme karşısındasınız...

Maria: Birdenbire gördüm bir alay insan "Kahrolsun Rumlar!" diyordu. Bir kadın, "korkmayınız" dedi. Etrafı kırmaya dökmeye başladılar. "Ben gideceğim eve" dedim, hemen kocamı düşündüm. "Dur" dedi, "nasıl gideceksin?" Kocam karşıya geçmişti. Bir polis gördüm. "Evet hiçbir şey olmayacak"

---

151 Türk basınında da Özel Harekat Dairesi'nin işin içinde yer aldığına dair açıklamalarla karşılaşmak mümkündür, bkz Fatih Güllapoğlu, *Tanksız, Topsuz Harekat*, İstanbul: Tekin, 1991, s. 104.

152 27 Mayıs 1960 ihtilalini izleyen duruşmalar.

dedi. "Yalnız kırılacak, dökülecek" dedi. Eşyaları parçalıyorlardı. Yine bir kadın gördüm, bana "Madam, korkma, cana kıymayacaklar" dedi."[153]

Bu karışık ifadede görülen korku, azınlığın Rum yetkilileri arasında da yaşanmıştır. Patrik Athenagoras'm[154] ve milletvekili Aleksandros Hacopulos'un[155] 1960 yılında Yassıada'da verdikleri ifadeler ilginç bir biçimde çok temkinlidir. Bu gecenin gerçek sonuçlarını işte bu korkuda aramak gerekir. Ancak korkuya kapılanlar sadece olaylardan zarar görenler değildir; yetkililer, gösteriyi düzenleyenler ve hatta yağmacıların kendileri bile bu korkuya kapılmıştır. İstanbul'un yeni sakinleri, tıpkı kendi kuvvetinin farkında olmayan koca bir dev misali, şehrin tüm zenginliklerini –kelimenin her anlamıyla– saçıp savurarak herkesi şaşkına çevirmişlerdir. Ülkenin kontrolünü sokaklarda ele geçirmeye çalışan siyasî yetkililer de bu güç karşısında şaşkına dönecektir.[156]

6/7 Eylül 1955 gecesinin sonuçları

7 Eylül 1955 sabahı İstanbul, akıl almaz bir maddi hasarla uyanacaktır. Rum ve azınlık karşıtı milliyetçiliğin sözcüsü olan gazeteler bile bu felaketi nasıl duyuracaklarını bilemeyeceklerdir.

Türk basınının olayların ertesi günü çekingen bir şekilde belirttiği üzere, olayların kısa vadedeki sonuçları, yani meydana gelen maddi hasar, oldukça ağırdır. Yunan kaynaklarına göre 6/7 Eylül 1955 gecesinin ardından tahrip edilen kurumların listesi şöyledir:[157]

> 4340 dükkân, 2000 ev, 110 lokanta; 3 tanesi kundaklanan, 35 tanesi saldırıya uğrayan ve talan edilen toplam 83 kilise, 27 ec-

153 Dosdoğru, *a.g.e.*, s. 199-200.

154 Demirer, *a.g.e.*, s. 246-248.

155 *A.g.e.*, s. 205-252.

156 Kalabalıkların, güruhların nasıl canavara dönüştüklerini, nasıl kolaylıkla manipüle edildiklerini Elias Canetti ünlü eseri *Kitle ve İktidar'da* incelemiştir. Elias Cannetti, *Masse et puissance*, Paris: Gallimard, 1966.

157 *I Kathimerini*, 10.09.1995.

zane, 21 fabrika, 12 otel, 11 muayenehane, 5 dernek binası, 3 gazete matbaası, 2 mezarlık, 26 okul[158] ve 5 spor kulübü.[159]

Yine Yunan kaynaklarının verdiği bilgilere göre, toplam hasar 165 milyon liraya ulaşmaktaydı.[160] Olayların hemen ardından Türk hükümeti meydana gelen zararın tazmin edileceğini açıklamıştır.[161] Bu tazminatın ne şekilde verileceği ise on gün sonra açıklanacaktır.[162] Tazminatların ödenmesi için Adnan Menderes'in fahri başkanlığında "Mağdurlara Yardım Komitesi" adlı bir komite kurulmuştur.[163] Bu komitenin üyeleri arasında bankacılar ve işadamları yer almaktaydı. Komitenin ilk işi bir bağış kampanyası düzenlemek oldu. Bankacıların ve Kızılay'ın yanı sıra, Türk ve azınlık işadamları büyük meblağlarda bağışta bulundular. Bunun ardından zarar görenlerden, tazminatlarını alabilmeleri için başvuruda bulunmaları istendi. Kocabaşoğlu'nun belirttiğine göre zarar gördüğünü ileri sürenlerin listesi aşağıdaki gibidir:

TABLO 1

Beyan edilen zarar miktarı	*Zarar gören kişi sayısı*	*Toplam*
1 - 5.000 lira	2.301 kişi	7.798.198 lira
5.000 - 10.000 lira	730 kişi	4.966.500 lira
10.000 - 20.000 lira	599 kişi	8.193.574 lira
20.000 - 30.000 lira	247 kişi	9.451.715 lira
50.000 liradan fazla	283 kişi	31.514.875 lira
Toplam	4.447 kişi	69.579.244 lira*

(*) Burada verilen toplam rakamlar *Cumhuriyet*, 19.01.1957, Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959...*, *a.g.e.*, s. 82-83 ve Alexandris, *The Greek minority...*, *a.g.e.*, s. 259'te belirtilen rakamlardan biraz daha yüksektir.

158 *The New York Times*, 17.09.1955.

159 *A.g.e.*

160 Greek Information Service, *The Greek Minority in Turkey and the Turkish Minority in Greece: How the two Governments Treat Minorities?*, Atina, 1969, s. 6.

161 *Hürriyet*, 08.09.1955.

162 *Cumhuriyet*, 16.09.1955.

163 Uygur Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Tespit", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s. 45-49.

Olaylardan zarar gören[164] ya da sadece gözleyen[165] Rum yazarlara göre zarara uğrayanlara ödenen tazminat miktarı, meydana gelen hasarla kıyaslandığında yok denecek kadar azdı. Buna karşılık Türk yazarlar, dönemin hükümetinin "iyi niyetli" davrandığını söyleyecek, yine de yeterli yardımın yapılamamış olabileceğini de kabul edeceklerdir.[166] Kocabaşoğlu'nun komiteye ait evraklar arasından aldığı ve Türkiye İş Bankası arşivlerinde de yer alan bilgilerin dökümüne[167] bakmak yararlı olabilir:

– Ad ve soyadına göre yapılan taramaya göre zarar gördüğü gerekçesiyle yardım alanların 187'si (%5,7) Müslüman'dır. Geriye kalanlar arasında Rumlar daha fazla olmakla birlikte Ermeni ve Yahudiler de önemli yer tutmaktadır.

– Yardım gören tüzel kişiler arasında Bakırköy Kültür Derneği, Galata Kadınlar Hayırseverler Derneği, Heybeliada Kültür Derneği, Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti, *Hronos* gazetesi, vs. bulunmaktadır.

– Yardım görenler, İstanbul'un 120 farklı semtinde yaşamaktadır.

– Yardım görenlerin yaklaşık %35'i Şişli-Taksim-Galata eksenindedir. En ağır hasar gören yerlerin İstiklal Caddesi ve çevresi (550 kişi) ile Galata (227 kişi) ve Kurtuluş (99 kişi) olduğu gözlenmektedir. Taksim (88 kişi), Pangaltı (48 kişi) ve Şişli de (43 kişi) en çok zarar gören semtlerdir.

– Yardım görenlerin yaklaşık %23'ü eski İstanbul semtlerinde oturmaktadır. Yedikule, Kumkapı, Edirnekapı, Samatya, Eminönü ve Aksaray en çok zarar gören semtlerdir.

– Yardım görenlerin %13'ü Boğaz'ın iki yakasında oturmak-

164 Bkz. Ekaterini Laskaridou, *Dekapente hiliades meres stin Konstantinupoli tin patrida mu*, Atina: Dodoni 1987, s. 19.

165 Bkz. Ioannes M Chatzephotes., *Meres tis Konstantinupolis ke alla taksidiotika*, Atina: İris 1995, s. 51-53.

166 Bazı gözlemciler, özellikle eş dost çevresine ve özel ilişkilere dayalı olan başka tazminat yöntemlerinin de kullanılmış olduğunu söylemektedir, Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim...*, *a.g.e.*, s. 438.

167 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 48.

tadır. Arnavutköy, Ortaköy, Üsküdar, Beşiktaş, Çengelköy ve Yeniköy bu bölgedeki en çok zarar gören semtlerdir.

– Yapılan yardımın %19'u ise bunların dışında kalan 70 semte dağılmıştır. Bu semtler arasında en önemlileri Kadıköy, Fatih ve Büyükada'dır.

Fiziksel saldırılar nispeten az gibi görünmekle beraber meydana gelen maddi hasar oldukça ağırdır. Olaylar esnasında toplam iki Rum hayatını kaybetmiştir.[168] Bu kişilerden biri çıkan yangında hayatını kaybeden Balıklı Manastırı papazı, diğeri ise başından öldürücü bir yara alarak hayatını kaybeden Pamfilya Metropoliti'dir. Dimitrios Kaloumenos bundan başka onlarca din adamının da yaralandığını belirtmektedir.[169] Yine Kaloumenos, kaynak göstermeden, 200 Rum'un saldırıya uğradığını söylemektedir. Aleksandris de aynı bilgiyi vermekte,[170] ancak o da bu bilgiyi hangi kaynaktan aldığını belirtmemektedir. Yazdığı yergi yazısında Koumakis de 200 rakamına yer vermektedir.[171] O döneme ait Türk ve azınlık gazetelerinde okuduklarım ve yaptığım çok sayıda mülakatın ardından, bu sayının çok abartılı olduğuna inandığımı söyleyebilirim. Gecenin bilançosunu çıkartan Rum gazetelerinde Rumların saldırıya uğradığına dair en ufak bir haberin yer almamasının yanı sıra, mülakat yaptığım Rumların da sadece iki tanesi fiziki saldırıdan bahsetmişlerdir.[172]

Olayların ertesi günü sıkıyönetim ilan edilerek basının susturulduğu bir gerçektir. Öte yandan bugün, olaylardan zarar gören kişileri o gece neler olduğu hakkında konuşmaya ikna etmek de zordur. Özellikle, simgesel anlamı basit bir talan ola-

168 Bazı "kaynaklara" göre ölü sayısı daha fazladır. Leonidas Koumakis'in yazdığı oldukça ağır yergi buna örnek gösterilebilir. Leonidas Koumakis, *The Miracle. A True Story*, Atina: yayınevi belli değil, 1995, s. 49, Koumakis şöyle diyor: "Ölen olmadığı açıklanmasına rağmen o gece hayatını kaybedenlerin sayısı 20'nin üzerindeydi."

169 Dimitrios Kaloumenos, *I Stavrostis tou Hristianismou...*, *a.g.e.*, s. 38-39.

170 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 257.

171 Koumakis, *a.g.e.*, s. 49.

172 02.03.1999 tarihinde L.R. ile Atina'da ve 19.03.2000 tarihinde G.L. ile İstanbul'da yapılan mülakatlar, G.L. olayları bizzat kendisi yaşamamıştır.

yını aşan, saldırı gibi bir konu hakkında insanları konuşturmak daha da zordur. Kendisiyle mülakat yaptığımız kişilerden bir tanesi o geceki olayların en "tiksindirici"[173] yönünün mezarlıklara yapılan saldırılar olduğunu belirtmiştir.

Bu noktaya kadar 6/7 Eylül olaylarının, kısa vadede hemen ortaya çıkan sonuçlarından bahsettik. Ancak orta vadede ortaya çıkacak olan bir dizi sonuç daha bulunmaktadır. Öncelikle bu olaylar Demokrat Parti iktidarının çöküşünün başlangıcı niteliğindedir: "6/7 Eylül gecesi İstanbul'u bir cehenneme çeviren olaylar da aslında Kıbrıs gerekçesiyle çıkmıştı. Belki, o olaylar bir gün DP'nin idam fermanını oluşturacak dönüm noktası yerine geçmiş de bulunabilirdi".[174] Hükümet bu saldırıların suçunu komünistlere atmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Adnan Menderes bu tezi desteklemek amacıyla Amerikalı bir "uzman" bile getirtmiş, uzman ise komünistlerin o kadar güçlü olmaları halinde, dükkânları tahrip etmek yerine devrim yapmayı tercih edeceklerini belirtmiştir.[175]

Eylül 1955'ten önce DP içinde filizlenmeye başlayan kriz bu olaylarla birlikte iyice büyüyecektir. 27 Mayıs 1960 ihtilaline ve Yassıada duruşmalarına gidecek olan süreç, parti mensuplarının olayların hemen ardından, yarım ağızla da olsa, orduyu tepkisiz kalmakla suçlamasıyla başlamıştır. Demokrat Parti ile ordu arasında yaşanan bu çekişme Yassıada duruşmaları boyunca açıkça ortaya çıkacaktır.

Saldırıların hemen ardından, liberal kanatta yer alan 19 milletvekili, Hürriyet Partisi'ni kurarak ilk parti içi bölünmeyi başlatmıştır.[176] 29 Kasım 1955'te cumhurbaşkanına istifasını sunmuş olan Adnan Menderes yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Menderes'in dördüncü hükümeti, adalet, basın, üniversiteler ve "sivil toplumu" karşısına alarak hem siya-

173 02.03.1999 tarihinde L.R. İle Atina'da yapılan mülakat.

174 Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, *a.g.e.*, s. 125.

175 Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 257; Eroğul Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge, 1990, s. 174.

176 Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, *a.g.e.*, s. 112.

sî hem de ekonomik anlamda gerçek bir baskı hükümeti haline gelecektir.[177] Şiddetli bir kampanyaya ve Fuat Köprülü gibi önemli parti üyelerinin 6/7 Eylül olayları yüzünden DP'den ayrılmalarına rağmen, Demokrat Parti 1957 erken seçimlerinden zaferle çıkacaktır. Bu zaferin diğerleri kadar parlak olmadığı bir gerçektir. Zira DP oyların sadece %47,70'ini alarak ilk kez %50 sınırının altında kalmış, muhalefetteki CHP ise %40,82'lik oyla iktidarın hemen ardında yer almıştır. Ancak çoğunluk sistemi sayesinde DP mecliste 424 sandalyeye sahip olurken, CHP sadece 178 sandalye elde edebilmiştir (CMP 4, HP 4 sandalye).[178]

Gariptir ki, bu seçimlerde DP'yi destekleyenler arasında –tıpkı eski seçimlerde de olduğu gibi– Rum azınlık da vardır. Türkiye'de seçmen davranışı analizleri gelişmiştir. Ancak genelde bu analizler etnik kriterlere değil, sosyo-ekonomik ya da ideolojik kriterlere dayanmaktadır.[179] 1957 yılında Rum seçmenlerin bu seçimini açıklayabilmek zordur. Bunun dört sebebi olmuş olabileceğini düşünüyorum: öncelikle ve en önemlisi, 1957 yılında, 6/7 Eylül 1955 olaylarının patlak vermesinde DP'nin sorumluluğu henüz açıkça ortaya konmuş değildir. Bu durum 3 yıl sonra Yassıada duruşmalarında ortaya çıkacaktır. İşte bu yüzden İstanbul Rumları hükümetin olaylardan sorumlu olduğuna inanmak istemeyecek ve 1957 seçimlerinde bu gerçeği dikkate almayacaklardır. İkinci olarak, CHP'nin tek parti iktidarı döneminde azınlıklara karşı gerçekleştirilen şiddet olayları henüz hafızalardan silinmiş değildir. Özel mülkiyete doğrudan saldırı niteliği taşıyan Varlık Vergisi, azınlıklar tarafından başlarına gelebilecek en büyük zulüm olarak kabul edilmekteydi. CHP'nin DP'nin yerine geçebilecek tek muhalefet partisi olmasından dolayı, Türkiye Rumları bir kez daha Demokratları desteklemeyi yeğlemişler-

177 Cem Eroğul, *Demokrat parti...*, *a.g.e.*, s. 187-190.

178 Seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair söylentiler yayılmıştır, Ali Gevgilili, *a.g.e.*, s. 118.

179 Y.Z. Özcan, "Siyasî parti tercihlerini belirleyen etmenler", *Toplum ve Bilim*, 76, 1998, s. 188-212.

dir. Burada üçüncü, yani ideolojik sebep karşımıza çıkmaktadır. Demokrat Parti iktidarının sertleşmesine ve ilk yıllardaki hürriyet hayallerinin suya düşmesine rağmen, Demokrat Parti'nin yansıttığı ve en azından ekonomik açıdan liberal olan dünya görüşü, büyük çoğunluğu ticaretle uğraşan ya da serbest meslek sahibi olan azınlıkların dünya görüşüne en çok uyan görüştü. İşte bu yüzden Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde azınlık üyesi çok sayıda milletvekili adayı çıkartmıştır – ki bu da azınlıkların desteğini almasının dördüncü sebebidir. Tüm DP iktidarı boyunca Demokrat Parti sıralarında üç Rum milletvekili görmekteyiz:

Ahileas Moshos: 1884 doğumlu hukukçu, eski hakim ve avukat, 1950'den 1954'e kadar İstanbul milletvekilliği yapmıştır.[180] Azınlık karşıtı bir yazıdan öğrendiğimiz kadarıyla A. Moshos'un ailesi 1964 yılından sonra Yunanistan'a göç etmiştir.[181]

Hristaki İoannidis: 1916 İstanbul doğumludur. Avusturya Lisesi ve Robert Kolej'de eğitim görmüştür. Rum okulları ve kiliseleri merkezi yönetim komitesi ve belediye meclisi üyeliğinde bulunmuştur. Tütün ihracatı ile uğraşmaktadır ve cemaatın önemli tüccarlarından biridir. 1957'den 1960'a kadar İstanbul milletvekilliği yapmıştır.[182]

Aleksandros Hacopulos: 1911'de İstanbul'da doğmuştur. Azınlığın simgesel şahsiyetlerinden biridir. İstanbullu büyük bir aileden gelen Hacopulos eski bir öğretmen ve okul müdürüdür (Zapyon Kız Lisesi). 1954-1957 arasında ve 1957-1960 dönemlerinde İstanbul milletvekilliği yapmıştır.[183] 1970'lerde çoktan Yunanistan'a göç etmiştir.[184]

Olayların orta vadede ortaya çıkan bir diğer sonucu da

180 *T.B.M.M. Albümü 1920-1991*, Ankara: TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, 1984, s. 191.

181 Süleyman *Yeşilyurt, Ermeni, Yahudi, Rum Asıllı Milletvekilleri*, Ankara: Serajans, 1997, s. 108. Ancak bu çok provokatif bir kaynaktır.

182 *A.g.e.*, s. 262.

183 *A.g.e.*, s. 227.

184 Alexandris, *The Greek Minority, a.g.e.*, s. 262, not. 28.

Türk-Yunan ilişkilerinde görülmüş, özellikle de azınlıkları etkilemiştir. Türkiye Rumlarına bir saldırıda bulunulduğunda doğal olarak hemen akla Yunanistan'daki Türkler gelmektedir. Batı Trakya basını Kıbrıs meselesine çok temkinli yaklaşmıştır.[185] Ancak 6/7 Eylül olaylarında azınlık seçkinlerinin tepkisi çok daha hararetli olacaktır. Bu olayların ardından haftalık *Trakya* gazetesinde "Yüz Karası" başlığıyla aşağıdaki yazı yayınlanmıştır:[186]

> "Türk milletine büyük bir suikast yapıldı. İşin en feci tarafı da bu fecaatin failleri çirkin hareketlerinin yüksekliğine erişebilmek için Atatürk'ün mukaddes namını, mukaddes umdelerini, mukaddes evini basamak ettiler. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu ev Yunan milleti tarafından satın alınmış, Yunan milleti tarafından tamir edilmiş ve Yunan milleti tarafından tarihin o büyük adamına hediye edilmiştir. Eğer Atatürk, bir gün, kendi umdelerinin sokaklarda sürüklenmesine vesile verebileceğini hafifçe tahmin etmiş olsaydı o hediyeyi kendine layık görmezdi. Kahramanlık bahis konusu olunca, "aman deyene kılıç çekilmez!" cümlesini benimsiyordu ve onun için yere düşmüş bir Yunan bayrağını görünce derhal kaldırmaları için emir veriyordu. Herkes bilir: Atatürk'ün İstanbul muhit ve içtimai havasına hususi bir antipatisi vardı. Demek bu, haksız değilmiş. İşte İstanbul bir kere daha kozmopolit ruh ile türkün millî namusunu hançerledi. Binlerce dükkân mahvedildi, Türk devlet ve milletinin namus ve harimine sığınmış binlerce vatandaş terör korkuları geçirdi. Ve esefle söyleyelim ki bu şenaat Türk milletine mal edildi. Çünkü bunu yapan kütle kendilerinde maatteessüf, Türklük imtiyazı bulunan şahıslardan teşekkül etmektedir. Müfrit milliyetçi de görünmek istese, komünist de olsa gene Türk sayılmaktadır. Onun için bu hareket bütün Türklüğün yüz karasıdır. Bu gün İstanbul'da harabeler arasında, yanık kilise-

185 Bkz. *Trakya*, 17.08.1955, "Kıbrıs meselesi".

186 *Trakya*, 12.09.1955, "Yüz Karası". Yazar, gazetenin sahibi, Türk azınlığın ileri gelenlerinden, Osman Nuri'dir.

ler ortasında dimdik duran Patrikhanenin Manevi kıymeti büsbütün artmış; Türk milletinin manevi benliği de yaralanmıştır. Koskoca, bir milleti dünya efkarı umumiyesi nazarında yerlere geçiren, binlerce yıllık Türk medeni tarihini paçavra gibi yırtan mesuller kimlerdir? İlk sahifelerinde bu hareketi, idarei örfiye korkusu ile pek hafifçe tasvipkar görünen; iç sahifelerinde de koca puntolonlarla "Anadolu'da hâlâ dinî ayinler için insan kurban ediliyor" diye yazılar yazan gazeteciler...Türk milleti sakin karakteriyle meşhurdur. Muti ve soğuk kanlıdır. Bununla beraber Yunan milleti bize iyi bir ders vermiştir. İstanbul ve İzmir hadiseleri Yunanistan'ın en ücra köşelerine kadar duyuldu. Onlarda hiç şımarık insan mı yoktu? Biz, Rodop dağları arasında bu milletle karışık olarak; onlar çokluk ve biz azlık olarak yaşıyoruz. Bununla beraber, bu millet, bütün heyecan ve içinden kaynamasına rağmen medeni görünme hissini, barbar damgası almaya tercih ediyor. Şimdiye kadar utanacak bir sebep yoktu. Çok zaman gıpta ediyorduk. Son İstanbul ve İzmir hadiseleri bizi de utanacak duruma koydu. Şimdi Yunan milletinden hem utanıyoruz, hem de, doğrusu, onun medeni seviyesini kıskanıyoruz... Türk vatandaşı Rumlar! Yunan vatandaşı Türklerin samimi sempatilerini kabul ediniz."

Metin açıktır. Batı Trakya Türkleri 6/7 Eylül olaylarının ardından korkuya kapılmıştır. Azınlık seçkinlerinin Türkiye Rumlarından çok, Yunanistan'daki Türkler için endişe duyduğu bir gerçektir. Ancak yine de yazarın sözlerindeki samimiyet açıkça hissedilmektedir. Öyle ya da böyle, azınlık bu olaylara misilleme yapılmasından endişe duymuştur. Misilleme yapma politikası daha sonraları azınlık meselesinde kullanılan klasik bir politika haline gelmiş olsa da, 6/7 Eylül olaylarının hemen ardından böyle bir misilleme gerçekleşmeyecektir.[187]

Türk-Yunan ilişkileri de bu olaylardan doğal olarak etkilenecektir: Yunan hükümetinin yaptığı bir dizi sözlü ve yazılı protestoya Türk hükümetinden rahatlatıcı yanıtlar gelmesinin

187 *Trakya*, 29.09.1955

üzerine,[188] Yunan yetkililer beklenti içine girmiştir. Yunanlılar, Türklerin *enosis*'e karşı çıkmak için başvurduğu şiddet karşısında şaşkına dönmüş ve bu meselenin Türk kamuoyunu seferber ettiğini ilk kez anlamışlardır. İşte, Konstantinos Karamanlis, bu gerginlik döneminde, Mareşal Papagos'un ölümü üzerine iktidara gelecektir. Yine bu dönemde, Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya arasında yapılmış olan Balkan Antantı'nın da sona ermesiyle, ikili ilişkiler bir durgunluk evresine girecektir. İlişkilerdeki soğukluk, Kıbrıs meselesi 1959 yılında Londra ve Zürih anlaşmaları ile geçici olarak çözümleninceye kadar devam edecektir.

O gece meydana gelen olayların en önemli sonuçları ise uzun vadede hissedilecek; o gece yaşananlar azınlıkların hafızalarından asla silinmeyecektir. Azınlık, 6/7 Eylül'ün hemen ardından, ileri gelenleri ve basın organları vasıtasıyla düşüncelerini açık ve net bir biçimde ifade etmiştir. Verilen mesaj açıktır: hiçbir yere gitmiyoruz. Rum milletvekili Aleksandros Hacopulos'un 12 Eylül 1955'te Meclis'te yaptığı konuşmanın[189] bazı önemli noktalarına göz atalım:

> "Herkes iyi bilmelidir ki; bu ülkenin hiçbir vatandaşı burada esir ya da rehine değildir. Olayların gelişme şekline bakılınca, bu işin organize bir hareket olduğu kanısına varılmaktadır.
>
> Emniyet güçleri olaylara karşı tepki göstermemiştir. Rum mezarlıkları bile tahrip edilmiş, yeni gömülmüş ölüler mezarlarından çıkarılmış, babalarımızın, din adamlarımızın kemikleri sağa sola fırlatılmıştır.
>
> Türkiye tarihinde buna benzer bir olay yaşanmamıştır. Türkler hiçbir dönemde başka dinlere mensup masum insanların evlerini ateşe vermemişlerdir..."

---

188 Stavros Xydis, *Cyprus: Conflict and Conciliation*, Columbus, Columbus University Press, 1967, s. 620.

189 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1955, 28. İçtima, c. 7, s. 675-677, Orhan Türker, "6-7 Eylül olaylarının İstanbul Rum Basınındaki yankıları", *Tarih ve Toplum*, 177, 1998, s. 13-16'dan alınmıştır.

Burada verilen tepki "dışarıya yöneliktir". Türkiye Rumlarının 6/7 Eylül olaylarından hemen sonra nasıl bir ruh hali içinde bulunduklarını anlayabilmek için, azınlık gazetelerinde çıkan üç makaleye bakmanın yardımcı olacağına inanıyorum. Kanımca bu yazılar cemaatin psikolojisini iyi yansıtmaktadır. Matbaası 6/7 Eylül gecesi tahrip edilen *Emvros* gazetesi bir hafta sonra aşağıdaki başyazı ile tekrar yayına başlayacaktır:[190]

> "Burada, yerimizde kalacağız. Kiliselerimizi yeniden yapmak, ölülerimizi gömmek, okullarımızı, iş yerlerimizi, evlerimizi toparlamak için Rumlar düştüğümüz yerden doğrulacaklar ve yerimizde kalacağız. Doğduğumuz, büyüdüğümüz, dedelerimizin ve babalarımızın "şimdi kırık dökük de olsa" mezarlarının bulunduğu bu ülkede kalacağız. O kırık mezarlardan, harabeye dönmüş kilise, okul, dükkân ve evlerimizden yeni bir dünya yaratacağız. Hepimizin bunu başarabilecek kadar cesareti olmalı. Açılan yara daha çok taze. Bunu görüyoruz ve biliyoruz. Ancak şifa bulmaz bir yara da değil. Rumlar geçmişte yaşanan hiçbir felaket karşısında ümitsizliğe kapılıp pes etmediler. Biraz sabit ve cesaretle o harabelerin arasında yine yaşantımızı düzene koyacağız. Bizler bu ülkede ne reayayız ne de rehine. Bizler de bu vatanın evlatlarıyız ve bunu ispat etmek için her alanda çaba sarf ediyoruz.
>
> Her zaman bu ülkenin kanunlarına saygılı vatandaşlar olduk ve hep öyle kalmaya devam edeceğiz. Hıristiyanlıktan kaynaklanan manevi değerlerimiz ve kültür birikimimizle, bizden önce her türlü sıkıntıya göğüs gererek burada yaşamayı sürdürmüş olan atalarımızın torunları olduğumuzu göstereceğiz. Ama bu işler ağıt yakarak ve ağlaşarak olmaz.
>
> Sesimizi yükselteceğiz ve başımıza gelen bu felaketin gelmemiş olması gerektiğini haykıracağız. Garantilerden ve can güvenliğinden bahsedeceğiz. Bizler bugün hâlâ Rum'uz. Üzerinde yaşamakta oturduğumuz ve bizim de vatanımız olan bu

190 *Emvros*, 15.09.1955. 3 tercüme Orhan Türker'e aittir: Orhan Türker, "6-7 Eylül Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, 177, 1998, s. 13-16.

ülkede rehine yada esir olmadığımızı ve de bazıları bizi koymak istiyor diye gitmek zorunda olmadığımızı haykıracağız. Burada kalacağız. Cumhurbaşkanına, Başbakana, Bakanlara, Milletvekillerine büyük bir çınarın toprağı kökleri ile sarması gibi, bu ülkede derin köklerimiz olduğunu devamlı söyleyeceğiz. Dallarınızı budayabilirler, ama yaşlı ağacımızın köklerine kimse ulaşamaz.

Bizim bu feryadımız bir isyan yada başkaldırma değildir. Sadece insanca yaşama haklarımızı istiyoruz. Devletin yöneticileri eğer bunu hazmedemiyorlarsa; bize açıkça sizin burada yaşamaya hakkınız yok desinler. Biz de o zaman başımızın çaresine bakalım.

Bizler bu ülkede lütuf ve keyfi kararlarla kalmıyoruz. Kalmaya hakkımız olduğu için buradayız. Devletin bizi korumasını istemiyoruz. Ancak bu ülkenin vatandaşları olarak devlet kavramının korunmasını istiyoruz. Güvenlik olmayan bir ülkede devlet kavramından söz edilemez... Türk devleti ne tükenmiştir; ne de tükenecektir. Ve bu Türk devleti var oldukça onun içinde bizler de olacağız. Tanrı, tarih boyunca bunun öyle olmasını istemiştir. Zaman zaman korku ve ümitsizliğe kapılıp 'artık bu iş bitti' diyebiliriz. Devlet, bizlerin 'hayır, her şey bitmedi' dememizi sağlamalıdır.

6 Eylül gecesi kaybettiğimiz güven duygusunu devlet bize tekrar kazandırmalıdır... Kıbrıs yüzünden buradaki Rumların başına iş açılması söz konusu değildir türünden sözler duymak istemiyoruz. Çünkü Selanik'te meydana gelen bir olayın burada bizleri nasıl etkileyebileceğini çok iyi anladık. Başbakanımız bizlere şöyle desin: "Olanlara çok üzüldük. Gelin yaralarımızı birlikte saralım. El ele verip, İstanbul'u tekrar eski haline getirelim. Sizler burada esir yada rehine değilsiniz. Devletimizin eşit vatandaşları ve halkımızın bir parçasısınız. Bu ülkeyi sevip, onun için bizimle birlikte çalışmamızdan başka bir şey istemiyoruz. Doğduğunuz ülkenin ve cumhuriyetin kanunlarına örnek gösterilecek kadar saygılısınız ve kimsenin sizi huzursuz etmeye hakkı yoktur." Ve o zaman bizler de korkmadan vatanımızda kalacağız ve 500 yıldan bu

yana süregelen birlikte yaşama geleneğimizi sürdüreceğiz... Biz can güvenliğimiz konusunda yeterli güvence verilirse, burada kalacağız".

Ertesi gün *Emvros* bu görüşünü yineliyordu:[191]

"Rum soydaşlarımız hayatın bir an önce normale dönmesi için büyük çaba harcıyorlar. Devlet de bu konuda önemli bir destek verdi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul'a gelip halkın önüne çıkmalarını olumlu ve iyi niyetli bir davranış olarak nitelendiriyoruz. Devlet büyükleri böylece sorunları yakından görebilecek ve bunların en kısa zamanda halledilebilmesi için acil kararlar verebileceklerdir. Ruhani liderimiz Patrik Athenagoras harabe halinde de olsa bir an önce kiliselerimize dönüp dinî görevlerimizi yerine getirmemiz için çağrıda bulunmaktadır. Başkaları yıktılar, biz onları yeniden yapacağız.

Başkaları bu ülkenin millî servetine zarar verdiler. Bizler o servetin tekrar artması için çalışacağız. Hiç kimse bu olayların Rumlara karşı sistematik olarak yapıldığı hissine kapılıp sevinmesin. Devlet arkamızda olduğu sürece Rum düşmanı karanlık güçlere cesaretle karşı koyacağız. Yaşadıklarımızı unutacağız ve burada kalacağız. Ancak yarınımız için garanti istiyoruz. Tanrı'mn manevi desteği ve devletin koruması ile Rumlar kısa zamanda kendilerini toparlamayı başaracaklardır".

Bu iki makaleden bazı önemli çıkarımlar yapabiliriz. Öncelikle, *Emvros*'un, olaylardan önce Kıbrıs tartışmasına katılan ve yarım ağızla da olsa Yunan tezini savunan ender azınlık gazetelerinden biri olduğunu hatırlatmakta fayda var. Hatta bu gazete ve Türk gazeteleri arasında, azınlık yetkililerinin Türk yanlısı açıklamaları ile ilgili bir polemik bile yaşanmıştır. Bu iki makalede Yunanistan'dan tek kelimeyle bile bahsedilmemiş, Yunanistan'da bu olaylara karşılık verileceği ile ilgili üstü kapalı bir tehdit savrulmamış, ya da anavatana yardım çağrısında bulunulmamıştır. Tam tersine –ki bu da ikinci tespitimizdir– ya-

191 *Emvros*, 16.09.1955.

pılan talepler doğrudan Türk Devleti'ne yöneliktir, **Türk ulusuna** ya da Türk halkına değil. Bunun birbiriyle çelişen iki anlamı vardır. Azınlığın devlete seslenmesinin ardında yatan sebep, olaylardan devleti sorumlu tutmaması ve kendisine düşmanca davrandığını düşündüğü Türk halkına karşı devletten koruma talep etmesi olabilir. Ya da tam tersine, Türk Devleti'nin bu saldırılardan kısmen sorumlu olduğunu bildiği için, *Emvros* devletten tutumunu değiştirmesini ve bundan böyle azınlığa daha iyi muamele etmesini istiyor olabilir. Her iki koşulda da devletin rolü kabul edilmiş ve devleti yanma alma gereği açıkça ifade edilmiştir. Üçüncü tespit azınlıkların gitmeyeceklerini açıklamaları ile ilgilidir. Böyle ısrarlı bir şekilde bunu beyan etmeleri, aslında tam da gideceklerinin işareti değil midir? Serteller, gazeteleri *Tan*'ın on yıl evvel benzer koşullarda yakılmasının ardından, nihayet pes ederek ülkeyi terk etmemişler miydi? Bu yazılarda Yunanistan'dan bahsedilmediğini söylemiştik. Oysa satır aralarına bakıldığında Yunanistan'ın metnin her köşesinde olduğu görülmektedir, ne de olsa Yunanistan, sorunlar çözülmediği takdirde gidilecek ilk yerdir.

Üçüncü ve son makale, daha tarafsız ve uzlaşmacı bir gazete olan *Apoyevmatini*'de çıkmıştır. Bu gazetenin matbaası da 6/7 Eylül gecesi tahrip edilmiş ve gazete ancak 15 gün sonra yeniden basılmaya başladığında aşağıdaki yazıyı yayınlamıştır:[192]

> "6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece yaşadığımız korkunç olayların üzerinden 15 gün geçti. Altı saatten fazla süren olaylar sırasında bu ülke vatandaşlarına ait olan ve uzun yılların çabası ile kazanılmış her şey tahrip edildi. İnsanların bir kısmı Kızılay'ın yardımlarına muhtaç hale geldi. Doğrusunu söylemek gerekirse; o gece yaşanan kötü olaylar ülkeyi moral ve ekonomik açılardan vuran tam bir millî facia haline dönüşmüştür.
>
> Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri derhal olayları kınadılar ve bir daha tekrarlanmayacağı sözünü vermenin ötesinde, meydana gelen zararların da derhal tazmin edileceğini resmen açıkladılar... Yaşanan üzücü olayların ilk şoku geçtikten ve in-

192 *Apoyevmatini*, 21.09.1955.

sanların acıları biraz hafifledikten sonra resmî ağızlardan gelen teselli ve teminatlar bizleri oldukça ferahlattı. Birçok kişi işyerlerini toparlamak için çalışmaya koyuldu. Bunun yanı sıra okullarımızın da tekrar öğrenime hazır hale gelebilmeleri konusundaki beklentilerimiz çabuk ve olumlu sonuçlandı. Tamamen tahrip olmuş olan kiliselerin şu anda tamirlerinin mümkün olmadığının bilincindeyiz. Daha az zarar gören ve sadece yağma ile kurtulan kiliseler ise zaman içinde hükümetin ve cemaatimizin maddi yardımları ile mutlaka eski hallerine getirilecektir... Piyasada son bir haftadır gözlemlenen canlılık Rumların ve onların yamında zarar gören diğer vatandaşların tüm ümitlerini kaybetmediklerini göstermektedir. Yaşama gücümüzü koruyabildiğimiz için, her geçen gün kendimize olan güvenimiz artıyor. Devletimizin ve bu ülkede yaşayan tüm aklı başında insanların, başımıza gelen bu felaketi samimiyetle kınadıklarına inanıyoruz".

Emvros'unkine göre daha iyimser ve daha sakin bir tonla yazılmış olan bu makale, Rum azınlığın Türk Devleti'ne güvenmeye devam ettiğini bir kez daha göstermiştir. Bu yazıda gitmek ya da kalmak konusunun bahsi bile geçmemektedir. Yine de bu iyimser görüşe rağmen, o gece yaşananlar azınlık üyelerinin ve gelecek nesillerinin hafızalarına kazınacaktır. Öyle ki, bugün bile bu olaylardan bahsettiğimizde, görüştüğümüz kişiler sadece bu olayların Rumların Türkiye'den sürülmesinin başlangıcı olduğunu söylemekle yetinmektedirler. Örneğin, "Atina İstanbullular Derneği" (Syllogos Konstantinoupoliton) başkanı Giorgios İsaakidis[193] kendisi ile yapılan görüşmede, göçün tam olarak hangi tarihte başladığını çok iyi bilecek bir konumda olmasına rağmen bana, "Rumların Türkiye'den ayrılmalarının gerçek sebebi 6/7 Eylül gecesidir" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Bu olayları bizzat yaşamış olamayacak kadar genç olmasına rağmen, İoanna Stamoulis de benzer şeyler söylemiştir.[194] Türkiye Rumları ya geçmişten bahseder-

193 17.02.1999 tarihinde Giorgios İsaakidis ile Kallithea'da yapılan mülakat.

194 15.02.1999 tarihinde K.T. ile Atina'da yapılan mülakat.

ken bu olayların sonuçlarını dramatize etmek amacıyla, bilerek yanlış ifadeler kullanmaktadır. Ya da bu olayların azınlığı bir arada tutan unsurlardan birisi olmasından dolayı, bu yanılgıya bilinçsizce düşmektedirler.[195] Türkiye Rumları Türkiye'den 6/7 Eylül olaylarının ardından ayrılmamıştır. Aşağıdaki rakamların da teyit ettiği gibi Patrikhane, milletvekilleri ve diğer ileri gelenler, azınlık üyelerini kalmaya ikna etmiştir. 1950 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre Türkiye'deki azınlıkların durumu aşağıdaki gibidir (Tablo 2).

Görüldüğü gibi 1950 senesine gelindiğinde Türkiye'de anadilinin Rumca olduğunu beyan eden 90.000 Türk vatandaşı bulunmaktaydı. Hemen göze çarpan vilayetler, Gökçeada ve Bozcaada'nın bağlı bulunduğu Çanakkale (7.111 kişi), İzmir (3.743 kişi) ve tabii ki, yaklaşık 68.000 kişi ile İstanbul'dur. Bu bilgilerin yanı sıra yine aynı nüfus sayımının sonuçlarına göre, anadillerinin Türkçe olduğunu bildiren 53.000 kişi ikinci dillerinin Rumca olduğunu söylemiştir.[196] Toplam nüfusun içerisinde pek de önemli bir yer tutmasalar da (toplam nüfusun %0,42'si), Rumlar halen Ermenileri ve Yahudileri geçerek Türkiye'deki birinci azınlık olmaya devam etmektedirler.

Rumlarla ilgili 1950 yılına ait bu rakamlar, 1955 ve 1969 yıllarındaki rakamlarla kıyaslandığında önem kazanmaktadır. Kısaca özetleyecek olursak, 1955'te[197] anadilinin Rumca olduğunu beyan eden kişi sayısı 79.691, Rumca'nın ikinci dili olduğunu belirtenlerin sayısı ise 57.606'dır. Aynı dönemde 86.655 kişi Ortodoks olduğunu söylemiştir. Yani Türkiye'deki Rum Ortodoksların sayısı 5 yılda kısmen de olsa artmıştır.

---

195 Ulusal kimlik ve dolayısıyla azınlık kimliği, zaferlerin, kahramanlıkların, tarihin ışıltılı sayfalarının üzerine kurulduğu kadar, kederlerin, felaketlerin, acıların üzerine de oturtulur. Bu acılar zamanla, nesilden nesile kollektif hafızada aidiyet çimentolarından biri haline gelir, mitleştirilir, dogmalaştırılır. Bu Türkler için de böyledir, Yunanlılar için de... Ermeniler için de.

196 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında...*, *a.g.e.*, s. 191.

197 *1955 Nüfus Sayımı*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, 1961.

TABLO 2
1950 Nüfus Sayımına Göre Türkiye'de Anadilleri*

		Türkçe		Ermenice		Rumca		Yahudi İspanyolcası	
Vilayet	*Toplam*	*Nüfus*	*%*	*Nüfus*	*%*	*Nüfus*	*%*	*Nüfus*	*%*
Aydın	335.663	330.649	98,5	2		2.455	0,73	2	
Balıkesir	563.221	542.638	96,35	12		1.797	0,31	8	
Çanakkale	289.429	263.963	91,20	14		7.111	2.45	591	0,20
Hatay	296.799	181.506	61,15	319	0,10	921	0,31	17	
İstanbul	1.166.477	1.001.625	85,87	42.652	3.65	67.593	5.79	28.172	2.41
İzmir	768.411	748.043	97,35	171	0,02	3.743	0,48	4.426	0,57
Trabzon	420.279	419.033	99,70	3		973	0.23		
Toplam**	20.947.188	18.254.851	87,15	52.776	0,25	89.472	0,42	35.786	0,17

(*) *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, 1961.
(**) Türkçe konuşayanların sayısının çok az olduğu vilayetler de dahil.

1960'ta,[198] yani 6/7 Eylül olaylarından beş sene sonra, 65.539 kişi anadilinin Rumca olduğunu belirtiyordu. Ancak aynı zamanda, anadilinin Türkçe olduğunu söyleyen kişilerden 81.849'u Rumca bildiğini beyan etmekteydi. 1960 yılında Ortodoksların sayısına baktığımızda ise bu sayının 106.612 olduğunu görmekteyiz. Başka bir deyişle Ortodoksların sayısı 1955 yılına kıyasla %18,70 oranında artmıştır. Neredeyse herkes tarafından kabul gören inancın aksine, Türkiye Rumları ülkeden 6/7 Eylül 1955 olaylarının ardından ayrılmamıştır. Türkiye'deki Rum azınlığın bugün neredeyse tamamen tükenmiş olması bu olayların kısa ya da orta vadede bir sonucu değil; uzun vadede görülecek bir sonucudur. Tabii ki o gece yaşananlar Türkiye Rumlarının göçünde etkili olmuştur, ancak meydana gelen etkiler daha ziyade psikolojik yöndedir. Bu olayların ardından Türkiye Rumları bu ülkedeki geleceklerinden endişe duymaya başlayacak ve kendilerini gitmeye hazır hissedeceklerdir.

Sonuç

"Artık güvenimiz kalmamıştı". Bu sözler bu olayları yaşayan bir kişiye ait. O geceki olaylardan bahsedildiğinde Türkiye Rumlarının en sık kullandıkları kelime güven kelimesidir. Bu güven kaybı, on yıl sonra Yunan uyruklu Rumlar Türkiye'den sürüldüklerinde Türk uyruklu olanların da onları takip etmesine sebep olacaktır. Üstelik bu güvensizlik sadece Rumlarla sınırlı kalmayacaktır. Diğer azınlıklar, özellikle de iki cemaat arasındaki çatışmalara rağmen Türk kamuoyu tarafından sıklıkla Rumlarla karıştırılan Ermeniler de korkuya kapılacaktır.[199] Bu tarihten itibaren, basında çıkan azınlık karşıtı her kampanya, ülkedeki gayrimüslimleri ilgilendiren her resmî

198 *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, tarihsiz.

199 Güneydoğu Anadolu'da yaşayan bir Ermeni, çocukken kendisine 'Makarios, Makarios' diye bağıran çocuklar tarafından taşlandığını ve Makarios'un neye benzediği hakkında fikri olmadığı halde 'Ey Makarios, her kimsen, gel bizi kurtar' diye dua ettiğini anlatıyor, Yelda, *İstanbul'da, Diyarbakır'da Azalırken*, İstanbul: Belge, 1996, s. 16.

açıklama, milliyetçi ya da köktendinci her gösteri, asla tam olarak kapanmayacak olan bu yarayı dağlayacaktır. 1994 yılında Türk basını PKK militanlarının Ermeni olduklarını tekrar tekrar yinelediğinde, Türkiye'nin Ermeni Patriği Mutafyan, 6/7 Eylül'ün ayak seslerini duyduklarını belirtmiyor muydu?[200]

Eylül 1955 olayları ile ilgili bu bölümü, Türk kamuoyunda son dönemlerde gündeme gelen bir tartışmadan bahsetmeden bitiremeyiz. İnsan Hakları Derneği tarafından Eylül 1996'da bir fotoğraf sergisiyle başlatılan bu tartışma basında, özellikle de çok okunan köşe yazarları arasında eşine rastlanmamış bir yankı uyandırmıştır. Bu tartışma yağmacıların kimlikleri ile ilgili olduğu kadar, olayların gerçek sebepleri ile de ilgilidir. Kimileri yağmacıların sadece zenginlere saldıran yoksul halktan oluştuğunu ileri sürmekte, diğerleri ise –ki sayıları daha fazladır– bunun meşru bir öfkeden doğduğunu belirtmektedir. Aynı dönemde Türkiye, PKK terörünü ve yarattığı baskıyı tartışıyor, dönemin cumhurbaşkanı ise "*Şehit cenazesindeki infialin Türkiye'ye yayılması bir gecelik bir iştir*"[201] diyordu. 9 Haziran 2007 tarihinde ise Genelkurmay Başkanlığı teröre karşı "kitlesel tepki" talep etmekteydi.[202]

200 Alıntı yapan: Baskın Oran, *Devlet Devlete Karşı*, Ankara: Bilgi, 1994, s. 26.

201 *Milliyet*, 01.08.1996.

202 *Radikal*, 10.06.2007

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1960'lı Yıllarda Türkiye Rumları

Giriş

6/7 Eylül olaylarından Yunan uyruklu Rumların ülkeden kovulmasına kadar geçen on yıl, pek çok açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle bu dönem, İstanbul'da hatırı sayılır bir azınlığın yaşadığı son dönemdir. 1964 yılından itibaren, başta Rumlar olmak üzere azınlıklar şehirden ayrılmaya başlayacak, buna eş zamanlı olarak da köyden kente göç hızlanarak, daha önce eşine rastlanmamış boyutlara ulaşacaktır. Bu iki farklı eğilimin ardından 1970'li yıllara gelindiğinde artık İstanbul kozmopolit bir şehir değildir. Ayrıca gayrimüslimlerle ilgili elimizdeki son resmî sayısal veriler 1965 yılma aittir. Bu tarihten itibaren nüfus sayımlarında inanç, anadil ve konuşulan ikinci dil ile ilgili sorulara yer verilmeyerek çokkültürlü, çokdilli ve çok sayıda etnik unsuru barındıran bir Türkiye imajı hafızalardan silinmeye çalışılacaktır. Bu soruların sorulmamasındaki bir diğer amaç da eski gayrimüslim cemaatlerin bir daha geri gelmemek üzere göç ettikleri gerçeğinin gün ışığına çıkmasını önlemektir. Son olarak bu dönemin, Kıbrıs sorununun, 1959 Zürih ve Londra anlaşmaları ve 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, –geçici olarak da olsa– çözülmesi sayesin-

de, Türk-Yunan ilişkilerinde uzun bir normalleşmenin yaşandığı son dönem olduğunu söyleyebiliriz.

1955-1964: Son bir erteleme

Türk-Yunan ilişkilerinde birbiri ardına gelen krizler

1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Yunan ilişkileri bir kriz dönemine girecek, Türkiye'deki Rum azınlık da doğal olarak bu durumdan etkilenecektir. Krizin sebebi, ikili ilişkileri zedeleyecek olan Kıbrıs sorunudur. Bu durumdan en fazla etkilenen kurum hiç şüphesiz Patrikhane olmuştur. 1955 olaylarından gerekli dersleri almamış olan popülist Türk basını, 1957 yılında Patrikhane aleyhine bir kampanya başlatarak –tıpkı iki sene önce olduğu gibi– Patrikhane'yi Türkiye'nin çıkarları aleyhinde hareket etmekle suçlamış ve Patriğin gitmesini talep etmiştir. 9-17 Nisan 1957 tarihleri arasında *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanan bir dizi röportaja göre, kendileriyle görüşülen önemli kişilerin neredeyse tamamı Patrikhane'nin Fener'den çıkartılmasından yana olduklarını söylemiştir.[1] Aynı yıllarda Demokrat Parti iktidarı da kamuoyunu izleyerek Patrikhane'ye karşı mesafeli bir tutum takınacaktır. Özellikle Makarios'un Nisan 1957'de Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından, Türk-Yunan ilişkilerinin ciddi şekilde gerginleştiği dönemde pek çok siyasî yetkili, Lozan Anlaşması'nın gözden geçirilmesini ve Patrikhane'nin İstanbul'dan gönderilmesini gündeme getirmiştir. Diğer taraftan, Yunan kamuoyunda milliyetçilik duyguları alevlenerek doruk noktasına ulaşmıştır. "Göze göz, dişe diş" bir tepki verileceği yolundaki tehditler, hem Yunanlı siyasî yetkililer, hem de popülist Yunan basını tarafından sürekli dile getirilmiştir.[2]

Türk yetkililer, Rum azınlığa kötü muamele edildiği yönündeki suçlamalara cevaben, Türkiye'deki Rum azınlığın refah

1 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 344-346.

2 Xydis, *a.g.e.*, s. 84-85.

içinde yaşayan mutlu bir cemaat olduğunu söylüyordu.[3] Şüphesiz 1955 yılından itibaren, Kıbrıs sorunu yüzünden Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan her gerginlikte Yunan yetkililer, Türkiye'deki Rum azınlığın benzer saldırılara maruz kalabileceğinden korkmuşlardır. Öyle ki 1957 yılında Kıbrıs'ta Türklere karşı düzenlenen saldırılar yeniden başladığında, Atinalı yetkililer iki ülkenin koruyuculuğunu üstlenen Washington'dan Ankara'ya baskı yapmasını, ve Ankara'nın benzer saldırılarda bulunmasının önlenmesini isteyecektir. Atina, aksi takdirde Batı Trakya'daki Türk azınlığa karşı misilleme saldırıları düzenleyeceği tehdidinde bulunacaktır.[4] İki azınlık, kendilerine rağmen, iki ülke yetkililerinin ellerinde gerçek birer rehine haline gelmiştir.

Ankara, Rum saldırılarına başka saldırılarla cevap vermeyecektir. Acaba bunun sebebi Atina'nın misilleme yapma tehdidi midir, yoksa 1955 olaylarının beklenen sonuçları vermemiş olması mıdır? Bu sorunun yanıtını bilemiyoruz. Ancak sebep ne olursa olsun, Türkiye'deki Rum azınlık, özellikle Kıbrıs meselesini bir süre için çözen Zürih ve Londra anlaşmalarının imzalandığı 1959 yılından itibaren, nispeten sakin bir döneme girmiş ve ikili ilişkilerde bir yatışma yaşanmıştır. 1959 senesinde azınlık karşıtı bazı makalelerin tekrar yayınlandığı doğrudur. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu, bu tarz kampanyalara elverişli olan iç koşullar göz ardı edilmemelidir. 1959 yılında Demokrat Parti iktidarı artık son demlerini yaşamaktaydı. İktidar bir çeşit otoriter diktatörlük haline gelmişti. Bazı gözlemciler 1955 sonrasındaki Demokrat Parti rejimini "sivil cunta"[5] olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde özellikle basının susturulduğunu görmekteyiz.

1959 yılından itibaren, CHP tarafından kışkırtılan askerî bir darbe hazırlığı yapıldığı yönündeki söylentiler Ankara kulisle-

3 *Zafer*, 23.12.1955, *Dünya*, 25.12.1955, alıntı yapan Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 269.

4 Xydis, *a.g.e.*, s. 84-85.

5 Erkan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul: Alfa, 2000, s. 239.

rinde yayılmaya başlar.[6] Bu koşullar altında, otoriter rejimlerde sıklıkla görüldüğü üzere, ülke içindeki "suç ortakları" ile ortak bir düşman arayışına girmek "normal" sayılmaktaydı. Bu taktik sayesinde hem basın, hem de ordu mensupları oyalanmış olacak, ayrıca Demokratlar da dikkatleri bu düşmanlara çekerek, iktidarda kalmaya çalışacaklardı. Rejimin komünizm karşıtı bir yapısı olmasına rağmen, ilginç bir şekilde kamuoyunda servet düşmanlığının filizlendiğini görmekteyiz.[7] Tıpkı daha önceden olduğu gibi bu düşmanlığı, zenginlikleri açık bir şekilde göz önünde olan azınlıklara yönlendirmek kolay olacaktır. 1958 yılı boyunca ve daha ziyade 1959'da, Türk basını, Rumların –özellikle de Patriğin– Kıbrıs sorunu karşısında takındığı tavrı durmaksızın eleştirecektir.[8]

Yine aynı dönemde, Yunan uyruklu Rumların 1964'te sınırdışı edilmesinin "provaları" başlayacaktır. 1957 ve 1958 yıllarında, 1930 Anlaşması'nın ardından İstanbul'a yerleşmiş olan çok sayıda Rum, çeşitli faaliyetlerden suçlanarak tek tek sınırdışı edilecektir. Bu kişiler ya Türk-Yunan ilişkilerinde nefret uyandırmakla suçlanan gazeteciler, ya da para ve sermaye kaçırmak, casusluk, vs. ile suçlanan iş adamlarıdır. Ağustos 1957'de, ünlü gazeteci Theodore Markouizos "Türk-Yunan dostluğu aleyhinde" yazılar yazdığı için ülkeden sürülecektir. Markouizos'u iki gazeteci, Stefanos Papadopoulos ve Giorgios Patriarchias ile, Yunan uyruklu iki iş adamı –Tsitouris kardeşler– takip edecektir. Ocak 1958'de, 6/7 Eylül olaylarını fotoğraflayan Patrikhane'nin resmî fotoğrafçısı Dimitri Kaloumenos "Türk-Yunan dostluğuna hakaret etmek" suçundan sınırdışı edilecektir. Bundan bir ay sonra, çok sayıda Rum ve Amerikan gazetesinin muhabirliğini yapan Konstantinos Kombodekras kendisini Türkiye topraklarının dışında bulacaktır. Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumlar, 1958 yılından itibaren durumlarının ciddiyetini ve bu ülkede artık kalıcı bir gelecekleri olmadığını anlamışlardır. Kısa-

6 Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi, 1996, s. 276 ve devamı.

7 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 198.

8 Örneğin bkz. *Cumhuriyet*, 29.08.1957.

cası azınlık üyeleri, yaklaşmakta olan toplu sınırdışı edilmeye çoktan hazırlanmaya başlamıştır. Bu iki yıl boyunca Rum cemaatinin ileri gelenleri arasından pek çok kişi, aileleri ile birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalacaktır. Kendisi ile görüştüğümüz kişilerden bir tanesi,[9] 1958 yılında Türkiye'nin çıkarları aleyhinde faaliyetlerde bulunmak suçundan ülkeden atılan babasının anlattığına göre, İstanbul'daki Rumların, aralarından kimin Yunan uyruklu, kimin Türk uyruklu olduğunu ancak sınırdışı edilmeler başladığında öğrendiğini belirtmektedir. Üstelik sınıra göndermeler o derece katı bir biçimde gerçekleştirilmiştir ki, bazen azınlıklara yola çıkmaları için sadece bir gün süre tanınmıştır. Sınırdışı edilmelere ilk tepkiler, gönderilen kişilerin bir kısmının gazeteci olmasından dolayı, çok sert bir çıkışta bulunan Atina basınından gelmiştir.[10] Ankara'daki Yunanistan Büyükelçisi Giorgios Pesmazoglou da, aynı şekilde tepkisini ortaya koyacaktır.[11] 1958'de "İstanbul Yunan Birliği", (Elliniki Enosis Konstantinupoliton) derneği Türkiye'nin çıkarları aleyhinde faaliyet gösterdiğini belirten mahkeme kararıyla kapatılacaktır.[12] 1933'te, şehre yeni gelen Yunan uyruklular tarafından kurulan dernek, konferans ve balolar düzenlemekteydi. Derneğin kapatılmasının öncesinde de, dernek Genel Sekreteri Lambros Goulakis, casusluk yapmak ve Yunan askerî ataşesine askerî bilgiler vermek suçundan 12 yıl hapse mahkum edilmişti. Alexandris[13] ve *The Times*'a[14] göre Goulakis gerçekten de bir casustu. Goulakis birkaç sene sonra hapiste ölecektir.

İşte bu dönemde Türk yöneticiler ilk kez, 12.000 Yunan uyruklu Rum'un şehre yerleşmesine olanak sağlayan 1930 *İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain* Anlaşması'nı yenilememeyi düşünecektir.[15] Bu, Türk yetkililerin fikirlerinin nasıl değiştiğini

9 P.A. ile 09.03.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme.

10 Örneğin *To Vima*, 08.02.1958.

11 *Xydis, a.g.e.*, s. 293.

12 Alexandris, *The Greek Minority..., a.g.e.*, s. 272.

13 *A.g.e.*

14 *The Times*, 07.06.1957.

15 *Cumhuriyet*, 28.01.1958.

anlamak açısından çok önemlidir, çünkü 6 yıl sonra yetkililer bu düşüncelerini uygulamaya koyarak anlaşmayı feshedeceklerdir.

İkili ilişkiler, ancak 1959'da yeniden yatışacak ve İstanbul Rumları biraz olsun rahat bir nefes alabileceklerdir. Aslında bütün mesele Kıbrıs sorununun çözülmesiydi. 1959 yılının başında EOKA, terörist faaliyetlerini durdurmuş ve Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları 18 Ocak 1959'da Zürih Anlaşmalarını hazırlamak için Paris'te biraraya gelmiştir.[16] İki ülke Başbakanları Adnan Menderes ve Konstantinos Karamanlis ile Dışişleri Bakanları Fatin Rüştü Zorlu ve Averoff, 5 Ocak 1959'da Kıbrıs meselesinin çözüm sürecini başlatmak üzere İsviçre'de toplanacaktır. Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve bu bağımsızlığın ne şekilde olacağı, 19 Şubat 1959'da gerçekleştirilen Londra Konferansı ile, 1 Temmuz 1960'ta düzenlenen Lefkoşe Konferansı sırasında belirlenecektir.[17] Başbakan Karamanlis 7 Mayıs 1959'da Ankara'ya gelecek ve bu resmî ziyaret sayesinde, 1963 yılına kadar sürecek olan samimi ilişkiler kurulacaktır. Bu ziyaret sırasında Kıbrıs'tan başka, iki azınlığın yaşam koşulları, özellikle de eğitim sorunları ile ekonomik sorunlar da tartışılacaktır. Ayrıca basında yer alan Patrikhane karşıtı kampanyalardan da bahsedilecektir.[18]

Türk yetkililerin gözünde, Rum azınlığın –yani Türkiye vatandaşlarının– sorunlarını, Yunan yetkililerle tartışmanın, Türkiye'nin iç işlerine karışılmaması ilkesinin ihlali anlamına geldiği açıktır. Bu koşullar altında Türk yöneticilerin, Türk uyruklu olan Türkiye Rumlarının geleceğini Yunanlılarla tartışmakta tereddütlü davranmış olmaları çok doğaldır. Bununla beraber, Yunan uyruklu Türklerin varlığı sayesinde, bir çeşit denge kurulabilmiştir. Ayrıca Ankara, 1930 Anlaşması imzalandığından beri,

16 *Cumhuriyet*, 24.01.1959, Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, İstanbul: Der, 2000, s. 79.

17 Kıbrıs sorununun çözülmesine giden aşamalar için bkz. Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak, 1985, c.2, s. 154 ve devamı.

18 *Cumhuriyet*, 08.06.1959.

azınlıkları üstesinden gelinemeyecek ikili bir sorun olarak görmemekteydi. Böylece Türk hükümeti Yunan hükümeti ile, azınlıkların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için neler yapılabileceğini yönünde görüş alışverişinde bulunmuştur.

İkili rapor

İki ülkenin başbakanları, azınlıkların karşılıklı sorunlarını görüşmek üzere iki diplomat görevlendirir. Bu diplomatlar Zeki Kuneralp ve Dimitri Bitsios'tur. İkili sorunların Mayıs 1959'dan Ağustos 1959'a kadar derinlemesine incelenmesinin ardından, her iki diplomat da kendi hükümetlerine birer rapor sunmuştur. Zeki Kuneralp bu raporu, görüşmelerin detaylı bir kronolojik özetini de ekleyerek yayınlamıştır.[19] Görüşmelerle ilgili bazı bölümlere ve Türkiye'deki Rum azınlığı ilgilendiren nihai rapora burada yer vereceğiz.

> **Türkiye ile Yunanistan arasında muallakta bulunan meseleler hakkında hal sureti teklif etmekle mükellef Türk-Yunan ikili komitesi çalışmaları**
>
> [...] 29.05.1959
>
> "...Heyet, görüşülecek meselelerin lokalizasyonu göz önünde tutularak, Yunanistan'da lokalize olan Türk taleplerinin (Batı Trakya ve Oniki Adadaki ekalliyetlerin durumu) Atina'da, Türkiye'de lokalize olan Yunan taleplerinin (balıkçılık meselesi, Rum cemaatinin emlakı, Patrikhanenin nakli, vs.) Ankara'da görüşülmesinin muvafık olacağı üzerinde duruyor..."

Müzakerelerin en başından itibaren Türkiye'deki Rumları ilgilendiren sorunlar gündeme getirilmiştir. Öncelikle, belirtilen ilk sorunun "Rum cemaatin emlakı" olması önemlidir. Burada cemaatin ortak mallarından mı bahsedildiği, yoksa cemaat üyelerinin kendi münferit mallarının mı söz konusu olduğu net değildir. Yunan taleplerinde belirtilen ikinci sorun olan "Patrikhane'nin nakli" ise çok şaşırtıcıdır ve anlaşılması zor-

19 Zeki Kuneralp, *İkili Rapor – Rapport des deux*, İstanbul: İsis 1997.

dur. Hangi nakilden bahsedildiğini ve Patrikhane'nin nereye nakledileceğini; özellikle de bu sorunun Yunan talepleri arasına neden dahil edildiğini anlamak imkânsız. Bu konuya değinilmesi ilginçtir, çünkü daha sonra ne hazırlıklarda, ne de raporun kendisinde bu "nakilden" hiçbir şekilde bahsedilmemektedir.

> [...] 07.06.1959
>
> "...Vekil [Türk Dışişleri Bakanı] şu noktalar üzerinde durmamı söylüyor: [...]
>
> Türkiye'deki Yunan vatandaşları Yunan konsolosluğu marifeti ile para kaçırmaktadırlar. Buna mani olmak gerekir..."

Türkiye Rumlarının ikinci kez anıldığı bu satırlar, aslında Yunan uyruklu Rumları ilgilendirmektedir. Türk basını uzun zamandır Rumları para kaçırmak da dahil, çeşitli kaçakçılıklar yapmakla suçlamaktaydı. Türk yetkililerin bu suçlamaları ciddiye aldığını ve Yunan Konsolosluğu'nun da işin içinde olduğuna inanıldığını görmekteyiz. 1957 ve 1958 yıllarında, çok sayıda Yunan uyruklu Rum'un benzer suçlamalarla sınırdışı edildiğini unutmamak gerekir.

03.07.1959 tarihli notlarında Bitsios ile yaptıkları görüşmenin özetini sunan Kuneralp, Yunan asıllı Türk vatandaşlarının Türkçe'yi çok güzel konuştuklarından bahsetmekte ve bu kişilerin, Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılıklarını kanıtlamak için, askerlik hizmetlerini diğer Türk vatandaşlarıyla tamamen aynı koşullarda yapma haklarına büyük önem verdiklerini belirtmektedir.

Dil ve askerlik meselelerinin ele alındığı bu paragraf ilginçtir. Bu notların, Batı Trakya Türkleri ile ilgili olan daha uzun bir paragraftan alındığını belirtmekte fayda var. Zeki Kuneralp Yunan yetkililerine, Trakya Türklerinin Yunanca'yı doğru bir şekilde öğrenmelerinin Türkiye tarafından normal karşılandığını söylemektedir. Burada belirtilmeyen ise, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda gerçekleştirilen pek çok kampanya ile Rumların ve diğer azınlıkların Türkçe konuşmaya zorlanmış olduğudur. Bahsi geçen ikinci konu ise daha da şaşırtıcıdır. Türkiye

Rumlarının, askerlik hizmetlerini diğer Türk vatandaşlarıyla aynı koşullar altında yapmak istediğinden bahsedilmektedir. Aslında yazılı olarak bunu engelleyen hiçbir kanun bulunmamaktadır ve hukukî olarak tüm Türk vatandaşları hak ve yükümlülükleri bakımından kanun önünde eşittir. Ancak gerçeklere bakıldığında azınlıklara hâlâ ihtiyatlı yaklaşıldığı ve bu tutumun bazen –1941 yılında azınlıkların yirmi kura askere alınması esnasında olduğu gibi– zulme kadar gidebildiği görülmektedir. Yine de normal koşullarda, azınlıkların askerî kariyer yapmaları, hatta askerî okullara kabul edilmeleri bile zordur.

Kuneralp 13.07.1959 tarihli notlarında, Bitsios'un daha sonra Yunanistan'ın taleplerine geçtiğini anlatıyor. Bu talepler iki önemli kısımdan oluşmaktadır ve birinci kısım doğrudan Yunan hükümetinin çıkarlarıyla ilgiliyken, ikinci kısım ise Rum cemaati ile Türkiye'de yaşayan Yunanistan vatandaşlarını konu almaktadır.

Bu notlardan, Yunan diplomatın Türkiye Rumlarının durumunu, Yunan hükümetini dolaylı olarak ilgilendiren bir konu olarak gördüğü anlaşılıyor. Türk uyruklu Rumlar ile Yunan uyruklu Rumlar arasında bir ayrım yapılmıştır. Oysa ortada, evlilikler ve ekonomik ilişkilerle birbirine karışmış olan tek bir cemaat bulunmaktadır. Yine de sınırdışı edilmeler, Yunan uyruklu Rumları daha hassas bir konuma sokacaktır.

15.07.1959 tarihli notlardan, Bitsios'un Yunan taleplerini incelemeye devam ettiğini öğreniyoruz. Bitsios, Eylül 1955 olaylarında zarar gören Rum cemaati üyelerine getirilen vergilerden bahseder. Daha sonra Rumların Türkiye'deki şahsi mallarının serbest bırakılmasına değinerek, Türkiye'nin Ağustos 1957'de feshettiği 1949 Türk-Yunan Anlaşması'nın[20] tekrar yürürlüğe konulmasını önerir. Bu tarihte ödenmesi gereken borç miktarı 2.000.000 TL'dir ve buna bir de kamulaştırılan mallar eklenecektir.

Burada da yine, –çok kısa ve öz olmakla beraber– birbirin-

20 Taşınmazlar hakkında.

den farklı ve önemli üç sorunu gündeme getiren ilginç bir paragrafla karşı karşıyayız. Öncelikle 6/7 Eylül 1955 olaylarında zarar gören ve zararları kısmen tazmin edilmiş olsa da halen mağdur durumda olan Türk uyruklu Rumlara değinilmiştir. Yunan hükümetinin, Ankara'nın cemaate vergi konusunda imtiyazlar tanımasını resmen talep etmesi ilginçtir. İkinci konu ise Türk çıkarları aleyhinde faaliyetlerde bulundukları için sınırdışı edilen Rumların malları ile ilgilidir. Bu malların satımı ve bunlardan yararlanma hakları dondurulmuştur. Yunan uyruklu Rumların 1964'te nasıl sınırdışı edileceğinin, daha 5 yıl önce en ince ayrıntısına kadar denendiğini görmek ilginçtir. Son olarak, Yunanistan yetkililerinin, Yunan uyruklu Rumların şahsi alacaklarını, Türkiye'nin Yunanistan'a olan borcuna –başka bir deyişle bir devletin diğer bir devlete olan borcuna– eklediklerini görüyoruz. Sınırdışı edilenlerin mallarının bloke edilmesinin yanı sıra, kamulaştırmalardan doğan borçların da halen ödenmemiş olduğu anlaşılıyor.

16.07.1959 tarihli notlarda, yine Yunan taleplerine yer verilecektir. Önce ekonomik sorunlardan bahseden Bitsios, bunun ardından geri gönderilen ve sınırdışı edilenlerle ilgili sorunlara geçer. Kuneralp, Türkiye'ye gelmek isteyen ve sınırlarda geri gönderilme riskiyle karşı karşıya kalmaktan korkan Yunan vatandaşlarına, gelmemeleri yönünde tavsiyede bulunmak için hiçbir sebep olmadığı konusunda Bitsios ile hem fikir olduklarını belirtiyor. Bitsios 23 Temmuz'da İstanbul'a gelecek ve burada Rum cemaatle temasa geçecektir. Kuneralp, Bitsios'a temasları sırasında engel çıkartılmamasını sağlayacağını belirtir.

Bu bölümden, sadece Türkiye'de yaşayan Yunan vatandaşlarının sınırdışı edilmediği, aynı zamanda sınırlarda da, gelen kişilerin geri çevrildiği anlaşılıyor. Bu, iki farklı şekilde gerçekleşmiş olabilir. Bu kişiler daha önce sınırdışı edilip Türkiye'ye tekrar girmeye çalışırken sınırda geri çevrilen Yunan vatandaşları olabileceği gibi; sınırdışı edilmedikleri halde İstanbul'a ailevi ya da ticari sebeplerle gelen, ancak sınıra geldiklerinde geri gönderilen kişiler de olabilir. Her iki durumda da sınırda geri çevrilme meselesinin Yunanlıları çok endişelendirdi-

ği görülmektedir. Kuneralp üstü kapalı bir şekilde, bu meseleyi Yunanistan'a verilen bir taviz gibi görmektedir. Diğer önemli bir gösterge ise Yunanlı diplomatın İstanbul'daki Rum azınlığın ileri gelenleriyle görüşmek üzere İstanbul'a gelecek olmasıdır. Türk yetkililerinin bu sefer sorun çıkartmayacağı yönünde verilen sözden, bu tarz temasların normalde hoş karşılanmadığı anlaşılıyor.

27.07.1959 tarihinde Bitsios Kuneralp'e, İstanbul seyahati ile ilgili izlenimlerinden bahsedecektir. Bitsios seyahati sırasında, hem Rum asıllı Türk vatandaşlarında, hem de Yunan uyruklu Rumlarda bir çeşit rahatsızlık duygusu sezmiştir. Bu rahatsızlık, Türk makamlarının gerginlik döneminde başvurdukları bazı tedbirlere yeniden başvurabilecekleri yönündeki korkudan kaynaklanmaktadır. Bitsios bu konuyu, cemaatin psikolojisinin düzeltilmesi gerektiğini söyleyerek özetler. Ayrıca bazı Yunan uyruklu Rumların maruz kaldığı sınırdışı edilme ve sınırlarda geri gönderilme olaylarının olumsuz bir izlenim yarattığını da ekler. Yunanlı göçmenlerin, "Türklüğün" korunması için alınan önlemleri farkında olmadan ihlal etmekten korktuğunu belirtir. Bitsios daha sonra İstanbul'daki Yunan Birliği Cemiyeti'nden ve cemiyetin mallarına el konulmasından bahsederek, Rumların, birliğin faaliyetlerine tekrar izin verilmesini, mallarının da iade edilmesini istediklerini söyler. Bitsios ayrıca Patrikhane'nin, dinî misyonu çerçevesinde yurtdışı ile temas kurmasına izin verilmesini talep eder ve bunun yasaklanması halinde Rusya'nın Patrikhane'nin yerini alma iddiasında bulunabileceği tehlikesine dikkat çeker. Bitsios bunun ardından, Rum cemaate ait olan malların kaydedilmesini ister ve bunun tamamen idarî bir tedbir olduğunu belirtir. Yunanlı göçmenlere verilen çalışma izinleriyle ilgili olarak, izinlerin altı aylığına değil, bir yıllığına verilmesini talep eder. Ayrıca bazı mesleklerin sadece Türk vatandaşlarınca icra edilmesini sağlayan yasanın uygulanmasında Yunanlı göçmenlere daha esnek davranılmasını önerir. Bu konuyla ilgili olarak, çalışma izinleri ellerinden alman yedi sigortacının durumunu özellikle dile getirir. Bitsios, daha önce Atina'da kısmen

dile getirilmiş olan bazı meselelerden de bahsedecektir. Bu meseleler arasında Yunan gazete, dergi ve kitaplarının serbest ithali, Rum azınlık okullarına atanan Yunan öğretmenlere çalışma izni verilmesi, karma mahkemeler tarafından sonuca bağlanan ancak kararları Türk hükümeti tarafından uygulanmayan 64 dava, Türkiye'de bulunan ve Oniki Ada Rumlarına ait olan mallar ve ticari borçların ödenmesi gibi konular yer almıştır. Kuneralp Bitsios'a verdiği cevapta, öncelikle Yunanlıların ve Rum asıllı Türk vatandaşlarının, Türk yetkililerin uygulayacağı tedbirlerden korkmak için hiçbir sebepleri olmadığının altını çizer. Türk makamlarının hareketleri de bu korkuların yersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Sınırdışı edilmeler ve sınırlarda geri çevrilmeler konusunda Kuneralp, söz konusu kişilerin durumlarının tekrar gözden geçirilmesi ve aleyhlerinde buna engel olacak açık bir sebep olmadığı müddetçe herkesin Türkiye'ye geri dönmesine ya da girmesine olanak sağlanması için hükümetine tavsiyede bulunmaya hazır olduğunu belirtir. Kuneralp İstanbul Yunan Birliği konusunda ise, bir yargı kararının, idarî bir kararla değiştirilemeyeceğini, bu yüzden derneğin yeniden açılmasına izin verilmesinin yasal olarak imkânsız olduğunu söyler. Ancak Rumların, amacı bir önceki derneğin amacının aynısı olan yeni bir dernek kurmamaları için hiçbir sebep olmadığını da belirtir. Patrikhane'nin iletişim özgürlüğü konusundaki taleplere cevaben Kuneralp, bu konuda hiçbir görüş ayrılığı olmadığını ve Patrikhane'nin bu özgürlüğe bundan böyle sahip olduğunu dile getirir. Malların kayıt altına alınması konusunda da hiçbir zorluk bulunmadığını ekler. Kuneralp notlarında, ekonomik konularda ihtiyatlı konuştuğunu vurguluyor. Yunan kitaplarının ithali konusunda ilk başta karşılaşılan mali güçlüklerin üstesinden gelindiğini söylediğini ancak bu sorunla ilgili olarak, Türkçe kitapların ve süreli yayınların Yunanistan'a gönderilmesi konusunda kendisinin de bazı taleplerde bulunacağını belirttiğini anlatıyor. Karma mahkemelerce verilen kararlar konusunda ise Kuneralp kaçamak cevap verecektir. Bloke edilen hesaplarla ilgili olarak, Türk vatandaşlarının da benzer borç hesapları olduğu-

nu göz önünde bulundurarak karşılıklı bir tazminat olasılığından bahseder. Kuneralp Oniki Ada Rumlarının malları konusunda ise fazla umut vermediğini dile getiriyor.

Yukarıdaki uzun paragraf, 1950'lerin sonunda Türkiye Rumlarını endişelendiren sorunların gerçek bir listesi niteliğindedir. Aynı zamanda bazı kısımların kafa karıştırıcı olduğu görülmektedir. Yunan diplomatın ortaya attığı ilk sorunun maddi değil, psikolojik olması gerçekten ilginç. Bu, Türkiye Rumlarının tamamının –hem Türk vatandaşı olanların hem de Yunan vatandaşı olanların– münferit sınırdışı edilme vakalarından ne kadar etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Yine bu satırlara bakarak, beş yıl sonra gerçekleşecek toplu sınırdışı edilmeler sırasında meydana gelecek olan psikolojik hasar konusunda da fikir edinmek mümkündür.

Bahsi geçen diğer ilginç bir konu ise, Türkiye Rumlarının "Türklüğün korunması için alınan önlemleri farkında olmadan ihlal etme" korkusudur. Burada, sınırdışı edilmelerin "Türk çıkarları aleyhinde" ibaresi kullanılarak haklı çıkartılması diplomatik bir dille eleştirilmektedir. Oysa bu faaliyetlerin açık ve net bir tanımı ya da yargılama için herhangi bir kriter bulunmamaktadır. Bunun ardından İstanbul Yunan Birliği'nin sadece kapatılmakla kalınmadığını, ayrıca mallarına da el konulduğunu öğreniyoruz.

Yunanistan'ın Patrikhane konusundaki talepleri de ilk kez karşımıza yukarıdaki bölümde çıkmaktadır. Bu talepler, Fener'in üstünlüğünü Moskova'ya kaptıracağı yönündeki reelpolitik endişelerle ilginç bir şekilde haklı çıkartılmaktadır. Daha sonra karşımıza yorumlanması zor, ilginç bir talep çıkıyor: "Rum cemaate ait olan malların kaydedilmesi" için izin verilmesi. Nasıl bir kayıttan ya da hangi mallardan bahsedildiğini ve böyle bir kaydın hangi kurum tarafından yapılabileceğini bilemiyoruz.

Bu notlardan öğrendiğimiz kadarıyla, 1930 yılında imzalanmış olan Seyrisefain Anlaşması'na rağmen, Yunan vatandaşları Türkiye'ye hemen yerleşememekte, Türk makamlarınca kendilerine sadece altı aylığına verilen bir çalışma iznine gerek

duymaktadırlar. Bu koşullar altında Yunan vatandaşlarının kendilerini belirsizlik içinde ve hassas bir durumda gördüklerini tahmin edebiliriz. Yunan diplomatın Yunan vatandaşları ile ilgili olarak değindiği bir başka mesele de, bazı mesleklerin sadece Türk vatandaşlarına tahsis edilmesini öngören yasanın sıkı bir biçimde uygulanmasıdır. Bu yasa yüzünden en çok mağdur olanların, en kalabalık yabancı topluluğu olan Yunan vatandaşları olduğu açıktır.

Kuneralp bütün bu taleplere diplomatik bir dil kullanarak yanıt vermiştir. Bu yanıtlar bazı önemli noktaları açığa çıkarmaktadır. Sınırdışı edilenler ile sınırlarda geri çevrilenlerin durumunun yeniden değerlendirilmesi için hükümete tavsiyede bulunmak, bu kişilerin belirlenmesi esnasında yolsuzluk yapıldığını ve keyfi davranıldığını üstü kapalı bir şekilde itiraf etmek demek değil midir? Aynı şey, Zeki Kuneralp'in başka bir isim kullanılarak yeniden açılmasını önerdiği İstanbul Yunan Birliği için de geçerlidir. Bu da, derneğin kapatılması için somut ve objektif sebepler olmadığını göstermektedir. Kitaplar ve süreli yayınlar meselesine geldiğimizde, karşılıklılık kavramının yeniden karşımıza çıktığını görüyoruz. Aslında bütün sorunların temelinde yatan işte bu kavramdır.

28.07.1959 tarihinde Bitsios Papa Eftim'den bahsetmekte. Bitsios Kuneralp'e, Papa Eftim'in oğlunu kendisine varis olarak hazırladığını söyler ve Eftim'in kilisesinin Patrikhane'ye iadesini talep eder. Kuneralp bunu ancak, şeriat yanlısı bir gazete olan *Sebat* konusunda önleyici tedbirler alması şartıyla düşünebileceklerini söyler. Kuneralp'in bu konuyu ilettiği bakan, medreselerin yasaklanmasının da raporda yer alması konusunda ısrar edecektir.

Yunan yetkililerinin Papa Eftim'in Patrikhane'den ayrılması konusunda endişelendiği anlaşılıyor. Daha da önemlisi, Türk yetkililer, kendilerine bununla hiç de ilgisi olmayan başka konularda imtiyaz tanınması şartıyla, bu konuda imtiyazda bulunmayı kabul etmiş görünmektedir. *Sebat* Batı Trakya'da yayınlanan köktendinci ve devrim karşıtı bir gazetedir. Türk makamlarının, köktendincilerin yuvası olarak görülen medrese-

rin kapatılmasını talep etmeleri ilginçtir. Yine ilginç bir şekilde, Türk tarafı Ortodoks Kilisesini, karşılığında başka şeyler elde edeceği bir değiş-tokuş aracı olarak görmektedir. Burada belirtilen imtiyazların hiçbirinin verilmediğini söylemeye gerek bile yok. Papa Eftim'in kilisesi faaliyetlerine devam edecek ve yukarıda da belirtildiği gibi oğlu görevi devralacaktır. *Sebat* Yunan makamlarının desteğini kaybedecek ve sonunda kapanacaktır. Ancak medreseler günümüzde bile faaliyetlerini sürdürmekte, ve Atina ile Yunanistan'daki Müslüman azınlığın ileri gelenleri arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir.[21]

Kuneralp'in 29.07.1959 tarihli notlarına baktığımızda, bütün üyelerin hazır bulunduğu görüşmenin ardından yapılan baş başa görüşmede Papa Eftim ve balıkçılık konularına yeniden dönüldüğünü öğreniyoruz. Kuneralp, Batı Trakya'daki gericilerin faaliyetlerinin bastırılması konusunda tatmin edici bir yanıt almak kaydıyla, Papa Eftim'den, elinde bulundurduğu son kiliseyi geri alabileceklerini ima edecektir. Bitsios bu konuda kaçamak cevaplar verecek ancak *Sebat* gazetesinin yasaklanması ile ilgili olarak en kısa zamanda müdahale etmeye hazır olduklarını bir kez daha yineleyecektir. Öte yandan Kuneralp, sınırdışı edilen ya da sınırlarda geri çevrilenlerle ilgili olarak, –İçişleri Bakanlığı'nm buna sıkı bir şekilde karşı çıkacağını bildiği halde–, bu kişilerin durumlarının gözden geçirilmesi için üstüne düşeni yapmaya hazır olduğunu belirtecektir. Kuneralp Patriğin apostolik görevini yerine getirmek için yapacağı seyahatlerde kolaylık göstermeye şimdiden başlayacaklarına dikkat çekecek ve hem bu tavırlarının, hem de Yunanlı göçmenlere sundukları kolaylıkların, Yunanistan için bir kazanım olduğunu ve bunların karşılığında Türkiye'ye bir şey verilmediğini vurgulayacaktır.

"İkili Rapor'un" hazırlanması sırasında tutulan notlardan alınan ve daha önce verilen sözleri kısmen yineleyen bu son

21 Bu konuyla ilgili bkz. Samim Akgönül "Religious institutions of the Muslim Minority of Greece", W.A.R Shadid, P.S van Koningsveld. (der.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, Leuven, Paris: Peeters, 2002, s. 145-157.

kısımda, bizi ilgilendiren önemli bir konuya da değinilmektedir. Kuneralp'in sözleri, ulusal otoritelerin azınlıklar konusuna nasıl yaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Atılan her adım "kazanç" ve "kayıp" hesaplarına dayanmaktadır. İki devletten herhangi birinin azınlıklarla ilgili gerçekleştirdiği her faaliyette bu bakış açısının göz önünde bulundurulması gerekir.

İKİLİ RAPOR[22]

İkinci Kısım[23]

21. Müteakiben, Yunan asıllı ekalliyetle ve Türk topraklarında yaşayan Yunan vatandaşlar ile ilgili meselelere müteallik Yunan isteklerinin tetkikine geçtik.[24]

22. İlk önce, son üç sene zarfında Yunan vatandaşlarına tatbik olunan sınırdışı tedbirlerini tetkik ettik. Bütün vakıaların gözden geçirilmesinin ve, mühim sebepler muvacehesinde bulunulan haller müstesna, alakadarların Türkiye'deki yerlerine avdetlerine müsaade olunmasının tavsiye edilmesi hususunda mutabık kaldık. Kendilerine karşı alınan sınırdışı kararı ref'edilmeyen kimseler, Türkiye'deki mallarını tasfiye etmek hakkına malik olacaklardır. İstanbul'da mukim olup sınırdışı tedbirine maruz kalmaksızın muvakkaten yerlerinden ayrılan Yunan vatandaşlarının dönüşlerinde hudutta geri çevrilmemelerini keza tavsiye etmekteyiz.[25]

---

22 *A.g.e.*, s. 40-43.

23 Raporun birinci kısmı Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlıkla ilgilidir. Yunanistan'daki Türklerin durumu ile Türkiye'deki Rumların durumunun bu raporda ayrı ayrı ele alınmış olması ilginçtir. Oysa müzakerelerin özeti, iki meselenin karşılıklılık esasına göre algılandığını göstermektedir.

24 Bu kısmın ilk paragrafından itibaren, Yunan makamlarının da tıpkı Türk makamları gibi, Türk uyruklu Rumlar ile Yunan uyruklu Rumların sorunlarını ortak sorunlar olarak gördüğü anlaşılıyor.

25 Bu paragraf okunduğunda, sınırdışı edilmelerin Yunan makamlarını oldukça endişelendirdiği açıkça görülmektedir. Bu endişenin sebebi sadece sınırdışı edilenlerin sayısı değil, aynı zamanda bloke edilen mallardır. Diplomatlar "mühim sebeplere" dayanmadan sınırdışı edilenler için bu önlemlerin kaldırılmasını önermektedir. Demek ki bu tip vakalara sıkça rastlanmaktadır. Öte yandan, belirli bir sebebe dayanmaksızın ve haklarında herhangi bir sınırdışı

23. İstikbalde, sınırdışı kararının alınmasını icap ettirecek hallerde, hakkında bu karar ittihaz edilen kimsenin konsolosluk makamlarına, tedbirin alınmasına âmil olan sebeplerin mahrem şekilde mahallî makamlar tarafından bildirilmesi şayani temenni görülmektedir.

Ancak bu paragrafta ve evvelkinde mündemiç tavsiyelerimizin Türk-Yunan İkamet Anlaşmasında derpiş olunan usulü hiçbir surette tadil etmeğe matuf olmadığı tabiidir.[26]

24. Feshine karar verilen İstanbul'daki Yunan Birliği Cemiyetinin tekrar ihdası imkânını da tetkik eyledik.

Bu cemiyetin aynı isim altında yeniden ihdası Türkiye bakımından hukukî mahiyette güçlükler arzetmekle beraber, başka isim altında ve feshedilenin gayelerini güden yeni bir cemiyet kurulması mümkün görülmektedir.

"Helleniki Enossis"in mallarına gelince, bunların, cemiyetin statüsünün 42'nci maddesi gereğince kullanılmasının tesriini tavsiye etmekteyiz.[27]

25. Kültürel mahiyetteki meselelerin tetkikine geçerek, evvelce hakikî veya mevhum şahısların adına tescil edilmiş olan, Yunan asıllı ekalliyetin dinî, kültürel veya hayır teşekküllerine ait gayrimenkullerin başka formalitelere lüzum olmaksızın tapu siciline kaydını mümkün kılan tedbirlerin tesriini tavsiye etmeyi kararlaştırdık.[28]

---

edilme kararı olmaksızın bazı kişilerin hudutlarda geri çevrildiğini öğreniyoruz. Son olarak, her iki ülke makamlarının da, ülkelerindeki Yunan vatandaşlarının gerçek "yuvasının" İstanbul olduğunu düşündükleri anlaşılıyor.

26 Yine tam tersine, son üç sene boyunca Türk makamları tarafından Yunan makamlarına haber verilmeksizin, Yunan vatandaşlarının sınırdışı edildiği anlaşılmaktadır. Yine de, 1930 Türk-Yunan Anlaşması'nın iptal edilmesi henüz gündemde değildir.

27 Yukarıda da belirttiğimiz gibi, aynı kurumun "aynı amaçlarla" farklı bir isim altında açılması tavsiyesinde bulunarak, Türk makamları, derneğin gereksiz yere feshedildiğini kabul etmiş olmaktadır.

28 Bu paragrafla "kayıt" konusu biraz aydınlanmıştır. Anladığımız kadarıyla Yunan makamları Türk makamlarından, o zamana kadar bir kısmı mevhum şahıslara ait gibi gözüken gayrimenkullerin, vakıflara ait olduğunu kabul etmelerini istemektedir. Böylece söz konusu vakıfların resmen tanınmaları güçlendirilmiş olacaktır.

26. Türk aslından Yunan vatandaşlarının malik oldukları imkânlara karşı mütekabiliyet temin maksadıyla, ekalliyet cemaatinin "Rum Ortodoks Cemaati" ismini muhafaza edebilmesinin ve hükmî şahsiyeti haiz olmasının gerektiği kanaatindeyiz.[29]

27. Yunan vatandaşlarına verilen ikamet ve çalışma müsaadelerinin, ilgili mevzuat çerçevesi dahilinde, bir senelik bir müddet için verilmesini şayanı tavsiye addediyoruz. Bazı mesleklerin icrasını münhasıran Türk vatandaşlarına hasreden kanunlara gelince, bunların, mevzuubahis kanunların meriyete girdiği tarihte mevcut fiilî durum göz önünde tutulmak suretiyle Yunan vatandaşlarına tatbik edilmelerini temenni ediyoruz.[30]

28. Ekalliyet mensubu veya Yunan vatandaşı tüccarlardan 1955 senesinde zarar görüp bunların tespiti için mahkemele-

---

29 Bu paragraf oldukça karmaşık bir konuya değiniyor. Burada "cemaatler"den, başka bir deyişle, azınlıkların yönetim kurullarından bahsedilmektedir. Bu paragrafla cemaatlere tüzel kişilik verilmekte, ancak bundan da önemlisi, iki azınlık karşılıklı olarak adlandırılmaktadır. Batı Trakya'daki azınlığın "Türk" şeklinde adlandırılmasını isteyen Türk makamları, İstanbul'daki azınlığa da "Rum Ortodoks" ismini kullanma "hakkı" tanımıştır. Bu iki ismin birbirine denk olmadığı açıktır. "Yunanistan Türk Azınlığı"nın karşıtının Türkçe'de "Türkiye Yunan Azınlığı" olması gerekmektedir. Halbuki Rumlar ve Yunanlılar arasında ayrım yapmaya devam eden Türk makamları, Yunanistan'dan Batı Trakya'daki azınlığa ulusal bir isim vermesini istemektedir. Böyle bir ayrımın, Türkiye'deki Rum azınlık üyelerinin birçoğu tarafından da yapıldığını belirtmekte fayda var.

30 Bu paragrafta Yunan vatandaşlarını ilgilendiren iki hukukî mesele ele alınmaktadır. Bahsi geçen ilk konu ikamet ve çalışma izinleridir. 1930 Anlaşması'nın, aslında Yunan vatandaşlarına bir imtiyaz tanımadığını, onları sadece ülkedeki diğer yabancılarla benzer konuma soktuğunu öğreniyoruz. (Bazı gözlemciler bu anlaşmanın bir çeşit imtiyaz rejimi getirdiğini düşünmektedir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Orhan Türker, "35 Yıl önce Yunanlıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmeleri", *Tarih ve Toplum*, 32 (190), 1999, s. 9-14.). Üstelik, diğer yabancılara Yunan vatandaşlarının aksine, altı aylık değil bir senelik ikamet ve çalışma hakkı tanınmasından dolayı, böyle bir eşitlik fiilen mevcut değildir. Bu paragrafla Yunan makamları Ankara'dan "ilgili mevzuat çerçevesi dahilinde" çalışma ve ikamet izinlerinin bir yıla çıkartılmasını talep etmektedir. Diplomatlar, yalnız Türk vatandaşlarına ayrılan meslekler konusunda, bu önlemin alınmasını gerektiren sebeplerin artık mevcut olmadığı sonucuna varmıştır.

re müracaat edenlerin 1955 vergi beyanları meselesinin tetkikine geçerek, bu şekilde tespit edilen miktar ile bilâhare Maliye Vekâletince ihdas olunan Komisyonca tespit edilen miktar arasındaki farkın vergiye tabi tutulmamasını tavsiye etmeyi kararlaştırdık, zira o tarihte yegâne zarar tespiti usulü olan mahkemelerin ekspertizlerine müracaat etmiş olmaları, mükelleflerin hüsnüniyetlerini ispat etmektedir.[31]

29. Evvelce Türkiye'de mukim olan Yunan vatandaşlarına ait bloke alacaklar meselesini tetkik ederek, işbu alacakların raporumuzun ticarî tediye hesabı bakiyelerinin tasfiyesine müteallik 34'ncü paragrafı hükümlerine göre tasfiyesini tavsiye etmeyi kararlaştırdık.

30. Fener Patrikhanesine müteallik meselelere geçerek, Patrikhanenin dinî vazifesini ifa edebilmesi için bir taraftan Patriğin ve Metropolitlerin harice serbestçe seyahat edebilmesi ve diğer taraftan, ecnebilere vize verilmesine müteallik Türkiye'de cari ahkâm mahfuz kalmak şartıyla, Patrikhanenin diğer Kiliseler temsilcilerinin ziyaretlerini kabul edebilmesi gerektiğini müşahede ettik.

Patrikhanenin ve Patriğin şahsının, nereden gelirse gelsin, herhangi bir tarizden imkân nisbetinde masun kalması şayanı temennidir.[32]

---

31 Açıkça görüldüğü gibi, 6/7 Eylül gecesinden 4 sene sonra bile Türkiye, o gece meydana gelen zararları maddi olarak ödemeye devam etmektedir. Bu paragrafla bir kez daha azınlık üyeleri ile Yunan uyruklu Rumlar beraber düşünülmektedir.

32 Bu paragraf diplomatik metinlerin ne denli ustaca ve bir o kadar da karmaşık bir şekilde yazıldığını göstermektedir. Fransızca metinde kullanılan terim ve tabirlerin, aynı bölümün Türkçe karşılığındaki terimlerden tamamen farklı olduğunu görmekteyiz. Örneğin Türkiye'nin Patrikhane'nin statüsü konusundaki tutumunu bilen bir okur, Türk bir diplomat tarafından (ve bir de Yunanlı tabii ki -zaten uzlaşma sanatı da buradan doğmaktadır) hazırlanan bu raporda "Patriarcat œcuménique" (tam çevirisi "Ekümenik Patrikhane") tabirini gördüğünde şaşıracaktır. Oysa yukarıda okuduğumuz Türkçe metinde bu tabir, "Ekümenik Patrikhane" yerine, alışık olduğumuz "Fener Patrikhanesi" şeklinde çevrilmiştir. Aynı şekilde Türkçe metne "Dinî Vazife" olarak çevrilen "mission œcuménique"in tam karşılığı "ekümenik misyon"dur. Son olarak "Sa Sainteté le Patriarche" (Patrik Hazretleri) Türkçe'ye "Patrik" şeklinde çevrilmiştir. Bahsi geçen saldırılar ise popülist basından gelen saldırılardır.

31. a) Patrikhane binasında yapılması elzem bazı inşaat ve tamiratı,

b) Türkiye Hükümetince lüzumlu krediler tasvip edilmiş olan yedi kilisenin tamirini,

mümkün kılacak tedbirlerin alınmasını keza şayanı temenni addetmekteyiz.[33]

32. Sadece müşkülât doğurmakta olan bir duruma nihayet vermenin isabetine kanaat getirerek, "Panagia Kafatiani" isimli Ortodoks kilisesinin Fener Patrikhanesine iadesini tavsiye eylemek hususunda mutabakata vardık. Papa Eftim'e, Patrikhane tarafından, kaydı hayat şartıyla münasip bir maaş bağlanmalıdır.[34]

[...]

Üçüncü Kısım

35. Raporumuzun birinci ve ikinci kısımlarında ele alınan meselelere ilâveten, 1951 tarihli Türk-Yunan Kültür Anlaşmasının heyeti umumiyesiyle tatbikini, hususiyle bu Anlaşma ile derpiş olunan Muhtelit Komisyonun muntazaman içtimaım tavsiye etmek hususunda mutabakata vardık. Mevzubahis Komisyonun derhal faaliyete geçmesini temenni eylemekteyiz.

36. Her iki memleketteki ekalliyet kültür müesseselerinde, Türk ve Yunan profesör ve öğretmenlerinin mütekabilen istihdamı mevzuunda mevcut anlaşmaya atıfta bulunarak, bu Anlaşmanın daha müessir bir tarzda tatbikini temin için mevzubahis profesör ve öğretmenlerin Türkiye ve Yunanistan'a muvasalatlarının hemen akabinde vazifelerine başlamaları, bunun için de, mezkur anlaşmadaki formalitelerin asgarî hadde indirilmesi lüzumunu kabul eyledik.

---

33 Kıbrıs sorunu yüzünden 1963'ten itibaren ilişkilerin yavaş yavaş bozulmasına bağlı olarak, Patrikhane'de yapılacak her türlü inşaat ve tamirat ile, yeni kiliselerin yapılmasının yasaklandığını söylemeye gerek bile yok.

34 Gerçekleşmeyecek bir başka tavsiye daha karşımıza çıkıyor. Papa Eftim ömür boyu maaş uğruna "kurban edilmeyecek", kilisesi de Patrikhane'ye iade edilmeyecektir.

Bu lüzum, her iki taraf bursiyeleri için de mevzubahis olmaktadır.[35]

37. Yunanistan'a Türkiye'de neşrolunan gazete, mecmua ve kitapların, Türkiye'ye de Yunanistan'da yayınlanan gazete, mecmua ve kitapların ithali meselesini inceleyerek ve bu neşriyatın serbestçe mübadelesinin kültür seviyesinin yükseltilmesi mevzuunda oynadığı ehemmiyetli rolü nazarı itibara alarak, her iki memleket selahiyetli makamlarının, mütekabiliyet şartıyla, bu ithalata hiçbir müşkülat çıkartılmaması için gayret sarf etmeleri hususunu tavsiye eylemeyi kararlaştırdık.[36]

[...]

39. Her iki memleket topraklarında kâin olup Türk asıllı Yunan vatandaşlarına veya Türk vatandaşlarına, keza Yunan asıllı Türk vatandaşlarına veya Yunan vatandaşlarına ait olan gayrı menkul malların istimlâki meseleleri de nazarı dikkatimizi celbetmiştir.

Gayrı menkulleri istimlâke tabi olan şahısların menfaatlerinin mümkün mertebe vikâyesini teminen, her iki memleket makamatının bu mevzudaki kanunî ve idarî ahkâmın tatbikatında takdir selâhiyetlerini kullanmalarını tavsiye eylemekteyiz.

Ankara, 4 Ağustos 1959
Dimitri S. Bitsios, Zeki Kuneralp

Yapılan tavsiyelerin büyük çoğunluğu hayata geçirilmemiş olsa da, böyle bir raporun varlığı bile, iki hükümetin de ikili sorunların çözülmesi konusunda iyi niyetli olduklarını göster-

35 Bu paragraf karşılıklılık (mütekabiliyet) kavramının açıkça dile getirildiği ilk paragraftır. Aslında bu karşılıklılığın zararları, "kontenjan" öğretmenler ile okul kitaplarının mübadelesinin öngörüldüğü eğitim alanında daha açık biçimde görülmektedir. Kontenjan öğretmenler meselesiyle ilgili bkz. Samim Akgönül, *Une communauté, deux États...*, *a.g.e.*, s. 184. Bu paragrafta da imâ edildiği gibi, öğretmenlerin her iki ülkeye de gelmesi uzun zaman almakta ve geldikten sonra da, bitmek tükenmek bilmeyen bürokratik formaliteler yüzünden bir türlü görevlerine başlayamamaktadırlar.

36 Burada karşılıklılık kavramındaki bozukluğun mükemmel bir örneği görülmektedir. Türk Devleti kendi vatandaşlarının "kültür seviyesinin yükseltilmesini", Yunan Devleti'nin de aynı şeyi Yunan vatandaşları için kabul etmesi şartıyla kabul etmektedir. Yunanistan da aynı karşılıklılığı beklemektedir.

mektedir. Bu sorunlar arasında Kıbrıs'ın ya da balıkçılık dışındaki diğer Ege sorunlarının bir kez bile telaffuz edilmemiş olması önemlidir. Kıbrıs meselesi, Zürih ve Londra anlaşmalarından sonra çözümlenmiş kabul edilmekteydi ve bir yıl sonra Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi beklenmekteydi. Günümüzde Ege'de yaşanan sorunlar ise o dönemde henüz ortaya çıkmamıştı. Bu şartlar altında tek gerçek ikili sorun, iki tarafın azınlıkları ile ilgiliydi.

Birkaç sene süren rahatlık dönemi

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile krizin patlak vermesi arasındaki dört sene Türkiye Rumları için iyi geçmiştir.[37] Aslında 1959'dan itibaren Türk-Yunan ilişkileri daha sıcak olabilirdi. Bu da kuşkusuz Kıbrıs'ta durumun kötüye gitmesini önleyebilirdi. Ancak bu tarihten itibaren Türkiye çok ciddi iç sorunlar yaşamaya başlayacaktır. Demokrat Parti iktidarının otoriter sapmaları, Cemal Gürsel'in yürüttüğü 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile sonlanacaktır. 27 Mayıs ihtilalinin azınlık üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Öncelikle, Demokrat Parti iktidarının yöneticileri Celal Bayar ve Adnan Menderes'i yargılamak için kurulan Yassıada mahkemesinde, hükümetin 6/7 Eylül 1955 olaylarından sorumlu olduğu ortaya çıkacaktır.[38] Yassıada duruşmaları, Atina tarafından askerî rejimin iyi niyetinin kanıtı ve azınlığın İstanbul'daki geleceğinin garantisi olarak yorumlanır. Bunun bir sebebi de yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 20 Ekim 1960'ta Atina'ya yaptığı resmî ziyaretle

37 "1959-1963 yılları arasındaki Menderes ve İnönü dönemi, İstanbul Rumları ile Ekümenik Patrikhane için, olumlu gelişmelerin yaşandığı çok güzel yıllardır...", *To Vima*, 01.09.1999.

38 Yassıada duruşmaları 14.10.1960'tan 11.08.1961'e kadar sürmüştür. 15 sanık idam cezasına çarptırılmış, 31 sanık ömür boyu hapse mahkum edilmiş, diğer 408 sanığa ise çeşitli hapis cezaları verilmiştir. 133 sanık beraat etmiştir. İdama mahkum edilenler arasında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eski Başbakan Adnan Menderes, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yer almaktadır. Celal Bayar'ın cezası yaş haddinden ömür boyu hapse çevrilmiştir. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes ise bir gün sonra idam edilmiştir.

duruşmaların aynı tarihe denk gelmiş olmasıdır.[39] Bundan birkaç ay sonra "sivil toplum", iyi ilişkilerin somutlaştırılması için görevi devralacaktır. Örneğin, Mart 1961'de 12 Yunan ve Türk gazetesinin sahipleri ve yazarları Rodos'ta biraraya gelecektir.[40] Basının Türk-Yunan ilişkilerinde oynadığı önemli rolü belirtmeye artık gerek yok: iki ülkenin popülist basını ilişkilerin bozulmasına, özellikle de azınlıkların olumlu imajlarının karşılıklı olarak zedelenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde iki ülke arasındaki her yakınlaşmada da, artık provokasyondan vazgeçen gazetecilerin rolü olduğu görülmektedir.[41]

Yeni rejimin azınlıklara, özellikle de Rumlara yaklaşımı yeni bir Senato (Temsilciler Meclisi) kurulmasıyla kendini belli edecektir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 25 Aralık 1960'ta, azınlığın tanınmış ve önemli simalarından biri olan Kaludi Laskari'yi (Kaloudis Laskaridis) Senato'ya atayacaktır.[42] 1894'te Demirköy'de dünyaya gelen ve Çanakkale Savaşı'nda bir kolunu kaybetmiş olan bu avukat böylece, "Devlet Başkanı Temsilcisi" de olacaktır.[43] Süleyman Yeşilyurt'a[44] göre, bu görevin Laskari'ye verilmesinde, kendisi de hukukçu olan bir başka "Devlet Başkanı Temsilcisi", Ayşe Şukufe Ekitler'in ısrarları önemli rol oynamıştır. Aynı sıfatla Senato'ya seçilenler arasında Ermeni Hermine Agavni Kalustyan[45] ile Yahudi Erol Dilek[46] de yer almaktadır.

Ancak daha da önemlisi, çelişkili bir biçimde, 27 Mayıs ihtilalinin ardından, daha demokrat, insan haklarına daha saygılı

---

39 *Cumhuriyet*, 21.10.1960.

40 *Cumhuriyet*, 14.03.1961.

41 Gazetecilerin diğer girişimleri için bkz. Samim Akgönül, "Vers une nouvelle donne dans les relations gréco-turques", *Dossiers de l'IFEA*, 6, 2001, s. 1-46.

42 *Cumhuriyet*, 25.12.1960.

43 *T.B.M.M. Albümü 1920-1991*, Ankara: TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, 1984, s. 535.

44 Süleyman Yeşilyurt, *Ermeni, Yahudi, Rum Asıllı Milletvekilleri*, Ankara: Serajans, 1997, s. 138.

45 *T.B.M.M. Albümü 1920-1991*, s. 535. Kalutsyan bir matematikçidir.

46 Aynı yer, Erol Dilek de hukukçudur.

ve daha az otoriter bir Anayasa yürürlüğe girmiştir.[47] Bu yeni Anayasa'nın 12. Maddesi'ne göre herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Aynı Anayasa'nın 19. Maddesi tüm Türk vatandaşları için din, vicdan ve ibadet özgürlüğü getirmiştir. 54. Madde'ye göre Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. 58. Madde'ye göre ise bütün Türk vatandaşları, hizmete alınmada, ödevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilmeksizin, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.

Söz verildiği üzere 15 Ekim 1961'de ilk seçimler yapılacak ve İsmet İnönü'nün ilk kabinesi görevine başlayacaktır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki samimi ilişkiler, bu bireysel hak ve özgürlükler ortamında yeniden canlanacaktır. Bu sırada, 15 Ağustos 1960'ta, Kıbrıs resmî olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Rum bir cumhurbaşkanı ile (Makarios) Türk bir başkan yardımcısına (Fazıl Küçük) sahip olmuştur. Bağımsızlığın ertesi günü Zürih ve Londra anlaşmaları uyarınca Türk askerleri, 82 yıl önce Osmanlı yönetiminin sona ermesinden beri ilk kez, Ada'ya girmiştir.[48] 5 Ağustos 1962'de Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff yeni Türk yöneticilerle ilk temaslarda bulunmak üzere Ankara ve İstanbul'a gelecektir. Averoff Ankara'da Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'le görüşecek, Yunanistan'a dönerken de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Rum azınlığın ileri gelenleriyle buluşmak için İstanbul'a uğrayacaktır.[49]

1960 nüfus sayımının sonuçları,[50] dönemin Rum azınlığı hakkında çelişkili bir görünüm sunmaktadır. Sonuçlara göre azınlığın nüfusu artmıştır; bu da 6/7 Eylül olaylarının Rumların İstanbul'u terk etmelerine sebep olmadığını göstermekte-

47 Yeni Anayasa 09.07.1961'de yapılan referandumdan %61.5 evet oyu alarak kabul edilmiştir.

48 *Cumhuriyet*, 17.08.1960.

49 *Cumhuriyet*, 06.08.1962.

50 *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, no. 452, tarihsiz.

dir. Ancak anadille ilgili sorulara verilen yanıtlar, rahatsızlık belirtileri taşımaktadır.

1960 nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 27.754.820 kişidir. Anadillerinin Türkçe olduğunu belirten kişilerin 81.849'u ikinci dillerinin Rumca olduğunu söylemişti. 1923 mübadillerinin artık yerlerini ikinci nesle bıraktığını düşünürsek, yeni nesil Rumların büyük bir kısmının anadillerinin Türkçe olduğunu beyan ettikleri sonucuna varabiliriz. Öte yandan 65.539 kişi anadilinin Rumca olduğunu söylemiştir. Bu da, birinci ya da ikinci dil olarak Rumca konuşanların sayısının toplam 147.388 olduğunu göstermektedir. Bu sayı, ülkenin toplam nüfusunun %0.83'üne denk geldiği için, tutarlıdır.

Aynı tarihte, Türkçe'yi birinci dilleri olarak belirtenler arasında 18.932 kişi, ikinci dilinin Ermenice olduğunu söylemiştir. Anadilinin Ermenice olduğunu ifade edenlerin sayısı ise 52.756'dır. Bu da toplam 71.688 kişi etmekte ve nüfusun %0.40'mı teşkil etmektedir. Ancak daha dikkat çekici olan ise, Ermenice konuşanların %73'ünün anadillerinin Ermenice olduğunu söylemesi ve sadece %27'sinin anadil olarak Türkçe'yi göstermesidir.

Yahudilerin konuştukları dillere geldiğimizde işler daha da karışmaktadır. Nüfus sayım tablolarında yer alan *Yahudice*'nin, *İbranice* olmadığını, Türkiye Yahudilerinin konuştuğu Yahudi İspanyolcası, yani *Ladino* olduğunu belirtelim. Türkiye'deki Yahudi nüfusun büyük bir kısmının –ne kadar olduğunun ölçülmesi zor da olsa– ikinci, hatta üçüncü dil olarak İspanyolca ve Fransızca konuştuğunu unutmamak gerekir. 1960'ta anadillerinin Türkçe olduğunu söyleyen kişilerin 4.298'i "Yahudice" konuştuğunu belirtmiştir. Anadilinin "Yahudice" olduğunu söyleyenlerin sayısı ise 19.299'dur. Böylece elimizdeki toplam sayı oldukça az bir sayı olan 23.597 kişiye ulaşmakta, bu da toplam nüfusun %0.08'ine denk gelmektedir. Bu sonuçlarda 1948 yılında İsrail'e gidenlerin etkisi büyüktür. Ancak yine de, Türkiye Yahudilerinin bir kısmının sadece Türkçe'yi anadil olarak gösterdikleri ve ikinci dillerinin Yahudi İspanyolcası olduğunu belirtmedikleri akla gelmektedir. Yahudi İspanyolcası

konuştuklarını beyan edenlerin %83'ü bu dilin anadili olduğunu, sadece %17'si ise ikinci dili olduğunu belirtecektir.

Türkiye'de yaşayan üç resmî azınlık arasında, azınlık dilinin anadilleri olduğunu beyan etmekten en çok kaçınan Rumlardır. Acaba bunun sebebi, birbirini izleyen "Vatandaş, Türkçe konuş!" kampanyalarında en çok hedef alınan azınlığın Rumlar olması mı, yoksa Rumların kendilerini daha hassas bir durumda hissetmeleri midir? Her iki halde de, Türkiye Rumları, kendilerini anadillerini rahatça söyleyebilecek bir konumda görmemekteydi. Bunun sebebi kuşkusuz Kıbrıs meselesidir.

Nüfusun inançlara göre dağılımı, azınlıkların 1960'taki durumu hakkında daha belirgin bir fikir vermektedir. Bu tarihte Türkiye'de 106.612 Ortodoks yaşamaktadır; bu da birinci ya da ikinci dili Rumca olan 40.000 kişinin kendisini Ortodoks olarak belirtmediği anlamına gelmektedir. Ortodoksların %64'ü (68.118 kişi) İstanbul'da yaşamaktadır. Ortodoks nüfusun yoğun olarak bulunduğu diğer illerse, Ankara (1.118 kişi), Çanakkale (4.163 kişi), Diyarbakır (1.019 kişi), Hatay (6.433 kişi) ve Mardin'dir (17.750 kişi). Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ortodoksların, Rum azınlığa dahil olmayan Arap Ortodokslar olduğunu biliyoruz. Aynı nüfus sayımında 70.952 kişi Gregoryen olduğunu belirtmiştir. Bu sayı Ermenice konuştuğunu belirtenlerin sayısıyla aşağı yukarı aynıdır. Yahudilere geldiğimizde de eldeki rakamlar varsayımımızı doğrulamaktadır. 1960'ta, 43.928 kişi Yahudi olduğunu beyan etmiştir. Halbuki Yahudi İspanyolcası konuşan kişilerin sayısı bunun ancak yarısıdır. Buradan, Türkiye Yahudilerinin yarısının artık Yahudi İspanyolcası konuşmadığı, ya da bunu beyan etmediği sonucunu çıkartabiliriz.

Son olarak 1960 nüfus sayımını sonuçlarından çıkan okur-yazarlık oranları ile ilgili bilgilere bakalım. Sosyo-ekonomik durum hakkında bilgi veren başka veriler de bulunmaktadır. Ancak bu veriler, pek çok kişinin "bilinmiyor" sütununda yer almasından dolayı işimize yaramamaktadır. Sayım sonuçlarına göre Müslümanların %39'u okur-yazardır; geri kalan %61 ise okuma-yazma bilmemektedir. Ortodokslarda okur-yazarlık

oranı %69'e çıkmakta, okuma-yazma bilmeyenler %31'de kalmaktadır. Gregoryenlerin %49'u okur-yazarken, %51'i değildir. Yahudilere baktığımızda %93'ünün okuma yazma bildiğini, sadece %7'sinin okur-yazar olmadığını görmekteyiz. Bu sonuçlardan yola çıkarak, 1960 yılında Türkiye Rumlarının ülkedeki en büyük gayrimüslim azınlık ve en eğitimli cemaatlerden bir tanesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize azınlığın ne denli gelişmiş olduğunu göstermektedir.

1963-1964: Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi

İstanbul Rumlarının hikâyesi 1964 yılında sona erecektir. Türkiye Rumlarının göç ettiği tarih, 1942 ya da 1955 senesi değil, 1964'tür. Bu tarihten itibaren Rumlar, düzenli bir biçimde ve belki de geri dönüşü olmaksızın ülkeyi terk etmeye başlamışlardır.

Kıbrıs: Yeniden alevlenen anlaşmazlık nedeni

Türk-Yunan ilişkilerinin 1950'li yılların ortalarından itibaren yeni bir safhaya girdiğinden bahsetmiştik. Kıbrıs meselesinin alevlenmesi ikili ilişkileri ciddi şekilde zedelemiş ve her iki azınlığın durumunu da karşılıklı olarak tehlikeye sokmuştur. 1960'lı yıllardan günümüze kadar İstanbul'daki Rum azınlığın günlük hayatı, Kıbrıs'taki duruma sıkı sıkı bağlı bir şekilde seyretmiştir. Azınlığın Kıbrıs'ta meydana gelen olaylarla ilişkisi olduğu düşünülmüş, hatta bazı durumlarda azınlık bu olayların sorumlusu gibi algılanmıştır.

Yunan uyruklu Rumların 1964 yılında Türkiye'den çıkarılması, bu tarihten itibaren Türk-Yunan ilişkilerinde rutin haline gelecek olan misilleme politikasının en güzel örneğidir. Devamlı olarak yaşanan "önleyici" bir rehin alma durumu; diğer devletin de kendi azınlığına karşı aynı tavrı takınması sayesinde haklı kılınacaktır. Sürtüşme yaşanan noktaların çokluğu, bu kısır döngünün bereketli bir hale dönüşmesini zorlaştır-

mıştır. Her iki azınlık da, hem kendilerini ilgilendiren sorunlarda, hem de kendileriyle hiçbir ilgisi olmayan konularda, sırf "Rum" ya da "Türk" olmalarından dolayı ucu kendilerine dokunan meselelerde, bu karşılıklılık yüzünden mağdur duruma düşmüştür.

Türkiye Rumlarının durumu, akademik açıdan bakıldığında ilginç bir sorundur ve kullanılan terminoloji de dahil olmak üzere pek çok çelişkiyi barındırmaktadır. Günlük dilde ve resmî kayıtlarda, Yunanistanlılar (Yunanlılar) ile Türkiye Rumları (Rumlar) arasında açık bir ayrım yapılmaktadır.[51] Ancak ikili krizlerin yaşandığı ve milliyetçilik duygularının kabardığı anlarda kamuoyu, aslında bu ikisinin aynı halk olduğunu hatırlamakta ve Türkiye Rumları bir anda, Yunan hükümetinin gerçekleştirdiği olayların sorumlusu haline gelmektedirler. Bu çelişki Patrikhane için de geçerlidir. Patrikhane cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren siyasete karışmakla suçlanmışsa da –unutmayalım ki 1923 yılında Patrikhane'nin Türk topraklarında kalmasına, sadece ve sadece Türkiye'deki Rum azınlığın dinî işleriyle ilgilenmesi koşuluyla izin verilmişti– Kıbrıs söz konusu olduğunda Patriğin bizzat kendisi ve Patrikhane makamları, hem yetkililer tarafından, hem de kamuoyu tarafından siyasete karışmaya adeta itilmişlerdir.

1963-1964 yıllarında Ankaralı yetkililer ve popülist basın, Eylül 1955 olaylarından hiçbir ders almamış olduklarını gösterdiler. 1963'te, Kıbrıslı milliyetçi Rumlar Kıbrıs Türklerine yeniden zulmetmeye başlayıp, Makarios Türkleri yönetimden kısmen bertaraf etmek için Anayasa'yı değiştirmeye kalktığında; güçsüz kalan Ankara, İstanbul Rumlarını cezalandıracaktır. Böylece Türkiye Rumları, Kıbrıs Rumları tarafından gerçekleştirilen eylemler yüzünden cezalandırılmakla kalmayacak, ayrıca Yunanistan'a karşı değiş-tokuş aracı olarak da kullanılacaktır. Yunan uyruklu Rumların 1964'te sınırdışı edilme-

51 Menderes Çağla, "Bize Yakın Olan Rum'dur Yunanlı Değil..." demektedir, *http://www.turkishgreeksynergy.net/Cagla_tykopru.html*, ayrıca bu konunun detaylı analizi için bkz. Samim Akgönül, "Les mots et les hommes: les mots d'altérité en turc actuel", *CEMOTI*, 31.2001, s. 223-256.

leri, bundan birkaç sene önce meydana gelen sınırdışı edilme olaylarından çok farklıdır. Öncelikle ortada hukukî bir fark bulunmaktadır, çünkü 1958-1959 yıllarında meydana gelen sınırdışı edilme olayları sadece birkaç kişiyi ilgilendiren münferit olaylardır. Bu olaylar diğer Yunan uyruklu Rumlar için kalıcı bir tehdit yaratmışsa da, yine de birkaç kişiyle sınırlı kalmıştır. Oysa Yunan uyruklu Rumların 1964'te sınırdışı edilmesi bütün cemaati etkileyecektir. Bütün bir cemaatin üyeleri, göz açıp kapayıncaya kadar, evlerinden, işlerinden, ailelerinden ve eşyalarından kopartılacaktır. Oysa hukukun en temel ilkelerinden biri, münferit sorumluluk ilkesidir. İşte bu noktada meselenin ikinci kısmı, yani etnik unsuru karşımıza çıkmaktadır. 1958-1959 yıllarındaki sınırdışı edilmeler, bireysel bazda haklı sebeplere dayanmaktaydı. Sınırdışı edilen ya da sınırlarda geri çevrilen kişiler, münferit olarak, Türk Devleti aleyhinde çalışmalarda bulunmakla suçlanan kişilerdi. Şüphesiz bu suçlamaların doğruluğu, verilen cezanın suçlamaya uygun olup olmadığı, itiraz etme hakkı, vs. konuları tartışılabilir. Ancak ilke bazında önemli olan, bu sınırdışı etme olaylarının kişisel bir sebebe dayandırılmış olmasıdır. Bu olaylar tüm cemaati ilgilendiren bir hal alıp da, her türlü bireysel ve hukukî haklı sebep ortadan kalktığında, hata kaçınılmaz olacaktır. Sınırdışı etmelere yol açan olayları bu noktayı göz ardı etmeden incelemek gerekir.

1960 Kıbrıs Anayasası "iki toplumlu" bir hükümet ve yönetim sistemi getirmişti. Kıbrıslı Türkler "azınlık" olarak değil, kendi başlarına ayrı bir toplum olarak kabul ediliyordu. Bu sistem bazı yönleriyle, iki savaş arasında, Fransız Mandası himayesinde Lübnan'da uygulanan sisteme benzemektedir. Bu sisteme göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Kıbrıslı bir Rum olurken, başkan yardımcısı da Kıbrıslı bir Türk'tü. Sayısal olarak azınlıkta olan Türklere siyasî ve idarî açıdan eşitlik getiren böyle bir iki başlılık, tüm idarî katmanlarda uygulanmaktaydı. Yine de iki sorun varlığını devam ettirmiş ve iki toplum arasında gerginlik yaratmakta gecikmemiştir. Bu sorunlardan bir tanesi, kendi toplumu tarafından

seçilen başkan yardımcısına tanınan veto hakkı, diğeri ise ayrı belediyeler meselesidir.[52] Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Devlet Başkanı Başpiskopos Makarios, devletin kurulmasından üç yıl sonra Anayasayı değiştirmeye karar verecektir. Kasım 1963'te Başkan Yardımcısı Küçük'e önerilen on üç anayasa değişikliği, iki toplumlu sistemi çoğunluk sistemiyle değiştirmeyi amaçlıyordu.[53] Ancak bu yapılırken, Türkiye'nin, son derece stratejik konumda yer alan Ada'nm kontrolünü kaybetme endişesi dikkate alınmamıştı. Önerilen değişiklikler, meseleyi Londra ve Zürih anlaşmalarının ihlali olarak gören İsmet İnönü başkanlığındaki CHP hükümeti tarafından kabul edilemez olarak nitelendirildi. Aralık 1963'te Ada'daki iki toplum arasında, Türkler tarafından "Kanlı Noel" olarak adlandırılan şiddetli çatışmalar yaşandı.

Türk hükümeti, önerilen değişikliklerle *enosis*'in gerçekleşeceğini düşünüyordu. Türkiye'nin endişesi çift taraflıydı. Kıbrıs nihaî olarak kaybedilmekle kalmayacak, üstelik Ada, Yunanistan kontrolüne geçmiş olacaktı. Mesele, "self determination" (kendi kaderini kendi belirleme) teriminin tanımıyla doğrudan bağlantılıdır. Kıbrıslı Rum yöneticiler için bu, Ada nüfusunun çoğunluğunun iradesini yerine getirmek anlamına geliyordu. Kıbrıslı yöneticiler, Batı'nın bu meseleye "NATO usulü bir çözüm" getirmek için yaptığı her türlü girişimle başarılı bir şekilde mücadele etmişler ve Sandys-Ball Planı'm reddetmişlerdir.[54] Ayrıca, Türkiye'nin Ada'ya müdahale etmesi tehdidine karşı kendilerini korumak için SSCB'den yardım talep etmekte hiç tereddüt etmemişlerdir. Şubat 1963'te, Kruşçev'in yazdığı bir mektup İsmet İnönü'yü Kıbrıs'a yapılacak her türlü askerî müdahaleye karşı uyarmakta, aynı yılın

52 Bu konuda bkz. Bertrand Gilles, *Le conflit helléno-turc*, Paris: Maisonneve et Larose, 2003.

53 Bahsi geçen on üç anayasa değişikliği için bkz. Vamık Volkan, Norman Itzkovitz, *Turks and Greeks, Neighbours in Conflicts*, Cambridge: The Eaton Press, 1994, s. 213.

54 Ada'daki İngiliz egemenliğinin sona ermesini öngören bu planla ilgili daha fazla detay için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye, Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, İstanbul: Der, 2000, s. 74.

ağustos ayında ise Türk uçaklarının düzenlediği hava saldırılarının ardından SSCB, Kıbrıs'ı her türlü saldırıya karşı koruma kararlılığını yinelemekteydi. Stratejik açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği'nin tavrı anlaşılabilir. Moskova, Kıbrıs'ın NATO'nun uçak gemisi haline gelmesini istemiyordu. Ayrıca mesele, ABD'nin iki sâdık müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan arasında sorun yaratmaktaydı.[55]

SSCB'nin, Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahalenin *casus belli* (savaş sebebi) teşkil edeceğini açıklamasının ardından ABD'nin tavrı değişmiştir. Türkiye'de hükümet krizleri birbiri ardına patlak verirken, Adanın üç garantör devleti olan Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan arasındaki görüşmelerden hiçbir sonuç elde edilememiştir. İsmet İnönü bu fırsattan yararlanarak Ada'ya tek taraflı olarak müdahale edip, kızışan kamuoyunu rahatlatmak istemiştir. Amerikan Başkanı Johnson'un, İnönü'yü böyle bir müdahale yapılması halinde Amerikan silahlarının kullanılmaması yönünde uyaran mektubu, işte tam bu sırada gelecektir. Mektup ayrıca sert ve pek de diplomatik olmayan bir dille, SSCB'nin olası saldırısı halinde Türkiye'nin NATO'nun ya da ABD'nin yardımına güvenmemesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu mektubun gönderildiği tarih olan 5 Haziran 1964[56] Türkiye'nin dış politikasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. ABD'ye gösterdiği dürüstlük ve sadakatin ödüllendirilmediğini; üstelik tam tersine, ABD'nin kendisini kolayca gözden çıkarabildiğini gören Türkiye hayal kırıklığına uğramış ve bundan böyle –NATO'dan ya da Türk-Amerikan ittifakından çıkmadan– dış ilişkilerini, özellikle de SSCB ile olan ilişkilerini, çeşitlendirmeye önem vermiştir.

Bu sırada Kıbrıs'ta ayrılma gerçekleşmiştir. Türk toplumunun sadece dış dünyayla olan bağlantısı değil, Ada'daki Rum toplumu ile olan bağlantısı da kesilmiştir. Ada'daki Türkler, köylerde ya da kentlerin belirli mahallelerinde, neredeyse ku-

55 Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 96-97.

56 Mektubun tam metni için bkz. Michel Bozdemir, *Les clés de la Méditerranée orientale: Turquie, Grèce, Chypre*, Paris: FEDN, 1989, s. 192.

şatılmış alanlarda kendi kaynaklarıyla geçinmeye başlamışlardır. 1964'ten 1967'ye kadar, Rum toplumu Ada'daki duruma hakim gibi görünmekte ve Türkiye'nin sürekli olarak yinelediği askerî müdahale tehdidine rağmen, kendilerini Adanın egemen gücü olarak görmektedir. Bu tehdidin inandırıcılığını yitirmeye başladığı bir gerçektir. Yine de, Ada'daki durum iki toplumun da hoşuna gitmemektedir. Türklerin pek de imrenilecek koşullarda yaşamadığı bir gerçektir. Ancak devlet idaresi altında da yer almamaktaydılar. Anayasa değişikliğinin birinci hedefi olan Adanın tamamen birleştirilmesi çok uzak bir ihtimal gibi görünmekteydi. İşte, Türk hükümetini sert darbesini vurmaya iten, bu güçsüzlük; ya da daha ziyade, güçsüzlük hissi olmuştur. Böylece hem Türk kamuoyuna, hem de, haklı ya da haksız bir şekilde Kıbrıs olaylarının sorumlusu olarak görülen[57] Yunan hükümetine, Türkiye'nin güçlü baskı unsurlarına sahip olduğu gösterilmiş olacaktı.

Kamuoyunun hazırlanması

Öyle görünüyor ki 1964 yılında Türkiye'nin elinde –1930 Türk-Yunan Anlaşması'yla İstanbul'a yerleşen 11.000 civarındaki Yunan vatandaşı dışında– Yunanistan'ı politikasını değiştirmeye ikna edecek yeterli koz bulunmamaktaydı. Türk makamları, bu Yunan uyruklu Rumlarla Türk vatandaşı olan Rumların aile bağları, ticari bağlar ve psikolojik bağlar yoluyla tamamen iç içe geçmiş olduklarının çok iyi bilincindeydi. Esasen güdülen nihaî amaç, Makarios'un politikasını değiştirmesini sağlamaktı. Kısaca, Türk hükümetinin planı çok karmaşıktı diyebiliriz: Yunan uyruklu Rumları sınırdışı etmekle tehdit etmek, gerekirse bu tehdidi uygulamak; Yunan uyrukluların Atina'ya baskı yapmasını beklemek ve Atina'nın da Makarios'a baskı yapmasını sağlayarak, EOKA militanlarının Ada'daki

57 Çağdaş gözlemciler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, Yunanistan'ın tavırlarındaki belirsizliğe dikkat çekmektedirler, Evanthis Hatzivassiliou, "Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-1962", *Journal of Contemporary History*, 30 (1), 1995, s. 187-202.

Türklere yaptıkları zulme son verdirmek. Ankara'nın öngördüğü bu domino taşı etkisi, su götürmez bir şekilde başarısız olacaktır. Ankara Atina'yı, Makarios'a baskı yapmaya ikna edemeyecektir. Kıbrıs'taki durum daha da kötüleşecek, çatışmalar Türk toplumunun fiilen soyutlanmasıyla çözümlenecektir. Yunanistan'ın 1963'ten itibaren, bir kez daha büyük bir siyasî istikrarsızlık içine girdiğini unutmamak gerekir. Konstantinos Karamanlis'in istifa ettiği tarih olan Haziran 1963'ten aynı yılın sonuna kadar, Yunanistan'da dört farklı başbakan göreve gelmiştir. Ilımlı solun lideri Giorgios Papandreou Kasım 1963'te iktidara geldiğinde, Kral Paul ağır hastadır ve olayların gidişatına müdahale edebilecek durumda değildir. Bu da yetmiyormuş gibi, 1930 Ankara Anlaşması'nın yenilenmemesi kararından birkaç gün önce Kral Paul vefat edecek ve yerine genç ve deneyimsiz Konstantinos geçecektir. Genç kralın, Papandreou gibi deneyimli bir politikacının siyasî seçimlerine ve kararlarına müdahale etmesi gibi bir şey söz konusu bile olamazdı. Papandreou'nun tavrında en ufak bir değişiklik bile olmayacak; hatta tam tersine, Yunanistan'ın yeni Başbakanı *Vouli*'ye, Makarios'la tam uyum içerisinde olduklarını ve Kıbrıslı Rumları desteklemeye devam edeceklerini bildirmiştir.[58]

16 Mart 1964'te Türkiye, Seyrisefain Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. 1964 yılı boyunca İstanbul Rumları Türkiye'den zorla sınırdışı edilecektir. Sınırdışı edilmeleri, kaçınılmaz olarak, Türk uyruklu Rumların toplu göçü izleyecektir. Türk uyruklu Rumlarla yapılan "karma" evlilikler yüzünden, sınırdışı edilen her Rum'un ailesinde, kendisiyle birlikte göç etmek durumunda kalan ve Türk vatandaşı olan yakınları da olacaktır.

Aslında daha 1950'li yılların sonlarında Kıbrıs sorununun kızışmasıyla beraber, siyasî beyanlar ve basın propagandaları yoluyla kamuoyunda, Yunan-karşıtı ve dolayısıyla Rum-karşıtı bir söylem tekrar alevlenmişti. Özellikle kamu hukukunu ilgilendiren suçlar söz konusu olduğunda basın, şüphelilerin

58 *Apoyevmatini*, 27.04.1964.

Yunan/Rum asıllı olmalarına dikkat çekiyordu. Aynı süreç daha önce başka koşullarda da yaşanmıştır. Böylece kamuoyunda, Rum cemaatinin bütün üyelerinin kötü mizaçlı olduğu izlenimi uyandırılmıştır.[59]

Türkiye Rumları ve Patrikhane, tıpkı 1955 yılında olduğu gibi, Kıbrıs olaylarıyla bağlantılı faaliyetlerde bulunmakla suçlanmışlardır. Bu acı dolu deneyimi 10 sene önce de yaşamış olan Türkiye'deki Rum azınlık, basın kampanyası başlar başlamaz kendini korumaya çalışacaktır. 1 Ocak 1964'te Rum azınlığın ileri gelenleri, Kıbrıslı Rumlar tarafından Kıbrıslı Türklere yapılan saldırıları kınamışlardır.[60] Azınlığın seçkin üyeleri, Türkiye Rumları ile Kıbrıs Rumlarının, Türkçe'deki "isim benzerliğinden" dolayı birbirine karıştırılmasından korkmaktaydı. Nisan 1964'te, yani 1930 Anlaşması'nı yenilememe kararının verilmesinden bir ay sonra, bir Patrikhane yetkilisi şöyle diyecektir: "Kıbrıs'taki Hıristiyanlar Rumlardan gelmiyor. Onlar Fenikelilerin ırkından geliyor"![61] Patrikhane sürekli olarak, Kıbrıs'ta yaşanan olayları kınamaya devam edecek[62] ve Türk mağdurlar için düzenlenen bağış kampanyalarına cömert katkılarda bulunacaktır. Örneğin Patrikhane, Kıbrıs Gazileri için düzenlenen yardım kampanyasına 5.000 lira bağışta bulunacak, Athenagoras ise aynı kampanyaya şahsi olarak 700 lira verecektir.[63] Türkiye Rumlarının kendilerini Kıbrıslı Rumlardan ayrı tutmak için gösterdikleri tüm bu çabalara rağmen, Türkiye'deki Rum cemaatin üyeleri Rum-karşıtı söylemden etkilenmiştir. Gazetelerde çıkan Rum-karşıtı haberlere paralel olarak, popülist gazetelerin köşe yazarları Rumların ortak özellikleri üzerine yorumlarda bulunmuşlardır: "Rumlar arasında da iyi insanlar vardır elbet. Fakat o kadar az ki, milletçe

59 İç düşman yaratma sürecinin kanı donduran bir analizi için bkz Karl Schmitt, *La Notion du politique* (1932) *suivi de Théorie du partisan* (1962), Paris: Flammarion, 1992.

60 *Cumhuriyet*, 01.01.1964.

61 *Tercüman*, 17.04.1964.

62 *Son Havadis*, 10.01.1964.

63 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim, 1994, s. 30.

gözlem ve muhakemenin neticesini değiştirmiyor...".[64] Yine aynı gazetenin başka bir köşe yazarı, Patriğe hitaben şöyle yazmaktaydı: "Siz, kiliseniz ve kavminiz bütün varlığınızla bizim aptallık derecesine varan tarihi müsamahamızın, merhametimizin ve uzağı göremezliğimizin yaratığısınız... Kavminizi her tarafta koruyan, zengin eden ve bu kadar şımartan siz değilsiniz. Fakat bizim millî şuursuzluktan ve tarihî düşmanlarımızı tanımamaktan doğan eksikliğimizdir...".[65]

Bu iki tip gazete yazısına, yani haberler ve köşe yazılarına, bir de siyasî beyanlar eklenecektir. Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunamamanın verdiği hayal kırıklığını yaşayan politikacılar, tüm Rum ulusunu kendilerine düşman olarak seçeceklerdir. Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ verdiği bir beyanda şöyle demektedir:[66] "Tarih boyunca uşaklıktan ve başkalarının âleti olmaktan kurtulamayan ve fırsat buldukça her türlü canavarlığı yapmaktan zevk alan bu gözleri dönmüş mahluklar iyi bilsinler ki yaptıkları her cinayeti birkaç misli ödeyeceklerdir...".

Böylece, nerede yaşıyor ve ne işle uğraşıyor olursa olsun, Rum ulusunun tamamı, kötü mizaçlı olmakla suçlanmıştır. Bu tehlikeli söylemin Türkiye Rumları üzerinde bir takım sonuçlar doğurması şaşırtıcı değildir. İlk saldırılar, Helen özelliklerine sahip olan her şeye yönelik olacaktır. İstanbul İl Meclisi, Rumelihisarı, Rumelifeneri ve Rumelikavağı gibi, içinde "Rum" ibaresi geçen semt isimlerinin değiştirilmesi için verilen bir önergeyi bile inceleyecektir.[67] Rum nüfusun yaşadığı bazı semt isimleri değiştirilecek; Galata, Karaköy olacak, Samatya ise Kocamustafapaşa olarak değişecektir.[68]

---

64 Kadircan Kaflı,"Rum", *Tercüman*, 28.01.1964.

65 *Tercüman*, 20.01.1964.

66 *Son Havadis*, 07.01.1964, alıntı yapan Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 31.

67 *Tercüman*, 02.01.1964.

68 *Akşam*, 04.09.1964. Türkiye'de yer isimlerinin etnik ve dinsel kaygılarla sistematik olarak değiştirildiği bilinmektedir. Özellikle Rum, Ermeni ve Kürt geçmişe sahip olan bölgelerde küçük yerleşim birimlerinin büyük bir çoğunluğu değiştirilmiştir, Bu konunun detaylı bir analizi için bkz. Samim Akgönül, *De la nomination en turc actuel: appartnenances, perceptions, croyances*, İstanbul: Isis, 2007, s. 61-80.

Alışıldığı üzere, bu söylem malî tedbirleri de beraberinde getirmiş, Rum esnafın mallarını boykot etmek için düzenlenen bir basın kampanyası da bunu desteklemiştir. Ahmet Kabaklı *Tercüman* gazetesinde bu boykotu şu şekilde haklı çıkartmaktadır:[69] "Millî iktisat dediğimiz, sermayenin faziletli ve yurtsever Türkler elinde toplanmasıdır. Millî iktisadı olan bir devlet, Türkiye'de kazandıkları parayı, el altından Türk düşmanlarına yollayan ve soydaşlarımızı öldürecek silah tedarikine yardım eden zümrelere kredi vermez. Onlarla taahhüt işlerine kalkmaz. İthal ve ihraç işinin %500 kazancını onlara bırakmaz. Vergi hırsızlığı edenlere karşı... Millî şuur taşıyan halk, parasını yalnız namus ve şeref sahibi Türk tacirlerine verir..."

Yine aynı yazar, Rumları tanımlarken şu kelimeleri kullanacaktır:[70] "Tepeden tırnağa ırkçı, aşiretçi, şoven bir soysuzdur Rumlar. Su uyur onlar uyumaz. Karşılarında bir saniye millî şuurdan yoksun olmaya gelmez. Kandırırlar, kaçırırlar, aldatırlar. Denk gelince öldürürler de..."

Elbette Türkiye Rumları, Rumlar hakkındaki bu genellemelerin dışında tutulmayacaktı. Kabaklı aynı yazısının sonunda Türkiye Rumlarından da bahsederek, Türk hükümetine bu konuda bazı tavsiyelerde bulunmuştur: "Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a naklî meselesi rahatça görüşülebilir. Bunlardan göç etmek isteyenler olursa, hükümetimiz hatta halkımız, bol bol tazminat ödemeye hazırdır... Eğer sabrımız taşarsa yalnız Kıbrıs değil, Ege'deki bütün Türk adaları, Batı Trakya, hatta Marmara adaları asıl sahiplerine devredilir...".

Hülya Demir ve Rıdvan Akar bu makalede iki önemli nokta tespit etmiştir.[71] Öncelikle bir tazminattan bahsedilmektedir. Böyle bir tazminat cumhuriyet tarihi boyunca Rumlara sadece bir kez, o da 6/7 Eylül 1955 olaylarının ardından verilmiştir. Buradan çıkartabileceğimiz sonuç, bu cömert tazminat teklifinin aslında bir tehdit niteliğinde olduğudur. İkinci ve daha da önemli olan nokta ise, Kabaklı'nın, Türkiye'nin talep ettiği

69 Ahmet Kabaklı, "Millî iktisat", *Tercüman*, 09.01.1964.

70 Ahmet Kabaklı, "Vatan Satma Vesaire", *Tercüman*, 20.01.1964.

71 Hülya Demir, Akar Rıdvan, *a.g.e.*, s. 36.

topraklardan –Marmara adalarından, başka bir deyişle, sakinleri herkesin bildiği gibi azınlıklardan oluşan Büyükada, Kınalıada, Heybeliada, Burgaz ve Sedef Adası– bahsetmiş olmasıdır. Kabaklı bu adaları, işgal altında olan ve kurtarılması gereken topraklar olarak görmektedir. Son olarak üçüncü bir gözlemde bulunabiliriz: bu paragrafta yapılan suçlamalar, savrulan tehditler, nakil "önerileri" Rumlara, yani Türk vatandaşlarına yöneliktir; Yunan uyruklu olan *Yunanlılar*'a değil.

1964'ün ilk ayları boyunca Kabaklı, özellikle Rumlara ve Yunanlılara yönelttiği suçlamalarına devam edecektir. Yunan vatandaşlarının sınırdışı edilmesi kararının verileceği tarihe kadar, bu kişileri ilgilendiren çok daha sert pek çok makale birbiri ardına yayınlanacaktır.[72]

Söylemin temelleri üç farklı yöntem kullanılarak, günlük haberler, yetkililerin ağzından yayınlanan beyanlar ve köşe yazılarıyla atılmıştır. Bunu eylemler takip edecek ve bu eylemler de söylemden aşağı kalmayacaktır. Böylece 1964 yılında Rumkarşıtı gösteriler yeniden kolayca başladığında, çok fazla tepkiyle karşılaşmayacaktır. Şiddetlenen milliyetçilik, basın ve siyasî yetkililerin beyanlarıyla beslenerek büyüyecek, böylece 1930 Anlaşması'nın feshedilmesine çok fazla olumsuz tepki gelmeyecektir. Hatta basın, önce 1919-1922 yıllarından kalan, daha sonra da 1942 (Varlık Vergisi) ve 1955 (6/7 Eylül) yıllarına ait olan eski kin duygularını tekrar uyandıracaktır. Azmlıkların toplumun kilit makamlarını ellerinde bulundurdukları söylemi ve ekonominin Türkleştirilmesi, yeniden gündeme gelecektir. Basın, yaklaşmakta olan dramın tamamen bilincinde görünmekteydi ve çıkan yorumlar "kayıp" ve "kazanç" hesaplarına dayanarak yapılmaktaydı. 16 Mart 1964'te hükümet Yunan uyruklu Rumların vizelerini yenilememe kararı verdiğinde, *Milliyet* bu haberi hiçbir "kaybımız" olmadığı[73] şeklinde duyuracaktır.

---

72 Örneğin, "Kutsal Tugay", *Tercüman*, 06.02.1964, "Yetsin Artık", *Tercüman*, 09.02.1964, vs.

73 *Milliyet*, 17.03.1964.

Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi[74]

1930 Anlaşması'nı yenilememe kararının verildiği tarih, İstanbul'un düşman işgalinden kurtuluşunun 44. yıldönümüne denk getirilerek, karara sembolik bir anlam yüklenmiştir.[75] Meclis karar günü, hükümete Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunulması için büyük yetki vermiştir. hükümet blöf yapmadığını göstermeye çalışacak; bunun için de, sınırdışı etme uygulamalarına başlamak için, anlaşma tarafından öngörülen 6 aylık süreyi beklememe kararı alacaktır. Bu karardan on beş gün sonra İçişleri Bakanı Orhan Öztrak'ın Rum gazetelerinde çıkan açıklamaları azınlık arasında bomba etkisi yaratmıştır. Bakan, Türkiye'de yaşayan ve sınırlara geri yollanan Yunan vatandaşlarının sayısını 10.244 kişi olduğunu söylemekteydi. Bu Yunan vatandaşları "İstanbul'un ekonomik hayatına zarar vermekte" ve "Kıbrıs Rumlarına *Elliniki Enosis* aracılığıyla para göndermekteydi".[76]

Türk basını bu habere, siyasî görüşlerine göre, farklı ölçülerde yer vermiştir. *Tercüman* sırada başka "müjdelerin" de olacağını yazmış,[77] *Akşam* gazetesi ise Rumların panik içerisinde olduğunu aktarmıştır.[78] *Dünya*, iş dünyasının bu karardan olumsuz etkilenmeyeceği konusunda okuyucularını rahatlatmış,[79] *Son Havadis* gazetesi ise bu haberden duyduğu memnuniyeti "Koynumuzdaki yılandan kurtulduğumuz için" sevinilmesi gerektiği şeklinde dile getirmiştir.[80] *Hürriyet*, Maliye Bakanlığı'ndan bir yetkilinin yaptığı açıklamayı aktararak, sınırdışı edilecek kişilerin döviz kaçakçılığı yaptıkları iddiasına yer

---

74 Bu bölüm, konu hakkındaki en detaylı araştırma olan Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, (İstanbul: İletişim, 1994) isimli eserdeki olaylar dizinini kısmen takip ederek hazırlanmıştır. Okuyucu, konunun derinlemesine incelemesini bu kitapta bulabilir.

75 *Cumhuriyet*, 17.03.1964.

76 *Apoyevmatini*, 29.03.1964.

77 *Tercüman*, 18.03.1964.

78 *Akşam*, 18.03.1964.

79 Alıntı yapan Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 40.

80 *Son Havadis*, 18.03.1964.

vermiştir.[81] *Cumhuriyet* gazetesi ise, sınırdışı edileceklerin şaşkınlık içerisinde olduklarını belirterek olay karşısında daha hümanist bir yaklaşım sergileyecek, sınırdışı edilme kararının sorumlusunun hükümet değil Makarios olduğu görüşünü de destekleyecektir.[82] *Vatan* gazetesi sınırdışı edilecekler arasında panik yaşandığını yazmış, ancak İnönü'nün yine de anlaşmayı yenileyebileceğini belirterek daha iyimser bir hava çizmiştir.[83] Aslında hükümetin arzularını en iyi dile getiren işte bu son yaklaşımdır. Temel amacı Yunan hükümetini dize getirmek olan İnönü, Atina'nın taviz verme ihtimali karşısında açık kapı bırakmaktaydı.

Sınırdışı edilecek ilk 16 Yunan uyruklu Rum'un listesi Rumca gazetelerde de yayınlanmıştır.[84] Azınlık birkaç gün sonra, ilk sınırdışı edilen kişilerin Dimitri Madianos, Odysseus Karystinos ve Dimitrios Kaloumenos olduğunu öğrenecektir. Bu kişiler yaklaşık üç saat boyunca üstleri arandıktan sonra uçağa bindirilerek gönderilmiştir.[85] Bu olayı başka önemli kişilerin de sınırdışı edilmesi takip edecektir. Patrikhane'de çalışan Alaşehir Metropoliti İakovos ile Silifke Metropoliti Emilianos yine uçakla sınırdışı edilmişlerdir.[86] Böylece artık Türkiye'de bir gelecekleri olmadığına inanan Yunan uyruklu Rumlar da ülkeyi kendi istekleriyle terk etmeye başlayacaktır.[87] 23 ismin[88] yer aldığı bir liste ile 51 kişinin[89] adının ve mesleklerinin yer aldığı bir başka liste Rum gazetelerinde bir-

81 *Hürriyet*, 17.03.1964.

82 *Cumhuriyet*, 18.03.1964.

83 *Vatan*, 17.03.1964.

84 *Apoyevmatini*, 27.03.1964.

85 *Apoyevmatini*, 01.04.1964.

86 *Apoyevmatini*, 22.04.1964. İslam hakkındaki derin bilgisiyle tanınan İakovos, sınırdışı edildikten sonra fazla yaşamamıştır. İakovos Türkiye'de sıklıkla, yakın zamanda vefat eden Amerika Metropoliti İakovos'la karıştırılmaktadır. Emilianos ise, sınırdışı edildikten sonra Belçika Metropoliti olmuştur. Kendisi şu anda Fener Patrikhanesi'ne bağlı Kos (İstanköy) Metropoliti'dir.

87 *Apoyevmatini*, 10.05.1964.

88 *Apoyevmatini*, 24.05.1964.

89 *Apoyevmatini*, 03.06.1964.

biri ardına yayınlanmış ve yaşanan paniğin artmasına sebep olmuştur. Anlaşmanın iptalinin hemen ardından Yunan uyruklu Rumlar gerçekten de korkmaya başlamışlardı. Cemaatin ileri gelenleri, smırdışı edilme ihtimali yüksek olan cemaat üyelerini telkin ederek olayı hafife indirgemeye çalışmaktaydılar. Cemaatin önemli bir üyesi olan avukat Nikolaos Sarris de işte bu amaçla, azınlığa ait bir gazetede yazdığı yazısında, Türkiye'de yaşamakta olan yabancı uyruklu kimselerin hukukî statüsünün, bu statüyü düzenleyen 2007 nolu kanunun ışığında incelenmesi gerektiğini belirtiyor; Türkiye'de yerleşik olan Yunan vatandaşlarının her türlü gayrimenkulu serbestçe alıp satabileceklerini; bu malları başkalarına bağışlayabileceklerini ya da devredebileceklerini ve miras hakkına sahip olduklarını söylüyordu.[90]

Hükümetin anlaşmanın iptalini haklı çıkartmak için öne sürdüğü neden, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarı-resmî basın organı olan *Ulus* gazetesinde son derece diplomatik bir dille şu şekilde aktarılmıştır: "Anlaşmanın imza edildiği tarihten bu yana uzun zaman geçmiş olması münasebetiyle bugünkü icaplara uymadığı için feshine karar verilmiştir".[91] Siyasî yetkililer de, yaptıkları beyanlarla Yunan hükümetine bırakılan "açık kapıyı" teyit ediyorlardı. Başbakan İsmet İnönü yaptığı bir açıklamada: "Yapılan iş bir mukavelenin yenilenmesine imkân vermek için girişilen normal bir muameledir"[92] diyor, hükümet sözcüsü ise anlaşmanın iptali ile Kıbrıs'ta yaşanan olayların birbiriyle bağlantılı olmadığını ifade ediyordu.[93] Türk hükümeti, smırdışı edilmeler fiilen başlayıncaya kadar Yunan hükümetinden bir hamle beklemiş, ancak bu beklentisini açıkça dile getirmekten de kaçınmıştır. Ancak Yunan hükümeti tavrını değiştirmeyecek, ya da kararın ardından Kıbrıs'taki Türklerin durumunda ani bir iyileşme görülmeyecektir. Tam tersine, anlaşmanın iptal kararının çıkmasından üç gün sonra, Gri-

90 *Apoyevmatini*, 16.03.1964.

91 *Ulus*, 17.03.1964.

92 *Vatan*, 17.03.1964.

93 *Tercüman*, 20.03.1964.

vas'ın yönetimindeki ve Atina'nın desteği altındaki EOKA, iki Türk köyüne saldırıda bulunacaktır.

Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesine çok fazla olumsuz tepki gelmemiştir. Oysa ilk imzalandığı tarihte, –Birinci Dünya Savaşı ve Türk-Yunan Savaşı sırasında azınlıklar ülkeden ayrılmış olduğu için–, anlaşma Türkiye'nin nitelikli eleman ve girişimci iş adamı ihtiyacına cevap verir niteliktey-di.[94] Öyle görülüyor ki, 1964 yılında Türk Devleti artık böyle bir ihtiyaç içerisinde değildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan sermayenin Türklere geçmesi politikalarının devam etmesinin yanı sıra, köyden kente göçün de başlamasıyla beraber, İstanbul işsizlikle tanışacak, kentin sosyo-ekonomik görüntüsü değişecektir. Böylece Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi aynı anda birden çok soruna çözüm niteliğinde olacaktır: sınırdışı edilme sadece Helen kökenli olmaya verilen bir "ceza" olmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonominin Türkleştirilmesi politikalarının da tamamlanmasını sağlayacaktır. Yetkililer, Rumların gitmesiyle oluşan bu boşluğun "soydaş" Türkler tarafından kısa sürede doldurulacağını düşünmekteydi. Buna karşılık eldeki veriler, sınırdışı edilenlerin büyük sermaye sahipleri değil; küçük ve orta büyüklükteki esnaf olduğunu göstermektedir.[95] Ellerinde muazzam miktarlarda sermaye bulundurmak ve Kıbrıs'taki Rum teröristlere yardım etmekle suçlanmalarına rağmen, sınırdışı edilenlerin mesleki dağılımları şu şekildeydi:[96] Büyük şirketlere ortak: 101; Ticari ortaklık ajansı: 4; Fırıncı: 30; Hattat: 25; Aşçı: 52; Çeşitli sanayi-ticaret kuruluş personeli: 272; Şirketlerde memur: 21; Bakkal: 16; İthalat-ihracatçı: 17; Muhasip-veznedar: 74; Mühendis-teknisyen: 8; Bahçıvan: 33; Gazeteci: 1; Çeşitli işlerde usta: 330; Çırak: 206; Mücellit: 21; Tamirci: 8; Şef garson: 14; Gömlekçi: 35; Sobacı: 108 kişi.

---

94 Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: Bilgi, 1991, s. 281.

95 Sınırdışı edilme öyküleri için bkz. *30 Hronia apo tis apelasis 1964-1994*, Atina: O Politis, 1994, s. 12, s. 21, s. 26, vs.

96 *Ulus*, 18.03.1964.

Sınırdışı edilenlerin mesleklerine bakıldığında, bu kişilerin hepsinin Yunanlılar için çalışan casuslar ya da İstanbul piyasasını dolandıran dalavereci iş adamları olmadıkları açıktır. Bununla beraber, özellikle sağcı çevrelerden sınırdışı edilmelere olumlu tepkiler gelecektir. Ahmet Kabaklı konuyla ilgili şöyle yazıyor: "Şimdi benim korkum... Şu Kıbrıs yaraları biraz kabuk tutmaya başlayınca, yeni bir dostluk sarmaş dolaşına başlayacaklar. Ve karganın ağzındaki peyniri biraz name yapa yapa alacaklar...".[97] "Şimdi tek korkumuz, dost (!) Yunanlıların tazyik ve sempatilerine aldanarak, buna benzer imtiyazları yenilememiz ihtimalidir...".[98] Yapılan yorumlar hep "kazanım" ve "kayıp" hesapları etrafında dönüyordu: "Yunanistan'da 3 bin Türk uyruklu var. Genelde küçük esnaf ve çiftçi olan bu kişiler önemli bir ekonomik güce sahip değil. Türkiye'den çıkarılacak Yunanlılar ise büyük ticaretle uğraşıyorlar".[99]

Tüm bu tepkiler okuyucuda, bütün Türklerin ve İstanbul halkının Rumların gidişinden memnuniyet duyduğu izlenimi yaratmamalıdır. Bu manikeist, siyah/beyaz, yaklaşımı, Rum olsun, Ermeni olsun, Yahudi ya da Türk olsun, günlük hayatlarını beraber geçiren; gerçek anlamda iç içe yaşayan halkın arasındaki dostluk ve ittifakı anlatan yazılarla biraz da olsun açmak gerekir. Anadolu'dan gelenlerin "işgaline" uğrayan şehirde eriyip giderek kimlik bunalımına düşen eski İstanbullular, 1990'lı yıllarda bir nostalji dalgasına kapılacak; seçkin kişilerin oluşturduğu 1950'li ve 1960'lı yılların kozmopolit yapısını öven yazılar yayınlanmaya başlayacaktır. Bu yazıların istisnasız hepsi, kentin tarihi semtlerinde gayrimüslimlerle birlikte yaşanıldığını anlatmakta, özellikle de Rumlar ve Türkler arasındaki iyi komşuluk ilişkileri üzerinde durmaktadır. Ancak bir kez daha karşımızda, geçmişe ait bir söylem durmaktadır. Olaylar çıktığı zaman, bahsi geçen bu "iyi komşular" tepki vermemiştir. Yine de, az sayıda olmakla beraber, halkı daha öl-

97 Ahmet Kabaklı, "Sevinç", *Tercüman*, 21.03.1964.

98 Ahmet Kabaklı, "İmtiyazname", *Tercüman*, 25.03.1964.

99 *Ulus*, 18.03.1964.

çülü ve sağduyulu olmaya çağıran birkaç gazete makalesi de yayınlanmıştır. Örneğin, sınırlı bir okuyucu kitlesine sahip olan haftalık *Durum* dergisinde şu satırlarla karşılaşıyoruz:[100] "Basının genel tutumu, vatandaşları birbirlerine karşı daha bağdaştırıcı, müsamahakar, anlayışlı kılmak yerine, büyük çatışmalara götürebilecek bölücü yöndedir. Olağanüstü buhranlı günlerin birbirlerine kenetlenmiş, yekvücut olmuş bir millet olarak geçiştirilebileceğini akla getiren olmuyor".

Rumlar, Türk ve İstanbul kamuoyunun neredeyse genelinde görülen bu kayıtsızlık havası içerisinde, mart ayının sonlarına doğru, yani hükümetin 1930 Anlaşması'm feshetme kararından tam on beş gün sonra, ülkeden ayrılmaya başlayacaktır.[101] Aslında 1930 Anlaşması'nın 36. Maddesi uyarınca, Türkiye'nin Yunan uyruklu Rumları sınırdışı etmeye başlamadan altı ay önce Yunanistan'a haber vermesi gerekmekteydi. Ancak Türk pükümeti, İstanbul Rumlarını Kıbrıs meselesinde Atina'ya baskı yapmak için kullanmak istediğinden, altı ay beklenilmesi söz konusu olamazdı. Böylece, aynı anlaşmanın ülke savunmasını ve genel güvenliği ilgilendiren hallerde, verilen ayrıcalığın ortadan kalkacağını öngören 16. Maddesi'ne dayanan İnönü hükümeti, hemen harekete geçecektir.

Sınrdışı edilecekler genellikle aynı muamelelerden geçiriliyordu. Polis, sınrdışı edilecek olan Rumları evlerinden ya da işyerlerinden alarak "Rum Masası"na getiriyor; bu kişilerin sınıra gönderilmeden önce burada bir belge imzalamaları gerekiyordu. Söz konusu belgede şu maddeler yer alıyordu:[102]

a) Yasaları çiğnediğini kabul etmek; b) Türkiye aleyhine politik faaliyetlerde bulunmakla suçlanan *Elliniki Enosis* üyesi olduğunu kabul etmek; c) Kıbrıs'taki Yunanlı teröristlere para gönderdiğini kabul etmek; d) Türkiye'yi kendi hür iradesiyle terk ettiğini kabul etmek.

Rumların getirildiği şubelerdeki ortam acıklıydı: "Sınrdışı

100 *Durum*, "Biraz daha serinkanlı olamaz mıyız", 5, 1965. alıntı yapan Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 66.

101 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 71.

102 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 285.

edilecek 300 Yunan uyruklu Rumla, 30 Ruma tebligat yapıldı. Bu sebeple, dün 4. Şube ile Parmakizi Bürosu, Fotoğrafhane Yunan uyruklularla doldu taştı. Büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içinde olan Yunan uyruklu Rumlar, 4. Şube'ye müracaat etmiş ve tebligata uyacaklarına dair imza vermişlerdir... Bu kişiler arasında bir kadın, iki papaz ve bir de kültür ataşesi vardır".[103] Belgenin imzalanmasının zorunlu olduğu ve bunu reddedenlerin imza atıncaya kadar şubede tutuldukları anlaşılıyor.[104]

Yunan uyruklulara karşı alınan tedbirler, anlaşma feshedildikten sonra da devam etmiştir. İnönü hükümeti Nisan 1964'te, 1955 tarihli Pasaport ve Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılması Anlaşması'm iptal edecektir.[105] Cumhurbaşkanı Türk-Yunan dostluğunun öldüğünü söylediği için, her türlü kırıcı önlemin alınmasında bundan böyle hiçbir sakınca bulunmamaktaydı.[106]

Aynı dönemde, yabancıların bazı işlerde çalışmasını yasaklayan kanun, iki diplomatın –Zeki Kuneralp ve Dimitri Bitsios– birkaç sene önce almış oldukları kararlara rağmen, yeniden sıkı bir şekilde uygulanmaya başlayacaktır. 375 Yunan uyruklu Rum'a, 1 Haziran 1932 tarihli kanunla, sadece Türklerin çalışmasına izin verilen alanlarda faaliyet gösterdikleri gerekçesiyle 15 gün içinde işyerlerini kapatmaları için uyarıda bulunulacaktır.[107] Bu kişilerin 367'si İstanbul'da, 6'sı İzmir'de 1'i Adana'da ve 1'i de Hatay'da bulunmaktaydı. Yaptıkları işler ise şu şekildeydi:[108] Marangoz-koltukçu: 108; kunduracı: 65; Seyyar demirci: 1; Müteahhit: 8; Borsacı: 1; İnşaat kalfası: 2; Terzi: 91; Şapkacı: 21; Berber: 8; Müzisyen: 18; Şarap imalatçısı: 1; Şo-

103 *Hürriyet*, 12.04.1964

104 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 77, Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 285.

105 *Yeni Sabah*, 07.04.1964, bu anlaşmaya göre her iki ülke de, üç aydan kısa süren ziyaretler için karşı ülke vatandaşlarından vize talep etmeyecekti

106 *Apoyevmatini*, 17.04.1964.

107 *Son Havadis*, 10.04.1964.

108 *Ulus*, 10.04.1964.

för: 3; Garson: 9; Fotoğrafçı: 6; Gözlükçü: 6; Eczacı: 6; Rahibe: 10; Mühendis: 4; Sigortacı: 2; Dişçi: 5 kişi.

Bu rakamlardan da görüldüğü gibi, işyerlerini kapatmaları istenen Yunan uyruklu Rumların çok az bir kısmı sadece Türklerin çalışabileceği alanlarda faaliyet gösteriyordu (özellikle rahibe örneği ilginçtir...). Her şeye rağmen, Yunan uyruklu Rumların faaliyet alanlarına katî kısıtlamalar getiren bu uygulama basmda "memnuniyet uyandırmıştır".[109] 15 Nisan günü, üç gençlik teşkilatı bir basın toplantısı düzenleyerek "Rumlarla alışveriş etmeme kampanyası" başlattıklarını bildirecektir.

Gençlik teşkilatları temsilcileri hükümete "Türkiye'de bulunan ve milletimizi sömüren Yunan uyruklular hakkında aldığı isabetli karardan" dolayı teşekkür ettikten sonra[110] taleplerini dile getiriyorlardı:

– Tüm Yunan uyruklu Rumların ticaret ve ikamet izinlerinin iptali;

– Ülkenin dil ve kültürel bütünlüğüne karşıt olan azınlık okullarına tanınan tedrisat imtiyazlarının kaldırılması;

– Din kuruluşlarının ıslahı.[111]

Savaşın zorlu zamanlarını anımsatan bu ekonomik kampanya çok kısa sürede muazzam bir boyuta ulaşmıştır. Sadece Türkiye Rumlarının dükkânları değil,[112] Ermeniler ve Yahudiler gibi diğer gayrimüslim cemaatlerin iş yerleri de bu kampanyadan etkilenmiştir. Ciddi şekilde endişelenen Rum basını, Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun, Yunanlılara ve Rumlara ait olan dükkânların boykot edilmesi ve tüm Yunan uyrukluların sınırdışı edilmesi talebinde bulunduğunu yazmaktaydı.[113] Kampanyanın büyümesi üzerine içişleri bakanı, kampan-

109 *Cumhuriyet*, 10.04.1964.

110 *Ulus*, 14.04.1964.

111 *Son Havadis*, 14.04.1964.

112 Örneğin Karaköy'de Rumlara ait dükkânların önlerine "İçimizdeki mikrop Rumlardır. Rumlarla alışveriş etme" yazılı pankartlar asılıyordu, *Son Havadis*, 08.05.1964.

113 *Apoyevmatini*, 14.04.1964.

yayı sona erdirmeye karar verecektir.[114] Ancak amaçlanan zarar verilmişti ve azınlıklara ait işyerleri 1964 yılı boyunca, hatta daha sonrasında da, bu kampanyanın etkilerini hissetmeye devam edecektir.

Getirilen sınırdışı etme tedbirleri ve çalışma kısıtlamaları Yunan uyruklu Rumlar arasında gerçek bir panik havasına sebep olmuştur. Öyle görünüyor ki paniğe kapılanların bir kısmı Türk uyruklu Rumlarla evlenerek Türk vatandaşlığına geçmeye ve böylece sınırdışı edilmekten kurtulmaya çalışmıştır: "Bazı Yunan tebalılar Türklerle evlenmek suretiyle burada kalmanın yollarını arıyor. Fakat halen yürürlükte bulunan ve 22 Mayıs'ta yürürlükten kalkacak olan yeni 'Vatandaşlık Kanunu' kendilerine bu hakkı vermemektedir".[115] Gayrimüslimler arasında yaşanan paniğin bir başka belirtisi de, Türk uyruklu 86 Rum'un nüfus cüzdanlarındaki Rum-Ortodoks ibaresinin Türk-Ortodoks olarak değiştirilmesini talep etmeleri olacaktır.[116] Bu esnada Batman'da bir Ermeni köyü de topluca din değiştirerek Müslüman olmuştur.[117]

Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi, sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren bir dizi ek önlemi de beraberinde getirecektir. Kararın verilmesinin hemen ardından tapu ve kadastro daireleri, Yunan uyruklulara ait tüm işlemleri durdurmuştur: "Bu karara göre harekete geçen ilk tapu dairesi oldu. Dünden itibaren, mal almak, satmak ve tapu çıkarmak isteyen Yunan tebah bütün şahıslara dair muameleler durduruldu. Tapu dairesi bu kararı bir tedbir olarak almıştır. Zira 6 ay sonra hüküm ifade etmeyecek bir tapu muamelesinin bugün yapılmasına hiçbir suretle lüzum yoktur".[118] Bu sırada, defterdarlıklara gönderilen bir talimat, vergi borcu olan Yunan uyruklu Rum bulunup bulunmadığının araştırılmasını istemekteydi.[119]

114 *Yeni Sabah*, 22.04.1964.

115 *Akşam*, 12.04.1964.

116 *Dünya*, 15.04.1964.

117 *Son Havadis*, 07.04.1964

118 *Son Havadis*, 05.06.1964.

119 *Yeni Sabah*, 20.03.1964.

Sınırdışı edilenlerin malları

Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesi, hemen akla bu kişilerin mallarının ne olacağı sorusunu getirmiştir. Ne de olsa bütün bu Rumların Türk bankalarında nakit parası ya da gayrimenkulu bulunmaktaydı. 17 Nisan 1964 tarihinde Maliye Bakanlığı tüm bankalardan, Yunan uyruklu Rumların hesap durumları ile ilgili bilgi istemiş, 7 Mayıs 1964'te de tüm hesaplar bloke edilmiştir. Bu tarihten sonra Yunan uyruklu Rumlar banka işlemlerini ancak aracılar yoluyla gerçekleştirebilecek ve para çekmelerine sadece yetkililerin gözetiminde izin verilecektir.[120] Aynı yıl aralık ayında yayınlanan ve artık çok iyi bilinen "gizli" bir kararnameyle hesapların dondurulması resmiyet kazanacaktır. Bu kararnameye burada yer vermenin yararlı olacağına inanıyorum:

> **Kararname**
> Sayı: 6/3801
> Yunan Hükümetinin Türk vatandaşlarını Yunanistan'da zarara uğratmış bulunan her çeşit tedbir ve muamelelerine karşılık olmak üzere:[121]
>
> 1. Yunan uyruklu şahısların Türkiye'deki gayrimenkulleri üzerinde mülkiyete ve mülkiyetten gayri aynî haklara ilişkin ve bu sonuçları doğurabilecek bilcümle temliki tasarruflarının durdurulması,
>
> 2. a) Yunan uyruklu kişilerin Türkiye'deki gayrimenkullerinden doğan her nevi bedel, hasılat, irat ve sairenin istisnasız bloke edilmesi. b) Bu şahısların gayrimenkulleriyle ilgili olarak şimdiye kadar bloke edilmiş ve bu kararnameye göre bloke edilecek paralarının (Türkiye'de bulunan bloke para sahiplerinden başkaca gelir kaynakları bulunmayanların ayda 1.500 lirayı geçmeyen geçim masrafları hariç) deblokajının durdurulması,

120 *Dünya*, 07.05.1964.

121 Bu açıklamada bile, 1964'te uygulanmasını gerektirecek bir sebep olmamasına rağmen, karşılıklılık ilkesinden bahsedilmektedir.

3. Kamu idarelerine ve tüzel kişilerine ait her türlü vergi, rüsum, harç ve diğer alacakların takip ve tahsilinde yukarıdaki 1 ve 2. madde hükümlerinin uygulanmaması,

4. Bu gayrimenkullerin kamulaştırılmasında bu kararın 1. maddesinin uygulanmaması,

5. 3. madde hükmü mahfuz kalmak ve ilâma dayanan alacakların tahsili hakkında açılan icra takipleri ayrık olmak üzere, 1. maddede sözü geçen gayrimenkullere her ne suretle olursa olsun haciz konulmaması ve bunların cebri icra yolu ile satılmaması, (Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişilerce, yetkili mali merciler tarafından yapılacak inceleme sonucunda kabule şayan oldukları tesbit edilen gayrimenkul üzerine müesses alacakların tahsili dolayısıyle, yapılabilecek haciz ve cebri icra muameleleri hariç),

6. Yunan uyruklu kişilerin hissedar bulundukları gayrimenkullerin, hissedarların ittifakı dahi olsa, rızaen taksim ve ifraz edilmemesi, şüyuun izalesinin ancak mahkeme kararı ile yapılabilmesi ve bedelden ayrılacak paranın 2. maddenin (a) fıkrası hükmüne tâbi tutulması,

7. Bu kararname hükümlerînin Yunan asıllı olmayan Yunan uyruklu kişilere uygulanmaması,

8. Yunan uyrukluğunda bulunan kişilerin bu kararname hükümlerinin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki tabiiyet değiştirmelerinin nazarı itibara alınmaması,

9. Yukarıdaki hususların mahkemelerle sair adlî ve idarî merciler tarafından gözönünde bulundurulması ve bu kararname hükümlerine aykırı düşecek muameleler tesbit olunduğu taktirde durumun derhal Mahalli Maliye Dairesine bildirilmesi,

Dışişleri Bakanlığının 16/9/1964 tarihli ve A. (22) DV.3.382 sayılı yazısı üzerine, 1062 sayılı Kanunun 1. maddesine göre Bakanlar Kurulunca 2/11/1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Yunan uyruklu Rumların ülkeden ayrılmasının ardından, bloke edilen alacaklar Merkez Bankası'na ait bir fonda toplanmıştır ve o tarihten beri bu fonda durmaktadır. Gayrimenkullerle ilgili başka sorunlar da yaşanacaktır. Türk makamlarına

göre, 1964 yılında el konulan gayrimenkullerin toplam değeri 200 milyon dolar civarındadır. Oysa Yunan makamları bu rakamın 500 milyon dolar olduğunu söylemektedir.[122] 1964'te gazetelerin tahminine göre Yunanlıların toplam mal varlığı 2 milyar liraydı (1964 yılında 1 dolar 11 TL'ye eşittir)[123] ve toplam gayrimenkul sayısı ise yaklaşık 1.600'dü. Ancak 1988 yılında Türk-Yunan yakınlaşması çerçevesinde, –başka bir deyişle "Davos ruhu" yaşanırken– dönemin Başbakanı Turgut Özal 1964 Kararnamesi olarak bilinen kararnameyi iptal etmeye karar verdiğinde, el konulan gayrimenkul sayısının 2.902 olduğu ortaya çıkacaktır. Resmî rakamlara göre bu malların coğrafi dağılımı şu şekildedir:[124]

TABLO 1

Şehirler	*Gayrimenkul sayısı*
İstanbul	2.411
İzmir	284
Aydın	102
Hatay	46
İçel	32
Tekirdağ	23
Edirne	2
Adana	2
Toplam	2.902

Yine aynı kaynağa göre, bu gayrimenkullerin 1.000 tanesi eski İstanbul'da, Taksim, Tarlabaşı, Şişhane, Tepebaşı, Gümüşsuyu, Kabataş ve Fındıklı gibi semtlerde bulunmaktadır. Bu bina ve evlerin 20 tanesi 1988 yılında Tepebaşı Bulvarı'nın yapımı sırasında yıkılmış, ancak bu binaların iskam için verilen 300 milyon lira zarar ve ziyan bedelini belediyeden gidip alan olmamıştır.[125]

Yunan uyruklu Rumların aleyhine oluşan bu olumsuz havanın Türk uyruklu Rumları da etkilediği bir gerçektir. Ne de

122 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 285.

123 *Milliyet*, 10.07.1964.

124 *Milliyet*, 05.02.1988.

125 *Milliyet*, 06.02.1988.

olsa, cemaat üyeleri kendi aralarında Yunan uyruklu-Türk uyruklu farkı gözetmediği gibi, Türk kamuoyu da böyle bir ayırım yapmamaktaydı. Yunan uyruklu Rumlar aleyhine başlatılan basın kampanyaları ve alınan sert önlemler, gözlerin yavaş yavaş azınlığın tamamına çevrilmesine neden olacaktır. Bu durumun cemaatin tamamında rahatsızlık yarattığı bir gerçektir. Türk hükümetinin özellikle yabancı hükümetlerden tepki gelmesinin ardından yaptığı rahatlatıcı açıklamalara rağmen, sınırdışı edilenlerin aileleri ve yakınları sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen "Rum asıllı vatandaşlarımız eskiden olduğu gibi şimdi de huzur ve müreffeh bir hayat geçiriyor"[126] şeklindeki açıklamalara rağmen, bankacılık ve gayrimenkul alanlarında Yunan uyruklu Rumlara karşı alınan önleyici tedbirler aslında Türk uyruklu Rumları da etkilemekteydi.[127] Tıpkı daha önce de olduğu gibi, 1964 yazında da pek çok kişi dinini ve ismini değiştirecek, bu "haberler" gazetelere zafer edasıyla yansıyacaktır:

> "Andreas Zorlu adında bir Rum kadını Müslüman oldu. Türkle evli bu kadın kendine Neriman adını aldı".[128]
>
> "Galatasaray futbol takımım tutan bir Rum sünnet oldu ve Metin adım aldı".[129]
>
> "Rum kadını Marika Karacapoulos dinini ve adını değiştirerek Mine oldu. Mine, Rumların davranışlarını tasvip etmediğini söyledi".[130]
>
> "52. Er Eğitim Merkezi'nde vatani hizmetini yapan Türk uyruklu Rum er Müslüman olmayı seçti",[131] vs.

126 *Akşam*, 18.08.1964.

127 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 100.

128 *Hürriyet*, 30.07.1964.

129 *Tercüman*, 23.08.1964.

130 *Akşam*, 23.05.1964.

131 *Cumhuriyet*, 13.05.1964.

Daha az radikal olan, ama cemaatin genelinde görülen bir diğer yaklaşım ise Kıbrıslı Rumların eylemlerini mümkün olduğunca kınamak ve kendini onlardan ayrı tutmak şeklindedir. *Ulus* gazetesinde çıkan ve İstanbullu 7 Rum'a Kıbrıs hakkındaki görüşlerinin sorulduğu bir röportaj, azınlığın içinde bulunduğu ruh halini biraz olsun anlamamıza yardımcı olmaktadır:[132]

> Soru 1: *Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar gittikçe Türk-Yunan dostluğunu tehlikeye düşürüyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*
>
> Vasil Cingözoğlu, diş doktoru, 54 yaşında: "Şüphesiz ki, bu dostluk tehlikeye düşüyor. Bu zamanda böyle şeylerin olması hiç hoş değil. Hele insanlık bakımından hiç doğru değil."
>
> İstemat Mihailidis, lokantacı, 43 yaşında: "Kıbrıs'ta olanlara üzülüyorum. İki cemaatin daima barışık olması lazımdı. Kıbrıs daha önce Türklerindi, harplerle elimizden çıktı. Biz burada haklıyız. Bu bize yapılan en büyük haksızlıktır."
>
> Stefo Koçiş, terzi, 48 yaşında: "Ben Kıbrıs olaylarını Türklere karşı yapılan büyük bir haksızlık olarak görüyorum. Fena halde sıkılıyorum."
>
> Panayot Papadopulos, ayakkabıcı, 40 yaşında: "Çok müessif olaylar. Bu dostluğun bozulmaması dünya menfaati için mühimdir. Bir an evvel halledilmesini temenni ederim. Bu olaylarda muhakkak ki Türkler haklıdır."
>
> Yorgo Özzervas, berber, 40 yaşında: "Biz Türküz, Türk vatandaşıyız. Vatan için elimizden ne gelirse yapalım. Oğlum Ankara'da askerdir. Babam da Çanakkale'de harpte öldü. Onun için biz de çok üzülüyoruz bu vaziyetlere."
>
> Koço Yanidis, elektrikçi, 70 yaşında: "Ben ne söylesem boş. Peygamber ne isterse o olur."
>
> Niko Hirpayki, şoför, 40 yaşında: "Bu bizim haklı davamızdır. Er veya geç, biz Türklerin lehine neticelenmesi şart."

---

132 *Ulus*, 20.04.1964, röportajı yapan muhabir bazen sert tepkilerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Bütün sorular ve cevaplar için bkz. Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 102-108.

Soru 2: *Türkiye'de yaşadığınız için mesut musunuz?*

V.C.: "Şüphesiz memnunum."

İ.M.: "Mesudum ne demek, çok mesudum. Kovsalar da gitmem."

P.P.: "Türkiye'de yaşamaktan her zaman için memnunum."

Y.Ö.: "Şüphesiz memnunum."

K.Y.: "Memnunum."

N.H.: "Çok memnunum."

Soru 3: *Yurtdışına çıkarılan yabancılar hakkındaki düşünceleriniz nedir?*

V.C.: "Gayet haklı. Bizimkiler Almanya'ya gideceklerine onlar gitsinler de işler açılsın."

İ.M.: "Bunların yurtdışına çıkarılmaları çok iyi bir harekettir. Herkes kendi yerine gitsin."

S.K.: "Hükümetin uygun gördüğü doğrudur."

P.P.: "Zararlı insanların memlekette kalması doğru değildir. Bunda bizden çok hükümetin kararı önemlidir."

Y.Ö.: "İsabet ediyorlar."

K.Y.: "Gidenler hısmım değil ya. Ben karışmam. Yaptıkları işi kendileri düşünselerdi."

N.H.: "Çok isabetli bir harekettir. Hükümet çok yerinde hareket etti."

Soru 4: *Irk ve din ayrılığı nedeniyle Türklerle münasebetlerinizde aksayan taraf var mı?*

V.C.: "Hiç aksayan bir taraf yok. Müşterilerimin çoğu Türklerdir."

İ.M.: "Ne var aksayacak? Türklerle kardeş gibi geçinip gidiyoruz."

S.K.: "Münasebetlerimiz gayet iyidir."

P.P.: "Türklerle gayet samimiyimdir."

Y.Ö.: "Hayır, hiç aksayan tarafı yok. İki çırağım var, ikisi de Türk."

K.Y.: "Yok bir şey."

N.H.: "Kendimi Türklerden ayırmam ki."

Soru 5: *Siz ve çocuklarınız iyi Türkçe konuşmaya gayret ediyor musunuz?*

V.C.: "Zaten Türkçe konuşuyoruz. Gayret de ediyoruz."

İ.M.: "Türkçe öğrenmek için gayret ediyorum."

S.K.: "Oldukça düzgün konuşurum Türkçeyi."

P.P.: "Gayret gösteriyorum. Bir insan yaşadığı ve uyruğunda bulunduğu memleketin dilini gayet iyi bilmeli."

Y.Ö.: "Tabii, hep Türkçe konuşuruz biz."

K.Y.: "Mektebe gitmediğim için iyi Türkçe bilmem."

N.H.: "Gayret ediyoruz. Benim kızım mektebe gidiyor. Türkçesi pekiyidir. Rumca'sı ortadır."

Soru 6: *Evinizde Türkçe konuşur musunuz?*

V.C.: "Evet. hep Türkçe konuşuruz."

İ.M.: "Biz Anadolulu olduğumuz için hep Türkçe konuşuruz."

S.K.: "Evde Türkçe de Rumca da konuşuruz. Türkçem daha iyi galiba."

P.P.: "Daha çok Türkçe konuşuruz."

Y.Ö.: "Tabii Türkçe konuşuruz biz."

K.Y.: "Türkçe de konuşuruz."

N.H.: "Evimizde Türkçe konuşuyoruz."

Soru 7: *Türkçe şiir ve şarkı bilir misiniz? Türkçe kitap okur musunuz? Rumca gazete okur musunuz?*

V.C.: "Türkçe şiir bilmem, şarkıları da radyoda dinliyorum. Mesleki kitapların dışında kitap okumam. Türkçe ve Rumca gazeteleri okurum."

İ.M.: "Türkçe şarkıları çok severim. Hele Zeki Müren'e bayılırım. Şiir bilmem, kitap falan okumam. Sadece Türkçe gazeteleri okurum."

S.K.: "'Bir ihtimal daha var' şarkısına bayılırım. Şiir de severim. Türkçe şiirler ezberlemişimdir. Kitap okumam. Türkçe ve Rumca gazeteleri okurum."

P.P.: "Radyodan umumiyetle Türkçe şarkıları dinlerim. Şiir merakım yoktur. Roman okumaya bayılırım. Türkçe gazeteleri okurum. Rumcam pek iyi değil."

Y.Ö.: "Türkçe şarkıları ve şiirleri severim. Mektebin üçüncü sınıfından çıktığım için kitapla aram pek iyi değildir, okumam. Türkçe ve Rumca gazeteleri okuyorum."

K.Y.: "Şarkı ve şiir bilmem. Benim zamanımda eski Türkçe vardı. Öğrenemedim. Rumca gazete okurum."

N.H.: "Türkçe şarkı ve şiirleri severim. Aşk romanları okurum. Türk mektebinde okuduğum için Rumca gazeteleri okuyamam."

Soru 8: *Dindar mısınız? Muntazam kiliseye gider misiniz?*

V.C.: "Bayramlarda giderim, o kadar."

İ.M.: "Paskalyadan paskalyaya giderim kiliseye."

S.K.: "Dinî bayramlarda giderim."

P.P.: "Vakit buldukça giderim kiliseye."

Adeta polis sorgusunu aratmayan bu sorgulamaya verilen cevaplarla ilgili yorum yapmak gereksiz. Bazı kişilerin neden cevap vermek istemediği anlaşılır bir durumdur. Verilen bütün cevaplarda İstanbullu Rumların duydukları korku ve kendilerini diğer Rumlardan ayrı tutarak, Türk Devleti'ne olan bağlılıklarını kanıtlama arzuları sezilmektedir.[133] Ancak dönemin havası içerisinde kamuoyunun böyle bir bağlılığa inanması mümkün değildi. Kamuoyu Türkiye'deki Rumlardan ziyade, Yunanistan'daki Türklerin geleceği ile ilgileniyordu. Türkiye Rumlarının durumundan söz açıldığı anda basın hemen, Yunanistan'daki Türklerin durumu ile kıyaslamalar yapıyordu. Bu kıyaslamaların özellikle ekonomik alanlarda yapıldığını itiraf etmek gerekir. Gazeteler Batı Trakya Türklerinin yoksulluk

133 Sosyal teoride iki çeşit ötekilik, başkalık olduğunu düşünüyorum. Birincisi uzak başkalık; başkalığın ispat edilmesinin kolay olduğu, çünkü aynılık imlerinin görülemediği bir durumdur bu. Rahatlıkla dış düşman yaratılabilir. İkincisi daha sert olan yakın başkalık. Aynı yaşam çerçevesini paylaşan azınlık çoğunluk ilişkilerinde bu durum ortaya çıkmakta. Yakın başkalıklarda çoğunluk devamlı olarak azınlık bireylerinden aynılıkları ispat etmelerini ister; ancak bu ispat Sisyphe'in taşı gibi hiç yerine gelmez, hep baştan başlamak gerekir. Çoğunluk birgün gerçekten de azınlığın içine girmesinden korkar ve azınlık bireyleri ne yaparsa yapsınlar, varoluş meşruiyetlerini kazanmadan hep azınlık kategorisinde kalırlar.

içerisinde yaşadığını, bununla beraber Türkiye Rumlarının zengin bir hayat sürdüğünü ısrarla dile getiriyorlardı. Ancak kıyaslamalar öyle bir ton alacaktır ki, okuyucularda Yunanistan'daki Türkler fakir olduğu müddetçe Türkiye Rumlarının rahat bir hayat sürmeye hakkı olmadığı gibi bir kanı oluşacaktır. Batı Trakya Türklerinin eskiden beri tarımla uğraştığı, İstanbul Rumlarının ise her zaman orta sınıf burjuvazi içerisinde yer aldığı ve genellikle küçük ve orta çaplı ticaretle meşgul olduğu bir gerçektir. Hal böyleyken, Rumların hayat standartlarının maddi olarak Yunanistan'da yaşayan Türklerden daha iyi olması normaldir.[134] Ancak yapılan kıyaslamalarda abartıya kaçılmıştır. Örneğin *Hürriyet*'te yayınlanan bir yazı dizisinin başlığı "Yunanistan'da mağarada yaşayan Türkler" şeklindeydi.[135] *Son Havadis*'te yayınlanan "Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları" adlı diğer bir yazı dizisinde ise İstanbul'daki 70.000 Rum'un nasıl rahat bir hayat sürdükleri anlatılıyor ve Batı Trakya Türklerine yapılan "işkencelerden" örnekler veriliyordu.[136] Benzer kıyaslamalar siyasî yetkililer tarafından da yapılmıştır. CHP Niğde Milletvekili Ruhi Soyer, hükümetten "Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarının eğitim, sosyal yapı, nüfus, vb. alanlarındaki son durumları" hakkında bilgi istemiştir.[137] Bütün bu kıyaslamalar Türkiye Rumlarının, ya da Yunanistan'daki Türklerin lehine sonuçlar doğurmamıştır. Zira Yunanistan'daki Türklerle Türkiye Rumlarının aynı muameleye tâbi tutulması gerektiği tekrarlana tekrarlana, Yunan makamlarınca Yunanistan'da yaşayan Türklere yapılan misillemeler haklı kılınacaktır.

Atina, Ankara'nın Türkiye Rumlarına karşı aldığı misilleme tedbirlerine, hemen aynı şekilde Müslüman azınlığa uygulanan önlemlerle cevap veriyordu. 1964'ün başlarında Türk-karşıtı

134 Batı Trakya Türklerinin sosyo-profesyonel kategorileri için bkz. Samim Akgönül, "L'émigration des Musulmans de Thrace occidentale", *Mésogeios*, 3, 1999, s. 31-49.

135 *Hürriyet*, 06.05.1964.

136 *Son Havadis*, 17-18.05.1964.

137 *Yeni Sabah*, 11.04.1964.

bir basın kampanyası başlayacak,[138] camilere ve Müslüman mezarlıklarına bombalı saldırılar düzenlenecektir.[139] Baskıların büyük kısmı eğitim alanında,[140] özellikle de Türk uyruklu öğretmenlerin tayinleri sırasında görülecektir.[141] 7 Ekim 1964'te çıkarılan 649 numaralı Kraliyet Kararnamesi, vakıfların idaresinden sorumlu komitelerin seçilmesini zorlaştıracak ve köylerdeki seçimlerin iptal edilmesine sebep olacaktır.

İstanbul Rumlarına geri dönelim. 1964 yazına girildiğinde, Yunan uyruklu Rumların gruplar halinde sınırdışı edilmesinin artık normal bir olay haline geldiği görülmektedir. Gazeteler her gün, sınırdışı edilen azınlık üyelerinin isimlerinin yer aldığı listeleri yayınlıyordu. Sınırdışı edilmeleri haklı çıkartmak için, Yunan uyruklu Rumların ülkeden atıldıktan sonra neler yapacağı ilgili haberlere yer veriliyordu. İddiaların haddi hesabı yoktu. Sınırdışı edilen Rumların Kıbrıs'a giderek EOKA militanlarına katılacağı bile söyleniyordu.[142]

Temmuz ayının başında, İstanbul'dan ayrılarak Yunanistan'a giden Rumların sayısı 1.017'ye ulaşmıştır. Cemaatin sınırdışı edilen ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, Başbakan Papandreou tarafından kabul edilmiş, bu görüşmede bu kişilerin sorunları tartışılmıştır.[143] Temmuz ortalarında toplu sınırdışı edilmeler artmıştır. Bu tarihten itibaren Rumlar, yüz kişilik gruplar halinde sınırdışı edilmeye başlayacaktır. 199 ismin yer

---

138 *Trakya*, 19.11.1964. 04.11.1964 tarihli *Athinaiki* gazetesinde çıkan Th. Draku imzalı bir yazıda, Batı Trakya'daki öğretmenlere çok dikkat edilmesi gerektiği, gençlerin modernleşmek arzusu içinde oldukları ve Yunan-karşıtı derneklerin kurulduğu belirtilmektedir. Ocak 1965'te, haftalık *Komotini* dergisi, 1954 yılında çıkan ve okulların "Türk" olarak adlandırılmasını mümkün kılan 3065 numaralı kanunu hararetli bir şekilde eleştirmekte, Pomakların Müslüman olmuş Helenler olduğunu vurgulamaktadır. Bu makale Karamanlis tarafından verilen imtiyazlara da saldırmakta, bu imtiyazların Papandreou döneminde de devam ettiğini belirtmektedir.

139 *Trakya*, 26.08.1964.

140 *Trakya*, 01.12.1965. "Azınlık maarifinde yeni engeller".

141 *Akın*, 15.01.1966 "Öğretmenler niçin tayin edilmiyor?" ya da aynı yer, 25.10.1966 "İstenmeyen Türk tebalı öğretmenler".

142 *Cumhuriyet*, 14.04.1964.

143 *Apoyevmatini*, 12.07.1964.

aldığı bir liste ile 500 kişilik diğer bir liste iki gün içerisinde birbirini takip edecektir.[144] 1964 yılı Ağustos ayına gelindiğinde ise sınırdışı edilenlerin listelerinde binlerce kişinin ismi yer alacaktır.[145] İstanbul polisinin verdiği bilgilere göre 1964 Ağustos'unun sonunda sınırdışı edilen ve gönüllü olarak göç eden kişilerin toplam sayısı 6.000'e ulaşmıştır.[146] Yine aynı kaynağa göre eylül ayında, bu sefer Türk vatandaşı olan 1.000 Rum, ülkeden ayrılmak için pasaport talebinde bulunmuştur.[147] Aynı eylül ayı içerisinde sınırdışı edilmelerde bir azalma görmekteyiz. Mart 1964-Ağustos 1964 tarihleri arasında sınırdışı edilenlerin en çok yakındıkları konu, sınırdışı edilmenin, kararın verilmesinin hemen ardından gerçekleşmesi ve bu sürenin işleri halledip malları satmaya yetmemesiydi. Üstelik tüm gayrimenkuller ve banka hesapları bloke edilmekteydi. Sınırdışı edilenlerin ülkeyi terk ederken yanlarında tek bir bavul ve en fazla 200 lira (yaklaşık 10 dolar) para götürmesine izin veriliyordu. Ekim ayı başında İstanbul valisi bir açıklama yaparak sınırdışı edilenlerin yanlarında götürecekleri kişisel eşyalarına "makul sınırlar çerçevesinde" izin verileceğini belirtecek ve Yunanistan'a 30 hah götürmeye kalkan Rum aile örneğini verecektir.[148] Ekim ayında sınırdışı edilmeler daha da azalacaktır. Örneğin bundan böyle belirli gruplara mensup Yunan uyruklular bu uygulamadan muaf tutulacaktır. Bu gruplar şu şekildedir:[149]

65 yaşını doldurmuş olanlar, eşleri ya da onların bakımını üstlenen en yakın akrabaları; 18 yaşından küçükler; Türklerle evli olanlar; konsolosluk çalışanları; öğrenciler ve öğretmenler. 30 Ekim'de muafiyet kapsamına giren kişilerin sayısı biraz daha artacaktır:[150] Türkler, Yahudiler ve Ermeniler gibi, etnik

144 *Apoyevmatini*, 17.07.1964 ve *Apoyevmatini*, 18.07.1964.

145 *Apoyevmatini*, 11.08.1964.

146 *Apoyevmatini*, 25.08.1964.

147 *Apoyevmatini*, 12.09.1964.

148 *Apoyevmatini*, 05.10.1964.

149 *Apoyevmatini*, 18.10.1964.

150 *Apoyevmatini*, 31.10.1964.

bakımdan Rum olmadıkları halde Yunan uyruklu olan kişiler; yabancılarla evli olan Yunan uyruklu kadınlar; seyahat edemeyecek durumda olan hasta ve sakatlar.

Bu kısıtlama üzerinde biraz durmakta fayda var. Muaf tutulan gruplara bakıldığı zaman, ekim ayından önce hasta, sakat ve yaşlı kimselerin de, kendilerine itiraz etme hakkı tanınmaksızın sınırdışı edildiği anlaşılıyor. Bu genel gözlemden yola çıkarak farklı gruplar üzerinde daha özel tespitlere ulaşmak mümkündür. Örneğin 65 yaşını doldurmuş kişiler söz konusu olduğunda, evli çocuklarıyla beraber yaşayan pek çok yaşlının ve ailesinin sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Babasının bakımını üstlendiği için uygulamadan muaf tutulan bir kadının kocası sınırdışı edilebiliyordu. Çok sık rastlanan bu gibi durumlarda tüm ailenin ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı açıktır. Aynı durum 18 yaşından küçükler için de geçerlidir. Çocuklar tek başlarına kalamayacakları için, bütün aile göç ediyordu. Türk vatandaşları ile evli olan Yunan uyruklu kişilerin uygulamadan muaf tutulması ilginçtir. Ne de olsa daha birkaç ay önce yetkililer, Türklerle alelacele evlenmenin sınırdışı edilmeye engel teşkil etmeyeceğini açıklamaktaydı. Aynı yetkililer, Yunan uyruklu Rumların gitmesinin, Türk uyruklu Rumların da gitmesi anlamına geldiğini anlamış gözükmektedir. Bir diğer ilginç gösterge de, etnik olarak Rum olmayan Yunan uyruklu kişilere tanınan muafiyettir. Türk asıllı Yunan vatandaşlarının sınırdışı edilmemesi kısmen anlaşılır olsa da, Yahudi ve Ermeniler için de böyle bir ayırım yapılmasını anlamak zordur. Demek oluyor ki yetkilileri rahatsız eden Yunan uyruklu kimseler değil, etnik olarak Yunanlı olan kişilerdir. Bu da Türklük tanımının etnik olduğunun kanıtlarından biridir.

1964'ün son ayları boyunca sınırdışı edilmelerin devam ettiği ancak listelerde yer alan kişi sayısının giderek azaldığı görülmektedir. Sene sonu geldiğinde ise beklenen sonuca ulaşılacak, yani Yunan uyruklu tüm Rumlar ülkeyi terk etmiş olacaktır. Ancak Türk vatandaşı olan Rumların da, bir daha geri gelmemek üzere ülkeden ayrılma süreci başlamış olacaktır. Böylece Türkiye Rumları "sorunu" dokuz ay içerisinde çözülmüştür.

Türkiye Rumlarının ülkeyi terk etmesiyle birlikte İstanbul'daki Rum azınlık okulları üzerinde baskı yaratılmış ve Patrikhane'nin statüsü meselesi bir kez daha gündeme gelmiştir. Sımrdışı edilme uygulaması sona erdiğinde İstanbul sadece Yunan uyruklu 11.000 kişiyi değil; bu kişilerle ailevi, ekonomik ve duygusal bağları olan Türk vatandaşı Rumları da kaybetmiştir.

Gökçeada ve Bozcaada Rumları

1960'lı yıllarda alınan Yunan-karşıtı ve Rum-karşıtı önlemler sadece İstanbul Rumlarıyla sınırlı kalmayacaktır. İmroz ve Bozcaada'da yaşayan Rumlar da hükümet faaliyetlerinden etkilenecektir. O yıllarda başlayan, iki adanın Türkleştirilmesi hareketi, günümüzde bile halen devam etmektedir. Yunan-karşıtı söylemde bu iki adanın özel bir yeri bulunmaktaydı. İmroz nüfusu –devlet memurları dışında– tamamen Rumlardan oluşmakta; Bozcaada'da ise Türk ve Rum nüfus neredeyse eşit şekilde dağılmaktaydı. 1964 yılında iki adanın toplam nüfusunun 7.000 kişi olduğu tahmin ediliyordu. Bu iki ada, Türkiye için stratejik ve askerî olduğu kadar, psikolojik açıdan da büyük bir öneme sahiptir.

Kıbrıs'ta yaşanan olaylarla beraber, adalardaki azınlık okulları, misilleme niteliğinde, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.[151] *Akşam* gazetesinde çıkan bir yazı dizisi, kamuoyunun bu iki ada ile ilgili düşünceleri hakkında ipuçları sunmaktadır. Birkaç başlığa göz atalım:[152]

> "İmroz'da Rumların iktisadî hakimiyeti her geçen gün artıyor."
>
> "Burada Türk bayrağı dalgalanır ama Türkçe konuşulmaz... Adı Türktür, ruhu Rum kalmıştır."
>
> "Türkler ekonomik olarak çok geri bir durumdalar."
>
> "Adanın tüccarı, esnafı, dişçisi ve doktoru da onlardan."

151 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 150.

152 "İmroz ve Bozcaada", *Akşam*, 30-31.05.1964.

"Sinsi faaliyetleri için Yunanistan'dan Rumca film ve piyesler istiyorlar."

"Papazlar dinî kıyafetleriyle sokağa çıkıyorlar."

"Her partinin temsilcisi Rum."

Ada sakinlerinin, Kıbrıs'ı örnek alarak, Yunanistan'a bağlanmak için referandum istemelerinden korkuluyordu. Bu nedenle hükümet, adalara 6.000 Türk'ün yerleştirilmesine karar verecektir. Adaların yeni sakinlerine avantajlı krediler verilerek bu kimselerin adalara bağlanmasına çalışılacaktır.[153] Adalarda uygulanan bu eğitim ve iskan politikaları Yunanistan tarafından UNESCO'nun gündemine taşınmıştır.[154] Türkiye, karşılıklılık ilkesi gereğince, aynı toplantıda Batı Trakya'daki Türk okullarına yapılan baskıların da tartışılması talebinde bulunmuştur.[155]

1965 yılında Balıkesir'den bir jandarma taburu gönderilerek adalara yerleştirilmiştir. Ada topraklarının askerileştirilmesi ve bir cezaevinin kurulmasının ardından adalardaki Türk nüfus, düzenli olarak adalardan ayrılan Rumlara kıyasla büyük oranda artmıştır.[156]

1960 nüfus sayımına göre Türkiye'de Türk vatandaşı olan 106.000 Rum-Ortodoks yaşamaktaydı. Beş yıl sonra yapılan 1965 nüfus sayımı, Yunan uyruklu 11.000 Rum'u takiben 30.000 Rum'un ülkeden ayrılmış olduğunu göstermektedir.[157]

---

153 *Tercüman*, 21.05.1964.

154 Alexis Alexandris, "Tenedos: from the Treaty of Lausanne to nowadays", *The Forgotten Island of Tenedos*, Atina, Anatoli, 1997, s. 32.

155 *Son Havadis*, 21.10.1964.

156 İmroz'un demografik ve sosyolojik yapısıyla ilgili daha fazla detay için bkz. Güliz Erginsoy, "Tam ve Yarı zamanlı vatandaşlık: Gliki'den Bademli'ye Dört Kuşak", Samim Akgönül (haz.) *Images et perceptions dans les relations gréco-turques*, Nancy: Genèse, 1999, s. 20-32.

157 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 291.

Sınırdışı edilmelerin sonuçları: 1964'te sınırdışı edilenlerle yapılan görüşmeler

1964 yılının, İstanbul Rumlarının hem bireysel hem de toplumsal hafızalarında günümüze kadar süren bir etki yarattığını belirtmeye gerek yok. 1964'ün hafızalarda bıraktığı iz silinmemekle kalmamış, hatta belki daha da derinleşmiştir. Yerinden ve yurdundan koparılan toplumlar kendilerine geçmişi hatırlatacak işaret noktalarına ihtiyaç duyarlar. 1964 senesi İstanbul Rum cemaatinin en temel işaret noktası olacaktır. Azınlık gazeteleri devamlı olarak bu olayı hatırlatacak, makaleler yayınlayacak ve çeşitli röportajlara yer verecektir. Tüm bunların sonucunda, 1964 yılından sonra doğanların İstanbul'dan sürülme hakkında edineceği izlenim, karanlık, hatta belki olduğundan daha da karanlık olacaktır. Patrikhane'den yardım alan azınlık ileri gelenleri, 1942 ve özellikle de 1955 olaylarının ardından toplu bir göçü engelleyebilmişse de,[158] 1964'ten sonra ok yaydan çıkmıştır. Aileler bütün fertleriyle beraber, bir daha geri gelmemek üzere İstanbul'dan ayrılacaktır.

1964 yılında sınırdışı edilenlerin kişisel hikâyeleri ve onları izleyen ailelerinin başlarından geçenler zengin bir edebiyat oluşturmaktadır. Daha önce bahsedilen ve 1964 olaylarının dokunaklı bir biçimde aktarıldığı tanıklıklardan başka, Atina'da yayınlanan ve İstanbul asıllı Rumlara hitap eden gazetelerin çoğu, düzenli olarak, bir miktar dramatize edilmiş öykülere yer vermektedir. 1964'te Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan 9'u erkek, 2'si kadın, toplam 11 kişiyle görüşüp mülakat yapma imkânımız oldu. Burada, ikisi mülakat yaptığımız kişilere ait, diğeri de Atina'da yayınlanan bir azınlık gazetesinden alınan ve durumu çok güzel yansıttığına inandığım 3 öyküye yer vermek istiyorum.

İlk öykü, 1999 yılı Mart ayında Atina yakınlarındaki Nea Smyrni'de, ilki "İstanbullular Derneği" lokalinde, ikincisi de kendi evinde olmak üzere kendisiyle iki kez görüşme yaptığı-

158 Dimitri Frangopulos ve Dimitri Karayani ile 12.03.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşmeler.

mız A.Y.'ye ait. 1942 yılında İstanbul'da doğan A.Y.'nin annesi ve babası Yunan uyrukludur. A.Y. ailesinin Türkiye'den hiç ayrılmadığını söylüyorsa da yanılıyor olmalı, çünkü ailesi Yunanistan'da kısa bir süre kaldıktan sonra 1930'lu yıllarda İstanbul'a geri dönmüştür (konuşmamız esnasında A.Y. bu seyahatten bahsetmiş olduğu için, büyük ihtimalle tarihleri karıştırmaktadır). İkinci Dünya Savaşı'mn ortasında Yunan vatandaşı olarak dünyaya gelen A.Y., zorlu geçen savaş yıllarını, ya da bunu takip eden yılları pek hatırlamasa da, 6/7 Eylül 1955 gecesi göstericilerin Moda'da yaptığı yürüyüşü dehşet içinde izlediğini çok iyi anımsamaktadır. 13 yaşında olan A.Y., daha o yaşta, fırıncı olan babasının yanında çalışmaktadır. 1960 yılında 18 yaşma geldiğinde ise babasıyla fırını yarı zamanlı olarak paylaşmaya başlayacaktır. Babası ve amcasına sınırdışı edilecekleri bildirildiğinde A.Y. 22 yaşındadır. Annesi Yunan uyruklu olmasına rağmen 3 dayısı ve aileleri Türk vatandaşıdır. A.Y. ve babasına iş yerlerini kapatıp ülkeyi terk etmeleri için 15 gün süre tanınır. İlk başta, geri gelme umuduyla, mallarını dayılara bırakmayı düşünürler. Ancak babasının borçları nedeniyle dayılar bunu kabul etmez. Sonunda tüm Y. ailesi Temmuz veya Ağustos 1964'te şehri terk eder. A.Y. hangi ay olduğunu tam olarak hatırlamamakla beraber havanın çok sıcak olduğunu söylüyor. A.Y., Türk vatandaşı olan ve fırımn borçları kapatıldıktan sonra evlenmeyi planladığı nişanlısından ayrılmak zorunda kalmıştır. Tüm anıları arasmda en çok üzüldüğü şeyin bu olduğunu anlıyoruz. Karaköy'den gemiye binen iki Y. ailesi (amcası ve ailesi de onlarla gelmektedir) Pire Limanı'na ulaşacaktır. A.Y. bir Türk gemisinde mi yoksa Yunan gemisinde mi seyahat ettiklerini tam olarak anımsamamakta, ancak gemide sadece Rumların bulunduğunu çok iyi hatırlamaktadır. Bu geminin, Temmuz ya da Ağustos 1964 tarihinde, insanların binlerce kişilik gruplar halinde sınırdışı edildiği bir dönemde bu yolculuk için özel olarak tutulmuş bir gemi olduğu açıktır. Y. ailesi, Pire'ye vardıklarında uzaktan bir akrabaları tarafından karşılanacak ve altı ay süreyle onların yanında kalacaklardır. Altıncı ayın sonunda A.Y. ve babası bir gömlek ima-

lathanesinde işçi olarak işe girecek ve böylece hayatlarına yeniden başlamak zorunda kalacaklardır. A.Y. 1974 yılma kadar, yani on sene boyunca, geri dönmelerinin mümkün olduğuna inandığını anlatıyor. Ancak 1974'te Türk-Yunan krizi patlak verdiğinde, Yunanistan'a nihai olarak yerleşmiş olduğunu hissedecektir. Bu imalathanede dört sene çalıştıktan sonra, biriktirdikleri paralarla, Atina'da Türkiye'den gelen Rumların yoğunlukla yaşadığı bir semt olan Nea Smyrni'de bir fırın açarlar. Babası 1978 yılında 62 yaşındayken kalp krizi geçirerek hayatını kaybedecektir (A.Y.'ye göre babası acısından ölmüştür). A.Y. o tarihten bu yana, ilki 1990 yılında bir grup turistle, ikincisi de 1993'te iki kızıyla beraber olmak üzere iki kez İstanbul'a dönmüştür. Her iki gelişinde de şehri tanıyamadığını ancak Boğaz'ın hâlâ aynı olduğunu söylemektedir.

Görüştüğümüz ikinci kişi E.Z. adlı yaşlı bir hanımefendidir. Kendisiyle Mart 1999'da, Atina şehir merkezinde bulunan ve kocasının 1990 yılında vefat etmesinden bu yana kız kardeşiyle paylaştığı apartman dairesinde görüştük. İki çocuğu da ABD'de yaşayan E.Z. Türk uyrukludur ve vatandaşlığını günümüze kadar korumuştur. Ayrıca "Ben Türküm ve Türk öleceğim" demektedir. E.Z. 1964'te 36 yaşında olduğunu, (demek oluyor ki kendisiyle görüştüğümüzde 71 yaşmdaydı) ailesinin Tatavla'da yaşadığını; evli olduğunu ve oğluyla kızının çoktan ergenlik dönemine girmiş olduğunu belirtiyor. E.Z.'nin hurdacılık yapan kocasının ortaklarının Yunan uyruklu olduğunu öğreniyoruz. Kocası, ortakları gittikten sonra iki yıl boyunca iş aramış, bu esnada Atina'ya yerleşmiş olan eski ortaklar devamlı olarak kendisini Atina'ya çağırmıştır. E.Z. eşinin iki ortağının aileleriyle ahbap olduklarını ve onlar gittikten sonra kendisini çok yalnız hissettiğini anlatıyor. Önce, E.Z.'nin iki kız kardeşi, eşlerinin Yunan uyruklu akrabalarını izleyerek İstanbul'dan ayrılacaktır. E.Z. küçük kız kardeşlerinin de gitmesiyle İstanbul'da bir işi kalmadığım söylemektedir. 1967 yılında, Kıbrıs yüzünden patlak veren yeni bir Türk-Yunan krizi esnasında E.Z.'nin ailesi de şehri terk etmeye karar verir. E.Z. 1967'den beri İstanbul'a geri dönmemiş; oğlu ise ABD'ye göç

etmeden önce 1989 yılında bir kez turist olarak şehre gelmiş ve şehri çok pis bulmuştur. E.Z. kendi zamanında İstanbul'un pis olmadığım söylüyor. Son derece düzgün bir Türkçe'yle konuşan E.Z., kız kardeşleriyle beraber birkaç sene önce aldıkları uydu anteni sayesinde Türkçe'sini taze tutabildiğini söylüyor. Ancak hemen, –sanki Türkiye'deki siyasî olaylarla ilgilenmek suçmuş gibi– sadece eğlence programlarını izlediğini ve Türk sanat müziğini; özellikle de Emel Sayın'ı çok sevdiğini ekliyor. Söyleşimizin sonunda kendisine isminin açıklanmasını neden istemediğini sorduğumda "Evladım, ne olur ne olmaz" şeklinde yanıt verdi.

Üçüncü kişi tanınmış iş adamı ve tiyatrocu Giorgios Roussos'tur.[159] Skarlatos adlı köklü bir Rum ailesine mensup bir anne ile şapkacılıkla uğraşan bir babanın çocuğu olarak 1909'da İstanbul'da doğan Giorgios Roussos, babasının dükkânında çalışmaya başlamadan önce muhasebe eğitimi almıştır. O dönemde "Şapka Devrimi" ile birlikte işler iyice açılacaktır. Roussos, Tepebaşı Tiyatrosu'nda aktörlük yapan müşterileri vasıtasıyla tiyatro camiasına girer. Savaş döneminde işgalcilere karşı savaşmak için Yunanistan'a gider, ancak savaşın ardından işlerin başına geçmek ve 1930'lardan beri ilgi duyduğu tiyatroyla amatör olarak uğraşmak amacıyla İstanbul'a geri gelir. Tiyatro faaliyetleri, bu sanatın tüm dallarına yayılır. Aktörlük, yönetmenlik ve rejisörlük yapan Giorgios Roussos, çok sayıda okulda ve Rum derneğinde, özellikle de meşhur *Elliniki Enosis* bünyesinde sahnelenen yüzlerce oyunda rol alır. Roussos bunun yanı sıra, 1960'ların başlarında Yunanistan'dan gelen ve çok beğenilen profesyonel tiyatro topluluklarıyla da çalışır. Roussos tiyatro tutkusu uğruna gerçek mesleği olan şapkacılığı bile bırakacak, hatta evlenmeye bile zaman bulamayacaktır.

Giorgios Roussos 17 Haziran 1964'te "zararlı faaliyetlerde bulunmak" sebebiyle sınırdışı edilir. 55 yaşmda, doğduğu, ailesinin mezarlarının bulunduğu ve sanat çevrelerinden sevdiği arkadaşlarının yaşadığı kenti terk ederek Atina'ya yerleşir. Rous-

159 *Eptalofos*, 12.1997 - 03.1998.

sos Atina'da, pek çok kereler beraber çalıştıkları halde, kendisini tanıyan tiyatro çevrelerinden beklediği sıcak ilgiyi ne yazık ki göremez. Tiyatro ve şapkacılık hayatı böylece son bulan Roussos, Yunan Turizm Örgütü'nde muhasebeci olarak işe girer. 1967 yılında sağlık durumu kötüleşmeye başlar ve 1971 yılında geçirdiği ikinci kalp krizinin ardından, 62 yaşında, İstanbul'u bir kez daha görme fırsatı bulamadan hayata gözlerini yumar.

Bu üç hayat hikâyesi, dokunaklı olmanın yanı sıra, gerçek ve çok sık karşılaşılan bir durumu da yansıtmaktadır. Pek çok hayat parçalanmış, çok sayıda Rum'un yolları ayrılmıştır. Bu, sadece 1964'te sınırdışı edilen Rumlar ile, hemen akabinde onların peşi sıra ülkeden ayrılanları ilgilendiren bir durum olmakla kalmayacaktır: bu tarihten itibaren Türkiye Rumları, artık cemaat olarak Türkiye'de bir gelecekleri olmadığına ikna olmuştur.

Bununla beraber, bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi 1964 yılı, sayısal olarak baktığımızda Türkiye Rumlarının nihai sonu anlamına gelmemektedir. Bu sadece sonun başlangıcı olacak; Türkiye Rumlarını, er ya da geç gitmeye mecbur kalacaklarına, bu yüzden şimdiden gitmelerinin daha iyi olacağına inandıracaktır.

1964-1974: On yıl süren göç

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1964 yılında Yunan uyruklu Rumların sınırdışı edilmesinin hemen ertesi günü, İstanbul sokaklarında bir tek Rum bile kalmamış olduğu izlenimine kapılmak yanlış olacaktır. Bu fikri desteklemek amacıyla bu bölüme, 1965 yılında yapılan ve durum hakkında aydınlatıcı bilgiler sunan nüfus sayımının sonuçlarıyla başlamak yerinde olur.

1965 nüfus sayımı

1965 nüfus sayımının önemi, Türkiye'deki Rum nüfus hakkında son resmî sayısal bilgileri veren nüfus sayımı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihten sonra, inanç, anadil ve konu-

şulan ikinci dille ilgili sorular sorulmayacağı için,[160] elimizde sadece yarı resmî tahminler bulunmaktadır. Yayınlanmayan resmî verilerin mevcut olduğunu belirtmekte fayda var, çünkü nüfus cüzdanlarında "din" bölümü hâlâ yer almaktadır. Bu resmî rakamlar İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Millî Emniyet Teşkilatı'nm Azınlıklar Masası tarafından tutulmaktadır. Azınlıklar Masası yarı resmî bir kurum olarak faaliyet gösterdiği için bu bilgilere ulaşmak elbette mümkün değildir. Komiser Mehmet Terzioğlu, Brüksel'de, bu kurumun varlığını –faaliyetlerini ya da yetkili kişilerin adlarını açıklamaksızın– teyit etmiştir.

1965 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 31.391.421 kişidir.[161] Anadilinin Türkçe olduğunu söyleyenler arasından 78.018 kişi, ikinci dil olarak Rumca konuştuğunu bildirmiştir. Anadilinin Rumca olduğunu söyleyenlerin sayısı ise 48.096'dır. Böylece Rumca konuşan kimselerin toplam sayısı 126.114 olmaktadır. Bu sonuçlar azınlığın beş yıl içerisinde, 11.000 Yunan uyrukluyu saymazsak, yaklaşık 20.000 üyesini kaybettiği anlamına gelmektedir. Böylesine kısa bir sürede toplam 30.000 Rum ülkeyi terk etmiştir. Rumca konuşanların %63'ü bu dilin ikinci dili olduğunu söylemektedir. Bu da bize güvensizlik ortamının arttığını göstermektedir.

Bu rakamları diğer iki azınlığa ait rakamlarla karşılaştırdığımızda ortaya çıkan tablo aydınlatıcıdır. Anadilinin Türkçe olduğunu söyleyenler arasından 22.082 kişi aynı zamanda Er-

---

160 Ya da bu sorular sorulduğu halde sonuçlar açıklanmayacaktır. 20.10.1985 tarihinde yapılan nüfus sayımında sorulan sorular şu şekildedir:

1. Evde ve aile içinde hangi dili konuşuyorsunuz ? 2. Bu dilin dışında en iyi bildiğiniz dil hangisidir ? 3. Dininiz nedir ? (Hıristiyanlar için: 1. Katolik, 2. Ortodoks, 3. Protestan, 4. Gregoryen. Müslümanların ve Yahudilerin sadece dını belirtilmiştir)

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) bu nüfus sayımıyla ilgili, il il detaylı sonuçların yer aldığı bir dizi katalog yayınlamıştır. Sadece bu üç soruyla ilgili sonuçlar yayınlanmayacaktır. Bu bilgilere ulaşmak istediğimizde, DİE'den bu sonuçların kamuya açık olmadığı şeklinde bir açıklama gelmiştir. Yarı resmi bir ağızla bu kararın başbakana ait olduğu ve "etnik bölünmeleri engellemek" amacıyla alındığı bildirilmiştir.

161 *24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, tarihsiz.

menice bildiğini ifade etmektedir. Bu sayıya anadilinin Ermenice olduğunu söyleyen diğer 33.093 kişi de eklendiği zaman toplam sayı 55.176'ya çıkmaktadır. Türkiye'deki Ermeni azınlığın da gözle görülür bir biçimde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda görülen Yunan-karşıtlığı, diğer azınlıklara da yayılmış, bu azınlıklar da geleceklerini başka topraklarda aramaya başlamışlardır. Ermenice konuşanların %40'ı ilk dilinin Türkçe olduğunu belirtmekte, %60'ı ise anadilinin Ermenice olduğunu söylemektedir. Bu oranlar 1960 nüfus sayımı sonuçlarıyla neredeyse aynıdır.

Anadili Türkçe olan 3.481 kişi "Yahudice" (Yahudi İspanyolcası) konuştuğunu belirtmektedir. Bu sayıya anadilinin Yahudice olduğunu söyleyen 9.981 kişiyi de eklediğimizde karşımıza toplam 13.462 kiş çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Yahudilerin sayısında –en azından Yahudi İspanyolcası bildiğini söyleyenlerin sayısında– da bir düşüş görülmektedir. Burada da anadilinin Türkçe olduğunu belirtenlerin oranı %26 iken, anadilinin "Yahudice" olduğunu söyleyenlerin oranı %74'tür.

İnançlar yine, nispeten daha güvenilir sonuçlar vermektedir. 1965 yılında Türkiye'de Ortodoks olduğunu belirten 73.725 kişi bulunmaktadır. Bu sayı Rumca konuşanların sayısından oldukça düşüktür. 1965 yılında azınlık üyelerinin gerçek sayısı, bu iki sayı arasında, muhtemelen ikinciye daha yakın bir yerlerde yer almalıdır.

Ortodoksların büyük denebilecek bir çoğunluğu, %64'ü, İstanbul'da toplanmıştır. Ortodoks nüfusun yoğun olarak yaşadığı diğer iller, 5.221 kişi ile Çanakkale (Gökçeada ve Bozcaada) –1960 yılında bu iki Ada'da 4.163 Ortodoks bulunmaktaydı–, 6.660 kişinin yaşadığı Hatay, –1960 yılıyla aşağı yukarı aynı sayı– ve 10.787 kişinin yaşadığı Mardin'dir (1960 yılında Mardin'de yaşayan Asuri-Keldanilerin sayısı 17.750'dir).

Aynı dönemde Türkiye'de 69.526 Gregoryen bulunmaktaydı. Bu sayı Ermenice konuşan kişilerin sayısından yaklaşık 15.000 kişi fazladır. Öte yandan, Yahudi olduğunu söyleyenlerin sayısı 38.267 olsa da, Yahudi İspanyolcası konuştuğunu belirtenlerin sayısı bundan 26.000 kişi daha azdır.

Burada karşımıza ilginç bir fenomen çıkıyor. Üç azınlıktan ikisiyle, yani Ermeniler ve Yahudilerle ilgili rakamlara baktığımızda, azınlık dinine ait olduklarını söyleyenlerin sayısı, azınlık dilini konuştuğunu belirtenlerin sayısından oldukça fazladır: Ermenice konuşan 55.176 kişiye karşılık 69.526 Gregoryen ve Yahudi İspanyolcası konuşan 14.462 kişiye karşılık 38.267 Yahudi bulunmaktadır. Oysa Rumlara baktığımızda bunun tam tersini görmekteyiz: Rumca konuşan 126.114 kişiye karşılık 73.725 Ortodoks vardır.

Hatay'da yaşayan ve Arapça konuşan Ortodokslar ile Mardin'deki Asuri-Keldaniler gibi (toplam yaklaşık 20.000 kişi), kayıtlara Ortodoks olarak geçtikleri halde Rumca konuşmayan cemaatler de göz önünde bulundurulduğunda, işler daha da ilginç bir hal almaktadır. Üstelik 1965 yılına gelindiğinde Rumca konuştuğunu söyleyen kişilerin önemli bir kısmının, 1923 yılında mübadeleyle gelen ve Rumca bilen Müslümanlar olduğunu düşünmek zordur. Yine de bu, yapılabilecek iki mantıklı açıklamadan biridir. Diğer açıklama ise, Türk-Yunan ilişkilerinin gergin bir dönemden geçtiği bu ortamda Rumların bir kısmının Ortodoks olduklarını açıklamamış olmalarıdır. 1965 nüfus sayımının çelişkili ve ilginç verilerini inceledikten sonra, Türkiye'deki azınlık nüfusun geçirdiği genel değişime göz atabiliriz:

TABLO 2
1927-1965 Yılları Arasında Türkiye'de Rumca

	Toplam nüfus	*Anadili Rumca olanlar*	*%*	*İkinci dili Rumca olanlar*	*Toplam Rumca bilenler*	*%*
1927	13.639.488	119.822	0.87	–	119.822	0.87
1935	16.157.450	108.725	0.67	67.547	176.272	1.09
1945	18.790.174	88.680	0.47	64.736	153.416	0.81
1950	20.947.188	89.472	0.42	58.990	138.681	0.69
1955	24.064.763	79.691	0.33	58.990	138.681	0.69
1960	27.754.820	65.139	0.23	82.830	147.969	0.53
1965	31.391.421	48.096	0.15	78.941	127.037	0.40

TABLO 3
1927-1965 Yılları Arasında Türkiye'de Dinler

	Toplam nüfus	*Ortodoks*	*%*	*Gregoryen*	*%*	*Yahudi*	*%*
1927	13.639.488	109.905	0.80	77.443	0.56	81.672	0.59
1935	16.157.450	61.046	0.37	45.765	0.28	78.730	0.48
1945	18.790.174	103.839	0.55	60.260	0.32	76.965	0.40
1950	20.947.188	–	0.42	58.990	–	–	–
1955	24.064.763	86.655	0.33	58.990	0.24	45.995	0.19
1960	27.754.820	106.612	0.23	82.830	0.25	43.928	0.15
1965	31.391.421	73.725	0.15	78.941	0.19	30.831	0.09

Nüfus sayımlarından elde edilen verilerin yetersizliğini görmüş olmakla beraber, bu bilgilerin bir eğilimi ortaya koyduğu da gerçektir. Kırk yıl içerisinde ülkenin toplam nüfusu iki katına çıkarken, Türkiye Rumları nüfuslarının üçte ikisini kaybetmiştir. Bunun sonucunda da, azınlığın toplam nüfus içerisindeki yeri her geçen yıl daha önemsiz bir hale gelmiştir. Her şeye rağmen, –en azından 1964 yılma kadar– bir anda meydana gelen bir kopmadan ziyade, düzenli olarak devam eden bir azalma söz konusudur. Hatta 1935-1945 ve 1955-1960 yılları arasında, Yahudi nüfus aynı kalırken, Ortodoksların ve Gregoryenlerin sayısında hafif bir artış bile gözlemlenmiştir. Bizim için en önemli olan, belirttiğimiz bütün bu faktörlere rağmen 1965 yılında İstanbul ile İmroz ve Bozcaada'da azımsanmayacak bir Rum nüfusun yaşamakta olduğudur. Bu nüfus bir günde yok olmamıştır. 1964 yılından itibaren elimizde resmî rakamlar olmadığı için, azınlık nüfusunun 1965'ten günümüze kadar nasıl bir seyir izlediğini açık bir şekilde ortaya koyamamaktayız. Bu yüzden 50.000 kişiden, günümüzdeki sayı olan birkaç bin kişiye nasıl gelindiğini bilemiyoruz (eldeki sayılar 3.000 ile 10.000 kişi arasında değişmektedir, bu konuyu daha sonra tartışacağız). Diğer iki azınlıkla bir kıyaslamaya gidildiğinde durum daha da ilginç bir hal almaktadır. 1965 yılında sayıları yaklaşık 60.000 olan Ermeniler'in bugünkü nüfusunun 50.000 kişi olduğu tahmin edilmekte; aynı tarihte yaklaşık 30.000 kişi olan Yahudi nüfusun ise bugün 25.000 ci-

varında olduğu sanılmaktadır. Buradan, toplu nüfus azalmasının sadece Rum azınlığı ilgilendirdiği sonucuna varabiliriz.

Siyasî sebeplerden ziyade; psikolojik, ekonomik ve sosyolojik sebeplerden dolayı her yıl bir miktar Rum'un kendi isteğiyle ülkeyi terk etmiş olduğu varsayılabilir. Kronik hale gelen bu gönüllü sürgünlere, –1967 ve özellikle 1974 yıllarında olduğu gibi– Türk-Yunan krizlerinin yaşandığı dönemlerde görülen toplu gidişleri de ekleyebiliriz. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar da, azınlığın yeniden gelişmesinin önünü açacak nitelikte olmamıştır. 1970'li yıllarda yaşanan iç savaş havası, Mart 1971'de ve Eylül 1980'de gerçekleştirilen ve bazen faşizan nitelikler taşıyan askerî müdahaleler, Türkiye'deki Rumların güvenlerinin tazelenmesi açısından elverişli bir ortam yaratmamıştır. Ayrıca Türkiye'de siyasî ya da siyasî olmayan İslam'ın yükselişe geçmesi de, yine bu dönemlere denk gelmektedir. Diğer taraftan Yunanistan'daki durum iyileşmeye başlayacaktır. Altı yıl süren akıl almaz bir rejimin ardından 1974 yılında askerî cuntanın sona ermesi, 1980'lerde Avrupa'yla bütünleşmenin başlaması; Yunanistan'ı hem siyasî hem de ekonomik açıdan çekici kılmıştır. Yine bu yıllarda Türkiye, birbiri ardına gelen ekonomik krizler ile nüfusun tamamı için göç sebebi teşkil eden hiper-enflasyonist bir ekonominin pençesinde kalacaktır. Hem ekonomik, hem politik, hem de sosyal olan bu koşullar altında, Türkiye'de kayda değer bir Rum azınlığın kalmasını sağlamak zor olacaktır. Bu yapısal sebeplere, daha özel ve konjonktürel diğer sebepleri de eklemeye zannederim gerek yok. 1964 yılından sonra, açıkça Rumları ya da diğer azınlıkları hedef alan politikalar geliştirilmediği bir gerçektir.[162] Ancak genel hava, hükümetlerin azınlıklara kuşkuyla yaklaşması ve kamuoyunda azınlıkların Türk Devleti'ne bağlılığı konusunda duyulan şüpheler, öncekiler kadar çarpıcı olmasa da, bir takım aşağılayıcı uygulamalara sebep olacaktır.

162 Elbette bu durumun istinası 1960'ların sonundan itibaren azınlıkların en önemli sorunlarından biri haline gelecek olan "1936 Beyannamesi" uygulamasıdır. Bu konuya daha sonra döneceğiz.

Azınlık nüfusu ile ilgili bu genel yorumlardan sonra, 1964'te yaşanan çalkantının ardından neler olduğuna geri dönebiliriz. Azınlığın beş yıldan az bir süre içerisinde, 11.000'i Yunan uyruklu, yaklaşık 20.000'i de Türk uyruklu olmak üzere[163] toplam 30.000 üyesini, başka bir deyişle tüm nüfusunun %30'nu kaybettiğini görmüştük. Olası bir zulüm korkusu hafızalara nihaî olarak kazınacak, azınlık gazeteleri yeniden, savunma amaçlı bir oto-sansürün içine kendilerini hapsederek sadece çeviri haberlerle ve Türk ve Yunan gazetelerinde çıkan günlük olaylarla dolu birer kağıt parçası olmakla yetinecektir. Bu dönemde azınlık gazeteleri siyasetten tamamen uzak kalmıştır. *Apoyevmatini*'nin, tarihi boyunca asla çok sert ya da güdümlü bir gazete olmadığı bir gerçektir (bazı kimseler gazetenin bu kadar uzun süre ayakta kalabilmesini bu tarafsızlığa bağlamaktadır) ancak 1960'ların sonlarından 1970'li yılların başlarına kadar yayınlanan *Apoyevmatini* gazeteleri okunduğunda, bu suya sabuna dokunmayan duruşun arttığı, hatta tedirgin edici boyuta ulaştığı görülmektedir. O dönemin en çok okunan azınlık gazetesi; birkaç reklam, ölüm, evlilik ve doğum ilanları, bir aşk tefrikası, Yunanistan ve Türkiye'de oynanan futbol maçlarının özetleri ile Türkçe ve Rumca gazetelerin ilk sayfalarının çevirilerinden ibarettir.

Azınlık eğitimine karşı alınan önlemler

1964 sonrası duyulan zulüm görme korkusu tamamen asılsız bir korku değildir. Her şeyden önce, en temel ikili sorun olan ve azınlığa büyük sıkıntılar yaşatan Kıbrıs meselesi, her zamankinden daha hararetli bir şekilde devam etmekteydi. 1955 ve 1964 yıllarında yaşanan deneyimler yüzünden, patlak veren her ikili krizde –örneğin 1967 krizinde– azınlık kendisini topun ağzında hissetmekteydi. Ancak bu dönemde çarpıcı

163 Nüfus sayımı sonuçları, Yunan uyruklu Rumları takip ederek ülkeden ayrılan Türk uyruklularının sayısı hakkında, dönemin basını tarafından ileri sürülen 30.000 rakamının yanlış olduğunu göstermektedir, bkz. *Cumhuriyet*, 11.10.1964.

önlemlerden ziyade; azınlığın yapısını etkileyecek, birbirinden kopuk farklı önlemler alınmıştır. Azınlık eğitimi bu alanlardan bir tanesidir. Cemaatin 30.000 üyesinin ülkeden ayrılmasıyla pek çok okul kapanmak zorunda kalmış, bu durum azınlığın geleceğini daha da tehlikeye atmıştır. "Kurtuluş Derneği"nin verdiği bilgilere göre azınlık okullarının zaman içindeki gelişimi şu şekildedir:

TABLO 4

	Öğrenci sayısı	*Anaokulu*	*İlkokul*	*Ortaokul*
1923	16.123	70	85	8
1964	6.002	4	42	6
1970	4.412	–	52	6
1978	1.147	–	22	6

1964 yılında yaşanan sınırdışı edilmelerin yarattığı tahribat, olayın hemen ertesi günü hissedilmeye başlanmıştır. Öğrenci sayısında görülen bu azalmaya, Türk hükümetinin, "ihanet yuvası" olarak görülen azınlık okullarını kontrol altına alma girişimlerini de eklemek gerekir.

Bu amaçla, 1963'te yayımlanan 246/7 numaralı kararname ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun "Yabancılar tarafından açılmış özel okullara Türk müdür başyardımcısı atanmasına" ilişkin olan 24/2 Maddesi, Türk vatandaşı olan azmlıkların okullarına da uygulanmaktadır. Bu madde, başyardımcının niteliğinden söz ederken *"Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu"* ifadesini kullanmakta idi ve bu da açıkça başyardımcının azınlık mensubu olmamasını, etnik anlamda Türk olmasını öngörmekteydi.[164]

Bu yasa ve kararname, tüm azınlık okullarına birer Türk müdür yardımcısı atanmasını zorunlu kılmaktaydı. Müdür yardımcılarına verilen geniş yetkiler sayesinde, onların onayı olmaksızın okulda hiçbir işlem gerçekleştirilemiyordu. Zoğraf-

164 Bu yasanın ancak 14 Şubat 2007'de 5580 sayılı yasayla değiştirildiğini ve "TC vatandaşı" haline getirildiğini belirtmekte fayda var.

yon Lisesi eski Müdürü M. Dimitri Frangopulos[165] 1960'lı ve 1970'li yıllarda müdür yardımcılarının azınlık eğitimine el koyduğunu doğrulamakta, ancak bu durumun takip eden yıllarda da devam ettiğini belirtmektedir. Frangopulos, bu müdür yardımcılarının okulların esas müdürleri haline geldiklerini, Rum müdürlerin görevinin ise sadece sembolik bir hal aldığını anlatmaktadır. Bir Rum müdürün emekliye ayrılması veya vefat etmesi halinde yerine başkası getirilmemekte, böylece bu okulların kontrolü doğrudan, Millî Eğitim Bakanlığı'nca atanan Türk müdür yardımcılarına geçmekteydi. Daha da kötüsü, bazı durumlarda, okulda yeterli öğrenci olmamasına karşın, sırf müdür yardımcısı işinden olmasın diye –çoğu durumda hatır için– okullar kağıt üzerinde açık tutulmaktaydı. Bu şekilde, sadece bir Türk öğretmen görevini kaybetmemekle kalmıyor, Türk hükümeti de, bir Rum okulu daha kapandı diye Batılı ortaklarının tepkisini çekmemiş oluyordu.

Öte yandan, 1964'ten itibaren, azınlık okullarında Rum öğretmenlerin çalıştırılması ile ilgili bir takım güçlükler ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bu tarihten itibaren öğretmenlerin Türkçe yeterlilik sınavına girmesi şart koşularak,[166] pek çok aday daha baştan elenecektir. Aynı zamanda azınlık okullarına yapılan teftişler son derece sık ve sıkı bir hal alacaktır.[167] Yine aynı dönemde okul binaları ile azınlığa ait olan diğer kamu binalarının onarımı ve genişletilmesi işlerinde güçlükler yaşanmaya başlanacaktır.[168] Azınlık okullarına yapılan tüm bu müdahaleler, 1961 yılında onaylanan ve azınlık okullarını bundan böyle "cemaat okulu" değil; "özel okul" sayan 222 numaralı Kanun sayesinde mümkün olmuştur. Mart 1964'te çıkartılan 410/6 numaralı hükümet kararnamesi ile, Ortodoks din adamlarının azınlık okullarına girmesi yasaklanacaktır. Eylül 1964'te bir başka kararname (no. 3885) Ortodoks dualarının derslerde ve ders kitaplarında yer almasını Lozan Antlaşması'nın 40.

165 Dimitri Frangopulos ile 02.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

166 *Eleftheri Foni*, 08.05.1965.

167 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 287.

168 Dimitri Frangopulos ile 02.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Maddesi'ne aykırı bir biçimde yasaklayacaktır.[169] Böylece 1960'lı yılların sonlarında tepeden inme bir çeşit "laikleştirme" gerçekleşmiş olacaktır. Eğitime getirilen tüm bu kısıtlamalar, azınlık ileri gelenlerini ciddi olarak rahatsız etmiştir. Nüfusun giderek azalması yüzünden okullar sadece kapanma tehdidiyle karşı karşıya gelmekle kalmamış, üstelik okulların kontrolü de yavaş yavaş merkezi devletin eline geçmeye başlamıştır. Bu da azınlığın yüzyıllardır alışageldiği cemaatçiliğin sonu olmuştur. Rum cemaatin tanınmış simalarından olan gazeteci Andreas Lambrakis, millî eğitim bakanına hitaben yazdığı açık mektupta durumdan yakınmakta, azınlığın bu durum karşısında sessiz kalmayacağını belirtmektedir.[170] Aynı gazetecinin kaleminden çıkan ve cumhurbaşkanına seslenen diğer bir açık mektup ise, aynı gazete tarafından sansürlenecektir.[171] Bu mektupların ardından Lambrakis, Ceza Mahkemesi'nce *"Millî Birliği Bozacak şekilde Rumluk Porpagandası yapmaktan"* suçlu bulunacak ve Türkiye'den sınırdışı edilecektir.[172] Lambrakis'in gitmesinin ardından, belki de tek muhalif gazete olan *Eleftheri Foni* kapanacaktır. Böylece geriye, halen yayınlanan tek bir gazete kalmıştır: *Apoyevmatini*. 1977'den itibaren *İho* da yayın hayatına başlayacaktır.

Azınlık okullarına uygulanan bu doğrudan baskıları, azınlık eğitimini dolaylı olarak etkileyen başka bir uygulama takip eder. 1971 yılında, öğrenci gruplarının her gün silahlı çatışmalara karıştığı ve tamamen siyasallaşmış durumda olan üniversitelerdeki feci durumu dikkate alan dönemin hükümeti, bütün özel üniversitelerin kapatılmasına karar verir. Böylece,

---

169 *Eleftheri Foni*, 08.05.1965.

170 *Eleftheri Foni*, 01.05.1965, 08.05.1965, 15.05.1965.

171 *Eleftheri Foni*, 19.0.1965, Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 288.

172 Atina'ya yerleşen Lambrakis, 1975'ten günümüze kadar, sınırdışı edilenlere hitap eden *Konstantinoupolis* adlı bir gazete çıkartmaktadır. Lambrakis'in gazetesi, Atina'da yayınlanan dört gazete, *Konstantinoupolis*, *Eptalofos*, *O Politis* ve *Anatoli* arasında en sertidir ve oldukça şaşırtıcı, kin dolu bir söyleme sahiptir. Bunun sebeplerinden biri, Lambrakis'in Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldığı koşullar olabilir.

doğrudan Patrikhane'ye bağlı olan ve Ortodoks Rumların din adamı yetiştiren ana kurumu olan Heybeliada Ruhban Okulu da kapatılır. Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması için bir zorlama olmamışsa da, Patrikhane yetkilileri, kurumun Türk Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasmdansa, okulu kapatmayı tercih etmişlerdir. 1971 yılında verilen kararın, genel olarak azınlığa karşı ya da özel olarak azınlık eğitimine karşı alınmış bir tedbir olmadığının iyice anlaşılmasında fayda var. Bu tedbir tüm ülkeyi ilgilendiren geniş çaplı bir tedbirdir. Böylece, Rumlarının iddialarının ya da *Helsinki Watch* gibi azınlık hakları savunucuların iddia ettiğinin aksine, 1971 yılında hükümetin hedefi, Patrikhane ya da azınlık olmamıştır. Ancak bu konunun gerçek anlamda bir azınlık meselesi haline gelmesi daha sonra, özel üniversitelerin açılmasına izin verildiğinde aynı iznin Heybeliada Ruhban Okulu'na verilmemesiyle olacaktır. Azınlık eğitimi ve Heybeliada Ruhban Okulu meselelerine bir sonraki bölümde geri döneceğiz.

Yunanistan'daki cunta, Türkiye ve azınlık

Azınlık hayatında büyük değişiklik yaratan ikinci önemli olay 1967'de Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın başa geçmesi olmuştur. Türkiye Rumları, Nisan 1967'de meydana gelen dramatik olayları azınlık basını aracılığıyla endişeyle izlemişlerdir. Başarısız bir demokratikleşme girişiminin ardından gelen bu "karşı-devrim"e gösterilen tepkiler ihtiyatlı olacaktır. Azınlığın ileri gelenleri ile *Apoyevmatini* ve *İho* yazarları, cunta yanlısı ya da karşıtı olarak bu olaya karışmak istememiştir.[173] Azınlık basınının siyasî karmaşalar karşısında ihtiyatlı davranmaya alışık olduğu bilinen bir gerçektir ancak cuntaya karşı ideolojik bir savaşa girişmeye çekinilmesinin altında iki başka sebep yatmaktadır. Öncelikle, 1967 yılında Türkiye Rumlarının büyük çoğunluğu artık Türkiye'de bir gelecekleri olmadığına ve er ya da geç Yunanistan'a göç edeceklerine inanmakta-

173 11.05.1967 tarihli *Apoyevmatini*'de yayınlanan açıklamaya bakılabilir.

dır. Türk vatandaşı olmalarının da, bu göç esnasında kendilerine pek çok zorluk çıkartacağını düşünmektedirler. Bu koşullar altında, her türlü eleştiri karşısında aşırı hassas davranan Albaylara saldırmak, azınlık ileri gelenlerine pek de mantıklı görünmemiştir. Cunta ve bu cuntanın anlamsız faşist sapmaları üzerine yapılan yorumlar ölçülü kalmıştır. Öte yandan, muhafazakar sağın iktidarda olduğu Ankara, Albayların Yunanistan'da başa gelmesine tamamen karşı olmamıştır. Adalet Partisi'nin de tıpkı Albaylar gibi ABD'nin desteğiyle iktidara geldiğini bilen iki iktidar, birbirleriyle açık bir tartışmaya girmekten kaçınmaktaydı. Azınlık açısından bakıldığında, cuntayı açıkça eleştirmek, Türk hükümetinin de tepkisini çekmek anlamına gelebilirdi.

Bununla beraber, cuntanın iktidara gelmesinin hemen ardından iki ülke ilişkileri yeniden gerginleşecektir. Kıbrıs'ta 1963'te yaşanan sorun halen çözüm beklerken, cunta yönetimi *enosis*'i gerçekleştirmeye kararlı görünmekteydi.[174] Yaz ayları boyunca, Batı Trakya Türklerine karşı, ne olduğu pek net olmayan bir ideolojiden, "Hıristiyan Helen Medeniyeti" ideolojisinden doğan aşağılayıcı önlemler alındı. Bu ideoloji içerisinde Müslümanların çok fazla yeri yoktu.[175] Bunun sonucu olarak, bu aylardan itibaren, kendilerine misilleme yapılacağından korkan Türkiye Rumları endişelenmeye başlayacaktır.[176] 1967 Temmuz'unun ortalarından itibaren, Makarios'un bağlantısızlık politikalarına karşı ve *enosis*'i gerçekleştirmek için bir askerî darbe yapılacağı söylentileri Kıbrıs'ta yayılacaktır.

Türk ve Yunan Başbakanları Süleyman Demirel ve Konstantinos Kollias, Kıbrıs meselesi ile, karşılıklı azınlıklar gibi diğer sorunları tartışmak üzere 9-10 Eylül 1967'de Türk-Yunan sınırında, Keşan-Dedeağaç'ta biraraya gelmiştir. Görüşmeler boyunca (iki kez görüşmüşlerdir) iki taraf da birbirini uyuşmaz-

174 Cunta yönetiminin yeni hükümet programında, *enosis*'i Kıbrıs'taki azınlıkların haklarına saygı göstererek barışçıl yollardan gerçekleştirmek istedikleri belirtiliyordu, *www.yenihayat.org/dergi/1996/17/6.*

175 Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 64.

176 *Apoyevmatini*, 13.09.1967.

lıkla suçlamış[177] ve görüşmelerden hiçbir sonuç çıkmamıştır. Bu da, Yunan heyeti tarafından diplomatik bir felaket olarak nitelendirilmiştir.[178]

Kıbrıs'ta iki toplum arasında yeniden alevlenen çatışmalar, Ada'daki Türkleri daha da izole edecektir. 1967 sonbaharında yeni bir Türk-Yunan krizi patlak verir. Ekim ayında sürgünden dönen "Türk Cemaat Meclisi"nin ilk Başkanı Rauf Denktaş, gelir gelmez Rumlar tarafından tutuklanacak; böylece, Denktaş Türkiye'nin baskılarıyla serbest bırakılsa bile yeni bir krizin çıkması engellenemeyecekti.[179] 15 Kasım 1967'de "Rum Millî Muhafızları", Türklerin yoğun olarak bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldıracaktır.[180] Ertesi gün Meclis hükümete (dört yıl sonra) müdahale etme yetkisi verecektir. Savaş ancak Grivas ve adamlarının saldırılarını durdurmasıyla ve NATO'nun olaya müdahale etmesiyle önlenebilecektir.

Yaşanan her krizin ardından olduğu gibi, Türk-Yunan ilişkilerinde görülen yakınlaşma dönemi azınlıkların yararına olacaktır. Bazı kimseler bu yakınlaşmada sınırdışı edilen ve hâlâ Türkiye'ye geri dönme umudu taşıyan İstanbul Rumlarının lobicilik faaliyetlerinin payı olduğunu düşünmektedir. Gerçekten de sınırdışı edilenlerin ve ailelerinin göz ardı edilemeyecek bir baskı grubu oluşturmaya başladıkları düşünülebilir. Keşan-Dedeağaç buluşması cunta yönetimine uluslararası izolasyondan çıkma fırsatı vermiştir. Üstelik bu buluşmanın ardından, sene sonunda yaşanan

177 "...Greek junta premier Constantine Kollias meets Turkish Prime Minister Suleyman Demirel near the Evros river. The Turks reject the junta's proposals - including the unification ("Enosis") of Cyprus with Greece - and demand unacceptable concessions... [Yunan cunta lideri Konstantin Kollins Türk Başbakanı Süleyman Demirel ile Evros [meriç] Nehri yakınlarında buluştu. Türkler, cuntanın –Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini de (Enosis) içeren– öneri ve kabul edilemez taviz taleplerini reddettiler.]" *http://www.greekembassy.org/press/newsflash/ 1997/November/nflash1101d.html*

178 Gürün Kamuran, "Türk-Yunan Başbakanlarının Haziran 1974 Toplantısı", *Belleten*, (2), 1981, s. 17-26.

179 Vamık Volkan, Norman Itzkovitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflicts*, Cambridge: The Eaton Press, 1994, s. 140.

180 *Cumhuriyet*, 17.11.1967.

ağır krize rağmen, Türkiye 20 Ocak 1968'de[181] Yunanistan'daki askerî rejimi resmen tanıyan ikinci ülke olacaktır.

İkili sorunları bir an evvel çözme ihtiyacı, Yunanistan'daki hassas siyasî durumdan faydalanarak bazı tavizler elde etme isteği ve belki de, Türkiye'de askerî bir iktidar geleneğinin bulunması; ayrıca iki ülkenin ABD karşısındaki konumları, Ankara'nın Yunanistan'daki cuntayı tanımasını kolaylaştırmıştır. Bu kararın en önemli sonucu 1968'de imzalanan ve her iki azınlığı da doğrudan ilgilendiren anlaşma olmuştur. İlk görüşmeler Mart 1968'de Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Türkiye İşleri Şubesi Başkanı Ioannis Tzounis ile Türkiye Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs ve Yunanistan Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak arasında Atina'da gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler nisan ayında Ankara'da ve mayıs ayında da Viyana'da devam etmiştir. Yapılan toplantılarda heyetler 1951 yılından beri öngörülen Karma Komisyonu hayata geçirme kararı almışlardır. Bu karar Temmuz 1968'de, Londra'da, iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından (Panaiotis Pipilenis ve İhsan Sabri Çağlayangil) onaylanmıştır.[182] Karma Komisyon Ankara'da (21 Ekim-9 Kasım 1968) ve Atina'da (10-20 Aralık 1968)[183] toplanmış ve karşılıklı iki azınlığın eğitim ve kültürel hayatı ile ilgili bir anlaşmaya varmıştır. Bu "Türk-Yunan Kültür Anlaşması"nın bazı maddelerinin gözden geçirilip incelenmesinin, Türkiye Rumlarının karşılaştıkları eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacağına inanıyorum.

Karma Komisyon aşağıdaki tavsiyeleri kabul etmiştir:

AZINLIK DİLİ

1. Komisyon, azınlık okullarında, azınlık dilinin ve resmî dilin kullanılmasıyla ilgili şimdiki uygulamaya geçmişte olduğu gibi, gelecekte de devam olunmasını tavsiye eder. Özellikle: a) Şimdiye kadar resmî dilde okutulan dersler bundan

181 *Apoyevmatini*, 24.01.1968.

182 Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 66.

183 Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 292.

sonra da bu dilde okutulacaktır. b) Bütün diğer derslerin öğretimi, istisnasız olarak, azınlık dilinde yapılacaktır.[184] c) Yukarıdaki hususlarla ilgili olarak Komisyon, iki tarafın azınlık okullarında resmî dilde ve azınlık dilinde okutulan derslerin listelerinin, diplomatik teatisini tavsiye eder. Çeşitli derecelerdeki azınlık okullarının her sınıfı için ders saatlerinin sayısı bu listelerde gösterilecektir.[185]

2. (1) paragrafın (a) fıkrası hükümleri saklı kalmak kaydıyle, azınlık dilinin, bu okullarda öğretmen ve öğrenciler tarafından, teneffüsler, okul faaliyetleri, konferanslar, öğretmen toplantıları gibi bütün diğer vesilelerle kısıtlanmaksızın kullanılmasına müsaade olunacaktır.

GÖZE HİTABEDEN EĞİTİM ARAÇLARI

3. İki ülkenin temsilcileri arasında Viyana'da evvelce varılan mutabakat gereğince (Viyana Raporu, Bölüm II, Paragraf 7) Komisyon, azınlık dilinde yazılmış göze hitabeden eğitim araçlarının, azınlık okullarında, azınlık dilinde okutulan derslerin öğretimi sırasında kontrolden sonra kısıtlanmaksızın serbestçe kullanılmasını tavsiye eder.[186]

4. Komisyon, iki tarafın verdiği, göze hitabeden eğitim araçlarının gönderilmesi, kontrolü ve okullara dağıtımı için aşağıdaki usulü tavsiye eder: a) Taraflar, araçların listesi ile iki örneğini, diplomatik yoldan, karşılıklı olarak yetkili makamların tasvibine sunacaktır. Taraflar aynı zamanda bu malze-

184 Bu madde, 1980'li yıllarda bu dersi verecek öğretmen olmadığı bahanesiyle uygulanmayacaktır.

185 İşte yine karşımıza karşılıklılık ilkesi çıkmakta, ancak bu sefer bir misilleme tehdidi şekline bürünmektedir. Türk Millî Eğitim Bakanlığı, bu dersleri verecek Rum öğretmen olmamasından dolayı tüm okullara sağlık dersleri koyarken, İstanbul'daki Rum okullarında bu dersler Türk öğretmenler tarafından verilecektir. Karşılıklılık uyarınca, Yunanistan Millî Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı Trakya'daki azınlık okullarında okutulan Türkçe derslerin saatini azaltacaktır. Böylece karşılıklılık ilkesi "misilleme"nin bir başka adı haline gelecektir.

186 Böyle bir kontrol getirilmesi, eğitim araçlarının "serbestçe kullanımı"m imkânsız kılmıştır. Bu kontrol sayesinde pek çok dergi ve yayın İstanbul'daki azınlık okullarında yasaklanacaktır.

menin dağıtımı ile ilgili olarak temennilerde bulunabileceklerdir. Yetkili makamların bu hususdaki kararı, liste ve örneklerin alınışından sonra bir ay içinde, ilgili tarafa bildirilmelidir. b) Taraflar tasvib olunmuş listelerde gösterilen araçları, kendi konsolosluk makamlarınca göndereceklerdir. c) Konsolosluklar, söz konusu araçları, dağıtım için yetkili makamlara tevdi edeceklerdir. Bu makamlar araçları istisnasız olarak bütün azınlık okullarına dağıtacaklardır.[187] d) Listeye göre kontrol ve kontrol mühürü taşıyan malzemenin okullara tevdii, yetkili makamlarca en geç bir ay içinde tamamlanacak ve dağıtım listesi, ilgili taraflara gönderilecektir.

5. Yukarıdaki paragrafta belirtilen süreler, mütekabiliyet esasına göre işleyecektir.[188]

OKUL KİTAPLIKLARI

6. İki hükümetin temsilcilerinin raporu uyarınca, Komisyon taraflarca, azınlık okullarında sınıf kitaplıkları ve okul kitaplıkları kurulmasına müsaade edilmesini ve mevcut kitaplıkların zenginleştirilmesinin teşvikini tavsiye eder.

7. Bu tavsiyenin, mütekabiliyet esasına göre, iyi bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla, taraflar aşağıdaki usule uyacaklardır: a) Söz konusu kitaplıklar için teklif edilen kitapların listeleri ile birer örneği azınlık okulları müdürleri veya yokluklarında yerlerine bakanlar tarafından yetkili makamların tasvibine sunulacaktır. b) Bu makamlar, en geç bir ay içinde, kararlarını okul müdürlerine veya yerlerine bakanlara yazılı olarak bildireceklerdir.

---

187 Onay alınmasının oldukça karmaşık bir sürece dayandığını tahmin edebiliriz. Bir Yunan bayrağı ya da cadde ismi, aritmetik hesaplarda kullanılan para birimi ya da örnek bir mektupta geçen Atina kelimesi, herhangi bir yayının Türkiye tarafından reddedilmesi için yeterli sebep teşkil etmektedir. Aynı şey Yunanistan için de geçerli olmuştur.

188 Daha açık bir ifadeyle, Türk Millî Eğitim Bakanlığı, Yunan Konsolosluğu'ndan gelen yayınları, Yunan Millî Eğitim Bakanlığı Türk yayınlarını dağıtmaya başladıktan sonra dağıtacaktır. Başka bir deyişle, Yunanistan'da Rumca kitaplarla ilgili prosedürde yaşanan bir sıkıntı, Türkiye'deki Türkçe kitaplara da, buradaki prosedüre uyulmuş olsa bile, hemen yansıyacaktır.

8. Halen mevcut okul ve sınıf kitaplıklarındaki kitapların tam bir listesi, azınlık okulları müdürleri tarafından yetkili makamların tasvibine sunulacaktır. Bu makamlar, uygun ve pratik bir yoldan kitapları inceleyecekler ve kararlarını okul müdürlerine, mümkün olan en kısa zamanda, yazılı olarak bildireceklerdir. Ancak bu inceleme, kitaplıklardan öğretmen ve öğrencilerin serbestçe istifade etmelerini engellemeyecektir.

9. Her iki taraf, karşılıklı azınlık okullarına kendi konsoloslukları aracılığiyle kitap verebilir. Konsolosluklar bu kitapları, tasvip edilmeleri ve iki ay içinde dağıtılmaları için yetkili makamlara tevdi eyleyeceklerdir. Taraflar, kitapların dağıtımı ile ilgili arzularını, diplomatik yoldan, bildirebilirler. Kitaplar azınlık okullarına dağıtılır dağıtılmaz dağıtım listesi ilgili tarafa ulaştırılacaktır.

10. Kitaplıklar, öğretmen ve öğrencilerin istifadesine açık olacaktır.

DERS KİTAPLARI

11. Ders kitapları sorununa geçici bir çözüm yolu bulmak amacıyla alınması gereken ivedi tedbirlerle ilgili olarak Viyana Raporu'nda yer alan tekliflere, her iki tarafın, geniş ölçüde riayet etmiş olduklarını Komisyon, memnunlukla müşahade eder. Bu ivedi tedbirlerin bundan sonraki uygulamasında, taraflar, azınlık okullarındaki eğitimin aksamamasına itina göstereceklerdir. Bu tekliflerin uygulanmasını tamamlamak için Komisyon aşağıdaki hususları tavsiye eder:

12. a) Her iki heyet, ekli kitap listelerini Komisyona sunmuşlardır. Listelerde kayıtlı kitapların iki örneği, en kısa zamanda diplomatik yoldan verilecektir. Bu liste, okulların kategorisini, sınıfları ve kitapların ait oldukları dersleri ihtiva eder. b) Taraflar, kararlarını 1969 Şubat sonuna kadar karşılıklı olarak bildireceklerdir. Aynı süre içerisinde taraflar, metinleri kabul edilebilir görülmeyen ders kitaplarında değişiklik yapılmasını teklif edebilirler. c) Bu kitapların telkin edilen değişikliklere uygun metni ilgili tarafa diplomatik yoldan,

1969 Mayıs ayı sonuna kadar tevdi olunacak ve bu kitapların nihai tasvibi 1968-1969 ders yılı sonuna kadar verilecektir.[189] d) Bu usulün uygulanmasındaki şeklî kusurlar, iki tarafça, müsamaha ile karşılanacak ve bu gibi kusurlar formalitelerin süratle tamamlanmasına engel teşkil etmeyecektir.

13. Azınlık okullarında öğretimin aksamaması amacıyla, taraflar, önceki paragrafta söz konusu edilen nihai tasvip verilinceye kadar, evvelce tasvip veya müsamaha olunan kitapların kullanılmasına engel olmayacaklardır.

14. Yetkili makamların tasvibine sunulmuş kitap taslakları varsa, gerekli müsaade işbu Protokolün imzası tarihinden itibaren 10 gün içinde verilecektir. Söz konusu kitapların tevdiinden itibaren 20 gün içerisinde kontrol tamamlanacak ve gerekli müsaade verilecektir. İşbu müsaade ilgili azınlık okulları müdürlerine yazılı olarak bildirilecek ve ilgili tarafa bu konuda bilgi verilecektir. Asıl kitapları baskıda bulunan dersler için ilgili taraflar geçici olarak bazı kitapların okutulmasını teklif ederlerse taraflar bu geçici kitapların tasvibinden itibaren 20 gün içerisinde bu tasvip verilecek, okul müdürleri durumdan yazıyla haberdar edilecek ve ilgili tarafa bu konuda bilgi verilecektir.

15. Taraflar, gerekli gördükleri takdirde, azınlık dilinde okutulan dersler için yeni kitaplar (taslak veya basılmış) teklif edebileceklerdir. Bu amaçla ve Viyana Raporuyla kendisine verilen görevi uyarınca Komisyon, azınlık okullarında okutulacak azınlık dilindeki kitapların (taslak veya basılmış) ilgili taraflarca gönderilmesi, kontrolü ve dağıtımı için aşağıdaki usulü tavsiye eder: a) Kitaplar veya kitap taslakları yetkili makamlara diplomatik yoldan, her yılın 30 Eylül tarihine kadar ulaştırılacaktır. Resim ihtiva ediyorlarsa, taslaklara bu resimler de eklenecektir. b) Kitaplar ve taslaklar, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verebilecek hiçbir hususu ihtiva etmemelidirler. Yetkili makamlar, taslak metinlerinden veya resimlerinden bu esasla çatışan her hususu çıkartabileceklerdir. c) Me-

189 Türkiye ve Yunanistan'daki azınlık okullarının yaşadığı sorunlardan birisi de, asla uyulmayan bu süredir; ders kitapları ancak ders yılının ortasında gelebilmektedir.

tinlerin incelenmesi müteakip yılın Şubat ayı sonuna kadar tamamlanacak ve ilgili tarafa bildirilecektir. Çıkartılması istenen hususlar, bu duyurmada belirtilecektir. d) Taraflar kendi dillerinde yazılmış olan taslakları kendi ülkelerinde bastırmakta serbest olacaklardır.[190] e) Basılmış kitapların iki örneği, aynı yılın Temmuz ayı sonuna kadar kesin tasvip işlemi için diplomatik yoldan gönderilecektir. f) Kesin tasvip, 1 Eylül tarihine kadar bitirilecektir. g) Tasvip edilen kitaplar, karşılıklı olarak, konsolosluklar aracılığı ile yetkili makamlara gönderilecek ve bu makamlar kontrol mühürünü kitaplara bastıktan sonra, 15 Eylül tarihine kadar kitapları bütün azınlık okullarının istifadesine sunacaklardır. İlgili taraf yazılı olarak, haberdar edilecektir. Bu süreler mütekabiliyet esasına göre işleyecektir.[191]

16. Önceki paragrafa tesis edilen usul, uygulamanın kazandırdığı tecrübenin ışığında, daha etkili kılınmak amacıyla, iki taraftan birinin isteği üzerine, gözden geçirilebilir.

17. İlgili taraflar, daha önce tasvip edilmiş kitapların metinlerinde düzeltmeler ve değişiklikler yapılmasını sonradan teklif etme hakkına sahip bulunacaklardır. Bununla beraber öğretimin aksamaması prensibine saygı gösterilecektir.[192]

DİN, IRK VE MİLLİYET ŞUURUNA SAYGI GÖSTERİLMESİ

18. Komisyon, Türk ve Yunan halklarının dinî, ırkî ve millî şuuruna saygı gösterilmesi hakkında raporun 10. paragrafında yer alan prensibin önemine işaret eder ve aşağıdaki tavsiyeler-

190 Yunanistan Türk Müslüman azınlık için, Türkiye de Rum azınlık için ders kitabı basabilecektir.

191 Demek oluyor ki bir kez daha, bir tarafta sorun yaşanması halinde, aynı sorun diğer tarafta da ortaya çıkacaktır. Komisyon üyeleri karşı ülkenin vatandaşlarından değil, her ülkenin bizzat kendi vatandaşlarından bahsedildiğini unutmuşa benziyor. Aslında söyledikleri şey "siz kendi vatandaşlarınıza kitapları dağıtmakta geç kalırsanız, biz de kendi vatandaşlarımıza bu kitapları geç dağıtarak sizi cezalandırırız!" anlamına gelmektedir.

192 Yani şu an için zararsız görünen "cümlelerin" ileride devlet çıkarlarına zararlı hale gelmeleri mümkündür.

de bulunur: a) Azınlık okullarındaki levhalar, resimler, portreler vs. iki ülke arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirecek nitelikte olmalıdır. b) Taraflarca, bu prensibin uygulanmasına zarar verecek unsurların giderilmesi için uygun tedbirler alınmalıdır. c) Kültürel nitelik taşıyan dekoratif malzeme dışında okul binalarının devamlı dekorunu, İstanbul'daki azınlık okullarında Atatürk'ün, Batı Trakya'daki azınlık okullarında Yunan Devlet Başkamnm portreleri teşkil etmelidir. (Okulun bulunduğu ülkenin millî bayramları veya diğer istisnaî haller vesilesiyle azınlık okullarının, donatmada her türlü aşırılıktan kaçınılarak, uygun bir şekilde süslenebileceği tabiidir.) d) Yukarıda belirtilen prensibe uygun düşmeyen faaliyetlerin tertiplenmesine müsaade olunmamalıdır. e) Azınlık okullarında, öğretmenlerin, öğrencilerini ırkî ve dinî mensubiyetleri sebebiyle küçük düşürücü îmalarda bulunmalarına müsaade olunmamalıdır. f) Taraflar azınlık öğrencilerini din değiştirmeye sevk edecek faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmalıdır.

Her iki delegasyon, imzası tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan bu protokolde yer alan bütün tavsiyelerin hükümetlerince kabul edildiğini beyana yetkilidir.

Türk Heyetinin Teşekkül Tarzı Şöyledir: **M. Sıtkı Bilmen**, Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Muavini (Türk Heyeti Başkanı); *Tevfik Ünaydın*, Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs ve Yunanistan Dairesi Genel Müdür Muavini; *M. Asaf Özmen*, Millî Eğitim Bakanlığı Dış Münasebetler Genel Md. Muavini; Ömer Ersun, Atina Türkiye Büyükelçiliği Başkatibi.

Yunan Heyetinin Teşekkül Tarzı Şöyledir: **M. İoannis Kitsaras**, Talim ve Terbiye Dairesi Üyesi (Komisyon ve Heyeti Başkanı); *M. Petros Molyviatis*, Kraliyet Dışişleri Bakanlığı Türkiye İşleri Şubesi Şefi; M. Nikolaos Kefalidis, İstanbul'da Yunan Başkonsolosluğu nezdinde Kültür Ataşesi; M. Efsthatios Kalogeras, Yabancı ve Azınlık Okulları Genel Müfettişi.

Bu anlaşmayla en azından, içinden çıkılması en zor problemlerden biri olan ders kitapları meselesi geçici olarak da olsa çözülmüştür. Ancak anlaşmanın koyduğu şartlar devamlı

olarak değiştirilerek, kitapların değiş-tokuşu karmaşık hale gelecektir. Bu anlaşmayla kaydedilen bir başka gelişme de, bazı Rum öğretmelerinin azınlık okullarına geri dönmesi olmuştur. Anlaşmanın geçici karakterine rağmen, iki ülkede ve dolayısıyla iki azınlık arasında iyimserlik rüzgarları esmeye başlamıştır. 1971'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapanması gibi bazı engellere rağmen, bu iyimserlik 1972 yılına kadar devam edecektir. Ancak Patrikhane'yi ilgilendiren konuları azınlıktan, hatta Türk-Yunan ilişkilerinden bağımsız düşünmek gerektiğinden, bu olayın o an için çok fazla etki yaratmadığı söylenebilir. Bunun kanıtı olarak, Giorgios Papadopoulos'un Türk-Yunan federasyonunun bir gün mümkün olacağına şahsen inandığını açıkladığı sene, başbakanın *Milliyet* gazetesine verdiği demece bakmak mümkündür.[193] Her şeye rağmen, tüm bu seneler boyunca, Türkiye'deki Rum azınlık azalmaya devam etmiştir. Cemaatin genç üyelerinin düzenli bir şekilde Yunanistan'a ve Kuzey Amerika'ya yerleşmeleri bunda büyük rol oynayacaktır. Rum diasporası üzerine yapılan bir araştırmaya göre (çok ilginçtir ki *kseniteia* kavramı, Türklerdeki *gurbet* kavramına çok benzemektedir) Yunanistan'daki cunta yönetimi boyunca, Kuzey Amerika'ya göç edenlerin sayısında görülen artış sadece Yunanistan'da yaşayan Rumlar için değil, kendilerini "baskı altında" hisseden ve artık Yunanistan'da gidebilecekleri bir yerleri olmayan Orta ve Yakın Doğu Rumları için de geçerli olmuştur.[194] Başka bir kaynağa göre o yıllarda, Kuzey Amerika'ya daha önceden yerleşmiş olan Rumlar bu göçü organize etmekte ve yeni gelenleri karşılayıp onlara ortama alışmaları için yardımcı olmaktaydılar.[195]

---

193 *Milliyet*, 30.05.1971.

194 Peter Chimbos, "The Greeks in Canada: an Historical and Sociological Perspective", Richard Clogg (der.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Londra: Macmillan, 1999, s. 87-12. Yazar o yıllarda Kuzey Amerika'ya göç eden Rumların ağırlıklı olarak Yunanistan, Mısır, Kıbrıs ve Türkiye'den geldiğini belirtmektedir, s. 92.

195 Mark Stokoe, Leonid Kishkovsky, *Orthodox Christians in North America. 1794-1994*, basım yeri belli değil: Orthodox Christian Publication center, 1995, s. 87-97.

1972'de Türk-Yunan ilişkileri yeniden hassaslaşacak ve bunun azınlıklar üzerindeki etkileri hemen görülecektir. Hristos Sahanidis, 1972-1973 yıllarında iki başkentin birbirlerine şiddetli notalar göndererek karşı tarafı azınlıklara kötü muamele etmekle suçladığını anlatıyor.[196] Aslında Yunanistan'daki cunta giderek güçsüzleşmekte ve bu yüzden azınlığa karşı daha katı bir tavır sergilemekteydi. Batı Trakya'daki azınlığa yapılan ilk saldırı, azınlığın kimliğine yönelik olmuştur. Azınlık, Türkler, Pomaklar ve Çingeneler olmak üzere üçe bölünmüştür. Bu bölme politikasının ardında yatan ana fikir, Pomakların Osmanlı döneminde zorla Müslümanlığa geçirilen Helenler olduğuydu. 1972 yılında tüm azınlık kurumlarında "Türk" kelimesinin kullanılması yasaklandı. Ayrıca 1260/1972 numaralı kanun uyarınca, Batı Trakya'daki yer isimlerinin Türkçe şekliyle kullanılması da yasaklandı ve bu yasağa uymayanlara hapis cezası getirildi.[197] Yer adlarıyla ilgili bu tedbirin hemen ardından Türk hükümetinden misilleme geldi ve bazı yerlerin Rumca adları değiştirildi. Örneğin, asıl adı Rumca "Farilya" olan köyün adı "Gündoğan" olarak değiştirildi. Yine İskeçe saat kulesinin mermer levhasının kırılmasma misilleme olarak, Fener Rum Erkek Lisesi'nin, üzerinde "Milletimizin büyük okulu" yazan mermer levhası kaldırıldı.[198]

Aralık 1973'te yapılan ikinci bir darbe ile Giorgios Papadopoulos'un yerine Dimitrios İoannides'in geçmesiyle, Atina'daki rejim azınlığa karşı daha da sert bir tutum takınacak ve o zamana kadar sessizliğini koruyan azınlık yavaş yavaş şikâyet etmeye başlayacaktır. Trakya Türklerinden gelen bu şikâyetler Türkiye Rumlarını da hassas bir duruma sokacaktır. Çünkü her zaman olduğu gibi, işler kötüye gitmeye başladığında, tüm

196 Hristos Sahanidis, *Oi Ellinotourkikes Sheseis Stin Pentaetia 1973-1978*, Selanik, yayın evi belli değil, 1979, s. 65 alıntı yapan Alexis Alexandris, *The Greek Minority...*, *a.g.e.*, s. 293.

197 *Akın*, 09.12.1972, Batı Trakya'da değişen yer isimleriyle ilgili daha fazla detay için bkz. De Jong, *Names, Religious Denominations and Ethnicity Settlement in western Thrace*, Leiden: E.J. Brill, 1980.

198 Baskın Oran, *Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Bilgi, 1991, s. 125.

gözler, çok daha iyi koşullarda yaşadıkları varsayılan Rum azınlığa çevrilmekteydi.

Sonuç

1974'e gelindiğinde, Türkiye'deki Rum azınlık çoktan yok olma sürecine girmiştir. 1964 yılından sonra Türk makamlarınca azınlığa karşı, Rumların şehri topluca terk etmelerine sebep olacak doğrudan bir zulüm gerçekleştirilmemiştir. Ancak yukarıda da gördüğümüz gibi, yaşanan genel olumsuzluk havası, azınlık üyeleri arasındaki yaygın kanıyı –Türkiye'de bir gelecekleri olmadığı kanısını– pekiştirmiştir. 1964-1974 yılları arasında azınlık her sene en genç ve en dinamik üyelerini kaybedecektir. Görüştüğümüz kişilerden,[199] Türk vatandaşı olan 6'sı Yunanistan'a bu tarihler arasında gelmiştir. Bu altı kişiden ikisi, Yunan uyruklu akrabalarının sınırdışı edilmesinin hemen ardından Türkiye'den ayrılmıştır. Geri kalan dördünün sınırdışı edilenlerle bir ilgisi yoktur. Bunlardan üç tanesinin Yunanistan'a göçü aynı şekilde olmuştur. Her üçü de eğitimlerine devam edebilmek için Atina'ya yerleşmiştir. Aralarından ikisi, azınlık okullarında verilen eğitimin çok yetersiz olduğunu, üniversite giriş sınavının zorluğu da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de yükseköğrenim görmelerinin hiçbir şekilde mümkün olmadığını belirtmiştir. Görüştüğümüz üçüncü kişi, zaten artık –faşist olarak nitelendirdiği– Türkiye'de yaşamak istemediğini, ve Türkiye'den ayrıldıktan sonra, önce 1970 yılında ABD'ye gittiğini, daha sonra eğitimini tamamlayıp 1975 yılında Atina'ya geri döndüğünü anlatıyor. Her üç durumda da aileleri bu gençleri gönüllü sürgünlerinde takip etmiştir. Üçüncü kişi, babasının o dönemde bir iş teklifi almasından ve artık İstanbul'da hiç akrabaları kalmamasından dolayı 1973 yılında ailecek geldiklerini anlatmaktadır. Bu on yıl içerisinde yaşanan göç sürecinden ortaya çıkan genel şema şu şekildedir: Bir azınlık okulunu bitiren büyük çocuklar (sa-

199 Mart 2000'de Yunanistan'da gerçekleştirilen görüşmeler.

dece erkek olanlar) eğitimlerine devam etmek için İstanbul'dan ayrılarak Atina'ya gitmekte, burada uzak ya da yakın akrabalarının yanında kalmaktadır. Ailenin geri kalanı, küçük kardeşlerin Türkiye'de ortaokulu bitirmesini ya da babanın emekliye ayrılmasını beklemektedir. Aile ancak bundan sonra Türkiye'den tamamen ayrılıp Yunanistan'a yerleşmekte, genellikle de Türk vatandaşlığını korumaktadır. Bu şema 1974'lere doğru iyice yaygınlaşmıştır. O yıl yaşanan Türk-Yunan krizi, o zamana kadar dayanmayı başarmış olanları da yıldırarak ailelerin ülkeden ayrılmalarını hızlandıracaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1960'lardan Günümüze Türkiye Rumları

Giriş

Bu bölümde ilk olarak, azınlık tarihinde 1974'ten 1988'e kadar neler yaşandığına bakacağız. Daha sonra, durumun son 20 senedeki gelişimini inceleyecek; son olarak da bugünkü durumun bir saptamasını yapmaya çalışacağız. Son yılların tarihçesine bakıldığında, pek çok konu dikkati çekmektedir. Öncelikle, genel olarak Türk-Yunan ilişkilerinin tamamına yansıyan Kıbrıs meselesi, ya da 1974'ten sonra ortaya çıkan Ege sorunları gibi alışık olduğumuz karşılıklı sorunların dışında; Türkiye'de 1974'ten günümüze kadar, azınlığı doğrudan etkileyen önemli bir olay yaşanmadığını söyleyebiliriz. Türkiye Rumları açısından önem teşkil eden tek tarih, belki de 1988'dir. 1988'de Türk ve Yunan başbakanları biraraya gelecek ve Türkiye Rumlarına bazı faydalar sağlayacak yeni (ama geçici) bir döneme girilecektir. Bu konuya daha sonra geri döneceğiz.

İkinci olarak, yine bu dönemde, Yunanistan'da yaşayan Türklerin şikâyetleri giderek daha da ısrarcı hale gelecektir. Bu koşullar altında, iki azınlık arasında yapılan kıyaslamalar tekrar alevlenecektir. Yapan tarafa göre değişiklik gösteren ve şüphesiz birbirlerine son derece zıt olan çeşitli kıyaslamalarla

karşılaşmak mümkündür. Batı Trakya Türkleri, iki azınlığı genellikle ekonomik açıdan karşılaştırıyordu. Yunanistan'daki Türk azınlığın gazeteleri, İstanbul Rumlarının kurumlarını hayranlıkla anlatan yazılarla dolup taşmaktaydı.[1] Tüm bu yazıların ana fikri, Türkiye Rumlarının zengin; Yunanistan'daki Türklerin ise yoksul olduğudur. Bir başka kıyaslama da, Türk makamları tarafından resmî platformlarda dile getirilmekteydi.[2] Bu kıyaslamalar genel olarak haklara ve hakların uygulanmasına vurgu yapıyordu. Türk yetkililerine göre, Yunanistan'daki Türkler hukukî anlamda baskı altındaydı ve kendilerine tanınmış olan haklar düzgün şekilde uygulanmamaktaydı. Oysa Türkiye Rumları, kendilerine verilen tüm haklardan sonuna kadar yararlanmakta ve son derece özgür bir yaşam sürmekteydi. Yine Türk tarafına baktığımızda, popülist basında bir eğilim görülmektedir. 1980'li yıllarda *Türkiye*, *Milliyet* ve *Hürriyet* gibi gazetelerde "*Dış Türkler*"le ilgili pek çok yazı dizisi yayınlanmıştır.[3] Bu Türk toplumları arasında, Balkan Türklerinin özel bir yere sahip olduğu açıktır. Şüphesiz Yunanistan'daki Türkler de, basındaki bu eğilime dahil edilecektir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu gazetelerde yayınlanan röportajlarda Türkiye Rumlarından genelde pek bahsedilmemekte, ancak Yunanistan'daki Türklerin durumu o kadar içler acısı bir şekilde anlatılmaktadır ki, okuyucunun, satır aralarında bir paralellik kurmaması imkânsız hale gelmektedir.[4] Röportajlar, Türklerin Osmanlı zamanında bu topraklarda ne kadar mutlu bir yaşam sürdüklerini, şimdi ise ne denli mutsuz olduklarını göstermeye çalışmaktadır. Nostalji, dramatizasyon ve söz konusu devletlere karşı suçlayıcı bir ton, bütün bu röportajların genel özelliğidir.

---

1 Bkz. Salih Halil Hakî'nin Balıklı Hastanesi hakkındaki yazısı, *İleri*, 27.08.1975.

2 Bkz. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın İnternet sitesi: *www.mfa.gov.tr*

3 Etienne Copeaux, "Les 'Turcs de l'extérieur' dans Türkiye: un aspect du discours nationaliste turc", *CEMOTI*, 14, 1992, s. 31-52.

4 "Şu Bizim Rumeli", *Sabah*, 01.06.1993-10.06.1993, "Rumeli 92", *Milliyet*, 25.02.1992-02.03.1992, "Rumeli'nin Hasret Mektubu", *Sabah*, 08.02.1992-16.02.1992, "Rumeli'den Selam var", *Milliyet*, 31.01.1992-09.02.1992, vs.

Rumlar açısından da, durum pek farklı değildir. En klasik kıyaslamalar, karşılıklılık kavramını kullanarak iki azınlığı sayısal olarak mukayese eden siyasî yetkililerden gelmektedir.[5] Rakamlar gerçekten de acımasızdır: mübadelenin ardından iki azınlığın nüfusu eşit sayılabilecek durumda, 150.000'er kişi civarındaydı. Yunanistan'daki Türklerin bugünkü nüfusu, yaklaşık olarak aynıdır. Oysa Türkiye Rumlarının sayısı birkaç bin kişiyi geçmemektedir. Türk yetkililer bu yok olmanın sebebini ekonomik duruma bağlamakta, ekonomik sebeplerden dolayı çareyi Batı ülkelerine göç etmekte bulan binlerce Türk vatandaşını örnek göstermektedirler.[6] Aynı yetkililer, çeşitli baskılar yüzünden, esas Batı Trakya Türklerinin göç ettiğini ve Yunanistan'daki oldukça yüksek büyüme oranına rağmen (tıpkı Türkiye'deki gibi %2,5 oranında), Türk nüfusunun değişmeyerek kaldığını savunmaktadırlar. Buradan yola çıkılarak tüm dünyadaki Batı Trakya asıllı Müslümanların sayısı ile ilgili hesaplar yapılmakta ve tahminler 200.000 ile 500.000 kişi arasında değişmektedir.[7]

Popülist Yunan basını da, Yunanistan'daki "Müslümanlarla" yaptığı kıyaslamalar yoluyla, sık sık Türkiye Rumlarından bahsetmektedir. Öncelikle, Yunan ulusal basınının, Türkiye Rumlarından bahsederken *Romios-Romioi* terimini nadiren kullandığını, Yunanistan'daki Müslümanları anlatmak içinse "Türk" ibaresini asla kullanmadığını belirtmek gerek. Yunan basını için söz konusu bu kişiler "Küçük Asyalı Helenler"dir. İstanbul Rumları ile Küçük Asya Rumları, zorunlu mübadele yüzünden bir avuç kalan, tek ve aynı cemaattir. Böylece, Türkiye Rumları hakkındaki röportajlar ve yazı dizileri, bütün bu cemaatin tamamını; başka bir deyişle, 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti'nden ayrılmak zorunda kalan Küçük Asya Rumlarını ve "Polis", Gökçeada ve Bozcaada'da kalan Rumları konu almaktadır. Kalanlarla ilgili olarak, en çok üzerinde duru-

5 Bkz. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın İnternet sitesi: *http://www.mfa.gr/*.

6 Aynı yetkililerin belirtmediği şey, yurtdışındaki bu milyonlarca Türk arasında, siyasî sebeplerle göç etmiş olan çok sayıda kimse olduğudur.

7 Samim Akgönül, *Une communauté, deux États...*, *a.g.e.*, s. 155 ve devamı.

lan konu 6/7 Eylül 1955 olayları ile, 1964'te meydana gelen sınırdışı edilmelerdir. Ancak zaman zaman güncel sorunlara da yer verilmekte, eğitim ve gayrimenkullerin durumu meseleleri dramatik bir biçimde ele alınmaktadır.

Yunanistan'da yayınlanan ve Yunanistan'a ya da başka yerlere göç etmiş azınlık üyelerine hitap eden gazeteler, 1974 sonrası Türkiye Rumları hakkında bilgi edinilebileceğimiz bir kaynaktır. Dört gazete yayınlanmaktadır: *Eptalofos*, *O Politis*, *Anatoli* ve *Konstantinoupolis*. Bu gazetelerin her biri, gazete sahibinin kişiliğine göre değişen, durumla ilgili az çok radikal ve Türk-karşıtı olan farklı bakış açılarına sahiptir. Bir de İstanbul'da yayınlanan azınlık gazeteleri vardır ki, maalesef bunlar bize çok yardımcı olamamaktadır. İki "klasik"ten bir tanesi daha önce alıntılar yapmış olduğumuz *Apoyevmatini*, diğeri ise 1977'den itibaren yayınlanmaya başlayan *İho*'dur. İhtiyatlı olan bu iki gazetede, azınlığın durumu hakkında derinlemesine yorumlar nadiren yer almaktadır. Maalesef artık yayınlanmayan ve diğer iki gazeteye kıyasla azınlık sorunlarıyla daha fazla ilgilenen *Pyrsos* gazetesini de unutmamak gerekir. Bu azınlık gazetelerinde, Trakya'daki Müslümanlarla yapılan kıyaslamalara nadiren yer verildiğini belirtmek gerekir. Trakya Müslümanlarından sadece, Yunanistan hükümetinin, özellikle eğitim konusunda aldığı bir karara, Türk hükümetinden misilleme gelmesinden korkulduğu durumlarda bahsedilmektedir.

Kitabın bu bölümünde, yukarıda saydıklarımızın dışında yararlanacağımız bir diğer kaynak, İstanbul ve Atina'da gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmelerdir. Görüşme yaptığımız kişilerden, hem hatıralarını, hem de bugünkü durum hakkmdaki görüşlerini anlatmalarını rica ettik. Günlük hayatla ilgili pratik soruların yanı sıra, azınlık sorunlarıyla ilgili sorular da içeren anket formumuzu, 94'ü Türkiye'de olmak üzere, toplam 145 kişi doldurmuştur. Bu anketin sonuçlarını detaylı olarak inceleyeceğiz.

1974-1988: Rumların unutulduğu on beş yıl

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve azınlık üzerindeki etkileri

1922 yılından beri yaşanan en şiddetli Türk-Yunan krizi 1974'te patlak verdiğinde, Türkiye'deki Rum azınlığın nüfusu, çoktan önemli ölçüde azalmıştı. Türk kamuoyunda ağır bir Yunan-karşıtlığı hüküm sürse de, 1955 ve 1963 yıllarında Kıbrıs yüzünden yaşanan diğer krizlerin tersine, 1974 yılında, Türkiye Rumlarını topa tutan ve onları Kıbrıs Rumlarıyla aynı duyguları paylaşmakla suçlayan bir basın kampanyası düzenlenmeyecektir. Bunun sebebi, Türkiye Rumlarının artık tehlike teşkil etmeyecek kadar az sayıda olmaları olabilir. Yapılan suçlamalar, az sayıda olmakla beraber, her zamanki gibi Dimitrios'un şahsında Patrikhane'ye yönelik olmuştur.[8] Suçlamalar, geçmiştekilerle kıyaslandığında gayet ölçülüdür ve bunun çeşitli sebepleri vardır: öncelikle, Makarios artık sadece üst düzey bir Ortodoks din adamı değil, bir cumhurbaşkanıdır (bu durum 1963'te de geçerli olmakla beraber, o dönemde Makarios göreve yeni gelmiştir). Ayrıca, 1974 Kıbrıs krizi Makarios yüzünden çıkmamış, tam tersine, Makarios'a karşı gerçekleştirilmek istenen başarısız darbe girişimi yüzünden patlak vermiştir. İkinci olarak, 1955 ve 1963-1964 krizlerinin tersine, 1974 krizi zamana yayılmayıp bir anda patlak verdiği için, Türk basınının azınlığa ya da Patrikhane'ye karşı bir kampanya düzenlemeye, deyim yerindeyse, vakti olmamıştır. Ayrıca Dimitrios, kendisinden önceki patrikle kıyaslandığında öne çıkmayan bir kişiliktir ve 1974 yılında, Patriklik görevine başlamasının üzerinden henüz çok fazla zaman geçmemiştir. Üstelik Dimitrios Türk-yanlısı tutumlarıyla tanındığı için, hükümetin kendisine karşı düzenlenecek açık bir karalama kampanyasını desteklemesi, ya da buna izin vermesi, söz konusu olamazdı.

Basın kampanyası düzenlenmemesine ve açıkça azmlık-karşıtı olan hükümet önlemleri alınmamasına rağmen, Türki-

8 Örneğin bkz. *Milliyet*, 12.09.1974.

ye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve bunun yarattığı savaş havası, Rumların ülkeyi terk edişini hızlandırmıştır. Atina'da görüştüğümüz İstanbul Rumlarının büyük çoğunluğu Türkiye'den, –1964'te sınırdışı edilenler ve onların peşi sıra ülkeyi terk edenler hariç– Kıbrıs müdahalesini takip eden iki sene içerisinde ayrılmıştır. Burada, apar topar olmayan; daha düşünülerek yapılmış bir göç söz konusudur.

Türk-Yunan kriziyle aynı tarihe denk geldiğinden bu krize dolaylı olarak bağlı olan azınlık-karşıtı tedbirler için, azınlık gayrimenkullerine getirilen kısıtlamalara bakmak gerekir. Bu kısıtlamalar hem bireylere, hem de cemaate ait olan gayrimenkullerle ilgilidir. Türk ordusunun Kıbrıs'a müdahalesinin hemen ardından, Rum azınlıklar gayrimenkullerini satarken, yapılacak her satış için hükümetten izin almaları gerekmiştir. Rum azınlığın gayrimenkul davalarında uzmanlaşmış Avukat U.L. ile yaptığımız görüşmede[9] U.L., Tapu ve Kadastro Dairesi'nden gelen bir belge olan bu iznin çıkmasının, çok sayıda başvurunun ve işlemin ardından, bazen bir yıldan fazla sürdüğünü anlatıyor.

Şahsî gayrimenkullere getirilen bu kısıtlamalara, vakıflara ait olan mallara getirilen kısıtlamalar da eklenecektir. 8 Mayıs 1974'te, Kıbrıs krizinin doruğa ulaşmasından iki ay sonra, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 1971'de başlayan içtihatlı birleştiren bir karar alır:[10] Bu kararda azınlık tüzel kişilikleri "yabancı" olarak nitelendirilmekte, gayrımenkul edinmeleri "tehlikeli" olarak görülmektedir.[11]

Burada 1936 Beyannamesi adı altında ünlenmiş hukuk dışı davranışlar silsilesi hakkında bir parantez açmak gerek. 1935'te çıkarılan Vakıflar Kanunu, 1936'da tüm vakıflardan bir mal beyannamesi talep etmiştir. Bu talebin asıl hedefi gayrimüslim vakıfları değil, tam tersine rejim karşıtı oldukları var-

9 U.L. ile 13.03.1999 tarihinde yapılan görüşme.

10 Avukat Murat Cano ile yapılan görüşme, *Aktüel*, 19.08.1999.

11 "Görülüyor ki Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır" Hukuk Genel Kurulu'nun 1971/2-820 Esas, 1974/505 Karar sayılı ve 08.05.1974 tarihli kararı.

sayılan İslamcı vakıflardı. Ancak Atatürk hastalanıp öldükten sonra İslamcı oluşumların üzerine daha az gidildiği için beyannameler kullanılamamış ve unutulmuştur.

1970'lerde Kıbrıs sorunu tekrar gündeme gelip, Ankara Türkiye vatandaşı Rumları tekrar koz olarak kullanmaya başlayınca Beyanname'nin gayrımüslim vakıflarına karşı bir silah olarak kullanılması tekrar gündeme gelir. 1972'den itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü gayrimüslim vakıflarından, dolayısıyla Rum vakıflarından vakıfnamelerini, diğer bir deyişle kuruluş senetlerini istemeye başlamıştır. Amaç açıkça Rum vakıflarını zor durumda bırakmak ve bu sayede Yunanistan üzerinde baskı oluşturmaktır çünkü bunların vakıfnameleri yoktur ve Osmanlı dönemindeki usule göre her biri ayrı bir padişah fermanıyla kurulmuştur. Varolan vakıfları lağvedip yeni vakıf kurma yolu da kapalıdır zira Türk Medeni Kanunu'nun 101. Maddesi "...belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz" hükmünü getirmektedir.

Bu durumda Vakıflar Genel Müdürlüğü 1936 beyannamelerini vakıfname olarak saymaya başlamış ve sadece birer taşınmaz listesi olmaları nedeniyle "gelecekte mal iktisap edebilir" kaydı bulunmadığı için 1936 yılından sonra herhangi bir yolla elde edilen taşınmazlara (satın alma, bağış, piyango, vasiyet, vb) el konacağını ilan etmiştir. Uygulamaya göre, bu taşınmazlar 1936 mal beyannamesinde kayıtlı değillerdir ve bu mal beyannamesinde bu vakıfların taşınmaz edinebilecekleri konusunda ayrıca bir hüküm de bulunmamaktadır.[12] Vakıfların önemli bir kısmının miras yoluyla ya da yaşlı Rumların hayatlarının son yıllarında kendilerine bakılması koşulu ile mallarını bağışlamaları yoluyla taşınmaz edindikleri düşünülürse, uygulamanın, bu kurumların üzerinde malî baskı kurmasının yanında, vakıflarla azınlık bireyleri arasında da sosyal bir kırılma ve güvensizlik yarattığı söylenebilir.

Dikkati çeken nokta, konu hakkındaki ilk önemli kararın 1971'de, yani Kıbrıs harekatından 3 sene önce alınmış olması-

12 Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim, 2001, Cilt 1, s. 229.

dır. Yani uygulama Kıbrıs olaylarına verilen anlık bir cevap değil, daha derin bir siyasetin tercümesidir. 6 Haziran 1971'de Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin oybirliğiyle aldığı 4449 E, 4399 K sayılı ilamının gerekçesinde şöyle demektedir: "Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir (...)." Açıkça görüldüğü gibi bu metinde 'Türk olmayan' olarak nitelendirilenler, Türk vatandaşı tüzel kişilikler olup hukuken... Türktürler.[13]

Elbette Kıbrıs sorununun doruğa ulaşmasıyla taşınmaz mallara el konulması hızlanacak ve bundan sonra da, artık 1936'dan itibaren edinilmiş bütün mallara, 2002'de III. AB Uyum Paketi çıkartılana kadar el konulacaktır.

Bu karar o an için fazla yankı uyandırmayacak; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin yaratttığı ortamda, kararı pek fark eden olmayacaktır. Azınlık gazeteleri bile bu karardan bahsetmemiştir. Taşınmazların, vakıftan önceki sahiplerinin gerçek ya da varsayılan mirasçılarına; mirasçıları bulmanın mümkün olmadığı hallerde de, Hazine'ye ya da Millî Emlak'a verilmesiyle vakıflar yavaş yavaş mallarını kaybetmeye başladığında, bu karar yeniden gündeme gelecektir. Hazine ve Millî Emlak rekabet içine gireceklerdir. Vakıf yetkilileri, durumun ciddiyetini ancak bir iki sene sonra, davalar yağmaya başladığı zaman kavrayabildiklerini ifade etmiştir.[14] 1936 Beyannamesi'nin 1970'lerde bahane olarak kullanılarak azınlık vakıflarının mallarının ellerinden alınmasını ülkedeki sermayenin Türkleştirilmesinin onuncu halkası olarak nitelendirebiliriz. 1915 Ermeni katliamları, 1923'teki zorunlu mübadele, 1920'lerde gayrimüslimlerin İstanbul ili dışına çıkışlarının izne tabi tutulması, 1927'de Gökçeada ve Bozcaada'dan Rum halkı kaçıran özellikle eğitime getirilen kısıtlamalar, 1932'de çıkarılan 2007 sayılı bazı mesleklerin Türklere ayrılması yasası, 1934'teki

13 Vakıf malları konusunda geniş bir analiz için bkz. Yuda Reyna ve Yusuf Şen, *Cemaat Vakıfları ve Sorunları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1994 ve Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...*, *a.g.e.*, s. 100-105.

14 Balıklı Hastanesi yöneticisi Dimitri Karayani ile 12.02.2000 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Trakya'da Yahudi karşıtı olaylar, 1941 20 Kura askerlik uygulaması, 1942 Varlık Vergisi ve uygulamaları, 1950'lerde "Türk olmayanlardan alışveriş etmeyin" kampanyaları, 6/7 Eylül 1955 olayları, 1964'teki sınırdışı etmeler ve nihayet 1970'lerden itibaren '36 Beyannamesi'nin vakıflar aleyhinde kullanılmasını sermaye transferi çerçevesinde incelemek, siyasî ve hissî olayların ardında geniş ve süreli bir ekonomik siyasanın bulunduğunu görmemizi sağlamaktadır.[15]

1974 yılının zafer sarhoşluğu geçtiğinde, Türkiye Rumları tekrar unutulacaktır. Bu dönemde meydana gelen tek kayda değer gelişme Patrikhane ile ilgilidir. Aslında Dimitrios, daha az karizmatik bir şahıs olmasına rağmen, Patrikhane'nin uluslararası hale gelmesi konusunda kendinden önceki patriğin çabalarını devam ettirmiştir. Dimitrios'un en önemli başarısı, hiç şüphesiz Vatikan'la yakınlaşmadır.

1978-1979 yılları Patrikhane için ayrı bir önem taşımaktadır. Ülkedeki iç durum çok sakin olmamakla beraber, Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan sakinliği fırsat bilen Patrik Dimitros, Patrikhane binasının restore edilmesi taleplerini birkaç kez yineleyecektir. 1941 yılında yangın geçiren Patrikhane binası, perişan bir haldedir. Peder Virgil, Athenagoras'a ithaf ettiği kitabında, Patrikhane binalarının ve etrafındaki yoksul mahallenin acınacak halini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.[16] Tekrar tekrar yapılan bu talepler, kesin ve net bir biçimde reddedilecektir. Dönemin hükümeti, taleplerin geri çevrilmesine sebep olarak, Patrikhane'nin öngördüğü onarım çalışmalarının, binanın daha önceki tarihî haline uygun olmadığı ve binaların genişletilme eğiliminde olduğu[17] gerekçesini öne sürecektir. 1980 askerî darbesi ve sonrasında 1983'te parlamenter rejime tekrar geri dönülmesinin ardından, 1985'te, ülkede nihayet göreceli bir iç istikrar oluşunca, Patrikhane bu iznin ve-

15 Baskın Oran, "Gayrimüslim Vakıfları ve 1936 Beyannamesi", "İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın" toplantısında sunulan bildiri, İstanbul, 2 Temmuz 2006.

16 Virgil Gheorghiu, *Athénagoras*, Paris: Plon, 1969, s. 219-223.

17 Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, *a.g.e.*, s. 309.

rilmesi için yeniden başvuracaktır. Fener Patrikhanesi 1987'de, ana binasını harap eden yangından tam 46 yıl sonra, binanın restore edilmesi iznini almıştır.

Böylece izin verilmesi için 1980'li yılları beklemek gerekmiştir. Askerlerin getirdiği ideolojiye rağmen, 1980'li yıllar Türkiye'de, "öteki" görüşü için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir (bu görüş en azından Turgut Özal ve liberal yandaşları arasında kabul görmüştür). Özal, geçmişte tehlikeli kabul edilen pek çok şeye karşı özgün bir yaklaşıma sahip olmuş (en azından Türkiye için) ve Kürtlerle ilgili olduğu kadar, diğer hassas meselelerde de Türk politikacılarına kendi liberal vizyonunu empoze etmiştir. Böylece 1980'li yılların ikinci yarısı boyunca, gözle görülür bir Türk-Yunan yakınlaşması yaşanmıştır. İşte bu perspektifle, Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu ile Başbakan Turgut Özal'ın Davos'ta biraraya gelmesinden hemen önce, Patrikhane binasının onarılması izni verilmiştir.

Turgut Özal ve Türkiye Rumları

1980'li yılların başlarına dönerek, azınlığı ilgilendiren gelişmelere biraz göz atalım. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin, Türkiye'de sokaktaki adam için bir rahatlama yarattığı söylenebilir. Dur durak bilmeyen günlük şiddet (toplam 5.000'den fazla ölü), siyasî yetkililerin ülkeyi rayına oturtmakta tamamen yetersiz kalması, ılımlı sol ile ılımlı sağ arasında (Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel) yaşanan kısır rekabet ve bu rekabet yüzünden meydanın, sokaklarda, üniversitelerde, hatta ve hatta liselerde bile, kelimenin tam anlamıyla birbirini paralayan aşırı solcu ve sağcılara kalması: tüm bu sebepler, sade vatandaşın, –İstanbul'da kalan bir avuç Rum da dahil olmak üzere– Kenan Evren'in ve subaylarının gerçekleştirdiği müdahaleyi derin bir nefes alarak karşılamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin her geçen gün biraz daha şiddet batağına saplandığını ve "parçalanmanın ve iç savaşın eşiğine geldiğini"[18] gören Batı ülkeleri de,

18 *Le Monde*, 12.09.1980.

aynı şekilde rahatlamış görünmektedir.[19] Ancak kısa bir süre sonra, içeride ve dışarıda herkes, kurulan rejimin sertliğini ve ilkelliğini görerek fikir değiştirecektir.

Belki de bu tarihten itibaren, Yunanistan ve Türkiye'nin yolları bir daha birleşmemek üzere ayrılacaktır. Yunanistan 1974'ten itibaren demokrasisini her geçen gün biraz daha güçlendirirken, Türkiye anarşinin karanlığına gömülmekteydi. 1981 yılından itibaren Yunanistan neredeyse eş zamanlı olarak AET ve NATO'ya üye olurken (Amerikalılar, cuntanın perde arkasındaki yöneticileri olmakla suçlandığı için, Konstantinos Karamanlis'in 1974'te iktidara geri gelmesiyle, Yunanistan NATO'dan çekilmiştir), Türkiye'de başka bir cunta, yine Washington'un açık desteğiyle, hâlâ ortalığı kasıp kavurmaktaydı.

Türkiye'deki Rum azınlığı ilgilendiren bir başka gelişme de, Yunanistan'ın NATO'ya geri dönmesi konusunda yapılan pazarlıklar sırasında yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batılı devletler, ordu yönetimindeki Türkiye'den gelebilecek olası bir veto ihtimalini ortadan kaldırmak istiyordu. Bu amaçla Batılı devletler, artık devlet başkanı olan Kenan Evren ile yine ordu kökenli (emekli amiral) Başbakan Bülent Ulusu'ya, rejimin tecridine son verileceği ve ekonomik ve askerî düzeyde büyük miktarlarda yardım yapılacağı taahhüdünde bulunuyorlardı. Pazarlıklar sırasında, esas önemli konu olan Yunanistan'ın üyeliğinin veto edilmemesi talebinin arasına, "ufak bir rica" daha sıkıştırılacaktır. Bu rica, 1964'te Kıbrıs krizi sırasında bloke edilen Rum mallarının blokajının kaldırılmasıdır. Cuntanın Başbakanı Bülent Ulusu, Batı'nın yardımını alabilmek için bu talebi kabul edecek ve bir genelge yayınlayarak mahkemelerden "Bu tür gayrimenkul işlemlerinde açılmış davaların durdurulması ve daha önce alınmış kararların da infaz edilmemesini" isteyecektir. Ancak bu genelge yurtdışına "vitrin" olarak hazırlanmıştır ve bu yüzden varlığı, ülke içerisinde gizli tutulacaktır. Kamuoyu bu genelgeden an-

19 "... askerlerin iktidara gelmesi ve bunu takip eden olaylar, Batılı yöneticilerde, pek de gizlenmeyen bir memnuniyet ve rahatlama yaratmıştır", Didier Billion, *La politique extérieure de la Turquie*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 279.

cak yıllar sonra, bir Yunan malıyla ilgili açılan bir davada, avukat Murat Cano'nun genelgenin varlığını ortaya çıkartmasıyla haberdar olacaktır. Murat Cano mahkemeden bu belgenin gün ışığına çıkartılmasını ve kanıt olarak kullanılmasını istemiştir. Mahkemenin böyle bir genelgenin varlığını kabul etmeyi ısrarla reddetmesi üzerine Murat Cano, başbakanlık hakkında suç duyurusunda bulunulmasını isteyecektir. Ancak bundan sonra genelge ortaya çıkarılacak ve Rumlar 3 Kasım 1981 tarihli ve 20116/57778 sayılı genelgeden haberdar olacaklardır.[20]

Bu dönemde meydana gelen gelişmeler Rum mallarıyla sınırlı değildir. Turgut Özal azınlık hayatının bir başka alanına da damgasını vurmuştur. 1984 yılında, Özal'ın başbakanlığı döneminde, Türk ekonomisinin dünyaya açılması politikası çerçevesinde Türkiye Rumlarını dolaylı yoldan etkileyecek bir karar alınır. Bu karar, Türkiye'ye gelmek isteyen Yunan uyruklular için vize alma zorunluluğunun kaldırılmasıdır.

Çok önem taşıyan bu kararın arka planına bir göz atalım. 1980'li yılların ilk yarısında, o yıllarda ikili ilişkileri etkileyen ve Ege sorununa bağlı olarak ortaya çıkan gerginlikler dışında, Kenan Evren ve Turgut Özal'ın –Yunanistan'da 1981'de iktidara gelen ve Türk düşmanlığını Yunan Dış politikasının en önemli ayaklarından biri haline getiren Andreas Papandreu'nun partisi PASOK'un tersine– saldırganlık yanlısı tavırlarda bulunmadığı görülmektedir. Papandreu'ya göre, Yunanistan'a karşı en büyük tehdit Varşova Paktı ülkelerinden değil; Doğu'dan, yani Türkiye'den gelmekteydi.[21] Liberal görüşlerine sadık olan Özal ise,[22] ekonomik ilişkiler iyileştiği taktirde, ortak çıkarların da artmasıyla beraber, diğer sorunların daha kolay çözülebileceğine inanıyordu. 1980'li yılların ortalarında, Türkiye'nin Yunanistan'a yaptığı ihracat, toplam ihracatın sadece %0.6'sını oluşturmak-

20 Avukat Murat Cano ile yapılan yazışmalar, Ocak- Şubat 2001, ayrıca bkz. Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, *a.g.e.*, s. 162.

21 Bkz. *Greek-Turkish Relations*, Atina: Hellenic Institute for Defence and Foriegn Policy, 1987.

22 Mehmet Yorgancıoğlu, *Politikanın İbret Dolu Seyir Defteri*, İstanbul: Dönence, 2000, örneğin s. 26-27.

taydı. Yunanistan'ın toplam ihracatının ise sadece %1'i Türkiye'ye yapılmaktaydı.[23] Turgut Özal bu oranları arttırmak için, iki ülke arasında malların dolaşımını kolaylaştırmadan önce, insanların dolaşımını kolaylaştırmak gerektiğini düşündü. Böylece Türkiye, Mart 1984'te, tek taraflı olarak bir dizi karar aldı. Gerginlikleri yatıştırmayı hedefleyen bu girişimlerin, ciddi bir ikili krizin hemen ardından gelmesi ilginçtir. Yunanistan Papandreu tarafından idare edilirken, Türkiye'de, 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra Özal dönemi başlamıştı. 1984 Mart ayı başında, iki ülke donanmalarının Ege Denizi'nde manevralar yaptığı bir sırada, Yunanistan, Türk savaş gemilerini Yunan gemilerine ateş açmakla suçlayacak ve Ankara'daki büyükelçisini geri çekecektir.[24] Kriz ancak Batılı güçlerin (özellikle de ABD'nin) baskılarıyla aşılacaktır. Türk hükümeti bahsetmiş olduğumuz girişimlere, bu ciddi ve ne yazık ki olağan krizin hemen sonrasında başlamıştır. Türk-Yunan ilişkilerini inceleyen bir kişi, bu tarz krizlerin hemen sonrasında, ortamın yatışması için yapılan girişimlerin, sanki azınlıklar ikinci sınıf vatandaşmış gibi, sadece azınlıklarla ilgili olduğunu görecektir. Ayrıca azınlıklarla ilgili tavizler, iki ülke yöneticilerinin daha katı davrandığı Ege ya da Kıbrıs meselelerinin aksine, ülkeye çok da pahalıya patlamayacakmış gibi düşünülmektedir. Azınlık sorunları bu şekilde, ikili ilişkilerin diğer alanlarında ortaya çıkan ciddi pürüzlerin giderilmesine ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere "el altında" tutulmuştur. Böylece ilk yaptığımız tespit (karşılıklılık ilkesinin azınlığı ilgilendirmeyen alanlarda bile işlemeye devam etmekte olduğu), ikinci tespitimizle (azınlık sorunlarının taviz olarak kullanılması) daha da güçlenmektedir. Çünkü Türkiye Rumları ve Yunanistan Türkleri, Kıbrıs meselesinde baskı aracı olarak kullanılmıştır.

Türkiye'nin 1984'teki girişimlerine geri dönelim. Öncelikle, Türkiye'ye gelen Yunan vatandaşlarının vize alma zorunlulu-

23 Didier Billion, *La politique extérieure de la Turquie*, a.g.e., s. 390.

24 Bu krizle ilgili daha fazla detay için bkz. Angelos Syrigos, *The Status of the Aegean Sea According to International Law*, Atina: Sakkoulas - Bruylant, tarihsiz, s. 179.

günun kaldırıldığım ve 1964'te smırdışı edilen binlerce Rum'a İstanbul'a geri dönmeleri için izin verildiğini görüyoruz. Öte yandan Türkiye, Türk kıyılarına en yakın olan Yunan adalarına elektrik, su ve gıda sağlamayı teklif etmiştir. Övülmeye değer bu girişim, her alanda başarısızlığa uğrayacaktır. Öncelikle, Yunanistan Türk vatandaşlarına uyguladığı vize zorunluluğunu devam ettirmiş (şüphesiz Avrupa Topluluğu'nun sınırlamaları çerçevesinde) ve yabancı turistlerin Türkiye kıyılarından Yunan adalarına geçişini kolaylaştırmayı reddetmiştir. Yunan adalarının dış dünyayla bağlantısını kolaylaştırma önerisi de aynı şekilde reddedilecektir. Özal'ın girişiminin Yunanistan'dan çok fazla karşılık görmemesinin sebebi, Türk-Yunan ilişkilerinin çeşitli unsurlarında ve Yunanistan'ın iç politikasında aranmalıdır. Gerçekten de, Türkiye'yle yakınlaşmaya çok fazla taraftar olmayan Papandreu ve çevresindekilerin yanı sıra, meydana gelen iki diğer olay, Atina'nın, ilişkilerin yumuşaması için Türkiye'nin girişimlerine destek vermeme kararını güçlendirmiştir. Öncelikle, 1984 yılına gelindiğinde, ortada Rauf Denktaş tarafından 15 Kasım 1983 tarihinde ilan edilmiş olan bir "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" (KKTC) vardır. Haberi (beklenildiği üzere) büyük yaygara kopartarak veren Türk ve Yunan ulusal gazetelerinin tersine, azınlık gazeteleri bu konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır. Türkiye Rumlarının, ikili meselelerde; özellikle de Kıbrıs meselesinde takınacakları tavır konusunda özel (ve acı) deneyimlere sahip olduğunu söylemeye gerek yok. Bu yüzden *Apoyevmatini; Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yayınlanan birkaç yazıyı tercüme etmekle yetinecek;[25] *Iho*[26] gazetesi ise, bu haberi Kıbrıs meselesinin nasıl geliştiğini etap etap anlatarak, ancak herhangi bir yorumda bulunmayarak verecektir.

Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir diğer sebebi de, Batı Trakya tarafında aranmalıdır. 1984-1985 yıllarında, Yunanistan'da yaşayan Türkler arasında artan milliyetçilik ve

25 *Apoyevmatini*, 17.11.1983.

26 *Iho*, 21.11.1983.

hak talep etme, daha önce rastlanmamış boyutlara ulaşmıştır. Özellikle, bu azınlığın sorunlarını uluslararası hale getirmeye çalışan Doktor Sadık Ahmet'in girişimleri, Atina'daki yetkilileri rahatsız etmiştir.[27]

Ancak konumuz açısından ele alındığında, bu başarısız girişimin ayrı bir yeri bulunmaktadır. 1981 yılında Rum mallarının blokajının kaldırılmasına, Yunan vatandaşlarına vize uygulamaktan vazgeçilmesine ve 1964 yılında sınırdışı edilenlerin geri dönmesine izin verilmesine rağmen, Rumlar –ne Yunan uyruklu olanlar, ne de onları takiben giden Türk uyruklu Rumlar– geri gelmeyeceklerdir. Bu acı tespit, devam eden göçün de önüne geçilemediği düşünülünce, daha da acı hale gelmektedir. İronik bir şekilde, bu tek taraflı girişimden gerçek anlamda yararlanan tek grup Yunanistan'daki Türkler olmuştur. Yunan vatandaşı olan bu Türkler, 1984 yılına kadar, Türkiye'ye gelmek, yerleşmek, burada çalışmak ya da okumak istediklerinde büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı. Gümülcine'deki Türk Konsolosluğu yetkilileriyle gizli bir işbirliği içerisinde olan, bir çeşit mafya kurulduğu söylentileri bile çıkmıştı. Hatta bir "kara liste"den bile bahsediliyordu. Türkiye'de ailesi ya da malları olan pek çok azınlık ileri geleni açısından, Türkiye'ye girmek için gerekli olan bu vize sorun yaratmaktaydı.[28] Türkiye'ye gelmek isteyen Yunan vatandaşlarına uygulanan vizenin kaldırılmasıyla, azınlık üyeleri de rahatlamıştır. Ancak Türkiye'ye gelmeleri kolaylaşmışsa da, bu sefer başka bir sorunla karşılaşacaklardır: Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. Maddesi'nin Yunanistan tarafından uygulanması.

1955 yılında çıkartılan ancak sadece 1980'li yıllarda uygulanan bu madde şöyle demektedir: "Yunan olmayan etnik kökenden bir kişi, geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistan'dan ayrılırsa, bu kişinin Yunan Vatandaşlığını yitirdiğine hükmedilebilir. Bu hüküm, yurtdışında doğmuş ve oturmakta olan Yu-

27 Bu girişimlerle ilgili bkz. Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 107 ve devamı.

28 Türkiye'nin Yunanistan'daki Türk azınlığa uyguladığı bu vize ile ilgili bir inceleme için bkz. Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 213 ve devamı.

nan olmayan etnik kökenli kişilere de uygulanır. Ana babasından ikisi birden veya hayatta olanı yurttaşlığını yitirmiş olan reşit olmayan çocuklardan yurtdışında yaşayanlar da vatandaşlığını yitirmiş olarak ilan edilebilir. Vatandaşlık Konseyi'nin aynı yönde alacağı karara dayanarak bu konuda İçişleri Bakanlığı hüküm verir".

Açıkça görüldüğü gibi bu madde, ırksal ve etnik kriterler açısından ayrımcılık yapan ve 1975 tarihli Yunan Anayasası'nı doğrudan ihlal eden bir maddedir.[29] 1980'li yıllarda, geçici ya da nihaî olarak Türkiye'ye gelen binlerce Batı Trakya Türk'ünün vatandaşlığı, yetkililer tarafından iptal edilmiştir. En sonunda, Yunanistan'ın Batılı ortaklarının baskısıyla, 1998 yılında Yunan Vatandaşlık Yasası'nın bu 19. Maddesi, geçmişe uygulanamaz bir şekilde kaldırılmıştır.[30] Günümüzde Türkiye'de, Yunanistan'dan gelen iki ya da üç bin civarında *haymatlos* (tâbiiyetsiz) yaşadığı tahmin edilmektedir. 1981 yılında Türkiye'deki askerî iktidarın, vatandaşlığını kaybetmiş olan 3.000 Batı Trakya Türk'üne, Türk vatandaşlığı vermiş olduğunu belirtmekte de fayda var. 1999 Türk-Yunan yakınlaşmasından beri Yunanistan, *haymatlos*'lara vatandaşlıklarını teker teker geri vermeye başlamıştır.[31]

Kısacası, Yunan vatandaşlarına uygulanan vizenin kaldırılması, Türkiye'nin umduğu sonuçları, yani Yunanistan ve Türkiye arasındaki ticarî ilişkilerin artması ve İstanbul'dan atılan Rumların şehre geri gelmesi (ki bunun beklenen sonuçlar arasında olduğuna inanmak biraz saflık olacaktır) sonuçlarını doğurmamıştır. Yine de vizenin kaldırılmasına azınlık basınında geniş yer verilecektir. *İho* ve *Apoyevmatini* gazeteleri, azınlığın yeniden, göreceli de olsa bir büyüme yaşayacağına gerçekten

29 Tüm Yunan vatandaşlarını kanun önünde eşit kabul eden Madde 4/1 ile, bir kimsenin vatandaşlığının, ancak kendi rızasıyla başka bir ülkenin vatandaşlığına geçmesi, ya da yurtdışında devlet çıkarlarına zarar verecek faaliyetlerde bulunması durumunda düşeceğini belirten Madde 4/2. Helsinki Watch Report, *Destroying Ethnic dentity: the Turks of Greece*, New York, 1990, s. 11.

30 Samim Akgönül, "L'émigration des musulmans de Thrace occidentale", *Mésogeios*, 3, 1999, s. 31-49.

31 Bkz. 06.02.2001 tarihli *Gündem*'de yayınlanan liste.

inanmış gözükmektedir. Bu iki gazete, bunun, Kıbrıs sorunlarının başlamasından beri, azınlığın canlandırılması ve tamamen yok olmaktan kurtarılması için ele geçmez bir fırsat olduğuna inanmaktaydı. *Pysros* gazetesine göre, işler biraz daha karışıktı. Yunanistan artık daha zengin, daha demokrat ve Avrupalı bir devlet olduğu için, bu gazete, Yunanistan'da ya da başka bir yerde kendilerine yeni bir hayat kurmuş olan Rumların Türkiye'ye geri gelip yerleşmesi için hiçbir sebep olmadığına inanıyordu. 1984'teki şartlar, 1930 yılında, –mübadeleden 7 yıl sonra– Türkiye Rumlarının İstanbul'a geri geldiği dönemdekilerden çok farklıydı: 1930'lu yıllardaki Yunanistan, 1980'li yılların Yunanistan'ına kıyasla çok daha az gelişmişti ve Türkiye 1980'li yılların Türkiye'sine kıyasla çok daha saygıdeğer bir ülkeydi. 1930'da, Rumların ülkeden ayrılması ve geri gelmesi arasında 5 ilâ 7 sene geçmişti, halbuki 1984'e geldiğimizde bu fark 20 yıldan fazlaydı.

Peki ya Yunanistan'a yerleşmiş olan Türkiye Rumları bu konuda ne düşünmüşlerdir? Yunanistan'daki azınhk gazeteleri, Türkiye'nin Yunan vatandaşlarına vize uygulamasını kaldırması haberini verirken ihtiyatlı davranmakla beraber, kimi zaman heyecanlarını da gizlememişlerdir. Yunanistan'da yaşayan bazı azınlık ileri gelenleri, bu kararı kaçırılmaması gereken tarihî bir adım olarak nitelendirmişlerdir.[32] Karara daha katı yaklaşanlar da olmuştur. Türkiye'ye karşı en sert gazetelerden biri olan *Anatoli*, Yunanistan'da yaşamakta olan Türkiye Rumlarının, mecburi vize yüzünden değil, Türkiye'nin demokratik ve özgür bir ülke olmaması sebebiyle Türkiye'ye geri dönmediğini; bu yüzden vize uygulamasının kaldırılmasının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini yazmıştır.[33] Son zamanlarda Türkiye'ye karşı üslubunu yumuşatmış olan *O Politis*, 1990'ların başlarında, yabancı uyruklulara uygulanan vizenin kaldırılmasının, Türkiye'ye gelerek evlerini ve mahallelerini ziyaret etmeleri açısından Türkiye Rumlarının işine yarayacağını, ancak Türki-

32 *Eptalofos*, 04.1984.

33 *Anatoli*, 04.1991.

ye Rumlarının Türkiye'ye kesinlikle yeniden yerleşmeyeceği tahmininde bulunuyordu. *O Politis*'in yazarı, vizelerin sadece "turistik" gezilerde ve iş amaçlı seyahatlerde kullanılacağını söylüyordu.[34] Gerçekten de bu, bu girişimin ender başarılarından birisi olacaktır. Türkiye'ye gelen Yunan turistlerin sayısında, 1984 yılından itibaren büyük bir artış gözlemlenmiştir. Bu turistleri üç farklı gruba ayırabiliriz. İlk grup, "gerçek" turistlerden, başka bir deyişle, Türkiye'yle özel bir bağı olmayan ancak buraya tatillerini geçirmek amacıyla, bu ülkeyi merak ettikleri için gelen kişilerden oluşmaktadır. İkinci grup, doğdukları yerleri görmeye gelen 1923 mübadilleri, ya da daha ziyade, akrabalarının doğdukları yerleri görmeye gelen çocukları veya torunlarıdır.[35] Bizi en çok ilgilendiren grup olan son grup ise, 1980'li yılların sonlarıyla 1990'lı yılların başlarından itibaren, çocuklarıyla beraber, gruplar halinde mahallelerini ziyarete gelen İstanbul asıllı Yunan vatandaşlarından oluşmaktadır. Öte yandan, yaklaşık 10 yıl önce, bu ziyaretlerin bir tanesi felaketle sonuçlanmıştır. Nisan 1991'de, şehrin en turistik yerlerinden biri olan Sultanahmet Meydam'nda park halinde olan ve 120 Yunanlıyı taşıyan iki katlı bir otobüs, saldırıya uğramıştır. Akıl hastası bir kişi otobüse binerek, el yapımı bir bombayı patlatmıştır. Otobüs tamamen yanmış, ve bu olay, aralarında saldırganın ve 3 çocuğun da bulunduğu toplam 36 kişinin ölümüne, 6 kişinin de ağır yaralanmasına sebep olmuştur.[36] Bu ciddi olayın ardından, Atina ve İstanbul baroları futbol takımları arasında düzenlenen dostluk maçı, Yunan avukatların talebi üzerine iptal edilecektir.[37]

Yunan vatandaşları için vizelerin kaldırılmasının bir diğer sonucu da Gökçeada'da hissedilecektir. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Ada, eski zamanlardaki canlılığına, en azm-

34 *O Politis*, 06.1992.

35 Gazeteler bu ziyaretleri iki şekilde duyurmaktadır: *Hürriyet*, 24.12.2000, "Büyük hasret" örneğinde olduğu gibi nostaljik bir biçimde, ya da, *Millî Gazete*, 28.05.2001, "Ortodoks çıkartması" gibi alarm niteliğinde.

36 *Apoyevmatini*, 10.04.1991.

37 *Iho*, 13.04.1991.

dan kısa ve geçici dönemler için de olsa, yeniden kavuşmuştur. Ada'ya düzenli olarak gelen iki grup Yunanlı bulunmaktadır: Yunanistan'da yaşayan ve Ada'ya birkaç aylığına yazlıkçı olarak gelen emekliler (bu kişiler genelde, aslen Ada'nın köylerinden olan, çocuklarının ardından Yunanistan'a giderken evlerini satmayarak, her sene birkaç aylığına Ada'ya geri gelen kimselerdir); ve Ada'nın festivali olan meşhur Meryem Ana Panayırı'na katılmak için gelen turistler. Her yıl 15 Ağustos'ta binlerce Yunanlı ve İstanbul Rum'u bu şenliklere katılmak için birkaç günlüğüne Gökçeada'ya gelmektedir. Son birkaç senedir, Türkler de, hoş bir turistik eğlence olan bu festivale katılmak için Ada'ya gelmeye başlamışlardır.

Atina'da gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde,[38] şüphesiz biraz doğrudan olan "Neden tekrar Türkiye'ye yerleşmediniz?" sorusunu sorduk. Aldığımız yanıtlar pek farklı değildi. Özetle herkes "artık çok geç" olduğunu söylüyordu. 1984'te, Yunanistan'da yeni bir hayat kurmalarının üzerinden 20 sene geçmiş, çocukları orada doğmuş, okula gitmiş; orada evlenmişti. Türkiye'ye tekrar nihaî olarak geri dönmeyi düşünmek zordu. Görüştüğümüz kişilerden sadece iki tanesi Türkiye'ye gerçekten yerleşmek arzusunda olduklarını ifade etmiştir:

64 yaşında, İstanbul doğumlu ancak Yunan uyruklu olan K.A.,[39] Atina'ya 1965 yılında, 28 yaşındayken geldiğini anlatıyor. K.A. Atina'da, İstanbul asıllı olmayan bir Yunanlıyla evlenir (eşinin aslen Arnavutluk'tan; Argyrokastro'dan geldiğini ve iki mültecinin birbirlerini bulduğunu söylüyor). Böylece 1984'ten sonra, tüm aile Yunanistan'da yaşadığı için, geri dönmek konusu hiç açılmamıştır. Ancak K.A., 1997'de eşini kaybetmesinin ardından, İstanbul'a "Geri dönmek istiyorum" diyecektir. Kendisi birkaç sene ömrü kaldığını düşünmekte (ki bana gayet zinde görünmüştür) ve son günlerini İstanbul'da geçirmek, mümkünse orada gömülmek arzusu taşımaktadır. Ancak sorun Atina'da yaşayan torunlarıdır. Ayrıca, hiçbir şe-

38 Mart 1999 ve Mart 2000'de Atina'da yapılan görüşmeler.

39 K.A. ile 09.03.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme.

kilde Balıklı Hastanesi Huzurevi'ne gitmek istememekte, ama İstanbul'da tek başına nasıl yaşayacağını da bilememektedir. Kendisine sadece vizelerin kaldırıldığını, Türkiye'de yaşamanın ise ayrı bir hukukî süreç olduğunu söylediğimizde çok üzülmüştür.

Görüştüğümüz ikinci kişi, bir önceki bölümde bahsi geçen, Mart 1999'da Atina'da görüştüğümüz yaşlı bir bayan olan E.Z.'dir. E.Z. Türk vatandaşıdır ve bu yüzden Türkiye'ye yerleşme amaçlı geri gelmesinin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Ayrıca, İstanbul'a yerleşme arzusunu içtenlikle dile getirmiş ve 1989 yılında bir kez şehre geri geldiğini de belirtmiştir. Ancak E.Z. kız kardeşiyle beraber yaşamaktadır ve kardeşi bu ileri yaşlarında böyle bir maceraya atılmak istememektedir. Yine de, bunun nasıl ve kim tarafından gerçekleştirileceğini belirtmemekle beraber, İstanbul'a gömülmek istediğini söylemiştir. İstanbul'daki görüşmelerimiz sırasında, şehre son dönemde yeniden yerleşen hiçbir Rum'la karşılaşmadık.

Böylece, 1981 ve 1984'te yaşanan umutlara rağmen, İstanbul Rumları Türkiye'ye geri dönmemiş, üstelik 1974-1988 yılları arasında, –açıkça Rum-karşıtı olan tedbirler alınmamasına rağmen–, azınlığın azalma süreci devam etmiştir.

1988-2007: Azınlığın yok oluşu

"Davos Ruhu" ve karşılıklı azınlıklar

"Davos Ruhu"ndan günümüze kadar geçen yirmi yıllık süre, azınlık açısından fazla inişli çıkışlı olmamıştır. Geride kalanların sayısının azlığını, Türk-Yunan ilişkilerindeki statükoyu ve Türkiye'nin iç politikasında yaşanan göreli istikrarı göz önünde bulundurarak, azınlığı doğrudan etkileyen bir olayın meydana gelmediğini söyleyebiliriz. Ancak, genç Rumların göç etme eğilimini engelleyecek, önemli sonuçlar doğuran gelişmelerin yaşandığı da söylenemez. Aksine; okulların, vakıfların ve kamu sektöründe çalışan Rumların durumları, sonunda azınlığın genç bireylerini, Türkiye'de kendileri için parlak bir gele-

cek olmadığına ikna edecektir. Tüm bunlara, Türkiye'de birbiri ardına yaşanan ekonomik krizleri ve öte yandan Yunanistan'da, Avrupa entegrasyonuyla gelen çok sayıda ilerlemeyi eklemeye gerek bile yok. Böylece, 1990'lı yıllar boyunca, ekonomik ve politik açıdan (elbette Rumlar açısından) Yunanistan'da yaşamak, Türkiye'de yaşamaktan daha avantajlı olmuştur.

Buna karşılık, 1990'ları, Patrikhane'nin yeniden doğduğu yıllar olarak düşünebiliriz. Athenagoras tarafından başlatılan ve Dimitrios'un devam ettirdiği uluslararasılaşma ve meşrulaşma süreci, 1991'de patrik makamına gelmesinden itibaren dış dünyayla temaslarını arttıran ve ülke içerisinde de beklenmedik müttefikler bulan Bartolomeos[40] tarafından tamamlanacaktır.

Bu son on yıl içerisinde Türkiye Rumları açısından önem taşıyan tek gelişme, 1988 yılında meydana gelmiştir. Bu tarihte iki ülke, bir kez daha, Ege Denizi'nde silahlı bir çatışmanın eşiğine gelecektir. 1986'da İsviçre'de yapılan Davos Zirvesi sırasında, Özal ve Papandreu, ilişkilerdeki buzları çözmeyi başaramamışsa da, ilk kez yarı resmî olarak biraraya gelmişlerdir. 1986 senesi boyunca Yunanistan, Ege Denizi'ndeki manevralarını, Türkiye'ye zarar verecek şekilde arttırmıştır. Aynı dönemde, Türkiye ile Yunanistan arasında bir "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk" Anlaşması imzalanmış ve Ankara'daki muhalefet, anlaşmanın Türkiye'nin aleyhinde olduğu görüşünü savunmuştur.[41] 1986 ve 1987 yılları boyunca, Turgut Özal da Yunanistan'a karşı söylemini sertleştirecek ve Papandreu'ya şahsen suçlamalarda bulunacaktır. Yaşanan en ciddi ikili kriz, Mart 1987'de, iki ülkenin Ege'nin kuzeyinde petrol aranmasına izin verdikleri sırada patlak verecektir.[42] Krizin tırmanması, ancak Batı'nın olaya müdahalesiyle önlenebilmiştir. Hem Özal'a, hem de Papandreu'ya şahsen müdahale edilmiş ve her

40 Patriğin isminin Yunanca gerçek okunuşu Vartholomeos'tur, ancak Türk okuyucunun yadırgamaması için burada Türkiye basınının kullandığı okunuşu tercih ettim.

41 Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ...*, *a.g.e.*, s. 248.

42 Bu krizle ilgili geniş bilgi için bkz. Şule Kut, "The Aegean Continental Shelf Dispute Between Turkey and Greece", *Balkan Forum*, 3 (10), 1995, s. 179-206.

iki taraf da, bu bölgede petrol aranmasına artık izin vermeme kararı almıştır.[43]

1987 krizi, az kalsın birbirine savaş ilan edecek olan iki ülkeyi yakınlaşmaya iter. İki lider, 31 Ocak 1988'de Ekonomik Forum esnasında Davos'ta resmen buluşmaya karar verir. İki lider, daha buluşma gerçekleşmeden, beklentilerini dile getirmeye başlarlar. Papandreu, Türk-Yunan ilişkilerinde moratoryum ilan edilmesini önererek ihtiyatlı davranırken,[44] Özal, Atina'ya yerleşen Rumların geri döndürülmesi için uğraşacağını ve "şoven yaklaşımların yasaklanması gerektiğini" söyleyecektir. İstanbul Rumlarını ilgilendiren bu açıklama, Yunanistan'da "sevinç ve sürpriz duyguları" uyandırır.[45] Türk gazeteleri, bir uzlaşma zemini hazırlamaya çalışır. *Milliyet* gazetesi, Ecevit ve Karamanlis'in on sene önce gerçekleştirdiği buluşma ile ilgili bir röportaj yayımlamakla kalmaz; aynı zamanda bu röportajı "Bir Zamanlar Dosttuk" başlığı altında sunar.[46] Bu yazıda "ihtiyatlı bir iyimserlik"ten bahsedilmektedir.[47] Buluşma tarihi yaklaşmaya başlayınca, Türk heyeti üzerinde, hassas noktalarda pes etmemeleri için bir çeşit kamuoyu baskısı oluşacaktır. Bu hassas noktalar arasında elbette, Batı Trakya Türkleri meselesi de yer almaktaydı. Bu "Dış Türkler" meselesi, 1980'li yılların ilk yarısından beri gündemde olan bir konuydu. Semih Vaner, "Kıbrıs ve Bulgaristan Türklerinin durumu, 'Dış Türklere' duyulan ilginin giderek artmasını sağlayarak, mentalitelerin değişmesine katkıda bulunmuştur"[48] diyor. Batı Trakya Türklerine duyulan ilgi, hem diğer ikili anlaşmazlıklardan, hem de Sadık Ahmet'in o yıllardaki yoğun faaliyetlerinden dolayı daha da fazla olmuştur. Batı Trakya Türklerinin, Papandreu-Özal buluşmasından beklentileri oldukça yüksekti

43 Angelos Syrigos, *The Status of the Aegean Sea...*, *a.g.e.*, s. 253-254.

44 *Milliyet*, 26.01.1988.

45 *Apoyevmatini*, 27.01.1988.

46 "Bir Zamanlar Dosttuk", *Milliyet*, 27.01.1988.

47 *A.g.e.*

48 Semih Vaner, "Turquie: les dividendes de la loyauté", *Politique internationale*, 52, 1991, s. 212.

ve bu yüzden baskıları giderek artıyordu.[49] Buluşmadan bir gün önce, Batı Trakya'daki Türkler, iki lidere seslerini duyurmak için büyük bir miting düzenlemiştir. Görüşmelerin daha başlamadan baltalanmasından korkan Özal, 29 Ocak 1988'de düzenlenen bu mitinge önem vermemiş,[50] ve miting konusunda fikir ayrılıkları yaşayan Batı Trakya Türklerinin öfkesine sebep olmuştur.[51] Türkiye Rumlarına gelince, bu konuda en çok heyecanlananlar, ülkeden çoktan ayrılmış olanlardır.

Nihayet, 30-31 Ocak 1988 tarihlerinde beklenen buluşma gerçekleşir. Bu buluşma, son on yılda gerçekleştirilen ilk resmî buluşma olur. Beş saat süren görüşmenin ardından, dokuz maddelik bir ortak bildiri hazırlanır. Özetle bakacak olursak, köklü bir değişiklik yoktur: iki karma komitenin kurulması, iki lider arasında doğrudan telefon hattı oluşturulması, her sene buluşulması sözü, vs..[52] Görüşmeler esnasında, azınlık meseleleri resmî olarak tartışılmamıştır. Batı Trakya'da şiddetli gösteriler düzenlenmiş olmasından dolayı, bu şaşırtıcıdır. Özal, Batı Trakya'dan gelen haberlerin "abartılı" olduğunu söylemiştir.[53]

Türkiye Rumlarına gelince... Davos'tan çok önce Özal, bu Rumlardan Yunanistan'a yerleşmiş olanlarla ilgilenmeye başlamıştır. Kendine güvenen bir ekonomist olan Özal'ın dikkatini en çok çeken konu, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye Rumlarının 1964 yılında bloke edilen malları olmuştur. Özal, 1986 yılında bir gazeteciye verdiği mülakatta bu mallarla ilgili mevzuat değişikliğine gidilebileceğinin sinyallerini vermiş, ancak Türkiye'nin de Yunanistan Türkleri için benzer taleplerde bulunabileceğini imâ etmiştir. Özal sözlerini, karşılıklı bir güven ortamında, pazarlık usullerinin bulunması durumunda, her şeyin mümkün olabileceğini belirterek bitirmiştir.[54] Bir

49 "Batı Trakya Kaynıyor", *Milliyet*, 28.01.1988.

50 *Batı Trakya*, 30.01.1988.

51 Samim Akgönül, *Une communauté...*, *a.g.e.*, s. 101.

52 *Milliyet*, 01.02.1988.

53 *A.g.e.*

54 Andreas Politakis, *Al Beyaz, Mavi Beyaz*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1988, s. 166.

kez daha, başka tavizler elde edebilmek uğruna, azınlıklar konusunda tavizde bulunulması düşünülmekteydi.

Davos görüşmelerinin ardından, büyük umutlar besleyen iki azınlık da hayal kırıklığına uğramış gözükmektedir. Batı Trakya Türkleri, Özal tarafından anlaşılmamış olmaktan yakınıyor, Türkiye Rumları ise sorunlarını resmî olarak dile getirmediği için Papandreu'ya sitem ediyordu.[55] Yine de, Davos Ruhunun doğmasından birkaç gün sonra Turgut Özal, göç eden Türkiye Rumları için iyileşme sinyalleri verecektir.[56] Bundan böyle basında, ikili sorunlar arasında "Rum Malları" da yer almaya başlamıştır.[57] Şüphesiz Türk basınının bir kısmı Özal'ın 1964 blokajını kaldırmak niyetinde olduğundan haberdar edilmişti. Pek çok gazete, kamuoyunu bir şekilde buna hazırlamaktaydı. *Milliyet* gazetesinin birinci sayfasında çıkan bir yazı[58] "*Rum Malı Kargaşası*" başlığını taşıyordu. Bu yazıda, Türkiye'de Rumlara ait 2.902 gayrimenkul olduğu ve blokajın ardından bu malları yasadışı olarak ele geçirenlerin, panik içerisinde olduğu anlatılıyordu. Gazete, 2 Kasım 1964 tarihli ve 6-3801 sayılı "gizli" kararnamenin iptal edilmesi durumunda, Yunan uyrukluların, toplam değeri 300 milyar lirayı geçen (1 dolar 1988'de 1300 liraya eşittir) bu malları satabileceklerini açıklıyordu. Bir ekonomist, 1964-1988 yılları arasında gerçekleştirilen tüm satış işlemlerinin yasadışı olduğunu ve böylece bütün bu malların aslında Hazine kontrolü altında olduğunu belirtiyordu. Ancak tabii ki, Rumlar hakkındaki bu olumlu yazının hemen yanında, zihinlerdeki karşılıklılık ilkesinin gerektirdiği üzere, Batı Trakya Türklerinin dertlerini anlatan bir başka yazıya yer veriliyordu. Takip eden günlerde, kamuoyunun hazırlanmasına hız verilmiştir. İstanbul'un farklı semtlerinin belediye başkanlarının, Rumlara mallarının iade edilmesini her şeyden çok istediğini, çünkü buralarda yasadışı olarak

55 *Eptalofos*, 04.02.1988.

56 *Milliyet*, 03.02.1988.

57 *Milliyet*, 04.02.1988. Gazetenin 7. sayfasında, bir düzenleme bekleyen bu gayrimenkullerle ilgili detaylı bilgi verilmektedir.

58 *Milliyet*, 05.02.1988.

oturanların bu evleri genelev olarak kullandığı belirtiliyordu.[59] Hükümetin bu kararnamenin yürürlükten kaldırılması yönündeki kararı, ancak 7 Şubat 1988'de kamuoyuna duyurulacaktır. Aslında basın kamuoyunu hazırlarken, 3 Şubat 1988'de, Özal'm İsviçre'den dönmesinin hemen ardından yayınlanan 12592 sayılı hükümet kararnamesi, 1964 Kararnamesi'ni yürürlükten kaldırarak malların sahiplerine geri verilmesini öngörmüştür. Yeni kararnameye göre, alınan karar geçmişe de etki edecek ve böylece, malları bloke edilen mal sahiplerinin mirasçıları, mirasları üzerinde hak iddia edebileceklerdi. Bu karar, Nea Smyrni ve Paleo Phaliro'da bomba etkisi yaratmıştır. 1964'te sınırdışı edilenler, çocukları ve torunları, çeyrek yüzyıl sonra nihayet mallarını geri alabileceklerdi.[60] Ancak bunun nasıl olacağı hakkında en ufak bir fikirleri yoktu. Ne gibi işlemlerde bulunmaları gerekiyordu? Kime danışılmalıydı? Nasıl bir prosedür izlenecekti? Kim gerçekten hak sahibiydi, kim değildi? Bütün bu sorular azınlık basınında birbiri ardına sorulmuştur.[61] İstanbul Rumları harekete geçmeye başlarken, Türkiye'de de bu "cömertliğe" tepkiler gelmiştir. Malların bloke edilmesi kararını veren, dönemin içişleri bakanı, bu yeni kararı "hovardalık, fazladan cömertlik" olarak nitelendirecektir. Eski bakana göre, bu karar, karşıdan –Gümülcine'den– bir "netice alınmadan" verilmiştir.[62] İşte yine karşımıza rehine yaklaşımı çıkmaktadır. Oysa Türkiye, Bakan Öztrak'ın öne sürdüğü gibi "netice alamamış" değildir. Yunanistan, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde büyük önem taşıyan "Türk-Yunan Uyum Anlaşması"nı imzalayacağı yönünde söz vermiştir.[63] Bu anlaşmanın imzalanacağına dair verilen sözün, Rum mallarının blokajının kaldırılmasına bir karşılık olarak mı verildiğini bilemi-

59 *Milliyet*, 06.02.1988. Gazete bu evlerin "fuhuş yuvası" olduğunu yazmaktadır, s. 13.

60 *Eptalofos*, 08.02.1988.

61 Bkz. kararın alınmasının 10. yıldönümü münasebetiyle yayınlanan röportaj, *Anatoli*, 02.1998. Yapılan tespit çok da iç açıcı değildir.

62 *Milliyet*, 08.02.1988.

63 *Milliyet*, 07.04.1988.

yoruz. Ancak kesin olan, bu sözün Yunanistan'ın tutumunu yumuşatmasına yardımcı olduğudur.

Böylece, 1964 Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılmasının ardından, Atina'da yaşayan İstanbul Rumları harekete geçmeye başlar. Kısa sürede çok sayıda hukuk bürosu, Türkiye'deki malların geri alınması konusunda uzmanlaşır. Nea Smyrni'de bulunan "İstanbullular Derneği"nin başkanına göre, 1988'den 1991'e kadar pek çok avukatlık bürosu Türkiye'de kalan Rum malları sayesinde bir servet kazanmıştır.[64] Bu kararname sayesinde köşeyi dönenler, sadece gayrimenkul konusunda uzmanlaşan Yunanlı avukatlar olmayacaktır. Blokajın kaldırılması kararının hemen ardından, Atina'da İstanbul Rumlarının yaşadığı mahalleler, Türkiye'den gelen emlakçıların "işgaline" uğrayacaktır.[65] Hatta bu emlakçılar, vârisleri tespit edebilmek için Yunanlı emlakçılarla beraber çalışacaktır. Kendisiyle görüştüğümüz kişiler, sürecin her seferinde neredeyse aynı şekilde işlediğini belirtiyor. Türk emlakçı, Yunanlı bir emlakçıyla temasa geçerek, Hazine kayıtlarında yer alan Yunan uyruklu kişinin ismini veriyordu. Daha sonra ya Türk emlakçı, ya da Yunanistan'da bağlantı kurduğu kişi, mal sahibini; mal sahibinin vefat ettiği hallerde de, vârislerini bulmak için araştırma yapıyordu. Hak sahipleri tespit edildikten sonra, emlakçı ilgili kişilere yapılacak işlemlerin karmaşıklığını anlatarak, onları kendisine vekalet vermeye ikna etmeye çalışıyordu. Türkiye'ye hiç gitmemiş ve idarî işlemlerin karmaşasında boğulmak istemeyen İstanbul Rumlarının çocukları da, genelde bu vekaleti veriyordu. Hiç hesapta olmayan bir miktar para kazanma umuduna kapılan vârisler, sonunda ikna oluyordu. Vekaletlerini alan emlakçılar Türkiye'ye dönerek, yirmi yıldan fazla süredir bakım görmedikleri için yıkık dökük vaziyette olan malları, pek de pahalıya olmayan fiyatlara satıyorlardı. Yine de, şehrin tarihî semtlerinde bulunmaları bile bu evlere belirli bir değer vermekteydi. Satışı gerçekleştiren emlakçı, yüklü bir

64 Giorgios İsaakidis ile 04.03.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme.

65 Grigorios Keşişoğlu ile 17.02.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme. Keşişoğlu *Anatoli* gazetesi müdürüdür.

miktar komisyon kestikten sonra, hak sahiplerine paralarını gönderiyordu.

Bu maceraya tek başlarına atılanlar da olmuştur. Ancak özellikle vârisler için, buna hak kazanmanın yolu mahkemeden geçmekteydi. Adlî süreç çok uzun sürüyordu. Çünkü, malın tapusunu elinde tutanlar dışındaki mirasçılar, önce miras haklarını ispat etmek durumundaydı. İstanbul Rumlarına ait gayrimenkuller konusunda uzmanlaşmış İstanbullu bir Rum avukatla uzun bir görüşme yaptık. U.L.'ye[66] göre, bu işlemler bazen on yıldan fazla bile sürebiliyordu (kimilerine göre, mallarına el konulan İstanbul Rumlarının yarısı, bugün, yani 18 sene sonra, hâlâ Türk mahkemelerinde lehlerine bir sonuç çıkmasını beklemektedir).[67] U.L. bu işlemlerin karmaşıklığını uzun uzun anlatmış ve böyle davalarda, müdahillerin sayısının çok olmasının, işleri zorlaştırdığını belirtmiştir. U.L., Harbiye'deki evi bloke edilen bir Yunan uyruklunun mirasçısının 1988'de açtığı dava örneğini anlatmıştır. Şubat 1988'de blokajın kaldırılmasının üzerine, tapuda ismi yazan kişinin kızı, Atina'da bir avukata başvuracak, bu avukat da olayı U.L.'ye gönderecektir. U.L. mirasçı hanımın, evi satmak yerine kiraya vermek istediğini belirtiyor. U.L., davanın açıldığı sırada, Hazine, Millî Emlak ve kayyum arasında bir anlaşmazlık olduğunu belirtmiştir. Hazine ve Millî Emlak arasında çıkan anlaşmazlıklara sık rastlanmaktadır. Daha önce diğer pek çok davada, yetkilerinin sınırları pek de net olmayan bu iki kamu kuruluşu arasındaki rekabet yaşanmıştır. Buna karşılık, kayyumla anlaşmazlığa düşülmesi olağan bir durum değildir. Burada bahsi geçen *kayyum*, kendisine Türk Devleti tarafından, Hazine'ye ait olan malların idare edilmesi görevi verilen serbest bir avukattır. U.L., İstanbul'da birkaç yüz avukatın, Rum mallarının idaresi konusunda uzmanlaştığını ve bu avukatların her birinin onlarca gayrimenkulun idaresini üstlendiğini anlatmaktadır. Böylece, 20 yıldan uzun bir süre boyunca, bu serbest avukatlar,

66 U.L. ile 11.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

67 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, *a.g.e.*, s. 166.

Türk Devleti adına bu malları kiralayıp yönetmiş ve elde edilen gelir, bu amaçla kurulan bir fonda toplanmak üzere Hazine'ye aktarılmıştır. Bu esnada da kayyumlar, hem bu idare görevi sayesinde, hem de bazı net olmayan kiralama vakaları sayesinde zenginleşmiştir. Öte yandan, bir Rum malını kiralamanın, fazla yüksek olmayan ve enflasyona göre artmayan kira bedelleri yüzünden, avantajlı olduğu bilinmektedir. Birkaç sene içerisinde, İstanbul'un eski semtlerindeki oldukça değerli olan bu evler, komik fiyatlara kiraya verilecektir. Öyle ki, kayyumlar ve kiracı adayları arasında bir rüşvet piyasası oluşacaktır. Bir Rum malını kiralamak, masrafının az olmasından dolayı, burada yapılacak olan işin iyi kazanç getireceğinin garantisi olarak görülmüştür. Örneğin, kendisiyle görüştüğümüz kişilerden biri olan ve Patrikhane'de çalışan Y.B.'nin[68] eşi, iç mimardır. Eşinin patronu, Y.B.'nin Patrikhane'de çalıştığını öğrendikten sonra, düşük fiyata bir Rum evi kiralayabilmesi için Y.B'nin yardım edip edemeyeceğini soracaktır.

U.L.'nin baktığı davada kayyum, hak sahibine Harbiye'deki evden elde edilen gelirin tamamını ödememekle suçlanmaktadır. Ayrıca bahsi geçen mirasçı, 1964 ve 1988 yılları arasında elde edilen gelirleri de talep etmektedir.[69] Dava hâlâ devam ederken, hakkının mahkeme tarafından tanınması için 7 sene bekleyen mirasçı, maalesef 1993 yılında, bu hakları elde edemeden vefat edecektir. 2000 yılında iki çocuğu, haklarını ispat etmek ve hem evi, hem de bu sırada evin getirdiği gelirleri alabilmek için halen uğraşmaktaydı. Böylece, 12 sene süren dava sonunda, en azından bu dava için konuşacak olursak, ev hâlâ sahiplerine teslim edilmemişti.

Azınlık basını başka davaları da gündeme taşımıştır. *O Politis*, Aleksandr Hacopulos'un üç mirasçısının, *Hacopulos Pasajı* için sekiz sene boyunca nasıl mücadele ettiklerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Beyoğlu'nun merkezinde bulunan meşhur bina, 1871 yılında inşa edilmiştir ve Türkiye Rumlarının

68 Y.B. ile 22.02.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

69 Yunan hükümeti bu malların blokajının kaldırılmasının geçmişe yönelik olması konusunda ısrar edecektir, *Milliyet*, 13.02.1988.

simgesel simalarından birisi olan ve oldukça varlıklı bir aileden gelen İstanbul milletvekili Hacopulos'a aittir. Gazetenin verdiği bilgilere göre, binanın son sahibi A.G., kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir vasiyetnameyle, binayı N.Y. adlı bir Rum'a bırakmıştır. Buna karşılık Millî Emlak, vasiyetnamenin ve üzerindeki imzanın sahte olduğunu öne sürerek olayı mahkemeye götürmüştür. Yıllar süren davanın ardından, Adlî Tıp Enstitüsü uzmanları, imzanın gerçek olduğuna karar vermişlerdir. Böylece 1996'da, "Hacopulos Pasajı" N.Y.'ye verilmiştir.[70] Türk gazeteleri de bu olayla ilgilenecek ve olayı başka bir açıdan sunacaktır. *Cumhuriyet* gazetesi olayı, trilyonlar değerindeki Hacopulos Pasajı'nın, Hazine'nin elinden gittiği şeklinde duyurmuştur.[71] Gazetedeki yazıda, adlî tıp uzmanının "garip kararı"ndan bahsedilmektedir. Ayrıca bu uzman, Millî Emlak müdürünün ağzından, geçmişte hırsızlık yapmakla suçlanmakta ve uzmanlığının dikkate alınmaması gerektiği belirtilmektedir. Gazete, Hacopulos Pasajı davasında bir adlî tıp felaketi yaşandığını yazmaktadır.

Anlatacağımız üçüncü ve son örnek, hem davanın karmaşıklığı, hem de adlî yetkililerin kötü niyetiyle akıllara durgunluk vermektedir. Elimizde resmî belgeleri ve adlî kararları olan bu davaya da, yine avukat U.L. bakmıştır:

1964 yılında İstanbul'dan Atina'ya göç eden ve mallarına el konulan Yunan uyruklu K.P, 1973 yılında Yunanistan'da vefat eder. K.P.'nin eşi de, 1977'de yine Yunanistan'da ölecektir. Çiftin çocukları olmadığı için, tek akrabaları olan birinci dereceden yeğenleri P.P., üç gayrimenkulun tek mirasçısı olur: Taksim'de bir apartman dairesi, Beyoğlu'nda Çukurlu Çeşme Sokak'ta bir başka apartman dairesi ve Büyükada'da bir ev. 1973 ve 1977 yıllarında Rum mallarına uygulanan blokaj hâlâ devam etmekte olduğu için, P.P. malların almaya çalışmaz. Bu süre içerisinde, söz konusu üç gayrimenkulun idaresini, İstanbul Defterdarlığı tarafından atanan bir kayyum üstlenir. P.P., ancak 1989'da, blokaj kararnamesinin yürürlükten kaldırılma-

70 *O Politis*, 04.1996.

71 *Cumhuriyet*, 16.04.1996.

sından bir yıl sonra, kendisini U.L.'ye yönlendirecek olan Yunanlı bir avukatla temasa geçer. 1990'da, dosyanın hazırlanmasının ardından U.L., veraset hakkının P.P.'ye verilmesi için İstanbul 7. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne dava açar. Yapılan araştırmaların ardından, mahkeme, P.P.'nin tek vâris olmadığını ve K.P.'nin eşinin (merhum) erkek kardeşinin (merhum) kızı L.C.'nin hâlâ hayatta olduğunu ve New York'ta yaşadığını ortaya çıkarır. Böylece 3 Eylül 1990 tarihinde, mahkeme İstanbul Defterdarlığı'nm idaresine son verilmesi ve malların iki vâris arasında bölüştürülmesine karar verir. L.C. mirastan 1/4 oranında pay alırken, P.P.'ye mirasın 3/4'ü verilir.

Ancak İstanbul Defterdarlığı 4 Ocak 1991'de bu karara itiraz eder ve dava tam iki buçuk sene sürer. 28 Eylül 1993'te karar onaylanınca temyiz yolu açılır. Böylece İstanbul Defterdarlığı, yabancıların Türkiye'de mal edinmelerinin mümkün olmadığını belirterek, davayı Yargıtay'a götürür. Yargıtay, Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne yazdığı bir yazıyla, Adalet Bakanhğı'mn görüşünü sorar. Genel müdürlük verdiği cevapta, karşılıklılık ilkesinin gereği olarak, Yunanistan'daki ve New York Eyaleti'ndeki Türk vatandaşlarının gayrimenkul satın alma şartlarının incelenmesi gerektiğini, bunun da bu karşılıklılığı şart koşan Tapu Yasası'mn 35. Maddesi uyarınca yapılacağını belirtir. Genel müdürlük konuyu incelemek amacıyla iki uzman atar ve bu uzmanlar mahkeme için bir rapor hazırlar. Hazırladıkları raporda uzmanlar, Türk vatandaşlarının New York Eyaleti'nde gayrimenkul edinebilmeleri için hiçbir sorun olmadığını belirtir. Buna karşılık, Yunanistan'daki durum biraz daha karmaşıktır. Çünkü Yunanistan'da, yabancıların sınır ve sahil bölgelerinde mülk edinmeleri konusunda bir sınırlama vardır.[72] Coğrafî konumu sebebiyle, Yunan topraklarının %55'inin bu tanıma uymasından dolayı, yabancılar ve dolayısıyla Türk vatandaşları, burada mal sahibi olamamaktadır. 1990 yılında, Yunanistan'ın Avrupa'ya uyum süreci çerçevesinde bu sınırlama azaltılmış ve Avrupa Birliği üyesi ülkele-

72 1938 tarihli 1366 nolu yasanın yerine geçen yasa Nomos no. 1892/1990, Madde 25.

rin vatandaşlarıyla, Yunan asıllı yabancı ülke vatandaşları bu bölgelerde mülk edinme hakkı elde etmiştir. Ancak bu değişiklik Türk vatandaşlarını ilgilendirmemektedir. Böylece Türk vatandaşları, Yunan topraklarının %55'ini oluşturan sahil şeridinde mülk edinme hakkına sahip değildir. Uzmanlar, Türkiye'de de askerî bölgelerde ve köylerde bu tip sınırlamaların olması sebebiyle, bunun negatif bir karşılıklılık oluşturmadığı görüşüne varmıştır. Yunan topraklarının geri kalan kısmında, Türk vatandaşlarının gayrimenkul sahibi olmaları için bir engel görünmemektedir. Üstelik davacıların talep ettiği üç gayrimenkul, bir askerî bölgede ya da köyde değildir. Sonuç olarak uzmanlar, mahkemenin L.C. ve P.P. lehine karar vermesinden yana olacaktır. İstanbul Defterdarlığı bu uzman görüşüne karşı çıkacak ve Türk vatandaşlarının, Yunanistan topraklarının %45'inde gayrimenkul edinebilmesinin önünde hukukî bir sınırlama olmamasına rağmen, konsolosluk kaynaklarından edinilen bilgilere göre, bu hakkı fiilen destekleyecek hiçbir vaka bulunmadığını dile getirecektir. Başka bir deyişle, hiçbir Türk vatandaşı, Yunan topraklarının bu kısmında mal edinme talebinde bulunmamıştır. Defterdarlık, karşılıklılığın hem haklar bazında, hem de gerçekler bazında olması gerektiği görüşündeydi[73] ve Türklerin Yunanistan'da mülk edinme hakkının fiilen var olduğunu kanıtlamak imkânsızdı. Bu itirazın ardından, iki Yunan vatandaşının avukatı, örnek teşkil edecek bir vaka bulmayı başarmıştır. Bir Türk vatandaşı olan F.A.Y., 1994 yılında Halkidiki Mahkemesi'nde bir gayrimenkul mirası davası kazanmıştır. Böylece, uygulanmakta olan negatif bir karşılıklılık olmaması sebebiyle, söz konusu üç mülk davacılara verilmek durumundadır. Bunun üzerine Defterdarlık taktik değiştirerek, söz konusu malların bulunduğu İstanbul semtlerinin "sahil şeridi" olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğini sorar ve bir uzman tayin edilmesi talebinde bulunur. Burada amaç, Beyoğlu'nun da sahil şeridinde yer aldığını ve Türk vatandaşlarının Yunanistan'ın sahil şeridinde mülk edinmesi ya-

73 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Gülören Tekinalp, *Türk Yabancılar Hukuku*, İstanbul: Beta, 1998, s. 193-195.

sak olduğu için, Türkiye'de de, karşılıklılık ilkesi gereği, Yunan yatandaşlarının bu bölgede mülk edinemeyeceği, bu yüzden de bu malların Defterdarlık tarafından idare edilmesine devam edilmesi gerektiğini kanıtlamaktı. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'nden belirlenen uzman, davacıların aleyhine olacak şekilde Beyoğlu'nu sahil şeridi olarak nitelendiren raporunu, ancak Nisan 1997'de sunacaktır. 1999'da Yargıtay, bu davada negatif karşılıklılık olup olmadığı konusunda henüz bir karara varmamıştı. Bunun hukukî olmaktan ziyade, siyasî bir mesele olduğu açıktır.

Karşılaşılan tüm bu güçlüklerden dolayı, sadece 1988 ve 1991 yılları arasında dava açanlar, zararlarını bir miktar da olsa tazmin edebilmiştir. Atina'daki Türkiye Başkonsolosluğu kayıtlarına göre, 2.500 hak sahibi –mal sahiplerinin kendileri ya da mirasçıları– bu başarıyı göstererek mallarını satabilmiştir.[74] Buna karşılık, 1964 yılında bloke edilen ve o tarihten beri Merkez Bankası'nda beklemekte olan paralarını ve diğer menkul değerlerini geri alabilenlerin sayısı daha azdır. Çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçmesi ve bu paralara bu süre zarfında faiz uygulanmamasına, bir de Türkiye'deki yüksek enflasyon da eklenince, bu kişilerin eline geçen para neredeyse yok denecek kadar az olmuştur.

2000 yılında, henüz sonuçlanmamış olan daha pek çok dava vardır. Öyle görünüyor ki, 1988'den 1991'e kadar, işlemlerin takibini emlakçılara ve Türk avukatlara veren Yunan vatandaşları, davalarını kazanmayı başarmıştır. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 1991'den itibaren, Hazine ya da Millî Emlak aleyhine daha önceden verdiği kararları bozmaya başlar. Yargıtay bu tarihten itibaren, Türkiye'de gayrimenkulu olan kişinin öldüğü tarihte Yunanistan'da Türk vatandaşlarına uygulanmakta olan kural ve ilkelerin, Türkiye'de de uygulanması gerektiği görüşünü savunacaktır. Uygulanan bu ilke geçmişe yönelik karşılıklılık ilkesidir.[75] Yargıtay aslında, 28 Mayıs 1928 tarihli "Hudutları Dahilinde Teb'amızın Emlakına Karşı Mukabele Bilmisil Tedbiri İttihazı

74 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 167.

75 U.L. ile 11.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

Hakkındaki Kanun"a göndermede bulunuyordu. Bu yasa özetle şöyle demektedir: "İdarî mukarrerat (kararlar) veya fevkalade (olağanüstü) veya istisnai (ayrıcalıklı) kanunlarla Türkiye teb'asmm (uyruklusunun) hukukî mülkiyetini kısmen veya tamamen tahdit eden (sınırlayan) devletlerin, Türkiye'deki teb'asınm hukukî mülkiyeti dahi icra vekilleri heyeti kararı ile hükümet tarafından mukabele bilmisil olmak üzere kısmen veya tamamen tahdit ve menkulat (taşınır mallar) ve gayri menkulatına (taşınmaz mallar) vaz'iyet (el koyma) olunabilir. Vaz'iyet edilen emvalin varidatı ve hadelicap tasfiyelerinden mütevellik hasılatı vesikaya istinaden isbat edecekleri zarar nisbetinde, zarar gören Türk teb'asına tavzi olunur".[76] Bu yasaya göndermede bulunun Yargıtay zorluk çıkartmaya başlar. Örneğin, 1964 yılında sınırdışı edilen ve 1970'te ölen bir Yunan uyruklunun mirasçıları, 1988 yılında alınan kararın ardından tazminat alabilmek için dava açtığında, Türk mahkemeleri önce, 1970 yılında Yunanistan'daki cuntanın Türk vatandaşlarına yaptığı uygulamalara bakıyor, ancak bundan sonra karar veriyordu.

Çıkartılan tüm bu zorluklar, işlerin karmaşıklaştırılması, yaşanan hayal kırıklıkları ve kaybedilen davalar, 1988 yılında yapılan bu "jestin" esas anlamına gölge düşürmemelidir: aslında ilişkilerin yumuşatılması arzulanmış, aynı zamanda da, Turgut Özal'a uyan bir hareketle, özel mülkiyete verilen değer vurgulanmak istenmiştir. Buradaki yanlış, Türkiye'deki azınlık sorunlarında sıklıkla görüldüğü gibi (örneğin Varlık Vergisi'nde), 1964 Kararnamesi'nin iptalinde değil; iptal kararının uygulanmasında aranmalıdır. 1981, 1984 ve 1988 yıllarında alınan ve azınlığın "lehine" olan, belirttiğimiz bu üç tedbire rağmen, 1990'lı yılların başlarında, Rumların göçü hâlâ devam etmekteydi.

Günümüzde Türkiye Rumları: Sayıları ve yapıları

Türkiye Rumlarının bugünkü durumunu tarif edebilmek güçtür. Sayıları az olsa da, aslında söylenecek çok şey vardır.

76 Şükrü Özdemir "Türk Yunan ilişkileri", *Cumhuriyet*, 18.01.1994.

Ancak bu sayı azlığı sebebiyle, elimizdeki bilgi kaynakları da sınırlıdır. Kitabın bu son bölümünde, azınlık basınından, yaptığımız görüşmelerden ve aynı zamanda dağıttığımız bir anketten yararlanarak, cemaatin durumunu ve sorunlarını olabildiğince net bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

Azınlıkla ilgili ilk sorun, azınlığın sayısıyla ilgilidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'de, Rumca konuşanlarla ve Ortodokslarla ilgili son resmî veriler 1965 yılına aittir. 1985 nüfus sayımında, dil ve inançla ilgili sorular sorulmuşsa da, sonuçlar gizli tutulmuştur. Bu yüzden elimizde sadece yarı resmî tahminler bulunmaktadır. Bu konuda ne Türk makamları, ne de azınlık üyeleri arasında fikir birliği olmadığı da bir gerçektir. Savunulmak istenen teze ve "Rum-Ortodoks"tan ne anlaşıldığına bağlı olarak, tahmini sayılar 3.000 ile 10.000 arasında değişmektedir. En düşük tahminler sadece Rumca konuşan Ortodoksları dikkate almakta, yani sayıları birkaç yüzü bulan Türkçe konuşan Ortodokslar ile, daha da önemlisi, "etnik" kökenlerine (Arap) ve dillerine (Arapça) rağmen, Türk yetkililer tarafından Rum-Ortodoks *dinine* ait kabul edilen Antakya'daki birkaç bin Ortodoks sayılmamaktadır.[77] Bunun sebebi, Osmanlı'dan üstü kapalı olarak miras kalan ve dinî; etnik kökenin, dilin ya da yaşanılan yerin önünde tutan *millet* sistemidir. Böylece ortaya dört farklı sayma şekli çıkacaktır:

> Sadece, İstanbullu Rumca konuşan Rum-Ortodokslar: sayıları muhtemelen 3.000 civarındadır.
>
> Gökçeada ve Bozcaada Rum-Ortodoksları da dahil, İstanbullu, Rumca konuşan Rum-Ortodokslar: sayıları 3.500 civarında tahmin edilmektedir.

77 Bu kitap hazırlanırken (1998-2001) T.C. Kimlik kartlarında zorunlu din hanesi olduğunu unutmamak gerekir. Bizim konumuzu ilgilendiren noktada, kimlik kartlarında yer alan ibare, İstanbul Rum cemaatine ya da Antakya Ortodoks (Arapça konuşan) cemaatine ait olan kişiler için Rum-Ortodoks şeklindedir. Kasım 2006'da bu uygulama yumuşatılmış, isteğe bağlı olarak bu hanenin boş bırakılabilmesi ya da değiştirilebilmesi öngörülmüştür, *Hürriyet*, 23.12.2006.

Bu iki cemaate, İstanbul'a göç ederek kente yerleşen Arapça konuşan Ortodoksları da ekleyebiliriz: sayıları, toplamda 4.000 ile 5.000 arasında değişmektedir.

Ve son olarak, kimlik kartlarında "Rum-Ortodoks" yazan tüm Türk vatandaşlarını (İstanbul, Gökçeada, Bozcaada, Antakya) sayabiliriz: bu kişilerin sayıları da 8.000 ile 10.000 arasında değişmektedir.

Türkiye'deki toplam Ortodoks nüfus için yapılacak en olası tahmin 8.000 kişidir.[78] En düşük tahminler de, en yüksek tahminler gibi; cemaat nüfusunun Türkiye'de (68.000 kişi) ve İstanbul'da (12.000 kişi) çok büyük oranda azaldığını göstermektedir. Ancak komik denebilecek kadar az olan sayılarının ötesinde, Türkiye'deki Rum cemaat, sembolik öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Azınlık üyelerinin sayısıyla ilgili verdiğimiz bu tahminler, Arap-Ortodokslarla ilgili bir polemikten bahsedilmediği takdirde eksik kalacaktır. Antakyalı Ortodoksların İstanbul'a gelmeleri ve şehir hayatına entegre olmaları konusunda, azınlık ileri gelenlerinin ve azınlığın diğer üyelerinin takındıkları tavırlar çelişkili ve karmaşıktır. Resmî ve idarî olarak *Rum-Ortodoks* kimliğine sahip olan bu kişiler, çocuklarını azınlık okullarına gönderme ve cemaatin kiliselerine gitme haklarına sahiptir. Ama hepsinden önemlisi, cemaat mallarının nasıl idare edildiğine dair (vakıflar aracılığıyla) söz hakkı talep edebilmektedirler.

78 İstanbul'da, 30 Haziran - 2 Temmuz 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen "İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın" isimli, İstanbullu Rumları ve bilimadamlarını buluşturan toplantıda Viron Kotzamatis toplantı için hazırlanan "İstanbul Rumlarının ve bağlantılı oldukları grupların demografik profili" konulu çalışmasının henüz kesin olmayan sonuçlarını açıklamıştır. Bireylerin beyanına dayanan bu çalışmaya göre sadece İstanbul'da 5249 "Rum" yaşamaktadır. Bunların 440'ı Yunan uyruklu, 585'i ise Antakya Ortodoksu'dur. Toplantı esnasında da belirttiğim gibi kişisel beyana dayalı bu metodun özellikle Antakya Ortodokslarının sayısını gerçeğinden az gösterdiğini düşünüyorum. Toplam sayının 8 000'e daha yakın olduğu kanısındayım. Henüz yayınlanmamış bu araştırmanın dikkati çektiği en önemli konular kanımca Antakya Ortodokslarının %21'inin 0-14 yaş arasında bulunması ve bu oranın Rumlarda sadece %6 olmasıdır. Genel sonuçlarda azınlığın %50'ye yakın bir kısmının 65 yaşın üstünde olduğu göz önüne alınırsa çocuk oranının önemi daha da artmaktadır.

Unutulmaması gereken nokta Yunanlılar için olduğu kadar Türkler için de Rumluğun/Yunanlılığın olmazsa olmaz temel aidiyet kriterinin Ortodoksluk olduğudur. Bundan iki sonuç doğmaktadır: Yunanlılar açısından bakıldığında Ortodoks olmayanların Yunanlı aidiyetlerinin sorgulanması gündeme gelmektedir ancak Yunanca anadili de temel kriter olduğundan grekofon olmayan toplumlar Ortodoks olsalar bile Helen kimliğine kolay kabul edilmemektedirler. Türkler açısından bakıldığında ise Rus Ortodoksları dışında bütün Ortodoks toplumların, dilleri ne olursa olsun Rumluk kategorisine rahatça yerleştirildiği görülmektedir. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nda bir süre Sırplar ve Bulgarlar için geçerli olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde Arapça konuşan Antakyalı Ortodokslar için de geçerlidir.

Antakyalı Ortodoksların, İstanbul Rumlarının küçük dünyasına bu şekilde akın etmesinin olumlu tarafları da olmuştur. Cemaat üyelerinin sayısının artması, cemaatin önemini de arttırmıştır. Yeni işgücünün gelmesi, özellikle din ve eğitim alanlarında çok önemli katkılarda bulunmuştur. Cemaat, kiliselerini işletmekte zorluk çekiyordu ve bunun sebebi sadece cemaat üyelerinin ve öğrencilerin sayısının azlığı değil, aynı zamanda, özellikle ufak tefek işler için, yeterli personel bulunamamasıydı. Öte yandan, Arapça konuşan Ortodoksların çocukları, onlarsız kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak olan azınlık okullarına gitmeye başlayacaktır. Son olarak da, Arapça konuşan genç nüfusun daha kalabalık olması sebebiyle, Rumların kendilerine eş bulma fırsatları da artacaktır.

Tüm bu olumlu noktalar, bir kısım seçkin azınlık üyesi için aynı zamanda olumsuzluk teşkil etmekte ve "tehlike" oluşturmaktaydı. Çünkü bu kişiler, Antakyalı Ortodoksları tam anlamıyla azınlığın bir parçası olarak görmemekte ve karma evliliklerin yaşanmasından korkmaktaydılar. Ayrıca, Rumca konuşmayan bu çocukların azınlık okullarına gelmesiyle, bu okullardaki eğitim seviyesinin büyük ölçüde düşeceği düşünülmekteydi. Azınlığın entelektüel kesimi, işte bu eğitim sorunu yüzünden bir ikilem yaşayacaktır: Rum çocukların Rum kimliklerini koruyabilmeleri için, özel ve yabancı okullara

(genellikle Fransız okullarına) değil, azınlık okullarına gönderilmesini savunmakla beraber, bu kişiler, azınlık okullarındaki eğitim seviyesinin düşüklüğünden yakınmaktaydı. "*Okulları ve azınlığı kurtarmak için kendi çocuklarımızı mı kurban edeceğiz?*".[79] Pek çok kişi, Arapça konuşan Ortodoksların, Rum çocuklardan ayrılması için, özel sınıflarda, hatta ayrı okullarda eğitim görmesini önermiştir.[80] En sık dile getirilen endişe, Arapça konuşanların bir gün vakıfların yönetimini ele geçirmesiydi: "*Vakıf mallarını gasp etmeye geldiler. Biz, yakında burada olmayacağız ve mallarımızı onlar sahiplenecek*".[81]

Türkiye Rumlarının sayısı hakkında birkaç tahminî veri sunduktan sonra, bu kişilere yakın gelecekte ne olacağından da bahsetmek gerekir. Buradaki en önemli soru, azınlık nüfusunun yeniden canlanmasının mümkün olup olmadığı sorusudur. Sadece Türkiye'deki *stricto sensu* Rum-Ortodoks nüfus ele alındığında, böyle bir canlanmanın yaşanması çok da kolay gözükmemektedir. Çünkü nüfusun yaklaşık %30'u 55 yaşın üzerindedir ve Balıklı Hastanesi Huzurevi'nde kalan yaşlıların sayısı da 255 kişidir.[82] Üstelik bu sayıya kendi evlerinde yaşayan yaşlılar dahil değildir. Ayrıca, gençler de, temelde eğitimle ilgili sebeplerden, Türkiye'den ayrılmaya devam etmektedir. Ortaöğretimle ilgili ciddi sorun, üniversiteye girmenin zorluğu ve azınlık öğrencileri için kota olmaması gibi sebepler, her yıl çok sayıda gencin Yunanistan'a gitmesine yol açmaktadır. Genç İstanbul Rumlarının diğer azınlık gençleriyle buluşmalarının ne kadar zor olduğunun bir örneği olarak Yanis'ten bahsedebiliriz (ismi değiştirilmiştir). Yanis ile, İstanbul Rumlarıyla görüşmek için yaptığımız seyahatlerin birinde, Heybeliada'da karşılaştık. Yanis 2000 yılında 18 yaşındaydı. Yanis'in üzüldüğü iki sorun vardı. Öncelikle, Rumca bilmiyordu. Yanis kendisinin Yunanca yazıları okuyamadığını çünkü Heybeli-

79 M.B. ile 08.02.2000 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

80 *Pyrsos*, 06,1994.

81 E.T. ile 09.02.2000 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

82 Balıklı Hastanesi yöneticisi Dimitri Karayani ile 11.02.2000 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

ada'da, azınlık ortaokulunun açık kalabilmesine yetecek sayıda Rum öğrenci bulunmadığını söylemiştir. Bu yüzden normal devlet okuluna gitmek zorunda kalmış, burayı da orta üçten terk etmiştir. İkinci olarak, –ki bu sorun ilk sorunla bağlantılıdır– Yanis'in Ada'da hiç Rum arkadaşı, daha da önemlisi kız arkadaşı yoktur. Diğer Rum gençlerinin şehirde yaşadığını, böylece birbirlerini görebildiklerini, ancak kendisinin Ada'da böyle bir şansa sahip olmadığını anlatıyor. Yanis'in geleceği konusunda endişelendiği çok açıktı, ancak bir yandan da, Ada'dan asla ayrılamamaktan korkuyordu.

Yanis örneğindeki kadar ciddi olmasa da, diğer cemaat gençlerinin gelecekleri kritiktir. Karma evlilikler oldukça yaygınlaşmıştır.[83] Öte yandan bu, belki de azınlığın geleceğinin –sayısal açıdan– garanti altına alınması için tek yoldur. Ancak burada da bazı sorunlar vardır. Kuşkusuz karma evliliklerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türklerle yapılmaktadır. Burada Müslüman terimini kullanmamızın sebebi, bu kişilerin azınlık üyesi olmadığını belirtmektir. Oysa gerçekte, kendisiyle görüştüğümüz karma evlilik yapmış kişilerin tamamı laik kimselerdi. Hatta bundan da öte, ateizm yanlısı olduklarını belirtenler de vardı. Öyle ki bazen, bu kişilerin inançlı olan Rum hanımları bu ateistlikten rahatsızlık duyuyordu. Hanımları diyoruz, çünkü bu vakaların büyük çoğunluğu Türk erkeklerle evlenen Rum kadınlardan oluşmaktadır. Bu duruma –kaideyi bozmadan– istisna teşkil eden sadece iki örnekle karşılaştık. İlki, azınlık ileri gelenlerinden, Müslüman bir Türk kadınla evli olan önemli bir vakfın yöneticisi E.L., ikincisi ise, yine eşi Rum, kendisi Türk olan genç bir hanımdı. Karı-koca dişçi olan bu son çift, isimlerinin açıklanmasını istememiştir. Geri kalanların tamamı, Rumlarla evlenmiş olan Türk erkekleridir. Karma evliliklerden doğan çocukların, annelerinin Rum olması durumunda, nüfus kayıtlarına otomatik olarak Müslüman olarak geçmeleri ve azınlık üyesi sayılmamaları, Türkiye Rumlarının yok olma tehlikesini arttır-

83 Aslında bütün evlilikler karmadır, ancak bu bağlamda karma evlilikten kastımız, Rum bir erkekle Rum olmayan bir kadın arasındaki, ya da daha ziyade tam tersi, Rum bir kadınla Rum olmayan bir erkek arasındaki evliliklerdir.

maktadır. Buna karşılık, gayrimüslimlerle yapılan diğer evliliklere de sıkça rastlanmaktadır. Kuşkusuz bu evliliklerin en yaygın olanı, daha önce de değindiğimiz gibi, Rum-Ortodokslarla Arap-Ortodokslar arasında olanlardır. Aralarında Rum bir hanımla evli Antakyalı Arap-Ortodoks bir erkeğin bulunduğu toplam üç çiftle görüştük. Bahsi geçen bu evliliklerde, doğan çocuklar kayıtlara "Rum-Ortodoks" olarak geçmiştir ve dolayısıyla azınlık üyesi sayılmaktadırlar. Böylece, azınlık ileri gelenlerinin Rum-Ortodoksların, Arap-Ortodokslar arasında eriyip gittiği yönündeki eleştirilerine rağmen, gençlerin yaptığı bu "katkı", azınlığın varlığını devam ettirebilmesi için şarttır. Nadiren görülen bir evlilikle de karşılaştık. Yaşları oldukça ilerlemiş olan bu çift, Ermeni bir gelin ve Rum-Ortodoks bir damattan oluşmaktaydı.[84] Bu ailenin ender rastlanan bu özelliğinden dolayı, kendileriyle yaptığımız söyleşiye burada detaylı bir şekilde yer vermenin yararlı olacağı inancındayım.

İstanbullu orta sınıf kentsoylu bir aile olan E. ailesi, Rum ve Ermenilerin halen nispeten yoğunluklu olarak yaşadıkları Kurtuluş'ta (eski Tatavla) oturmaktadır. R.E. Arnavut-Ortodoks olduğunu söylemekte, ancak İstanbul Rum cemaatine ait olduğunu da belirtmektedir. Karısı O.E. ise, anne tarafından Ermeni, baba tarafından Rum'dur. "Ermeni" tarafının daha baskın olduğu görülmektedir. Rum-Ortodoks olan kızları L. ise bir Ermeni ile evlidir. Böylece karşımıza, üç nesildir Rum-Ermeni olan bir aile çıkmaktadır. Söyleşimiz esnasında, birçok kez, cemaatleriyle ilgilendiğimiz için çok memnun olduklarını dile getirdiler. Yine birçok kez, R.E., "her şeyi anlatacağını ve hiçbir şeyden korkmadığını" belirtmiştir. Hiçbir şeyden korkmadığının üzerinde bu kadar durması, aslında sanki korkulması gereken bir şeyler olduğu, ya da onun böyle düşündüğü hissi yaratmıştır. Dağınık bir havada geçen söyleşimizde O.E. ve R.E. çifti, yaklaşık bir saat boyunca, sanki onların hatıraları önemli değilmiş gibi, görüşmemiz gereken diğer kişilerin isimlerini verip durdular. Onları, ancak bu bir saatin sonunda, kendi kişisel deneyim-

84 O.E. ve R.E. ile 28.02.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

lerini dinlemek istediğime ikna edebildim. İşte o an R.E. kendisini, –hiçbir şeyden korkmadığım zaman zaman yineleyerek– bütün azınlık tarihini, 1923 yılından başlayarak, anlatmak zorunda hissetti. Karı-koca, özellikle azınlık (Rumlar) içerisinde oldukça faal olduğunu anladığım kızlarından bahsetmek için, sık sık birbirlerinin sözlerini kesiyordu. Atina yakınlarında Paleo Phaliro'da yaşayan çok sayıda akrabalarının olduğunu da belirtmişlerdir. Görüşmenin sonlarına doğru, bir tek R.E. kendi hikâyesini anlattı. Fener Rum Lisesi'nde eğitim gören R.E., 1964 yılındaki sınırdışı edilme olaylarından şahsen etkilenmemiştir: "Güç durumlarda susmayı her zaman bildim" diyor. Buna karşılık, annesinin çok sayıda akrabası sınırdışı edilmiştir. 1955 yılı olaylarının tamamen unutulduğunu, zaten bu olayların komünistler yüzünden meydana gelen bir tarih kazasından ibaret olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Yunanistan ve Türkiye arasındaki bütün sürtüşmelerin dış güçler tarafından, özellikle de Türkiye'nin güçlü bir devlet haline gelmesini istemeyen Batı tarafından çıkartıldığına emin olduğunu söylemiştir. Kendisinin bu söylemi, resmî Türk tezlerine tamamen uymaktadır. Lozan'da azınlıklara özel bir statü yaratılmasının da Batılı devletlerin isteği olduğu ve bu statü yaratılmamış olsaydı hiçbir sorun çıkmayacağı konusunda ısrar etmiştir. İşte bu esnada eşi O.E. araya girecek ve Rumların ve Ermenilerin Türk toplumuna zaten çok iyi entegre olduklarını ve bir Müslüman'ın kendilerine, örneğin bir Yahudi'ye kıyasla, daha yakın olduğunu söyleyecektir. Türklerle yapılan karma evliliklere de bu yüzden çok sık rastlanıldığını, oysa Yahudilerle asla karma evlilik yapılmadığını eklemişlerdir. Kendileri evlendikleri zaman, her iki tarafın da dinini koruyabilmesi için iki Patrikhane arasında (Rum ve Ermeni Patrikhaneleri), bir anlaşma yapılmıştır. İki cemaatten de itirazlar geldiğini belirtiyorlar. R.E. daha sonra, Türkiye Rumları ile ilgili daha genel yorumlara geçmiştir. Görüştüğümüz diğer kişilerden edindiğimiz izlenimi doğrular biçimde, R.E. de, kraldan daha kralcı bir üslupla, bazen Yunan-karşıtı ve bir o kadar da Türk-yanlısı bir söylemde bulunacaktır. İstanbul Rumları arasında köktendincilerin olduğunu ve bu kimselerin milliyetçi

Ortodoks Rumlar olduğunu söylemiştir. Ayrıca, çok sayıda milliyetçi (ülkücü) Türk arkadaşı olduğunu ve onlarla çok iyi anlaştıklarını belirtmiştir. R.E. Rumlar ve Yunanistan'da yaşayan Yunanlılar için *"Ayrı Milletler, hiç alakaları yok"* demektedir. R.E. dindar olmamakla beraber, inançlı bir insan olduğunu söylüyor. Buna karşılık Patrikhane'yle hiçbir ilişkisi olmadığım ekliyor. Ona göre Patrikhane büyükler liginde oynamak istemektedir ve azınlıkla hiçbir ilişkisi yoktur. R.E. İstanbul Rumlarının sayısının sadece 1.800 ya da 2.000 kişi olduğunu, ve Patrikhane'nin kendisine dayanak sağlamak için cemaatin sayısını çok gösterdiğini söylemiştir. Ayrıca, Antakyalı Arap-Ortodoksların da azınlıkla bir alakası yoktur. R.E. daha sonra azınlığın bir dökümünü yapmaya da çalışmıştır: Balıklı Huzurevi'nde 300 ilâ 400 yaşlı (Dimitri Karayani bu rakamın daha az olduğunu belirtmektedir); azınlık okullarında okuyan 150 öğrenci (bu okullardan alınan sayılar, R.E.'nin tahmini doğrulamaktadır, hatta biraz daha arttırmaktadır. Bu konuyla ilgili okullardaki öğrenci sayılarına bakınız); Patrikhane için çalışan 200 ilâ 300 kişi (Patrikhane'den, bu rakamları teyit etmelerini istediğimizde, maalesef bu verilerin gizli tutulduğu cevabını aldık) ve Patrikhane'den emekli maaşı alan 250 ilâ 300 kişi (R.E. bu paranın Yunanistan tarafından ödendiğini ileri sürmüştür). Böylece elimizdeki sayı toplam 900 ilâ 1.200 kişi etmektedir ve R.E. bu sayıya, azınlığın çekirdeğini oluşturan 600 ila 800 kişiyi de eklenmesi gerektiğini belirtmektedir. R.E. bu hesaplara Arapça konuşan Ortodoksların dahil olmadığının altını çizmiştir. Cemaatin yoğun olarak yaşadığı semtler Samatya, Kurtuluş, Heybeliada ve Burgazada'dır. R.E. en az 150-200 Rum'un Türklerle evlilik yaptığını, tamamen Türk toplumuna karıştıklarını ve artık azınlıkla bir bağları kalmadığını belirtmektedir. Bu sayılara rağmen, R.E. İstanbul'da her zaman Rumların olacağına inanmakta, eşi ise çok yakında tek bir Rum bile kalmayacağını söylemektedir. Çift, kimlik bunalımı yaşayan ve kendilerine acaba yok olacak mıyız sorusunu soran İstanbul Rumlarının durumunu üzücü bulmaktadır. R.E. azınlığın 1.000 kişi kaldığı gün yok olma tehlikesinin başlayacağını ve işte o zaman Patrikhane'ye

giderek hesap soracağını söylemiştir. Şimdiki patriğin iyi yetişmiş ve Müslüman dünyasını çok iyi tanıyan biri olmasından dolayı, Patrikhane'nin her halükarda İstanbul'da kalacağını düşünmektedir.

O.E. ve R.E. çifti, kızları bir Ermeni'yle evlendiğinde iki cemaatin de tepki göstermesinden korkmuştur. Sonunda en büyük tepki Rum tarafından gelmiştir, "Rumlar megaloman, Ermenileri köylü sayıyorlar" diyorlar. Torunları Gregoryen usullerine göre vaftiz edilmiştir ancak sonuçta ikisinin de aynı kapıya çıktığını dile getiriyorlar.

O.E., Türkiye'nin İran'a benzemesi halinde ülkeden ayrılıp Atina'ya gideceklerini belirtmiştir. Aslında Yunanistan'daki Müslümanların, kendileri kadar Anadolulu olmadığını söyleyen O.E., Türkiye Rumlarının zor durumda kaldıklarında Atina'ya ya da Beyrut'a gittiğini, çünkü bu şehirlerin Türk şehirlerine benzediğini de dile getirmiştir.

Daha sonra tekrar sözü alan R.E., Arnavut asıllı olduğu için kendisinin bile Rumlar tarafından ayrımcılığa uğradığını anlatmıştır. Örneğin kızları Rum okuluna gitmiş, ancak kökenleri yüzünden sorun yaşamıştır. R.E.'nin çok sayıda imam arkadaşı vardır ve "Çok önemli bir insan" dediği Fethullah Gülen'i tanımaktadır. R.E. beni, Atina'daki İstanbul Rumlarının söyleyecekleri konusunda da uyarmıştır ve bunların "süzgeçten geçirilmesi gereken" bilgiler olduğunu, çünkü onların bazı şeyleri anlayamadıklarını söylemiştir. Öte yandan, Atina'ya her gidişlerinde oradaki akrabaları "Türkiye'de nasıl yaşayabiliyorsunuz?" diye sormaktadır. Atina'ya sık sık –neredeyse iki yılda bir– genelde de arabayla gittiklerini öğreniyoruz. O.E. ve R.E. çifti, buradan (İstanbul'dan) gidenlerin Yunanistan'a entegre olamadıklarını tespit etmiştir. Göç edenler arasında ahlakî çöküş yaşanmaktadır. R.E.'nin kuzeni "Buraya gelmemekle çok iyi yaptınız" demektedir. Bu sözlerde, Yunanlılara karşı bir düşmanlık seziliyor. Bunun, görüşmeyi yapan kişinin Türk olmasından mı kaynaklandığını bilemiyoruz. Öyle ya da böyle, R.E.'ye göre Yunanistan'daki Yunanlıların, antik Yunanla hiçbir alakası yoktur ve Yunanlılar acınacak yaratıklardır. Çift, Tür-

kiye'den "biz" diye bahsetmekte ve "Dünyanın ilk on milleti arasında olmamız lazım" demektedir.

Bir anket

Yaptığımız anketi, 70'i kadın ve 75'i erkek olmak üzere toplam 145 kişi cevaplandırmıştır. Ankete katılanların tamamı –Bulgaristan'da doğan bir kişi hariç– İstanbul doğumludur. Yine bu kişilerin tamamının, anne ya da babasından en az bir tanesi İstanbul doğumludur. Kısacası, en azından iki nesildir İstanbullu olanlardan oluşan bir örneklemimiz olduğunu söyleyebiliriz. 2000 yılında, ankete katılanların %27'si 20-30 yaş arası; yine %27'si 30-40 yaş arası, %20'si 40-50 yaş arası, %13'ü 50-60 yaş arası ve %10'u da 60 yaşını aşmış kimselerden oluşmaktadır. İki kişi de sırayla 73 ve 74 yaşlarındadır. Deneklerin %67'si, anketi cevapladıkları sırada İstanbul'da yaşamaktadır. En çok oturulan semtler arasında Kurtuluş-Şişli, Sarıyer-İstinye-Yeniköy, Taksim-Beyoğlu, Levent-Ulus-Beşiktaş, Kadıköy-Moda ve Yeşilköy-Yeşilyurt yer almaktadır. En çok oturulan semt ise, 35 kişiyle, Kurtuluş-Şişli'dir. Deneklerin %24'ü Atina'da oturmaktadır. Burada da en göze çarpan semtler, elbette Paleo Phaliro ve Kallithea'dır. 10 kişi Selanik'te, 5 kişi Avustralya'da ve diğer 5 kişi de ABD'de yaşamaktadır. İstanbul'da yaşayanlar arasında, 55 kişi on yıldan fazla süredir, 45 kişi ise on yıldan az bir süredir aynı mahallede oturmaktadır. Bazıları doğduklarından beri aynı evde oturduklarını belirtmiştir. Deneklerin eskiden oturdukları semtlere bakıldığında, genellikle Şişli-Beyoğlu ekseninden Levent taraflarına ya da Boğaz kıyılarına doğru bir kayma olduğu görülmekte, bu da, sosyal ve ekonomik anlamda bir çeşit ilerleme olduğunu kanıtlamaktadır. Sadece bir kişi (33 yaşında), İstanbul'da doğduğunu, ailesiyle beraber Atina'ya yerleşerek 20 yıl burada yaşadığını ve üç yıldır İstanbul'a geri geldiğini belirtmiştir. (Bu kişi, şık bir semt olan, iş adamlarının yaşadığı Yeşilyurt'ta oturmaktadır). Türkiye dışındakilere geldiğimizde de, 25 kişinin göç etmeden önce İstanbul'da oturduğunu görüyoruz (20 kişi Türkiye'den çocukken ayrılmıştır).

İstanbul'da oturanların sadece %40'ı, bir gün İstanbul'u terk etmeyi düşünüp düşünmedikleri sorusuna kesinlikle "hayır" cevabı vermiştir. %20'si kesin olarak "evet" demiş (ki bu oran bana yüksek gelmiştir), geri kalan %40 ise, "şimdilik değil" ya da "belki" şeklinde yanıt vermiştir. Bu veriler, özellikle, kesin "hayır" yanıtı verenlerin büyük çoğunluğunun 50 yaş üstünde olduğu ve kesin "evet" diyenlerin 30 yaşından küçük olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'deki bir gelecek konusunda kararsızlık yaşandığını göstermektedir. Yurtdışında olanlar arasında, 45 kişiden sadece 7'si İstanbul'a geri gelmek istediklerini dile getirmiştir.

Deneklerin büyük çoğunluğu (%76'sı) yüksek öğrenim gördüğünü, %13'ü liseyi bitirdiğini ve %10'u sadece ortaokul mezunu olduğunu belirtmiştir. İyi eğitim görme yönündeki bu eğilim, nerede yaşadıklarına göre değişmeksizin, bütün yaş grupları için geçerlidir. Deneklerin neredeyse tamamı, bir azınlık okulunda en az birkaç sene okumuş ya da en azından azınlık ilkokuluna gitmiştir. Sadece 11 kişi hiç azınlık okuluna gitmediğini belirtmiştir. Bu kişiler, ya Yunanistan'a çok küçük yaşta göç ettikleri için, ya da İstanbul'daki özel okullara, özellikle de Fransız okullarına (Sainte Pulchérie, Saint Benoît) gittikleri için azınlık okuluna gitmemiştir. Deneklerin meslekleri, herhangi bir sınıflandırma yapabilmeye olanak tanımamaktadır. %20 teknik bir alanda çalışmakta (mühendislik, kimya, bilgisayar, vs.), %25 üst düzey yönetici ya da girişimci olduğunu belirtmekte (sanayici, iş adamı, ekonomist, vs.), sadece 10 kişi de (%6) ticaretle uğraştığını söylemektedir (satıcı ya da kendi işiyle uğraşan tüccar). Denekler arasında 12 öğrenci (%8), 14 gazeteci (%10) ve 16 öğretmen (%11) vardır. Deneklerin sadece %9'u ev hanımı, %5'i büro çalışanı ve %6'sı da serbest meslek sahibidir (doktor, dişçi, avukat, vs.). Açıkça görüldüğü gibi, dükkânında oturan azınlık imajı, çoktan tarih olmuştur.

İstanbul'da yaşayanların neredeyse tamamı Türk vatandaşıdır. Ancak üç istisnaî kişi vardır. "Hangi ülke vatandaşısınız? Vatandaşlığınızı değiştirdiyseniz, hangi yılda?" sorusuna, bir kişi "Rum" şeklinde yanıt vermiştir. 21 yaşında olan bu kişi-

nin, soruyu tam olarak anlayıp anlamadığını ya da, Yunan vatandaşı olduğunu mu söylemek istediğini bilemiyoruz. Bir başka kişi (20 yaşında genç bir kadın), bu soruya yanıt vermemiştir ve bu soru, kendisinin yanıtsız bıraktığı tek sorudur. Son olarak, genç bir adam bu soruya "2000" şeklinde cevap vermiş, ancak nasıl bir vatandaşlık değişimi söz konusu olduğunu belirtmemiştir. Muhtemelen burada, Yunan vatandaşlığına geçiş söz konusudur.

Yurtdışında yaşayanların %30'u halen Türk vatandaşıdır. Diğerleri, genellikle 1980'li yıllarda, Yunan vatandaşlığına geçmiştir. Örneğin örneklemimizin en yaşlı üyesi olan ve Selanik'te yaşayan 74 yaşındaki bir hanım, 34 senedir bu şehirde yaşadığını, ama Yunan vatandaşlığını ancak 1983 yılında elde ettiğini yazmaktadır. 1965-1974 yılları arasında Yunan vatandaşı olan ondan fazla kişi vardır.

Deneklerin %56'sı evli, %37'si bekar, %4'ü boşanmış ve %2'si duldur. Sonuçlara göre, büyük ve kalabalık İstanbullu Rum ailesi efsanesi de tarihe karışmış gözükmektedir. Deneklerin sadece %6'sı 5 kişinin yaşadığı bir evde oturmakta, 3 çocuğu olan sadece 4 kişi bulunmaktadır. Okul çağında çocukları olan İstanbul Rumları arasından sadece 23 kişi çocuklarını azınlık okuluna göndermektedir. Genelde özel okullar ya da yabancı okullar tercih edilmektedir. Yine İstanbul'da yaşayanların %40'ı, azınlık okullarında verilen eğitimin kötü ya da çok kötü olduğunu düşünmektedir. %33'ü eğitim kalitesini normal bulmakta, sadece %22'si ise iyi kalitede eğitim verildiğini düşünmektedir. Deneklerin hiçbiri, eğitim kalitesini çok iyi olarak nitelendirmemiştir.

Tüm deneklerin, küçük ailelerde yaşadığı dikkat çekmektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın dışında, yakın aile fertlerinin yaşadığı ülkeler arasında en çok göze çarpanlar ABD, Kanada, Avustralya ve Almanya'dır. Sadece iki kişi Fransa'da yakın akrabaları olduğunu belirtmiştir. Yakın akrabalarının ya da kendilerinin Türkiye'den ayrılma tarihleriyle ilgili soruya, deneklerden farklı yanıtlar gelmiştir. Bu da, özellikle 1974'ten sonra müzmin bir göç yaşandığını kanıtlar niteliktedir. Dikkat çekici

olan, 1980'den sonra ülkeden ayrılan akrabaların sayısıdır. Deneklerin %49'u 1980 yılından sonra, %23'ü ise 1990'dan sonra, Türkiye'den ayrılan en az bir akrabası olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'de yaşayan denekler, çocuklarınızın Türkiye'den ayrılacağını düşünüyor musunuz sorusu karşısında kötümser bir tavır sergilemektedir. 42 kişi, çocuklarının ya da torunlarının er ya da geç Türkiye'den ayrılacağını düşündüklerini belirtmiştir. Bir kişi "evet, baskılar devam ederse ayrılırlar" şeklinde, bir diğer kişi de "evet, iyileşme olmazsa" şeklinde yanıt vermiştir. 49 kişi bu soruya "belki" cevabını vermiştir. Sadece 8 kişi çocuklarının Türkiye'den ayrılacağını düşünmediklerini söylemektedir. Türkiye dışında olanlara gelince, bu kişilerden sadece 7'si Türkiye'ye geri dönmek istediklerini belirtmekte; çocuklarının onlarla geleceğini düşünmediklerini de eklemektedir.

Deneklerin %26'sı politikayla yakından ilgilendiğini, %36'sı normal ilgi duyduğunu, 10 kişi çok az ilgi duyduğunu ve %23'ü de hiç ilgi duymadığını söylemiştir. 7 kişi bu soruya yanıt vermek istememiştir. Bu soruya "Hiç ilgi duymadığı" yanıtını verenlerin neredeyse tamamı Türkiye'de yaşamaktadır. Bir sonraki soruda, deneklere siyasî yelpazenin (soldan sağa) neresinde yer aldıkları sorulmaktaydı. Verilen yanıtların bazıları şaşırtıcıdır. Öncelikle, biraz da tahmin ettiğimiz gibi, deneklerin %18'i bu soruya cevap vermek istememiştir. Şaşırtıcı olan şeyse, siyasetle yakından ilgilendiklerini belirten 12 kişinin bu kişiler arasında yer almasıdır. Deneklerin %32'si siyasî yelpazenin merkezinde, %37'si solunda, sadece %13'ü de sağında yer almaktadır. Bu soruya yanıt veren deneklerin hiçbiri aşırı solda ya da aşırı sağda yer almamaktadır. Bu sonuçlarla, bir başka efsane –azmlıkların yoğun olarak sağ partilere oy verdiği efsanesi– de değişmek durumunda kalacaktır.

Bir sonraki soru açık uçlu bir sorudur: "Sizce Türkiye'deki Rum azınlığın en önemli üç sorunu nedir?" şeklindeki sorumuza verilen yanıtlar, deneklerin yaşadıkları yere, yaşlarına ya da sosyo-profesyonel kategorilerine göre değişmekle birlikte, yine de bazı saptamalarda bulunabiliriz (oranların toplamı, doğal olarak %100'ü aşmaktadır):

Öncelikle, sadece 14 kişi (%9) bu soruya cevap vermek istememiştir. Başka bir deyişle, deneklerin %90'ı bu konudaki görüşünü dile getirmiştir. Elbette, belirtilen sorunların başında eğitimle ilgili sorunlar gelmektedir. Deneklerin %49'u, şu veya bu şekilde, eğitimi azınlığın en önemli sorunları arasına koymaktadır. Ya sadece "eğitim" yazılmakta, ya da çocuklarının gelecekleriyle ilgili sorunlardan söz edilmektedir. Kimi zaman cevaplar, "öğretmen sorunu" ya da "kitap sorunu" vs. gibi, daha belirgindir.

İkinci sırada, deneklerin %46'sının belirttiği (farklı şekillerde ifade edilen) siyasî baskılar yer almaktadır. Göç ve nüfusla ilgili sorunlar, deneklerin %34'ü tarafından belirtilerek üçüncü sırada yer almaktadır. Daha sonra mallarla ve vakıflarla ilgili sorunları görmekteyiz (%29). Pek çok denek, enflasyon, işsizlik, siyasî istikrarsızlık, demokrasi eksikliği, terör, vs. gibi Türkiye'nin genel sorunlarından da bahsetmiştir (%22). Şaşırtıcı olan, deneklerin çok azının Patrikhane, din ve kiliselerle ilgili sorunlardan bahsetmiş olmasıdır (sadece 6 kişi). Azınlığın sorunlarıyla ilgili bu ortak cevapların dışında, bazı özel cevapların altını çizmekte fayda var:

"'Gâvur' gibi lakaplar takılarak kötü görülme"[85]

"İşten atılma"

"Gönüllü asimilasyon"

"Ne Türkiye'de Türküz, ne de Yunanistan'da Yunanlı"

"Bazen yetkililer tarafından bile aşağılanma"

"Devlete güvenme ve özgüven"

"Türkiye'de laiklik yok"

"Güvensizlik"

85 "Gavur" kelimesinin halk dilindeki kullanımları için bkz. Samim Akgönül, "Les mots et les hommes: les mots d'altérité en turc actuel", *CEMOTI*, 31, 2001 s. 223-239.

Bir sonraki soru karşılıklılık kavramıyla, başka bir deyişle, Türkiye Rumlarının Yunanistan Türkleri hakkında ne düşündükleri ile ilgilidir. Tüm denekler arasında %54'lük bir kısım, Yunanistan Türklerinin Türkiye Rumlarından çok daha iyi durumda olduğunu, %39 daha iyi durumda olduğunu (toplamda %93) ve sadece %7 aynı durumda olduğunu düşünmektedir. Bir kişi cevabını detaylandırmak istemiş ve bazı alanlarda onların daha iyi durumda olduğunu, bunun sebebinin de "demokratik bir devlette yaşamaları" olduğunu belirtmiştir. Ancak ekonomik alanlarda, Türkiye Rumlarından daha kötü durumdadırlar.

Bu soruyu, aynı tarzda iki soru takip etmektedir. Deneklere, Türkiye'de azınlık olarak tanınan diğer iki cemaati –Ermenileri ve Yahudileri– nasıl algıladıkları sorulmuştur. Deneklerin %4'ü Ermenilerin çok daha iyi durumda olduğunu, %43'ü daha iyi durumda olduklarını (toplamda %47) ve %52'si de aynı durumda olduklarını düşünmektedir. Bir çeşit ortak yazgı fikri olduğu görülmektedir: 11 kişi Ermenilerin daha iyi durumda olduğunu çünkü sayılarının daha fazla olduğunu belirtmiş, 6 kişi de bu soruyu yanıtsız bırakmıştır. Yahudilere geldiğimizde sonuçlar daha nettir: deneklerin %31'i Türkiye Yahudilerinin çok daha iyi bir durumda olduklarını, %51'i ise daha iyi durumda olduklarını düşünmektedir (toplamda %82). Deneklerin sadece %16'sı aynı durumda oldukları şeklinde yanıt vermiştir. 8 kişi bu soruyu cevaplamamış, 3 kişi Yahudilerin daha kötü durumda olduğunu belirtmiş ve bir kişi de, çok daha kötü durumda oldukları yanıtını vermiştir. Görüşmelerimiz sırasında sezdiğimiz, Yahudilere karşı beslenen bir çeşit düşmanlık hissi, bu soruya verilen yanıtlarla kısmen de olsa doğrulanmıştır.

Çoğunlukla olan ilişkilerle ilgili sorduğumuz soru, "Azınlık üyesi olmayan yakın arkadaşlarınız var mı?: Sayılamayacak kadar çok, çok sayıda, 5-10 kişi, birkaç kişi, hiç" şeklindedir.

Verilen yanıtlar, azınlığın kendi içine kapanık olduğu ve dış dünyayla gerçek anlamda duygusal ilişkiler kurmadığı yönündeki önyargıları yıkacak niteliktedir. Deneklerin %43'ü, azm-

lıktan olmayan yakın arkadaşlarının sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmiş, %42'si azınlık dışından çok sayıda yakın arkadaşı olduğunu söylemiş (toplamda %85), sadece %11'i de azınlık üyesi olmayan 5-10 arkadaşı olduğunu ifade etmiştir. Azınlık dışından 1 ya da 2 arkadaşları olduğunu belirtenlerin oranı %4'tür.

Sonraki iki soru "karma" evliliklerle ilgilidir (soruda, eşlerden birinin azınlık üyesi olmadığı evliliklerden bahsedildiği açıklanmaktadır). Evlilikler söz konusu olduğunda, arkadaşlık ilişkilerinin tersine, azınlığın biraz daha katı davrandığını, ama yine de içine kapanıklıktan oldukça uzak olduğunu görmekteyiz. Ailesinde hiç kimsenin azınlıktan olmayan biriyle evlenmediğini söyleyen %61'e karşı, deneklerin %38'i yakın aile çevrelerinde azınlık dışı evlilik yapan akrabaları olduğunu belirtmektedir. 5 kişi bu soruya yanıt vermemiştir. Buna karşılık, bu tarz evlilikleri onaylıyor musunuz sorusuna, deneklerin %35'inin onayladıkları, %26'sınınsa onaylamadıkları şeklinde cevap verdiğini görüyoruz. Deneklerin %8'i bu tür evliliklere tamamen karşı olduklarını söylemiş, %30'u ise konu hakkında fikir sahibi olmadığı yanıtını vermiştir. Kısacası, azınlığın bu konuda farklı kutuplara ayrıldığını söyleyebiliriz: bir tarafta dış dünyaya açılma taraftarı olanlar, diğer tarafta ise cemaatin yok olma tehlikesi yaşadığı duygusuna kapılanlar yer almaktadır. Bir kişi (yine aynı kişi) cevabını, (haklı olarak) detaylandırmıştır. Önemli olanın, azınlık olmayan eşin kişiliği olduğunu, bu kişinin adil, doğru, çalışkan ve hoşgörülü olup olmadığı sorularının sorulması gerektiğini; milliyetin o kadar da önemli olmadığını yazan bu kişi; şüphesiz farklı milletlere ait olan iki kişi arasındaki kültürel farklardan dolayı bazı sorunlar yaşanacağını, ancak bu sorunların sabır, sevgi ve anlayışla çözülebileceğini belirtmiştir.

Sonraki iki soru, azınlık için en önemli konulardan biri olan dille ilgilidir. Deneklerin %25'i aile içinde sadece Türkçe konuştuklarını, %62'si sadece Rumca konuştuklarını ve %6'sı da iki dili aynı ölçüde kullandıklarını belirtmiştir. Bu son grup arasından 10 kişi, anket formunda yer alan "Rumca"

ibaresinin üstünü çizerek, "Yunanca" ya da "Helence" şeklinde düzeltmiştir. 7 kişi aile içinde başka bir dil konuştuklarını (6'sı İngilizce, 1'i Fransızca) belirtmektedir. Çocuklara geldiğimizde ise, –çocuğu olmayanlar dışında– çocuklarının Rumca'yı daha iyi konuştuğunu söyleyen 45 kişiye karşın, 42 kişi çocuklarının Türkçe'yi daha iyi konuştuğunu söylemiştir. 9 kişi çocuklarının her iki dili de eşit düzeyde bildiğini ifade etmiş, 6 kişi İngilizcelerinin, bir kişi de Fransızcalarının daha iyi olduğunu söylemiştir.

Kapalı uçlu olan bir sonraki soru, azınlık kurumları ile ilgilidir: "Sizce aşağıdaki kurumlardan hangileri azınlık için önemlidir?: Patrikhane, azınlık okulları, Balıklı Rum Hastanesi, Heybeliada Ruhban Okulu, azınlık gazeteleri, vakıflar".

Azınlık genelinde en önemli azınlık kurumları şunlardır:

– Azınlık okulları: 82 %
– Patrikhane: 75 %
– Azınlık gazeteleri: 41 %
– Balıklı Rum Hastanesi: 32 %
– Heybeliada Ruhban Okulu: 29 %
– Vakıflar: 22 %

Vakıflar, Heybeliada Ruhban Okulu ve Balıklı Rum Hastanesi'nin önemli olduğunu söyleyen kişiler, genellikle, kısaca "hepsi önemlidir" şeklinde yanıt verenlerdir.

Daha sonra azınlığın takip ettiği basın organlarıyla ilgili soruya geçiyoruz. Belirtilen gazeteler şu şekildedir (sayılar toplam denek sayısını geçmektedir):

– Rumca yayınlanan azınlık gazeteleri: *İho* (İstanbul, 42 kişi), *Apoyevmatini* (İstanbul, 23 kişi), *O politis* (Atina, 8 kişi), *Eptalofos* (Atina, 16 kişi), *Anatoli* (Atina, 9 kişi), *Konstantinoupolis* (Atina, 6 kişi),

– Ulusal Türk gazeteleri: *Hürriyet* (92 kişi), *Sabah* (61 kişi), *Milliyet* (51 kişi), *Cumhuriyet* (18 kişi), *Radikal* (12 kişi), *Posta* (8 kişi), *Star* (4 kişi), *Yeni Şafak* (1 kişi. İslamcı gazete).

– Ulusal Yunan gazeteleri: *To Vima* (29 kişi), *Eleftherotypia* (19 Kişi), *Ta Nea* (16 kişi), *Kathimerini* (16 kişi), *Pontiki* (2 kişi).

Genel olarak, deneklerin tamamı günlük basını takip ettiğini belirtmektedir. Büyük çoğunluk, sadece ulusal Türk gazetelerini okuduğunu söylemektedir. Yunanistan'da yaşayanlar arasında, ulusal Türk basınım takip edenlerin sayısı, azınlık basınını takip edenlerden daha fazladır.

Bir sonraki soru "Sizce, Türk-Yunan ilişkileri sizin ya da ailenizin hayatını etkiledi mi?" şeklindedir. Beklenileceği üzere, deneklerin %51'i bu ilişkilerin kendilerinin ya da ailelerinin hayatını çok fazla etkilediği şeklinde yanıt vermiştir. %28'i ilişkilerin hayatlarım etkilediğini (toplamda %79), %17'si biraz etkilediğini, %3'ü de hiç etkilemediğini düşünmektedir. Genel olarak, azınlık üyeleri hayatlarının iki ülke arasındaki ilişkilere bağlı olduğu görüşündedir.

Son üç soru, azınlığın ve azınlık üyelerinin kendilerini nasıl algıladıklarıyla ilgilidir. "Sizce Gökçeada ve Bozcaada Rumları ile İstanbul Rumları aynı azınlığa ait midir?" sorusuna, deneklerin %63'ü "evet" yanıtını verirken, %16'sı "hayır" diyecek, %21'i de konu hakkında görüşü olmadığını belirtecektir. "Sizce Antakya Ortodoksları ile İstanbul Rumları aynı azınlığa ait midir?" sorusuna deneklerin %61'i "hayır" diye cevap verirken, sadece %11'i "evet" diyecek, ancak %37'si fikri olmadığını söyleyecektir.

Ve nihayet, son soru "Sizce, aşağıdaki ifadelerden hangileri sizi en iyi tanımlamaktadır?: Türkiyeli, Yunanistanlı, İstanbullu, Rum, Ortodoks, Helen" şeklindedir.

(Birden fazla cevap vermek mümkün olduğu için toplam sonuç %100'ü geçmektedir)

– Türkiyeli: %12 (bazıları "Türk vatandaşı" olarak belirtmiştir)

– Yunanistanlı: %6 (pek çok Yunan vatandaşı bu şıkkı işaretlememiştir)

– İstanbullu: %32 (artık İstanbul'da oturmayanlar bile bu şıkkı işaretlemiştir)

– Rum: %64 (Yunanistan'da yaşayanlar da dahil)

– Ortodoks: %19

– Helen: %9

Genel olarak, denekler kendilerini "İstanbullu" ve "Rum" olarak nitelendirmektedir. Üç kişi, soruyu cevaplandırmaksızın "Güzel soru" yazmıştır. Bir kişi, yukarıdaki bütün kimlikleri kabul ettiğini, her bireyin kimliğini oluşturan pek çok bileşen olduğunu ve yukarıdaki ifadelerin hepsinin kendi kimliğinin bileşenleri olduğunu belirtmiştir.

Yapısal sorunlar

Bu son alt-bölümde, günümüzde azınlık için sorun teşkil eden farklı unsurları, tarihî bir perspektife oturtarak sıralamaya çalışacağız. Bunu yaparken karşılıklılık kavramından kaynaklanan sorunları da belirteceğiz.

1- Doğal olarak, sorunların biriktiği ilk alan *eğitimdir*. Önce bazı sayılar vererek başlayalım ve bu sayıları bulmanın zor olduğunu da ekleyelim.[86] Her şeyden önce, resmî olarak faaliyette olan ilk ve ortaokulların sayısının, bizi yanlışa götürebileceğini söylememiz gerek. Millî Eğitim Bakanlığı'na göre bu okulların bir kısmı faaliyet halinde gibi görünse de, bu durumun sadece kağıt üzerinde böyle olduğunu belirtmekte fayda var. Başka bir deyişle, bu okullar açıktır, atanmış bir personeli vardır ("azınlıktan olmayan bir müdür yardımcısı") ancak ortada öğrenci yoktur. Ayrıca okulların kendileri de, tahminimizce kapanma ya da öğretmen sayısının azaltılması gibi tehditlerle karşılaşmamak için, kesin rakamlar vermekten kaçm-

TABLO 1
Özel Azınlık Okulları (1996-1997)

Okul türü	*Okul sayısı*	*Öğrenci sayısı*	*Öğretmen sayısı*
Anaokulu	36	538	31
İlkokul	34	2.174	146
Ortaokul	13	1.408	21
Lise	12	845	157
Teknik Lise	1	18	4
Genel Toplam	96	4.983	359

86 Bu verileri toplamamı sağlayan Domna Mihail, Dimitri Frangopulos ve Dimitri Zotos'a teşekkürlerimi sunuyorum.

maktadır. Son olarak, öğrenciler de okullarındaki eğitim koşullarından bahsederken, "neyi söyleyip neyi söylememeye hakları olduğunu bilmedikleri için"[87] çok ihtiyatlı davranmaktadırlar. Öyle ya da böyle, Millî Eğitim Bakanlığı bize, üç eğitim-öğretim yılıyla ilgili veri sunmaktadır: 1996-1997, 1998-1999, 1999-2000 (kısmen). Bakanlığın verdiği bilgilere göre, 1996-1997 yıllarında azınlık okullarının durumu şu şekildedir[88] (Tablo 1).

1998-1999 yıllarında durumda bir miktar gelişme görülmektedir (Tablo 2).

1999-2000 eğitim-öğretim yılında Türkiye'de, tüm azınlık okullarında (Rum, Ermeni ve Yahudi) 2.131'i erkek, 2.392'si

TABLO 2
Özel Azınlık Okulları (1998-1999)

Okul türü	Okul sayısı	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı
		Toplam	Erkek	Kız	
Anaokulu	36	542	278	264	28
İlkokul	35	3.118	1.503	1.615	206
Ortaokul	13	954	397	557	164
Lise	12	938	381	557	160
Teknik Lise	1	16	16	0	4
Genel toplam	97	4.614	2.178	2.436	398

kız, toplam 4.523 öğrenci eğitim görmüştür. Aynı dönemde, bu okullarda çalışan öğretmen sayısı 409'dur.

Bu verilerin ışığında, 4 yıl içinde azınlık okullarının sayısı aynı kalırken (bir okul daha açılmış görünmektedir, bunun verilerdeki bir hatadan kaynaklandığını düşünüyorum), öğrenci sayısının 4.983'ten 4.614'e ve 4.523'e düştüğünü, başka bir deyişle yaklaşık %10'luk bir azalma yaşandığını söyleyebiliriz. Aynı süre içerisinde öğretmenlerin sayısı da 359'dan

87 Zapyon Lisesi öğrencisi M.M. ile 06.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

88 *http://www.meb.gov.tr*. Söz konusu bu verilerin, zorunlu eğitimi 5 yıldan 8 yıla çıkartan yeni millî eğitim reformuyla daha da karmaşıklaştığını belirtmekte fayda var. Böylece çok sayıda ilkokul ve ortaokul birleşmiş ve ortaokul kısmı olan liseler ilkokul bölümü açmak durumunda kalmıştır.

398'e ve daha sonra 409'a yükselecek, yani %13 oranında bir artış olacaktır. Bu sonuçların, böylesine kısa bir süre için şaşırtıcı olduğunu söyleyebiliriz. Buraya kadar verilen sayılar, tüm azınlıkları kapsayan sayılardır. Gerçek anlamda Rum okullarına baktığımızda, işler daha da karmaşıklaşmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 1997 yılında "faaliyette bulunan" Rum okulları şunlardır:[89]

İlkokullar (toplam 15 okul): Özel Karaköy Rum Ana ve İlkokulu, Özel Langa Rum İlkokulu, Özel Yeniköy Karma Rum İlkokulu, Özel Zapyon Anaokulu, İlkokul, Ortaokul ve Lisesi, Özel Arnavutköy Rum Karma İlkokulu, Özel Büyükada Rum İlkokulu, Özel Yeşilköy Rum İlkokulu, Özel Bakırköy Rum Karma İlkokulu, Özel Aya Konstantin Anaokulu ve İlkokulu, Özel Beyoğlu Merkez Rum İlkokul, Ortaokul ve Lisesi, Özel Maraşlı Rum İlkokulu, Özel Kadıköy Rum İlkokulu, Özel Tarabya Rum İlkokulu, Özel Feriköy Rum Karma İlkokulu, Özel Kurtuluş Rum İlkokulu.

Ortaokul ve liseler (4 ortaokul, 6 lise ve 1 ticaret lisesi): Zapyon Rum Kız Ortaokul ve Lisesi, Beyoğlu Merkez Rum Kız Ortaokul ve Lisesi, Fener Rum Erkek Ortaokul ve Lisesi, Heybeliada Rum Erkek Lisesi, Yoakimion Kız Ortaokul ve Lisesi, Zoğrafyon Rum Erkek Ortaokul ve Lisesi (bu okulda bir ticaret lisesi de vardır).[90]

Bu okullar açık olmakla beraber, bir kısmı aslında faaliyet halinde değildir. Kişisel gözlemlerimize dayanarak, gerçekten öğrencisi olan ilköğretim okullarının şunlar olduğunu söyleyebiliriz: Kurtuluş, Feriköy, Zapyon, Yeşilköy, Kadıköy, Bakırköy, Büyükada, Arnavutköy ve Maraşlı. Liselere gelecek olursak, Merkez Rum Kız Lisesi'nin açık olduğunu, ancak hiç öğrencisi olmadığını; Yoakimion'un da resmen kapalı olmamakla beraber, 1988 yılında bütün personelin ve öğrencilerin Fener

89 *http://www.turkey.org/groupc/Water/strait/f626.htm* Bu verilerin Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanması ilginçtir.

90 1941 yılında faaliyette olan okulların bir listesi için bkz. T.C. Maarif Vekilliği *Tebliğler Dergisi*, 21.07.1941, s. 203, listede 55 ilkokul, 6 ortaokul ve 5 lise yer almaktadır.

Lisesi'ne nakledildiğini söyleyebiliriz.[91] Aynı şekilde, Heybeliada Lisesi de, öğrenci yokluğu sebebiyle, yönetim kadrolarını tutmakla beraber, artık fiilen işlememektedir. Bu hayalet okulların neden kapatılmadığı sorusu akla gelebilir. Bunun üç sebebi olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle, Türk makamları okulların kapanmasını kabul etmek istememektedir, çünkü bu, Rumların sayısının azalmaya devam ettiği anlamına gelmektedir. İkinci olarak, bu okulları açık tutarak, Türk müdür yardımcılarının da görevlerine devam etmeleri sağlanmaktadır.[92] Son olarak da, azınlık ileri gelenlerinin, azınlık için önem taşıyan kurumları kaybetmek istememelerinden dolayı bu okulların kapanmasına karşı çıktıklarını söyleyebiliriz. Gerçek anlamda faaliyette olan okullara gelirsek, onların da sorunları olduğunu, en büyük sorunun da, elbette öğrenci azlığı olduğunu söyleyebiliriz.[93]

2- Eğitim sorunlarının dışında, Heybeliada Ruhban Okulu'nun özel ve sorunlu durumundan bahsetmekte fayda var. Bu okul, Fener'e bağlı olan en önemli ve hayatî kurumlardan biridir ve Patrikhane'nin hayatta kalabilmesi için vazgeçilmezdir. Okul 19. yüzyılın başında, Patrikhane'ye din görevlisi yetiştirmek ve Ortodoks dünyasındaki milliyetçi akımlar karşısında, birleştirici bir Ortodoks teoloji eğitimi vermek amacıyla kurulmuştur. 1844'te açılan okul, 1844 ve 1919 yılları arasında, 4 yıl ortaokul eğitiminin ardından 3 yıl teoloji eğitimi vermekteydi. 1919'dan 1923'e kadar, teoloji eğitimi 5 sene sürecek, 1923-1951 arasında da, eski sisteme geri dönülerek ortaokul kısmı yeniden açılacaktır. Nihayet, 1951-1971 yılları arasında eğitim 4 sene lisenin ardından 3 sene teoloji eğitimi şeklinde verilecektir. Heybeliada Ruhban Okulu doğrudan Patrikhane'nin idaresi altındadır. Okulun müdürü metropolitler arasından se-

---

91 Anastasios K Iordanoglou., *To Ethnikon Ioakimeion Parthenagogeion Konstaninupoleos 1882-1988*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1989, s. 216 ve devamı.

92 D.F. ile 25.02.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

93 Eğitim meselesiyle ilgili daha fazla detay için bkz. Samim Akgönül, "Les écoles grecques de Turquie", *Mésogeios*, (17-18), 2002, s. 93-124.

çilmektedir. Eğitim verdiği tüm süre boyunca okul, Türkiye'den ve aynı zamanda İngiltere ya da Etiyopya gibi yabancı kiliselerden de öğrenci kabul etmiştir.

1971 yılında özel üniversitelerin ve akademilerin yasaklanması çerçevesinde, Heybeliada Ruhban Okulu, Anayasa Mahkemesi'nin, "625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun bazı maddelerinin iptali" yönündeki kararıyla kapatılacaktır.[94] Okulun kapatılmasıyla ilgili olarak, Türk ve Yunan çok sayıda gözlemcinin düştüğü bir yanlışı belirtmekte fayda var. Bu karar, sıklıkla söylendiği gibi, Türk hükümeti tarafından alınmış kesin bir karar değildir. Patrikhane makamları, okulun, faaliyetlerine Türk Millî Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altında devam etmemesi için, bu faaliyetlere son verilmesi (idarî kapanma değil) kararı almıştır. Okulun faaliyette bulunduğu 127 sene içerisinde, 930 ilahiyatçı ve din adamı burada eğitim görmüştür. Mezunların 343 tanesi piskopos olurken, bunların arasından 12 tanesi patrik seçilmiştir.[95] Bu sayılar, bu kurumun hem idarî ve dinî açıdan, hem de psikolojik açıdan ne denli önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Günümüzde Boston'da bir ruhban okulu bulunduğu bir gerçektir, ancak bu okul Patrikhane'nin ihtiyaçlarına cevap verebilmekte çok yetersiz kalmaktadır. Türk hükümetleri, okulun yeniden açılması olasılığının sinyallerini vermekte[96] ama aynı zamanda, sanki Heybeliada'dakiler Türk vatandaşı değilmiş gibi, Batı Trakya'da da buna karşılık verilmesini beklemektedir.[97] Azınlığın lehine veya aleyhine gerçekleştirilen tüm faaliyetler, okulun yeniden açılması da dahil, "ulusal" çıkarlar kriterlerine göre düşünülmektedir.

Son zamanlarda Heybeliada Ruhban Okulu, özellikle okulun yeniden açılması için Amerika'dan gelen ve giderek daha

94 *Düstur*, 5. Tertip, c. 10, 1971, s. 1176- 1229, 12.01.1971.

95 Elçin Macar, Benlisoy Yorgo, *a.g.e.*, s. 67.

96 Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz ile Bartolomeos arasında Temmuz 1997'de gerçekleştirilen görüşme ve Patrikhane ile Fethullah Hoca lakaplı Fethullah Gülen arasında yakınlaşma.

97 Suat Bilge, "The Fener Greek Patriarchate", *Perceptions*, 1998, s. 27.

açık olan baskılarla, tekrar gündeme gelmiştir. Aslında, Patrikhane'nin 1990'lı yılların başlarından itibaren Washington'un gözünde yeniden önem kazanmasına paralel olarak, üst düzey Amerikalı yöneticiler, Türkiye'nin okulun yeniden açılması yönündeki bir "jest"ine sıcak baktıklarını ifade etmiştir. Amerika eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright,[98] hatta Başkan Bill Clinton,[99] pek çok kez bu dileklerini açıkça dile getirmişlerdir. Şaşırtıcı olan, Yunanistan Kilisesi ile Patrikhane arasında bir rekabet olmasına rağmen, Yunanistan'ın da okulun yeniden açılmasına büyük destek vermesidir. Şubat 1992'de Yunan başbakanı, doğrudan Türk başbakanına hitaben, okulun açılmasına izin verilmesini istemiştir.[100] Özellikle 1999 Türk-Yunan yakınlaşmasının ardından, bu talep, Yunanistan'ın, Avrupa entegrasyonu sürecinde Türkiye'ye destek vermek karşılığında Türkiye'den talep ettiği jestler arasında yer alacaktır.[101] İlk bakışta, Yunanistan'ın bu konudaki ısrarı şaşırtıcı gelmektedir. Ancak daha detaylı bir analiz durumu anlamaya yetmektedir. Türk hükümeti 1950 yılından itibaren yabancı öğrencilerin bu okula kaydolmasına izin vermiştir. 1950'den 1969'a kadar (bu tarihte son yabancı uyruklu öğrenci okuldan ayrılacaktır), Heybeliada Ruhban Okulu 225 öğrenciye ev sahipliği yapacak ve bu öğrencilerin sadece 38 tanesi Türk uyruklu Rumlardan oluşurken, 187 yabancı uyruklu öğrencinin 162'si Yunan vatandaşı olacaktır. Üstelik bu dönem, Türkiye Rumlarının sayılarının kalabalık olduğu bir dönemdir. Böylece, eğer bugün okul yeniden açılırsa, Türk vatandaşı olan Rumların sayısı ve yaş piramidi de göz önünde bulundurulduğunda, doğal olarak, Yunanistan'dan çok sayıda Yunanlı gelerek burada eğitim görecektir. Diğerlerinin yanı sıra, olayın bu yönü de Türkiye'de tepkiyle karşılanmaktadır.

98 Albright'ın Mayıs 2000'de Amerikalı Ortodokslara hitaben yaptığı konuşma, *Cumhuriyet*, 18.05.2000.

99 *Milliyet*, 21.10.1999.

100 *İho*, 03.02.1992.

101 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Samim Akgönül, "Vers une nouvelle donne dans les relations gréco-turques ?", *Les dossiers de l'IFEA*, 6, 2001, s. 25.

Okulun tekrar açılmasını destekleyen çevreler arasında, daha önce belirttiğimiz Fethullahçılardan başka; bir yandan Türk-Yunan dostluğunun vazgeçilmez olduğunu düşünen, öte yandan da bu okulun mezunlarının Türkiye'nin imajını düzelteceğini savunan aydınlar yer almaktadır. Saygın din adamı ihracatından bile bahsedilmektedir.[102] Diğer tarafta ise, okulun açılmasına şiddetle karşı çıkanlar yer almaktadır. Bu kişiler iki grupta toplanabilir: okulun Türk Devleti'ne zarar verecek bir casus yuvası haline geleceğini savunan milliyetçi Türk çevreler,[103] ve bu okulun açılması durumunda, diğer cemaatlerinde (Müslümanların) özerk İslamcı ilahiyat okulları açılmasını talep edeceğine inanan aşırı laik Kemalistler. Bu ikinci görüş Fethullah Gülen'in Ruhban Okulu'nun yeniden açılmasını neden desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Öyle görülüyor ki, Türk hükümeti, yarı resmî olarak, bir orta yol bulunması teklifinde bulunmuştur. Heybeliada Ruhban Okulu tekrar açılacak, ancak İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde kurulacak olan bir "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü"ne bağlı olacaktır.[104] Resmî bir açıklama yapılmamasına karşın, Patrikhane'de görüştüğümüz kişilerden bazıları, Yüksek Öğretim Kurumu'na (YÖK) bağımlı olunmasından rahatsızlık duymakla beraber, Patriğin kendisinin bu teklifle ilgilendiğini söylemişlerdir. Ancak çevresindekilerin bir kısmı, gelenekçi ve "milliyetçi" olanlar buna kesinlikle karşı çıkacak ve okulun tamamen özerk olmasını isteyeceklerdir.[105] Böylece bu konu, şimdilik kapanmıştır.

Türk hükümeti 30 Ekim 1998'de, Heybeliada Ruhban Okulu'nun bağlı olduğu vakfın laik yönetim kurulunu, tek taraflı olarak feshetmiştir. Bu olay Patrikhane'nin ve Yunan hükümetinin öfkesine sebep olmuştur. Genellikle Türk hükümetine karşı ihtiyatlı yaklaşan Bartolomeos, yönetim kurulunun fes-

102 Leyla Tavşanoğlu, "Heybeliada Ruhban Okulu Türkiye'nin önünü açar", *Cumhuriyet*, 19.10.1999.

103 *http://www.turkatak.gen.tr/guncel/rum.htm#2*

104 *Cumhuriyet*, 19.10.1999.

105 A.Z. ile 12.12.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

hedilmesini azınlık haklarına düzenlenen bir saldırı olarak görecek ve Arnavutköy Kilisesi'ndeki bir ayin sırasında cemaate "Haklarınız hiçe sayılmıştır"[106] diyecektir. Yunan hükümeti de, bu olayı, Batılı ortaklarına Türkiye'nin Türkiye Rumlarına hâlâ kötü muamele yaptığını göstermek için kullanacaktır.[107] Türk hükümeti, Dışişleri Bakanlığı'nın düzenlediği bir basın toplantısında bu kararının gerekçesini açıklayarak, söz konusu kurul üyelerinin "okula ait bina ve alanları eğitim dışı faaliyetlerde kullanarak" Vakıflar Kanunu'na aykırı davrandığını belirtmiştir.[108] Bazı çevreler bu kararı, okulun idarî olarak tamamen kapatılmasının ilk adımı olarak yorumlamış, bazılarıysa tam tersine, hükümetin okulu tekrar açmadan önce kendisine yakın kişileri yönetime getirmek istediğini düşünmüştür. Öyle ya da böyle, Heybeliada Ruhban Okulu'nu ziyaretim sırasında, okuldaki malzemelerin ve binaların, adeta yarın öğrenci kabul etmeye hazırmışçasına, kusursuz durumda olduğunu gördüm. Bu da okulun yeniden açılmasının sadece beklenmekle kalmadığını, ayrıca buna hazırlıklı olunduğunu da göstermektedir. Buna karşılık, sıradan azınlık üyeleriyle yaptığım çok sayıda görüşme boyunca, okulun yeniden açılma olasılığının bu kişileri ne kadar rahatsız ettiğini gördüm. Görüştüğüm pek çok kişi, Türk hükümetinin bunu azınlığa yapılan bir jest olarak gördüğünü, ama aslında bunun hiçbir anlam ifade etmediğini ve sadece Patrikhane'yi ilgilendirdiğini belirtmiştir. Bu kişiler, bu "jestle", azınlığın çok daha önemli olan diğer sorunlarının hasır altı edilip unutulacağından korkmaktadır.

3- En sorunlu alan olan eğitim konusundan sonra biraz da, özellikle okulları etkileyen *vakıflar* meselesine kısaca değinelim. Aslında azınlık vakıflarını kendi aralarında üç kategoriye ayırabiliriz: kendilerine bir azınlık kurumunun bağlı olduğu vakıflar (Balıklı Hastanesi gibi), sadece bir kiliseyi ilgilendiren

106 *Apoyevmatini*, 08.11.1998.

107 *O Politis*, 12.1998.

108 *www.mfa.gov.tr*, 85-12 numaralı basın açıklaması, 12.11.1998, açıklamada Yunan hükümetinin Yunanistan Türklerine ait olan vakıflara nasıl muamele ettiğine büyük ver verilmiştir.

vakıflar ve kendilerine bir azınlık okulunun bağlı olduğu vakıflar. Vakıfları ve dolayısıyla okulları ilgilendiren bütün sorunların, Rumlar için, ama aynı zamanda Ermeniler ve Yahudiler için de, kısacası tüm azınlıklar için geçerli olduğunun altını çizmekte fayda var. Birkaç yıl önce, vakıflardan sorumlu Devlet Bakanı Metin Gürdere "Yunanistan'da Müslüman azınlığa ne reva görülüyorsa, ben de buradaki azınlığa aynı muameleyi uygularım! Bu azınlıkların Rum ya da Ermeni olmaları ve/veya Musevi olmaları beni hiç ilgilendirmez. Kurunun yanında yaş olan da yanar!.."[109] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Böylece çok sayıda azınlık okulunun binaları, okulu yöneten vakfın 1936 yılında bu binaları beyan etmemiş olduğu gerekçesiyle, yavaş yavaş ellerinden alınacaktır.[110]. Örneğin 1999'da, Bomonti Mıhitaryan Ermeni İlköğretim Okulu'nun binasına, ders yılının bitimine birkaç gün kala el konulmuş ve 45 öğrenci okullarını kaybetmiştir. Okula ait bütün malzemeler ve mobilyalar, 1936 Beyannamesi yüzünden, okul bahçesine çıkartılmıştır.[111] (Aynı dönemde, seçim kampanyaları sırasında, Refah Partisi'nin Eyüp Belediyesi başkan adayı seçmenlere, seçilmesi durumunda azınlık vakıflarına ait arazilere el koyacağı vaadinde bulunuyordu).[112] Türk mahkemelerinde, el konulan mallarla ilgili binlerce dava beklemekteydi. Diğer avukatların yanı sıra iki avukat, Elpida Frangopulu ve Murat Cano, bu davaları titizlikle takip etmiştir.[113] Vakıfların üzerindeki sıkı devlet denetimi günümüzde de devam etmek-

109 *Agos*, 24.10.1997.

110 Turgut Tarhanlı, "Azınlıklara ait taşınmazlar", *Radikal*, 20.04.1999.

111 *Agos*, Ağustos 1999'da, 45 öğrencinin 1999-2000 eğitim-öğretim yılında ne yapacaklarını, hâlâ bilmediklerini yazmaktadır, *Agos*, 16.08.1999.

112 *Agos*, 17.04.1999.

113 Elpida Frangopulu adlî sıkıntılar yaşamış ve "Türk milletine hakaret" etmekten hüküm giymiştir. *http://www.anemos.com/Diaspora/gr_turkey/GRTURK.html*. Bana öyle geliyor ki, Türk makamlarını asıl rahatsız eden, Frangopulu'nun ülke içindeki faaliyetlerinden ziyade, kendisinin uluslararası girişimleridir. Avrupa milletvekili Yunan Aleksandros Alavanos ile beraber hazırladığı dilekçeyi bu girişimlere örnek gösterebiliriz.

Murat Cano bu tarz 1278 dava takip ettiğini belirtiyor, Murat Cano ile 03.2001 tarihindeki yazışma.

tedir.[114] Ocak 1999'da yürürlüğe giren 4369 numaralı yeni Vergi Yasası, azınlık çevrelerinde heyecan yaratacaktır. Bu yeni yasayla, vakıflara bağlı olan azınlık okulları artık *iktisadî teşekkül* sayılacak ve bu okullar bu sıfatla şirket vergisi ödemek durumunda kalabilecektir. Öte yandan aynı yasa, vakıfların vergiden muaf tutulmasına son verebilecek ve vakıflara bağışlanan mallara bir vergi "kesintisi" getirebilecektir. Oysa bugüne kadar azınlık vakıfları ve onlara bağlı olan okullar her türlü vergiden muaf tutulmaktaydılar.[115] Devletin vakıflar üzerindeki denetiminden daha da önemli olan şey ise, bu kurumları hâlâ yabancı kabul eden kamuoyundaki sürekli şüphedir.

2002 yılından itibaren, yeni bir iktidarın gelmesiyle Türkiye Avrupa ilişkilerinde bir hareketlenme görülmüştür. Hazırlanan reform paketleri ve yasa değişiklikleri vakıflar konusunda da bazı değişiklikler, göreceli iyileştirmeler getirmiştir.

Yukarıda 1974 yılında alman Yargıtay kararından bahsetmiştik. Ancak kararın, özetlediğimiz gerekçesi; anayasal normlar (devletin temel nitelikleri, yurttaşlık bağı, eşitlik gibi) gözetilerek değiştirilmiş ve karar, yeni gerekçeyle taraflara tebliğ edilmiş ve bu şekilde de yayımlanmıştır. Dolayısıyla 9 Ağustos 2002 tarihine kadar uygulamaya esas alman karar, değişik gerekçeye dayalı kurulan karardır.

Bu haldeki karar; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 08 Mayıs 1974 tarih ve 71/2-820 E., 74/505 K. Sayılı Kararı'dır. Karar gerekçesinin özeti, aşağıdaki gibi idi:[116]

a. Azınlık vakıfları; Cumhuriyetin, Osmanlı'dan devraldığı eski vakıflardandır,

---

114 Devlet yetkililerinin azınlık vakıflarına duyduğu şüphe konusunda bir doktora tezi bulunmaktadır, bkz. Ali Akyıldız, *Türk Hukukunda Vakıflar üzerinde Devlet Denetimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1997. Ayrıca buradan alınan bir makale için bkz. Ali Akyıldız, "Vakfın Kuruluşunda Amaç ve Mal Varlığı Denetimi ile Vakıflarda Dernekleşme Eğilimi Problemi", *Vakıflar Dergisi*, 25, 1997, s. 411-426, ve yine klasikleşmiş bir başka makale için bkz. Hasan Güneri, "Azınlık Vakıflarının incelenmesi", *Vakıflar Dergisi*, 10, 1973, s. 79-109.

115 *Agos*, 04.12.1998.

116 Bu bilgiler için Avukat Murat Cano'ya teşekkür ederim.

b. Bu vakıfların vakfiyeleri yoktur, çünkü herbiri ayrı ayrı padişah fermanıyla kurulmuştur,

c. Bu vakıfların, 2762 Sayılı Vakıflar Yasası uyarınca 1936 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verdikleri beyannamelerini, vakfiye olarak kabul edilmiştir,

d. Vakıf kuruluşlar, ancak vakfiyelerinde hüküm yer almak ve amaçları bakımından ihtiyaçları bulunmak şartıyla taşınmaz mal edinebilirler (bu şart, Türk Medeni Kanunu hükmü idi),

e. Azınlık vakıflarının vakfiye olarak kabul edilen '36 beyannamelerinde, başka da taşınmaz mal edinilebileceklerine dair hüküm bulunmamaktadır, dolayısıyla bu vakıfların 1936'dan sonraki edinmeleri (taşınmaz mal edinimi kastediliyor) yolsuz tescil niteliğindedir, taşınmazların bu suretle edinilmeleri, kamu düzenine ve kamu güvenliğine aykırıdır.

Anayasal ve yasal hükümler uyarınca kamu düzeninin ve kamu yararının korunması; öncelikli ve üstün yükümlülük olduğundan, bu iki durumu ihlal eden tasarruflar bakımından zamanaşımı süreleri ve hak düşürücü süreler işlemez.

Bu nedenle 1974'ten sonra 2002 yılı Ağustos ayına kadar Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve hak iddia edenler tarafından, azınlık vakıfları aleyhinde tapu iptali-tescili davaları açılabilmiştir. 2002'nin ikinci yarısından sonra bu gerekçeyle davalar açılamadığı gibi 1974 tarihli Hukuk Genel Kurulu kararı; bu kez, 1936 tarihli beyannamede bulunup tapusu alınamayan malların tapularının alınmasına dayanak yapılmıştır, yapılmaktadır.

2002 yılının Ağustos ayında yeni bir yasal düzenlemeyle azınlık vakıflarının yeniden taşınmaz mal edinmelerine olanak sağlandı. Ancak 1970'lerden beri haksızlığa uğrayan azınlık vakıflarının durumlarına çare üretmek için hazırlanan 4771/4 No'lu bu yasanın oylanması son derece güç olmuş, tartışmalara yol açmış, gayrimüslim vakıfların zenginleşmesinin Türkiye için tehlike olduğu savunulmuş (böylelikle de dolaylı olarak haksızlık yapıldığı itiraf edilmiş), sonunda yasa 3. AB Uyum Paketi'ne dahil edilerek çıkarılabilmiştir.

Yasanın 'cemaat vakıfları'nı ilgilendiren bölümü şöyledir:

"Cemaat vakıfları, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, Bakanlar Kurulunun izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhî ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilirler ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunabilirler.

Bu vakıfların dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhî ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere, her ne suretle olursa olsun, tasarrufları altında bulunduğu, vergi kayıtları, kira sözleşmeleri ve diğer belgelerle belirlenen taşınmaz mallar, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde başvurulması hâlinde vakıf adına tescil olunur. Cemaat vakıfları adına bağışlanan veya vasiyet olunan taşınmaz mallar da bu madde hükümlerine tâbidir."

Ancak yasanın çıkarılmasından sonra yayınlanan "Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Bunlar Üzerinde Tasarrufta Bulunmaları Hakkında Yönetmelik" ve bu yönetmeliğin uygulanması için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün çıkardığı genelge, yasanın ruhuna tamamen aykırı bir şekilde gene kısıtlamalar getirecek, azınlık vakıflarına üvey evlat muamalesi devam edecektir.[117]

Azınlık vakıfları, söz konusu yönetmelik ve genelgenin iptalini Danıştay'dan talep etmekteler. Ayrıca, vakıflar 4771/4 No'lu yasanın Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmekte ve Danıştay'ın yasayı Anayasa Mahkemesi'ne göndermesini istemektedirler.

Bu şikâyetler dile getiriledursun 2003 ve 2006 senelerinde Vakıflar Yasası'nda yeni değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 2002 yılında gerçekleştirilen yasal düzenleme cemaat vakıflarına, tüzel kişilikleri olsun ya da olmasın, gayrimenkul edinme hakkını bakanlar kurulu iznine bağlamaktaydı. 2 Ocak 2003 tarihli 4778 sayılı kanunun 3. Maddesi'ne azınlık cemaatlerinin satın alma, miras, bağış ve herhangi diğer bir yolla gayri menkul edinebilmeleri için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün izninin yeterli olduğu hükmü konuldu.

---

117 Baskın Oran "Yeni Azınlık Vakıfları Yönetmeliği", Agos, 31.01.2003.

Gündeme gelen yasa değişikliği el konulan malların iadesini öngörüyor.

Örneğin 5. Madde'ye göre ölüm, kayıp, terk, mübadil olma vs. nedeniyle Hazine'ye tescil edilmişler geriye verilecektir ancak bu iadenin hangi kriterler ve yolla yapılacağı açık değildir.

7. Madde ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmiş olan mallarının vakfa tescil edileceğini öngörüyor ancak bu Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün talebi ile yapılabilecek.

9. Madde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ve Hazine'ye miras bırakılmış veya bağışlanmış olup da halen vasiyet eden veya bağışlayan üzerine kayıtlı olan gayrımenkullerin 18 ay içinde vakıflarına tescil edilmesini öngörüyor, ancak pratikte tapu müdürlerinin bunu mahkeme kararı olmaksızın yapmaları imkânsız gibi görülüyor.[118]

Ağustos 2005'te tescil edilebilen malların oranı ancak yüzde 27.6 olabilmişti,[119] ancak bugüne kadar çok sayıda cemaat vakfı AİHM'de Ankara'dan şikâyetçi olmuş durumdadır. Bu başvuruların pilot davaları olan "Fener Rum Erkek Lisesi" ve "Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı" tarafından yapılmış başvurular AİHM tarafından Eylül 2005'te kabul edilebilir ilan edilerek esastan incelemeye alındı. Fener Rum Erkek Lisesi davası 9 Nisan 2007'de karara bağlandı ve AİHM Türkiye'yi 1. Protokol'ün 1. Maddesi'ni ihlalden (mülkiyeti ihlal) mahkum etti. Karara göre tartışmalı malların 3 ay içinde vakıf adına tescil edilmesi aksi takdirde 890 000 Euro tazminat ödenmesi gerekmektedir.

Türk hükümeti, bu davalarla ilgili olarak AİHM'e gönderdiği savunmada, 2002 ve 2003 yılında dini azınlık vakıflarıyla ilgili yasalarda yeni düzenlemelere gidildiğini, bu düzenlemeler sonrasında 116 cemaat vakfının 2 bin 234 gayrimenkul hakkında kayıt başvurusunda bulunduğunu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bu başvuruların 434'üne olumlu yanıt verdiğini bildirmişti.

---

118 Baskın Oran, "Gayrimüslim Vakıfları ve 1936 Beyannamesi", "İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın" toplantısında sunulan bildiri, İstanbul, 2 Temmuz 2006.

119 *Milliyet*, 02.08.2005.

Davacı vakıflar ise, 2002 sonrası yapılan yasal değişikliklerin 1936 ve 1974 yılları arasında dini azınlık vakıflarının bağış ve diğer yollarla elde ettikleri gayrimenkullerin iadesini öngörmediğini ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1936 sonrası elde edilen gayri menkullerin kaydını reddettiğini söylemekteler.

Balıklı (Valoukli) Hastanesi yöneticisi Dimitri Karayani ile yaptığımız görüşme,[120] vakıfların karşılaştığı güçlüklere açıklık getirmiştir. 15. yüzyılda Haliç yakınlarında bir binada (Karaköy, Büyük Balıklı Han) kurulan Balıklı Rum Hastanesi Vakfı, Zeytinburnu'nda, 160.000 m^2 alan üzerinde inşa edilmiş olan şimdiki binasına 1753 yılında taşınmıştır.[121] Bu hastane, tıbbın neredeyse her alamnda hizmet veren büyük bir hastanedir. Çalışanlar gibi, hastaların da büyük çoğunluğu Türk'tür, başka bir deyişle Müslümandır (16 klinik şefinden sadece 4 tanesi Rum, biri de Ermeni'dir).[122] Hastanenin farklı birimlerindeki hastaların neredeyse tamamının Türk olmasına karşın (zaten İstanbul'da, bu kadar büyük bir hastaneyi çalıştırmaya yetecek kadar Rum yaşamamaktadır), hastaneye bağlı olan Huzurevi, İstanbul Rumlarını ve Yunanlıları ağırlamaktadır. Bu huzur ve bakım evininde 2000'lerin başında 260 kişi kalmaktaydı. Prosedüre göre, yaşlı bir kimse hayatının geri kalanını hastanede geçirmeye karar verdiği zaman, kalma ve bakım hizmetleri için belirli bir miktar para ödemek yerine, mallarını (ev, iş yeri, vs.) vakfa devretmektedir. Bu devirler, duruma göre daha sıkı ya da daha gevşek olabilmektedir. Gayrimenkullerden gelen gelir, vakıf tarafından idare edilmektedir ve bu gelirlerin büyüklüğüne göre, gelirin bir kısmı kişinin çocuklarına verilebilmektedir. Kişi vefat ettiğinde de bütün mallar vakfa kalmaktadır.

---

120 Dimitri Karayani ile 25.02.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

121 Balıklı Hastanesi ile ilgili çok detaylı ve güzel bir çalışma için bkz. Fokion Sidiropoulos, *Ta Ethnika Filanthropika Katastimata stin Konstantinupoli*, Atina: Idryma Meizonos Ellinismou, 1999.

122 Oysa 1930'lu yıllarda, hastalar sadece Rumlardan oluşmaktadır, bununla ilgili olarak bkz. Lazaraki Kürkçüoğlu (Yönetim Kurulu Başkam) ve Yusuf Petraki (Sorumlu Müdür) imzalı broşür, *İstanbul Balıklı Rum Hastanesi, İç Hizmet ve Vazifeler Talimatnamesi*, İstanbul: Fazilet Basımevi, 1936.

Hastane bir vakıf malıdır ve tıbbî açıdan Sağlık Bakanlığı'na bağlı olmakla beraber, cemaat tarafından idare edilmektedir. Vakfın yönetim kurulu, kurul başkanını ve hastane yöneticisini seçmektedir. Şimdiki yönetici Costas Iouvanidis'dir ve vakıf Yönetim Kurulu Başkanı, bu göreve 1990 yılında seçilen Dimitri Karayani'dir. Cemaat üyeleri tarafından seçilen, yönetim kurulu başkanı, tıbbî ekipten değildir. Karayani'nin belirttiğine göre bu kişi genellikle –kendisi gibi– iş adamı ya da tüccardır. Hastane yöneticisi hakikî anlamda hastanenin mallarını ve işlerini yönetmektedir.

Karayani azınlıktan ve azınlık sorunlarından karamsar bir havada bahsetmiştir. Ona göre, 20 sene sonra ortada bir azınlık kalmayacaktır. Günümüzde çok az kişi vaftiz edilmekte ve evlenmektedir, çünkü gençler gitmiştir. Kendilerinin huzurevinde bile, "ölmeyi bekleyen" 255 yaşlı kimse vardır ve ne azınlık, ne de Patrikhane; kimse bu kişilere yardım eli uzatmamaktadır. Yunan Devleti bu kişilere elbette emekli maaşı ödemektedir, ancak bu parayı çocukları harcamaktadır. Tam da bu söyleşimiz esnasında, genç bir Rum hanım odaya girerek –heveslesi– annesinin emekli maaşını istemiştir. Karayani, sözlerinin böyle bir örnekle desteklenmesinden son derece memnun olmuştur.

Karayani'ye göre, ne Türk hükümeti, ne bağlı olduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü, ne Yunanistan, hiç kimse hastaneye yardım etmemektedir. Kurum bir vakıf olduğu için, kâr amacı gütmemektedir. Ancak kimse hastanenin masraflarının nasıl karşılanacağını sormamaktadır. Karayani, yönetim kurulu başkanlığına 1990 yılında seçilmiştir ve "Türk hükümeti izin vermediği için" yakınlarda bir seçim görünmemektedir. Kendisi seçildiği zaman, hastanenin sadece iki biriminin açık olduğunu belirten Karayani, aile hekimliği ve psikiyatri de dahil olmak üzere, hastaneye pek çok yeni birim eklediğini anlatmaktadır. Hastaların %99'u ve hastane personelinin %90'ı Türk'tür yani Müslüman'dır.

Yine Karayani'nin anlattığına göre, Türk hükümeti 1974'ten sonra vakfa ait olan 135 gayrimenkule ve cemaat tarafından 1936'dan sonra satın alman 630 kira sözleşmesine el koymuş-

tur. Kendisine Yunanistan Türklerinin, Balıklı Hastanesi gibi bir kurumlardan hayranlıkla söz ettiğini söylediğimizde Karayani, Batı Trakya Türkleriyle kıyaslama yapmamanın daha iyi olacağını belirtmiştir. Çünkü onlar, "bütün Kapalı Çarşıyı satın almıştır" ve hepsi oldukça varlıklıdır, oysa Rumlar arasında tek bir zengin kişi yoktur.

Karayani'ye göre Türkiye Rumlarına karşı genel bir baskı havası vardır. Karayani'nin anlattığına göre, görüşmemizden bir saat önce vakfın mallarından birinin kiracısı, yanında bir adamla ofisine gelmiş ve kira sözleşmesini devretmek istediğini söylemiştir. Karayani bunun için bazı işlemler gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine kiracı Türk olduğunu, kira sözleşmesini devretmek istediği kişinin de Türk olduğunu, o yüzden vakfın zorluk çıkartmaması gerektiği cevabını vermiştir. Şüphesiz böyle bir konuşmanın yaşanıp yaşanmadığını ya da gerçek içeriğinin ne olduğunu bilemiyoruz. Önemli olan, azınlık ileri gelenlerinden bir kişinin, bize bu genel havayı aktarmak istemesidir.

4- Tüm bu zorluklara rağmen, gülünç denebilecek sayılarına rağmen ve gençlerin azlığına rağmen Türkiye'deki Rum azınlık, *dernekler* ve diğer birlikler aracılığıyla, günümüzde bile hâlâ belirli bir canlılığa sahiptir. Elbette, İstanbul'da hâlâ, az çok faal ve etkili olan dernekler vardır. Azınlık gençleriyle yaptığımız görüşmelerde, özellikle bu derneklerden bir tanesinin adı geçmiştir: Ferikôy Derneği.[123] Bu derneğin pek çok üyesiyle görüştük: Dimitri Zotos, Niko Kalamaris ve eski başkan Kostas Eftimiadis. Derneğin anket sırasındaki başkanı Yorgo Teodoridis'tir. Görüştüğümüz kişiler, derneğin şu anda 200 üyesi olduğunu,[124] ancak sadece yirmi civarında kişinin gerçek anlamda aktif olduğunu[125] belirtmiştir. Dernek faaliyetleri eskiden sadece parti ve balo organizasyonlarıyla sınırlıyken, birkaç senedir ciddi konferanslar ve diğer azınlık gençle-

123 Dernek binası, Ferikôy'de Lala Şakir Sokak'ta bulunan bir Ortodoks kilisesidir.

124 K.E. ile 10.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

125 N.K. ile 06.11.1999 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

riyle buluşmalar sıklaşmıştır. Aktif üye sayısı çok olmadığı için, genellikle faaliyetleri sınırlı kalan Yeniköy gibi başka dernekler de vardır.

En aktif dernekler, elbette Atina'da bulunanlardır. Bu derneklerin en önemlisi "İstanbullular Birliği"dir.[126] Atina'da görüştüğümüz dernek başkam Giorgios İsaakidis'e[127] göre, dernek son derece faaldir ve sadece eski İstanbul Rumları dernek lokalinde düzenli olarak toplanmakla kalmamakta,[128] ayrıca toplantılar, tartışmalar, sergiler, vs. gibi etkinlikler de düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Türkiye Rumları ile ilgili yayınlar çıkmaktadır. Tüm etkinlikler Atina'da çıkan azınlık gazetelerinde duyurulmaktadır.[129] Bu dernekten başka, yine Atina'da, "İstanbul Yöresinden Gençler Derneği" ve Türk Devleti'ne karşı en sert tutumlu olan derneklerden biri olan "İmroz ve Bozcaada Rumları Derneği" gibi derneklerden bahsedebiliriz.

5- Hâlâ Türkiye'de olan, ya da başka bir yerde yaşayan Türkiye Rumları arasındaki bir başka bağ da *azınlık basınıdır*. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sayısı oldukça hızlı artan bu basın,[130] 1923'ten sonra, zamanla, azınlığın azalmasına paralel olarak yok olmaya doğru ilerleyecektir. 1923 ve 1941 yılları arasında İstanbul'da, gazete ve dergiler karışık, toplam 28 tane Rum basın organı vardır. Bunların 24 tanesi günlük siyasî gazetedir. Bu gazetelerin en önemlileri şunlardır: *Aniksartitos*, *Asipis*, *Avyi*, *Apoyevmatini*, *Dimokratia*, *Dimokratis*, *Efimeris*, *Espirini*, *Estia*, *İmeris Yana*, *Katimerini*, *Metaritmisis*, *Metapolitefsis*, *Otipor*, *Patris*, *Politia*, *Politersis*, *Proodos*, *Proini*, *Ta Hronika*, *Ta Neotora*, *To Vima* ve *To Fos*. Bu gazetelerin büyük çoğunluğu sadece birkaç sayı ya da birkaç yıl yayınlanmıştır.

---

126 Syllogos Konstantinoupoliton, Dimosthenous 115-117, Kallithea, Atina.

127 Giorgios Isaakidis ile 17.02.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme.

128 Ağırlıklı olarak 1964'te sınırdışı edilenlerin bulunduğu bir akşam yemeğine katılma şansımız olmuştur.

129 Örneğin *O Politis* her ay bir sayfasını derneğin etkinlik takvimine ayırmaktadır.

130 *http://www.minidev.com/kulturler/kulturler_rum_basin1.asp*

1941 yılından itibaren, kısmen daha uzun ömürlü olan başka yayınlar da görüyoruz: *Efimeris* (1943-?), *Vima* (1946-1952), *Keravnos* (1947-1951), *Kiryakatiki Proia* (1947-1960), *Hronos* (1947-?), *Apostolos Adreas* (1951-1964), *Eleftheri Foni* (1952-1965), *Emvros* (1952-1965), *Ta Nea* (1953-?). Bütün bu yayınların arasında en bilineninin –azınlık sorunlarıyla çok ilgilenmemekle beraber– bugün hâlâ yayınlanmaya devam eden *Apoyevmatini* olduğu bir gerçektir. Dergiler arasında *Fos*, *Foni*, mizah dergisi *Okopanos*, 15 günde bir yayınlanan *Kopanos*, önce sanat ve edebiyat dergisi olan, daha sonra siyasileşen ve maalesef son dönemde yayın hayatına son veren *Pyrsos* ile, hâlâ yayınlanmakta olan dinî dergiler *Hıristiyaniki Estia* ve *Orthodoxia*'yı sayabiliriz.

Bugün, *Pyrsos*'un (Meşale)[131] kapanmasından beri, iki gazete azınlığı bilgilendirmektedir: *Apoyevmatini*[132] (Öğleden sonra) ve *İho* (Yankı). Maalesef bu iki gazete günümüzde malî sıkıntılar çeken ve sadece Türk ve Yunan ulusal basınlarında çıkan haber ve makalelerin çevirilerini yayınlayan birer küçük gazete haline gelmişlerdir. Bu yazılara ayrılan birinci sayfalardan başka, iç sayfalarda, Rumların ve Türklerin iş ilanları, ayin yerleri ve tarihleri,[133] Patrikhane ile ilgili haberler, bir aşk tefrikası ve doğrudan azınlığı ilgilendiren birkaç yazı görülmektedir. *Marmara*, *Jamanak* ve özellikle de Ermeni cemaatine ait olan *Agos* ile Yahudi cemaatinin *Şalom* gazetesi gibi diğer

131 Gazetenin sahibi ve azınlığın özellikle edebiyat alanında tanınmış simalarından olan Panayot Abacı ile görüşmeyi başaramadık. Abacı birçok klasik eseri Yunanca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Yunanca'ya çevirmiştir (örneğin Yaşar Kemal). Oğlu Aris Abacı da, pek çok Yunan basın organının Türkiye muhabiridir.

132 1925 yılında Konstantinos Vasiliadis tarafından kurulan gazete, azınlığın en düzenli gazetesidir. Dr. İannis Adosoğlu tarafından yayınlanmaktadır.

133 Cemaat üyelerinin ve papazların sayısı düşünülerek, ayinler her hafta başka bir kilisede düzenlenmekte, gezici papazlar bu kiliseye gitmektedir. İstanbul'daki Rum kiliselerinin detaylı bir listesi için bkz. *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, cilt 3, s. 1537-1598, burada Ayazma (kutsal pınar) kiliselerinin de bir listesi, her biri için kısa birer tarihçeyle beraber yer almaktadır. Bu kiliselerle ilgili tarihî ve mimarî bir inceleme için bkz. Karaca Zafer, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

azınlıkların gazetelerinin tersine, bu iki gazetenin azınlık meseleleriyle çok ilgilenmediğini görmek üzücüdür. Beyoğlu Parmakkapı Sokak'ta bulunan *Iho*[134] gazetesinin yazarları, beni çok sıcak karşıladılar. Gazete binasının harap halinden de anlaşılan malî sıkıntılarından bahseden *Iho* yazarları, işlerinin Türk gazetelerindeki haberleri çevirmekten ibaret olduğunu itiraf etmiştir. Ancak hem sunumu, hem de içeriği bakımından daha çekici olan, yeni çıkartmaya başladıkları dergi *Ita*, azınlık gündemiyle daha ilgili görünmektedir.[135]

Öte yandan, Atina'da yayınlanan azınlık gazeteleri için durum farklıdır. Bu gazeteler azınlık konularıyla daha ilgilidir ve Türk Devleti'ne karşı da, daha serttir.[136] Dört azınlık gazetesi tespit ettik: *O Politis* (Konstantinopolitan), *Anatoli* (Doğu), *Konstantinoupolis* (Konstantinopolis) ve *Eptalofos* (Yeditepe). Bu gazetelerin ilk ikisiyle doğrudan temas kurma şansımız oldu. *O Politis* gazetesinin ofislerinin oldukça büyük olduğunu söyleyebiliriz (Viktorias Meydanı, 2 numara). Gazetenin Türk karşıtı imajına rağmen, gazetenin şimdiki müdürü –gazeteyi babasından devralan ve o dönemden beri gazetenin Türkiye'ye karşı üslubunu yumuşatan Bayan Tsoukatos– beni çok sıcak karşıladı. Türkçe bilmeyen Bayan Tsoukatos, Türkiye hakkında söylediği sözlerde çok ılımlıydı. Kendisi, gazetesinin ana okuyucu kitlesinin Rum diasporası olduğunu ve gazetenin "çok okunduğunu" söylüyor. Yine gazete binasında, *O Politis*'te çalışan bir gazeteciyle, aşırı Türk-karşıtı çalışmalarıyla ta-

134 Gazete 1977 yılında Haralambos Rombopulos tarafından kurulmuştur. Şu anki müdürü Andrea Rombopulos ile maalesef görüşme şansımız olmadı. 06.11.1999 tarihinde görüştüğümüz kişiler, Dimitri Zotos ve Yani Teodoru olmuştur.

135 Azınlık lehine aşırı derecede yayın yapmanın, günümüzde bile birtakım riskler taşıdığı bir gerçektir. Mart 1999'da, *Agos* gazetesinin iki yazarı, Diran Bakar (yazı işleri müdürü) ve Yervant Özuzun (muhabir) Türkçe ve Ermenice yayınlanan ve 1942 Varlık Vergisi Kanunu'nu eleştiren bir yazıları yüzünden, "halkı düşmanlığa tahrik" suçundan yargılanmıştır, *Agos*, 01.03.1999.

136 15.02.1999'da Atina'da görüştüğümüz İstanbullu bir Rum hanım, İ.S., –belki de karşısında bir Türk olduğu için– *O Politis*, *Anatoli* ve *Konstantinoupolis* gazetelerini aşırı Türk-karşıtı ve "faşist" bulduğunu söylemiştir. Bu gazeteleri satın aldığını, ancak "üzerlerinde domates soyduğunu" ifade etmiştir. Buna karşılık, *Eptalofos*'u çok daha ılımlı ve doğru bulmaktadır.

nınan akademisyen Pavlos Hıdıroğlu'nun oğlu Nikos Hıdıroğlu ile görüştük. O da Türkçe bilmiyordu ve Türkiye'de yaşamakta olan Rumların geleceğiyle pek fazla ilgileniyormuş izlenimi yaratmadı.

O Politis 1964'ten beri Atina'da yayınlanan aylık bir gazetedir.[137] Gazetenin ilk sayfası Türk-Yunan ilişkilerine ayrılmıştır. Bu ilişkilerle ilgili derinlemesine yazıların haricinde, gazetede, Amerika, Avustralya ve Avrupa'daki Rumlarla ilgili haberler yer almaktadır. Türkiye Rumlarının kişisel hikâyelerine ayrılan sayfalardan başka, ölüm, doğum ve evlilik ilanlarının bulunduğu sayfalar vardır. Gazetenin bir tam sayfası İstanbullular Derneği'nin faaliyetlerine, bir diğer sayfa Patrikhane'nin faaliyetlerine, başka bir sayfa da Türk-Yunan ilişkileriyle ilgili yayınlara ayrılmıştır. Son sayfada, son 6 yıldır, bir İstanbul semti tanıtılmaktadır. Bu yazıların tonu, Türkiye'ye karşı oldukça ağırdır.

Anatoli'nin müdürü Grigorios Keşişoğlu ile ilk olarak "İstanbullular Derneği"nin lokalinde, daha sonra da gazetenin binasında (Doiranis 130 numara, Kallithea) görüştük.[138] Oldukça küçük bir gazete olan *Anatoli*'de, G. Keşişoğlu dahil, toplam iki kişi çalışmaktadır. Ancak gazetenin sahibi Keşişoğlu değildir. Keşişoğlu, *Anatoli*'nin Türkiye ve Yunanistan'da yaşamakta olan Türkiye Rumlarına hitap eden bir gazete olduğunu ve temelde aboneleri sayesinde ayakta kalabildiğini söylüyor. Aslen Heybeliadalı olan Grigorios Keşişoğlu, "herkes çoktan gittiği ve uzun zamandır Türkiye'den ayrılmayı düşündüğü için", 1981 yılında Atina'ya gelmiştir. Bu göç kısmen, o yıllarda Türkiye'de hüküm süren anarşi ortamından kaynaklanmaktadır ve zaten "bütün akrabalar uzun zamandır gelmesini beklemektedir". Böylece Keşişoğlu, Zoğrafyan Lisesi'nde ortaöğretimini tamamlar tamamlamaz Atina'ya göç edecektir. Askerliğini yapmadığı için Türk vatandaşlığından çıkartılan Keşişoğlu,

137 Gazetenin logosu, İstanbul'daki Bizans surlarının bir resmidir. Gazetenin altbaşlığı ise: "Konstantinopolislilerin siyasî, sosyal ve bağımsız bilgi kaynağı" şeklindedir.

138 Grigorios Keşişoğlu ile 18.02.1999 tarihinde Atina'da yapılan görüşme.

Yunan vatandaşlığına geçmiştir. Keşişoğlu, İstanbullu olmasına rağmen, İstanbul Rumlarının –ona göre haksız yere– köylü olarak nitelendirdiği Gökçeada ve Bozcaada Rumlarının geleceğiyle özel olarak ilgilendiğini söylüyor. Ona göre İstanbul Rumları, Rum olduklarını Yunanistan'a geldiklerinde anlamıştır. Ancak bunu hâlâ anlamamış olanlar da vardır. Keşişoğlu normalde Türklerle konuşmadığını ve anlatacaklarının beni şok edebileceğini söylüyor.

Gerçekten de, tıpkı müdürü gibi, *Anatoli* gazetesi de Türklükle bağlantısı olan her şeye eleştirel hatta saldırganca yaklaşmaktadır. Bu küçük, aylık gazetenin temel bilgi kaynağı Türk basınıdır. Gazete, popülist Türk gazetelerinde çıkan Yunan-karşıtı yazıların tamamını, adeta cımbızla çekip çıkartmaktadır ve burada açıkça görülen amaç, Türklerin Yunanlılardan ne kadar nefret ettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.[139] İki logonun (minaresiz Aya Sofya ve Atina Akropolü)[140] yer aldığı birinci sayfada, genellikle, Türkiye'de ve Batı Trakya'da yayınlanan Türk gazetelerinin (Yunanistan'daki Müslümanların ne kadar kibirli olduğunu göstermek için),[141] bir ya da birkaç sayfasının kopyası yayınlanmaktadır. İç sayfalar Yunanistan'da yaşayan Türkiye Rumları ile ilgili çeşitli duyuru ve haberlere ayrılmıştır. Türkiye'de yaşamakta olan azınlığın durumu, yıkık dökük bina resimleriyle ve acı dolu hatıralarla, dramatik bir şekilde anlatılmaktadır. Bu gazetenin de son sayfası, Polis'in "Rum mahalleri"ne ayrılmıştır. Genellikle Keşişoğlu tarafından kaleme alınan yazıların içeriği, katı bir Türk-karşıtlığı ortaya koymakta, ve gazetenin tamamı Türk-Yunan rekabeti üzerine dönmektedir.

Yine aylık bir gazete olan *Eptalofos*'un tonu, diğer iki gazeteye kıyasla son derece farklıdır.[142] Gazetenin müdürü Mihalis

139 Örneğin bkz. *Anatoli*, 06.1998.

140 1996'ya kadar. Günümüzde logoda sadece Aya Sofya yer almaktadır. Gazetenin alt-başlığı ise: "Doğu'nun, Konstantinopolis'in, İmroz ve Bozcaada'nın Helenizmi için" şeklindedir.

141 Örneğin bkz. *Anatoli*, 10.1996.

142 Gazetenin logosu, surların, Topkapı Sarayı'nın, Aya Sofya'nın (minareleriyle) ve Sultan Ahmet Camii'nin göründüğü bir eski İstanbul çizimidir. Gazetenin alt-başlığı ise şöyledir: "Şehir, vatandaşlar ve medeniyet için".

Vasiliadis'e, Türkiye'de bile çok iyi gözle bakılmakta ve kendisi çeşitli etkinliklere davet edilmektedir. Ayrıca Vasiliadis, Atina'da yaşayan azınlık arasında, İstanbul'a düzenli olarak gelen ve azınlık üyeleriyle gerçek anlamda iletişimi kopartmayan tek gazeteci gibi görünüyor. Gazete genellikle, Türk-Yunan ilişkilerini ve Türkiye Rumlarının şu an içinde bulundukları durumu anlatmakta ve bunu neredeyse tarafsız ve ılımlı bir şekilde yapmaktadır. Çok fazla ilan gelmemesinden dolayı *Eptalofos,* (belki de saldırgan olmayan tonu yüzünden) malî sıkıntılar çekmektedir. Ancak –kendisiyle maalesef görüşemediğimiz– Vasiliadis, azınlıklarla ilgili bir televizyon programında da görüldüğü gibi, Türkiye'den göç eden Türkiye Rumlarının canlı bir simgesi olmuştur.[143] Vasiliadis 2000'li yıllarda Türkiye'ye dönmüş ve azınlığın ileri gelenleri arasında hakettiği yerini almıştır.

İlgi duymadığımız için değil, ama arşiv eksikliğinden dolayı çalışmamızda kullanmadığımız *Konstantinoupolis* (Kerasountos, numara 17) gazetesi ise, 1976 yılından beri düzenli olarak yayınlanmaktadır. İstanbul'da da gazetecilik yapan ve Türkiye çıkarları aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktan sınırdışı edilen bir İstanbul Rum'u tarafından yönetilmesi, gazete yazılarının Türkiye'ye karşı aşırı saldırgan tutumunun sebebini açıklamaktadır.

Bu azınlık basınının, Türkiye Rumları üzerindeki etkisini ölçebilmek zordur. Her halükarda, düşük tirajlarına ve az satmalarına rağmen, bu gazeteler aile içinde dolaşmaktadır ve az çok okunmaktadır.[144]

6- Çalışmamızı, buraya kadar belki de haksız bir şekilde biraz göz ardı ettiğimiz *Gökçeada ve Bozcaada Rumları* hakkında birkaç sözle bitireceğiz. Azınlığın bir kısmı gibi ben de, stratejik öneme sahip bu iki Ada'da yaşayan Rumların durumunun, İstanbul Rumları ile aynı çerçevede incelenemeyeceğine inanı-

143 Ali Kırca, *Azınlıklar Kaybolan Renkler*, İstanbul: Sabah, 2000.

144 1995 yılında sunulan bir tezde, Kemal Özer, "Türkiye'de Gayrimüslim Azınlık Basını", İstanbul: İstanbul. Üniversitesi, 1995, s. 103, *Iho* ve *Apoyevmatini* gazetelerinin tirajının 1000 olduğunu okumaktayız. Bu sayı, görüşmelerimizin ışığında, bize çok yüksek görünüyor. Bu iki gazetenin bugünkü tirajlarının birkaç yüz nüshayı geçmediğini tahmin ediyoruz.

yorum. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle, bu kişilerin hukukî statüleri, İstanbul Rumlarına kıyasla daha belirsizdir. Bu adalarda yerleşik olan Rumlara azınlık hakları ve bir çeşit idarî özerklik tanıyan Lozan Anlaşması'mn 14. Maddesi uyarınca, Gökçeada ve Bozcaada Rumları nüfus mübadelesinden muaf tutulmuştur. Özerklikle ilgili bu madde Ankara tarafından hiçbir zaman uygulanmamıştır. İkinci olarak, bu adalarda yaşayan Rumların sosyo-ekonomik özellikleri, İstanbul Rumlarından tamamen farklıdır. Ada Rumları, genelde bağcılıkla uğraşan, ve kimi zaman tepelerde kurulu küçük kırsal topluluklar halinde yaşayan çiftçilerdir (ya da öylelerdi).[145] Oysa İstanbul Rumları, eskiden beri, bir dünya metropolünde oturan şehirli kişilerdi. Son olarak, belki de en önemlisi, bu adaların dünya görüşü tamamen farklıdır. Adalıların kendilerine has bir psikolojileri olduğu için, bu iki Ada'da yaşayan halk arasında bir çeşit dayanışma bağı kurulmuştur. Bütün tanıklıklar, İstanbul'da yaşayan Türkler ve Rumlar arasında kriz dönemlerinde yaşanan gizli düşmanlığın, adalarda görülmediğini ortaya koymaktadır: uzun zaman Rumların (en azından Gökçeada'da) çoğunlukta olmasına rağmen, Türkler ve Rumlar barış içinde ve kardeşçe yaşamış, denizin ve iklimin kaprislerine beraber göğüs germiştir. Aslında, son yirmi yılda, iki ada, özellikle Türkiye'nin kuzeyinden ve güneydoğudan gelen göçmenlerin akınına uğramıştır. Yeni gelenler, ada sakinlerinin alışık olmadığı, gergin bir hava yaratarak, adaların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik görünümünü değiştirmiştir.

Göçün temel sebebi, hükümetin azınlıklara karşı özellikle 1964 yılından sonra aldığı bir dizi önlemdir. En önemli üç olay, Gökçeada'daki azınlık okulunun kapatılması, Ada'ya yarı

145 Güliz Erginsoy Gökçeada'da Gliki'de (Bademli) yaşayanların geçim kaynaklarını şöyle sıralıyor: "... Bademli sakinlerinin en önemli geçim kaynakları hayvan yetiştiriciliği ve ticareti, arıcılık, avcılık (maalesef artık Ada'da kuş ve yaban domuzu kalmamıştır), ipek böceği yetiştiriciliği, yün dokuma, bağcılık ve zeytinciliktir...", Güliz Erginsoy, "Citoyenneté complète, citoyenneté à mi-temps: quatre générations de Gliki à Bademli", Samim Akgönül (haz.), *Images et perceptions dans les relations gréco-turques*, Nancy: Genèse, 60-61, 1999, s. 21. Bu faaliyetlerin İstanbul Rumlarının geçim kaynaklarından son derece farklı olduğu açıktır.

açık ceza evi inşa edilmesi (ve bu inşaat için topraklara el konulması)[146] ve Gökçeada'ya bir jandarma kışlası yerleştirilmesidir. Böylece, 1920'li yıllarda Gökçeada'da yaklaşık 9.000 ve Bozcaada'da 6.500 olan Rum-Ortodoks nüfus,[147] 1970'li yıllarda Gökçeada'da sadece 2.622 kişi ve Bozcaada'da da 1.400 kişi kalacaktır.[148] Son olarak, iki Ada'da yaşayan Rum nüfusun 1990'lı yıllarda toplam 330 kişi olduğu tahmin edilmektedir.[149] Yunan diplomatik kaynakları ise, Gökçeada'da 1922 yılında 9.200 kişinin yaşadığını (bugün için verilen sayı 370'tir) ve Bozcaada'da 1922'de 6.420 kişi yaşarken, bu sayının bugün sadece 30 olduğunu söylemektedir.[150] Öyle ya da böyle, 1964 yılında, bugün otel olarak kullanılan okulun kapatılması ve bahsi geçen cezaevinin yapılması Rum nüfusun Ada'dan silinmesine sebep olmuştur.[151] Üstelik eski tutukluların büyük kısmı tahliye edildikten sonra Ada'da kalmakta ve Gökçeada'nın eski sakinlerinin yerini almaktadır.[152]

Biraz daha olumlu bir not düşerek bitirmek istiyorum. İki adanın, özellikle de Gökçeada'nın, gerçek anlamda birer turizm merkezi haline gelmekte olduğunu belirtmek gerek. Özellikle *Panaya* şenliklerinin düzenlendiği Ağustos ayında (15 Ağustos), binlerce Rum ve aynı zamanda Türk, şenliklere ve 1998'den beri yine 15 Ağustos'ta başlayan açık hava sinema festivaline katılmak için buraya gelmektedir.[153]

---

146 6830 sayılı 1964 tarihli kamulaştırma kanununa göre, Rumlara ait olan toprakların %98'i yarı açık cezaevi ve kışla yapımı için kamulaştırılmıştır.

147 Giorgos Tenekidis, *Imvros ke Tenedos. Istoria nomiko kathestos sinhroni pragmatikotita*, Selanik, yayınevi belli değil, 1986, s. 19.

148 *www.kilkis.forthnet.gr/turkey*

149 *Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey*, New York: Helsinki Watch, 1992, s. 16. Çalışmamızda, tarafsızlığından çok emin olamadığımız bu raporu çok fazla kullanmadık.

150 *www.hellenisme.org*

151 Bu iki adanın Türkleştirilmesiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz Neocles Sarris, "Social modernisation and the Turkification of Tenedos", *The Forgotten Island of Tenedos*, Atina: Anatoli, 1997, s. 97-114.

152 Güliz Erginsoy, *a.g.e.*, s. 27.

153 *Apoyevmatini*, 17.08.1998.

Sonuç

Bir yok oluştan söz etmek mümkün müdür? Bu konunun üç açıdan tartışılması gerekiyor: Acaba bir azınlığı hangi noktadan sonra yok olmuş sayabiliriz? 21. yüzyılın başında Türkiye Rumları kaç kişidir? Demografik ve matematiksel açıdan, hangi noktadan sonra azınlığın yeniden doğması imkânsız hale gelmektedir? Bir topluluğun yok olmuş sayılması için, bu topluluğa ait olan tek bir birey bile kalmamış olması gerekiyorsa, o zaman Türkiye'deki Rum azınlık, tahminlere göre 3.000 ile 8.000 kişi arasında değişen nüfusuyla, henüz yok olmuş sayılamaz. Bir topluluğun yok olmuş sayılması için, bu topluluğa ait olan tüm kültürel izlerin –kelimenin en geniş anlamıyla– silinmiş olması gerekiyorsa, o zaman da yine, Türkiye Rumları, İstanbul dilinde;[154] İstanbul mutfağında;[155] hâlâ tabakların kırıldığı bazı tavernalarda (nasıl tabak kırılacağı bilinmediği için yaralanmalar olsa da), bu tavernalarda büyük ilgi gören, meşhur şarkıcı Fedon gibi, birkaç Rum şarkıcı vasıtasıyla ve daha etnolojik yaklaşımları olan Yeni Türkü[156] gibi müzisyenler sayesine İstanbul müziğinde yaşıyor demektir. Bir topluluğun yok olmuş sayılması için, bu topluluğa ait tüm bireysel ve toplumsal hatıraların yok olup gitmesi, toplumsal hafızanın tamamen silinmesi gerekiyorsa, o zaman İstanbul Rumları; Yunanistan'a ya da başka yerlere göç edip, doğdukları topraklardan kopmuş olan İstanbul Rumlarının toplumsal hafızalarında, ve yeni yeni de, İstanbulluların toplumsal hafızalarında hâlâ yaşıyor demektir. İstanbullular, "eskiye dönüş" arayışı içerisinde, artık yok olup gitmiş olan, "Beyoğlu'na kravatsız girilmediği" yılların kozmopolit İstanbul'undan giderek daha fazla övgüyle bahsetmektedir. Aslında tüm bunlar bir kimlik buna-

154 Örneğin bkz. Özdemir Kaptan Arkan, *Beyoğlu, Kısa geçmişi, Argosu*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 239-290.

155 Sula Boziş'in verdiği leziz tarifleri hazırlayıp tadabilirsiniz, bkz. Sula Boziş, *İstanbul Lezzeti: İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

156 Örneğin bkz. Külhani Şarkılar. Bu albümde, Anadolu kökenli Rumların, temel olarak yiğitlik övgüleri içeren müziği olan Rebetiko esintileri vardır.

lımının yankılarıdır. Ya da daha ziyade –eğer bu terim çok ağır geliyorsa– ne kendi dünyalarının, ne de şehirlerinin çok uzun zamandır artık var olmadığını gören İstanbulluların bir kimlik sorgulamasıdır.[157]

Ancak buna karşılık, bir topluluğu tükenmiş saymak için, bu topluluğun nüfusunun yeniden artacağı umudunun çok az olması yetiyorsa; bu hızla giderse, birkaç yıl içerisinde kentte bir tek Rum bile kalmayacağını belirtmek gerekecektir. O zaman, evet, bizler bugün bir cemaatin yok oluşunun, bu konuda ellerinden hiçbir şey gelmeyen tanıklarıyız diyebiliriz.

157 İstanbulluların kimlik bunalımı konusunda, çok güzel bir makaleye bakmak mümkündür, Sema Erder, "Nerelisin Hemşerim", Çağlar Keyder (der.), *İstanbul. Küresel ile Yerel Arasında*, İstanbul: Metis, 2000, s. 192-205.

Genel Sonuç

Tempora mutandur
Nos et mutadur illis.[1]

1923-2007 yılları arasında Türkiye Rumları, hem cemaat olarak, hem de cemaatlerinden bağımsız bireyler olarak, zor zamanlar geçirmiş, güzel günler yaşamış, üzücü deneyimler atlatmış, ama aynı zamanda şatafatlı günler de görmüştür. Türkiye'nin, Yunanistan'ın ve azınlığın sevinçlerini paylaştıkları gibi; Türkiye'nin, belki biraz Yunanistan'ın ve şüphesiz kendi cemaatlerinin acılarına da ortak olmuşlardır.

Cumhuriyetin ilk yılları Türkiye Rumları için, tıpkı Türkiye nüfusunun tamamı için olduğu gibi, bir adaptasyon, değişim, şaşkınlık ve kimliğini yeniden kurma dönemi olmuştur. Bu yılları incelediğimizde, Türk Müslüman kimliğine büyük ölçüde yakınlaşan diğer gayrimüslimlerin –örneğin Yahudilerin– tersine, Türkiye Rumlarının Türk ulusuna entegrasyonunun tam bir başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebiliriz. Napolyon Bonapart "Korsikalıyım ama kendimi Fransız hissediyorum" demiştir. 1920'li yıllarda herhalde çok az Rum (belki de hiç ?)

1 Zaman değişti, bizler de değiştik zamanla.

"Rum'um ama kendimi Türkiyeli hissediyorum" diyebilirdi. Bu başarısızlığın açıklanabilir sebepleri vardır. Kültürel benzerliklere, paylaşılan bir tarihe ve yüzyıllardır aynı topraklarda yaşamalarına rağmen, 19. yüzyılın başlarından itibaren, Türkiye Rumları kimliksel bir uzaklaşma sürecine girecektir. Bu süreç 20. yüzyılın başında, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk-Yunan Savaşı ile daha da hızlanacaktır. İlginç bir biçimde, Yunan ulusunun Ortodoks kimliğini öne çıkarmasıyla eş zamanlı olarak, aynı dönemde, Türk ulusunun Müslüman karakteri de daha belirgin hale gelecektir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen önce, Türkiye Rumlarının ne Türk yöneticiler tarafından, ne de Türk kamuoyu tarafından kendilerinden biri gibi görülmediğini söyleyebiliriz. Bu koşullar altında Türk makamları, kendi içlerinde yaşayan Rumlara karşı çelişkili iki yaklaşım sergilemiştir. Türkiye Rumları, bazı mesleklerin Türk olmayanlara yasaklanması gibi yasalarla (bu yasada bahsedilenler Türk vatandaşı olmayanlardır, ancak yine de bu uygulama bütün cemaati etkilemiştir), toplumdan dışlanmış ve kendi cemaatleri içine kapatılmıştır.

Rumların 1940'lı yıllardaki durumunu inceleyen bir gözlemci, savaşın getirdiği zor koşullar yüzünden yanlışa düşebilmektedir. Çünkü bu yıllarda, her şeyden önce ülkenin tamamı bir hüsran dönemine girmiştir. İlk olarak ortada ideolojik bir hüsran vardır: Almanları destekleyenler –genellikle Turancılar, müttefikleri destekleyenlerle karşı karşıyadır. Bu iki kutup arasında İnönü ve çevresindekiler, kimilerine göre Türkiye'yi en kârlı çıkaracak tarafı seçmek için uygun zamanı kollamakta; kimilerine göreyse tarafsızlığın tek çözüm olduğuna inanmaktaydı.

Düşmanla bir olup (acaba hangi düşman?) Türk ulusunu her an sırtından bıçaklayabileceklerinden kuşkulanılan Türk-olmayanlara karşı başlatılan avın yeniden alevlenmesiyle beraber, kimliksel bir hüsran da yaşanmıştır. Ötekilerin bu şekilde reddedilmesinde, Nazi ideolojisinin de büyük rol oynadığı bir gerçektir. Bu "muhbir vatandaş" ve "vatandaş Türkçe konuş" ortamında, doğrudan ve bazen açıkça Türk-olmayanları hedef

alan tedbirlerin uygulanması nispeten kolay olmuştur. Gayrimüslimlerin, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, özel birliklerde askere alınması; Türklerle, Türk-olmayanlar arasında ayrımcılık yaratan Varlık Vergisi (en azından uygulaması), gayrimüslimlerin Aşkale'ye sürgüne gönderilmesi bu tedbirlerin en belirgin örneklerindendir.

Son olarak da, nüfusun tüm katmanlarını etkileyen ve her türlü istismara ve hileye olanak tanıyan ekonomik hüsrandan bahsedebiliriz. Savaş zamanında, Türkiye'de kamuoyunun tamamı tarafından karaborsada mal satmakla, gıda istifi yapmakla, vergi kaçırmakla ve zor bulunan bazı ürünlerin kaçakçılığını yapmakla suçlanan hiçbir Rum'un, Ermeni'nin ya da Yahudi'nin bu işleri yapmadığını hiç kimse iddia edemez. Bu, itiraf edilmesi gereken bir gerçektir. Ancak aynı dönemde, Ankara'nın yeni kurulan semtlerinde ya da Boğaz kıyılarında hiçbir Türk'ün aynı faaliyetlerde bulunmadığını; ya da hiçbir Türk köylüsünün sonradan daha pahalıya satabilmek için buğdayını saklamadığını da, yine hiç kimse söyleyemez. Türkiye savaşa katılmamış ve savaşın acımasız yüzünü görmemişse de yine de savaşın yarattığı ahlakî bozukluklardan nasibini almıştır. Bu zor yıllarda, kimliksel uzaklaşma sürecinin doruk noktasına çıktığını söyleyebiliriz.

Savaşı izleyen yıllar, toplumun her kesiminde az da olsa bir rahatlama yaratmıştır. Ancak yine aynı yıllarda, doğrudan Rumları etkileyen iki gelişme yaşanacaktır. Çok partili hayata geçişle beraber, azınlık üyelerini cezbeden yeni, liberal bir Türkiye doğmuştur. Ancak aynı zamanda, 1950 yılından itibaren, siyasî İslam, Demokrat Parti bünyesinde yeniden gün yüzüne çıkacak, bu da Müslüman olmayanları yavaş yavaş hassas bir duruma sokacaktır. Öte yandan, bu siyasî kargaşa, İstanbul'un çehresini tamamen değiştiren demografik bir kargaşayı da beraberinde getirecektir. Aynı dönemde Anadolu'nun köylerinden göç ederek İstanbul'a gelen işsizler, gözle görülür etkiler yaratacaktır.

1950'li yıllarda meydana gelen ikinci gelişme, Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasına sürekli olarak karışması ve azm-

lıkların hayatlarını etkilemesidir. 6/7 Eylül'de yaşanan olaylar, tüm Rumlara, Türk-olmayanlara, gayrimüslimlere ve hatta belki de tüm zenginlere beslenen düşmanlığın, daha da şiddetlenerek açığa çıkmasından başka bir şey değildir. İşte bu nedenle, hem maddî kayıplar yüzünden, hem de olayların öncesinde ve sonrasında yaşanan tatsız ortamdan dolayı, o gecenin yaraları derindir. Maddî yaralar kapanmıştır ve Türkiye Rumları ülkelerini terk etmemiştir. Ancak bu olaylar, bir güvensizlik duygusunun temelini hazırlayacak ve bu duygu, on yıl sonra yaşanacak göçe katkıda bulunacaktır.

Üstelik Kıbrıs, 1959-1960 yıllarında getirilen geçici çözüme rağmen, sonraki on yıl boyunca Türkiye Rumlarını rahat bırakmayacaktır. Yunan uyruklu Rumların 1964'te sınırdışı edilmesi, tıpkı 1923 mübadelesinin Anadolu Helenizminde yarattığı gibi, azınlık hayatında yadsınmaz bir kopukluk meydana getirecektir. Sınırdışı etme tedbiri, hukukî açıdan yabancıları ilgilendirdiği gerekçesi öne sürülerek savunulamaz. Öncelikle, –sınırdışı edilen her bireye kişisel bir gerekçe gösterilmiş olsa da– azınlığın cemaat halinde topluca smırdışı edilmesi, bütün uluslararası ilkelere aykırıdır. İkinci olarak, herkes, ülkeden ayrılanların sadece Yunan vatandaşı olanlarla sınırlı kalmayacağının bilincindeydi. Buradaki temel amaç, Yunan hükümeti üzerinde baskı yaratmak olsa da, yetkililerin bir diğer amacı da, cemaatin tamamının ülkeden ayrılmasını sağlamaktı. Sınırdışı etme uygulaması birinci amacına ulaşamamış, ancak ikinci amacını büyük bir başarıyla gerçekleştirmiştir.

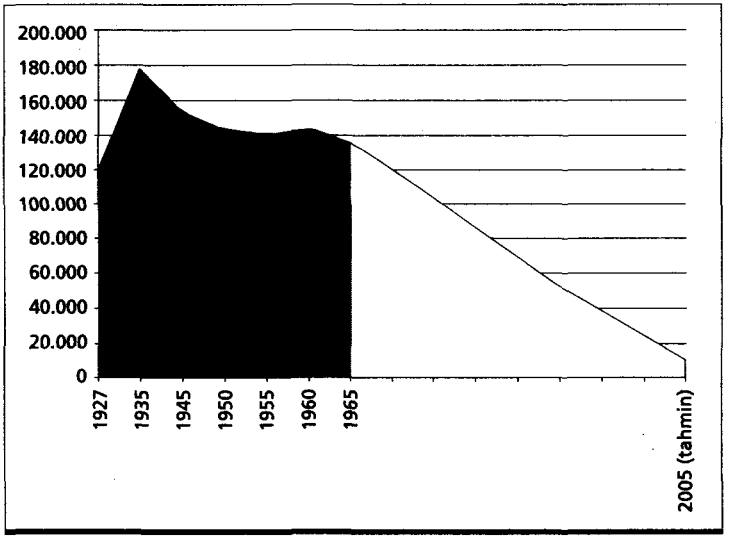
1964 yılında alman tek tedbir sınırdışı etme değildir. Bu uygulamaya eşlik eden, gerek gayrimenkullerle, gerekse vakıflar, azınlık okulları, Gökçeada ve Bozcaada Rumları ile ilgili bütün kısıtlamalar, Türkiye Rumlarını kendi vatanlarında bir gelecekleri olmadığına tamamen ikna etmiştir. Yaşanan toplu göçün ardından (ki gidenlerin bir kısmı zorunlu sürgündür), nüfusun sürekli olarak azalması süreci başlayacaktır. Rumların çoğu, doğdukları ülkede yazgılarına boyun eğen yabancılar olmaktansa, Yunanistan'da "göçmen" olmayı tercih etmiş-

tir. Bu noktada, gözlemlerimize dayanarak, Türkiye Rumlarının güya Yunanistan'a entegre olamamasının aslında romantik bir uydurmaca olduğunu belirtmemiz gerek. Elbette Yunanistan'da yaşayan Türkiye Rumları bazı kültürel özelliklerini, mutfaklarını, müziklerini, edebiyatlarını, dillerini, vs. korumuşlardır, ancak buradan yola çıkarak onları Yunanistan'da yaşayan yabancılar gibi görmek kesinlikle yanlış olacaktır. Yunanistan'a göç eden Rumlar şüphesiz ev özlemi çekmektedir ancak kesinlikle hüzünlü değillerdir. Rumlar Türk Devleti'ne kızgındır, ancak esas önemli olan, bu kızgınlığın zamanla azalıp gitmemiş olması, tam tersine, devam ederek nesilden nesile aktarılmasıdır. Yine de insanî bir felaket yaşanması; örneğin bir deprem, bu kızgınlığın hemen şefkate dönüşmesi için yeterli olmaktadır.

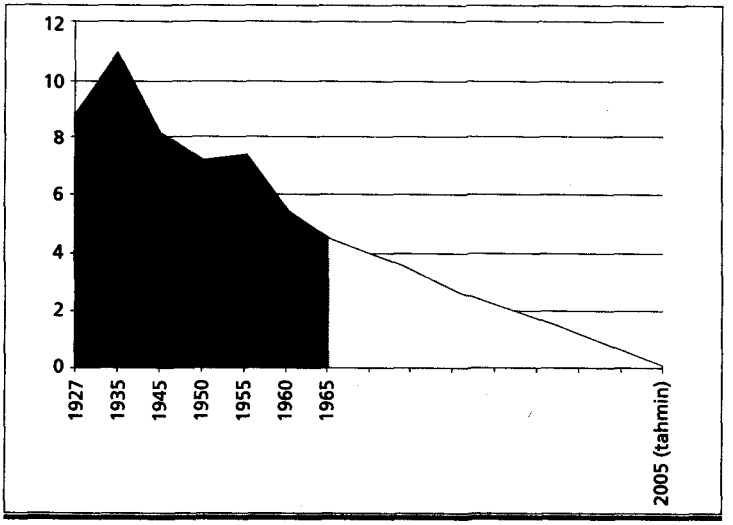
1974, Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki sürtüşmelerin doruğa çıktığı yıl olmuştur. Yarım yüzyıldan uzun bir süre sonra, iki halk neredeyse birbirlerini öldürmenin eşiğine gelmiştir. Türkiye'de, Yunanlılıkla bağlantısı olan her şeye karşı beslenen düşmanlık daha belirgin hale gelmiş, böylece Rumlar –kendilerine karşı herhangi bir tedbir alınmamış olmasına rağmen– ülkeden ayrılmaya devam etmişlerdir. İlk tercih edilen ülke Yunanistan olmuştur. Çünkü Türkiye ekonomik ve politik krizlere saplana dursun, Yunanistan cuntanın karanlık yıllarını geride bırakmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri'ne ya da Avustralya'ya gidip diasporaya karışan, Türkiye'de şiddetle kınanan Rum lobilerinin arasına katılanlar da olmuştur. O yıllarda, örneğin vakıflara karşı alınan tedbirler bana daha az önemli görünmektedir. Önemli olan, Rumların bir gün zulüm görecekleri korkusunu gidermek için hiçbir harekette bulunulmamış, hiçbir tutum sergilenmemiş olmasıdır. Üstelik 1970'li yılların sonları, şiddetin ülkenin tamamında günlük hayatın bir parçası olduğu ve bütün nüfusu etkilediği bir dönemdir. Aileler çocuklarını okula göndermekten korkar hale gelmiş, esnaf korkudan dükkânlarını açamaz olmuş; korku, tüm Türk vatandaşları için sıradan bir his halini almıştır.

Hem sokaktaki şiddetin sona ermesiyle, hem de özellikle Rumlara karşı alınan olumlu tedbirlerle, 1980'li yılların uzun zamandır beklenen rahatlamayı getirdiği söylenebilir. Ancak çok geç kalınmıştır. Ok yaydan çoktan çıkmış, gönüllü sürgün çoktan başlamıştır. Aileler çocuklarının ortaöğretimlerini tamamlamalarını bekliyor, daha sonra çocukları Yunanistan'a gönderiyordu. Kız çocukları bile, sırf Rum olmayanlarla evlenmesinler diye Türkiye'den gönderilmekteydi. Aileler de daha sonra çocukların ardından Kallithea, Nea Smyrni ya da Paleo Phaliro'da, bir zamanlar Küçük Asya Rumlarının yaşadığı mahallelere yerleşiyordu. Ne Davos, ne sınırdışı edilen Yunan uyruklulara Türkiye'ye geri dönme hakkı tanınması, ne de gayrimenkullerin blokajının kaldırılması, bu eğilimi tersine çevirmeyi başaramamıştır. Öyle ki, 1990'lı yıllarda azınlık, sayısal olarak önemsiz hale gelecektir. Aşağıdaki grafik denemelerinin azınlığın yokoluş sürecini betimlemede faydalı olacağını düşünüyorum.

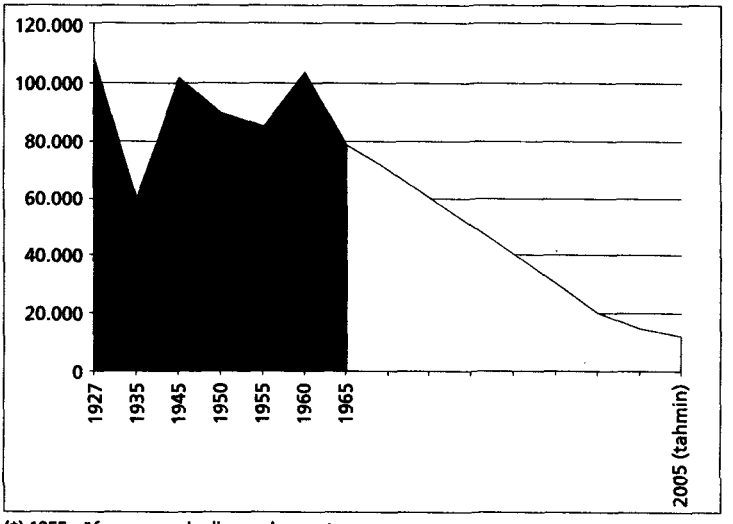
GRAFİK 1
Türkiye'de Anadili ya da İkinci Dili Yunanca Olanlar
1927-1965 (nüfus sayımları) - 2005 (tahmin)

GRAFİK 2
Türkiye'de Yunanca Bilenlerin Toplam Nüfusa Oranı
1927-1965 (nüfus sayımları) - 2005 (tahmin) Binde

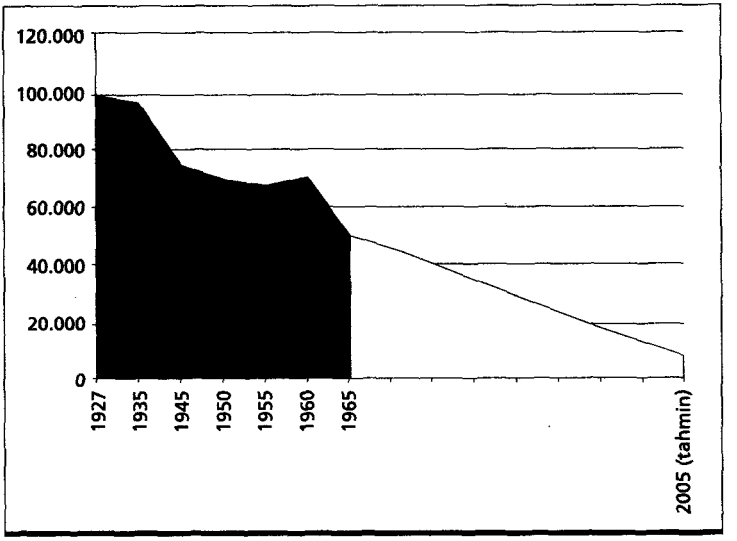

GRAFİK 3
Türkiye'de Ortodokslar
1927-1965 (nüfus sayımları*) - 2005 (tahmin)

(*) 1955 nüfus sayımında din sorulmamıştır

GRAFİK 4
İstanbul'da Ortodokslar
1927-1965 (nüfus sayımları) - 2005 (tahmin)

Yaklaşık 80 sene Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşadıktan sonra, acaba Rumların Helenliklerinden geriye ne kalmıştır? Şüphesiz pek çok şey. "Kimliğim, beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir" diyor Amin Maalouf.[2] Her insanın kimliğinin, sadece resmî kayıtlarda yazılanlarla sınırlı olmayan pek çok unsurdan oluştuğu bir gerçektir. Pek çok insan, şüphesiz, dinî bir geleneğe, bir millete, bazen iki millete; etnik ya da dilsel bir gruba, bir aileye ve aile çevresine, bir mesleğe, bir kuruma, sosyal bir çevreye aittir, en azından kendini ait hisseder. Ancak cemaat kimliğini oluşturan bileşenler daha sınırlıdır.

Öncelikle Rumların Helenliklerinden geriye, en azından Türkler ve Rumlar tarafından bireysel ve toplumsal kimliğin en önemli bileşeni olarak görülen Ortodoksluk kalmıştır. Bu bileşen o derece önemlidir ki, din değiştirmenin "kimlik ko-

2 Amin Maalouf, *Les identités meurtrières*, Paris: Grasset, 1998, s. 18. [*Ölümcül Kimlikler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 16.]

pukluğu"[3] yarattığı düşünülmektedir. Gerek Türk olsun, gerekse Rum; aynı dine ait kişiler, bireylerin dininin gereklerini yerine getirmeme hakkına sahip olduğuna, hatta bazen bireyin inanmama hakkı olduğuna inanmakta; ancak aidiyet çerçevesinde din değiştirmenin affedilemez bir hareket olduğuna inanmaktadırlar. Türkiye'de Rum kimliğinin Ortodoksluk bileşeninin, neredeyse hiç değişmeden korunduğu rahatlıkla söylenebilir. Elbette cumhuriyetle birlikte, tüm Türk vatandaşları için olduğu gibi, Ortodokslar için de, günlük hayatta bir laikleşme ve dinden bağımsızlaşma yaşanmıştır. Ancak Rumlar (en azından daha yaşlı olanlar, yani geriye kalan nüfusun büyük çoğunluğu) dinlerine ve ibadetlerine bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bunda Patrikhane'nin varlığı ve yeniden canlanmasının büyük rol oynadığı kesindir. Ancak İstanbul'un görkemli Ortodoks geçmişi, şehrin kiliselerinin çokluğu ve prestiji de –din adamları ve cemaat bütün kiliselerin faaliyete devam etmesi için gerekeni yapamamış olsa da– etkili olmuştur.

Ortak kimliğin ikinci önemli bileşeni olan dil de varlığını devam ettirmektedir. Ancak dil, din kadar önemli görünmemektedir. Bugün Türkiye'de, tıpkı Ermenice bilmeyen Ermeniler ya da Ladino veya İbranice bilmeyen Yahudiler olduğu gibi; Yunanca bilmeyen Rumlar olduğunu da söyleyebiliriz. Ama bu kişiler yine de Rum, Ermeni ya da Yahudi'dirler. Onların aidiyetlerinden kimse şüphe duyamaz. Bu kişilerin dinî aidiyetleri, tıpkı birkaç yüzyıl öncesinde olduğu gibi, etnik aidiyetlerini de belirlemektedir. Michel Foucault'un belirttiğinin tersine,[4] en azından Doğulu olanlar için, varlığın dil değil; din olduğuna inanıyoruz.

Bunu söyledikten sonra, Yunanca'mn hâlâ yaşadığını, çok sık olmamakla beraber, belki açıkça halk arasında ve pek yüksek sesle olmasa da, konuşulan bir dil olduğunu ve var olmaya devam ettiğini belirtmekte fayda var. Balıklı Hastanesi Huzure-

3 Bu terim Bruno Léal'e aittir, Bruno Léal, "Conversion et changement d'identité des renégats chrétiens en terre d'Islam", Gabriel Audisio (haz.), *Religion et identité*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 1998, s. 18.

4 Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard, 1966, s. 314 ve devamı.

vi'ni ziyaretimiz sırasında, herkes Yunanca konuşuyordu. Pangaltı'da görüştüğümüz araba tamircisi, çırağına bana çay getirmesini söylerken Yunanca konuşuyordu. Bu dil aynı zamanda okunmaktadır. Yunanca öncelikle, direnmeye devam eden ve eski yöntemler kullanılarak tamamen Yunanca yayınlanmakta ısrar eden azınlık gazeteleri yoluyla okunmaktadır. Üstelik bu gazeteler, kendi istekleriyle ya da mecburen, ya da belki de daha geniş bir kitleye hitap etmek ve azınlığın gizliliğinin dışına çıkmak için Türkçe yayınlanan diğer bazı güncel azınlık gazetelerinin tersine Yunanca yayınlanmaya devam etmektedir. Diğer bir deyişle genel eğilimin tersine İstanbul'da herkes, Yahudi azınlığın gazetesi *Şalom*'u ve Ermeni azınlığın gazetesi *Agos*'u, Rumların *Apoyevmatini*'sinden daha iyi bilmektedir. Üstelik bu iki gazete Türkçe yayınlandığı için, Türk kamuoyuna da ulaşmakta ve Türk aydınlarla fikir alışverişi yapmak için tartışma ortamı yaratmaktadır. *Şalom* gazetesiyle ilgili olarak, aşırı uzlaşmacı, bazılarına göre aşırı "korkak" ve aşırı Türk yanlısı olduğu yönünde bir itirazda bulunulabilir. Ancak *Agos* hiç de "korkak" değildir. Bu gazete kendisine bir yer edinmeyi bilmiş; özellikle de gözü pek ve bu yolda hayatını veren Hrant Dink sayesinde bir başvuru kaynağı olmayı başarmıştır. Bu gazetelerin yazarları Stella Ovadia ve Hrant Dink, aynı zamanda, çok satan popüler Türk gazetelerinde de, kimi zaman azınlıklarla ilgili olan konularda yazılar yazmaktadır.[5] Burada kesinlikle *Apoyevmatini* ve *İho* gazeteleri de, Yunancadan vazgeçip Türkçe yayınlanmalıdır demekte değiliz. Ancak Türkçe yayınlanacak birkaç sayfa, bu gazetelerin marjinallikten kurtulmalarına yardımcı olabilir.

Yunanca, Yunan ulusal basını vasıtasıyla da okunmaktadır. En önemli gazeteler günlük olarak İstanbul'daki bayilere gelmektedir. Ancak basın dışında, Yunanca çok nadiren okunmaktadır. Örneğin edebî eserlere bakacak olursak, pek çok kişi bana Yunan edebiyatını sevdiğini; ancak eserleri Türkçe çe-

5 Agos'un başyazarı Hrant Dink'e karşı birçok davalar açılmış, kendisine karşı aşırı milliyetçi çevreler tarafından düşmanca bir ortam yaratılmış, sonunda Dink 19 Ocak 2007'de bürosunun önünde ensesinden vurularak öldürülmüştür.

virilerden takip ettiğini söylemiştir. Yunanca'nm yazıda kullanılmasına, –azınlık okulları ve Patrikhane çevreleri dışında– daha da az rastlanmaktadır. Şehrin bütün Rum dernekleri; hatta vakıfların büyük çoğunluğu, iletişim ve kayıtlarını tutmak için Türkçe'yi kullanmaktadır.

İsimler de varlıklarını sürdürmektedir. Bu isimler, bireysel kimliğin ayrılmaz bileşenleridir. Kurnaz Odysseus, Polyphemos'u kandırmak için ona "Benim adım Hiçkimse" demiştir.[6] Odysseus'un telaffuz ettiği isim, *Outis*, aslında Yunanca'da kelimesi kelimesine "varlığın olmaması" anlamına gelmektedir. Varlıklarının tanıkları olarak, Türkiye Rumları hâlâ Yunanca isimler taşımaktadır. Nicole Lapierre'nin harika eserinde belirtilenin tersine,[7] Türkiye'nin bütün vatandaşlarına Türkçe isim konulmasını dayattığını söylemek yanlış olacaktır. Bu belki, Arapça ya da Kürtçe isimler yasak olduğu için, Müslümanlar açısından geçerli olabilir. Ancak gayrimüslimler için –en azından azınlık olarak fiilen tanınan üç cemaat için– yanlıştır. Diğer gayrimüslimler, özellikle de Güneydoğu Anadolu'daki Asuri-Keldaniler, Türkçe ses düzenine uyan isimler kullanmaktadır. Ancak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, hukukî olarak Türkçe olmayan isimler kullanmakta serbesttir. Kimi zaman böyle bir hakları olduğunu bilmedikleri, dikkat çekmeyip kalabalığa karışmak istedikleri ve bazen de gerçekten Türkleşmek arzusu taşıdıkları da olmaktadır. Böylece, günümüzde bazı azınlık üyelerinin Türkçe isimler taşıdığını görmekteyiz. Buna özellikle Türkiye Yahudileri arasında sıklıkla rastlanmaktadır ve bu kişilerin bazen hem isimleri hem de soyadları Türkçe olabilmektedir. O zaman bu kişilerin tek ayırıcı özelliği, hafif aksanları ve Türkçe cümleleri ilginç bir şekilde kurmalarıdır. Ancak Levi (Mario Levi, tanınmış roman yazarı), Kohen (Sami Kohen, ünlü gazeteci) gibi isimlerin, bize Türkiye Yahudilerinin varlığını hatırlatmak için hâlâ var olduğunu unutmamak gerekir. Ermeniler arasında da, genellikle kelime-

6 Homère, *Odyssée*, Paris, Belles Lettres, 1939, s. 44.

7 Nicole Lapierre, *Changer de nom*, Paris, Stock, 1995, s. 63.

nin sonundaki "yan" ekini atarak, Türkçe soyadları kullanmayı tercih edenler olmuştur. Ancak genelde, en azından önisimler, –örneğin Artun, Ari, Ara (Ara Güler, fotoğraf sanatçısı), Agop, Garo, vs.– Ermenice kullanılmaktadır. Burada da yine, Mafyan (Garo Mafyan, müzisyen), Aris Zilciyan (aynı ismi taşıyan zillerin mucidi) ve Manukyan (işkadını, İstanbul'da genelev patroniçesi) örneklerinde olduğu gibi, sonu "yan" ile biten soyadları cemaatin görünürlüğünü mümkün kılmaktadır. Rumların ise çok azı Türkçe isim kullanmaktadır. Genellikle soyadları, sonlarına "oğlu" eki getirilerek ya da "ts" "ç" ye dönüştürülerek Türkçeleşmiştir. Yine Rumlardan örnek vermek gerekirse, ünlü Felsefe Profesörü Yoanna Kuçuradi, gazeteci Mihalis Vasiliadis ve tanınmış edebiyatçı Panayot Abacı'nın azınlığın görünürlüğünü arttırdığını söyleyebiliriz. Halkın daha yakından tanıdığı ünlüleri de unutmamak gerekir. Şarkıcı Fedon, ya da gazeteci Stelyo Berberakis, Taki Berberakis, Yorgo Kirbaki, bu kişilere örnek gösterilebilir.

Cemaati hatırlatan mekânlar da, cemaat kimliğinin tanıkları olmaya devam etmektedir. Günümüzde İstanbul'un kültürel mirası arasında yer alan kiliselerden daha önce söz etmiştik. Çok sayıda *Ayazma*'nın, ama daha da önemlisi Rum mezarlıklarının (toplamda yirmi civarında) hâlâ varlığını sürdürmeye devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu mezarlıkların en önemlisi Şişli'dedir. 1859'da kurulan ve 5.200 m^2 alana kurulu bu geniş mezarlıkta 36.000 mezar bulunmaktadır ve bu mezarlarda yatan Ortodoksların sayısının ise 85.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Mezar taşlarının üzerindeki yazılarda, şehrin geçmişteki kozmopolit yapısına tanıklık eden Ortodoks Rumlar, Ruslar, Bulgarlar, Sırplar, Araplar, Süryaniler ve Ermeniler karşımıza çıkmaktadır. Bu mezarlıkta, mezarları tarihî anıt olarak sınıflandırılan 19. yüzyılın sonlarında yaşamış bankacı Zarifi kardeşler; son Sultan Vahdettin'in doktoru Yorgo Paşa, ve aynı zamanda, gerçek adı Anastasia Giorgios olan ve otuz yaşında veremden hayata gözlerini yumduğunda arkasında geniş bir hayran kitlesi bırakan meşhur ses sanatçısı "denizkızı" Eftelya gibi, geçmişin ünlü simaları da yatmaktadır.

Yirmi yıldan uzun süredir burada çalışan mezarlık müdürü Panayot Foka, Eftelya'nın mezarının günümüzde bile hâlâ, acısı dinmemiş hayranları tarafından ziyaret edildiğini anlatmaktadır.

Ancak, bir zamanlar Türkiye Rumlarının toplumsal kimliğini oluşturan diğer unsurlar; örneğin kutsal günlerin bazı gelenekleri, tamamen yok olup gitmiştir. Şüphesiz 2000 yılında, 6 Ocak'ta düzenlenen ve denize atılan bir haçın genç bir Ortodoks tarafından geri getirildiği haç çıkarma töreni (Ta fota), –belki yeniden doğuşun bir işareti olarak– 45 sene sonra ilk kez tekrar düzenlenmiştir.[8] Ancak gönüllerde iz bırakan Moda ya da Ortaköy tören alayları, Tatavla ve Pera Karnavalları artık tarihe karışmıştır. Belki turizmdeki gelişmelerin yardımıyla, günün birinde bu kostümlü ve makyajlı kadın ve erkekleri İstiklal Caddesi'nde tekrar görmek mümkün olacaktır.

* * *

Türkiye Rumları yok olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bu yok oluşun nasıl ve niçin olduğunu göstermeyi denemekti. Çalışmanın sonunda, yapbozun parçaları yerine oturmuştur. Tespit edilebilen sebepleri dört kategoride toplayabiliriz.

1. Birinci kategoride olaylar yer alıyor: açıkça yapılan, Rumları hedef alan ve belirli amaçları olan haksızlıklar.

2. Daha sonra Türkiye'de meydana gelen ve sadece azınlıkları değil, milyonlarca Türk vatandaşını sürgüne sürükleyen iç gelişmelerden, ekonomik, politik ve sosyal güçlüklerden söz edebiliriz.

---

8 *Apoyevmatini*, 07.01.2000, atadan kalma bu tören 1926 yılına kadar aralıksız gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra 26 yıllık bir ara olmuştur. En son tören 1955 yılında yapılmış, ancak daha sonra törenler yine kesilmiştir. 2000 yılında, Boğaz kıyılarında tören ilk kez yapılmıştır. 2002'den itibaren törenler tekrar Haliç kıyılarına dönmüştür. Patrik Bartolomeos her yıl bu törenlere katılmaktadır. Törenler her sene milliyetçi çevrelerin protestolarına şahit olmakta, Mehter alayları yanıbaşlarında düzenlenmekte, pankartlar açılmaktadır. "Haç çıkarma törenlerine Yeniçerili Protesto", *Hürriyet*, 07.01.2006, veya "Bir Haç, Bin Polis", *Radikal*, 07.01.2007.

3. Özellikle 1974 yılından sonra, Yunanistan'da meydana gelen ve Atina'da yaşamayı, İstanbul'dan, hatta Ege Denizi'nde kaybolup gitmiş olan küçük adalardan çok daha kolay kılan olumlu gelişmeleri de unutmamak gerekir.

4. Ancak özellikle, pek çok kez tasvir etmeye çalıştığımız genel ortam etkili olmuştur. Bu genel ortam yüzünden, Türkiye'de Rum olarak yaşamak asla kolay olmamıştır.

Sormamız gereken son soru, eli kulağında olan bu yok olma ile ilgilidir. Bir halkın geleceğinin, sadece o halkın geçmişinin uzatılması anlamına gelmediğini sanırız herkes kabul edecektir. Hangi topluluk olursa olsun, bir topluluğun geçmişine, geleceğinden daha fazla saygı duymak o topluluk için üzücüdür. Gelecek şüphesiz bir devamlılık ruhuyla oluşacak, ancak bu süreç, dış katkılarla meydana gelen köklü değişimleri de beraberinde getirecektir. Türkiye Rumları için, geçmişlerinden farklı olacak bir gelecek düşünebilir miyiz? Bir cemaatin varlığı, bireysel var olmadan çok daha farklı bir kavramdır. Bir birey ya vardır ya da yoktur; var olmaması bireysel ölümdür. Bir azınlık grubu, üyelerinin bireysel varlıkları sayesinde var olur. Bireylerin fiziksel ölümü, grubun varlığını ortadan kaldırmaz. Ancak kollektif varlığın, daha ölümsüz; zamana bağlı olmayan başka bir anlamı vardır. Bir grup kültürüyle, diliyle, diniyle, kurumlarıyla ve yeryüzünde bıraktığı silinmez izlerle var olmaya devam eder. Bu sürekliliğin en önemli ispatı, bir ilk olarak karşımıza çıkan, 30 Haziran - 2 Temmuz 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilen *İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın* isimli toplantıdır. Bu toplantı gerçekten de dünyanın dört bir yanından gelen İstanbullu Rumları birleştirmiş, şehirlerine ne kadar bağlı olduklarını göstermiş, kendilerine güvenlerinin tazelenmesini sağlamıştır. Bu dev toplantının isminde 'Rum' kelimesinin geçmemesi, Türk kamuoyuna karşı hâlâ bir güvensizlik olduğuna işaret etse de, azınlık gelecek konusunda iyimserliğe de yer verilebileceğini göstermiş ve görmüştür.

Strasbourg, 10 Haziran 2007

1821	Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın başlaması
	Patrik V. Grigorios'un Patrikhane'nin ana kapısının önünde asılarak idam edilmesi
Ağustos 1914	Bütün gayrimüslimlerin askere alınması ve cepheden ve kritik noktalardan uzak bölgelere gönderilmeleri.
1915	Çanakkale Savaşı
	Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sürülmesi/toplu öldürme olayları
Haziran 1917	Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılması
Mayıs 1919	Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlaması
1920-1922	Türk-Yunan Savaşı
Ağustos 1920	Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaştıran Sevr Anlaşması
Ocak 1923	Lozan'da Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin imzalanması
Temmuz 1923	Lozan Anlaşması
Aralık 1923	VII. Grigorios'un patrik Seçilmesi
Mart 1924	Halifeliğin kaldırılması
	Tevhid-i Tedrisat Kanunu
Kasım 1924	Patrik Grigorios'un vefatı
Ocak 1925	Patrik VI. Konstantinos'un sınırdışı edilmesi

Mayıs 1925	Vasilios'un patrik seçilmesi
Kasım 1925	Türkiye Rumları'mn Lozan Anlaşması'nın 42. Maddesi'nde kendilerine tanınan haklardan feragat etmesi. (Bu feragatin hukuki bir dayanağı yoktur.)
Nisan 1926	Türkiye'de faaliyet gösteren tüm yabancı şirketlerde Türkçe konuşulması ve yazışmaların Türkçe yapılması zorunluluğu getirilmesi
Eylül 1926	Mübadillerin malları ile ilgili Türk-Yunan Anlaşması
1927	Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı
	Türkiye'de laik Medeni Kanun'un kabulü
1928	Yunanistan'da Eleftherios Venizelos'un iktidara geri gelmesi
Eylül 1929	Patrik Vasilios'un vefatı
Ocak 1930	II. Fotios'un patrik seçilmesi
Ekim 1930	Eleftherios Venizelos'un İstanbul ve Ankara'yı ziyareti
	Serbest ikamet ve dolaşım konularında Türk-Yunan anlaşmalarının imzalanması
1931-1939	Çok sayıda Rum tiyatro kumpanyasının İstanbul'a gelmesi
Ağustos 1931	Eleftherios Venizelos'un İstanbul'a özel ziyareti
Haziran 1932	Bazı mesleklerin Türk olmayanlara yasaklanması
1933	"İstanbul Rumları Birliği"nin kurulması
Eylül 1933	Eleftherios Venizelos'un İstanbul'a özel ziyareti
1934	Batı Trakya'da Yahudi-karşıtı olaylar
1935	Türkiye'de genel seçimler. Meclise iki Rum milletvekilinin girmesi. Vakıflar Kanunu. Azınlık okullarında Türkçe ders işlenmesiyle ilgili talimat
Nisan 1935	Türkiye'de nüfus sayımı
1936	Vakıfların gayrimenkul beyanı
Ocak 1936	Beniamin'in patrik seçilmesi
1937	Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması
1938	Resmî ziyaretler: Metaksas'm Türkiye'ye gelmesi; Celal Bayar'ın Yunanistan ziyareti. Bütün azınlık okullarına Türk müdür yardımcısı atanması zorunluluğu
Kasım 1939	Azınlıkların askere alınmasıyla ilgili hükümet kararnamesi
1941	Patrikhane'de kaza sonucu çıkan yangın
Mayıs 1941	Azmlıkların özel birliklerde askere alınması
Haziran 1941	Türk-Alman Dostluk Anlaşması

Şubat 1942	Türkiye Rumlarının son karnavalı
Temmuz 1942	Azınlıkların askerden dönmeye başlaması
	Başbakan Refik Saydam'ın vefatı, Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan olması
Aralık 1942	Varlık Vergisi
Mayıs 1943	Ankara'da, askerdeki azınlıklar tarafından inşa edilen Gençlik Parkı'nın açılışı
Eylül 1943	Varlık Vergisi uygulamasıyla ilgili Batı'dan gelen eleştiriler
Aralık 1943	Varlık Vergisi uygulamasının sona ermesi
Mart 1944	Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması
1945	Türkiye'de çok partili hayata geçiş
Ekim 1945	Türkiye'de nüfus sayımı
1946	Patrikhane'nin karşısına Bulgar Kilisesi'nin inşa edilmesi
	Türkiye'de ilk çok partili genel seçimler
Mayıs 1946	Türk hükümeti ve Patrikhane arasında sıcak ilişkiler
Eylül 1946	Patrik Beniamin'in vefatı, Maksimos'un patrik seçilmesi
1947	Patrik Maksimos ve Makarios arasında İstanbul'da yapılan görüşme
	On iki Ada'nın Yunanistan'a bağlanması
	Haftalık Yahudi gazetesi *Şalom*'un İstanbul'da yayınlanmaya başlaması
Mayıs 1947	Patrikhane heyeti ile Türk hükümeti arasında görüşme
	Balıklı Hastanesi'nin tekrar Patrikhane yönetimine geçmesi
Ekim 1948	Patrik Maksimos'un istifa etmek zorunda kalması
Kasım 1948	Athenagoras'ın patrik seçilmesi
Kasım 1949	İstanbul'da Kıbrıs Türkleri lehine gösteriler
1950	Heybeliada Ruhban Okulu'na yabancı öğrencilerin kabulü
Ocak 1950	Kıbrıs'ta *enosis* lehine referandum
	İstanbul ve İzmir'de Kıbrıs Türkleri lehine gösteriler
Haziran 1950	Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi
Ekim 1950	Türkiye'de nüfus sayımı
Şubat 1951	Ankara'da Kıbrıs Türkleri lehine gösteriler
Nisan 1951	Türk-Yunan Kültür Anlaşması
Eylül 1951	Türk ve Yunan askerlerinin Kore'ye gitmesi

Ekim 1951	Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya üye olması
1952	Rum *Eleftheri Foni* gazetesinin İstanbul'da yayınlanmaya başlaması; Rum *Emvros* gazetesinin İstanbul'da yayınlanmaya başlaması
Ocak 1952	Yunan Başbakan Yardımcısı Sofokles Venizelos'un Türkiye'ye resmî ziyareti
Nisan 1952	Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Yunanistan'a resmî ziyareti
Mayıs 1952	"Türk-Yunan Dostluğu Derneği"nin kurulması. Bu dernek 1980'lerin sonunda tekrar kurulacaktır.
Haziran 1952	Yunanistan Kralı Paul ve Kraliçe Frederica'nın Türkiye'ye resmî ziyareti
Kasım 1952	Yunanistan'da Mareşal Papagos'un iktidara gelmesi
Şubat 1953	Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında İttifak Anlaşması (Balkan Paktı)
Mart 1953	EOKA'nın Atina'da Grivas tarafından kurulması
1954	Türk basınında Yunan-karşıtı kampanya başlaması
Şubat 1954	Makarios ve Papagos'un Kıbrıs konusunu konuşmak için buluşması
Mayıs 1954	Türkiye'de genel seçimler, Demokrat Parti'nin galibiyeti
Ağustos 1954	İstanbul'da Kıbrıs Türkleri lehine gösteriler
Nisan 1955	EOKA'nın Kıbrıs'ta İngilizlere karşı silahlı mücadeleye başlaması
Haziran 1955	Türkiye'nin, Kıbrıs konusunu konuşmak üzere İngilizler tarafından Londra'da konferansa davet edilmesi
Ağustos 1955	Türk Başbakanı Adnan Menderes'in Yunanlıları uyaran nutku
Ağustos 1955	Kıbrıs konulu Londra Konferansı
Eylül 1955	İstanbul ve İzmir sokaklarında Rum-karşıtı saldırılar
Ekim 1955	Adnan Menderes'in istifasını sunması ve yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmesi
Ekim 1955	*Türkiye'de nüfus sayımı*
Nisan 1956	Türk basınına sansür
1957	Türkiye'de erken genel seçimler: Demokrat Parti'nin sönük zaferi; Kıbrıs'ta Türklere karşı düzenlenen Rum saldırılarının yeniden alevlenmesi
Nisan 1957	Patrikhane'nin ülkeden atılması için basın kampanyası

Ağustos 1957	Türkiye Rumlarının bireysel olarak sınırdışı edilmeye başlaması
Ocak 1958	Gazeteci Dimitrios Kaloumenos'un smırdışı edilmesi
Nisan 1958	"İstanbul Rumları Birliği"nin yetkililer tarafından kapatılması
Mayıs 1958	Galata Rum Kilisesi'nin yıkılması
Ocak 1959	Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının Paris'te biraraya gelmesi
Şubat 1959	Türk ve Yunan başbakanlarının Zürih'te biraraya gelmesi; Kıbrıs'ın bağımsızlığını öngören Londra Anlaşmaları
Mayıs 1959	Yunan Başbakanı Karamanlis'in Türkiye'ye resmî ziyareti;
Mayıs 1960	Türkiye'de askerî darbe
Ağustos 1960	Kıbrıs'm resmen bağımsız olması
Ekim 1960	Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in Atina'ya resmî ziyareti; Türkiye'de nüfus sayımı
Mart 1961	Türk ve Yunan gazetecilerin Rodos'ta biraraya gelmesi
Temmuz 1961	Yeni Türk Anayasası'nın referandumla kabulü
Ekim 1961	Türkiye'de genel seçimler; İsmet İnönü'nün iktidara geri gelmesi
Ağustos 1962	Yunan Dışişleri Bakanı Averoff'un Türkiye'ye resmî ziyareti
Mubat 1963	Rusya'nın Türkiye'yi Kıbrıs'a müdahale konusunda uyarması
Haziran 1963	Yunanistan'da Karamanlis'in istifası. Siyasî istikrarsızlık
Kasım 1963	Makarios'un önerdiği 13 Anayasa değişikliği; Yunanistan'da Giorgios Papandreu'nun iktidara gelmesi
Aralık 1963	Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlar arasında kanlı çatışmalar
1964	Papa VI. Paul ve Patrik Athenagoras'm buluşması Aylık *O Politis*'in Atina'da yayınlanmaya başlaması
Şubat 1964	Türkiye'de Rum ve Yunan karşıtı basın kampanyası
Mart 1964	Türkiye'nin 1930 Seyrisefain Anlaşması'nı iptal etmesi. Ortodoks din adamlarının azınlık okullarına girmesini yasaklayan kararname
Nisan 1964	Türk hükümetinin 1955 Türk-Yunan Vize Anlaşması'm iptali
Mayıs 1964	Yunan uyruklu Rumların banka hesaplarının bloke edilmesi

	Yunan uyruklu Rumların Türkiye'den sınırdışı edilmeye başlanması
Haziran 1964	Johnson'un Kıbrıs'a müdahale konusunda Türkiye'yi tehdit eden mektubu
Haziran 1964	Yunanistan'da Türk-karşıtı basın kampanyası
Eylül 1964	Azınlık okullarında Ortodoks dualarını yasaklayan kararname
Kasım 1964	Yunan uyrukluların gayrimenkullerinin bloke edilmesi
1965	Vatikan ve Fener'in yakınlaşması; ikili aforozların karşılıklı olarak iptali
	Gökçeada'ya Jandarma taburunun yerleştirilmesi
Temmuz 1965	Yeni memurluk kanununun çıkartılması: memur olmanın birinci koşulunun "Türk vatandaşı olmak" olması. Bu tarihe kadar askerî okullara ve memuriyete girebilmek için koşul, "Türk olmak", "Türk soyundan olmak", ya da "Türk Irkından Olmak" idi.
Ekim 1965	Türkiye'de genel seçimler; Adalet Partisi - Süleyman Demirel'in iktidara gelmesi
Nisan 1967	Yunanistan'da askerî darbe
Temmuz 1967	Athenagoras ve VI. Paul'un İstanbul'da buluşması
	Kıbrıs yüzünden yaşanan Türk-Yunan krizleri
Eylül 1967	Türk ve Yunan Başbakanlarının Keşan-Dedeağaç'ta buluşması
Ekim 1967	Athenagoras'm Roma yolculuğu
Kasım 1967	Kıbrıs'ta etnik çatışmalar
1968	Papa Eftim'in vefatı ve yerine oğlu Erol Erenerol'un geçmesi
Aralık 1968	Türk-Yunan Kültür Anlaşması'nın imzalanması
Ocak 1971	Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması
Mart 1971	Türkiye'de askerî darbe
1972	Azınlıklara yapılan muameleler konusunda Türk-Yunan sürtüşmeleri
Haziran 1972	Patrik Athenagoras'ın vefatı yerine Dimitrios'un geçmesi
Aralık 1973	Yunanistan'da askerî darbe
Mayıs 1974	Hukuk Genel Kurulu'nun, Yargıtay'ın 1971'de aldığı azınlık vakıflarının 1936'dan sonra edindikleri malları geri vermesine yönelik kararını tekrarlaması.

Temmuz 1974	Kıbrıs'ta askerî darbe, Türkiye'nin Ada'ya müdahalesi, Kıbrıs'ta iki toplumun ayrılması, Yunanistan'da cunta rejiminin düşmesi
1975	Papa II. Jean-Paul ve Patrik Dimitrios'un Roma'da buluşması
1977	Azınlık gazetesi *Iho*'nun İstanbul'da yayınlanmaya başlaması
Kasım 1979	Papa II. Jean-Paul ve Patrik Dimitrios'un İstanbul'da buluşması
Eylül 1980	Türkiye'de askeri darbe
1981	Yunanistan'ın Avrupa'ya entegre olması ve NATO'nun askeri kanadına geri dönmesi
Kasım 1981	Rum mallarının blokajının kaldırılması
Mart 1984	Türkiye'ye gelmek isteyen Yunan vatandaşlarına uygulanan zorunlu vizenin kaldırılması
1985	Patrikhane'nin, binalarının restorasyonu için izin istemesi
Ekim 1985	Türkiye'de nüfus sayımı
1986	Papandreu ve Özal'ın Davos'ta ilk kez biraraya gelmesi
1987	Patrikhane binasının restorasyonu için izin verilmesi
Ağustos 1987	Patrik Dimitrios'un Moskova ziyareti
Ocak 1988	Papandreu ve Özal'ın Davos buluşması, Türk-Yunan yakınlaşmasının başlaması
Şubat 1988	Özal'ın 1964'te bloke edilen Rum mallarını sahiplerine iade etmeye karar vermesi
Aralık 1989	Patrikhane binasının törenle açılması
Temmuz 1990	Patrik Dimitrios'un ABD ziyareti
Nisan 1991	İstanbul'da Yunan turistleri taşıyan bir otobüsün yanması
Ekim 1991	Patrik Dimitrios'un vefatı, Bartolomeos'un patrik seçilmesi
1992	İstanbul'da Patrikhane tarafından çevre konulu konferans düzenlenmesi
1993	Tüm Doğu kiliseleri patriklerinin İstanbul'da biraraya gelmesi
Şubat 1994	İstanbul'da Patrikhane tarafından "Barış ve Hoşgörü" Konferansı'nın düzenlenmesi
Mayıs 1994	Bartolomeos'un Avrupa Parlamentosu'nda konuşma yapmak üzere Strazburg'a gitmesi

1995	Patrikhane tarafından Yunan Patmos Adası'nda "Vahiy ve Çevre Sempozyumu" düzenlenmesi
Ocak 1996	Fener Patrikhanesi ile Moskova Patrikhanesi arasında protokol imzalanması
Şubat 1996	Patrikhane'nin Estonya Kilisesi'nin özerkliğini tanıması
Eylül 1996	İstanbul'da "Türkiye İnsan Hakları Derneği" tarafından düzenlenen 6/7 Eylül 1955 olayları konulu fotoğraf sergisi
Aralık 1996	İstanbul'daki Rum Aziz Eleftherios Mezarlığına saldırı
Eylül 1997	Patrikhane tarafından Karadeniz'de "Venizelos" gemisinde "Din, Bilim ve Çevre" Konferansı'nın düzenlenmesi
Kasım 1997	Patrik Bartolomeos'un ABD ziyareti
1998	Yunan Kilisesi Başpiskoposu Serafim'in vefatı, yerine Hristodulos'un geçmesi Yunan Vatandaşlık Kanunu'nun 19. Maddesi'nin iptali
Ekim 1998	Türk hükümetinin, Heybeliada Ruhban Okulu'nun bağlı olduğu vakfın laik yönetim kurulu üyelerini azletmesi
1999	Türkiye ve Yunanistan'da meydana gelen depremlerin ardından yaşanan Türk-Yunan yakınlaşması
Haziran 1999	Patrik Bartolomeos'un Atina ziyareti
2000	Atina'da Ekümenik Patrikhane temsilciliğinin açılması
Ocak 2000	"Ta fota"nın İstanbul'da tekrar kutlanmaya başlaması
Kasım 2000	Patrik Bartolomeos'un ABD ziyareti
Şubat 2001	Fener Patrikhanesi ile Yunanistan Kilisesi arasında Yunanistan'daki gayrimenkullar konusunda çıkan anlaşmazlık
Ekim 2001	Türkiye'de Anayasa reformu
Ağustos 2002	Üçüncü AB uyum paketi. Gayrimüslim vakıfların statüsünde teorik iyileşme
Ekim 2002	Gayrimüslim vakıflarının mal edinmelerini güçleştiren Vakıflar Genel Müdürlüğü Yönetmeliği.
Mayıs 2004	Türkiye'de Anayasa değişikliği paketi
Ekim 2004	Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu" Raporu.
Haziran 2006	"İstanbul'da Buluşma: Bugün ve Yarın" isimli, İstanbullu Rumları buluşturan ilk toplantı
Şubat 2007	Azınlık haklarının savunucusu Gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesi.

KAYNAKÇA

BİLGİ NOTU

Giriş kısmında belirtilen sözlü kaynakların dışında, bu kitapta, farklı özellikte pek çok yazılı kaynaktan yararlanılmıştır. En önemli kaynaklar arasında, Yunanca ve Türkçe yayınlanan süreli yayınları sayabiliriz. Bu yayınlar, incelediğimiz döneme göre düzenli olarak takip edilmiş ya da analiz edilen olaylara göre sadece o olayın meydana geldiği dönem incelenmiştir. Aşağıdaki listede, sadece dipnotlarda birden çok adı geçen dergi ve gazeteler yer almaktadır. Azınlık gazetelerine, azınlıkların olaylar karşısındaki tepkilerini anlayabilmek, ama aynı zamanda da, farklı dönemlerde günlük hayatın nasıl olduğunu görebilmek amacıyla başvurduk. Gazetelerin kullandıkları tonun, yer verdikleri konuların ve ifade ettikleri görüşlerin, özellikle gazetenin yayınlandığı yere göre (İstanbul ya da Atina) farklılık göstermesi çok doğaldır. Farklı makaleleri okurken, yazarların içinde bulunduğu ruh halini ve bu yazıların azınlık kamuoyunda yarattığı etkileri göz önünde bulundurmaya çalıştık. Yunan ulusal gazetelerini, sadece Yunanistan ya da Yunan kamuoyu işin içine dahil olduğu zamanlarda kullandık. Türk ulusal dergi ve gazetelerinden ise, Türkiye Rumlarının değişime uğradığı günlük ortamın nasıl olduğunu anlayabilmek için, geniş ölçüde yararlandık. Bazı süreli akademik yayınlar, Türkiye'deki azınlık sorunlarına verdikleri geniş yerden dolayı, düzenli olarak takip edilmiştir. Bu yayınları hem bilgi kaynağı olarak, hem de azınlık meselelerinin farklı akademik çevrelerde nasıl ele alındığının tanığı olarak kullandık. Yine en çok yararlanılan kaynaklar arasında, otobiyografiler ve hatıralar ile edebî eserleri sayabiliriz. Bu eserler Türklerin, Türkiye Rumlarının, Ermenilerin ve Türkiye Yahudilerinin kalemlerinden çıkmış eserlerdir. Bu tanıklıklardan geniş ölçüde yararlanırken, elbette bunların duygusal ve öznel eserler olduklarını unutmadık.

Kaynakçada yer alan kitap ve makalelerin tamamı dipnotlarda geçmemektedir. Ancak, genel kapsamlı çalışmalar olan ya da daha özel konulara yönelik yazılmış olan bu kitap ve makalelerin tamamı, düşünce akışımıza yön vermiştir. Konunun, çeşitli yazarlar tarafından farklı yaklaşımlarla incelendiğini söyleyebiliriz.

Bilimsel yaklaşım: Bu kategoride, Türk akademisyenlerinin çalışmaları yer almaktadır. Bu akademisyenler genel olarak Türkiye'nin farklı manzaraları üzerine ve özel olarak da azınlık sorunları üzerine sert ve pek de heyecanlı olmayan bir şekilde fikir yürütmüşlerdir. Bu eserlerde az sayıda görüş öne sürülmesine karşın, bu tip çalışmaların sayısı oldukça fazladır. **Nostaljik yaklaşım**: Türk yazarlar arasında, hatıralar ve tanıklıklar yoluyla, son dönemlerde görülmeye başlayan bir eğilimdir. Bu yazılar, kozmopolit Türkiye'ye, özellikle de bir zamanların kozmopolit İstanbul'una ve İzmir'ine övgüler yağdıran samimî yazılardır. **Edebî yaklaşım**: Bir önceki kategorinin devamı olarak, bu kategoride, azınlık unsurlarını az çok belirgin bir şekilde ortaya koyan tarihî romanlar, öykü ve şiir derlemeleri yer almaktadır. **İdeolojik yaklaşım**: Çok sayıda eser ve makale bu kategoriye girmektedir. Bu yazıların pek çoğu, milliyetçi ve İslamcı çevrelerden gelen ve azınlıklarla gayrimüslimlere düşmanlık besleyen yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Komplo teorileri, ihanet yazıları, Türk kamuoyunu uyaran yazılar, vs. bu kategoride yer almaktadır.

Türkçe çalışmalarla ilgili olarak, son birkaç noktaya değinmekte fayda var. Son on beş sene içerisinde, Türkçe yayın yapan yayınevlerinin sayısında olumlu bir patlama görülmüş ve kitaplar nispeten demokratikleşmiştir. Bu yatay (yayınevlerinin sayısında görülen artış) ve dikey (Türkçe yazılan ya da çevrilen eserlerin sayısında görülen artış) patlama, şüphesiz Türk kamuoyunun olgunlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Yunanca çalışmalar da, Türkçe çalışmalar için verdiğimiz dört kategoriye uymaktadır. Özellikle 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Rumları ile ilgili akademik çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Gerek belirli bir olayı, gerekse yazarların hayatlarının tamamını anlatan çok sayıda kişisel hatıra da kaynakçada yer almaktadır. İdeolojik izler taşıyan ve gerçek anlamda birer yergi olan yazıların sayısının fazlalığından dolayı, tıpkı Türkçe yergiler gibi, bu yazıları da, özellikle Yunanistan'da yaşayan Türkiye Rumlarının ruh hallerini anlayabilmek amacıyla kullandık.

TÜRKİYE RUMLARI TARAFINDAN ÇIKARTILAN DERGİ VE GAZETELER

Anatoli, Eptalofos, Konstantinupolis, O Politis (Atina).

Apoyevmatini, Eleftheri Foni, Emvros, Iho, Orthodoksia, Pyrsos (İstanbul).

Episkepsis (Cenevre).

DİĞER AZINLIKLAR TARAFINDAN ÇIKARTILAN SÜRELİ YAYINLAR

Agos; Şalom.

ULUSAL TÜRK GAZETE VE DERGİLERİ

Günlük gazeteler: *Akit, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, La Gazette, Haber Akşam Postası*, Hürgün, İstanbul Ekspres, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, *Ortadoğu, Radikal, Sabah, Son Havadis, Son Telgraf, Tan, Tasvir-i Efkâr, Tercüman, Ulus, Vatan, Yeni Sabah, Zafer, Zaman.*

Dergiler: *Aksiyon, Aktüel, Ayın Tarihi, Cem, Halkevleri Mecmuası, İkibine Doğru, Ülkü, Yeni Türkiye.*

Yunanistan'daki Müslümanlar tarafından çıkartılan gazete ve dergiler: *Akın, Batı Trakya, Batı Trakya'nın Sesi, Gündem, İleri, Trakya.*

Ulusal Yunan gazete ve dergileri: *I Kathimerini, Ta Nea, To Vima, Eleftherotipia, Hronos.*

HATIRALAR, TANIKLIKLAR, OTOBİYOGRAFİK ROMANLAR, ESKİ ESERLER

Aladağ, Ertuğrul, *Andonia, Küçük Asya'dan göç*, İstanbul: Belge, 1995, s. 104.

Aladağ, Ertuğrul, *Sekene: Türkleşmiş Rumlar/ Dönmeler*, İstanbul: Belge, 1997, s. 112.

Almelek, Yakup, *Dostlarım Anılar*, İstanbul: Gözlem, 1998, s. 252.

Altan, Çetin, Güler Ara, *Al İşte İstanbul*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 172 s.

Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul Yazıları*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 1994, s. 301.

Andreadis, Yorgo, *Neden Kardeşim Hüsnü*, İstanbul: Belge, 1992, s. 131.

Apostolidis, Nikos, *Anamniseis apo tin Konstantinoupoli*, Atina: Troholia, 1996, s. 353.

Arfa Mirza Rıza Han, *Minareler Şehrinin Kadınları*, İzmir: İleri, 1994.

Atatürk Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 912.

Atatürk Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara: Türk Tarih kurumu, 1999, 3 cilt, s. 1942.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 158.

Bahar, Beki, *Altmış Yılın Ardından*, İstanbul: Gözlem, 1995, s. 199.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar, 1939-1954*, İstanbul: Milliyet, 1977, s. 607.

Biberyan, Yervant, *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras, 1998, s. 404.

Daponte, Kosta, *Yaşayan Kosta*, İstanbul: Çağdaş, 1979, s. 271.

Deny, Jean, *Yeni Türkiye*, İstanbul: Cumhuriyet, 2000, s. 143.

Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1995, s. 343.

Dinçmen, Kriton, *Benimle Son Defa Dans Eder Misiniz?*, İstanbul: Arion, 1993.

Dinçmen, Kriton, *Symphonia Kakaphonica*, İstanbul: İletişim, 1992, s. 114.

Durelle, Lawrence, *Acı Limonlar*, İstanbul: Belge, 1992, s. 285.

Ecevit, Bülent, *Speeches May-June 1978*, Ankara: Topunoğlu, 1978, s. 84.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar Yorumlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 310.

Ergir, Ertuğrul Erol, *Unutamadığım Karşıyakam ve İzmirim*, İzmir: Tükelmat, 1999, s. 125.

Ersöz, Cezmi, *Son Yüzler*, İstanbul: Gendaş Kültür, s. 232.

Evin, İffet, *Eski Boğaziçi İnsanları*, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1992, s. 78.

Giz, Adnan, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 288.

Gobelyan, Yervant, *Memleketini Özleyen Yengeç*, İstanbul: Aras, 1998, s. 106.

Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul: MEB, 1973, s. 326.

Gökpınar, Kani Mutlugün, *Robert Kolej Günleri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1997, s. 128.

Gülen, Nejat, *Heybeliada*, İstanbul: Tekin, 1985, s. 232.

Hakko, Vitali, *Hayatım Vakko*, İstanbul: Şedele Matbaacılık, 1997, s. 253.

İhmalyan, Vartan, *Bir Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Cem, 1989, s. 308.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1981, s. 354.

İnan, Afet, *L'Anatolie: le pays de la race turque*, Cenevre: George and Cie, 1941.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Ankara: Bilgi, 1987.

İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler 1*, İstanbul: İda, 1999, s. 448.

İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler* 2, İstanbul: İda, 1999, s. 386.

İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler* 3, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s. 500.

İstanbul *Albümü. 1950-1953*, İstanbul: MEB, 1954, s. 201.

Karakoyunlu, Yılmaz, *Güz sancısı*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1992, s. 232.

Karakoyunlu, Yımaz, *Salkım Hanımın Taneleri*, İstanbul: Öteki yayınevi, 1998.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 40 Yıl*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 262.

Kastanakis, Thrasos, *Haci Manuil*, İstanbul: Belge, 1995, s. 243.

Kemal, Yahya, *Çocukluğum, Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1999, s. 250.

Kemal, Yaşar, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, İstanbul: Adam, 1999, s. 305.

Kocatürk, Kenan, *Bir Subayın Anıları. 1909-1999*, İstanbul: Kastaş, 1999, s. 505.

Koç, Vehbi, *Hayat Hikâyem*, İstanbul: Apa Ofset, 1973, s. 191.

Koumakis, Leonidas, *The Miracle. A true story*, Atina: yayın evi belli değil, 1995, s. 204.

Kutlu, Ayla, *Sen de Gitme Triyandafilis*, İstanbul: Bilgi, 1990, s. 216.

Leune, Jean, *Megali İdea'nın Yalancı Cenneti*, İstanbul: Kastaş, 1995, s. 302.

Levi, Mario, *İstanbul Bir Masaldı*, İstanbul: Remzi, 1999, s. 741.

Madanoğlu, Cemal, *Anılar 1911-1953*, İstanbul: Evrim, 1982, s. 386.

Margosyan, Mıgırdıç, *Çengelliiğne*, İstanbul: Belge, 1999, s. 184.

Margosyan, Mıgırdıç, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, İstanbul: Aras, 1998, s. 102.

Margosyan, Mıgırdıç, *Gavur Mahallesi*, İstanbul: Aras, 1994, s. 104.

Margosyan, Mıgırdıç, *Söyle Margos Nerelisen*, İstanbul: Aras, 1995, s. 112.

Massıglı, René, *La Turquie devant la Guerre-Mission à Ankara 1939-1940*, Paris: Librairie Plon, 1964, s. 511.

Mintzuri, Hagop, *İstanbul Anıları 1897-1940*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 160.

Mintzuri, Hagop, *Atina Tuzun Var mı ?*, İstanbul: Aras, 2000, s. 155.

Nesin, Aziz, *Ben de Çocuktum*, İstanbul: Adam, 2000, s. 104.

Nesin, Aziz, *Salkım, Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul: Adam, 1987, s. 119.

Neyzi, Ali H., *Alma Mater and the Story of Robert College*, İstanbul: Peva Publications, 1997, s. 138.

Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999, s. 464.

Oğuz, Burhan, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim. Tarihi ve Toplumsal Anılar*, İstanbul: Simurg, 2000, s. 768.

Ronart, Stephan, *la Turquie d'aujourd'hui*, Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1937, s. 223.

Saba, Ziya Osman, *Değişen İstanbul*, İstanbul: Varlık, 1959, s. 142.

Savant, Jean, *La Turquie d'Ismet İneunu*, Paris: Sorlot, 1944, 270.

Sükan, Faruk, *Başbakan Adnan Menederes'in Meclis Konuşmaları TBMM*, Ankara: Kültür Ofset, 1992, s. 465.

Shami, Berkok Janset, *Anahtarsız Kafesler*, İstanbul: Aksoy, 1998, s. 214.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, İstanbul: Belge, 1987, s. 367.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi, 2000 (1.baskı 1977), s. 287.

Şaul, Eli, *Balat'tan Batyam'a*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 199.

Terziyan, Nubar, *Ne idim ne oldum*, İstanbul: İletişim, 1995, s. 139.

Tesal, Reşat, *Selanik'ten İstanbul'a*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 304.

Topuz, Hıfzı, *Eski Dostlar*, İstanbul: Remzi, 2000, s. 271.

Tör, Vedat Nedim, *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 284.

Uçuk, Cahit, *Bir İmparatorluk Çökerken*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 482.

Umar, Bilge, *İzmir 1950*, İstanbul: Boyut, 1999, s. 196.

Urgan, Mina, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 353.

Urgan, Mina, *Bir Dinozorun Gezileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 280.

Ülkümen, Selahattin, *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri*, İstanbul: Gözlem, 1993, s. 155.

Vafeiadis, Simos, *Enas Politis Thimate*, Atina: Tsukatu, 1998, s. 222.

Vâ-Nû Müzehher, *Bir Dönemin Tanıklığı*, İstanbul: Sosyal, 1997, s. 242.

Yalman, Ahmed Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera, 1997, 2 cilt, s. 1816.

Yordanı, dou Maria, *Loksandra. İstanbul Düşü*, İstanbul: Belge, 1990, s. 206.

Yorgancıoğlu, Mehmet, *Politikanın İbret Dolu Seyir Defteri*, İstanbul: Dönence, 2000, s. 424.

Yorulmaz, Ahmet, *Savaşın Çocukları. Girit'ten Sonra Ayvalık*, İstanbul: Belge, 1997, s. 135.

Yorulmaz, Ahmet, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, İzmir: Geylan, 1999, s. 247.

Yücel, Hasan Âli, *Geçtiğim Günlerden*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 204.

Yücel, Hasan Âli, *İyi Vatandaş, İyi İnsan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 286.

METİNDE GEÇEN GENEL KAYNAKLAR

Azcaraté de Pablo, *The League of Nations and National Minorities*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1954.

Banton, Michael, *Racial and Ethnic Competition*, Cambridge: The University Press, 1983.

Bastian, Jean-Pierre, Messner Francis (der.), *Minorités religieuses dans l'espace européen: appproches sociologiques et juridiques*, Paris: PUF, 2007, s. 332!

Benoit-Rohmer Florence, *La question minoritaire en Europe: vers un système cohérent de protection des minorités nationales*, Strazburg: Editions du Conseil de l'Europe, 1996

Bokatola, Isse Omanga, *L'Organisation des Nations Unies et la protection des minorités*, Brüksel: Bruylant, 1992.

Breton, Roland, *L'ethnopolitique*, Paris: PUF, 1995.

Bruneau, Michel (haz.), *Diasporas*, Montpellier: Reclus, 1995.

Cannetti, Elias, *Masse et puissance*, Paris: Gallimard, 1966, s. 526.

Courbage, Youssef, Fargues Philippe, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc*, Paris: Payot, 1997.

Decaux, Emmanuel, *La réciprocité en droit international*, Paris: Librairie Générale du Droit et de Jurisprudence, 1980.

Decaux, Emmanuel, Pellet Alain (haz.), *Nationalité, minorités et succession d'Etat en Europe de l'Est*, Paris: Montchrestien, 1996.

Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge: M.I.T. Press, 1966 (1. baskı 1953).

Dulles, John Foster, *War or Peace*, New York: The Macmillan Co., 1950, s. 112-165.

Elias, Norbert, *Du Temps*, çeviren Michèle Hulin, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1996.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, 1983.

Lapierre, Nicole, *Changer de nom*, Paris, Stock, 1995.

Pierré-Caps Stéphane, *Nation et peuples dans les constitutions modernes*, Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 1987.

Planhol de Xavier, *Minorités en Islam. Géographie politique et sociale*, Paris: Flammarion, 1997.

Renan, Ernest, *Qu'est-ce qu'une Nation ? et autres essaies politiques*, Joël Roman'm seçtiği ve sunduğu metinler, Paris: Presses Pocket, 1992.

Rouland, Norbert, Pierré-Caps Stéphane, Poumarède Jacques, *Droits des minorités et des peuples autochtones*, Paris: PUF, 1996.

Sanguin, André-Louis (haz.), *Les minorités ethniques en Europe*, Paris: L'Harmattan, 1991.

Schmitt, Karl, *La Notion du politique (1932)* suivi de *Théorie du partisan (1962)*, Paris: Flammarion, 1992, s. 323.

Taylor, Charles, *Multiculturalisme. Différence et démocratie*, Paris: Champs-Flammarion, 1994.

Thompson, Paul, *The Voice of the Past: Oral History*, Londra: Oxford Universty Press, 1988.

Thornberry, Patrick, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford: Clarendon Press, 1991,

Watson, Michael (der.), *Contemporary minority nationalism*, New York: Routledge, 1990.

YUNANİSTAN VE TÜRKİYE
(TARİH, SİYASET, ULUSLARARASI İLİŞKİLER)

İkili İlişkiler

Akgönül, Samim (haz.), *Images et perceptions dans les relations gréco-turques*, Nancy: Genèse, 1999, s. 115.

Akgönül, Samim, "Les périodes de détente politique dans les relations gréco-turques", *Hellenic Studies*, 2 (8), 2000, s. 107-152.

Akgönül, Samim, "Vers une nouvelle donne dans les relations gréco-turques", *les dossiers de l'IFEA*, 6, 2001, s. 1-46.

Aksoy, Yaşar, *Kato Polemos, Ege'de Türk Yunan Barışı*, Ankara: Ümit, 2000, 158 s.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 134.

Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1963.

Bahcheli, Tozun, *Greek-Turkish Relations since 1955*, San Fransisko, Westview Specials Studies in International Relations, 1990, s. 216.

Başar, Cem, *Yunan Oyunu. Türk-Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü*, İstanbul: V Yayın, 1998, s. 206.

Bertrand, Gilles, Le *conflit helléno-turc: nouvelles donnes et nouveaux acteurs dans le système postbipolaire et à l'âge de la globalisation*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2003.

Billıon, Didier, *La politique extérieure de la Turquie*, Paris: L'Harmattan, 1997, 447 s.

Clogg, Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Coloumbis, Theodore, *Greek Political Reaction to American and Nato Influences*, New Haven: Yale University Press, 1966.

Constantopoulos, Dimitri S., "Der Nationalist Kemal Atatürk und die Türkisch Griechische Freundschaft im Europa von 1930", *Turkologischer Anzeiger*, 3, 1977, s. 541-547.

Constas, Dimitri, (der.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, Basingstoke, Londra: Macmillan, 1991, s. 322.

Demirözü, Damla, *Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk ve Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul: İletişim, 2007, s. 192.

Dulles, John Foster, *War or Peace*, New York: The Macmillan Co., 1950, s. 274.

Erdöl, Mir'at, *Küçük Kitap. Türk Yunan Dostluğu*, İzmir: Özkan, 1994, s. 165.

Erksan, Metin, *Mare Nostrum*, İstanbul: Hil, 1997, s. 164.

Eudes, Dominique, *Les Kapétanios*, Paris: Fayard, 1970, [Eudes Dominique, *Yunan iç Savaşı, Kapetanios*, İstanbul: Belge, 1995.]

Gönlübol, Mehmet, Sar Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

Gürel, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak, 1985.

Gürel, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara: Ümit, 1993, s. 181.

Gürel, Şükrü Sina, *Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Kaynak, 1984, s. 132.

Hasgüler, Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in iflası*, İstanbul: Öteki, 1998.

İlhan, Sedat, *Türk-Yunan İlişkileri El Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1989, s. 84.

Kabbara, Samy, *Le régime des Détroits avant et depuis le Traité de Lausanne*, Hukuk Doktora Tezi, Cenevre Üniversitesi, 1929.

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İstanbul: İletişim, 1996, s. 214.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, İstanbul: Kaynak, 1974, s. 262.

Kocabaş, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türk Yunan Mücadelesi*, İstanbul: Vatan, 1988, s. 252.

Kuneralp, Zeki, *Arzederim, Bir Büyükelçinin Bakanlık Makamına Yazıları 1955-1979*, İstanbul: İsis, 1992, s. 93.

Kuneralp, Zeki, *İkili Raport – Rapport des deux*, İstanbul: İsis, 1997, s. 57.

Kurumahmut, Ali, *Ege'de Temel Sorun*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Kyrrıs, Kostas P, *Turkia ke Valkania İstoriko Dokimio*, Atina: Estia, 1986, s. 357.

Meınardus, Ronald, *Die Turkei-Politik Griechelands: Der Zypren-Ägäis-und Minderheitenkonflikt aus der Sicht Athens, 1967-1982*, Frankfurt: Peter Lang, 1985, s. 255.

Millas, Herkül, *Tencere Dibin Kara: Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz*, İstanbul: Amaç, 1989, s. 181.

Oran, Baskın (ed), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim, 2001, Cilt 1, 900 s., Cilt 2, s. 637.

Pallis Alexandre, Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Politakis, Andreas, *Al Beyaz, Mavi Beyaz*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1988, s. 212.

Psomiades, Harry J., *The Eastern Question: The Last Phase. A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, Selanik: Institute for Balkan Studies,1968, s. 145.

Sarınay, Yusuf, Sünbül Tahir, *Imperialism and Great Fantasy*, İstanbul: Günce, 2000.

Soysal, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1999)*, İstanbul: Eren, 1993.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler*, İstanbul: Der, 2000.

Stephens, Robert, *Cyprus: A Place of Arms*, New York: Praeger, 1966, s. 135.

Tavşanoğlu, Leyla, *Türk-Yunan Sorunları. Akitler Tartışıyor*, İstanbul: Çağdaş, 1998, s. 224.

Tılıç, Doğan, *Utanıyorum Ama Gazeteciyim*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 392.

Ürgüplü, Suat Hayri, *Türk-Yunan İlişkileri üzerinde Gizli Bazı Anılar*, İstanbul: Milliyet, 1976.

Vaner, Semih (haz.), *Le différend gréco-turc*, Paris: L'Harmattan, 1988, s. 284.

Volkan, Vamık, Itzkovitz Norman, *Turks and Greeks, Neighbours in Conflicts*, Cambridge: The Eaton Press, 1994, s. 233.

Weısband, Edward., *Turkish Foreign Policy, 1943-1945* Princeton: Princeton University Press, 1973, s. 377.

Türkiye

75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a doğru, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 255.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil, 1996, s. 560.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal, 1995, s. 316.

Akın Nur, Özmel, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği*, İstanbul: Bağlam, 1999, s. 272.

Akşin, Sina, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet, 1997.

Aktar, Cengiz, *L'occidentalisation de Turquie. Essai critique*, Paris: L'Harmattan, 1985, s. 192.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul: Alfa, 1999, s. 436.

Altun, Abdülrezak, "Hürriyet Gazetesinin Yayınlanışı ve İlk Yıllardaki Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık*, 1991-1992, s. 251-270.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, İstanbul: Remzi, 1966, s. 498.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul: Remzi, 19966, s. 512.

Baydar, Ertuğrul, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, 1978, s. 229.

Bazın, Marcel ve ortak yazarlar, *La Turquie entre trois mondes*, Paris: L'Harmattan, 1998, s. 451.

Bilâ, Hikmet, *CHP. 1919-1999*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 460.

Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim, 1998, s. 154.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988

Bostancı, Naci, *Cumhuriyet'in Başlangıcında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul: Ötüken, s. 136.

Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim, 1997, s. 384.

Cahen, Claude, *La Turquie préottomane*, İstanbul: IFEA, 1988,

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Can, 1999, s. 509.

Copeaux, Etienne, *Espace et temps de la nation turque. Analyse d'une historiographie nationaliste*, Paris: CNRS Yayınları, 1997, s. 369.

Çakan, Işıl, *Türk Parlemento Tarihinde İkinci Meclis*, İstanbul: Çağdaş, 1999, s. 449.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 281.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge, 1990, s. 283.

Fertekligil Azmi, *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İstanbul: İMKB Yayınları, 1993, s. 506.

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. Yusuf Akçura (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 226.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam, 1987, s. 831.

Gökalp, Altan (der.), *La Turquie en transition*, Paris: Maisonneuve Larose, 1986.

Gronau, Dietrich, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 268.

Güllapoğlu, Fatih, *Tanksız, Topsuz Harekat*, İstanbul: Tekin, 1991, s. 143.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993, s. 438.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Milliyetçi Eğitim Sistemi*, İstanbul: Kamer, 1995, s. 188.

Hatipoğlu, Zeyyat, *Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, İstanbul: Beta, 1993, s. 140.

Helmreich, Paul, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio: Ohio State University Press, 1974.

Heper, Metin, *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 245.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990, s. 315.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 407.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa, 1996, s. 384.

Kepenek, Yakup, Yentürk Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi, 2000, s. 563.

Keyder, Çağlar (der.), *İstanbul. Küresel ile Yerel Arasında*, İstanbul: Metis, 2000, s. 235.

Keyder, Çağlar, "Türk Milliyetçiliğine bakmaya çalışırken", *Toplum ve Bilim*, 62, 1993, 7-18.

Keyder, Çağlar, *State and Class in Turkey. A study in Capitaliste Development*, Londra, New York: Verso, 1987, s. 252.

Kitsikis, Dimitri, *L'Empire ottoman*, Paris: PUF, 1985.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945*, İstanbul: İletişim, 1996, 2 cilt, s. 726, s. 635.

Koloğlu, Orhan, *Cumhuriyet'in ilk Onbeş Yılı (1923-1938)*, İstanbul: Boyut, 1999, s. 392.

Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim, 1992, s. 124.

Mahçupyan, Etyen, *Yönetemeyen Cumhuriyet*, İstanbul: Patika, 1999, s. 235.

Mantran, Robert (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris: Fayard, 1989.

Mantran, Robert (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris: Fayard, 1989, s. 810.

Mumcu, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, Ankara: umag, 1990, s. 174.

Oran, Baskın, *Devlet Devlete Karşı*, Ankara: Bilgi, 1994, s. 239.

Ökçün, A. Gündüz (der.), *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, 1968.

Pérouse, Jean-François, "Ankara en 1927: Radioscopie d'une jeune capitale", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 13, 1992, s. 105-120.

Poulton, Hugh, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal. Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Sarmal, 1999, s. 405.

Sencer, Muzaffer, *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*, İstanbul: May Yayınları, 1974, s. 298.

Sertel, Sabiha, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 318.

Shaw Stanford, Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* volume II, *Reform, Revolution and Republic: Rişe of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. 518.

Şenşekerci, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul: Alfa, 2000, s. 335.

Tandoğan, Halûk, "L'influence des codes occidentaux sur le droit privé turc, en particulier la réception du code civil suisse en Turquie", 1, *Turica*, 1967, s. 49-70.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Afa, 1996, 328 s.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi*, İstanbul: Tüsiad, 1999, s. 176.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 552.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973. DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, İstanbul: Bilgi, 1991 (1.baskı 1966), s. 270.

Toprak, Zafer (der.), *Bir Yurttaş Yaratmak, Muasır Bir Medeniyet için Seferberlik Bilgileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 120.

Toprak, Zafer, *Milli iktisat – Milli burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 255.

Tuncer, Hamdi Can (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 421.

Turan, Cahit, *Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Tüses, 2000, s. 64.

Üskül, Zafer, "Türkiye'de Sıkı Yönetim Uygulamaları üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim*, 42, 1988, s. 85-104.

Zürcher, Erik J., *Turkey: A Modern History*, Londra: I. B. Tauris, 1993, s. 394.

Batı Trakya Müslümanları ve İlgili Diğer Azınlıklar

Akgönül, Samim, *Une communauté, deux Etats: la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale*, İstanbul: İsis, 1999, s. 279.

Akgönül, Samim, "Les Musulmans de Thrace en émigration", *Mésogeios*, 3, 1999, s. 31-49.

Altuğ, Yılmaz, "Minorities and Ethnies in the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies*, (1), 1993, s. 175-192.

Analis, Dimitri T. *Les minorites dans les Balkans*, Paris: Groupement pour les droits des minorites, 1993, s. 87.

Bainbridge, Margaret, *The Turkic Peoples of the World*, Londra: Kegan Paul International, 1993, s. 403.

Benninghaus, Rüdinger, "Les Tsiganes de la Turquie orientale", *Etudes Tsiganes* (3) 1991, s. 47-60.

Bougarel, Xavier, Clayer Nathalie, *Le nouvel Islam balkanique*, Paris: Maisonneuve-Larose, 2001, s. 509.

Bozarslan, Hamit, *La question kurde: États et minorités au Moyen-Orient*, Paris: Presses de Sciences po, 1997, s. 338.

Bruneau, Michel (haz.), *Les Grecs pontique: diaspora, identité, territoires*, Paris: CNRS Yayınları, 1998, s. 247.

Carter, Barbara L., *Copts in Egyptian Politics*, Londra: Croom Helm 1986, s. 328.

Chaliand, Gérard (haz.), *Les Minorités dans les Balkans*, Paris: Groupement pour les droits des minorites, 1987, s. 72.

Dalègre, Joëlle, *La Thrace grecque. Populations et territoire*, Paris: L'Harmattan, 1997, s. 268.

Demirbaş, Bülent, *Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Arba, 1996, s. 196.

Eren, Halit, *Batı Trakya Türkleri*, İstanbul: Rebel, 1997, s. 167.

Frangopoulos, Iannis, "La minorité musulmane et les Pomaks de la Thrace: entre islam et ethnisme", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 17, 1994, s. 153-166.

Karataş, İsa, "Türkiye'de Süryani Olarak Yaşamak", *Birikim*. (71-72), 1995, s. 158-161.

Konortas, Paraskevas, "La presse d'expression turque des Musulmans de Grèce pendant la période post-ottomane", *Turcica*, (17), 1985, s. 245-278

Les oubliés des Balkans, Actes du colloque du 24 au 26 octobre 1997, Paris: Inalco, 1998, s. 314.

Meeker, Michael E., "Meaning and Society in the Middle East: Examples from the Black Sea Turks and Levantine Arabs", *Intenational Journal of Middle East Studies*, 7, 1976, s. 243-422.

Meeker, Michael E., "The Black Sea Turks: Some Aspects of their Ethnic and Cultural Backround", *Intenational Journal of Midddle East Studies*, 2, 1971, s. 318-345.

Norris, Harry T., *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*, Kolombiya, University of South Carolina Press, 1993, s. 326.

Oran, Baskın, "Religious and national identity among the Balkan muslims", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 18, 1994, s. 307-323.

Oran, Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1993, (1-4), 48 s. 109-120

Oran, Baskın, *Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Bilgi, 1991, (güncelleştirilmiş 2. baskı, 1. baskı 1986), s. 349.

Özgüç, Adil, "Batı Trakya'da Yıkılan bir Caminin Düşündürdükleri", *Türk Kültürü*, 11, 1972-1973, s. 305-311

Pollis, Adamantia, "Greek national identity: Religious Minorities, Rights and European Norms", *Journal of Modern Greek Studies*, 10, 1992, s. 171-195.

Poulton, Hugh, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, Londra: Minority Rights Group Publications, 1991, s. 262.

Yacoub, Joseph, "La diaspora assyro-chaldéenne", Bruneau Michel (haz.), *Diasporas*, Montpelliers: Reclus, 1995, s. 52-69.

Zenginis, Eleftherios, *I Musulmani Tis Thrakis*, Selanik: Institut des études balkaniques, 1994, s. 245.

Türkiye'deki Rum-Ortodoks Azınlık ve Türkiye'nin Diğer Azınlıkları

"Les minorités en Turquie", *Pogrom*, 10 (64), 1979, s. 38-59.

30 Hronia apo tis Apelasis 1964-1994, Atina: O Politis, 1994, s. 85.

Aghnidis, Thanasis, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the light of the Lausanne Treaty*, New York: yayın evi belli değil, 1964.

Akar, Rıdvan, "Bir Resmi Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim*, 110, 1998, s. 68-75.

Akar, Rıdvan, "İyi Türk Kriminal Azınlık", Birikim, 107, 1998, s. 90-95.

Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi. Tek Parti Azınlık Rejiminde Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul: Belge, 1992, s. 130.

Akçam, Taner, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Sevr ve Lozan'ın başka tarihi", Birikim, 115, 1998, s. 91-106.

Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: İletişim, 1993, s. 224.

Akgönül, Samim, *De la nomination en turc actuel: appartnenances, perceptions, croyances*, İstanbul: İsis, 2007, s. 114.

Akgönül, Samim, "La minorité grecque d'Istanbul", *Mésogeios*, 6, 2000, s. 65-106.

Akgül, Suat, "Nutuk'ta Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10 (29), 1994, s. 443-459.

Akgün, Seçil, "Turkish-Greek Population Exchange with a Selection from American Document", *Turkish Review of Balkan Studies*, 1, 1993, s. 67-87.

Aktar, Ayhan, "Varlık Vergisi Nasıl Uygulandı", *Toplum ve Bilim*, 71, 1996, 97-149.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim, 2000, s. 244.

Aktepe, Münir, "İstanbul'un nüfus meselesine dair bazı vesikalar", *Tarih Dergisi*, 9(13), 1958, s. 1-30

Alexandris, Alexis, "The Expulsion of Constantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek-Turkish Relations, 1924-1925", *Balkan Studies*, 22 (2), 1981, s. 333-363.

Alexandris, Alexis, "Imbros and Tenedos: A study of Turkish attitudes towards two ethnic Greek islands communities since 1923", *Journal of Hellenic Diaspora*, (7), 1980, s. 157-197.

Alexandris, Alexis, "The Constantinopolitan Greek factor during the Greco-Turkish confrontation of 1919-1922", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 8, 1982-1983, s. 137-170.

Alexandris, Alexis, "The Minority Question: Greece and Turkey", *Paper presented at the Lehrman Institute Conference on Greek-Turkish relations*, 15 Mayıs 1986.

Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations. 1918-1974*, Atina: Centre for Asia Minor Studies, 1992, s. 380.

Alexiadis-Phanariotis Iannis, *Thimase to Fanari ?*, Atina: yayın evi belli değil 1956, s. 101.

Altındal, Aytunç, *Türkiye ve Ortodokslar*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1995, 181 s.

Altuğ, Yılmaz, "Minorities in Turkey", *İstanbul Hukuk Fakültesi Yıllığı*, (7), 1957, s. 98-114.

Ammour, Laurence, Baruh Lorans Tatanar, "Osmanlı Bankası Kadın Personeli: Çalışan Kadından Bir Kesit", *Tarih ve Toplum*, 183, 1998, s. 15-22.

Anar, Erol, *Öte Kıyıda Yaşayanlar. Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye*, İstanbul: Belge, 1997, s. 148.

Anastasia, Anastasiadis Vasilis, *Mnimes tis Konstantinupolis ke tis Mikrasias*, Selanik: Altintzis, 1986, s. 211.

Andrews, Peter. A. (der.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Weisbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989, s. 659.

Anonimos, Antoptis Martyras, *Ta Turkika enklimata tis Konstantinupoleos ti 6 ke 7 Septemvriou 1955*, Atina: ≈ Ā, 1959, s. 289.

Anschütz, Helga, "Chrisliche Gruppen in der Turkei", Andrews Peter A. (der.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Weisbaden: Ludwig Reichert, 1989, s. 454-472.

Arayıcı, Ali, *Çingeneler*, İstanbul: Ceylan, 1999, s. 270.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 198.

Arkan, Özdemir Kaptan, *Beyoğlu, Kısa Geçmişi, Argosu*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 300.

Arsava, Gökçen, "Azınlık hakları ve bu çevrede ortaya çıkan yeni düzenlemeler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47 (1-2), 1992, s. 51-62

Artan, Tülay (der.), *Eyüp: Dün/Bugün*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 135.

Ataöv, Türkkaya, "Azınlıkların Saptanmasında Bazı Rakamsal Güçlükler", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, 6(27) 1997, s. 10-13.

Atiya, Aziz S., *A History of Eastern Christianity*, Londra: Methuen & Co, 1968, 237 s.

Atzemoglou, Nikos, *T'agiasmata tis Polis*, Atina: Pisos 1990, s. 211.

Augustinos, Yerasimos, *The Greeks of Asia Minor, Confession, Community and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent: The Kent State University Press, 1992, s. 270 [Küçük Asya Rumları: Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ankara: Ayraç 1997, s. 369]

Aydemir, Cengiz, "Fener Rum Patrikhanesi", Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar (23), 1996, s. 16-19.

Aygil, Yakup, *Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi*, İstanbul: Ant, 1995, s. 143.

Aytekin, Emin, "Türk ve Yunan azınlıkları", *Türk Kültürü*, (33), 1965, s. 612-614.

Aziz, Aysel, "Gökçeada Üzerine Toplumsal bir İnceleme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28 (1-2), 1973, s. 85-120.

Balat ve Fener Semtlerinin Rehabilitasyonu (İstanbul Tarihi Yarımadası), İstanbul: Fatih Belediyesi, Avrupa Birliği, UNESCO, IFEA, 1998, s. 142.

Bali, Rıfat, "Balat fırınları Söylentisi", *Tarih ve Toplum*, 180, 1998, s. 11-17.

Bali, Rıfat, "Cumhuriyet döneminde azınlıklar politikası", *Birikim*, 115, 1998, s. 80-90.

Bali, Rıfat, "Milliyetçilik ve İşadamları", *Birikim*, 83, 1996, s. 90-91.

Bali, Rıfat, "Popüler Milliyetçi Edebiyatta Yahudi Simgesi", *Birikim*, 81, 1996, s. 78-84.

Bali, Rıfat, "Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar", *Birikim*, 105-106, 1998, s. 170-176.

Bali, Rıfat, "Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", *Tarih ve Toplum*, 167, 1997, 25-34.

Bali, Rıfat, "Varlık Vergisi üzerine", *Tarih ve Toplum*, 165, 1997, 47-59.

Bali, Rıfat, "Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, 179, 1998, s. 4-18.

Bali, Rıfat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 604.

Balioğlu, T(?), "İstiklal Harbi'nde Türk Ortodoksları", *Tarih ve Medeniyet*, 24, 1996, s. 51-56.

Başdoğan, Ferhat, *Fener Patrikhanesi, Tarihi Gelişimi ve Siyasi Faaliyetleri. Güncel Konular*, Ankara: Editions de l'Etat major turc, section des études stratégiques et histoire militaire, 1987, s. 116.

Bayrak, Orhan, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İnkilap, 1969, s. 199.

Bazin, Marcel, "La population de la Turquie en 1990", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 13, 1992, s. 121-135.

Behar, Cem, "Tendance récentes de la population de la Turquie", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 16, 1993, s. 297-314.

Behmoaras, Lizi, *Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler*, İstanbul: Gözlem, 1993, s. 278.

Belge, Murat, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 368 s.

Benbanaste, Nesim, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*, İstanbul: Sümbül, 1988, s. 320.

Benbassa, Esther, "La clandestinité", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 28, 1999, s. 51-59

Benlisoy, Stefo, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Yunan Yakınlaşması. Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, 12-21.

Benlisoy, Foti, Benlisoy Stefo, "19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim: Nevşehir Mektepleri", *Toplumsal Tarih*, 74, 2000, s. 24-33.

Benlisoy, Foti, "6/7 Eylül Olayları Öncesi Basmda Rumlar", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, 28-38.

Benlisoy, Yorgo, Macar Elçin, *Fener Patrikhanesi*, Ankara: Ayraç, 1997, s. 167.

Berk, Bekir, *Patrikhane ve Kıbrıs* İstanbul: yayın evi belli değil, 1962, s. 169.

Berktay, Ayşe, "Biz Sözde mi Yaşadık ? Minasyan Ailesinin Albümü", *Toplumsal Tarih*, 59, 1998, s. 22-29.

Berl, Alfred ve ortak yazarlar, *O Ellinismos stin Thraki ke Konstantinupoli*, Atina: Istoritis, 1994, s. 311.

Besasel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, İstanbul: Gözlem, 1999, s. 320.

Besson, Yves, *Identités et conflits au Proche-Orient*, Paris: L'Harmattan, 1990, s. 191.

Bezirci, Asım, *Dost Türk-Yunan Şairlerinin Diliyle Barış*, İstanbul: Anahtar, 1992, s. 269.

Bilanço 1. 1923 – 1998. Siyaset – Kültür – Uluslararasi İlişkiler, İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, Türk Sosyal Bilimler Dernegi, Tarih Vakfı, 1999, s. 393.

Bilge, Suat, "The Fener Greek Patriarchate", *Perceptions*, 1998, s. 19-34.

Bilge, Yakup, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiye'li Süryaniler*, Ankara: Zafer, 1991, s. 316.

Bilgin, Elif, Ulus Baker "Bir Azınlık Duyguları Sözlüğü İçin Notlar", *Birikim* (78), 1995, s. 58-75.

Bitsios, Dimitri, "Vindictive deportation of Greeks from Turkey violating international law and morality", *International Relations*, (7-8), 1964, s. 180-118.

Bisbupski, Ludwik, *L'origine et l'historique de la Représentation officielle du Saint-Siège en Turquie* (1204-1967), İstanbul: Ümit, 1968, s. 201.

Blanchard, R(?)., "The exchange of minorities between Greece and Turkey", *Geographical Review*, (25), 1925, s. 449-456.

Bornträger, Ekkehard, *Die Konstantinopelgriechen in der türkischen Republik*, Wien: Braumüller, 1994, s. 316.

Boysan, Aydın, *İstanbul Esintileri*, İstanbul: Bilgi, 1991, s. 230.

Bozdağ, İhsan, "Patrikhane'nin Fesat Sicili", *Tarih ve Medeniyet*, (24), 1996, s. 46-50.

Boziş, Sula, *İstanbul Lezzeti: İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 96.

Bozkurt, Gülnihal, *Azınlık İmtiyazları – Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 52.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 238.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanli Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 244.

Braude, Benjamin, Lewis Bernard (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2. c., New York, Londra: Holmes & Meier, 1982, c.1 *The Central Lands*, 449 s., c. 2 *The Arabic-Speaking Lands*, s. 248.

Bruneau, Michel, "Entre Europe et Asie: Les Grecs dans l'espace intermédiaire", *Hérodote*, 90, 1998, s. 62-78.

Bulaç, Ali, "Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkisi", *Sözleşme*, 12, 1998, s. 5-7.

Bulut, Faik, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, İstanbul: Ozan, 1998, s. 296.

Cahen, Claude, "Le problème ethnique en Anatolie", *Cahiers d'Histoire mondiale*, 21954-55, s. 347-362.

Camcı, Selami, "Etnik Sosyoloji veya Mozaik Edebiyatı", *Sözleşme*, 10-11, 1998, s. 25-29.

Castanos Dé Medicis Stelios, *Athénagoras I: l'apport de l'Orthodoxie à l'oecuménisme*, Lozan: yayın evi belli değil 1968.

Cezar, Mustafa, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul: Akbank, 1991, s. 611.

Chabry, Laurent, Chabry Anie, *Politique et minorités au Proche-Orient*, Paris: Maisoneuve-Larose, 1984, 359.

Chatzephotes, Ioannes M. *Meres tis Konstantinupolis ke alla taksidiotika*, Atina: Iris 1995, s. 223.

Cihangir, Erol, *Papa Eftim'in Muhtıraları. Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: Turan, 1996, s. 320.

Clark, E., "The Turkish Varlık Vergisi reconsidered", *Middle East Studies*, Mayıs 1972, 8 (2), s. 205-216.

Clément, Olivier, *Dialogues avec le Patriarche Athénagoras*, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1969, s. 588.

Clément, Olivier, *La vérité vous rendra libre. Entretiens avec le Patriarche œcuménique Bartholomée 1er*, Paris: Desclée de Brouwer, 1996, s. 356.

Clogg, Richard (der.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Londra: Macmillan, 1999, s. 190.

Cömertoğlu, Youssef, "Fener Patrikhanesi ve Yunanistan", *Strateji*, (4) 1995.

Coral, Mehmet, *Konstantiniye'nin Yitik Günceleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 125.

Courbage, Youssef, *Démographie de la disparition de la chrétienté et du Judaïsme en Turquie*, communication présentée au Congrès de l'AFEMAM à Tours, 4-6 Temmuz 1991.

Courbage, Youssef, Fargues Philippe, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc*, Paris: Payot, 1997, s. 345.

Coz Le Raymond, *Histoire de l'Église d'Orient. Chrétiens d'Irak, d'Iran et de Turquie*, Paris: Cerf, 1995, s. 441.

Crisis *and Challenge of the Ecumenical Mouvement*, Cenevre: World Council of Churches, 1994, s. 43.

Çalışlar, Oral, *Portreler*, İstanbul: Çağdaş, 1996, s. 189.

Çarkçıyan, Komidos, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1953-1953)*, İstanbul: Yeni Matbaa 1953, s. 179.

Çelik, Jaklin, "6/7 Eylül Kumkapı", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, s. 42-44.

Çelik, Mehmet, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, İzmir: Akademi Kitapevi, 1998, s. 106.

Çelik, Mehmet, *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri*, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000, s. 285.

Daes, Erika-Irène A., "The Greek Orthodox Minority in Turkey", Ashworth Georgia (der.), *World Minorities*, Sunbury, Birleşik Krallık: Quatarmaine House Ltd., 1980, c. 2, s. 136-141.

Deleon, Jak, *Balat ve Çevresi (İstanbul'un Fethi ve Haliç Çevresi)*, İstanbul: Remzi, 1999, s. 231.

Deleon, Jak, *Beyoğlunda Beyaz Ruslar*, İstanbul: Remzi, 19962, s. 239.

Demir, Hülya, Akar Rıdvan, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul: İletişim, 1994, s. 230.

Demirer, Mehmet Arif, *6 Eylül 1955. Yassıada 6/7 Eylül Davası*, İstanbul: Bağlam, 1995, s. 440.

Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey, New York: Helsinki Watch, 1992, s. 54.

Devedji, Alexandre, *L'échange obligatoire des minorités grecques et turques*, Paris: l'Université de Sorbonne, 1929, s. 238.

Dosdoğru, M. Hulusi, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul: Bağlam, 1993, s. 392.

Doudelet, Alban, *Les orthodoxes grecs*, Brüksel: Brepols, 1996, s. 205.

Duben, Alan, Behar Cem, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 276.

Dündar, Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Doz, 1999, 223 s.

Dünya Kenti İstanbul, İstanbul: Tarih Vakfı, 1998, s. 208.

Düzdağ, Ertuğrul, *Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler*, İstanbul: İz, 1994, s. 462.

Economopoulos Cléoménis, "La Minorité Grecque en Turquie et la Minorité Musulmane en Grèce", *Europe Sud-Est*, 4, 1979, s. 15-27.

Economopoulos Cléoménis, "Les musulmans de Grece. Les Grecs de Turquie. Une etude comparative entre les deux minorites", *Europa Ethnica*, 25, 1968, s. 50-57.

Eksertzoglou, Haris, *Ethniki tavtotita stin Konstantinupoli ton 19 ai..*, Atina: Nefeli, 1996, s. 311.

Ekdal, Müfid, *Bizans Metropolünde ilk Türk Köyü: Kadıköy*, İstanbul: Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1996, s. 425.

Ekincikli, Mustafa, *Türk Ortodoksları*, Ankara: Siyasal, 1998, s. 214.

Emiroğlu, İbrahim, *Hizmet ve İhanetleriyle Tercümanlar, Voyvodalar ve Azınlıklar*, İstanbul: Akademi, 1996, s. 434.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrımüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, 55 (213), 1991, s. 371-392

Ercilasun, Ahmet B., "Hıristiyan Tebaya Karşı Türk Toleransı", *Türk Kültürü*, 23, 1985, s. 279-291.

Ergene, Turgay, *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ.P. Neşriyat, 1951, s. 106.

Ergezer, Burcu "Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Baskı Politikalarına Kısa Bir Bakış", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, 7(31), 1998, s. 65-67.

Ergin, Osman, *Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler*, İstanbul: yayın evi belli değil 1937, s. 117.

Ertuğrul, Halit, *Azınlık ve Yabancı okuları. Türk Toplumuna Etkisi*, İstanbul: Nesil, 1998, s. 333.

Ertuğrul, Halit, "Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancılarla İlgili Yapılan Hukukî Düzenlemeler (Kronolojik Olarak)", *Askerî Tarih Bülteni*, 24(47), 1999, s. 27-35.

Fernau, Friedrich-Wilhelm, "Zur gegenwartigen Situation der Orthodoxen Kirshen im Orient", *Orient*, 27 (3), 1986, s. 409-422.

Fernau, Friedrich-Wilhelm, *Patriarchen am Goldenen Horn: Gegenwart und Tradition des Orthodoxen Orients*, Opladen: Leske Verlag Opladen, 1967, s. 184.

Fernau, Friedrich-Wilhelm, *Zwischen Konstantinopel und Moskau: orthodoxe Kirchenpolitik im Nahen Osten: 1967-1975*, Opladen: Leske Verl. u. Budrich, 1976, s. 160.

Frangistas, Constantin, "The Ecumenical Patriarchate of Constantinople may never be moved from its present location", *International Relations*, (7-8), 1964-1965, s. 25-32.

Galanis, Evangelos, *'Ek Fanariu...'*. Atina: Patris, 1968, s. 112.

Gheorghiu, Virgil, *Athenagoras*, Paris: Plon, 1969, s. 319.

Giannakakis, Basil, *International Status of the Ecumenical Patriarchate*, Cambridge, MA: yayın evi belli değil, 1959.

Gökay, Bülent, "Belgelerle Struma Faciası", *Tarih ve Toplum*, 116, 1993, s. 42-45.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: Gerçek, 1969, s. 304.

Greek, Information Service, *The Greek Minority in Turkey and the Turkish Minority in Greece: how the two governments treat minorities?*, Atina, 1969, s. 69.

Gritsopoulos, Tasos, *Patriarhei Megali tou Genous Sholi*, Atina: yayın evi belli değil, 1966, s. 156.

Güler, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar*, İstanbul: Turan, 1997, s. 151.

Güler, Ali, *Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara: Rizeliler Derneği, 1984, s. 228.

Güler, Ali, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Ankara: T. C. Genelkurmay Başkanlığı, 1996, s. 245.

Gülersoy, Çelik, *Tepebaşı, Bir Meydan Savaşı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1993, s. 175.

Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000, s. 227.

Günel, Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır: yayın evi belli değil 1970, s. 446.

Güneri, Hasan, "Azınlık Vakıflarının incelenmesi", *Vakıflar Dergisi*, 10, 1973, s. 79-109.

Gürsel, Nedim, "La communauté grecque d'Istanbul dans l'œuvre de Sait Faik", Vaner Semih (haz.), *Le différend gréco-turc*, Paris: L'Harmattan, 1988, s. 245-263.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, s. 321.

Güven, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 215.

Halikousi, Eleni, *Poli, agapi mou*, Atina: Kaktos, 1980, s. 221.

Haralamapidou, Vana, *Ston Ellinon tis Koinotites*, Atina: Exantas, 1996, s. 356.

Hatzivassiliou, Evanthis, "The Riots in Turkey in September 1955: A British Document", *Balkan Studies*, 31 (1), 1990, s. 165-176.

Herzfeld, Michael, *Portrait of a Greek Imagination: An Ethnographic Biography of Andreas Nenedakis*, Şikago, Londra: Chicago University Press, 1997, s. 280.

Hetaireia, Hellenon Dikastikon Leitourghon ghia tin Demokratia ke tes Elleutheries, *Epistimoniko Sinedrio me Thema: Anthropina Dikeomata ke Ellines Mionotites stin Turkia*, Selanik: MEDL, 1992, s. 52.

Hiçyılmaz, Ergun, *Beni Toprağıma Gömün, İstanbul Azınlıkları*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1993, s. 192.

Hırschon, Renée, *Heirs of the Greek Catastrophe*, New York, Oxford: Berghan Books, 1998, s. 280.

Holland, Robert, "Greek-Turkish relations, Istanbul, and British rule in Cyprus 1954-59: some excerpts from the British Public Archives", *Deltio KMS* (1)10, 1993-94, s. 327-365

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Istanbul: A glimpse into the Past*, İstanbul: RCIHAC, 1987.

İksel, Settar F., "İstanbul Rum Patrikhanesi I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1972, 62(11-12), s. 23-29.

İksel, Settar F., "İstanbul Rum Patrikhanesi II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1972, 63(11-12), s. 40-43.

İleri, Selim, *Yıldızlar Altında İstanbul*, İstanbul: Oğlak, 1999, s. 223.

İnalcık, Halil, "The status of the Greek orthodox patriarch under the Ottomans", *Turcica*, (21-23), 1991, s. 407-436 (Irène Mélikoff'a sunulan seçmeler)

Ioannidis, Iannis, *Here Konstantinupoli*, Pire: SSNP, 1993, s. 256.

Iordanoglou, Anastasios *To Ethnikon Ioakimion parthenagogion Konstantinupoleos 1882-1982*, Selanik: Institute for Balkan Studies, 1989, s. 301.

Işıksal, Cavide, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetleinden Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 18(3), 1969, s. 39-47.

Işıksal, Turgut, "Kapitülasyonlar, Lozan'da Verilen Gizli Raporun Tam Metni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 34(6), 1970, s. 56-63.

İstanbul, un monde pluriel, Méditerranée 10, 1997-1998, s. 491.

İzberk, Mustafa, *Dünya Mirası İstanbul. Bir Uygarlık Soykırımı*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1997, s. 191.

Jachke, G., "Die Turkish-Orthodoxe Kirche", *Islam*, (39), 1964, 95-129.

Jacob, Xavier, "Les Syro-Jacobites de Turquie: une chrétienté en désintégration", *L'Assomption*, (612), 1982, s. 15-18.

Juster, Alain, "Le patriarcat œcuménique, la Grèce et la Turquie", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 2-3, 1986, s. 10-19.

Kaboğlu, İbrahim, "Din Özgürlüğü", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44 (1-2), 1991, s. 265-278

Kalaitzis, Panos, "Kimena ke Pine, peri tou nomikou kathestotos İmvrou Tenedou", *Thrakika* 4, 1982-1984, s. 129-175.

Kaloumenos, Dimitrios, *İ İstoriki Alitheia ton Gegonota tis 6-7 Septemvriou 1955*, Atina, 1996, s. 255.

Kamaradou-Vizantiou Giorgou, *Ta Ellinika Tatavla 1535-1929*, Atina, 1980, s. 196.

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 1999, s. 154.

Kara, Ali Seydi, "Çoğunluk Yönetimi ve Özgün Bir Öneri: Azınlık Denetimi", *Yerel Yönetim ve Denetim* 3(1), 1998, s. 15-17.

Karaca, Zafer, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 360.

Karasu, Bilge, "Azınlık-Azınlıklar Bir Çözümleme Denemesi", *Defter*, 11(32) 1998, s. 11-25.

Karikopoulou H., *To Diethnes Kathesos tu Oikumeniku Patriarhiu*, Atina: Ekdosis Grigori, 1979.

Karkavitsas, Andreas, *Georgias Thanasis, Taksidia ston Ponto, tin Poli, ti Smirni: S'Anatoli ke Disi*, Selanik: Malliaris-paieia, 1991, s. 246.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1985, s. 252.

Kazgan, Gülten, "Migratory Movements in the Ottoman Empire and the Turkish Republic from the end of the 18'th century to the present day", *Les migrations internationales de la fin du 17è siècle à nos jours*, Paris: CNRS, 1980, s. 165-641.

Kesisoglou-Karistinou Melpo, *Enoria tis Agias Konstantinupoleos Tsimpali*, Atina: Idrima Meizonos Ellinismou, 1998, s. 367.

Keskin, Mustafa, "Lozan Barış Antlaşması ile İkili Antlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü", *Askeri Tarih Bülteni*, 20(39), 1995, s. 1-11.

Kılıç, Şengün, *Biz ve Onlar. Türkiye'de Etnik Ayrımcılık*, İstanbul: Metis, 1992, s. 134.

Kılıçdere, Arzu, "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, 74, 2000, s. 34-41.

Kırca, Ali, *Azınlıklar Kaybolan Renkler*, İstanbul: Sabah, 2000, s. 95.

Kitsikis, Dimitri, "Les réfugiés grecs d'Anatolie et le 'Centre d'études micrasiatiques' d'Athènes", *Turcica*, 17, 1985, 227-244.

Kocabaşoğlu, Uygur, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Tespit", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, 45-49.

Kolodny, Emile, "Primauté de l'identité religieuse sur la citoyenneté: le cas des échanges obligatoires de populations entre la Grèce et la Turquie (1923)", Audisio Gabriel (haz.), *Religion et identité*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 1998, s. 123-132.

Kondoglou, Photis, "Aïvali, ma patrie" (Jacques Lacarrière tarafından çevrilen ve sunulan alıntılar), *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 17, 1994, s. 243-254.

Konidaris, Gerasimos I., "The Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church", *Balkan Studies*, (2), 1973, s. 331-351.

Konstantinidis, Fedon, "Zitimata ekpedevsis ton Ellinon stin Tourkia apo ti sinthiki tis Lozannis os Simera", *Thrakiki Epitirida*, 5, 1984, s. 179-227.

Koraltürk, Murat, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul: Mütareke sonrası dönemde nüfusun azalması ve kent ekonomisine yansımaları", *Toplumsal Tarih*, 59, 1998, s. 38-42.

Koutsari, Georgia ...., *Lampsi sto Fanari*, Atina: Kiklos Ennea,1990, s. 254.

Kozancıoğlu, Cemal, "Geçen Yüzyıldan bir Osmanlı Rumu, Dr. Sarandi Arhiyenis", *Toplumsal Tarih*, 2 (9), 1994, s. 38-39

Ksenofontos, Stefanos, *I Ellada sti Mikrasia*, Atina: Harisis, 1992, s. 265.

Küçük, Yalçın, *Ermeni Rahiple Mektuplaşmalar*, İstanbul: Tekin, 1989, s. 87.

Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu, 7-8 Mar 1998 İstanbul, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Baskanlığı, 1998, s. 222.

Kuneralp, Sinan, "Kostaki Musurus Paşa", *Belleten*, 34 (135), 1970, s. 421-436

Kuruyazıcı, Hasan, Tapan Mete, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 129.

Kyriaki, Nelli, Papadopoulos Salomi, Hatsatourian Laxaros, *Mikrasiates –Konstantinupolites kallitehnes tis dimotikis pinakothikis 1922-1992:* Μνήμες, Atina: ΠΚΑΑ, 1992, s. 268.

Ladas, Stephen, *Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: MacMillan Press, 1932, s. 849.

Laskaridou, Ekaterini, *Dekapente hiliades meres stin Konstantinupoli tin patrida mu*, Atina: Dodoni, 1987, s. 311.

"Le principali minoranze della Turchia", *Bolletino della Societa Geografica Italiana*, 1939, 76 (8-9), s. 668-669.

Lemopoulos, George (der.), *The Ecumenical Mouvement the Churches and the World Council of Churches*, Bialystok: Orthdruk Orthodox Printing House, 1996, s. 63.

Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: İletişim, 1992, s. 200.

Macar, Elçin, "İstanbul Katolik Rum Cemaatinin Sonu", *Tarih ve Toplum*, 165, 1997, s. 43-46.

Macar, Elçin, "Patrik Konstantinos'un Sınırdışı Edilmesi", *Tarih ve Toplum*, 155, 1996, 20-23.

Macar, Elçin, "Türkiye Katolik Ermeni Kilisesi", *Toplumsal Tarih*, 70, 1999, s. 62-63.

Macar, Elçin, "Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi", *Toplumsal Tarih*, (69), 1999, s. 36-39.

Mahçupyan, Etyen, *Türkiye'de Merkeziyetçi Zihniyet ve Din*, İstanbul: Patika, 1998, s. 332.

Mahçupyan, Etyen, *Yönetemeyen Cumhuriyet*, İstanbul: Patika, 1999, s. 272.

Mallet Laurent-Olivier, "Les Juifs de Turquie: entre les minorités et la construction identitaire turque", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 1999, 28, s. 59-84.

Mango, Cyril, *Studies on Constantinople*, Aldershot: Variorum, 1993, s. 274.

Mansel, Philip, *Constantinople: la ville que désirait le monde: 1453-1924*, Paris: Seuil, 1997, s. 560.

Mastoropoulos, Giannis, *Ikumenikon Patriarhion Konstantinupoleos*, Atina: Kinisi, 1991.

Maxime de Sardes, *Le Patriarcat œcuménique dans l'Eglise orthodoxe*, Paris: Editions Beauchesne, 1975, s. 422.

Meinardus, Ronald, "Die Griechisch-Türkische Minderheitenfrage", *Orient*, 26 (1), 1985, s. 48-61.

Meray, Seha, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1973,

Meyendorff, Jean, *L'Eglise orthodoxe hier et aujourd'hui*, Paris: Seuil, 1960, s. 205.

Miha, Leandrou Ō., *Ta Tatavla*, Atina: yayın evi belli değil, 1970, s. 111.

Millas, Akylas, *Proti-Antigoni*, Atina: Mnimosyni, 1992, s. 637.

Millas, Akylas, *I Prinkipos*, Atina: Mnimosyni, 1988, s. 591.

Millas, Akylas, *I Halki ton Prigkiponison*, Atina: Mnimosyni, 1984, s. 498.

Millas, Akylas, *Propontida: Mia Thalassa tis Romiosinis*, Atina: Lousi Mpratzioti, 1992, s. 170.

Minorities: Facts and Figures, Atina: The Institute for Political Studies, tarihsiz, 23 s.

Mitsidis, Andreas, *Die Zypriotischen Scholarchen (Rektoren) und Lehrer der Griechischen Nation in Konstantinopel*, Köln: Universitat zu Koln, 1974, 209 s.

Mitsidis, Andreas, *Oi kiprioi sholarhai ke didaskali tis en Konstantinopoli Megalis tu Genus Sholis*, Lefkoşa: IAM, 1983, s. 359.

Mutlu, Servet, "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces", *New Perspectives on Turkey*, (12), 1995, s. 33-60.

Mylonas, Giorgios, "Persecution of Greeks in Turkey", *International Relation*, (7-8), 1965, s. 101-107.

Newbıgın, Lesslie, *Foolishness to the Greeks*, Cenevre: World Council of Churches, 1986, s. 156.

Neyzi, Leyla, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak. Birey, Bellek, Aidiyet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 221.

Nüfus ve Demografi 1. 1927 – 1990, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 367.

Ohse, Bernhard, *Der Patriarch Athenagoras I von Konstantinopel: Ein Ökumenisher visionär*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968, s. 236.

Oran, Baskın, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49 (3-4), 1994, s. 283-302.

Oran, Baskın, "Bir İnsan hakları ve Çokkültürlülük belgesi olarak 1923 Lozan Barış Antlaşması", İbrahim Kaboğlu (haz.), *Kopenhag Kriterleri*, İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2001, s. 210-219.

Oran, Baskın, *Türkiye'de azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim, 2005, s. 69-71.

Orhonlu, Cengiz, "Gökçeada (İmroz)", *Türk Kültürü* 10 (112), 1972 s. 223-229.

Orhonlu, Cengiz, "Bozcaada (Tenedos)", *Türk Kültürü* 7 (83), 1969.

Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: Hil, 1987, s. 230.

Otyam, Fikret, *Pavli Kardeş*, İstanbul: Kaynak, 1985, s. 255.

Ökçün, Gündüz, "Batı Trakya Türkleri ve Patrikhane", *Türkiye İktisat Postası*, 1966, s. 27-28.

Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951, 248 s. *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Geoffrey Cox çev. ve yay. haz. Londra: Croom Helm, 1987)

Öktem, Emre, "Le Dialogue islamo-chrétien: un signe de la fin des temps?", *Les Annales de l'Autre Islam*, 6, 1999, 169-181.

Öktem, Emre, "L'évolution historique de la question des minorités et le régime institué par le Traité de Lausanne au sujet des minorités en Turquie", *Turkish Review of Balkan Studies*, (3), 1996/1997, s. 59-88.

Ömeroğlu, Aydın, *Türk Devleti ve Rum Patrikhanesi. Kim kimin dostu?*, İstanbul: Avcı, 1995, s. 94.

Özdamar, Ali, *Selâhattin Giz'in Fotoğraflarıyla 1930'larda Beyoğlu*, İstanbul: Çağdaş, 1992, s. 143.

Özoran, Remzi, "Fenerli Rumlar ve 'Megali Idea'", *Türk Kültürü*, 18 (205), 1979, s. 49-57.

Özoran, Remzi, "Türkler ve Rum Ortodoks Kiliseleri", *Türk Kültürü*, 4 (44), 1966, s. 698-703.

Özoran, Remzi, "Kıbrıs Türklüğü ve Ortodoks Kilisesi", *Türk Kültürü*, 14, 1975-1976, s. 84-92.

Payer, Alja, *Der Ökumenische Patriarch Athenagoras I.: ein Friedensbringer aus dem Osten*, Würzburg: Catholica Unio, 1986, s. 126.

Panourgia, Neni, *Fragments of Death, Fables of Identity: An Athenian Anthropography*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1995, s. 242.

Papadopoulos, Constantin G., *Les privilèges du Patriarcat oecumenique dans l'Empire ottoman*, Paris: Guillon 1924, s. 387.

Papadopoulos, Theodore, *Greek Church and People under Turkish Domination*, Variorum: Ashgate Publishing Company, 19902, s. 580.

Papadopoulos, Theodore, *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, New York: AMS Press, 1990, s. 432.

Papas, Athanasios, *Zografi kai agiografi tu dekaton enatu kai eikostu aiona*, Atina: Domos,1989, s. 270.

Papageorgiou, Nikos, *İmvros*, Atina: Sillogos pros diadosin ton ellinikon grammaton, 1994, s. 401.

Pasasaios, Aristidis, *I Poli tou Vosporu: Sintomos sistimatikos odigos*, Atina: AEA, 1981, s. 241.

Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece* Paris, Lahey: Mouton and Co., 1962, s. 294.

Petropoulos, Jonathan A., "The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacemaking, 1922-1930", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2, 1976, s. 135-160.

Pekçe, Erhan, "Türkiye'de Patrik Seçimleri", *İnsan Hakları Yazıları Özel Sayı* (3) 1998, s. 79-84.

Pekin, Müfide (der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 477.

Pınar, İlhan, "Avrupah Gözüyle 1950'li Yılların İstanbul üçlemesi", *Toplumsal Tarih*, 1 (3), 1994, s. 8-13

Pipinelis, Panaiotis, *L'amitié Hélleno-Turque et le minorité hellénique de Constantinople*, Atina, yayın evi belli değil, 1961, s. 49.

Potz, Richard, *Patriarch und Synode in Konstantinopel, das Verfassungsrecht des ökumenischen Patriarchates*, Viyana: Herder, 1971, s. 161.

Prevelakis, Georges, "Les espaces de la diaspora hellénique et le territoire de l'Etat grec", Bruneau Michel (haz.), *Diasporas*, Montpelliers: Reclus, 1995, s. 99-112.

Protestations orthodoxes à la suite de la visite du patriarche de Constantinople au pape en décembre 1987, Paris: Fraternité orthodoxe Saint Grégoire Palamas, 1988, s. 87.

Provataki, Theohari, *I Vizantini ke Konstantinupoli ke o Patriarhikos Ikos*, Atina: Ioannis, 1992, s. 296.

Psarakis, Takis D., *Anthologio tis Konstantinoupolis*, Atina: Nea Sinora - A.A. Livani.,1991, s. 302.

Psomiades, Harry, *The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic: The First Ten Years*, New York: Greek Archdiocese of North and South America, 1964.

Psomiades, Harry, "Soviet Russia and the Orthodox church in the Middle East", *Middle Eastern Journal*, 1957, (2), s. 371-381.

Roberti Jean-Claude, *Etre Orthodoxe en France aujourd'hui*, Paris: Hachette, 1998, s. 207.

Rossi, Ettore, "Lo scambio obligatorio tra la Grecia e la Turchia", *Oriente Mondo*, (10), 1930, s. 397-418.

Runciman, Steven, *The Great Church in captivity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, s. 454.

Rustem, Bey A., "The future of the Ecumenical Patriarchate", *Foreign Affairs*, 3, 1925.

Sacchı, Anna, "... Pour le peuple d'Asie mineure", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien*, 17, 1994, s. 221-222.

Sahillioğlu, Halil, "Yabancı Gözüyle Türkler, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 15(3), 1968, s. 44-48.

Sartiaux, Félix, *I Elliniki Mikrasia*, Atina: Istoritis, 1993, s. 210.

Schick, Irvin Cemil, Tonak Ertuğrul Ahmet, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 1990, s. 400.

Septemvriana 1955: I nihta ton kristallon tou Ellinismou tis Polis, Atina: Tsoukatou, 1998, s. 283.

Sertoğlu, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 25(5), 1969, s. 44-52.

Sezer, Ayten, *Atatürk döneminde Yabancı Okullar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 154.

Sezer, Ayten, "Türkiye'deki Azınlık Milliyetçiliğini Destekleyen Yayınlar", *Türk Yurdu Özel Sayı* 19(139/141) 1999, s. 63-66.

Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York: New York University Press, 1991, s. 380.

Shaw, Stanford J., "The population of Istanbul in the nineteenthe century", *Tarih Dergisi*, (32), 1979, s. 403-414

Shorter, Frederic C., "The Population of Turkey After the War of Independence", *Intenational Journal of Midddle East Studies*, 17, 1985, s. 417-441.

Sidiropoulos, Fokion, *Ta Ethnika Filanthropika Katastimata stin Konstantinupoli*, Atina: Idryma Meizonos Ellinismou, 1999, s. 453.

Smıth, Michael Llewellyn, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor 1919-1922*, Londra: Hurst and Company, 1998, s. 401.

Sofuoğlu, Adnan, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Turan, 1996, s. 259.

Soltaridis, Simeon, *Turkika sholia Vivlia: ideologikes katevthinsis ke poiltikos Prosanatolismos*, Gümülcine: Estia, 1986, s. 110.

Sonyel, Salahi, *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s. 537.

Sotiriou, Dido, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, İstanbul: Alan, 1993, 290 s. (Sotiriou Dido, *Terre de Sang*, Paris: Hatier, 1996, s. 313.

Souliotes-Nikolaides A., *Organiosis Konstantinupoleos*, Atina: Dodone, 1984, s. 336.

Soykan, Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya, 1999, s. 270.

Spatharis, Avrilios, *Le Patriarcat œcuménique, institution panorthodoxe séculaire*, Atina: Centre des Hellènes de Constantinople, 1958, s. 27.

Staikidis, Andreas, *Palies istories ke anamnisis apo tin Konstantinupoli*, Atina: Manoutios,1996, s. 258.

Stamatopoulou, Kostas, *Vimata sta Patria Konstantinupoleos*, Atina: Domos, 1989, s. 125.

Stamatopoulou, Kostas, *Tomes stin Neoelliniki Agonia*, Atina: Domos, 1988, s. 216.

Stamatopoulou, Kostas, *I Televteaia Analampi: I Konstantinupolitiki Romiosini sta hronia 1948-1955*. Atina: Domos, 1996, s. 350.

Stathis, Pinelopi (der.), *19. Yüzyıl, İstanbul'unda Gayrimüslimler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 98.

Stavridis, Vasilios, *I Iera Theologiki Sholi Halkis*, Selanik: Patriarchal Institute for Patristic Studies, 1973, s. 339.

Stavrou, Tatiana, *I pulitades tis Polis*, Atina: OMEP, 1989, s. 48.

Stokoe, Mark, Kishkovsky Leonid, *Orthodox Christians in North America. 1794-1994*, basım yeri belli değil: Orthodox Christian Publication center, 1995, 145 s.

Suat, Bilge, "The Fener Greek Patriarchate", *Perceptions*, 3 (1), 1998, s. 19-38.

Sturdza, Mihail Dimitri, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris: yayın evi belli değil, 1983, 657 s.

Şahin, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken, 1996, s. 398.

Şekerci, Osman, *İslam ülkelerinde Gayri Müslimlerin Temel Hakları*, İstanbul: Nûn, 1996, s. 108.

Tacar, Pulat, *Kültürel Haklar*, Ankara: Gündoğan, 1996, s. 149.

Tarih eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi. 8-10 Haziran 1995. İstanbul, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 265.

Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. 1994 Buca Sempozyumu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 394.

Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün – Bugün – Yarın), Ankara, 8-9 mars 1990, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 282.

Tcholakian, Ochannes, *L'Eglise arménienne catholique en Turquie*, İstanbul: Oham Matbaacılık, 1998, s. 436.

Tekinalp, Gülören, *Türk Yabancılar Hukuku*, İstanbul: Beta, 1998, 243 s.

Tekindağ, Şehabettin, "Patrik ve Patrikhane hakkında düşünceler", *Türk Kültürü*, 3 (32), 1965, s. 509-513.

Tenekidis, Giorgios, "Le statut des minorités et l'échange obligatoire des populations gréco-turques", *Revue Générale de Droit International Public*, 31, 1924, s. 72-88.

Tenekidis, Giorgios, *İmvros ke Tenedos, İstoria nomiko kathestos sinhroni pragmatikotita*, Selanik, yayın evi belli değil, 1986, s. 188.

The Forgotten Island of Tenedos, Atina: Anatoli, 1997, s. 119.

Theodoridis, Hrisostomos, *Diakrithentes tou Kserizomenou ellinismou Mikrasias, Pontou, A. Thrakis, Konstantinoupoleos*, Atina: ES, 1977, 1980, s. 211.

Thrasivoulou, Papastrati, *Stin Poli kai stin Thraki*, Atina: Piros, 1994, s. 286.

Thual, François, *Géopolitique de l'Orthodoxie*, Paris: Dunod, 1993, s. 124.

Tomos, Agapis, *Vatican-Phanar (1958-1970)*, Roma: Imprimerie Polyglotte, 1971, s. 634.

Topuz, Hıfzı, "6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşanın Yasakları", *Toplumsal Tarih*, 81, 2000, 39-42.

Toroslu, Mehmet, "Rum Azınlık Okulları", *Türk Kültürü*, 4 (40), 1966, s. 395-402.

Tozlu, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara: Akçağ, 1991, s. 376.

Tümertekin, Erol, *İstanbul. İnsan ve Mekân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 294.

Tuna, Turgay, *Bir Zamanlar Bakırköy*, İstanbul: İletişim, 1996, s. 111.

Tunçay, Mete, "İstanbul Adaları", *Tarih ve Toplum*, 116, 1993, s. 27-36.

Türkdoğan, Orhan, *Etnik Sosyoloji. Türk Etnik Sosyolojisi*, İstanbul: Timaş, 1997, s. 615.

Türker, Orhan, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Yunan Tiyatroları", *Tarih ve Toplum*, 194, 2000, s. 45-49.

Türker, Orhan, "1930'larda Türk-Yunan Dostluğu", *Tarih ve Toplum*, 191, 1999, s. 45-48.

Türker, Orhan, "35 Yıl Önce Yunanlıların Sınırdışı Edilmeleri", *Tarih ve Toplum*, 190, 1999, s. 9-14.

Türker, Orhan, "6-7 Eylül Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, 177, 1998, s. 13-16.

Türker, Orhan, "Cumhuriyet Döneminde İstanbul'a Gelen Yunan Tiyatroları", *Tarih ve Toplum*, 184, 1999, s. 7-11.

Türker, Orhan, "İstanbul Rum Edebiyet Derneği'nin Yayın ve Konferanslarıyla İstanbul Kültür Tarihinden Bir Kesit", *Tarih ve Toplum*, 176, 1998, s. 7-11.

Türker, Orhan, "İstanbul'da İz Bırakan Mimar. Perikli Fotiyadis", *Tarih ve Toplum*, 181, 1999, s. 28-30.

Türker, Orhan, "İstanbul'da Rumca Yayınlanan Apoyevmatini Gazetesi Cumhuriyet'in 10. Yıldönümünde 'Tarihi Yıldönümü' Adlı Başyazısında Rum Azınlığının Düşüncelerini Yansıtıyor", *Tarih ve Toplum*, 178, 1998, s. 49.

Türker, Orhan, "Safranbolu'da Rumlar Yaşarken", *Tarih ve Toplum*, 180, 1999, s. 29-31.

Türker, Orhan, "Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Ahali Değişiminin 75. Yılı", *Tarih ve Toplum*, 172, 1998, s. 34-43.

Türker, Orhan, *Galata'dan Karaköy'e. Bir Liman Hikâyesi*, İstanbul: Sel, 2000, 110 s.

Türker, Orhan, *Mega Revma'dan Arnavutköy'e. Bir Boğaziçi Hikâyesi*, İstanbul: Sel, 1999, s. 87.

Türker, Orhan, *Osmanlı İstanbulu'ndan Bir Köşe: Tatavla*, İstanbul: Sel, 1998, s. 111.

Turnagil, Ahmet, "Les droits minoritaires en Turquie dans le passé et dans le présent", *Revue Générale de Droit International Public*, 1935, s. 293-311.

Tutel, Eser, *Beyoğlu Beyoğlu İken*, İstanbul: Oğlak, 1998, s. 209.

Ta ellinika sholeia tis Polis, Atina: SAM, 1995, s. 184.

Uşaklıgil, B., "La Turquie et le Patriarcat d'Istanbul", *Cultura Turcica* 1(2), 1964.

Uşaklıgil, B., "Situation du Patriarcat de Constantinople", *Travaux et Jours*, (22), 1967, s. 7-64.

Uysal, Halil, "Les mesures législatives et pratiques à l'égard des minorités dans l'Empire ottoman et la Turquie moderne", *Les oubliés des Balkans*, 24-26 Ekim 1997 tarihlerinde düzenlenen seminerin belgeleri, Paris: Inalco, 1998, s. 223-231.

Uzun, Mehmet, *Nar çiçekleri. Çok Kültürlülük üzerine*, İstanbul: Belge, 1998, s. 136.

Ülken, Hilmi Ziya, "De l'hétérogénéité ethnique et vers l'homogénéité culturelle", *Sosyoloji Dergisi*, 1954, 9, s. 1-11.

Vahapoğlu, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi, 1992, s. 238.

Vaios, Haralambos K., *I Konstantinupoli diigite... Anthologia tu eikostu aiona*, Atina: Tsoukatou, 2000, s. 358.

Valognes, Jean-Pierre, *Vie et mort des Chrétiens d'Orient*, Paris: Fayard, 1994, s. 972.

Varol, Marie-Chtistine, *Balat, faubourg juif d'Istanbul:* İstanbul: İsis, 1989, s. 35.

Visser't, Hooft W. A., *The Genesis and Formation of the World Council of Churches*, Cenevre: World Council of Churches, 1982, s. 130.

Xavier, Francis, "An Autocephalus Turkish Orthodox Church", *Eastern Church Review* (3), 1970-1971.

Yalçın, Kemal, *Emanet Çeyiz. Mübadele İnsanları*, İstanbul: Doğan Kitap, 1998, 326 s.

Yelda, *Çoğunluk aydınlarında ırkçılık*, İstanbul: Belge, 1998, s. 368.

Yelda, *İstanbul'da, Diyarbakır'da Azalırken*, İstanbul: Belge, 1996, s. 351.

Yerasimos, Stéphane, "Ethnies et minorités en Turquie: quelques réflexions sur un problème insoluble", *Les temps modernes*, 41 (456-457), 1984, s. 96-124.

Yerasimos, Stéphane, "Istanbul: la naissance d'une mégapole", *Revue géographique de l'est*, (2-3), 1997, s. 189-216.

Yeşilyurt, Süleyman, *Ermeni, Yahudi, Rum asıllı Milletvekilleri*, Ankara: Serajans, 1997, s. 176.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, İstanbul: Gözlem, 1996, 302 s.

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938), İstanbul: İletişim, 2001, s. 349.

Reyna Yuda ve Şen Yusuf, *Cemaat Vakıfları ve Sorunları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1994.

Zenginis, Elefthérios, *I Ellines tis Konstantinupoleos, İmvros ke Tenedos ke I Musulmani tis Ditikis Thrakis*, Atina, 1992, 296 s.

Zorlu, Ilgaz, *Evet Ben Selanikli'yim: Türkiye Sabetaycılığı*, İstanbul: Belge, 1998, s. 232.

Türkiye Rumları, bugün sayıları iyice azalmış bir cemaatin üyeleri. Azınlık statüsünün karşılığı olarak kullanılan, varlıkları ancak eski mahallelerdeki bir "renk" olarak hatırlanan bir cemaat. Şehirlerin havasında etkileri belli olmadan, kendilerine sağlanan haklara minnet duyup, sessiz sakin ve fazla göze batmayacak şekilde bir kenarda "muhafaza olmaları" yeterli görülüyor. Hem Türkiye hem de Yunanistan ulus-devlet çağı tarihlerinin nesnesi konumundalar. Samim Akgönül, Türkiye'deki Rum cemaatinin modern tarihini anlatırken bir yandan da insani bir derdin peşine bilimsel bir yetkinlikle düşüyor. Rum cemaati üyelerinin vatandaşlar olarak haklarını, ne düşündüklerini, nasıl yaşadıklarını, hayata nasıl tutunduklarını araştırıyor. Türkiye ve Yunanistan tarihindeki "etkileri", turistik birer eşya değil, insan olarak Rum cemaati üyeleri; *Türkiye Rumları*'nın konusunu teşkil ediyor. Elbette siyasi tarih, uluslararası ilişkiler, milliyetçi bakış açısı ve tarihyazımı, sınırdışı edilmeler, tedhiş ve sindirme hareketleri de bu tarihi çevreliyor. Samim Akgönül, tarihi siyah ve beyaz diye bölmeyen bir bakış açısıyla ama olan biteni de tüm açıklığıyla ortaya koyarak *yok olmakta olan bir cemaati*, tarih ve toplumbilim çerçevesinde okuyucuya sunuyor.

İLETİŞİM 1248
TARİH DİZİSİ 44
ISBN-13: 978-975-05-0514-0
9 789750 505140